This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

FROM THE LIBRARY OF
CHRISTIAN JENSEN

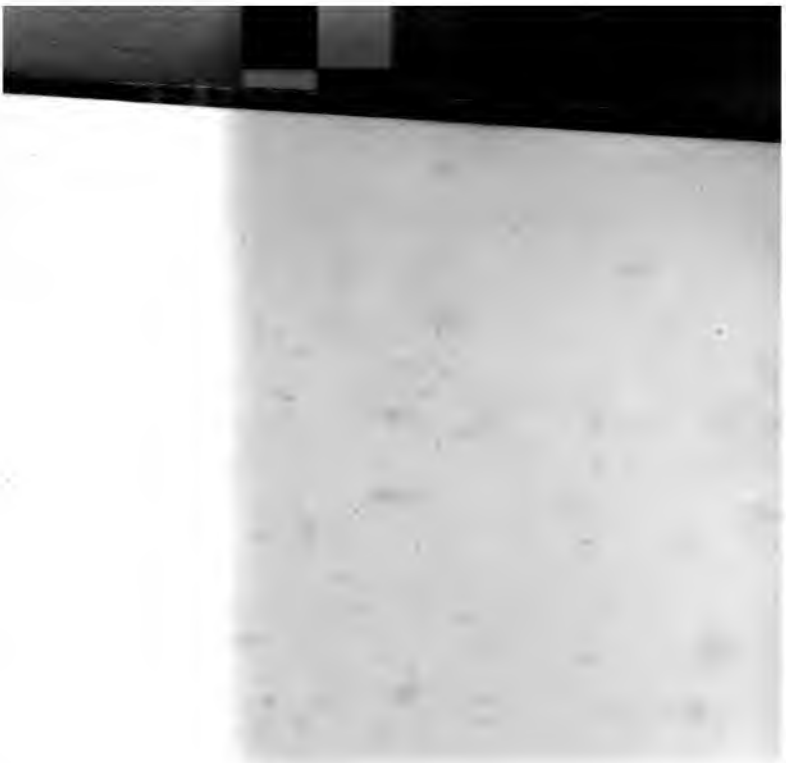

Bidrag

til

den danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

III.

Det lærde Tidsrum

1560—1710.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Trykt i det Berlingske Bogtrykkeri ved N. H. Stenderup.

1855—56.

DUNNING
HILL
12-14-39
39883

Indhold.

Indledning.

Side

§ 1. Literaturens Behandling i Almindelighed. Danmarks politiske Stilling. Kongerne. Adelen..... 3

2. Studeringer og lærde Siftelser. Studeringer ved fremmede Universiteter. Kjobenhavns Universitet. Sors Akademi. Ridderakademi i Kjobenhavn. De lærde Skoler. Gymnasier. Lærde Slægter. (Bibliotheker. Bogtrykkerier)... 35

Første Afdeling.

Theologien i sin lærde og folkelige Form.

3. Theologiens Stilling. Kirkens indre og ydre Forholde. Læren og dens Behandling. Orthodoxien og dens Bevaring. Censur..... 63

4. Theologiens lærde Behandling. Forfattere: Professorer, Geistligheden og andre Lærde. Forfølgelser: theologiske og politiske..... 73

5. Theologiens lærde Behandling fortsat. Det theologiske System: Niels Hemmingsen. Jesper Brochmand. Andre Systemet vedkommende Skrifter: Theologisk-politiske; Fejdeskrifter mod Katholikker og Reformerte. Moralen. Skriftfortolkningen. Kirkelige Oldsager og Kirkens Historie. Geistlig Veltalenhed i det latinske Sprog..... 89

6 Theologiens folkelige Literatur. Oversættelser af den hellige Skrift. Psalmer og Psalmebøger. Postiller og Prædikener. Geistlig Veltalenhed. Andagtsliteratur. Tidsbilleder af Præstestanden: Henrik Gerner. Peder Vandal. Jens Dinesen Jersin. Erik Pontoppidan den Ældre..... 146

7. Overtroens Literatur..... 186

Anden Afdeling.

De almindeligere og strengere Videnskaber, samt Filologi, især den klassiske.

Side

§ 8. Filosofi. Logik og Fysik. Anders Krag. Peder Sørensen. Rasmus Bartholin. 199

9. Mathematik og Astronomi. De ældste Mathematikere. Tyge Brahe. Sophie Brahe. Peder Jakobsen Flemløse. Cort Arelsen. Elias Olsen Morsing. Christen Sørensen Longberg. Andre Mathematikere. Rasmus Bartholin. Ole Christensen Rømer. Kalendarier: Claus Berg. Navigation: Bagge Vandel. Kronologi: Niels Helvader..... 220

10. Lægevidenskaben. Kemi. Naturhistorie, især Botanik. Johannes Pratensis, Anders Lemvig, Johannes Franciſci, Anders Christensen, Gellius Saſſerides; Jørgen Fuiren; Peder Diderik Papingk. Bartholinerne, og den Bartholinſke Skole. Olaf Worm; Simon Paulli; Ole Borch. Niels Stensen eller Steno; Jakob Winslov. Otto Sperling den Ældre; Peder Kylling. Danſke Lægebøger og lignende Skrifter..... 252

11. Filologi. Østerlandſke Sprog. Niels Pedersen Ørelse. Morten Pevelsen Grum. Theodor Petræus, o. fl. Klaſſiſke Sprog: Græſke Filologer. Niels Krag. Rasmus Vinding o. fl. Latinſke Filologer. Anders og Niels Krag. Ole Borch o. fl. Nyere Latinſk Poeſi. Erasmus Lætus. Willich Westhov o. fl. Danſke Overſættelser af klaſſiſke Skrifter. Birgitte Thott o. fl. (Nyere Sprog)..... 299

Tredie Afdeling.

De mere hjemlige Videnskaber, dansk Lovkyndighed, Historie, Oldsager og Sprog.

12. Dansk Lovkyndighed og dens Forhold til den fremmede. Niels Hemmingsen. Claus Plum. Christen Østersen Vejle. Peder Lauridsen Scavenius. Henrik Ernst. Adelen: Niels Kaas. Jakob Bjørnsen. Arild Hvitfeld. Peder Galt. Jens Bjelke. Fra 1660: Jens Dolmer. Peder Resen. Peder Lasen. Rasmus Vinding. Otto Sperling den Yngre. Henrik Wegherſt. Christian Reitzer. Povel Nielsen Rosenpalm. Christian den Femtes Danſke og Norſke Lov..... 353

13. Dansk og Norsk Historie. Danmark: De ældſte Forsøg. Historiograferne Hans Svanning og Anders Sørensen Vedel. Gode Lauridsen. Morten Pedersen. Christen Linved. Hans

Side

Mogenſen. Arild Hvitfeld. Hiſtoriografer fra Niels Krag til Chriſtian Reitzer. Blandede hiſtoriſke Skrifter. Rejſebøger. Hans Ramſen. Skrifter fremkaldte ved Tidens Begivenheder: Ove Gjeddes og Jens Munks Rejſer; Skrifter om Kjøbenhavns Belejring Niels Helvad og Hans Hanſen Skaaning. Jens Lauridſen Wolf og Arent Berntſen. Hans Nielſen Strelov. Jens Sørenſen Nør-Riisſum. Peder Reſen og Niels Slange. Norge: Arnold de Fine. Jens Mortenſen. Lucas Debes. Absalon Pederſen. Brødrene Ramus. Bonden Laurids Hanſen. Peder Clauſen..... 364

14. Danſk Oldkyndighed. Første Forſøg: Hermann Chytræus, Bertel Knudſen, Laurids Aſerous. Ole Worm. Johan Meier. Guldhornet. Bartholinerne. Matthias Schacht. Birkeroderne. Otto Sperling den Yngre. Terpagerne. Oldnordiſk Sprog og Literatur: Arngrim Jonſen. Ole Worms Forbindelſe med Thorlak Skuleſen og Brynjulf Svendſen Runolf Jonſen, Magnus Olaffen og Gudmund Andersen. (Povel Hallſen). Forholdet til Sverrig. Hiſtorieſkrivning fortſat: Kongelige Fortolkere og Antikvarer. Thermod Torfæus. (Politiſke Tidender) 430

15. Danſk Sprog. Modersmaalets Stilling: Povel Colding. Peder Syv. Rasmus Bartholin, Søren Lintrup. Sprogforſkning: Etymologiſke Undersøgelser: Peder Vandal. Bertel Knudſen. Torkild Baden. Hans Nyſted. Peder Vinsløv. Ordbøger: Jon Turſen. Matthias Pors. Povel Colding, o. fl.; Matthias Moth. Chriſten Jenſen. Sproglærer: Erik Pontoppidan. Peder Syv. Henrik Gerner, o. fl. Danſk Stil: Hans Nyſted. Sprogets Tilſtand: Det forældede: Lovſproget, Ordſprog og Kjæmpeviſer; det almindelige Sprog. Literaturens Hiſtorie. Proſodier; Hans Mikkelſen Ravn, Søren Povelſen Judichær, o. fl. (Muſikken: Matthias Schacht)..... 461

Fjerde Afdeling.

Den danſke Poeſi.

16. Poeſien i Almindelighed. Poetiſke Æmner: Leilighedsdigte. Selſkabsrim: Impromtuer, Leverrim. (Anagrammer). Husholdningsrim. Hiſtoriſke og beſkrivende Digte (Jakob Madſen Kjøbenhavn. Henrik Gerner, Peder Syv). Efterliguinger af den ældre Poeſi (Rimkrønniken. Dødedandſen, Kjæmpebogen, Danevirkeviſen). Gudelig Digtning: Feſtviſer, Overſættelser af det *gamle Teſtamente*, Pſalmer, Meſſiader (Jens

Side

Madſen Getterp. Thomas Villumſen. Hans Chriſtenſen Sthen. Frederik Brandt). Naturdigte (Samuel Bugge. Hieronimus Juſteſen Rauch). Overgang til verdslig Digtning (Jens Sten Sehefted. Dorthe Engelbrektsdatter. Peder Daſs). Verdsligt Epos (Povel Pederſen). Verdslig Lyrik (Peder Syv. Søren Terkelſen), Satire (Søren Hanſen Tvilling. Hans Laurenberg. Hans Hanſen Skonning. Matthias Vorm Jakob Vorm). Folkebøger..... 549

17. De ſtørſte lyriſke Digtere: Anders Arrebo. Thomas Kingo. Anders Bording 617

18. Den dramatiſke Poeſi. Dramaets Overgang fra Latinen til Modersmaalet, fra geiſtligt til verdsligt. Hans Chriſtenſen Sthen. Peder Jenſen Hegelund. Hieronimus Juſteſen Rauch. Peder Thogerſen. Hans Thomſen Stege. Anders Kjeldſen Thybo. Jens Kjeldſen. Erik Pontoppidan. Mogens Skeel. Jens Chriſtenſen Lønborg..... .. 667

Tilbageblik og Fremblik..... 693

Rettelſer og Tillæg..... 699

Det lærde Tidsrum

(1560—1710)

eller

Anden Periode, Adelsperioden

(1560—1660)

og

Tredie Periode, Indledning til Holbergs Tidsalder

(1660—1710).

Indledning.

1. Literaturens Behandling i Almindelighed. Danmarks politiske Stilling. Kongerne. Adelen.

I forrige Tidsrum have vi, maaskee mer end tilbørligt, dvælet ved mange Enkeltheder, der i sig selv kunde synes ubetydelige; men Tiden var ny og i Færd med at danne sig, Skrifterne ere derhos sjeldne. Her maatte Fuldstændighed attraas, om den end ikke overalt kunde naas. Forholdet er nu anderledes. Stoffet voxer, og skulde Betragtningen af Literaturens Frembringelser i samme Forhold gaa i det enkelte, vilde den næsten tabe sig i Mangfoldigheden, og Oversigten forsvinde. Blandt de ny Væxter, der vedblive at skyde op paa Brædden af Tidens Strøm, er det kun værdt at beskue dem med Omhu, der hæve sig over Overfladen, og farves i Lyset. De visnede Urter, der ere blevne til Tang og ingen Livskraft have, skulle kun tjene til at fuldstændiggjøre Billedet af Tidens aandige Tilstand.

Literaturen omfatter ogsaa her to Hoveddele: den strengere Videnskab og den mere folkelige Behandling; men de ere ikke længer adskildte fra hinanden ved et saa stort Skillerum. Betragtningen maa derfor samle dem, og vil derved vise, hvorledes snart den ene, snart den anden er den mest herskende og overvejende. Videnskaben fødes, og dens Udvikling er et af de vigtigste Fenomener, der kommer

tilsyne i næsten alle Retninger. Fremstillingen deraf maa forsøge at følge denne Udvikling fra dens første næsten usynlige Begyndelse til den Vext, den endelig har naaet. Men hver Videnskab har sin egen Historie, og denne tilkommer det at meddele det mangfoldige og det enkelte, ja endog det, som har haft et Maal, men ikke naaet det. For os, der maatte have det hele for Øje, maatte Henvisninger træde istedenfor Udførelsen af det enkelte; og disse vare saa meget mere nødvendige, som noget af det betydelige muligvis kan ligge skjult i dem. Læseren vil derved vinde en almindelig Oversigt, og det maa bero paa ham selv, hvorvidt han nu vil gaa videre i det enkelte Fag. Saa var i det mindste Formaalet. En større Udførlighed maatte derimod attraas ved den nationale Literatur, og den blev her kun indskrænket, dels ved den Betragtning, at en Del deraf allerede er udførlig behandlet, dels af den, at en anden Del deraf er i sit Omfang stor, i sit Udbytte ringe; her maatte enkelte Literaturbilleder og Henvisninger til det overflødige Stof træde istedenfor det hele. Valget var undertiden tilfældigt, og enhver ny Bearbejder vil fra denne saa stedmoderlig behandlede Periode have nok at drage for Lyset.

Saavel ved den videnskabelige, som ved den folkelige Literatur have disse Bidrag kun gjort den trykte Literatur til sit Øjemed. Haandskrifter har jeg medtaget, naar jeg stødte paa dem; men at lade hele den haandskriftlige Literatur træde ind med i Formaalet, saa længe der endnu ikke haves nogen ordnet Oversigt over den trykte, har aldrig kunnet være min Hensigt. Enhver, der ved Øjesynet vil overtyde sig om, hvor meget der er, trykt og utrykt tilsammen, maa spørge sig selv, hvor mange Aar han vil anvende til at gjennemgaa det, og i hvor mange Aar han vil bevare Sandsen derfor. Det, der især nedtrykker Sindet, er ikke

de ſtuffede Haab, thi enhver veed jo, at de høre Livet til, og ſtore Forventninger nærer vel ingen, men den ſtore Unøjagtighed hos de fornødne Hjælpemidler og de mange derved ſpildte Timer, den Nødvendighed at maatte gjennemſee eller gjennemlæſe meget, der intet indeholder, og Ængſtelſen for, ſom en vankende Chiffonnier i de ſtore Grusdynger at overſee en enkelt Perle.

Overſigten vinder ved Formen. Det almindelige og det ſæregne kunde ved mange Lejligheder affondres fra hinanden, det literaturhiſtoriſke fra det literærhiſtoriſke. Med Henſyn dertil har jeg ikke ſkyet den Møje, endog flere Gange at omarbejde Stoffet. Det almindelige vil finde ſine Læſere; men andre ville ty til det, ſom er henlagt i Anmærkningerne, maaſkee juſt de, der ville trænge dybere ind i Stoffet, og engang gjøre disſe Bidrag overflødige. Bogtitler kunde endnu ikke undværes. Sjeldne, næſten forglemte Skrifter maatte atter drages frem. Det var tjenligt, at have de videnſkabelige Hovedværkers Titler ved Haanden. De folkelige Skrifters, hvor Titelen ſædvanlig meddeler næſten hele Indholdet, haves ſaa godt ſom ingenſteds. Og mangen Gang maatte vel ogſaa et Skrift omtales, ſom lover noget, om det ſaa kun var for at ſige, at det intet holder.

Ogſaa med Henſyn til den literaturhiſtoriſke Behandling var Omarbejdelſe fornøden. Hvad der oprindelig opſtod ſom Samlinger til lutter mindre Tidsrum, viſte ſig ved den endelige Afſlutning uden Sammenhæng. Thi naar Reformationstiden viſte ſig næſten ſom gold for Videnſkaben, ſaa begyndte denne nu at forme ſig. De ſtrengere Videnſkaber naaede allerede nu en Højde, der gjorde Danmarks Navn berømt i Europa. Theologien blev ſyſtematiſk. Fædrelandets Hiſtorie, Oldgranſkningen, Dyrkningen af det gamle nordiſke Sprog og ſelve Modersmaalets videnſkabelige Be-

handling begyndte. Ja, selve den danske Poesi, der kun i to Retninger var bevaret, og iøvrigt næsten forgaaet under Tidens Tryk, begyndte en ny Løbebane. Denne Fremgang var uafbrudt fremskridende; Oversigt kunde ikke vindes ved lutter afbrudte Afdelinger i mindre Tidsrum. Det blev nødvendigt, at følge hvert Fag i dets Udvikling, saa at den kunde overskues i hele Tiden fra Reformationens Befæstning indtil den ny Tid, der indtraadte med Holberg. De mindre Tidsrum, hvert for sig, vilde adsplitte isteden for at forbinde; derfor er her to eller, om man vil, tre Perioder forenede under eet. Det hele skrider ind i Begyndelsen af det attende Aarhundrede, for at tage med hvad der hører det foregaaende til; og det vil atter med Holberg skride tilbage til Slutningen af det syttende, for at medtage hvad der hører til det følgende. Stoffets Natur maa her være det overvejende.

Behandlingen og Ordningen af de enkelte Fag har endnu sine store Vanskeligheder. Ved Videnskabens Begyndelse kunne mange Ting have Betydning, som Fortegnelser, Haandbøger o. desl., der siden synke hen som blotte Hjælpemidler, og som Literaturens senere Historie ingen Opmærksomhed vil yde. Det er nødvendigt at see Videnskaben blive til, endog i ubetydelige Spirer; og den afbrudte Række af bestandig ny Forsøg, selv om de mislykkes, tør ikke oversees. Ordningen maa blive mere mekanisk end theoretisk; thi hvad der endnu ikke var blevet klart i Tidens Bevidsthed, kunde heller ikke træde op i Fremstillingen. Al Videnskab udgaar fra Filosofi over Videnskaben, men selve Filosofien begyndte kun at blive til, man kunde næsten sige, i sine Vildfarelser. Hvert Fag arbejder for sig til sit særegne Maal, uden at forbindes til een almindelig Kultur. Literaturens Historie maa derfor fremstille dem som de vare, som Enkeltheder uden

fælles Enhed. Lider den derunder, saa giver den netop et Billede af Tiden, af megen Tomhed i en uendelig Overflødighed.

Tiden imellem Palladierne og Holberg er dog ingenlunde ufrugtbar. Hvilke Navne møde os ikke før Holberg, engang fejrede, og uden Grund aldeles skubte tilside. Niels Hemmingsen og Jesper Brochmand, Bartholinerne og Ole Borm, Niels Stensen og Tyge Brahe, Sophie Brahe og Birgitte Thott, Anders Sørensen Vedel, Anders Arrebo og Thomas Kingo, og ved Siden af dem i hver Retning mindre lysende Stjerner, ere vel værd at mindes, og hvis deres Frembringelser ere forglemte, at mindes paa ny. Men naar det er indlysende, at det er just i deres Omgivelser de blive store, saa kunne de heller ikke betragtes for sig alene. Imedens det saaledes for mange maaskee vilde være tilfredsstillende at dvæle alene ved Videnskabens eller Nationalitetens Heroer, vil det for andre heller ikke være uden Interesse at kjende nogle af dem, der have holdt det gamle Liv vedlige, imedens hine skabte et nyt og fremkaldte en ny Bevægelse i Literaturen.

Førend jeg begiver mig til min Gjerning, aflægger jeg min ærbødigste Taksigelse til den Mand, som jeg, gaaende paa vildene Mark uden Katalog til Ledestjerne, har maattet gjøre saa megen Ulejlighed. Uden Fabricius veed jeg ikke, hvorledes det skulde have gaaet mig; jeg havde vel opgivet det hele.

Tidens Historie er saa bekjendt, at Henvisninger dertil ere tilstrækkelige. Efter sin politiske Stilling var Danmark under Christian den Tredies Efterfølgere i Fremgang. Ditmarsken erobres, og Syvaarskrigen med Sverrig, hvor lidet heldbringende den end var for Norden, udviklede Landets Kræfter og lagde en Kraft for Dagen, hvis Minder have

næret Aarhundreder. Den danske Adel gik foran, og førte til Sejer til Lands og til Vands. Daniel Rantzau og Herluf Trolle ere uforgjængelige Navne. Næsten under hele denne Krig hjemsøgtes imidlertid Landet af Pest, og under den sees allerede Landmagten og Sømagten i den Modsætning, hvori de længe efter skulde staa. Sejrene til Lands vindes for største Delen ved fremmede, lejede, tyske Tropper, der bidroge til at bane det tyske Sprog Indgang hos de lavere Klasser. Frederik den Anden var næppe nogen udmærket Mand, og alligevel er hans Regjeringstid velgjørende og hæderlig. Christian den Fierde er stor, men allerede under ham gaar det i politisk Henseende tilbage. Kalmarkrigen er endnu heldig 1611, og Fremgangen sætter alle Forfattere i Bevægelse i Rim og Prosa, paa Latin og Dansk. Vedels Svigersøn, Gøde Lauridsen, samler Efterretninger i Prosa, Anders Arrebo giver en Relation paa Vers; Præsten Hans Bang udsender Krigssang og Bøn, Claus Lyskander triumferer paa Rim; Bertel Knudsen deklamerer polemisk, og Villich Vesthovs Melybria forsvarer Krigens Retmæssighed. Literaturen gjenlyder paa sin Maade af Stolthed og Haab. Men i Trediveaarskrigen vender Lykken sig fra Danmark. Sverrigs Helt forduukler den. Fremmede Tropper hærge Landet, og Freden til Lybek 1629 er ydmygende. Endnu mere Freden til Brømsebro 1647, der kræver Afstaaelse af flere Landskaber, og endda kun er Forløber for den Tid, da Danmarks Rige laa indenfor Kjøbenhavns Volde. Historien oplyser Tidens dobbelte Brøst. Den Enemagt, som Adelen havde vundet efter Reformationen, voxte til Overvælde, og dens Overmod, der altfor tydelig viste sig allerede i Christian den Fjerdes sidste Dage, maatte fremkalde dens Undergang. Denne indre Brøst var ulægelig. Den ydre næsten endnu mere. Unionens Opløsning frem-

kaldte allerede et dødeligt Had imellem Nordens tvende Hovedfolk, der vare bestemte til Brødre; Hadet blev til nagende Iversyge, der fødte fordærvelige Krige. Hvilken større Ødelæggelse kan der gives, end den, hvormed Norden sønderriver sig selv. Dette Had gjennemtrænger alt, ogsaa Literaturen; selv i den rene Videnskab har det hjemme, som om det var en medfødt Natur. Allerede nu er det klart, at ingen Forening af de nordiske Literaturer var tænkelig. Derimod bejle begge Magter, ligesom i politisk Henseende, ogsaa i aandig til Europas Gunst; Danmark især. Først Tyskland, saa Holland og Frankrig og endelig England blive Gjenstande ikke blot for politiske Forbindelser, men ogsaa for de Lærdes Besøg. Til Lykke er Virkningen tillige gjensidig; Danmark er ikke blot modtagende; det sender sine ypperste Mænd ud i Europa, hvor de først modtage ny Anskuelser, saa udvide Videnskaberne eller endog fremkalde ny.

Den danske Adel vilde nødig til den sidste Krig med Sverrig; den anede vel ikke blot Fædrelandets Ulykke, men ogsaa sit eget Fald. Ved denne ødelæggende Krig blev Landets Velstand for en Tid lang hemmet, saa at der blev ligesom en stor Ørken imellem det, der var før, og det, der fulgte efter. Der foregik ved den en stor Vending i Landets politiske Magt og Indflydelse, der snart maatte fremkalde en dobbelt Forandring i den verdslige og aandige Magt. Vel fremkaldte ogsaa denne Tid Mænd, som Literaturen har fejret, og som derhos selv have medvirket i den, som Henrik Gerner og Hans Nansen; saavel som Skildringer af de for Kjøbenhavn uforglemmelige Begivenheder, af Anders Hjørring, Henrik Ballensbek, Vitus Bering, Ole Borch, o. fl.; men den tabte en Del af sit Opland ved Afstaaelsen af Landskaberne paa hin Side Sundet. Forsøg paa at vinde dem tilbage mislykkes, og Sverrigs Kongemagt forbinder sig med

Gejſtligheden, for med Iver og Kraft at udſlette deres Danſkhed i Lovgivning og Sprog. Inden tredive Aar er Skaane indlemmet i Sverrig. Derved faldt en Perle ud af den danſke Krone; ikke blot fordi det er et frugtbart og velſignet Landſkab, men fordi der til det knyttede ſig ældgamle danſke Minder, fordi det i Middelalderen var Kulturens Hovedſæde, og ved Reformationen havde medvirket kraftig til at grundlægge den ny Kirke. Ved Tabet af Landene paa hin Side Øresund udeluktes Danmark fra Udvidelſe ad denne Side, ja vaktes maaſkee allerede den Tanke, ſom Sverrig ſiden forfulgte, at rive ſelve Norge derfra; i alt Fald maatte Tanken udſlettes om, at danſk Sprog, hvortil der engang var nogen Udſigt, nogenſinde kunde vinde Herredømmet over hele Norden. Modvægten mod Hertugdømmerne blev tabt; deres Forbindelſe med Tyſkland ſkred fremad, Stridigheder imellem den kongelige og Gottorpſke Linie bleve, formedelſt Forholdet til Sverrig, Grundlag til ny Krige; og imedens det gamle danſke Sprog paa hin Side blev udſlettet, gik det tyſke ind, og nedſatte ſig i Slesvig. Ogſaa i denne Henſeende var den danſke Adels Fald, ved Enevoldsmagtens Indførelſe 1660, af ſtor Betydning; og Regjeringsforandringen danner overhovedet en ikke blot politiſk Grændſe. Kongemagten udvides, Stændernes Stilling omſkiftes; Borgerſtanden ſtiger efterhaanden op i Adelens Sted, og Gejſtligheden bliver ſelv et verdsligt Redſkab. Adelen ſynker med ſin ſidſte Fortræder, Corfitz Ulfeld, der knækkes, fordi han ikke kan bøje ſig ſaa myg ſom hans Svoger Hannibal Seheſted, og ender ſom Landsforræder, medens to ny Elementer hæve ſig, Borgerſtanden og den borgerlige Gejſtlighed, der finde ſine Fortrædere i Kjøbenhavns Borgemeſter Hans Nanſen og Sællands Biſkop Hans Svane. Denne Statsomvæltning fremkalder Bevægelſe i Moders-

maalet, i Tale og Skrift. Den fremkalder mange Skrifter, saaſom de af og om den Ulfeldſte Slægt; andre drages efterhaanden frem af Arkiverne. Der findes vel Spor til, at det er en ny Udvikling der foreſtaar; men Forandringen foregaar kun langſom. Souverainiteten er ſaa ny, at den ikke vover ſtrax at viſe ſig uden Maſke; den rykker ſaa langſom frem, at Kongeloven først 1709 bliver offenlig bekjendtgjort. Borgerſtanden ſeer rigtignok allerede i Vintapperſønnen ſin første og ſtore Fortræder; men han ſvimler paa Højden, og ſtyrter pludſelig ned. For at befæſte Folkeherredømmet, der i Tidens Længde ikke kan ſtaa ene uden at nedbryde ſig ſelv, ſkaber han iſteden for den gamle Adel en ny; med den kommer Rang, og med Rang Rangſygen, og ſaa ere vi allerede midt inde i Holberg. Ikke blot til Hove, men ogſaa i de lavere Stænder viſe ſig ny Anſkuelſer i Tænkning og Tro, ny Sæder og Skikke, iſær franſke; men de fleſte Frembringelſer i Literaturen have endnu ſaa megen Lighed med de foregaaende, at de maa anſees for deres Fortſættelſer eller Fuldendelſer.

Om Kongernes og Hoffets Forhold til Literaturen meddeles nogle Bemærkninger, der maa fuldſtændiggjøres ved Literaturen ſelv. Frederik den Anden (1559—1588), omgivet af en danſkſindet Adel, var en Beſkytter af Rettroenhed, Videnſkab og Lærdom; han anlagde en Skole i Sorø, ſtiftede Kommunitetet, fremmede Univerſitetets Virkſomhed, bar Omhu for Kirken, og ſørgede for Præſteſtandens Indkomſter. Det tildrog ham Navnet af Præſtekongen. Præſtekongen er død, ſagde Hofmanden paa Kolding hus. Under hans Regjering lagdes allerede Grunden til den kjendelige Danſkhed, der udmærkede Chriſtian den Fjerdes. Med Omhu for Lærdom forbandtes Krigerhæder, der har en vidunderlig Kraft til at vække alt hvad der lever i Folket.

Men hvilket Sprog han og hans Hof hyldede, kan der næppe være Tvivl om. Det var Plattyſk. Han havde af den ældre Svaning lært Latin, men hans Opdragelſe var noget forſømt; heller ikke kan man vide, hvilket Sprog han, foruden Oſjeſproget, talte med den ſmukke Sophie Hardenberg; det er vitterligt, at han ſkrev Danſk, men naar han, under ſit lyſtige Hofliv paa Kolding hus, ſom det hedder i Viſen, fik ſig med ſine Svende et godt Rus, har han uden Tvivl ſøgt ſin Moro i plattyſk Skjemt. De Kanoner, han efter Stettinerfreden 1570 lod ſtøbe af de ſvenſke Kobberpenge, gav han en tyſk Indſkrift. Baade hans egne og Dronningens Symboler vare tyſke. Et Fragment af en tyſk Reineke Foſs ſkal have hørt til deres Haandbibliothek. Selv gjorde han Uddrag af det gamle Teſtamente paa Tyſk. Ved hans Dødsleje holdtes tyſk Prædiken og tyſk Pſalmeſang, ſom han ſelv fulgte med. Den ferme Dronning Sophie blev paavirket af den grunddanſke Adel, og Vedel tilegnede hende 1591 ſine Kjæmpeviſer, formedelſt den gjentagne Intereſſe hun havde viiſt for dem; men hun hyldede naturligvis ſit Modersmaal, og de talrige Breve og Forhandlinger, der haves fra hende og hendes Hof, ere næſten alle i dette Sprog. Chriſtian den Fjerde (1588—1648), udmærket ved ſin Perſonlighed, ſom Lovgiver, ſom Søkriger, ſom Adelsmand og Bygmeſter i det ſtore, var tillige den Konge, under hvem den danſke Udvikling tog ſin Begyndelſe. Skyggeſiderne i hans Liv, og de ere, desværre, ikke faa faa, vare nærmeſt en Følge af Tiden og hans politiſke Stilling, ikke af hans egen Natur og hans kraftige Villie. Han beſad en ejendommelig Lune og Humor, en levende Æresfølelſe, en utrættelig og aldrig forſagt Omhu for Rigets Lykke og Hæder. Det ſtore og det ſmaa ved hans Regjering, det ophøjede og det raa, er ſaa vitterligt, at det ikke behøver at udføres. Som Bevis paa

Hoffets Pragt og Ødselhed er det nok at minde om Kongens Kroning og den udvalgte Christian den Femtes Bryllup. I Mangel af andre Skuespil opførte Kongen dem selv med sin Adel til Moro for Folket, og viste sig den ene Dag som Pave med sine Kardinaler, den anden som Dronning med hele sin kvindelige Hofstat lige indtil Staldkarlene. Som Skibsbygmester har han efterladt sig egenhændige Tegninger og Modeller (vide Gehejmearkivet). Han var Studenternes Ven, Videnskabernes Ynder, Handelens Fremmer (vide Regensen, Sorø Akademi, Børsen) o. s. v. Foretagelsesaand viste han ved to Opdagelsesrejser til de fjerneste Egne af Nord og Syd, Jens Munks til Grønland (1615 og 1619), Ove Geddes til Ostindien (1618). Allerede ved hans Opdragelse viste den danske Adel sin Omhu for Modersmaalet; den krævede en dansk Mand til Tugtemester isteden for den tyske, der var givet ham. Den Undervisning, han fik i det latinske Sprog, var frugtbringende (man har bevaret hans Stilebog som en Relikvie), og mindre skadelig for Modersmaalet, end den tyske. Sit latinske Symbolum har han anbragt overalt. Han talte dette Sprog hele Timer efter hinanden med fremmede Gesandter. Han lod prædike for sig til Hove paa Latin, konfiterede paa Latin, og blev afløst paa Latin. Tysk og Dansk vare næppe den Gang Gjenstand for grammatisk Undervisning; de kom ham imøde fra Livet. Han blandede alle tre Sprog imellem hinanden i sine egenhændige Breve, den største Samling nogen dansk Konge har efterladt; snart taler han om „den gewesener Konning af Behmen," snart om de „infinita mala," der vilde komme af, at Kejseren „illo modo aut alio vilde betrahere Førsterne noget, og det ad alios usus henvende"; men Modersmaalet er dog altid det Sprog, hvori han baade skriver og taler ofte ligesaa kraftig, som naivt, altid ejendommelig. For-

handlingerne med Kirstine Munk vise, hvor meget Modersmaalet var i Brug ogsaa i Kongens private Liv. Ogsaa Dronningen Anna Cathrine (skjøndt hun lod Luthers tyske Postil læse for sig, lod den tyske Psalter trykke udenlands, o. desl.) yndede det danske Sprog, og læste gjerne „Bibelen og Psalteren og andet saadant" deri; just derfor tilegnede Hans Povelsen Resen hende sin Oversættelse af Savanarola's Det gyldne Griff (1610). Frederik den Tredie (1648—1670) havde faaet en lærd Opdragelse, og var Erkebiskop i Bremen førend han blev Konge. Tyst og Latin laa ham derfor nærmere end Modersmaalet. Det første benyttede han i sin Dagbog; det andet yndede han meget. Han var Danmarks lærdeste Konge, bivaanede, ja deltog i latinske Disputationer, og saae gjerne, at man skrev Suplikker til ham paa Latin. Han anstillede selv (1668) en examen rigorosum med en Professor i Theologien, Mauritz Köning, og kreerede ham derpaa til Doktor. De latinske Prædikener, der under Christian den Fjerde bleve holdte til Hove for Kongen og Raadet, bleve nu til faste og staaende. Før, siger Nyerup, var det et Hoveri, som de theologiske Professorer maatte skiftes til; nu blev det til en fast Gudstjeneste i Slotskirken, og der blev ansat en latinsk Hofpræst eller Hofprator. Jens Birkerods Samlinger (Syntagma concionum latinarum, 1688) indeholde, foruden dem, der holdtes for Studenterne i Rundekirke, ogsaa nogle, som vare holdte paa Slottet for Kongen. Kongens Forkjærlighed for Naturvidenskaberne (Alchymien) kaldte den bekjendte Burrhi eller Burro til Danmark (1667—1670), o. s. fr. Medens Kong Frederik saaledes havde Lærdom og Latin for sig, tillod hans Godmodighed, at Hoffet tyskede sig; han skrev ogsaa selv paa Tysk i sin Dagbog. Der tvivles om, at Dronningen Sophia Amalia fra Brunsvig-Lüneburg forstod

Danſk; og Kronprindſen fik en aldeles tyſk Opdragelſe, indtil Torfæus, ifølge den bekjendte Anekdote, gav Anledning til at han lærte ſit Fædremaal. „Frederik den Tredie ſpurgte Torfæus, ſom han meget elſkede, om han havde ſeet og talt med Kronprindſen. Han ſvarede Nej. Kongen befalede ham at gaae did. Da Torfæus kom ind, tiltalte Chriſtian ham paa Tyſk. Torfæus kunde det, men vilde af Patriotisme ikke tale det. Han bukkede og gik. Noget efter ſpurgte Kongen Torfæus: Har du ſeet Prindſen? Ja. Hvad ſagde han? Jeg veed ikke. Efter nogle Spørgsmaal og Svar kom Sandheden ud, og Prindſen lærte Danſk, ſom han til den Tid ikke kunde, fordi man da almindelig talte Tyſk til Hove." Derimod veg for denne Dronnings Indflydelſe det forhen herſkende platttyſke Hofſprog for en mere højtyſk Dialekt, hvilket vel ogſaa var en Fremgang, om juſt ingen danſk. Men overhovedet vege de forhen herſkende, tildels latinſke, Hofforlyſtelſer, Kongen uagtet, nu for Hoffeſter i de nyere Sprog. Der opførtes tyſke Skueſpil (Waldluſt o. desl.) Den tyſke Væver og Meſterſanger Chriſtopher Haffner blev forſkreven med ſin Drosſel, og forlyſtede i fjorten Dage Hoffet med ſine tyſke Sange. Men ogſaa Italienſk og Spanſk kom til Hove. Dronningens Pragtlyſt indførte Hofſkueſpil med Dandſe og italienſke Sange. Forhen kunde man ſee paa de fremmede Geſandter, der iſær havde Anſeelſe og Indflydelſe, hvorledes Lærdsom og Latin var agtet højeſt; nu hvorledes de nyere Sprog og Poeſi fortrængte Latinen og den grundmurede Lærdsom. Blandt hine var den franſke Geſandt Charles Dancey eller Dancæus uden Tvivl den mærkværdigſte; han var her omtrent i fyrretyve Aar, var ſelv lærd og elſket af Lærde og Ulærde († i Kjøbenhavn 1589); men Hiſtorien omtaler fra denne Tid flere: den engelſke Daniel Rogers, den ſkotſke Petrus Junius, o. fl. Nu var

den bekjendteste Grev Rebolledo, Herre til Yrjan, spanst Gesandt i Danmark fra 1648 til 1661, en lærd Mand og yndet Digter, der selv har beskrevet en Del af al denne Herlighed ved det danske Hof. Hans Selvas Danicas indeholde et historisk-genealogisk Digt om Danmarks Konger, og hans Digtsamling Ocios er tilegnet Dronning Sophia Amalia. Om Christian den Femte (1670—1699) er det næsten blevet til en almindelig Tradition, at der ikke taltes andet end Tysk ved Hoffet, og at Kongen selv end ikke forstod Dansk. Efter Griffenfelds Fald var han jo ogsaa omgiven af tysk Hofslæng, og ved de hyppige Hofforlystelser kom det danske Sprog uden Tvivl sjelden tilorde. At det tyske Hofsprog betragtedes som Landets officielle Sprog sees ydermere deraf, at der paa den ved Kongens Rejse i Norge oprejste Støtte blev sat en tysk Indskrift. Det var desuden allerede forhen herskende blandt Kjøbenhavns Borgerstand, der for en stor Del vare Tyskere. Griffenfelds Fader var jo en tysk Vinhandler, der skrev sine Livsoptegnelser paa Tysk; ligesom Borgerkapitainen Farver Nikolai Rens ved Regjeringsforandringen skrev i sin Bibel: Muß essen ist ein bös Kraut. Men Kongen havde dog lært Dansk, og forstod, efter Molesworth, foruden sit eget Sprog, Højtysk, Plattysk og Fransk. Hans egne Dagbøger, der findes i Gehejmearkivet, oplyse, at han især benyttede sig af Tysk og Dansk, det sidste, naar han skrev om Spetaten, det første, naar noget skulde meddeles Konseilet og Ministrene. Han skrev det ene imellem det andet, begge lige slette. Oste er den ene Sætning dansk, den næste tysk; naar han har skrevet et Stykke paa Dansk, tilsøjer han Notabenerne paa Tysk, Kjønnet løber han gjerne surr i, o. s. fr. Imidlertid er han, uden at vide deraf, kommen forud for Tiden, og følger de seneste Sproggranskeres Regel, at skrive fremmede Ord

efter Udtalen: sperans (for sperance), at bygge en Sutering (sousterrain), o. desl. Dronningen Charlotte Amalias Indflydelse var næppe stor. Hun var reformert, og indkaldte den veltalende Jean de la Placette, den første Præst ved den franske Menighed i Kjøbenhavn. Hendes afsondrede Stilling gjorde hende det saa meget lettere, med Kjærlighed at vende sig til Landets Sprog; og om den haves flere Vidnesbyrd. Thomas Kingo, der tilegnede hende den anden Part af sit Aandelige Sjungechor 1681, yttrer sig stærkt imod dem, der lade haant om Modersmaalet, og, fordi de ikke ville forstaa det, indbilde sig, at det er et Vadmels Sprog, som de ikke gide tage paa sin Silketunge; men siger derimod om Dronningen, at hun „med en fri og fuld Kjærlighed ikke alene elsker vort Lands Folk, men ogsaa vort Sprog, at hun har vænnet sig til at tale med vort Land, førend hun tog Kronen; og at hun gjør mange af dem tilskamme, der maaskee i tredive Aar har ædt Fædrelandets Brød, og har dog ikke villet lære tredive danske Ord"; hvorved han tydelig nok sigter til det tyske Hofsprog, der omgav Kongen. Henrik Gerner tilegnede hende „Landsens Moder og de Danskes Elskerinde" sin Postil 1684, thi „hun lader sig saa vel befalde de Danskes Tungemaal, at hun holder det saa kjært som sit Fædrenemaal, hvilket udvises derved, at Hendes Maj. baade læser, hører, forstaar og taler som en dansk Fyrstinde de Danskes Skrifter, og forlyster sig i de Danskes Prædikener." Derfor tilegnede ogsaa Peder Syv hende sine Kjæmpeviser 1695. Under denne Konge ophører endelig den lærde, den latinske, Periode. Efter Frederik den Tredies Død kunde ingen længer med Latin komme frem til Hove. Danmark fulgte den almindelige Strøm; og der foregik et stort Omsving i Levemaade, Sæder, Skikke og Literatur. Det franske Sprog, der ved Freden til Nimwegen (1678) allerede var blevet den

europæiske Diplomatis Organ, blev snart et uundværligt Dannelsesmiddel for den fine Hofmand og den rige Borgerson. Ludvig den Fjortendes Herredømme strakte sig ikke blot til Frankerig og Spanien. „Den dyrt erhværvede, dyrt betalte politiske Overvægt beherskede ogsaa det nordlige Europa, der, naar det modstod Magtens, gav efter for Sædernes Indflydelse. Som Herre over den almindelige Bevægelse, som Hoved for den europæiske Civilisation, begyndte Frankerig paa Ruslands, Prevssens, Sverrigs og Danmarks sociale Opdragelse." „Kongerne i Nord vilde ogsaa have Feter og Maitresser, dandse i Balletter, spille Pastoraler, holde Poeter, og vandre ad den samme ellatante Vej, som Ludvig den Fjortende havde aabnet dem." (Chasles.) „Danmark, der før havde været saa frygteligt for Sverrig, var det ikke længer for nogen." (Le siècle de Louis XIV.) Medens glimrende Sosejre end ikke kunde tilbagevinde Riget en Fodbred af de tabte Lande, og der i Forholdet til Gottorp ulmede Tønder til ny Krige, optog Hoffet fransk Sprog, franske Moder, og de fordærvede Sæder, der fulgte med begge. Foruden de tyske Hofpræster, som Kongen allerede havde, fik han ogsaa en fransk (1693), Casp. Antoine de Bois-Clair, en Mand, der gjennemgik alle den vestlige Kristendoms Facer. Født i Lyon, var han fra den katholske Kirke gaaet over til den reformerte, og da han 1690 ankom til Kjøbenhavn, antog han den lutherske. Den ny Periode, som man efter dens ydre Emblemer ogsaa har kaldt Parykperioden og Fiskebenskjørternes, var allerede i Gang; men det vil være bedst at betragte denne, naar den har gjort sin fulde Virkning paa Literaturen.

Om den danske Adels Utilbøjelighed til Krigen med Sverrig, see Fryxell, Berättelser ur sv. hist. 12, 4.

Om det danske Sprogs Skjæbne i Skaane har jeg allerede talt

ved en anden Lejlighed. Her kunde man mærke ſig de vigtigſte Skrifter fra Overgangstiden. Peder Vinſtrups Oratio Synodica de academiis. Londini Scanorum. 1668. 4., der iſær handler om det ny Univerſitet i Lund, indeholder ellers intet mærkeligt. Sammes Inaugurations Prædicken 1668, den 28 Januar. Malmø. 4. ved Univerſitetets Indvielſe er aldeles danſk. Naar hørte Brugen af det danſke Sprog i Skrifter ganſke op?

Om Frederik den Anden kan, foruden Reſens Krønike og andre ſtørre hiſtoriſke Skrifter, efterſees: En ſørgelig Ligprædicken Salig Frederich den Anden til en Chriſtſalig amindelſe (etc.) Aff Anders Soffrinſøn Vedel (etc.) Kbh. 1588. 4. Oratio de vita et morte serenissimi Friderici II. (etc) ab Andrea Lavrentio in Acad: Hafniensi Professore. Hafniæ. 1588. 4. Leichpredigt (etc.) von Chriſtophorus Knoff, Hofprediger. Kph. 1588. 4. Parentalia piis manibus divi Frederici Secundi (etc.) in celeberrima Witebergensium Academia publice recitata a M. Marco Simone Hatherslebiensi. Witeb. 1589. 4. (lat. Vers). Joh. Caselli, Friderici II Regi Daniæ Ad regni Senatores *Επιταφιος*. Rostochii 1592. 4. Das Preißwürdigſte Gedächtniß Friedrich des Andern (etc.) von Johann Lauerentzen. Kph. 1693. 4. o. fl.

Etliche Pſalme und Sprüche, welche — Friderich der Ander — aus dem Pſalter gezogen im Jahre 1586. Kürzlich vnd einfaltig erklert durch S. Kön. Mayt. Hoffprediger M. Christoferum Knoff, Kph. 1586. 4. og (med den bedende Konges Portræt) 1693. 4. Udført efter Kongens Befaling, men kun Sprogene ere ſamlede af ham.

Etzliche Außerleſene und vornehme Sprüche und Sentenzen aus den Sprüchen Solomonis und Jeſus Syrach Zuſammengebracht Durch (etc.) Herrn Friderich der Ander (etc.) Uden Tid og Sted. 12mo. Formodentlig Joh. Lauerentzens Optryk, ſiden det er uden Aar; thi i den originale Edition ſtod der (ifølge en ſkreven Bemærkning foran i Exemplaret i Hjelmſtjernes Samling) paa Titelbladet: Gedruckt zu Koppenhagen durch Laurentz Benedict 1583, hvilket ſtemmer overens med Reſen i Fortalen til Frederik den Andens Krønike. To Exemplarer deraf omtales; det ene af Reſen, ſom ſiger, at Kongen deri havde ſkrevet: Anno 1584 gaf jeg denne Bog Meſter Hans min Sons Tuctemeſter til Ny Aar her paa Skanderborg: Mein Hoffnung (etc.); det andet i nyſnævnte Bemærkning (af Langebek),

nemlig: „Af denne første Edition havde Capitain Teilman fra Endrupholm 1767 et Exemplar med sig til Kiøbenhavn, som han vilde give til Geheimeraad Tottis Bibliothek. Foran paa et reent Blad havde Kong Frederic III (II) med egen Haand skrevet følgende: Anno 1584 gaff ieg denne Boch Jorren Ernst Worrum thl nüe Aar her paa Schandebor. Mein (etc. med Kongens Navnetræk og Navn). Exemplaret var forgyldt paa Snittet, indbundet i grønt Fløjel og beslaget i Hiørnerne med Solv, og midt paa begge Sider (Kongens Navnetræk) med Krone paa af Solv." Det var altsaa ikke en enkelt Gang at Frederik den Anden benyttede Modersmaalet.

Om den franske Gesandt Dancœus D. Mag. 2, 185. Langebekiana, S. 22. o. fl.

Om Christian den Fjerde see de bekjendte Skrifter af Slange, Schlegel, Nyerup, o. s. v. Iwerg S. 594. G. L. Badens Bidrag til Sædernes og Oplysningens Hist. i Minerva, Okt. 1802. S. 36. Jens Lauridsen Wolf, Dannmarckes Riges Lof, S. 218 (Fester ved Kroningen.) Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, efter Originalerne af Molbech. To Haandskrifter, der begge føre Titelen Alithia, kunne tjene til Exempel paa denne Tids høitravende Smagsløshed. Det ene, paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 873. 4. af Jens Schaffbo, 1592, er tilegnet den udvalgte Konge og Regjeringsraadet, vel spækket med Latin og allegoriske Personer, og indeholder, foruden nogle Vers til Kongen, „hvad skielsmiß der er imellem den Himmelske Herre oc Koning, oc deße verdslige Herrer oc Konger"; „den store skielsmes, som er imelm den himmelske herres sal oc giestebod, oc deße verdens herre sal oc giestebud"; „hvad skielsmeß der er imelm en Gudfryctige, ædel öffuerigsmand oc en Tyrann," o. s. v. Det andet er i samme Smag, men endnu mere høitravende. Dette fører ogsaa Titelen Kongespejl og er af Mag. Johannes Damgaard Vendelbo 1597. To Exemplarer deraf findes i samme Samling Nr. 874 og 875. 4. og et i Karen Brahes Bibl. i Odense, hvorom findes Oplysninger af Rohmann i det fynske Fjerdingaarsskrift For Literatur og Kritik, 5 B. 1 H. 1847. Det hedder, at Damgaard, for at gjennemgaa Skriftet med den unge Konge, maatte blive hos ham i fjorten Dage; men nogen smaglosere Forberedelse til det kongelige Kald kan man næppe forestille sig.

Om Frederik den Tredies Lærdom og Kjærlighed til Viden-

ſtaberne, Skueſpil til Hove, m. m., ſee Nyerups Frederik den Tredie.

Burro udgav i Danmark ſine Epistolæ duæ. Hafn. 1669. 4. See videre Nyerups Fred. den Tredie S. 396, og Werlauffs Efterretninger om Borros Ophold ved det danſke Hof, i Herholdt og Ranſa's Saml. til en danſk Medicinalhiſt. 1, 152, ſamt om hans Epistolæ duæ, ſſt. S. 187, og hans Hypocrates chymicus. Coloniæ 1690. ſſt. S. 190.

Rebolledos ovennævnte Skrifter ere: Selvas Danicas D'El Conde Don Bernardino de Rebolledo Señor de Yryan. En Coppenhagen 1655. 4., med Dronningens Portræt. Ocios del Conde de Rebolledo, Señor de Irian. Tomo primiero de sus obras Poeticas que da a luz el Licenciado Isidro Florez de Laviada. En Amberes 1660. 4., med Forfatterens og Dronningens Portrætter (ſmuk var hun). Man har ogſaa af ham to Samlinger af gudelige Sange: Selua sagrada. En Colonia Agrippina. 1657. 4. Idilio sacro. En Amberes 1660. 4. (hvori hans Portræt). See iøvrigt Nyerups Fred. den Tredie, S. 408. Beckers Saml. til Danm. Hiſt. under Fred. den Tredie 1, 12. Da diſſe Skrifter ikke ere almindelige, vil jeg af Selvas Danicas, hvis første Bog indeholder en Art Rimkrønnike fra Kong Dan til Frederik den Tredie, afſkrive Slutningen af det ved Dronningens Portræt der, ſaavel ſom i Ocios, anbragte Vers, Al Artifice d'el Retrato, ſom Exempel paa hans Smiger:

O quan en vano suda tu porfia
En formar el retrato de SOFIA!
Suprema Magestad, Deidad humana,
Que si la juzga Venus es Diana,
Y si a Diana retratar procura,
Ofenderà de Venus la Hermosura.

Chriſtian den Femtes Dagbøger med Indledning af Molbech i Nyt hiſt. Tidsſkr. 1 B. 2. H. 1847; og Sammes Afh. om Chriſtian den Femte forſtod Danſk, i Nyt hiſt. Tidsſkr. 2 B. 2 H.

Et artigt Exempel paa Sprogblandingen til Hove yder en Beretning i Nova literaria maris Balthici 1699, S. 150, om Højtideligheden ved Kongens Fødſelsdag. Den blev fejret med en Tale af Univerſitetets Rektor, Chr. Reitzer, og ved en Hoffeſt, om hvilken det hedder: Sed et ludi scenici (vulgo Opera) in honorem Regii

... Cupido, qui Italicè, Diana, quæ
ii Germanicè, et Neptunus, qui Danicè loqueba
urium, qui Dialecto Germaniæ inferioris uteba
:vocati, pro salute Regia tandem junctis vocib
ant. Der kunde maaſkee gives dem, der vilde
en Ridder af det blaa eller hvide Baand kunde tage
ido. For os er det noget karakteriſtiſk, at Merk
og kun Neptun talte Danſk.

den franſke Indflydelſe jf. J. Møller i Nyt theolog
Den var allerede i fuld Gang 1674; thi Simon
da imod franſk Mode og Levemaade, franſk Dra
de for Klimaet, o. ſ. v. (Simonis Paulli Anatomi
h Bedencken über ein Königl. Reitpferd. Anden Udg.
S. 30.)

ogſaa om Hofſproget, Molbech, Det danſke Skrift
i Nyt hiſt. Tidsſkr. 1 B. S. 569.

ſrummet før Enevoldsmagtens Indførelſe er
Adels blomſtrende Tid. Og hvilken Adel!
ndre Nationer kunne viſe Mage til den i Dan
igt? Disſe Ord ville uden Tvivl være mange
; thi man er i vore Dage bleven vant til, jeg
for, at forhaane vor gamle Adel og at riv
Tidens Afſkum. Men det er en ſtor Uretfær-

lukke Øjnene til for den Hæder og Glands, der omgiver denne nu forgaaede Adel næsten paa hvert Blad i Historiens Aarbøger. Det er en stor Uretfærdighed, at tillægge en Stand alene hvad der var fælles for alle, for dens Misbrug af Magten at overse dens gode Brug, og at tillægge den i sin Velmagt den Brøde, som førte dens Undergang med sig. Var den tyske Adel og den borgerlige, som afløste hin gamle danske, da virkelig bedre, og var Bondestandens Tilstand efter Enevoldsmagtens Indførelse ypperligere, end før? Nærmest er det Hofadelen og det Slæng, der forenede sig med den, som hine Bebrejdelser ramme, og den fra Hertugdømmerne indkomne, hvis Raahed næsten overgik alle Forestillinger, og som den overhovedet delte med den tyske Adel; men med dem have vi her intet at gjøre. Den gamle uafhængige danske Adel paa de store Gaarde danner en ganske anden Slægt; og uden at betragte den kan der ikke ret vindes nogen Indsigt i denne Tids Literatur. Den havde sine Fordomme. Den tilegnede sig Magten i Landet, som Fortiden havde givet den, og hævdede sin Ret til at vælge og at indskrænke Kongen. Den strenge Overholdelse af dens Forrettigheder, der var en Følge af den skarpe Afgrændsning imellem Stænderne, som er et af Tidens fremtrædende Særkjender, fremkaldte blandt andet de tyranniske Jagtlove, der bleve overholdte uden Naade og Barmhjertighed. Med al sin Gudfrygtighed havde den uden Tvivl megen Kjærlighed til timeligt Gods, men jeg gad vidst, i hvilken Stand de timelige Formaal, al Kristendom uænset, ikke ere de overvejende; og havde den store Besiddelser, saa tjente den vel ogsaa Staten uden Løn. Der gaves nok den Adelsdame, der ikke kunde begribe, at den Ufri kunde være skabt af samme Ler, som hun, ja endog tvivlede om, at nogen Ufri kunde komme i Himmerig, i det mindste ikke i den Sal,

hvor Adelhoben med Palmer i Hænderne ſtod nedenfor Lammets Throne, og ſang Pſalmer evindelig, o. ſ. fr. Men danſk i Sind og Skind var denne Adel, og dette Sindelag bevarede den, ſaa længe den var til, ved at ſlutte ſig tæt ſammen. Diſſe Slægter fik juſt en Overmagt over de tyſke derved at de ideelig forbandt ſig med hinanden: Bille med Brahe og Brahe med Trolle; og over de andre Stænder ved at undgaa Blandingen med dem. Loven krævede det, og Ægteſkab med en Ufri var ikke tilladt; derved gik Adelsværdigheden og Ejendommen tabt; den adelige Jomfru, (kun Prinſeſſer vare Frøkener indtil henved 1700), der blev forført af en Ufri, Borger eller Bonde, blev indmuret. Alle diſſe Forhold maa tages ſom de maatte være, for at kunne give den gamle danſke Adel den uvisnelige Ære, den har vundet igjennem ſine udmærkede Mænd. From og gudhengiven, villig til at offre Liv og Blod for Fædrelandet, rig, mægtig, dannet, ja lærd, Beſkytter af Modersmaalet og næſten den eneſte Stand, der bevarede dets Skatte, ſaaledes var denne Adel i ſine gode Dage. Næſten alle havde tilbragt en Del af deres Ungdom, ſtundum mange Aar, paa Rejſer og Studeringer udenlands, ſædvanlig med en eller anden borgerlig Mand til Hovmeſter; i dem og deres Kreds ſamledes derfor al den Kundſkab og Lærdom, der laa udenfor den egenlige Univerſitetskreds. Naar de vendte hjem, levede de paa deres Gaarde for deres Undergivne eller for Videnſkaberne; eller de traadte ind i Statstjeneſten, i Kollegierne og Rigets Raad, ſom Dommere paa Herredagen tilligemed Kongen, eller ſom Lensmænd (Amtmænd) og Landsdommere i Provinſerne, eller ſom øverſte Befalingsmænd i Hæren og paa Flaaden; og de udgjorde ſaaledes Stammen for hele den højere Embedsſtand. Hyppig bleve de, hvor unge de end vare, ſendte til fremmede Hoffer, og

hævdede deres Lands Ære, som hin unge Mand, der svarede Kromvel, som bebrejdede ham hans Ungdom, at han dog var ældre end Kromvels Republik. Iblandt dem vare de indflydelsesrige Statsmænd, der ofte havde Landets Ære og Velstand i deres Hænder, og som under trykkende Forhold beskjermede den lærde Præst, den vindskibelige Borger og den trællende Bonde. I alle Stillinger vare de Beskyttere og selv Dyrkere af fremmede Sprog og af Landets Historie; ja, de fleste besade en saa omfattende theologisk Lærdom, at man maa forbavses derover, og, paa faa Undtagelser nær, hang de med brændende Iver ved den lutherske Lære. De forenede i sig al den lærde Kundskab, der var til, med al den folkelige. Ikke sjelden toge de samme Mænd Afskeb med Verden i latinske Bønner, som under hele deres Liv havde fremmet folkelige Skrifter; og over nogle i det mindste holdtes Ligtaler paa Latin, som over kongelige Personer. De oprettede Bogsamlinger ikke blot i Hovedstaden, men rundt om i Provinserne, og der savnedes næppe et for den Tid rigt og velforsynet Bibliothek paa nogen anseelig Families Hovedgaard; de lode gamle Mindesmærker samle og afskrive, ja udgave dem tildels selv, o. s. fr. Just fordi de selv vare lærde, agtede de Lærdom, hvor den end fandtes. Naar vore folkelige Historieskrivere næsten ikke vide andet om dem at sige, end at de undertrykkede de lavere Stænder, have de da aldeles glemt, hvorledes den rige Adelsmands Søn, der var født til høre Ære, og den fattige Bondesøn, der stundum havde tilbragt sin Ungdom bag Ploven, samledes paa Rejser, ved Universitetet, paa Uranienborg, for at læske deres Tørst af samme Kundskabskilde, stundum for at dele Udødelighed med hinanden. Under denne Adel ordnede sig, altid med Ydmyghed, ofte med sand Hengivenhed, Gejstlighed og Borgerstand. Næsten i ethvert Skrift, og især i alle danske, finder man derfor en Til-

egnelse til en eller anden Adelsmand eller hans Frue, ofte til begge, hvori Forfatteren siger, at det er dem, der have fremkaldt Skriftet, og det er dem, han ønsker at tækkes til Guds Ære. Denne Ægide var nødvendig for at et Skrift kunde komme for Dagen eller trives og komme frem i Verden. Du maa være saa brav som du vil, siger Simon Paulli i en Tilegnelse til Christen Thomesen til Stougaard, uden Patroner sejler du bestandig imod Strømmen (certe sine Mæcenatibus aut Patronis, etiamsi virtute ambias recteque facias, non magè proficies tamen quam si adverso amni rapidissimo natandum tibi siet). Endelig vare ikke blot Mændene, men tillige deres ligesaa lærde og gudfrygtige Damer, medens hine især vendte deres Hu til Statslivet og andre verdslige Forretninger, ikke mindre virksomme i Guds og i Videnskabens Tjeneste. De beskyttede og dyrkede selv Videnskab og Poesi; ikke sjelden besade de en usædvanlig Kundskab i de klassiske Sprog, og erhværvede sig en Lærdom, der efter Kvindens nærværende Stilling er utrolig. Latin skreve de med Færdighed, og gjorde korrekte og sirlige latinske Vers. De forstode ikke blot Græsk og Latin, men ogsaa Hebraisk, og af de nyere Sprog især Hollandsk, Engelsk, Fransk og Tysk. De fordybede sig i aandelige Betragtninger, og gave dem i Trykken. Stundum skreve de Folianter, men især yndede de og bevarede historiske Mindesmærker, og lagde Vind paa Fædrelandets Historie og gamle Viser. Just i denne Kreds af adelige Fruer og Jomfruer havde Kjæmpeviserne hjemme og bleve de bevarede. Endelig oprettede de paa og ved deres Gaarde Hospitaler for Fattige, Skoler for deres eget Kjøn og for adelige Drenge og for Almuen.

Fra disse adelige Slægter udgik en særegen lille Gren af vor Literatur: Ligprædikenliteraturen, der fra denne Tid

er saa betydelig, at den samlet udgjør en lille Bogsamling. Undertiden findes der af een Mand, som af Biskop Hans Mikkelsen i Fyn, ikke færre end 35. Deres æsthetiske Værd er i Almindelighed saare ringe; men ved den da brugelige Meddelelse af de saakaldte Testamenter, Omrids af den Afdødes Levnetsløb, blive de til ligesaa mange Kilder til den danske Adels Historie. De ere fædvanlig i Modersmaalet, men ogsaa paa Latin, og da Adelen lagde saa megen Vind paa de nyere Sprog, saa at nogle endog anvendte dem til Omgangssprog, findes ogsaa det tyske benyttet dels til Ligtaler, dels ved andre højtidelige Lejligheder.

Den gamle danske Adels Fortjenester af Literaturen burde gjøres til Gjenstand for et eget Skrift. Her maa vi lade os nøje med at nævne nogle af de Mænd, der som Beskyttere af Videnskaberne eller deres Dyrkere have efterladt sig historiske Minder. Til de allerede i forrige Tidsrum nævnte: Herluf Trolle og Johan Friis slutte sig de bekjendte Statsmænd Niels Kaas, Christian Friis til Borreby, Christian Friis til Kragerup, Eiler Hardenberg, Peder Oxe, „vir ad promouenda literarum studia natus“, Christopher Valkendorf til Glorup, Christen Thomesen Sehested til Stougaard, Peder Reetz til Tygestrup, Joachim Gersdorf, hvis betydelige Bibliothek blev indlemmet i det Kongelige, o. fl. Af de mange andre, mere eller mindre mærkelige, tildels nu forglemte, kunne, som Bevis paa, at næsten hver Slægt har sine, følgende bemærkes: Christian Barnekov til Birkholm, og hans Søn Hans Barnekov til Vidskøfle. Erik Bilde. Jens Bille til Hvidkilde, hvis Søn Sten Jensen til Billesholm i Skaane er bekjendt af sin Skjæbne i Kalmarkrigen, og som formodentlig i sit Fængsel skrev den Samling af aandelige Sange, der findes i Haandskrift i Karen Brahes Bibliothek. Jakob Bjørnsen til

Stenalt og hans Frue Anne Krabbe. Tyge Brahes Broderſøn Falk Brahe. Niels Fris til Hesſelager og hans Frue Vibekke Gyldenſtjerne. Deres Søn Jeſper Fris til Ørbeklunde († 1643) beſøgte paa ſin Udenlandsrejſe Ægypten, hvor han i Nærheden af Cairo beſaae Pyramiderne, ſamt „mange ægyptiſke Mumier og balſamerede Corper af de gamle ægyptiſke Konger, ſom der ligge begravne." Rimeligvis hjembragte han de to Sarkofager, hvoraf den ene har Indſkrift med Hieroglyfer, ſom bleve brugte til Vaſketruge i Svendborg og Kjerteminde, førend de bleve bragte til Kjøbenhavn. Niels Fris til Favrſkov og Mogens Fris til Friſenborg. Admiralen Peder Galt. Falk Gjø til Skjerſø, og Markus Gjø, med hvem Slægten uddøde 1698. Sigvard Grubbe. Henrik Gyldenſtjerne til Skovsbo, der overſatte Jeſus Syrach. Joſt Høgs Søn Stygge Høg, og Joſt Høg († 1694), hvis Bibliothek tildels blev kjøbt til det Kongelige. Axel Jul til Volſtrup, af Lilie-Julerne; Joſt Jul, af Stjerne-Julerne; Ove Jul til Villeſtrup. Kjeld Krabbe til Brusgaard; Erik Krabbe til Buſtrups Sønneſøn Erik Krabbe, og hans Søn Otto Krabbe. Eiler Krauſſe. Holger Parsberg og Chriſtopher Parsberg, bekjendte af hiſtoriſke Skrifter. (Frederik Rantzau til Asdal; den lærde Henrik Rantzaus Sønneſøn Henrik Rantzau, bekjendt af ſine Rejſer til Østerlandene; og Generallieutenant Johan Rantzau, † 1708. Chriſtian Ditlev Reventlov.) Jørgen Roſenkrands († 1596), der i ſit Levnet fører os tilbage til Frands Vormordſens, Jørgen Mynters og Oluf Gyldenmunds Dage; hans Søn Holger Roſenkrands den Lærde († 1642), der iſær fra Aaret 1627 levede paa ſin Gaard Roſenholm, hvor han havde ligeſom en Planteſkole for unge Adelsmænd, og paa en Sal over Hornſlet Kirke oprettede det berømte Bibliothek, ſom hans Søn Erik Roſenkrands, en Ynder af

Kemi († 1681), forøgede; Gunde Rosenkrands († 1675), lærd Theolog, bekjendt af sin politiske Skjæbne og Forfatter til latinske politiske Skrifter (1644—1660) og sindrige gudelige; Jørgen Rosenkrands, Overhofmester i Sorø († 1675), og hans Søn Jens Rosenkrands til Ovitzovholm, hvor han havde et Bibliothek, († 1695). Den af sin Apologia nobilitatis Daniæ bekjendte Oluf Rosenkrands, († 1685). Jørgen Seefeld († 1662), hvis berømte Bibliothek paa Ringstedkloster paa over 26000 trykte og haandskrevne Bøger af den svenske Konge Karl Gustav blev skjenket til Corfitz Ulfeld og adsplittedes. Christen Skeel til Fusinge og Vallø, hvis mærkelige Statsskrifter nu efterhaanden udgives, og hans Sønner Otto Skeel, Forfatter til latinske Skrifter (1652—1695), og Mogens Skeel, Oversætteren af Opitz' Judith; samt Jørgen Skeel til Broholm og Arreskov. Otto Skram til Hammergaard, Ridder af den hellige Grav († 1606). Jakob Ulfeld til Selsø og Kogsbølle, bekjendt af sin moskovitiske Rejse; hans Søn Jakob Ulfeld til Ulfeldsholm, der foretog Rejser til Konstantinopel, Palæstina og Ægypten, og efterlod et Kompendium af den danske Historie; blandt hans talrige Afkom vare Laurids Ulfeld til Harridslevgaard († 1659), hvis Bibliothek blev inblemmet i det Kongelige, og Corfitz Ulfeld, der ved sin politiske Skjæbne tillige har faaet en rummelig Plads i Literaturen. Holger Ulstand eller Ulfstand til Hikkeberg. Lave Urne, Landsdommer i Skaane († 1623), „in omni literatura et præsertim musica supra modum peritus, hvis Muteter vel endnu i Lunde-Skole retineres," hedder det i en gammel Optegnelse; Axel Urne til Kjellerup († 1653) „en mærkelig Mathematicus, præclare de literis meritus"; Christopher Urne til Aasmarke († 1663), der især beskjæftigede sig med theologiske Studier; Christian Urne, o. fl.

Blandt de adelige Damer kunne nævnes, foruden Sophie Brahe og Birgitte Thott, der senere omtales, nogle, der ere bekjendte, dels ved Skoler, som Birgitte Gjø og hendes Lærling Sibylle Gyldenstjerne, Jomfru Helvig Krabbe og hendes Søster Karine, Birgitte Brock, Tyge Brahes til Taastrup; dels ved at samle historiske Mærkeligheder, Slægtebøger og Viser, som Elisabeth Brokkenhus, Vibekke Podebusk, Elisabeth Brytte, Anne Kruse, Anne Krabbe, Mette Gjø, Christense Jul, Sophie Below; dels ved gudelige Skrifter, som Anne Hardenberg, Edel Rosenkrands, Pernille Rosenkrands, Karen Bille, Sophie Bilde, Sophie Brahe den Yngre, Sophie Thott, Kirstine Munk; dels ved Lærdom, som Sophie Rosenkrands, Susanne Jul, Anne Margrete Ovitzov. Andre have i flere Henseender tilvendt sig Eftertidens Opmærksomhed, som Kongedatteren Eleonore Christine Ulfeld. Karen Brahe anlagde et paa danske Skrifter rigt Bibliothek. Susanne Gjø, en Datter af Falk Gjø og Karen Bille, var gift med Preben Brahe til Hvedholm og Engelsholm; deres Datter, Karen Brahe, Frue til Østrupgaard og Patronesse for det adelige Jomfrukloster i Odense, fik en Bogsamling af sin Moster Anne Gjø til Hvidkilde († 1681), hvilken hun bestandig forøgede; den bestod især af danske og tyske Bøger, og var paa Hvedholm; hun skjænkede den til det adelige Jomfrukloster i Odense, hvor den tildels endnu findes.

Den gamle Adel sank, og afløstes af en ny; dens Minder, som vi have søgt at gjenkalde, udslettedes. Bircherod siger i sine Dagbøger ved Aar 1683, at han samlede paa Bidrag til dens Historie, men det var næppe raadeligt, mener han, at tænke paa dette Værks Fuldførelse, „mens det synes som avita nobilitas var odiosa.“ Den ny Adel maa vi give Tid til at udvikle sig; dens Forhold til Literaturen optages derfor i Holbergs Tidsalder.

Om Adelen og dens Fortjenester af Videnskaberne findes Oplysninger dels i de bekjendte Skrifter til dens Historie, Adelslexikonnet, Hofman, Klevenfelds Samlinger, Pontoppidani Theatr. nobil. Dan., Bert. Canuti Pro nobilitate Danica ostendenda prodromus, Haandskr. paa det Kgl. Bibl., o. desl., dels i Bidrag til Literaturens Historie, som Vinding. Acad. Hafn., Thuras Skrifter, Berlauff, Det Kgl. Bibl. Hist. o. desl., men nogen samlet Udsigt haves ikke. Nogle artige Bidrag ere mig meddelte af Registrator Kall-Rasmussen. Flere kunne endnu samles, dels af Ligprædikener, dels af andre samtidige Skrifter, f. Ex. Peder Hegelunds Epigrammata Philippi Melanthonis selectiora, Joh. Sadolins Epigrammaton liber unus, qui Regum Danicorum Chorus inscribitur, i hvis Tilegnelse de mest ansete Mænd (til 1569) omtales, og mangfoldige andre. Fortegnelse over Slægtebøger og Ligprædikener findes i Adelslexikonnet, derfor bemærkes de ikke her, og jeg anfører kun nogle af de Steder, hvor der findes Oplysninger, som man ikke der just søger, eller som ere mindre bekjendte og dog mærkelige.

Christian Barnekov: Diss. politica de clarigatione et manifestis. Argentorati 1648. 4., findes paa Kongens Bibl.

Sten Billes Aandelige Sange, Haandskr. i Karen Brahes Bibl. Nr. 257. 4. (D. Psalmeb. S. 30.)

Jesper Fris: D. Mag. 2, 131. Brev fra Zoega til A. Kall i Genealog. og biogr. Archiv 1, 441—444. Samt saavel om hans som om andres Rejser: Vedel-Simonsens Nationalhist. 2, 2, 168: Nordiske Østerlandsfarere i det 16de og 17de Aarhundrede.

Falk Gjø sendte Tyge Brahe vidtløftige Kommentarier over Aabenbaringen. (Klevenfelds Saml.)

Markus Gjø: Melchiors Herlufsholm, S. 123.

Henrik Gyldenstjerne: Af Jesus Syrach i danske Rim. Kbh. 1635, haves et defekt Exemplar i Hjelmstjernes Samling. Den fuldstændige Titel og en kort Prøve, efter et Exemplar i Karen Brahes Bibl., findes i Vedel-Simonsens Saml. til Elvedgaards Hist. 1845. S. 128.

Frederik Rantzau: Brev til Christian Fris til Kragerup 1622, om Sproget paa Øsel, Original i Gehejmearkivet (efter Kall-Rasmussen).

Rosenkrandserne: D. Mag. 3, 99. Erik R. Thom. Bartholini Acta medica 2, 15. 3, 1. D. Atl. 4, 340. Det Rosenholmske

Archivs Undergang i Molbechs Nord. Tidsſkr. 1, 163. Samt Øſterlandsfareren Abſalon Roſenkrands hos Vedel-Simonſen.

Jørgen Seefeld og hans Bibliothek: Werlauff i Nyt hiſt. Tidsſkr. 6, 204.

Otto Skram: Beſkrivelſe over hans Rejſer, 1587—1592 i Gamle Kongel. Saml. Nr. 3084. 4. (Paa Danſk).

Jakob Ulfeld til Ulfeldsholm: Rejſebeſkrivelſe i Haandſkrift, den Thottſke Samling Nr. 1294. 4. (Paa Danſk).

Om de adelige Damer ere, foruden de nyere Skrifter af Schönau, Birch o. fl., iſær at mærke: Matthias Schacht de eruditis Daniæ mulieribus, i Nova liter. maris Balth. 1700. S. 209. Søren Lintrups Scholion de scriptoribus, qui foeminas celebrarunt eruditas, ſſt. 1701. S. 108. Alb. Thura, Gynæceum Daniæ literatum. Alton. 1732. Et Haandſkrift af Sperling den Yngre, ſom Thura omtaler, er vel ikke til.

Sibylle Gyldenſtjerne: En Lægebog af hende, ſkreven 1580, var i Reſens Bibl. (Schönau).

Om Helvig Krabbe og hendes Søſter, to Jomfruer fromme i Nørre-Jutland, ſom holdt Skole der, og hos hvem opdroges Kield Krabbe, den Lærde, Lucas Krabbe, o. ſ. v., ſee Verſene bag Gettorps Jeſu Chriſti Pines og Døds Hiſtorie.

Birgitte Brock: Brochmands Ligtale. Kbh. 1640. 4.

Eliſabeth Brokkenhus menes 1589 at have forfattet den Danſke Rimkrønnike, ſom Jørgen Holſt udgav 1646. fol. (Bangs Samlinger, 5 St.)

Eliſabeth Brhſke ſkrev en danſk Slægtebog (D. Mag. 2, 192).

Anne Krabbbe, g. m. Jakob Bjørnſen til Stenalt, efterlod et Haandſkrift med Afbildninger af danſke Konger.

Sophie Below efterlod en Slægtebog og en Vaabenbog.

Anne Hardenberg: Haandſkrift i Karen Brahes Bibl. (Vedel-Simonſen, Saml. til Hagenſkovs Hiſt. S. 54).

Sophie Thott overſatte Gunde Roſenkrandſes Erindring til ſine Sønner om Nadveren paa Danſk, Haandſkr. i den Thottſke Saml., Nr. 104. fol.

Anne Margrete Ovitzov beſkrev ſit Levnet i et latinſk Vers til Sperling 1683 (trykt i Birchs Billedgalleri).

Eleonore Ulfeld ſkrev i Maribo Heltinders Pryd, den første

Part, Som melder om fornuftige Striibare Regierende Heltinder, Haandſkr. i Karen Brahes Bibl. (Fra Bibliotheksassiſtent Peterſen har jeg haft det til Gjennemſyn.)

Karen Brahe: om hendes Bibliothek ſiger Schacht († 1700): Bibliothecam insignem librorum imprimis danicorum et germanicorum in prædio avito Hvedholm instructam servat et auget. See ogſaa Bircherods Dagbøger ved Molbech, Aar 1681, S. 210. 237. Linds Fortegnelſe. Kbh. 1725. 4. efter Nyerup, for en Del forfattet af Jakob Birkerod. Kalkar om Odenſe Bibliotheker.

See iøvrigt om adſkillige af de nævnte Forfattere og Forfatterinder Vorm og Nyerup.

Brochmand beſøgte Juſt Høg paa hans Yderſte; hans Huſtru var gaaet fra ham, og hans Forløsningstid tilſtundede. Da talede Brochmand til ham paa Latine, og han ſvarede med meget facte Maal paa Latine. (Brochmands Ligtale over Juſt Høg. Kbh. 1647. 4. S. 49.)

Lægen Fabricius og Præſten Meſter Niels ſatte ſig ved Anne Høgs Sotteſeng, og talede med hinanden paa det tyſke Sprog; da begyndte det ſalige Guds Barn „liudeligen paa Tydſke Sprock" meget ſmukt at læſe de forrige Sentenſer. (Ligprædiken over Anne Høg. Kbh. 1648. S. 57—58.) Oberſtl. Jens Sten Sehſted holdt ved Grevinde Vedels Ligbegjængelſe 1694 en Tale over hende paa Tyſk, men Sognepræſten holdt ſin for Alteret paa Danſk. (Vedel-Simonſens Saml. til Elvedgaards Hiſt. 2, 24.)

Til Ligprædikenerne ere ofte føjede Vers, hvoraf man kan ſee, hvor vidt de hæderlige Mænd, der talte ypperlig Latin, havde bragt det i danſk Poeſi. Chriſten Skeel f. Ex. rimede ſaaledes over Juſt Høg:

O Danmarck ſee, med Klag' oc Væ
Den er nu lagt i Mulde,
En Rigens Mand, aff Adels Stand,
Hvo ſorg' oc ſuck' ey ſkulde?

Jeg ſiger, Wlycken figer,
Naar Gud ſlig' vijſ' oc Gamle
(Der baade bør, dertil oc tør
Landets Gaffn fremm'), vil ſamle.

Her er Juſt Høeg, ſvunden ſom Røg,
Den Ædle Herr' oc Pille,
Som Rjg't til beſt', Gud oc ſin Næſt'
Elſkte baad' aarl' oc ſilde (etc.)

For ikke at gjøre Adelen Uret, maa man bemærke, at denne poetiſke Stil ikke blot var adelig; den findes hyppig ogſaa hos Arobo og andre den Tids gode Digtere, og giver et tydeligt Exempel paa, hvad den gamle, forliggede Sætning, at „Brugen er Stilens højeſte Grundſætning," der endnu gaar igjen og ſpøger i vore Skoler, er for en Uting. Den ſlette Brug gjælder ikke længer, end til den bliver afløſt af en bedre.

Man kunde næſten friſtes til at ſige, at vi ingen Danmarks Hiſtorie have for den nyere Tid. De ældre Forfattere tabe ſig i tom Smiger for Magten, de nyere, hvilket er vor Tids Særkjende, rive ned. Vor Adels Hiſtorie er iſær ufuldkommen, og vi ſynes i den ikke at være komne videre, end til det hiſtoriſke Skelet. Min Anſkuelſe af dens Forhold til Literaturen maatte jeg derfor ſelv danne mig, og fandt ikke meget andet for mig, end det Forſvar for Ariſtokratiet under Frederik den Anden, ſom findes i Kolderup-Roſenvinges Saml. af gamle Domme, Fortalen til 3. D. S. VIII. Fr. Hammerich's Danmark under Adelsvælden er endnu ikke kommen ſaa langt, og jeg kan netop kun naa at ſee 1 D. 2 H., hvor jeg S. 200 finder udtalt: „Mangen Herre ſad trolig ved ſin Bog, eller tog ſig med Nidkjærhed af Rigets Sager, og i den følgende Menneſkealder (efter Chriſtian den Tredie) ſkulde Danmarks gjæveſte Mænd i alle Retninger fremgaa af Adelens Rækker. Da kunde Adel og Præſteſtand viſe, at Folkelivet for Øjeblikket i dem havde ſin Blomſt." Det er netop det, der beſtandig har foreſvævet mig, naar jeg udhævede Adelens og Præſteſtandens afgjørende Fortjeneſter af vor Literatur.

2. Studeringer og lærde Stiftelser. Studeringer ved fremmede Universiteter. Kjøbenhavns Universitet. Sorø Akademi. Ridderakademi i Kjøbenhavn. De lærde Skoler. Gymnasier. Lærde Slægter. (Biblioteker. Bogtrykkerier.)

Den Forbindelse, hvori Danmark var traadt med Tyskland ved Reformationen, blev ikke hævet, men Wittenberg tabte noget af sit Overherredømme i theologisk Henseende, og Studeringerne, der udbredte sig i andre Retninger, tyede til andre, tildels langt fjernere Lærdomskilder. Man kan, efter Werlauff, skjelne imellem to Tidsrum: det ene fra 1613, da vor ældste Universitetsmatrikel begynder, til Aarhundredets Midte eller Trediveaarskrigens Slutning, det andet fra denne til 1700. Et af de mest besøgte Universiteter var i det første Tidsrum Rostock. Beliggenheden var bekvem, de andre tyske Universiteter vare under Trediveaarskrigen enten forladte eller mindre tilgjængelige. De Norske og Slesvigerne havde endnu længe før thet derhen, og Rostock var maaskee den eneste Universitetsstad i Udlandet, hvor de Norske havde et eget Herberge (regentia S. Olavi). I samme Tid, som der i Rostock studerede 84 Nordboer, studerede der i Wittenberg 10, i Helmstad 5, i Gieſſen 4, i Greifswalde 4, i Leipzig 2, i Frankfurt an der Oder 2, i Heidelberg 1. For at see, hvor paafaldende Forskjellen var bleven, maa man erindre, at der fra 1538 til 1565 i Wittenberg havde studeret 128 Danske. I det andet Tidsrum havde Rostock ligeledes de fleste danske Studerende, nemlig 47, medens Wittenberg havde 17, Jena 14, Leipzig 10, Königsberg 8, Greifswalde 4; og i samme Tid studerede i Franeker 6, i Leiden 2. Rostock havde saaledes Overvægten, og medens man før, for at faa theologiske Nødder knækkede, tyede til Wittenberg, saa vendte man sig nu med naturvidenskabelige (f. Ex. den navnkundige Sild) til Rostock. Men de Studerende opholdt sig

de borgerlige Studerende, som havd
Medicin, Filosofi og Lovkyndighed for
den store Tour i Europa, besøgte Fre
Montpellier, og derefter Italien, hvor
tilbage, stundum i flere Aar. Antallet
i Padua var fra 1566—1644 ikke mindr
1542—1709 vare endog 26 af dem offic
Holland og England synes først sen
Adelen rejste vel ogsaa til England, men
studere. Men Holland udviklede snar
ningskræfter, Filologien og Medicinen.
Universitetet i Leiden og Uddannelsen a
giske Skole, blev Holland besøgt af man
danske Studerende, og det følgende vil
lands berømte Anatomer trak de medic
sig. Indvirkningen fra England paa vo
rede kjendelig efter 1660; men stadig
dog at være begyndt senere. Hans Be
rejste 1672 til England for at studere i L
En Fortegnelse over Danske og Norske, d
fra 1600 [illegible]

ømning af tyske Studenter, der især lagde Vind paa, jenvej til Embeder, at blive Hovmestere i de fornemste er, tiltog bestandig, indtil man i Holbergs Tidsalder den ene bitterlige Klage efter den anden over disse nte Fremmede, der toge Brødet af Munden paa s Børn.

ist. Anm. til H. N. Clausens Tale om Danmarks Universitet rdisk Højskole, S. 24, og andre Bemærkninger meddelte af ff. Er. Læti Fortale til De republica Noribergensium. Rejser oplyses især af Ligprædikener, som Brochmands over Skiel, Kbh. 1646. 4. S. 30, Sammes over Just Høeg saa besøgte Spanien, og 1614 England). Kbh. 1647. 4. . Danske Studerende i Padua i Suhms Saml. 2, 3, 6. m af den bekjendte Oluf Bagger i Odense, der ogsaa hed studerede i Padua 1599. (Vedel-Simonsen, Odense Bys , 87. 130.) Den hollandske filologiske Skole hos J. Møller, ands Levnet i Hist. Kalender 3, 199. Fortegnelse over danske ende i Oxford i Fr. Sneedorfs Breve (Saml. Skr. 1, 521). eorgij Ernesti Reitzeri Dani Parænesis ad liberales disci- studiorum celeberrimæ Academiæ Patauinæ initiis præmissa.

Studeringerne hjemme fremmedes
versitet, der endnu bevarede meget af
nelsens Aand afspejler sig i Skikkene v
klædning og Behøvling, som ved et
allegoriske i disse Skikke har sit tilsv
hyppige Brug af allegoriske Fremstillin
De hyppige Forbud mod Svir og Kla
Klæder vidne om, at de ofte fandt S
gerne vare ogsaa den Gang strenge; d
efterkomne. Selv ved Klædedragten u
skarpe Afsondring. De Studerende ve
Skolerne maatte bære sorte Klæder,
eller grønne; netop det samme som Nie
Pastor indskjærper Præsterne.

Universitetets gyldne Tid skal have
den Anden. Han forordnede 1569, a
til Præst, med mindre han havde stude
Universitet, og havde han studeret ud
dog examineres af de kjøbenhavnske [illegible]

t var næsten kun Filologien, der banede sig Vej fra
and. Under Christian den Fjerde skete i flere Hen-
der Fremgang. En særegen Prof. blev ansat i Meta-
1619 (Jens Dinesen Jersin) uden mærkelige Frugter.
le saakaldte Ny Statuter, Novellæ constitutiones, bleve
e 1621; i hvilke blandt andet forbødes den skadelige
teren. Efterson vi forfare, hedder det, at en stor Del
Professorerne den meste Tid med Dicteren henbringer,
de af andre autoribus sammenflikket haver, dermed deres
i Umage at spare, og Tiden saaledes at henslide, — da
vi Universitetet ikke i Synderlighed til nogen professoris
old, meden alene Gud til Ære og Ungdommen til For-
melse er anstiftet, ville vi naadigst herefter saadan unyttig
teren dennem befalet have at indstille. Og i en Ordi-
o Lectionum omtrent fra denne Tid (1621) forekomme
ørste Spor til Forelæsninger paa Dansk, men naturlig-
kun for de saakaldte Empirici (Bartskere, modsat Stu-
si), for hvilke der skulde holdes Forebrag paa Dansk og
attes Lærebøger med terminis danicis. Det latinske Sprog
ørst sin egen Prof. 1630 (Jakob Matthiæ). Historien
sin egen Prof. 1638 (Peder Spormand). En Prof. i
tomi, Kirurgi og Botanik blev først ansat 1639 (Simon
li). Under den lærde Frederik den Tredie maatte der
1 gives Professorerne en gjentagen Irettesættelse, og det
skarp, fordi de forsømte deres Disputationer. Men der-
bleve de da fri i Universitetets Trængselsaar under Krigen
7—1660. Derefter kom Universitetet atter til Kræfter,
i lidende under de samme Mangler, som før: Disputa-
terne, hvortil Professorerne vare forpligtede, og som ved
overvelsen af de akademiske Grader var et nødvendigt Re-
it; Professorernes Overgang fra det ene Fag til det
et, selv de mest heterogene, hvilket var den eneste Vej

til at stige i Indtægter; og endelig det theologiske Fakultets Forrang, hvorved især det filosofiske blev tilsidesat, vare ligesaa mange Hindringer for et grundigt og tillige smagfuldt Studium. Griffenfeld lagde imidlertid som Universitetets Patron Grunden til et friere Studium og en mere almindelig Dannelse blandt de Studerende. Den saakaldte Anden Examen blev indført 1675. Som Grund dertil beraaber Forordningen sig paa den Forfaring, at den studerende Ungdom alene beflittede sig paa attestationem theologicam, uden tilforn at have de fornødne Fundamenter in philosophia et artibus. Under Christian den Femte indførtes tillige Begyndelsen til den theologiske Embedsexamen. Universitetets Bibliothek forøgedes efterhaanden ved kongelige Gaver; Salen dertil over Rundekirke blev indviet 1657, og det voxte især fra 1660.

Professorerne havde hidtil ved deres Lærdom vundet Anseelse hos Adelen, der forstod at paaskjønne den. Deri skete et Skaar ved Souveraiiniteten; og da Rangsygen tog Overhaand, blev Rang næsten en Fornødenhed. Professorerne søgte om at faa Rang 1673, da to af dem (Thomas Bartholin og Villum Worm) ved et Bryllup paa Bryggernes Laugshus havde maatte vige Forbandsen for to unge Sekretærer, der nylig havde gaaet paa deres Kollegier. Griffenfeld afslog deres Begjering, som de først fik opfyldt efter hans Fald 1679. Før sloges de adelige Damer om Forsædet i deres Stolestader; nu gik det efterhaanden over til Borgerfolk, ja til Professorernes Tjenestepiger, der viste en ligesaa honet Ambition.

Hos os som over hele Europa dannede Universitetet en latinsk Koloni eller Plantesskole, der udsendte sine Elever over hele Landet, saa at dets Dannelse skulde udgaa fra dette Grundlag. Modersmaalet maatte lide derunder. Det taaltes

ikke i den lærde Kreds. Selv ved Bordet paa Kommunitetet talte's kun Latin. Naar en Alumnus havde betraadt Bygningen maatte han kun tale Latin eller Græsk. Brugte nogen Modersmaalet, blev han mulkteret efter sine Bordfællers Skjøn; men gjorde han det oftere, uden at lade sig vise tilrette, skulde de theologiske Professorer fratage ham Bordet. „Dersom nogen paa een Gang siger mere end tre Ord i Modersmaalet, uden i Forbejen af en eller anden gyldig Grund at have bedet om Tilladelse, skal han for hver Gang erlægge en Hvid." „Dersom nogen ved offenlig Disputation forseer sig grovelig imod den latinske Grammatik, skal han støbes fra Klosteret." At komme beruset til Øvelserne straf-fedes mindre end en latinsk Bommert.

Denne hyppige Brug af Latinen, ligesom fra Barnsben af, gik naturligvis over i Livet, især i Gejstlighedens, der stod i mindre Berørelse med andre end med deres Ordensbrødre. En Præst i Guldbjerg i Fyn førte fra 1660 af sin Kirkebog paa Latin, og ligeledes udstædte han paa Latin de Skudsmaal for sine Sognefolk, som sendtes til en anden Præst.

Henved Holbergs Tid indtraadte den Uskik, at de offenlige Disputatser, nemlig for Graderne, under en Professors Præsidium, hvorved disse Øvelser dog i det mindste bleve ligesom en almindelig Øvelse for hele den lærde Stat, næsten ganske ophørte. De fejrede maaskee deres Afskedsgilde ved den store Promotion 1675, hvor vor Frue Stormklokke og Universitetets Klokke kappedes om at ringe Stadsen ind, og hvor Hans Højgrevelige Excellens, Rigens Kanceler, tilligemed begge Majestæter, lod sin Naades Sol skinne. Senere bleve Disputereøvelserne næsten kun til Kampøvelser for hvert enkelt Kollegium. Alumnerne paa Kollegierne, de som nøde Stipendier o. desl., vare nemlig ifølge Fundationerne og Statuterne, for at nyde disse Beneficier, forpligtede til aar-

lige Disputationer. Følgen var, at der Aar for Aar opdyngedes en Hob af deslige trykte Programmer, der ikke vare Trykkeomkostningerne værd. Næppe, siger Raupach, lader noget tysk Universitet aarlig i hvert Lærdomsfag saa mange Disputatser trykke, som det Kjøbenhavnske. De Stipendier, hvis Stiftelse havde det ædleste Formaal, bleve saaledes Drivefjedre til Spilfægterier, hvor der ikke var Tanke om at udvikle en personlig Overbevisning, men i det højeste at glimre ved Færdighed i Latinen, hvor Rollerne, som ved et Skuespil, vare fordelte, endog saa at de maatte ombyttes, saa at naar Præses havde paataget sig at forsvare een Mening, maatte Opponens antage den modsatte, o. s. fr. Denne uvidenskabelige Stilling maa man stille sig levende for Øje, naar man vil forstaa det bittre Had, hvormed Holberg forfulgte disse Øvelser.

Udførligere, see Nyerups Hist. stat. Skildr. Universitetet: Sæderne, S. 169. 27. 111. Holbergs Danske Stat, 1752, S. 199. Forordningen 1569, Beckmann, Communitatis reg. Havn. hist. S. 178. Forelæsninger, ny Professurer, Disputatser, Nyerup, S. 51. 56. 59. 75. 78. 80. 82. 157. Holbergs Danske Stat, S. 172. Anden Examen, Nyerup S. 187. Badens Universitetsjournal 1793. S. 49. Theologist Attestats, Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 519.

Universitetsbibl. Nyerup, S. 88. 95. 140. 199. Pontoppid. Annal. 3, 405. Werlauff, Det Kong. Bibl. Historie (see Registret).

Professorernes Rang, Nyerup, S. 189. Pontoppid. Annal. 4. 591. Strid om Stolestader og Konsistorii conclusum 1713, at Tjenestepigerne skulde tage Plads i deres Stolestader i vor Frue Kirke efter deres Husbonders senium academicum, Bircherods Dagbøger, S. 145. Werlauff, Antegnelser til Holbergs Lystspil, 1, 101.

Latinens Herredømme, Beckmann, S. 19. 27. 30. 39. 44. I Badens Universitetsjournal, 1793, S. 61. Kirkebøger og Skudsmaal paa Latin, Vedel-Simonsen, Saml. til Elvedgaards Hist. 1845. S. 163. 166.

Grader og Disputersvelser: Beskrivelse over Promotionen 1675

i Hundrups Biografiske Efterretninger, 1 H., Doctores theol. Skoleprogram, Roeskilde 1854. S. 1. Heraf sees ogsaa Erbsdigheden for Majestæten: over Kongens og Dronningens Stole vare Pulpiturer behængte med rødt Damask, „och bleff forbuden, at iche nogen motte gaa der op, efterſom det var offuer Majesteternis hoffueder." Raupach de rei sacræ et literariæ in Dania statu, anført hos Helweg, den danske Kirkes Hist. 1, 507.

See derhos om Universitetet i Almindelighed: E. Bartholins Oratio de ortu, progressu et incrementis Acad. Hafn. Hafniæ 1620. 4., samt Binding og Thura. (Jak. Bjørnsen de ortu et progressu Academiæ Havniensis, som staar foran Krags Rameæ scholæ, og som hos Nyerup kaldes saaledes, indeholder intet nyt.)

Og om enkelte Perioder i Universitetets Historie især: Uddrag af Actis consistorii i den svenske Krig 1658—1660, i J. Badens Universitets-Journal 1794, S. 141 og 1795, S. 161. Engelstofts Fragmenter om Brochmands Rektorat 1658—1659, i Skand. Museum 1803, 2, 121, (jf. Nyerup om Universitetet, S. 159). Schlegel de statu rei liter. et acad. præsertim sub Christ. V. et Frider. IV (Acta literaria Univ. Hafn. 1772—73.)

Samtidige Skrifter: Nic. Theophili Theses de privilegiis Studiosorum. Hafn. 1603. 4. (See Nyerup om Universitetet, S. 37).

De officiis Studiosorum regiæ Academiæ Hafniensis Sev Actus solennis Recitationis Legum ejusdem. Hafn. 1611. Af Knud Bieste, med en Indledning af Univ. Rektor H. P. Resen. Heraf sees ikke blot hvad der krævedes af de Studerende, men ogsaa Studiernes Tilstand. De theologiske Forelæsninger maatte især høres; alumni regii vare forpligtede dertil. Ved Jura anbefales ogsaa de Danske Love. Af Sprogene vare Hebraisk og Græsk vigtige som Scripturarum claves; men for Alle Latin en uundgaaelig Nødvendighed; Modersmaalet nævnes ikke. Et Carmen seculare slutter Bogen. (See iøvrigt Nyerup om Universitetet, S. 101.)

Georg. C. Dibvadii Commonefactio de disciplina, quæ legibus Academiæ præscribitur, earum recitationi præmissa. Hafn. 1597. (Det lader som om han ret vilde fare løs paa de Studerendes Ladhed og Usædelighed, men det taber sig dog i Citater af de Gamle og i almindelige Formaninger.)

Olai Wormii Baccalaureus philosophiæ, seu de nomine,

Hører i de ſtørre.)

Som Exempel paa de Vers, Promotionerne fr
tage Th. Bangii Laurus Danica eller ſammes
elſe af Peder Jensſon Roiſkilde: Danſke Laur-Kra
Latinen paa Danſke Rijm af P. G. R. Kbh.
bler om Magiſters eller Meſternavnet, og begynder

Magistri Humanissimi
Et Laurò florentissimi:
Ved Lærdoms Klarhed ſkinnende,
Ved Dyders glantz naffnkundige (etc.)

Det var ikke nok, at der var en beſtandig lat
ndet; der blev ogſaa midt i Landet anlagt en
k den Anden havde allerede 1586 ſtiftet en ade
ors; Chriſtian den Fjerde ſtiftede tillige 1623 e
den adelige Ungdom. „Skole og Akademi b
en af hinanden.“ For den adelige Ungdom
n af de nyere Sprog en væſenlig Fornøden
dersmaalet blev ikke regnet til dem. Akademiets
ge Betjente indſkjærpes det i Fundatſen, at vej
til Gudsfrygt og andre Dyder, „desforuden
e det danſke Sprog, meden de dennem

og begge paa Tyſk;" „og ſkulle de, ſom ikke ſtudere, være forpligtede til at høre dem, ſom germanice profitere." Denne Stiftelſe var ſaaledes efter ſin oprindelige Tendens at ligne med vore Herregaarde, der i ſaa mange Aarhundreder have dannet lignende Oaſer midt i den ſtore danſke Hede.

Sorø Akademi gik tilbage under Krigen. Det blev ophævet 1665, ſaa at kun Skolen blev tilbage. Der gjordes, rimeligvis af den ny Adel, der ligeſaa vel ſom den gamle vilde have ſit Akademi, et Forſøg paa Oprettelſen af et Ridderakademi i Kjøbenhavn. Det blev oprettet 1691, indviet 1692, og fik ſin Fundats 1695. Men det kunde næppe holdes i Gang under Chriſtian den Femte, og blev ophævet af Frederik den Fjerde 1710.

Fundatſen for Sorø Akademi i Pontoppidans Annal. 3, 744. Den ældſte Plan, meddelt af Molbech i Hiſt. Tidsſkr. 6, 301. Derhos D. Atlas 3, 63. Tauber, Træk af Sorø Akademies ældre Hiſt. i Blandinger fra Sorø 1, 159. Men iſær Tauber, Udſigt over Sorø Akademies Forfatning 1623—1665. Program 1827. fol. Om Modersmaalet iſær S. 23. Heri findes ogſaa Fortegnelſer over de Adelige, der ſtuderede i Sorø. Malling, Om Sorø Academie, i Collin, For Hiſtorie og Statiſtik, 1, 3. Molbech, Bidrag til en Skildring af Sorøes Skikkelſe i Stephanii Tid 1632, hvori Udtog af Stephanii Haandſkrift om Sorø Kloſter, i Skand. Lit. Selſk. Skr. 1816—17, S. 443. Nyerup, Min Pillegrimsrejſe til Sorø, i Iris og Hebe. 1807. 1, 1. Om Akademiets Tilſtand efter den ſvenſke Krig, og Forſlaget at flytte det, ſee Malling, Aktſtykker, i Ny D. M. 4, 216.

Albert Thura's Haandſkrift Umbra Sorana agtede hans Søn Laurids Thura at udgive. Indholdet angives i Kiøbenh. Nye Tidender om Lærde og curieuſe Sager for 1753, Nr. 14. Et Stykke af dette Skrift, om Akademiets Ophævelſe og Paulini Epigram: Sora, per anagram. Rosa, findes i D. Atl. 6, 340. Wadskiær, Hilaria Sorana. Præcedit epistola, quæ Equestrium Academiarum usum Soranamque, cum Antiqvam, tum Recentiorem, leviter attingit. Hafn. 1751. 4.

Samtidige Skrifter om Sorø, der dog kun give faa Oplysninger: Nic. Car. Duropii Sora, ad Justinum Hoeg. Hafn. 1635. 4. (Lat. Hexametre om Sorø som Kloſter og Akademi.) Magni Frisii Soræ Encomium. Soræ 1643. 4. (hvori nogle faa Bemærkninger om det gamle Sorø.) Fr. Guern. Coleri Sora per anagramma Rosa. Soræ 1651. 4. har jeg ikke ſeet. Othon. Schel, Academiæ Soranæ Encomium, Soræ 1652. 4. Canuti Sehested, Facies Sorana. Soræ. 1657. 4. (Taler ved Akademiet.) Hertil kan vel ogſaa henføres: Joh. Raue, Summa studiorum pro nobilitate Danica. Soræ. 1642. 4., men jeg har ikke ſeet det. Heller ikke Chr. Andreæ (Mylius), Ocellus Sorensis anagrammate repræſentatus. Hafn. 1644. 4.

Det adelige Akademi i Kjøbenhavn, Academia equestris paa Nytorv, omtales ſom en Forflytning fra Sorø, en migratio. Holbergs D. Stat, S. 246. Birkerods Dagbøger, S. 254. 295. Helweg, Den danſke Kirkes Hiſt. 1, 492. Om det haves: Gasparo Ringelmanno, Applausi festivi (etc.) Colti nel famoso Pindo della nuova Academia Equestre di Copenhagen (etc.) Copenh. 1695. fol. (En oratio elegantissima.)

Om Latinſkolen kan man af de opbevarede Efterretninger danne ſig en temmelig tydelig Foreſtilling. Skolegangen var uforholdsvis lang; Lærlingen begyndte ſyv Aar gammel, og gik i Skole til han var langt over tyve, eller til han, ſom Holberg ſiger, kunde rage ſig to Gange om Ugen. Til denne langvarige Skolegang bidroge de hyppige Afbrydelſer formedelſt Skolens Forbindelſe med Kirken, og i det mindſte paa nogle Steder, fordi de fattige Diſciple maatte gaa ud paa Landet at tigge. Det der i denne lange Tid lærtes var egentlig kun at ſkrive og tale Latin; dertil ſigtede næſten alt, og denne Undervisning drevés ganſke mekaniſk. For at indøve det daglige Sprog maatte Pædagogerne danne latinſke Samtaler, om et Marked, Fuglefangſt, Boldſpil, o. desl.; eller der opgaves Eleverne et proverbium eller et Par Vers, ſom „havde en ſkjøn Forſtand om gode Sæder"; eller et

Æmne, hvori de kunde faa Lejlighed til at anbringe de Ord og Talemaader, de forhen havde lært. Derfor drives ogsaa Læsningen af Plautus og Terents; og just derfor bleve af Peblingene opførte latinske Komedier, exercitia comica. Det var maaskee det eneste morsomme ved en Undervisning, der maa have været en Tortur for Lærling og Lærer; saa meget mere som den ensformige, nødtørftige Undervisning havde et tilsvarende Ydre, en Raahed i Sæder hos mangen Lærer, der hos mangen Lærling gik over til en endnu større.

Den latinske Grammatiks Skjæbne viser nogenlunde Skolens. Da den skulde være paa Latin, maatte der anvendes allehaande Kunster, for at bringe Lærlingen til at huske det han endnu ikke kunde forstaa. Historieskriveren Niels Krag udarbejdede en latinsk Grammatik 1578, og søgte deri at komme Hukommelsen til Hjælp ved allehaande schemata, versus memoriales og slige Kunster. Jens Dinesen Jersin, den Tid Informator for Christian Ulrik og Hans Ulrik Gyldenløve, medens de opholdt sig i Sorø, fik 1619 kongelig Befaling at udarbejde en latinsk Sproglære. Den var bestemt til Skolebrug; Rektor og Professorer gave den ogsaa en Slags Anbefaling, baade for den simplere Methodes Skyld, og fordi Forklaringerne, til stor Lettelse for Ungdommen, vare affattede i Modersmaalet; men i Skolerne kunde den ikke finde Indgang, uagtet dygtige Skolemænd indsaae det rette. Af Hans Mikkelsen Ravn's Admonitio de scholis bene constituendis fra omtrent 1650 seer man, at den blev forjaget fra Skolerne, uagtet „Danisken, som hist og her er indstrøet deri, gjør den fatteligere for Børnene," og „det kunde synes at fremme Videnskabelighed, hvis der blev udarbejdet en Grammatik i det danske Sprog." „Det har man for længe siden gjort i Tyskland, og saavel Lærere som Lærlinge befinde sig vel derved." Men en saadan Tanke

maatte gjentages og gjentages næsten i hundrede Aar, førend den kunde blive til Virkelighed. Jens Jensen Hjørring, Præst i Halmstad, gav 1661 en latinsk Grammatik paa Dansk, som han begynder med den Bemærkning, at man ikke skal „lære Danske Børn den Grammatiske Konst paa latine, naar mand først begynder derpaa, men mand skal lære dem den paa Danske, og paa deris Moders Maal, som de forstaar." Men uden Følge. Bernhard Sivers udgav en Grammatica latina 1675, som han tilegnede Griffenfeld, og omarbejdede paa Dansk 1684, men heller ikke den kunde vinde Indgang i Skolen. Han udgav et Skrift om de tvende Skolemethoder, den gamle og den ny, men da han intet udrettede, synes han at have tabt Modet. Han søgte Befordring, og kunde ingen faa. Saa henfaldt han til Melankoli, og skrev sine Salighedsmidler 1684, en pietistisk Bog, som det Stistrupske Legat uddeler; men den Gang fandt man Kjætteri deri, og han maatte tilbagekalde sine Ord. Han døde som gammel Student 1696. Imidlertid vedblev man at give ny Grammatikker og ny Oplag af de gamle, indtil den totale Reform, som Skolerne undergik 1739, da det blev befalet, at alle Lærebøger skulde udarbejdes paa Dansk. Da fik man 1741 en latinsk Grammatik paa Dansk af Lundhof, der imidlertid (ligesom de andre Lærebøger) kun var en Oversættelse af en tysk, og kun indførtes indtil videre. Det blev overdraget en bekjendt Skolemand Jakob Stensen, Rektor i Herlufsholm, at udarbejde en anden, men han frasagde sig det. Endelig fik man Ancherſens 1751, som holdt ud til Jakob Badens 1782. Og hermed kunne vi vel tage Afsked med grammatica latina, med mindre dens Indflydelse paa Modersmaalet skulde gjøre Krav paa vor Opmærksomhed.

Det kunde endda være, at man med Iver i de første Børneaar drev Latinen; det var den eneste Maade, hvorpaa

e Lærdes Sprog kunde blive dem til Modersmaal. Men erhos blev Brugen og Øvelsen af det rette Modersmaal ke blot tilsidesat, det blev stillet i Skammekrogen og Bru- en deraf straffet som anden Uterlighed; den Tids Skolelove plyse det. Dansk Sprog taaltes hverken ved Undervisning ller ved Samtale eller ved Bordet, hvor Lærlingerne fik fri oft, eller ved deres Lege og andre Sammenkomster (in chola, platea vel alio aliquo scholastico congressu, hedder et i Odense Skolelove). Brugen deraf blev straffet med Ris, ligesom naar Børnene havde stimet eller slaaets, som noget ustikkeligt, noget utilbørligt, noget usømmeligt" (Lovene for herlufsholm.) Der var bestemt en Tid, ante et post meri- iem, da disse Daniloqui skulde vapuleres, altero denudato umero. Thi tre Slag af Riset paa den bare Skulder ar Straffen for de Ældre; om de Smaa hedder det: detectis atibus pro more puniendi sunt. (Leges mensales for Odense 1588.) Takke maa vi vel Gud, at dette Herredømme ik Ende; thi det har været afskyeligere og mere aandsbræ- ende end man forestiller sig. Thomas Lund, der udgav en Grammatica metrica 1627, ogsaa mærkelig ved sin Dedikation til Treenigheden og til Christian den Fjerdes Sønner, Fre- derik og Ulrik, taler ogsaa i den om hine „plagosi Orbilii, podicibus magis quam codicibus inspiciendis delectati."

Fra Christian den Fjerdes Tid spores der dog ikke blot en Begyndelse til Latinens Indskrænkning, men overhovedet til en bedre Behandling af Undervisningen. Blandt de Skolemænd, der herved toges paa Raad, var Hans Pedersen Kallundborg (Rektor i Kallundborg 1630, i Malmø 1639, i Roeskilde 1641, afløst af Sønnen 1669, † 1671). Der udkom en Anordning om Skolernes ny Reformats 1604, gjældende for begge Riger; og allerede nu befalede Kongen, at Universitetet skulde sørge for Udarbejdelse af ny Lærebøger,

endog paa Dansk. Der anordnes i et Skolereglement (1631—32), at Peblingene i første Lektie skulde lære at læse Dansk, nemlig Luthers Katechismus, som de skulde lære udenad; og i anden Lektie at skrive Dansk, med flere betydelige Fremskridt. Men hvor langsom det maatte gaa dermed, om det end blev efterkommet, kan man slutte deraf, at der ikke var nogen Bog til i Modersmaalet, der kunde benyttes ved selve de Øvelser, som Latinen krævede. Reglementet anordner, at naar Lærlingerne havde faaet nogen Øvelse i Julius Cæsar og Curtius, kunde man give dem Stil for af Arild Hvitfelds danske Krønnike, for at see hvilken Fremgang de havde gjort. Hvilken historisk Stil var ikke det! Kongens gjentagne Anordninger, f. Ex. om ny Lærebøger, blev heller ikke efterkomne, hvilket man ikke saa meget bør tilskrive Uvilligheb fra Vedkommendes Side, som de næsten uovervindelige Vanskeligheder ved Udførelsen og Landets fortrykte Tilstand.

Skolen havde fra forrige Tidsrum beholdt sin egen latinske Gudstjeneste, sin daglige Otteſang og Aftensang med latinske Hymner og Responsorier. Der gjordes flere Forsøg paa at indskrænke eller afskaffe den. Ved Herlufsholms Skole anordnedes, at naar tre Psalmer vare sungne paa Latin, skulde et af Børnene læse et Kapitel af Bibelen paa Dansk, og derpaa skulde synges Te deum paa Danske, som salig Hr. Herlof det haver udsæt. Skolereglementet fra 1631—32 gjør endog et mere almindeligt Forsøg paa, at afskaffe Latinen. Eftersom, hedder det, det Latinske ikke endnu forstaas af alle de Disciple, der de Søgnedage gaa i Kor, og endnu mindre af Almuesfolk, synes det mest passende, at denne Gudstjeneste blev holdt i Modersmaalet. Maaskee var dette Reglement kun et Forslag, ingen Anordning. I alt Fald viste Skolens latinske Gudstjeneste sig langt mere sejglivet, end

den almindelige; thi ved denne bleve de latinſke Timer (horæ), ſom Prælater og Kanniker ſang, afſkaffede 1640, men fuldkommen hævet blev den latinſke Skolegudstjeneſte ikke førend i Chriſtian den Syvendes Dage, i Viborg 1772, i Aarhus 1777, i Odenſe 1783, da der ingen Opbyggelſe længer var ved den og heller ingen Lægfolk indfandt ſig i Kirken for at bivaane den.

En levende Fornemmelſe af at Latinſkolen maatte indſtrænkes viſte ſig allerede under Chriſtian den Femte. Ved Reſkript af 2 December 1682 udnævntes en Kommisſion til at underſøge de lærde Skolers Tilſtand. Regjeringen fandt, at der her i Riget i de mindre Kjøbſtæder fandtes en ſtor Del unyttige latinſke Skoler, der ikke kunde naa de foreſatte metas og dog vare aflagte med ſtore og anſeelige beneficiis, hvorved de rette ſtore Skoler forringedes og Landet blev opfyldt med mange unyttige ingeniis. Den mener derfor, at der i deres Sted ſkulde indrettes „visſe danſke Skoler, hvor Ungdommen i Catechismo og Børnelærdom, ſamt Regnen, Skriven, Bogholderi og Søfarten kunde underviſes". Det tilſkrives Dr. Hans Leth, der var Medlem af Kommisſionen, at den tilſigtede Reduktion ikke fandt Sted. Der fortælles nemlig, at Folk til Hove foreſlog Kongen at ophæve Frederiksborg Skole, thi der kunde for dens Kapital holdes et helt Kompagni Ryttere; men Leth gjorde Kongen opmærkſom paa de mange berømmelige Mænd, der vare udgaaede fra denne Skole, og nævnte iblandt dem Kingo, hvorpaa Kongen udbrød: Er der kommen ſaadanne Mænd derfra, hvorledes tør vi da ruinere den? Og ved de andre Smaaſkoler beraabte Leth ſig paa ſig ſelv; han havde gaaet i den lille Skole i Grenaa, og havde dog opnaaet den Værdighed han nu beklædte. Kongen opgav Planen.

Endelig bør en Skolemand nævnes, Nordmanden Hans

Whitte, der havde haft en Skole i Kjøbenhavn førend han 1714 blev Præst i Norge, og ved Theori og Praxis vidnede om, at der i Skoleundervisningen, ved Grændsen af Tidsrummet, var skeet en betydelig Fremgang, ved hvilken Modersmaalet tillige toges med som et Sprog, hvori der skulde undervises.

Om de lærde Skoler i Almindelighed er Nyerups Hist. stat. Skildr. 3 D. 1 Halvpart, Skolerne, den vigtigste Kilde, da Worms Skolehistorie ikke gaar saa langt. Men en ny Bearbejdelse, efter at saa mange nyere Bidrag ere komne for Lyset, er meget at ønske. Thuras Valvæ scholarum Danici regni apertæ, Haandskrift paa Universitetsbibl., Addit. Nr. 205. 4. gaar til 1738 (Dahls Program om Frederiksborg Skole, 1, 15).

Skoleundervisningens Afbrydelse: Disciplenes hyppige Vandring paa Landet gav tillige Anledning til Svir og Ledigagang. De bleve ofte liggende der tre Dage, under allehaande Paaskud, at de skulde synge for Lig, det skette Vejrligt o. desl. (Bendz, Bidrag til Horsens Skoles Hist. Program 1848, S. 51). En kongelig Befaling af 1699 oplyser den slette Skolediscipliu; den omtaler som Fakta, hvorledes Ungdommen er hengiven til for megen Frihed, søger Drik- og Daabelhuse; og naar de kaldes derfra med nogen alvorlig Disciplin, forløbe de Skolen, og enten uden Testimonia begive sig til andre Skoler eller undvige vore Riger og deponere andre Steder, eller lade sig under Militair antage og Bogen slet forlade. (Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhus, 2, 180.) Jakob Jakobsen Wolf, Rektor i Oslo, siger i Tilegnelsen til de to Tragedier, han uddrog af Eneiden, at der ikke var Tid til at gjennemgaa den hel, præsertim ex huius scholæ conditione, vbi tota fere schola per anni quadrantem quotannis dimittitur, dum scholares tenuioris conditionis pro more qui iam dudum in hoc Noruegiæ regno inoleuit, Eleemosynas in literarum subsidium ruri parochialim solicitè quærunt et colligunt.

Den latinske Grammatik: Nyerup, hist. stat. Skildring, Skolerne S. 25. 95. 114. 186. 332, og Librorum etc. notitia, S. 26. 27—28. Nic. Kragii Grammaticæ latinæ præcepta. Hafn. 1578. Tilegnet Niels Kaas. (Der findes i hele Bogen kun en halv Snes danske Ord og et Par Talemaader paa Dansk). Jersini Gram-

i lat. Hafn. 1624. 1704. Af Ravns Admonitio, et Haands der var i det Kgl. Danſke Selſkabs Saml. Nr. 47. 4., Uddrag hos Nyerup, S. 114. Hjøring, Methodus docendi aticam latinam Danice facillima, i. e. En ſaare let Maade e den Danſke Ungdom grammaticam latinam med paa Danſke. 1661. Sivers, Grammatica latina. Hafn. 1675. 4. is reformata. Hafn. 1682. Grammatica latina minor Hafn. 1684. (Det er den paa Danſk.) Tvende Skole der, den gamle oc dend Ny (uden Sted og Aar. 1682.) findes i bibl. i Roeskilde. (Uddrag hos Nyerup, om Skolerne, S. 333.) Forbud mod Modersmaalet og Skolediſciplin: Skolelove for havn, af Olaus Theophilus, hos Nyerup; for Herlufsholm , S. 40; for Frederiksborg i Bendtſens Efterretninger; for e hos Nyerup og i Mülerts Aktſtykker; for Ribe i Terpager, Cimbricæ. Scholæ Flensburgensis Administratio. Rectore Sperlingio. Witeb. 1589. indeholder tillige De scholis ndis et conservandis Oratio, ſamt Skolelovene, hvori ogſaa) mod Modersmaalet. Henrichſen, Bidrag til Skoletugtens Program fra Odenſe 1853. Thomas Lund hos Nyerup, S. 100. Hans Bog hedder Grammatica metrica nova. Hafn. Dedikationen hedder: S. S. et Individuæ Trinitati, Deo Deo Filio, et Deo Spir. S. Euergeta suo adorando Nec Seren. (etc.) Christiani IV. Filiis (etc.) Til den hører Reliqviæ Grammaticæ poeticæ 1627.

Skolereglementer 1631—32: Nyerup, S. 89. 92. H. P. idborgs Levnetsbeſkrivelſe af A. N. Ryge. Kbh. (1759). 4. Skolens lat. Gudstjeneſte: Nyerup, S. 39. 87. Pontopp. Annal. Dän. Bibl. 2, 84. Engelstoft, Lithurgiens Hiſt. i Danmark, S. 88. Skolereduktionen: Rothe, Chriſtian den Femtes Reſkr. S. 406. þ, S. 131. Zwerg, S. 661. Helweg, Danſke Kirkes Hiſt. 1, 463. H. Whittes, tre Diss. philologicæ ere: De lingvis tradendis. 1706. 4. De Wolfgangi Ratichii in lingvis tradendis ıdo. Hafn. 1706. 4. De auctoris medicinæ mentis in lingvis ıdis methodo. Hafn. 1707. 4. Han underſøger deri, an ı tradenda vernacula sit, an peregrina; hvorledes begge, ſom og Modersmaalet, kunne forbindes; oplyſer, hvor nødvendigt at lære Modersmaalet ved Undervisning, Fremgangsmaaden

dermed, o. ſ. fr. Hertil føjede han: Sex Obſervationer Om Lære-Kunſtens rigtige og frugtbare Øvelſe I Ungdommens Undervisning (etc.) Kbh. 1707. 4., for Læſeren, „ſom ej ſelv kand domme paa vore i det Latinſke Sprog forarbejdede og udgangne Tractater." Forberedelſe Til en udførlig Underretning Om En ſikker Orden og Maade til det latinſke Sprog at lære. Kbh. 1708. (En latinſk Grammatik for Begyndere paa Danſk, og lagt an paa en gradvis Fremgang.)

Til Skoleſkrifter fra denne Tid høre: Olaus Theophilus de scholarum origine et utilitate. Hafn. 1574, anført af Lyſkander, men maaſkee ikke til. Sammes Paræneses seu præceptiones sapientes (etc.) ex Græcis simul et Latinis autoribus in vsum Scholarum triuialium conscriptæ. Hafn. 1573. 4. I Slutningen er Skoleundervisningen og dens Behandling. (See Nyerup, hiſt. ſtat. Skildr. Skolerne, S. 20.) Caspari Georgii Hammermulleri Oratio in natalem Domus Regentianæ Roëschildensium habita Roëschildiæ die 19 Octobris 1642. Hafn. 1643. 4. (uden hiſtoriſk Indhold). Brevis tractatus continens officia, discipulis ad doctrinam conseqvendam necessaria, a Jano Dionysio Jersino. Hafn. (1607). 4. (Afſkedsſkrift til Diſciplene i Herlufsholm. Traktaten er i latinſke Hexametre). Eliæ Naurii Oratio valedictoria de clariss. scholæ Otheniensis Rectoribus. Hafn. 1699. Begynder med Canutus Besche og ender med Thomas Bircherod. (Manden er ligeſaa højtravende paa Latin ſom i Modersmaalet), jf. Nova liter. maris Balth. 1699. S. 155. Albert Thura, Lykønſknings Tale til Colding Skoles Indvielſes Høytiid. 1732. Kbh. 4. (Talen er danſke Vers, men derefter findes: Hiſtoriſk Beretning om Colding Skole.) Georgius Lundius, Oratio de molestiis scholæ (etc). Flensburgi 1705. 4. Og Oratio de eo, quod in pios gratosque merito conferantur beneficia, cum adjectis versiculis. Flensb. 1705. 4. (De tillagte Vers ere paa Tyſk, Græſk og Hebraiſk. Forf. omtales i Cimbr. liter. 1, 367.)

Et nyt Bevis paa den Fremgang, der i det mindſte attraaedes under Chriſtian den Fjerdes Regjering, ere de Gymnaſier, der oprettedes ſom et Mellemled imellem de lærde Skoler og Univerſitetet. De ere at anſee ſom de førſte Forſøg paa at indføre Realia i den lærde Undervis-

ning. Men de bragtes kun langsom i Gang, og varede kort. De skulle allerede være paabudne 1618; men det ældste, det i Odense, der ogsaa længst varede ved, blev først oprettet 1621, og paa ny funderet 1639. Andre bleve oprettede i Roeskilde, Aarhus, Ribe, Lund og Christiania, alle i samme Aar 1636.

Nyerup, hist. stat. Skildr., Skolerne, S. 102. Om Odense Gymnasium haves et mærkeligt Skrift: Statua honoris erecta Gymnasio Othiniensi cura G. Hannæi, 1692. consummavit L. Luja. Hafn. 1724. S. 11 udtaler Forfatteren sin Glæde over Daniam, septentrionis coronam, Fioniam, corculum Daniæ, Othiniam, Fioniæ ocellum. S. 18 nævnes den ældste lector theologiæ Nicolaus Brunius 1539, om hvem man ikke ved andet end Navnet, og hans Efterfølgere. Derpaa følger Gymnasiets Historie fra 1621—1722.

Om den danske Skole i Kjøbstæderne og Almueskolen paa Landet mangle tilstrækkelige Oplysninger. Man finder hist og her omtalt, at der i de Kjøbstæder, hvor ingen Latinskole var, fandtes en dansk Skole, og flere Adelsmænd oprettede Almueskoler paa deres Godser, hvilke kunne anses som Forløbere for Fremgangen under Frederik den Fjerde; men Undervisningens Beskaffenhed har næppe staaet meget over det forrige Tidsrums.

Ved Siden af Adelen dannede sig en lærd Stand i og udenfor Universitetet, udgaaet fra Borger- og Bondestanden. Der findes i den ogsaa enestaaende Mænd, som fra ringe Fødsel ved Geniets Kraft hævede sig til Videnskabens højeste Værdighed; men ligesom ved Adelen udviklede der sig tillige hele Slægter, hvor Lærdommen ligesom gik i Arv. Nogle af dem vandt ved videnskabelige Opdagelser Navnkundighed over hele Europa. De havde for største Delen søgt Lærdom ved Udenlandsrejser, snart som Hovmestere for adelige Yngelinge, snart paa egen Haand. Naar de kom hjem, bestege de enten Kathedret, der undertiden ventede paa dem, og vir-

kede ved lærde Skrifter, eller de udmærkede sig som Skolemænd, eller de hensade i Præstekald, og dyrkede her, ligesom under Adelens Øjne, de Videnskaber, som Universitetet lagde liden Vind paa, og holdt derved adskilligt i Live, der ellers vilde være forgaaet, især Naturvidenskab og Oldgranskning.

Nogle af disse Slægter, der strakte sig langt ned i Tiden, ere saa fremragende Fenomener i vor Literatur, at en Oversigt over dem, forsaavidt de vedkomme den, vil lette Indsigten i det følgende.

Den berømteste af disse Slægter er **Bartholinerne**. Stamfaderen Bertel Jespersen, hvis Fader hed Jesper Pallesen, var født i Vigum i Jylland, blev Præst i Kjøbenhavn og i Malmø, og giftede sig med en Præstedatter fra Skaane. Han forfattede adskillige gudelige Skrifter (1591—1611) og døde 1613.

Hans Søn Casper eller Jesper Berthelsen eller Bartholin f. i Malmø 1585, blev Prof. i Medicinen 1613. En heftig Sygdom bevægede ham til at studere Theologi, og han blev Prof. i Theologien 1624. Det er vor berømte Anatom. † i Sorø 1629. Hans sex Sønner: 1) Bertel, f. 1614, kongelig Antikvar, † 1690. 2) Thomas, f. 1616, Prof. i Anatomi og Medicin 1648. Det er den anden berømte Anatom. † paa Hagested 1680. 3) Albert, f. 1620, Rektor i Frederiksborg, † 1663. 4) Jakob, f. 1623, Orientalist, † i Heidelberg 1653. 5) Rasmus, f. 1625, Prof. i Medicinen 1657. † 1698. 6) Casper, Dr. juris, † 1672, har i Literaturen gjort sig mindre bekjendt.

Af dette Kuld efterlod Thomas Bartholin sig atter fire Sønner: 1) Casper eller Jesper B., f. i Kjøbenhavn 1655, Prof., Generalprokurør, adlet, † 1738. 2) Christopher, f. 1657, Landsdommer, † 1714. 3) Thomas Thomasen B. den Ældre, f. i Roeskilde 1659, Prof. i Politik og Fædrelandets Historie, kongelig Antikvar, Arkivsekretær, Prof. i Lovkyndighed, † 1690. 4) Hans, f. 1665, Prof. i Theologien, † 1739.

Endelig havde Thomas Thomasen B. en Søn af samme Navn: Thomas Thomasen B. den Yngre, f. 1690, Generalprokurør, Justitiarius i Højesteret, † 1737.

Slægten vedligeholdt sig indtil vore Dage.

Den Wormſke Slægt ſtammer fra Johan Worm, f. i Arnheim i Geldern, † ſom Raadmand i Aarhus 1601. Hans Søn Willum Worm var Borgemeſter i Aarhus; og dennes Søn er den berømte Oluf Worm, f. i Aarhus 1588, † 1654. Oluf Worm havde to Sønner: 1) Willum Worm, f. 1633, Kongelig Hiſtoriograf, † 1704. 2) Matthias Worm, f. 1636, Præſident i Ribe, † 1707.

Willum Worm havde to Sønner: 1) Oluf W. f. 1667, † 1708. 2) Chriſten W., f. 1672, Biſkop i Sælland, † 1737.

Oluf W. havde en Søn, Willum W., f. 1698, Aſſeſſor i Hofretten, † 1737.

Matthias Worm havde to Sønner: 1) Caſten W., f. i Ribe 1676, Præſident i Ribe, † 1750. 2) Oluf W., Lektor i Aarhus.

Denne Oluf W. var Fader til Jens W., f. 1716, Rektor i Aarhus, † 1790, den ſidſte af den mandlige Slægt. Hans Søſter Margrete var gift med Chriſten Bagge, og deres Søn var Oluf Worm, f. 1756, † 1809.

Slægten Thura. Peder Lauridſen Holſt var Kirurg i Skjelſtjør. Hans Søn Laurids Pederſen, Laurentius Petræus, f. 1598, Rektor i Herlufsholm, og 1630 Præſt i Nykjøbing paa Falſter, † 1655, antog Navnet Tura eller Thura (petra, Klippe). Hans Datter Margrete blev gift med Mag. Laurids Mortenſen Vidſted, Præſt i Nakſkov, † 1674.

Af hans Sønner beholdt den ene Tilnavnet Vidſted: Morten Lauridſen Vidſted, Degn paa Amager; den anden Navnet Thura: Laurids Lauridſen Thura, f. i Nakſkov 1657, Biſkop i Ribe, † 1731. Denne havde tre Sønner: 1) Albert Thura, f. i Kjøbenhavn 1700, Rektor i Kolding, 1726 Præſt til Lejrſkov, † 1740). 2) Diderik Thura, f. i Aarhus 1704, Kommandør i Søetaten, † 1788. 3) Laurids Thura, f. i Aarhus 1706, Generalmajor, † 1759.

Slægten Colding og Vinding. Jens Povelſen var Raadmand og Tolder i Kolding. Hans Søn Povel Jenſen Colding, f. 1581, var Præſt til Vindinge (nu Ovislemark) i Sælland, Rektor i Herlufsholm, † 1640.

Han havde tre Sønner, 1) Hans Vinding, f. 1609, Prof. i Odenſe, † 1655; 2) den berømte Rasmus Vinding, f. 1615, Etatsraad, † 1684; og 3) Peder V.

Hans V. havde en Søn Peder V., f. i Odenſe 1637, Aſſeſſor

i Kancelliet, † 1654. Rasmus V. havde en Søn Povel V., f. 1658, Etatsraad, † 1712; og denne atter en Søn Rasmus V. den Yngre, til Biſtrup, † 1727.

Slægten Vinslov. Jakob Vinslov var Præſt i Gjongeherred. Hans Søn var Peder Vinslov, f. i Vinslov i Skaane 1636, Præſt i Odenſe, og i Præſtø, † 1705.

Blandt hans fire Sønner er Jakob (Benignus) Vinslov den berømte Anatom, f. i Odenſe 1669, † i Paris 1760. De andre vare: Hans V., Hoſpitalforſtander i Slagelſe, † 1740; Ludvig V., Præſt i Norge, † 1710; Niels Bruno V., Dr. med., † 1711.

Slægten Birkerod. Herman Jenſen, Borger i Helſingør, havde en Søn Jens Hermanſen, der blev Præſt i Birkerød. Han havde to Sønner: 1) Jens Birkerod, f. 1623 i Birkerød, Prof. og Præſt i Kjøbenhavn, † 1686. 2) Jakob Birkerod, f. 1624 i Varberg, Prof. i Theologien i Odenſe, † 1688.

Jens Birkerod havde atter to Sønner: 1) Johannes B., f. 1663, Prof., † 1720. 2) Jens B., f. 1664, Biſkop i Chriſtianſand, † 1720.

Jakob Birkerod havde tre Sønner: 1) Jakob B., ſom druknede i Seine 1685. 2) Jens B., f. 1658, Biſkop i Aalborg, † 1708. 3) Thomas Broder B., f. 1661, Prof. ved Gymnaſiet i Odenſe, † 1731.

Slægten Baden. Ernſt von Baden var Borgemeſter i Horſens og Toldforvalter i Nørrejylland og gift med en Søſter til Ærkebiſkop Svane. Hans Sønner vare: Laurids von Baden, Rektor i Horſens, Præſt i Aarhus Stift, † 1689; og Jakob Baden, Præſt i Herslev i Skaane, derefter i Holbek.

Hans Søn Torkild Baden, f. 1668 i Herslev i Skaane, Rektor i Holbek, Forf. til Roma danica. † 1732.

Hans Søn Jakob Baden, f. i Holbek, var Rektor i Vordingborg, † 1738.

Hans Sønner: Jakob Baden, f. i Vordingborg 1735, Prof. eloquentiæ, † 1804, og Torkild Baden, f. i Vordingborg 1734, Godsinſpektør, † 1805; ſamt den forſtnævntes Sønner: Guſtav Ludvig Baden og Torkel Baden, der i den nyere Literatur ere nokſom bekjendte Forfattere.

Slægten Vandal. Johan Vandal, Biſkop i Ribe, gift med en Grundith, havde en Søn Iver Vandal, Borger i Ribe, der havde to Sønner: 1) Jens Vandal, Aquavallinus, Præſt i Magſtrup ved

Hadersleb. 2) Hans Vandal, f. 1579, Biskop i Viborg, † 1641.

Jens Vandal havde atter tre Sønner: 1) Peder V., Aquavallinus, f. 1602, Præst i Magstrup, † 1659. 2) Hans Vandal, Raadmand i Ribe. 3) Bagge Vandal (eller Vandel) Navigationsdirektør, † 1683.

Biskoppen i Viborg Hans Vandal havde to Sønner: 1) Hans Vandal, f. 1624, Biskop i Sælland, † 1675. 2) Predbjørn Vandal, f. 1635, Præst i Korsør, † 1699. Og en Datter Karen, der blev gift med en Kjøbmand i Nyborg, fra hvilke nedstamme Johan V. og dennes Søn Peder Fris V., Præster i Vindinge; den sidstes Søn Johan V. anlagde Bogtrykkeriet i Aalborg, † 1797; hvis Søn Peder Fris V. ligeledes var Bogtrykker i Aalborg.

Biskoppen i Sælland Hans Vandal havde to Sønner: 1) Hans V., f. 1656, Prof. i Theologien, † 1710. 2) Johan Ernst V., f. 1666, Sognepræst i Nyborg, † 1714.

Den førstnævnte, Hans Vandal, havde atter to Sønner: 1) Johan Frederik V., f. 1686, Prof. i Metafysik, † 1717. 2) Hans V., f. 1694, Præst paa Amager, † 1757.

Man har ofte forklaret denne Lærddommens Forplantning i visse Slægter, især ved Universitetet, som en Følge af en raa Nepotisme; og den kan vel have haft sin Andel deri. Men den har dog en dybere Grund i Tidens hele Tankegang, Statens Inddeling i visse Kaster; ligesom Fenomenet i det hele taget naturligere og smukkere forklares af de simple Sæder, den større Gudsfrygt, den strenge Optugtelse, Moderens Kjærlighed til sin Mands Stand, Faderens til Videnskaben, og det naturlige Ønske, at deres Søn maatte arve disse Goder. Og udenfor hine mere imposante lærde Kredse, hvor mangen grundlærd Mand har der ikke i denne abstruse Lærddoms Tid levet for Videnskaben i sin stille Vraa, uden at skjænke sine Medborgere nogen betydelig Frugt af sine Granskninger, som Eftertiden i det mindste nu finder værd at omtale, men staaende som et Slags Vidunder for sin Omgivelse, der hverken begreb hans Færd eller fattede

den Fortryllelse der var kommen over ham, og gjorde ham ligesom til en Fremmed i denne Verden. Ved at betragte Literaturen kan man ikke faa nogen ret Forestilling om denne Lærdomsfylde, der kun brød ud i sporadiske Skrifter, og ofte havde Tiden imod sig. Men de hist og her forekommende Beretninger om deslige Mænd, som Peder Vandal, Morten Wolfsburg, Jørgen Ursin o. fl., vække Forbauselse, og oplyse Lærdommens Forplantning fra Fader til Søn. Om Wolfsburg f. Ex. fortæller Vorm, at han blev oplært hjemme af sin Fader, en Præstemand i Fyn, og i sit tiende Aar af ham blev dimitteret til Universitetet. Engang visiterede Biskoppen, og Faderen bad ham overhøre hans unge Søn; men da Drengen ikke blot begyndte at tale Græsk, men endog talte Æolisk og i andre Dialekter, afbrød Faderen ham: Saa jævnt, min Søn, at Biskoppen kan forstaa det (simpliciter, mi fili, ut intelligat episcopus).

Hvor Lærdom saa rundelig fandtes hos Mændene, maatte ogsaa noget falde af til deres Damer, til Professorers og Præsters Døttre. For at anskueliggjøre det, faar jeg ogsaa anføre nogen af dem. Thomas Bartholin den Ældres Datter Margrete lærte Latin af sin Fader, men var ogsaa dansk Poetinde, og opvartede, ligesom hin bekjendte Lærde i vore Dage gjorde med Majestæten, Peder Schumacher med et Vers, skrevet med Runer. Anne Margrete Bredal, Datter af Jens Bredal, Præst til Skadde i Aarhus Stift, blev som Barn oplært af sin Fader (avulsam de mammis et jam lallare incipientem Musis me meus sacrificavit parens dilectissimus, siger hun i sit Levnet) og studerede til sit tyvende Aar. I sit femtende Aar forfattede hun en latinsk Oration til Kong Christian den Femtes Salving, hvilken hun først reciterede i sine Forældres Hus og derpaa sendte Kongen. Hun var to Gange gift, og havde i sit første Ægte-

, i hvilket hun fødte otte Børn, megen Gjenvordighed; andet Ægteſkab med Erik Bredal, Rektor i Horſens, iede hun hvert Øjeblik, hun havde tilovers, til Muſerne epta interdum idonea studiis obsequendi occasione, me ad partes revocabant Musæ, me, inquam, cui nihil ius erat aut erit unquam (non pudor est fateri) quam ria Musarum mellitissima). Lisbeth Rhuman, hvis Fa- var prof. eloquentiæ, († 1707, over 70 Aar gammel) ligeledes en god Latiner (om man saa tør ſige om en ne), og ſkrev endnu i ſin Alderdom latinſke Vers. Helene grete Fris, hvis Fader var Borgemeſter i Ribe, blev i pæde Alder underviſt i Latin af Dr. Otto Sperling, og de i ſit ſjette Aar et tyſk Vers til Dorthe Engelbrekts- er, da denne ſjette Gang 1699 udgav ſit Aandelige Sang- aareoffer. Det gjorde saa megen Opſigt, at det omtales n Tids lærde Tidende. Sed quid multa? Synger ikke hædrede Poet Bording i ſit Digt, kaldet Scutum Gynæco- nias eller Lærde Kvinders Forſvar imod Momum, hvilket tilegnede Jomfru Margrete Juel Jensdatter (*αναμματικῶς* Min Viis er at være ret adelig from), ſynger ikke deri om en ſynſk Pige, der, fjorten Aar gammel, ſomhelſt man ſlog det græſke Teſtament op for hende, ig kunde overſætte og fortolke det paa Latin; dog have ken han eller Thura eller Schönau kunnet udfinde Navnet dette ſynſke Vidunder [1]). Men ligemeget, navngivne

Bording ſynger:

Jeg har af Fyn en Pige kjendt,
men Navnet veed jeg ikke,
ſom kund' det græſke Teſtament
forklare ret til Prikke,
og give paa Latin ſaa klar,
ſom nogen ſkuld' begiere;
om hun var den Tid fjorten Aar,
da var det ikke mere.

eller navnløſe, ſaameget ſee vi, at denne Tid, endnu mere end vor, var frugtbar paa lærde Damer; og Schacht, begejſtret af ſit Æmne, ſlutter med rette ſin Diatribe med de Ord:

Vivant literæ! Vivant fœminæ in Dania literatæ!

Vormernes Stamtavle i Bangs Saml. 1, 214. Slægten Thura i Laurids Thuras Optegnelſe i D. Mag. 5, 217. Burman Becker, Nachrichten von dem Geſchlechte Baden. Kph. 1832.

Margrete Bartholins Runevers findes hos Schönau. Anne Margrete Bredals Oration hedder Spes Daniæ Christianus quintus unctus. Hafniæ 1671. 4. Helene Margrete Friſes Vers omtales i Nova literaria Maris Balth. 1700, S. 82. Det lyder ſaa:

Im Norden wohnt die ich nicht ſeh',
Die weltberühmte Dorothe.
Soll ich noch länger ſeyn auf Erden,
Wünſch' ich als Dorothe zu werden.

Men Æmnet om de lærde Damer er ſaa rigt, at jeg ikke her tør tænke paa at udføre det.

De ſtore og anſeelige Bibliotheker, hvilke tildels allerede ere nævnte, ſom Joachim Gerdsdorfs, Holger Roſenkrandſes, Jens Roſenkrandſes, Jørgen Seefelds, Karen Brahes, kræve ogſaa deres egen Hiſtorie.

Angaaende Bogtrykkerierne maa jeg henviſe til de i forrige Tidsrum anførte Skrifter. Til de mærkeligſte, ſom tildels i det følgende omtales, høre: Anders Vedels i Ribe (Terpager, Ripæ Cimbr. S. 705. Lackmanni Annal. typogr. selecta quædam capita S. 46), Tyge Brahes paa Hven (Brahes Skrifter, Astron. instaur. Mechanica og Epistolarum Astronom. lib. 1. Lackmann, S. 37), Hans Skaanings i Aarhus, den tyſke Bogtrykker Valentin Kühns i Chriſtiania, det første i Norge (Pontoppid. Annal. 3, 194), Biſkop Peder Vinſtrups i Lund (Lackmann, S. 50), Biſkop Thomas Kinges i Odenſe (Lackmann, S. 51).

Literaturens Historie.

Første Afdeling.

Theologien i sin lærde og folkelige Form.

1. Theologiens Stilling. Kirkens indre og ydre Forholde. Læren og dens Behandling. Orthodoxien og dens Bevaring. Censur.

Theologien, naar derved forstaas hele den kristne Læres Behandling, danner endnu det vigtigste Grundlag for Literaturen; Videnskaben har ikke frigjort sig fra dens Ledebaand. Derfor maa Betragtningen over Literaturen begynde med Kirken og Kirkelæren og med den Aandsdannelse, der i dem aabenbarer sig, thi den er overvejende. Det var en Følge af Reformationens Fuldendelse, og er jo i sig selv naturligt, at det religiøse Element danner Midtpunktet af al Aandsyttring.

Tiderne omskiftes. Den Plads, som det politiske eller Statsideen indtager i vore Dage, indtog den Gang det religiøse eller den kristelige Idee. Paa nogle faa Yttringer nær af politisk Bevægelse, af enkelte Angreb paa Adelens Overmagt, der maatte gaa forud for Enevoldsmagtens Indførelse, dreje Folkets vigtigste og almindeligste Interesser sig om de kristelige Troslærdomme. Det skjønnes ogsaa af denne Literaturgrens Størrelse; den overgaar alle de andre i Omfang.

Men ikke blot dens Omfang, ogsaa dens Indhold og mange andre Hensyn vanskeliggjøre dens Behandling. Naar det, som billigt er, maa overlades den lærde Theolog selv at give en videnskabelig Fremstilling af dens Udvikling, maa

, ... Gud, ikke tør overlade ti
en derved befæstet Overbevisning om Kirke
n Kirkelærens Oprindelse, o. s. fr., thi der
ielserne af Kristendommen sig i mangfoldige
den gjennem disse Modsætninger, der alle
t sande, at have vundet Ro i det ene og en
de menneskelige Vildfarelser, der alle hige e
l Bedømmelsen lettelig staa Fare for, enten at
trenghed imod det, der ikke anderledes kunde
ed altfor megen Hengivenhed at hylde det, d
forfejlet. Begge disse Yderligheder maa und
r maa jeg gjentage: at Kristendom og Kirkelæ
lv falde sammen; at navnlig Protestantismen
n gaar ud paa at hævde Evangeliet, kan ha
ir fejlet ved at gjøre sin Fortolkning af Guds
ie saliggjørende; at Evangeliets Fortolkning ikk
n Gang troede, er noget stillestaaende, men bes
ridende, og at denne Fremskridning vil ende m
ske Kristendoms Livsspørgsmaal, hvorledes den
Verden er at forstaa, hvorledes dens tradit
ndelse er at fortolke, hvorvidt den

ind til Jesu egen Lære, thi det er Kristendommen; at denne Betragtning, hvis Elementer ligge i Evangeliet, vil ende med en af dogmatisk Kløgt uafhængig Anskuelse af Kristendommens Væsen, af hint usynlige Gudsrige, der i Tidens Løb aldrig har labet sig være uden Vidnesbyrd. I dette usynlige, uverdslige, uomstiftelige og uforgjængelige Gudsrige, som Kristus forkyndte med Ord og virkeliggjorde i sit Liv, i dette Fredens og Naadens Evangelium, det eneste sande, er det den Troendes Formaal i alle Forhold at kjende Guds Villie og at opfylde den; i det ere Troen og Haabet og Kjærligheden virkeliggjorte i Livet; i det gaar Vejen igjennem Lidelse, Kamp og Sejer til det evige Liv. Til denne rene Anskuelse var hin Tid ikke kommen, og der skal ikke kræves af den hvad den ikke kunde yde; den maa fremstilles i sine Forholde og efter sine Evner, og der udtales ingen Dadel over den, fordi den fremstilles som den var, som den kunde være; ogsaa bør hver enkelt Mand skee sin fulde Ret, ja hans Fortjeneste vil jo vise sig saa meget større, jo mere den sees i sine Omgivelser. Men det vilde være en Fornægtelse af Sandhed, at give denne Tid Ros for noget, fordi det maaskee endnu hyldes, eller at antage for en Fremskridning hvad der i sig selv var en Stilstand eller Tilbagegang.

Ikke blot Kirkelærens Forhold til Kristendommen er at betragte, men ogsaa dens Forhold til Videnskaben. Det kan ikke mere betvivles hvad der saa tit er sagt, og saa ofte forgjæves, at ogsaa Videnskaben danner en Kirke, ligesaa from og hellig som den, der udgiver sig for Kristi, at begge disse Aabenbaringer ikke modsige hinanden, men ere een og den samme, „at Videnskaben ikke fører fra Religionen, men til den, at al Sandhed leder til Gud som dens evige Kilde." Men det kan heller ikke nægtes, at Reformationens senere Udvikling ikke derom havde nogen Anelse, og at der er noget

i det, som man saa ofte har bebrejdet den, at „medens Bruddet imellem Lutheraner og Reformerte blev ulægeligt, og de tre Kirkers Had steg til det højeste, gik den evangeliske Frihed tabt," „at fri Forskning paa ny blev forbudet," „at Naturvidenskabens Opdagelser bleve bedømte efter Troslærdomme," „at Menneskehedens helligste Interesser udartede til Skolestridigheder, hvorved Iveren for det væsenlige i Kristendommen blev kjølnet," o. s. fr. Overhovedet, at Theologien og Naturvidenskaben gik hver sin Vej, isteden for at forenes i et fælles Halleluja, hvilket er det værste der kan siges om dem begge.

Uden at have klaret sig disse tvende her anbydede Forholde vil en objektiv Opfatning af de foregaaende Tiders aandige Færd være vanskelig at vinde; jeg har derfor stræbt efter at have dem begge for Øje.

Det fremskridende i den danske Kirke, thi frem gik den i flere Henseender, i Lærdom og formel Behandling, blev dog tilsidst en Tilbagegang og Stilstand. Det er det sørgelige ved Tingen. Isteden for den livsfriske Bevægelse, der ved Begyndelsen af Reformationen var faren hen over Folkeliteraturens staaende Vande, indtraadte en bestandig stærkere dødgjørende Stagnation. Hvad der forhen havde været Lægmands Sag, og, som Povel Eliæsen sagde, gik om som et levende Ord imellem Skindere og Toldere, vendte nu for en Tid lang tilbage til de Lærdes Kreds. Fra Menigheden udgik ingen Anskuelse, maatte ingen udgaa; fra Præsterne ingen anden, end den een Gang for alle antagne. Selv Videnskaben maatte bøje sig under Kirken og dens mislykkede Fortolkning af Bibelordet; Tyge Brahes unaturlige Verdenssystem udgik tildels derfra. Der manglede Kirken de væsenligste Betingelser for Udvikling i Sandhed: Selvstændighed i Tænkning og Frihed i dens Meddeling. Det var en

følge af Kirkens daværende Stilling; og maaskee det var nødvendigt, at Theologiens Afmagt maatte komme tilsyne, for at Videnskaben kunde vinde Paaskjønnelse.

Allerede ved Reformationens Indførelse 1536 lod det sig forudsee, at den danske Kirke endnu i lang Tid vilde blive afhængig af den nordtyske, at den vilde blive en Bilægger, der ingen Varme gav uden ved den Ild, der blev lagt i fra den anden Side i Sachsen. Al dens indre Bestræbelse gik ud paa, som Troens endelige Norm at vinde en Tilstand, der var og kunde vedblive at være en Stilstand. Derfor lagdes der Vind paa en fast Troslære og dens ydre Bekjendelse. Derfor maatte alt holdes borte eller udjages, der kunde forstyrre denne Enhed. Der laa eller udviklede sig i selve Lutheranismen en bestandig Frygt for at falde tilbage, en Frygt, som den sande Tillid ikke føler, en Angst for at forføres ved Omgang med andre, en Angst, der aldrig overvalder den rene Ufkyldighed; og endelig en stundum næsten formodig Overbevisning om nu for bestandig at have fundet den rette Vej til Himmerige. Derfor maatte den, efter at Konfessionen havde vundet Lovskraft (hvad enten man vil henføre det til 1569 eller til 1574), ængstelig overholde dens Sætninger og Ord; udenfor dem var der Fare. Og ikke blot Fare for Kirken, men ogsaa for dens ydre Forudsætning, Staten. Kjætteri blev anseet for den uundgaaelige Vej til Statens Opløsning. I Virkeligheden var der ogsaa nogen Grund til i Frihedens Brug at see Frihedens Misbrug. Thi ikke alene dannede der sig, strax ved Løsrivelsen fra Katholicismen, ved Siden af den lutherske Kirke en anden, der truede med at gjøre sig ligesaa uafhængig; men det fri Ord fremkaldte i Tyskland selv en hel Sværm af allehaande Partier, Gjendøbere, Sakramenterere og andre Sværmere. Af dem tyede ogsaa en Del ind til Danmark.

Ligesom Reformationen i Tyskland blev en Fyrstesag, saa blev den nu ogsaa i Danmark en Kongesag. Allerede i Peder Palladii Dage toges de alvorligste Forholdsregler for at finde disse Sekterere, hvor de forstak sig i Landet, og at faa dem udjagede. En Forordning, der udgik Mikkelsdag 1555, satte Straf paa Ære, Liv og Gods baade for Sværmerne selv og for hver den, der husede og hælede dem eller gav dem Ophold hos sig. Paa det alvorligste blev det befalet alle Gejstlige, hemmelig og aabenbare at ransage, om der fandtes nogen i slig ukristelig Mening og Sværmeri, samt, hvis de fandtes, at angive dem for den verdslige Øvrighed. Det synes næsten, som om man paa den Maade fik Landet fejet rent, thi hvorledes kunde ellers Niels Hemmingsen sige i sin Ligtale over Kong Christian den Tredie: Hvor blev vel nogen Vederdøber eller Sværmer huset her i Riget? Men hvor længe varede Freden? Under Kong Frederik den Anden udgik atter en Forordning 1569, som viser, at Fremmede, der kom hid for at nedsætte sig, maatte fremlægge Attest fra Superintendenten, at de vare examinerede og rigtig befundne; i andet Fald maatte de inden tre Dage rømme Kongens Riger og Lande. Derhos blev jo Kirken selv hjemsøgt af indre Kjætterier, der satte selve Kongens Samvittighed i heftig Bevægelse. Striden om formula concordiæ blev forplantet hertil. Kongen plagedes af Skrupler, indtil han endelig engang om Natten stod op, lod sin Kammerjunker tænde Ild, og sagde: Jeg har fanget en Djævel, som jeg vil brænde; hvorpaa han slog Bogen i Ilden. Var Frisindigheden større under Christian den Fjerde? Literaturen vil oplyse, hvorledes just under denne Konge den Frygt grangivelig voxte, at menig Mand skulde faa Nys om eller blande sig i, eller endog give et Ord i Laget med ved de Lærdes Stridigheder. Naar Striden om Nadveren blev

ret varm i den lærde Verden, udgik der ogsaa Kongebud til Præsterne, for at forebygge Almuens Deltagelse deri. Og Frygten for, at noget Stænk af Calvinisme skulde udbredes blandt menig Mand, krævede en uafladelig Aarvaagenhed. Efter den fynske Biskop Hans Knudsen Vejles Afsættelse maatte to Professorer gjennemrejse Fyns Stift for at rense det for Kjættere. Hvorledes maatte det da gaa Katholicismen? Jesper Brochmands Undersøgelse (1627) om et Guds Barn uden Skade for sin Sjæl kan antage den katholske Religion, viser at Kirken ogsaa fra den Side maa have lidt Anfægtninger. Og endnu 1674 samledes efter Griffenfelds Befaling flere ansete Gejstlige i Kolding for at besvare det Spørgsmaal: om det er muligt, uden sin Sjæls Spilde, offenlig at bekjende den rommerst-katholske Religion, og om ingen Moderation deri kan være at bruge? De svarede Nej. Stod det i Forbindelse med Stenos Tilbagekaldelse til Fædrelandet? Det maa imidlertid bemærkes, at alt dette og lignende Forfølgelser var en Følge af Kirkens Kamp; da denne var udstridt, da Rettroenheden havde formet sig og faaet sin Skikkelse, vendte ogsaa Kirken ikke blot tilbage til Ro, men til Hvile, der for Aanden maaskee var endnu mere dræbende, end Striden havde været.

Men ikke blot de ydre Omgivelser, selve Lærens indre Beskaffenhed synes at have krævet, at den blev beskyttet af en fast værnende Mur imod de Anfald, for hvilke den ellers maatte være udsat. Det er fornødent at bemærke dette, for at forstaa Literaturen, for at indsee, hvorfor den stedse bornert holder sig indenfor skarpt afstukne Grændser, medens man skulde tro, at et friere Blik ud i det uendelige anderledes maatte have hævet Sjælen og udvidet Synskredsen. Lærdommen var, i det mindste for enhver naiv, uskyldig, gudhengiven Natur, saa haard, at et enfoldigt Gemyt næppe

... den gamle og ny Testamente er i
is Historie, dens Lovkyndighed, dens Statsv
turkundskab, dens Alt. Den antog kun een
Menneskeheden: et Syndefald og en Forløsn
ıdte ogsaa Theologerne en anden stor Menneskeh
e Oldtid, men den vedkom ikke deres Gud, og var
: udelukt fra Himmerige. Og Naturens Historie
g. Men behøvede end ikke Skriften at bring
stemmelse med dem, saa maatte dens egn
, for at forebygge Misforstaaelser, fortolkes
ken sig. Saaledes blev Konfessionen til Gu
ır den talte, sagde den ikke blot: vi tro, me
dømme. At lære Menigheden disse Konfessi
ger, at faa den til at bekjende dem, at sige
: Præsternes Sag. Denne Kundskab og denne
: det første; hvor den ikke var, kunde Guds
m Vandel ikke findes. At vinde denne Ind
se ikke nogen Alfarvej, som menig Mand kun
n mere dannede Adel og en Del af de la
de hele Systemet inde; for Lægmænd blev det
hed en tillært Tro. De mindre Dannede kl

Denne Lære, som Kirken indprentede sig selv, og gjorde til et Kjendetegn paa Kristendommens Bekjendere, er nokſom bekjendt, og det vil være nok at udhæve nogle Grundſtrøg deraf. Naiv, naturlig Godhed var for den noget overſtyggeligt. Hele Verden, men iſær Menneſkenaturen var i Bund og Grund fordærvet (a vertice capitis usque ad plantam pedis, a summo fastigio rationis usque ad infimum sensum nec mica nec scintilla boni, quod Deo conditori gratum et acceptabile esse possit). Forſtanden var blind, Villien ond. Syndens Kilde var at ſøge i en perſonlig Villie, der laa udenfor Gud og udenfor Menneſket; og denne Djævel omgav alle paa alle deres Veje. Alt ſaadant fandt villige Øren; og man finder oftere udtalt, at denne Forſtandens Formørkelſe ikke blot fandt Sted i religiøs Henſeende; „ved Adams Fald miſtede vi ogſaa den Kundſkab, ſom beſtaar i at kjende Kreaturernes Art og Natur." Hvilke Foreſtillinger! Det Afguderi eller den Gudsfordunkling, der havde brevet Katholicismen til Guds Moders Tilbedelſe, gik nu forſtærket over paa Kriſtus ſelv. Den hiſtoriſke Kriſtus maatte fuldſtændiggjøres paa uhiſtoriſk Vis, hvorved al hiſtoriſk Virkelighed og al ſund Fortolkning gik tilgrunde. Som alleſtedsnærværende findes han og maatte han findes hele det gamle Teſtamente igjennem; „er han der ikke, ſaa maa han være der, ſaa ſkal han være der." Ja, „vi vide ikke noget af Gud, uden for ſaa vidt han er aabenbaret i Kjødet; Kriſtus er Gud ſelv; de ere ſaaledes forenede, at uden ham var Gud ſlet ikke til," hvilket, at ſætte Skabningen for Skaberen, er den radikale Forvanſkning af Jeſu Lære. Af disſe og deslige Trosſætningers Indprentning hentede Andagtsliteraturen ſin Fylde, og dens Beviſer vare Bibelſprog. En Gang anvendt maatte denne Fylde ſnart vorde tom; og Bibelſprogene, der Lag paa Lag byngedes paa hinanden,

vetjendte og tilvante, den skolastiske; og
forhen beskjæftigede sig med de mest minu
udflækkede Undersøgelser om Guddommens
saa gik Anvendelsen af dette Tankens Ha
paa de Troslærdomme, der laa indenfor L
raade, en endnu snævrere Kreds.

I nøje Forbindelse med denne Orthodo
Kreds, indenfor hvilken den bevægede sig, sta
frihed hemmende Censur, der just med H
overgivet i Gejstlighedens Haand. Dens Hi
af andre behandlet. Den begynder med Fre
velmente Forordning af Aaret 1562, h
af alle i Tyskland trykte danske Bøger for
at hindre kjætterst Lære, dels for at fore
Sprogs Fordærvelse; hvorhos forordnes, at
ingen danske Bøger skulde sælges nogenste
med mindre de vare prentede i Kjøbenhav
lærde udi Universitetet overseete. De H
theologiske Fakultet, der saaledes var et
hvis Magt og Behandling ikke var opmu
Tids Forfatter

Imod Theologernes Tilsyn med Pressen: De Typographiæ tione et de prælorum legitima inspectione libellus brevis ilis. Per Matthæum Ivdicem. Coppenhagii 1566. Under nelsen: Vuismariæ in exilio die Paschatis 1564.
Christian den Tredies Forordning 1555 i Krags Christian den e, 2, 240; jf. Heiberg, Palladii Levnet, S. 138. Frederik ndens Forordning 1569 i Pontoppidans Annal. 3, 416. 420. Articuli viginti quinque ere ogsaa trykte i Slutningen af . Masii Dania orthodoxa, fidelis et pacifica. Hafn. 1689. 4. gel om de symbolske Bøgers Indførsel, i Skandin. Museum . 2, 151. Mødet i Kolding 1674 hos Zwerg, S. 639 og 653. Frederik den Andens Censurforordning i Pontoppid. Annal. 32, jf. Wadskiær, Lineamenter af Bogtrykkerk. Hist. under 1562. iøvrigt Rohmanns Udsigt over Trykkefrihedens Historie.

heologiens lærde Behandling. Forfattere: Professorer, Geistigheden og andre Lærde. Forfølgelser: theologiske og politiske.

Stoffet til den lærde Theologis Behandling er saa lidet bejdet, at det første Forsøg nødvendig maa gaa tilbage e raa Elementer, og meddele en Oversigt over Forme, for at bane Vejen for dem, der attraa en større stændighed, og over de af dem behandlede Æmner, for ive den dybere Granskning Anledning til en udførlig stilling af Theologiens daværende Standpunkt.
De nærmeste Forfattere ere de theologiske Professorer Universitetet. Men den theologiske Professur attraaedes n af alle Lærere som den mest ansete og den bedst løn. Lærerne stege i Almindelighed op til den igjennem ndre Fag; derfor kan det ikke antages, at alle attraaede af videnskabelig Kjærlighed eller virkede til at fremme ved ny Anskuelser. Deri hindredes desuden alle ved Baand, som selve deres Stilling paalagde dem. Til , der have vedblevet at virke ved Universitetet, og have

Rabſen Aarhus, Jacobus Matthiæ (1580-
lende og lærd Exegetiker. Hans Olſen
langendorphius (1586—96), Exegetiker. Den
m og Skjæbne bekjendte Jørgen Dybvad
ſat.) Tyge Brahes bekjendte Diſcipel C
onradus Aslacus (1607—1624), Dogmatiker
ker. Anatomen Caſper Bartholin, der
ygdom 1623 gik over til Theologien (1624—
krifter iſær virkede gjennem Modersmaalet.
iels Pederſen Ørreløſe, Nic. Petræus Auril
4.) Filoſoffen Hans Rasmusſen Brochmand
rientaliſten Thomas Bang (1652—61.) Jak
ic. Canutius (1653—60.) Rasmus Hanſen
1660—64.) Nu begyndte Tyſke at gaa ind i
aniel Pfeiff (1662, forhen Præſt til tyſk
mſt var Orientaliſten Chriſten Nold (1664—
tter indſat 1675—83.) Tyſkeren Georg W
ors (1667—76.) Den ſom Filolog, Theo
aler lige bekjendte Jens Birkerod (1668—
andal, Søn af Biſkoppen i Sælland S

Grund deri, at nogle ikke have gjort sig bekjendte ved Skrifter, hvortil høre Hans Hemmingsen (1570—75, affat) og den gamle fortjente Skolemand Niels Povelsen Skandorf (1639—45); men især deri at de theologiske Professorer gik over i andre Stillinger.

Sællands Biskopper anføres her alle, skjøndt ikke alle have virket ved lærde Skrifter. Efter Peder Palladius fulgte Hans Albertsen, Joh. Alberti (Prof. i Theol. 1558, Biskop i Sælland 1560—69.) Niels Hemmingsens Ven, Povel Madsen, Paulus Matthiæ (Biskop i Ribe 1562, i Sælland 1569—90), bekjendt i Striden om formula concordiæ. Peder Jensen Vinstrup (1591—1614), der første Gang efter Kongens Befaling udelod Exorcismen ved Daaben. En af Kirkens ypperste Stridsmænd var Hans Povelsen Resen, Joh. Pauli Resenius (Prof. i Theol. 1591, Biskop i Sælland 1615—38.) Efter tvende Udenlandsrejser, den første med den unge Frederik Rosenkrands, den anden paa syv Aar, paa hvilke han tillige lagde sig efter Mathematik og Musik, vandt han som Prof. i Theologien Christian den Fjerdes Yndest, og begyndte en Række af Stridigheder i Kirken, hvilke han som Biskop ved sin Iver og Myndighed gav overflødig Næring. I Anledning af sin Bibeloversættelse kom han i Strid med den hebraiske Prof. Iver Stub, og nogle Aar efter i en endnu heftigere med Præsten til Nikolai Kirke, Ole Kock (1614.) Kort efter denne Strid (ikke 1597) kaldtes han af Kongen til Sællands Bispestol. Ved lærde Skrifter, der især have kirkehistorisk Interesse, og ved danske, der vise Fremgangen i Brugen af Modersmaalet, hævdede han Lutherdommen, levendegjorde den i Folket, og banede saaledes Vejen for Jesper Rasmussen Brochmand (Prof. i Theol. 1615, Biskop i Sælland 1639—52), der som Skaber af det herskende theologiske

Den formedelst sin Deltagelse i Enevoldsm
noksom bekjendte Biskop og Ærkebiskop Hans
eller Svaning (en Dattersøn af Historieskriv
ning den Ældre, f. i Horsens, Prof. i Th
valgte Biskop i Sælland 1655—68.) Ori
Vandal (der nedstammede fra den ældre
Ribe, Prof. i Theol. 1655, Biskop i Sælle
især bekjendt af Striden med Jesuiten Henrik
Undersøgelse om Kirkens og Statens Forhold.
(der nedstammede fra den bekjendte Oluf B
hvem atter nedstammede Frederik Bagger til
Lund, deponerede i Greifswalde, efter en Re
Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, kun 2
Biskop i Sælland 1675–93), især bekjendt af
imod Huguenotterne. Henrik Borneman (S
Kancellisekretær, Biskop i Sælland 1693—171
ingen lærde Skrifter, men „tilhørte endnu gar
Tid". Endelig høre til denne Tid nogle Skrift
Vorm (Biskop i Sælland 1711–37.)

I den Tanke, at Kirkens lærdeste Mæn
til at beklæde

Ærkebiſkoppers Hiſtorie. Jakob Holm (Biſkop i Aalborg 1587-1609.) Den danſke Dramatiker Peder Hegelund (Biſkop i Ribe 1595—1614.) Niels Lauridſen Arctander (Norbagge, Hofprædikant, Biſkop i Viborg 1595—1616), mere bekjendt ved danſke Skrifter. Iſak Grønbek (Præſt i Kjøbenhavn, anklaget for Kryptocalvinisme, Biſkop i Throndhjem 1596-1617.) Hans Mikkelſen (Hofprædikant, Biſkop i Fyn 1616—51) frugtbar paa Ligprædikener. Jens Dineſen Jerſin (Biſkop i Ribe 1629-34), der formedelſt ſine opbyggelige danſke Skrifter nærmere ſkal omtales. Peder Pederſen Vinſtrup (Broder til Biſkoppen i Sælland, Peder Jenſen Vinſtrup, Biſkop i Skaane 1636-79.) Frands Nielſen Roſenberg (Biſkop i Viborg 1642—58.) Erik Bredal (Biſkop i Throndhjem 1643-72.) Henning Stockfleth (Biſkop i Aggershus 1646—64.) Jens Pederſen Skelderup (Biſkop i Bergen 1649—65.) Niels Randulf (Biſkop i Bergen 1665-1711.) Maurits König eller Köning (Prof. i Theol. 1666, Biſkop i Aalborg 1668-72.) Matthias Foſs (Biſkop i Aalborg 1672—83.) Erik Pontoppidan den Ældre (Biſkop i Throndhjem 1673—78), end mere bekjendt ved mangehaande andre Skrifter. Chriſtopher Sletter (Prof. i Theol. 1672, Biſkop i Throndhjem 1678—88.) Jens Birkerod (Prof. i Theol. 1692, Biſkop i Aalborg (1693—1708.) Chriſtian Rudolph Müller (tyſk Hofprædikant, Biſkop i Fyn 1703—12.) Endelig høre til denne Tid nogle tidligere Skrifter af de ſenere Biſkopper, den lærde Søren Lintrup, Bartholomæus Deichman, Hans Trellund, Andreas Wöldike og Chriſtian Ramus, ſamt Jakob Kærup og Ole Borneman.

Den lærde Theologi fandt naturligvis ſine vigtigſte Bearbejdere ved Univerſitetet eller i dets Nærhed. Det bekræfter ſig, naar man betragter den øvrige Gejſtlighed eller

andre lærde Mænd, og deres Bearbejdelser af lærde theologiske Emner. Naar man undtager Disputatser, der i Almindelighed have lidet videnskabeligt Værd, ere Arbejderne kun faa og de bethdelige endnu færre. Til de theologiske Lærere udenfor Universitetet høre især: den danske Digter Thomas Villumsen (Lektor i Theol. i Lund, † 1602.) Halvor Gunnersen, Gunnarius (Lektor i Theol. i Oslo, † 1608.) Niels Mortensen Skelderup (Prof. i Theol. i Sorø, † 1640.) Tyskerne Johan Cluver (Prof. i Theol. og Præst i Sorø, † 1633) og Joachim Krakewitz (ligesaa, † 1642.) Michael Leigh (Lektor i Theol. i Christiansand.) Jakob Birkerod (der var Prof. ved Universitetet og derefter Prof. i Theol. i Odense, † 1688.) Morten Fris (1719 Prof. i Theol. i Kiel.) Ogsaa andre Professorer ved Universitetet have givet sig af med Theologi, især de i det hebraiske Sprog, som Johan Sascerides († 1594), i Ethik, som Søren Pedersen Kallundborg († 1657), og i Filosofi, som Johan Frederik Vandal († 1717), Anders Frølund († 1731.) Samt Henrik Ernst i Sorø († 1665.) Laurids Edinger i Odense († 1691.) Ligeledes Skolemænd, som: Erik Lossius (Rektor i Bergen 1537.) Anders Pedersen Romdorph (Rektor i Ribe, † 1649.) Torkild Rasmussen Grænov (Konrektor i Kjøbenhavn, Rektor i Frederiksborg, † 1730.) Samt andre Studerende, som: Laurids Madsen (1578.) Hans Christian Ovesen, Ovenius (1613—14.) Nordmanden Laurids Halvordsen (1620.) Jørgen Dybvad den Yngre (1626.) Povel Christensen Hersløv (1706.)

Endelig møde der i Præsteſtanden ikke faa Navne, men de fleste have kun udgivet tidligere Disputatser eller faa lærde Arbejder. Nemlig: Rasmus Katholm (Præst i Kjøbenhavn, † 1582.) Hans Rasmussen (Præst i Helsingborg, 1581.) Anders Pedersen (Præst i Sælland, 1582.)

Henrik Mikkelſen fra Hadersleb (Præſt til St. Hans i Odenſe 1610—39.) Hans Lauridſen Zeuthen (Præſt til St. Knuds Kirke i Odenſe 1617—28.) Jonas Petrejus (Præſt i Norge, 1617.) Sevald Thomæſen (Præſt i Norge, 1622.) Nordmanden Chriſten Jenſen (Prof. ved Gymnaſiet i Odenſe, Præſt i Vejle, tilſidſt Hofpræſt 1627—35.) Anders Thomæſen (Præſt i Sælland 1639.) Enoch Jakobſen (Præſt i Sælland, † 1640.) Sveder Povelſen Kitting (Præſt i Aalborg, † 1643.) Knud Hanſen (Slotspræbikant paa Andvordſtov, † 1647.) Jørgen Sadolin (Præſt i Laaland, † 1650.) Johan Jakob Beverlin (Præſt i Skaane 1655.) Peder Vandal (Præſt i Magſtrup ved Hadersleb, † 1659.) Ferdinand Payngk (Præſt i Jylland, † 1660.) Morten Kejtom, Cheitomæus (Præſt i Sælland, † 1671.) Hans Svaning den Yngre (Præſt paa Samsø, † 1675.) Niels Anderſen Vandſtad, Hydropolitanus (Præſt i Sælland, † 1677.) Anders Eriksen Stenkelſtrup (Præſt i Laaland, † 1678.) Jeſper Hammermüller (Præſt i Slagelſe, † 1682.) Hans Bredal (Præſt i Saxkjøbing, † 1682.) Elesvigeren Rasmus Byſſing (Præſt paa Chriſtianshavn, † 1686.) Nordmanden Gerhard Miltzov (Præſt i Norge, † 1688.) Peder Clauſen Ramløſe (Præſt i Kjøbenhavn, † 1697.) Maturin Caſtenſen (Præſt i Ribe Stift, 1700.) Nordmanden Ivar Leganger (Præſt i Norge, † 1702.) Johan Brunsmand (Rektor i Herlufsholm, Præſt ved Bartov, † 1707.) Ludvig Vinsløv (Præſt i Norge, † 1710.) Hans Jakobſen Hvalſøe (Præſt i Fyn, † 1712.) Henrik Nielſen Hjerrild (Præſt i Kjøge, † 1713.) Jørgen Urſin (Præſt i London, † 1727.) Niels Galthen (Præſt i Jylland.) Morten Caſper Wolfsburg (Præſt i Jylland og i Fyn, † 1729.) Matthias Bloch (Stiftsprovſt i Fyn, † 1729.) Peder Hunderup (Præſt i Kjøbenhavn,

Morten Fris (ſenere Prof. i Theologien
Til den lærde Theologis Forfattere høre
e lærde Adelsmænd, ſom Holger og G
nds, dels andre verdslige Embedsmænd,
us Borneman, dels nogle Fanatikere, ſom
ids Nielſen eller Kloſter-Laſſe († 16
eke († 1715.)

Som mere fremmede for danſk Literatur maa de
ranſke Hofprædikanter betragtes, ſaavel ſom andre,
benyttede Latinen, ſkreve paa Tyſk eller Franſk,
af dem haft megen Indflydelſe. Foruden Hekt. C
ſprædikant 1686) bemærkes derfor: Joſva Schw
, Hofprædikant 1681—84.) Franz Julius Lü
ikant 1704, † 1712), ſom „forbedrede Publici Sm
", og dannede en ny Sekt, ſom man kaldte de
narſkeren Chriſtian Matthiæ (Prof. i Theol. og
0—39.) Johan Hieronimus von Petkum (P
Ridderakademiet i Kjøbenhavn 1697.) Bernhard M
Petri tyſke Kirke omtr. 1602—32.) Simon
ſaa 1632—51.) Hieronimus Bueck (ligeſaa
an Laſſenius (ligeſaa 1676—92) berømt for ſin
Fortſætteren af hans Bibl. Kern: Johan Jakob

1693.) Jean la Placette og Philip Menard (franske Præster ved reformert Kirke.) Blandt disse er Bois-Clair mærkelig ved sine Forsvarsskrifter: Lettre justificative. A Copenhague 1693. 4. (det Aar da han blev Lutheraner; heri findes ogsaa Efterretninger om hans tidligere Skjæbne.) Nouvelle defense, à Copenh. 1693. 4. (imod de om ham udspredte Rygter.) Og Epistre aux fideles sujets de sa majesté le roy, ou aux fideles professeurs de la religion evangelique Lutherienne (uden Titelblad; imod en livre satyrique af en fransk Reformert, Mr. de Gissey, hvilken Bog blev brændt af Bøddelen paa Nytorv den 9 Januar 1699. jfr. Zwerg., S. 721); samt ved sin Prædiken Discours evangelique ou predication Lutherienne sur le mystère de la purification de la Vierge Mere de Dieu. Prononcé à la Cour 1696.

Paa Hollandsk og Tysk skrev Fanatikeren, Johannes Lyserus fra Leipzig, og Kjøbenhavneren Holger Paulli.

Endelig berigedes vor Literatur af andre Fremmede, der opholdt sig her midlertidig, som Johannes Herbinius (1670), samt af nogle, der gik over til den lutherske Lære: Den græske Archidiakonus fra Cypern, Matthæus Mutte (1638.) Den spanske Adelsmand Anton de Sandoval (1657.) Dominikanermunken Giacomo Minius (1691.)

Til at levendegjøre sig Kirkens Tilstand, vil det fremdeles være tjenligt, at betragte de Mænd, der formedelst deres Lære vare udsatte for Forfølgelser, af hvilke nogle virkede ved Skrifter. Det vil deraf skjønnes, at det var en stridende Kirke. Kirken og Regjeringen vare lige endrægtige i at handhæve hvilketsomhelst Kjætteri. Den i forrige Tidsrum nævnte Iver Bartholin (Præst i Stege, fængslet i Sorø 1567—1571; Befalingsmand over Sorø og Ringsted Kloster, † 1583) blev anklaget af sin Lensmand, fordi han ved Daaben havde udeladt Exorcismen; senere befalede Kongen det selv. Han led i sit Fængsel i Sorø megen Nød. Danmarks lærdeste Theolog, Niels Hemmingsen, blev, som vi siden skulle see, uden Lov og Dom affat for Kryptocalvinisme. Derpaa udgik der strenge og

nger. En heftig Strid rejſte ſig imellem
eſen og Præſten Ole Koch (f. i Bergen;
omkirken i Bergen, derefter ved Domkirken i
æſt til Nikolai Kirke i Kjøbenhavn 1606—1
lm 1619.) Sagen blev afgjort ved Lande
614. Forhandlingerne give mærkelige Oply
n havde ſelv Forſædet. Reſen var en dy
er, ſaa at Koch ikke kunde ſtaa ſig; og Ko
eſens Velynder, forbløffede ham ydermere
i Mundkampen, ikke blot paa Latin, men
anſk. Koch beraabte ſig ikke alene paa lærd
ſaa paa Kjøbenhavns Borgere. „Ja, raabte K
ælder" (vor Tids Hr. Sørenſen) „haver bedr
lage paa en Pot tyſk Øl, end at judicere
ager." Koch blev afſat og forviſt fra Kong
nde. Blandt de Grunde, hvorfor han ble
ſaa den, at han paa Prædikeſtolen havde
nledning til Tvivl og Tviſt. (Palam ex sug
te nostra Hafnia talia declamitavit, atque it
dit vulgo ac simplici populo dubitationun

en Muligheb, at Hebningerne kunde blive salige. Han kom til at berøre benne ulykkelige Gjenstand ved Apokalypsens syvende Kapitel, hvor det hedder: Derefter saae jeg, og see, en stor Skare, hvilken ingen kunde tælle, af alle Hebninger og Stammer og Folk og Tungemaal, som stode for Thronen og for Lammet udi lange hvide Klæder og med Palmegrene i deres Hænder. „Det paaminder os om Hebningers Salighed." „Kan nogen indlukkes i denne Hob af de Hebninger, som vare til for Christi Fødsel, og intet vidste enten om Christo eller Troen? Item, de arme Hebninger, som endnu intet ere oplyste, og endnu ingen Smag have af det evangeliske Sandhedsord, mon og nogen af dem blive salige?" „Skulde Gud lade saa mange hundrede Maal tusende Mennesker fødes til Verden, for at fordømmes?" Dette Spørgsmaal, det finder han selv, er vel ikke synderlig nyttigt; imidlertid vil han dog anføre lærde Mænds Mening. „Kjende Hebningerne ikke Gud, saa kjender Gud dem; de have ingen Synd af at de ikke vide." „De maa takke Gud, hvis Vilkaar ere bedre, end de arme forblindede Hebningers, og skulle lade ham raade at gjøre af sit hvad han vil: at give dig Saligheden formedelst Besegelingen, og at give en anden Saligheden uden Besegling." Bogen havde gjennemgaaet det theologiske Fakultets Censur. Forfatteren var villig til at kalde sine Ord tilbage; det var jo kun en besteden Yttring af en tvivlsom Mening. Det hjalp altsammen ikke; han mistede sit Kald. Luthers Frisind var ikke mere til; ingen mindede om hans bekjendte Yttring (i Tischreden). Da den lærde Holger Rosenkrands saae, hvorledes Læren om Tilegnelsen af Kristi Værdskyld gav Anledning til Tryghed i Synden, lod han Markgreve Albrechts Fürstenspiegel trykke i Aarhus, thi han havde hans Haandskrifter liggende i sit Bibliothek paa Rosenholm, og omtalte just derfor, menes der,

i Fortalen den Lærdom, som Markgreven i lang Tid havde hyldet, at ogsaa den, der i og formedelst Guds Naade over en god Gjerning, bliver retfærdiggjort. Denne Yttring oprørte Superintendenten i Slesvig og Holsten, Stephan Klotz, der beskyldte Rosenkrands for Papisme, Armenianisme, Osiandrisme, Socianisme, o. m. desl. Kongen satte sit theologiske Fakultet i Bevægelse; det erklærede sig mod Rosenkrands. Da tilskrev Kongen ham et egenhændigt Brev, hvori han yttrede sin Fortrydelse over hans sælsomme Mening om en Saliggjørelse formedelst Gjerninger alene, og befalede ham at gjenkalde sit slette Skrift, samt i Fremtiden at afholde sig fra slig Lærdom, da man ellers nok skulde bringe ham hen paa et Sted, hvor han skulde lade saadant fare. Derved blev det dog; i det mindste er ingen Gjenkaldelse bekjendt. Men langt værre gik det Jørgen Lauridsen Fris, Præst til Sevel i Ribe Stift, en for Resten lærd og retskaffen Præstemand, der havde forvildet sig ind i antinomistiske Sætninger: Den ved Daaben erholdte Naade, mente han, kunde ikke forskærtses, Synderen skulde derfor ikke angerfuld vende sig til Gud, men leve i salig Tryghed som den, der var retfærdiggjort. Og denne farlige og fordømmelige Lærdom forkyndte han. Sognets Patronesse, den af sin Kjæmpevisesamling bekjendte Christense Jul, advarede ham; Provsten ligesaa; det hjalp ikke. Da forlangte hun ham afsat, hvilket skete i Landemodet i Varde 1642. Dommen gik dog kun ud paa, at han skulde miste sit Kald, ikke den gejstlige Værdighed, ja havde endog den formildende Klausul: med mindre den høje Øvrighed vilde eftergive ham. Fris appellerede Sagen, men det var at falde fra Dynen i Halmen. Paa en Synode i Kjøbenhavn 1643 samledes efter kongelig Befaling Danmarks Biskopper med de theologiske Professorer for at dømme i hans Sag. Dommen blev stadfæstet med

det Tillæg, at det var raadeligt, hvis Kongen paalagde ham at gjenkalde sine raa og grove Vildfarelser, saafremt han vilde have sit Ophold i Riget. Kongen stadfæstede Dommen, og opfyldte sine Theologers Ønske at gjøre Vold paa Mandens Samvittighed. Fris vilde ikke gjenkalde; saa blev han kastet i Fængsel. Gjentagne Formaninger frugtede ikke, han vilde ikke; saa blev han næste Aar sat paa Bremerholm blandt de øvrige Slaver og smedet i Lænker. Der gik han et Aar, indtil idelige Forbønner hos Kongen endelig bevirkede, at han fik Lov til at leve hos sin Slægt i Jylland. Det skete i Christian den Fjerdes Dage; Sællands Biskop Jesper Brochmand var en af Theologerne.

Til at oplyse Kirkens Bevægelser tjene fremdeles Efterretningerne om de dels fremmede Sekterere, dels indfødte Mænd, der ved at hylde og udbrede Sektmeninger udsatte sig for Forfølgelse. Deres Skrifter ere imidlertid sædvanlig tyske eller danske, og oplyse kun Læren ved deres Modsætning. Blandt disse Mænd er den mærkeligste Jersins Svigersøn, Niels Svendsen Chronich (Rektor i Kolding; 1639 Lektor i Theologien i Christiania), der omtrent 1653 blev afsat, fordi han i nogle Prædikener forhaanede Læreembedet, og da han siden i Kjøbenhavn holdt gudelige Forsamlinger (collegia privata pietatis), blev mistænkt for Veigelianisme. Han blev sat i Fængsel paa Dragsholm Slot, men befriet af de Svenske 1658 rejste han til Amsterdam, hvor han døde.

Nær beslægtet med den theologiske Forfølgelse er endelig den politiske. Dommene indsatte i Almindelighed Angreb paa Religionen. Den politiske Anskuelse af Staten gik, ligesom alt andet, ud fra den religiøse; og naar en Mand fejlede i Politikken, saa viste det sig gjerne, at han hyldede calvinske Sætninger. Det politiske Fritænkeri, der hos os aabenbarede sig, og naturligvis ikke stod ganske isoleret, men

...i Gamsted i Jylland, havde ladet sin Dani
...a trykke udenlands, og der indført „Allehond
...es Rige kan were til Spot, Vlempe och Fora
... naboelig venlig Correspondentz och Enighed.
...nt 1595 af Universitetet; Skriftet undertryk
...lde gjenkalde sine Yttringer. Den forhen næ
...tiker og Theolog, Jørgen Dybvad, en af
...igsens Fjender, blev tiltalt for sine fri Yt
...sputatser. Han havde advaret imod at sætte
...ve for at vinde de Stores Gunst; bitterlig a...
...ngeres Nød, og ment, at isteden for at forøg
...lde man formindske dem, o. desl. Heller ikke
...ne Udtryk iagttaget Sømmelighed; en Kardina
...dt mancipium, nogle af Paverne bestiæ; ...
...kede sig ikke for en privat Mand. Ydermere
...let et efter kongelig Befaling af Sællands Bis
...skript om Præstekalds Besættelse; det angik h...
... et Angreb paa Majestæten. Ved sine Yt
...nde havde han angrebet Adelens Privilegier.
...at (1607) og døde i sørgelige Omstændighed
...n. Christopher Dybvad, ligeledes en ...

Logica recognita. Hafniæ. 1666. S. 176. 347. Vorms Lex. 2, 125. Pontoppid. Annal. 4, 515. Helweg, Den danſke Kirkes Hiſt. 1, 421. Om Niels eller Frederik Gram, der blev affat og døde i Slaveriet, ſee Odin Wolffs Journal, 1811, 2, 157.

5. Theologiens lærde Behandling fortſat. Det theologiſke Syſtem: Niels Hemmingſen. Jeſper Brochmand. Andre Syſtemet vedkommende Skrifter: Theologiſt-politiſke; Fejdeſkrifter mod Katholikker og Reformerte. Moralen. Skriftfortolkningen. Kirkelige Oldſager og Kirkens Hiſtorie. Gejſtlig Veltalenhed i det latinſke Sprog.

Naar man ſeer tilbage til den meddelte Fortegnelſe, opſtaar naturligvis det Ønſke, at en Theolog vil beklæde dette Skelet med Kjød og Blod, og ved at drøfte Skrifterne give et klart Billede af Literaturen ſom den var. Det overgaar mine Evner, jeg føler heller ingen Tilbøjelighed dertil, og attraar kun at meddele noget af det, jeg har fundet, i en hiſtoriſk Fremſtilling.

I den danſke Kirke yttrede ſig, ſom i Tyſkland, tvende Retninger, en mildere ſom Melanchthons og en ſtrengere ſom Luthers. Den førſte fandt en Tid lang betydelig Indgang, og viſte ſig iblandt andet ved en større Tilnærmelſe til Calvinismen; den anden vandt derimod Overhaand, og oprykkede den førſte fra Roden af. Dette aabenbarer ſig i det theologiſke Syſtem og dets tvende Førere, Niels Hemmingſen og Jeſper Brochmand.

Niels Hemmingſen, Nicolaus Hemmingius, f. den 12 (22) Maj 1513 i en Landsby ved Nyſted paa Laaland, miſtede tidlig ſin Fader, en fattig Bondemand, Hemming Nielſen, og hans Farbroder, Hans Nielſen, der var Landsbyſmed, tog ham til ſig. Førſt ſkulde Drengen da have været Smed, men Niels havde et muntert Hoved og Lyſt

om ham og hans Tegnebog Nyerup i Norſke Bi
nyeſte Saml. 1, 44. Lütkens: Pontoppid. Collegiun

Iver Bartholin: Pontoppidan, Annal. 3, 4
D. Maz. 1, 79. 6,336. Pontoppid. Annal.
Reſen og Koch: Pontoppid. Annal. 3, 612. Pr
tionis theologicæ inter M. Olaum Cocum A
Johannem Resenium. 21. Febr. 1614. præsid
Daniæ, i Thottſke Haandſkriftſ. Nr. 96 fol. Han
Pontoppid. Annal. 3,127. Niels Mikkelſen Alb
Annal. 3,595. En kaart oc Nyttig Forklaring,
hannis Obenbaring (etc.), Kbh. 1611. 4. er en
Stedet findes i Forklaringen over 7 Kap. Bladet
Oplag 1627. 4. udelod han det ulykkelige Sted; ja
endog, Bladet 58, ſin forrige Mening. (G. L. Bad
Anekdoter i Athene 4, 128). Holger Roſenkrands:
Das iſt Schrifften vnd Sendſchreiben des (etc.) He
Fünfften, Marggraffen zu Brandenburg (etc.) Gedru
1636. 4. Sagen udførlig i Pontoppid. Annal. 3,
Jørgen Fris: J. Moller, Jeſper Brochmands Levnet
der 3, 225. Akterne i Dän. Bibl. 2, 210. Ponto
338. 352. Og overhovedet Helweg, D. Kirkehiſt.

Niels Svendſen Chronich: Pontoppid. Annal.
423. Wolffs Journal, Juni 1811. Niels Svendſe
Danſk. i Thottſ. [illegible]

Logica recognita. Hafniæ. 1666. S. 176. 347. Vorms Lex. 2, 125. Pontoppid. Annal. 4, 515. Helweg, Den danſke Kirkes Hiſt. 1, 421. Om Niels eller Frederik Gram, der blev affat og døde i Slaveriet, ſee Odin Wolffs Journal, 1811, 2, 157.

5. Theologiens lærde Behandling fortſat. Det theologiſke Syſtem: Niels Hemmingſen. Jeſper Brochmand. Andre Syſtemet vedkommende Skrifter: Theologiſt-politiſke; Fejdeſkrifter mod Katholikker og Reformerte. Moralen. Skriftfortolkningen. Kirkelige Oldſager og Kirkens Hiſtorie. Geiſtlig Veltalenhed i det latinſke Sprog.

Naar man ſeer tilbage til den meddelte Fortegnelſe, opſtaar naturligvis det Ønſke, at en Theolog vil beklæde dette Skelet med Kjød og Blod, og ved at drøfte Skrifterne give et klart Billede af Literaturen ſom den var. Det overgaar mine Evner, jeg føler heller ingen Tilbøjelighed dertil, og attraar kun at meddele noget af det, jeg har fundet, i en hiſtoriſk Fremſtilling.

I den danſke Kirke yttrede ſig, ſom i Tyſkland, tvende Retninger, en mildere ſom Melanchthons og en ſtrengere ſom Luthers. Den førſte fandt en Tid lang betydelig Indgang, og viſte ſig iblandt andet ved en større Tilnærmelſe til Calvinismen; den anden vandt derimod Overhaand, og oprykkede den førſte fra Roden af. Dette aabenbarer ſig i det theologiſke Syſtem og dets tvende Førere, Niels Hemmingſen og Jeſper Brochmand.

Niels Hemmingſen, Nicolaus Hemmingius, f. den 12 (22) Maj 1513 i en Landsby ved Nyſted paa Laaland, miſtede tidlig ſin Fader, en fattig Bondemand, Hemming Nielſen, og hans Farbroder, Hans Nielſen, der var Landsbyſmed, tog ham til ſig. Førſt ſkulde Drengen da have været Smed, men Niels havde et muntert Hoved og Lyſt

Grækeren Mag. Bente i tre Aar; og drog t
berg med nogle faa Dalere i Lommen, ſ
toge fra ham paa Vejen, og uden Udſigt
Men i Wittenberg, hvor han blev indſkreven
1537, fandt han fornemme og rige Lands
gav privat Undervisning og Vejledning, ell
modighed underſtøttede ham. Selv nævner
Johannes Urne. Snart vandt han Yndeſt h
der allerede nu forudſagde, at han vilde blive
Efter at have ſtuderet under ham i fem Aa
hjem med hans Anbefaling, blev indſkreven v
Univerſitet 1542, Aaret efter Prof. i det
næſte Aar Prof. i Dialektikken med Befaling
over det hebraiſke Sprog; 1547 derhos valgt
for Helliggeiſtes Menighed; 1553 blev han Pro
1557 doctor theologiæ og summus theologus.
adſkillige unge Adelsmænd i hans Hus; n
ham allerede nu, i en højere Bethdning, Dan
lige Lærer, universalis Daniæ præceptor.
blev han valgt til Univerſitetets Rektor: fir

Han udarbejdede nemlig ſkriftlige Grundlag til ſine Foredrag, og efter at have holdt dem, gjennemgik og forbedrede han dem paa ny, førend han udgav dem. Paa denne Maade blev Univerſitetet til en Velſignelſe, ikke blot for Præſteſtanden i Danmark, men tillige for fremmede Theologer; thi han ſkrev, ifølge Tidens Medfør, paa Latin, og har af ſtørre Skrifter kun udgivet eet i Modersmaalet.

Efter hans Diſputats pro gradu (Assertiones de traditionibus, ceremoniis ac ritibus humanis in ecclesia. 1552) fremkaldte hans Stilling ſom Prof. i Dialektikken og Præſt et Skrift om den geiſtlige Veltalenhed, ſom han tilegnede Kong Chriſtian den Tredie, og ſiden gav en mere udvidet Form (De methodis et ratione concionandi. 1555.) Den Ufred, ſom Sakramentererne havde fremkaldt i den danſke Kirke, ſynes at være ophørt ved Forordningen af 1555. Men Dr. Albert Hardenberg i Bremen vakte en ny Strid om Altarens Sakramente 1556, hvori Kongen ſelv tog levende Del. Da maatte Niels Hemmingſen paa Univerſitetets Vegne forfatte en Erklæring (Tabella de coena domini 1557), der tillige blev underſkreven af begge Palladierne og ſamtlige Profeſſorer ved Univerſitetet. Hemmingſen holdt ſig i ſin Underſkrift til Kirkens autoriſerede Lære; men den mildere Melanchthonſke Anſkuelſe ſlumrede rimeligvis allerede den Gang i halv Bevidſthed i Melanchthons Diſcipels Bryſt. Den udviklede ſig maaſkee end mere efter Prof. Joh. Macchabæi mundlige Yttringer ved Hemmingſens Diſputats for den theologiſke Doktorgrad (den 27 September 1557) til en endnu ſtørre Klarhed. Macchabæus døde i ſamme Aar; men efter at Hemmingſen mundlig havde foredraget denne friere Anſkuelſe ved Univerſitetet, traadte den mere og mere frem i hans Skrifter. Blandet med Kirkens Lære findes den, ſom en begyndende Spire, allerede i hans førſte dog-

matiſke Syſtem, Enchiridion theologicum (Witeb. 1557: ut sit confirmatio noui testamenti, hoc est foederis gratiæ et remissionis peccatorum, ut sit recordatio immolationis corporis et sanguinis Christi in cruce pro nobis); ligeſaa i hans Catechismi qvæstiones (1560), ſom afhandle Troens Lærdomme i Spørgsmaal og Svar, ſom om han attraaede en Forſoning imellem begge Meninger. Det vakte endnu ingen Opmærkſomhed, og han vedblev uanfægtet at udgive ſine velgjørende Skrifter. Næſte Aar udkom hans Poſtil (Postilla seu Enarratio Evangeliorum etc. 1561), hvis Anledning han ſelv angiver i Fortalen til Præſterne: For fjorten Aar ſiden havde han privat dikteret Lærlingerne i ſit Hus (domesticis meis discipulis) nogle Skolier til Søndags Evangelierne, ſom han ſlet ikke tænkte paa at udgive; men de bleve udbredte blandt flere og ſøgte med Begjerlighed. Efter nogle Præſters Begjering lod han dem nu forøgede komme for Lyſet. Kansleren Johan Friis havde gjort ſig megen Umage med at faa denne Poſtil udgivet paa Danſk, hvilket dog førſt ſenere lykkedes, med Forfatterens Tilladelſe, ved Reravii Overſættelſe (1576). Paa Synoden i Odenſe 1586 blev denne latinſke Poſtil anbefalet Præſterne. Fremſtillingen er jævn og klar, og mere end eet Sted maa endnu, iſær med Henſyn til Exegeſen, have Intereſſe for Theologer. Aaret efter udgav han ſin Paſtor (Pastor sive Pastoris optimus vivendi agendique modus. 1562), ſom han tilegnede Biſkoppen i Skaane, Tyge Asmundſen, efter hvis Ønſke han havde ſkrevet den. Det er den førſte egenlige Paſtoraltheologi, der udkom i Danmark; og den har for vor Tid iſær hiſtoriſk Intereſſe, da den giver et levende Billede af Præſten og hans Stilling, hans offenlige og private Liv, Levemaade, Omgang o. ſ. v. paa hin Tid. Den yder mangfoldige Bidrag til Sædernes Skildring og Stændernes Forholde.

Ogſaa Klædebragten og andre ydre Ting behandles. Præſtens Dragt maatte hverken være hvid eller rød eller grøn eller blaa, men enten ſort eller af en anden mørk Farve. Det kan man foreſtille ſig: var han hvid, ſaae han ud ſom en Møller; var han rød, ſom en Soldat; var han grøn, ſom en Jæger; var han blaa, ſom en Matros. Hver Stand ſit! Der omtales ogſaa den ſmukke, den Gang almindelige, Skik, at der ved Gjæſtebud ogſaa fremſattes Borde for de Fattige med ligeſaa ypperlige Retter ſom for de øvrige Gjæſter; en Skik, ſom Præſterne, hver i ſin Kreds, burde anbefale. Et lignende Skrift udgav han ſenere (De officio Pastoris evangelici. 1566) foruden adſtillige andre af mere dogmatiſk eller exegetiſk Indhold; ſaaſom Kommentarer til Pauli Breve (in epistolam Pauli ad Romanos, efter Tilegnelſen 1562; in vtramque epistolam Pavli apostoli ad Corinthos, efter Tilegnelſen 1564) og til nogle af Pſalmerne (Enarratio Psalmi vigesimi qvinti. 1567; Enarratio Psalmi Octvagesimi qvarti. 1569) o. ſ. v. Hans literære Frugtbarhed paa denne Tid er vidunderlig.

Imidlertid maa Hemmingſens Mening om Nadveren allerede have vakt nogen Opſigt. Han vilde ikke lægge Skjul paa den, men gav endog en populær Fremſtilling af Troslæren i Modersmaalet, hvori ogſaa Læren om Nadveren fremſtilles klart og hjertelig fra ſin aandelige Side. Dette Skrift, Liſſens Vej, 1570, er endnu et af den danſke Literaturs mærkeligſte Frembringelſer. Tilegnelſen ſkrev han Mortensdag til Bjørn Kaas til Starupgaard, Rigsraad og Høvedsmand paa Malmø Slot, og hans Husfrue Chriſtenſe Nielsdatter, under hvis Navn han vilde lade Bogen udgaa til en Taknemmelighed for deres mangfoldige Velgjerninger, „ſiden den Tid, ſiger han, ebers fromme Broder, ærlig og velbyrdig Niels Kaas kom til mig, at jeg hannem ſkulde

lære, som er 21 Aar siden." Dels i Tilegnelsen, dels i Bogen selv angiver han Grundene til dens Udgivelse. „Dette vil jeg lade være skrevet, hedder det i Slutningen, alle Danske til Undervisning og Formaning; desligeste ogsaa som min Troes og Lærdoms Bekjendelse, som jeg haver bekjendt og lært udi denne Kjøbenhavns Skole hart ved 30 Aar. Bedendes alle christne Læsere, at de om min Skrift dømme ville af Guds Ord og ikke af det, som hovmodige og uforfarne Aander ville foregive." Anders Sørensen Vedel oversatte Bogen paa Latin (hortatu ipsius autoris). Denne Oversættelse, Via vitæ, udkom 1574. (Tilegnelsen til Henning Valkendorf og Niels Skave er skreven 1573.) Forfatterens Hensigt, ved dette Skrift i Modersmaalet at appellere fra de lærde Theologer til hele det danske Folk, blev uden Tvivl opnaaet. Foredraget deri er jævnt belærende, Sproget for den Tid ret godt og Stilen tydelig. Han holder sig imidlertid næsten overalt i Forstandens Region, og yder kun faa Spor af en mere poetisk Fremstilling, som man nok efter nogle af hans Anskuelser kunde vente. Heller ikke viser han nogen Digtergave i den tilføjede Ny Vise, „udi hvilken foregives, hvorfor Verdens Frelser skulde være Mand og Gud, skreven Jomfru Birrethe Rosensparre til Undervisning." Slutningen danner Tredive Artikler om Børnetugt; Item en gammel Mands Raad til sit Barn. I Bogens Fremstilling om Nadveren forklarer han den som „et Sacramente under udvortes synlige Tegn, som vor Herre Christus indsatte alle sine til en evig Amindelse, at han haver givet sit Legeme udi Døden og udgydet sit Blod paa Korsens Galge for mange til Syndernes Forladelse." „Det er et Vidnesbyrd, at de, som den ret bruge, inkorporeres og indplantes i vor Herres Jesu Christi Legeme, saa at de ere hans Aandelige Lemmer. Det er vor Aandelige Opfødelse i Christi Legeme;

thi ligeſom vi aftoes med Chriſti Blod, og igjenfødes ved den hellig Aand udi Daaben, ſaa fødes vi Aandelige, ſom renſede og igjenfødte. Det er et Vidnesbyrd om den ny Pagt, ſom Gud haver gjort med Menneſket om Syndernes Forladelſe. Det er en Paaminbelſe om den hemmelige og Aandelige Tilhobebindelſe, at de, ſom med en chriſtelig Tro og Forſæt bruge det, blive et Legeme og Lemmer tilſammen udi vor Herres Jeſu Chriſti Legeme. Det er en chriſtelig Kjærlighed, at al chriſten Menighed med Hjerte, Mund og Gjerninger bevise hverandre alt godt. Hvo ſom intet fornemmer af denne Kjærlighed i ſit Hjerte, og ikke haver Forſæt, at ville gjøre ſin Næſte, det er ſin egen Lem, godt, han maatte faſt heller være fra Sacramentet. Det er et Pant og Vidnesbyrd om vor Opſtandelſe, det er os et Pant og en Fæſtepenning paa det evige Liv."

Efter nogle andre, i anden Henſeende ret mærkelige, latinſke Skrifter, iſær en Bog om Ægteſkab og Skilsmisſe (Libellus de conjugio, repudio, divortio. 1572), ſom han ſkal have ſkrevet, da han formedelſt ſin Huſtrus forargelige Levnet maatte ſkille ſig fra hende, og hans ſaakaldte Ægteſkabsbog (De conjugio expetendo, inchoando, absolvendo, prudenter, pie, quiete, christiana institutio. 1572) udgav Hemmingſen ſit Hovedſkrift: Syntagma institutionum christianarum, 1574, det førſte fuldſtændige theologiſke Syſtem, hvilket tillige gav ham Sæde blandt Europas berømteſte Theologer. Det er tilegnet Univerſitetets daværende Rektor Dr. Joh. Franciſcus fra Ribe (anno 1574, ætatis autem meæ sexagesimo primo.) Det er en Gjæld, ſom vore Theologer endnu ſkylde vor Kirkes Hiſtorie, at give en lærd Sammenligning imellem det kortere Enchiridion og det udførlige Syntagma, men iſær imellem disſe og det ſenere theologiſke Syſtem. Alle Hovedbogmer findes hos Niels Hemmingſen, ſædvanlig i korte og klare Sætninger, men hverken den fej-

bende Henſigt, der ſiden giver ſig tilkjende, eller de intrikate Spørgsmaal, der rimeligvis juſt derfor ſiden bleve ſaa hyppige. I Syntagma udvikler han ogſaa Begrebet Sakrament og hvorlunde det maa forklares aandelig (spiritualiter.) Derhos findes her Hovedſtedet af hans Lære de coena domini, en meget udførlig og klar Udvikling af, at Sakramentet er „indſtiftet til en Ihukommelſe af Chriſti Død (Coena domini est sacramentum institutum in memoriam corporis Christi traditi pro nobis)"; at det er „en aandelig Forbindelſe med Chriſtus og en aandelig Forbindelſe imellem alle dem, ſom nyde det (haud applicatio corporum physica, sed spiritualis copulatio per fidem.)"

Der gives i Hemmingſens Skrifter dels lejlighedsvis, dels i ſæregne Bøger adſkillige Oplysninger til Sædernes og Overtroens Hiſtorie. Allerede i Ægteſkabsbogen findes deslige Hentydninger. Men han behandlede ogſaa den overtroiſte Side af den Tids Kriſtendom i eget Skrift, der kan anſees ſom et Tillæg til det theologiſke Syſtem. Ved Siden af Troen paa Kriſtus herſkede Troen paa Djævelen. I ſin Admonitio de superstitionibus magicis vitandis, 1575, meddelte han med ſin ſædvanlige Klarhed hele det diaboliſke Syſtem. Det viſer nokſom, at han ikke blot havde en faſt Overbevisning om Djævelens Tilværelſe, men ogſaa om hans Magt til at indvirke fordærvelig paa Menneſkets legemlige og aandelige Natur. Han oplyſer, hvori denne Magi eller Djævelens Indflydelſe beſtaar, Maaden, hvorpaa han ſætter den i Værk, hvorfor Gud tillader diſſe Djævelens Gjerninger, o. ſ. fr. Da Evangeliets Lys for omtrent 40 Aar ſiden begyndte at ſkinne her i Riget, og Læren blev renſet ved Guds fromme Tjenere, da ophørte ogſaa alle hine Djævelens Bedrag, og Ordets himmelſke Lys adſpredte al hin Overtro, ligeſom den opgaaende Sol i Øſten forjager

Nattens Mørke. Men da Menneskene efterhaanden begyndte at kjedes ved Evangeliet, saa vendte lidt efter lidt Overtroen tilbage. Og vi føres nu ind i dens uendelige Rige. I dette Skrift og dets dansle Bearbejdelse lærer man at kjende Djævelens Sakramenter, der dels er mange Slags Tegn, Figurer og Billeder, dels Misbrug af allehaande Ting (saasom Salt, Jord, Vand, Papir, Vox, Traad, Sax, Saald, Regle, Haar, døde Menneskers Hovedpander, Tænder og Ben, Messevin, Døbevand, Vox af Kirkelys, Jord af en Kirkegaard, Kirkenøgle, o. s. v.), saavel som alle Magiens Arter og Underarter. Ved den magiske Spaadomsgave omtaler han Hans Bogbinder. Flere Exempler oplyse Overtroens Beskaffenhed, f. Ex. at Epilepsi kunde helbredes ved at bære en Sedbel med de hellige tre Kongers Navne om Halsen. Til Slutning meddeles en Undervisning for Præsterne, hvorledes de nu have at forholde sig, dels med at værge sig selv imod Trolddom, dels med at behandle Hexe og Troldmænd og dem, der anklages for at være det. Hemmingsen stod vel i mange Ting over sin Tidsalder; Hexeprøven med Vand forkaster han; naar Hexene sige, at de i forandrede Skikkelser samles paa et Sted og holde Gjæstebud, saa er det pur Indbildning o. desl. Men i Troen paa Troldtoms Virkelighed var han ligesaa fast, som nogen anden, og i Straffen derfor ligesaa streng. Dem, der overbevises om, ved forbudne Kunster at have skadet Mennesker, Dyr eller Sæden, bør Øvrigheden ikke skaane. Melius est, ut pereat unus, quam unitas. Heri var han ikke mere barmhjertig, end hans Samtid.

Ved sin Lære om Nadveren havde Hemmingsen sluttet sig til sin ophøjede Lærer Melanchthons Tilhængere, men just dem og andre Kryptocalvinister gik man paa Jagt efter i Tyskland. Raben maatte ogsaa komme til ham. En af

den Tids omflakkende theologiske Eventyrere, Johan Oldendorp fra Hadersleb, besøgte ham 1562, og gjorde sig til af at have besejret ham som andre. Men en farligere Gjæst var Jakob Andreæ, der i Anledning af Formula concordiæ kom hertil 1569, og i Hemmingsen ventede sig en farlig Modstander. Han skrev ham til fra Kolding; Hemmingsen svarede ham med sin Trosbekjendelse i det farlige Punkt cathegorice, clare, sine cothurno. I Svaret ligger tydelig hans Mening, dog saaledes at ingen kunde komme ham for nær derfor. Men Jakob Andreæ, der ikke blot fandt Hemmingsen, men mange andre danske Theologer anstukne af Giften, maa have slaaet Larm i Tyskland. Og Calvins Tilhængere i Sachsen beraabte sig netop paa Hemmingsen. Slaget maatte derfor ramme ham. Churfyrsten August af Sachsen, en Svoger til Kong Frederik den Anden, sendte denne en Denunciation af 4 Juni 1575; og om Morgenen efter at Kongen havde modtaget den, Klokken 5 aarle bleve de Højlærde og Præsterne kaldte op paa Slottet. I Kansleren Niels Kaases og Rigsraaden Jørgen Rosenkrandses Nærværelse foreholdt Rigshofmesteren Peder Oxe de Indkaldte Churfyrstens Klage, og tilholdt dem alle, Theologer og Præster, ifølge Kongens Befaling, at skrive og lære simpliciter de coena Domini juxta Augustanam confessionem, saafremt de ikke vilde straffes paa Liv og Blod; og Hemmingsen befalede han at tilbagekalde den Artikkel de coena domini i hans Syntagma. Hemmingsen svarede: „Det bliver nu i Morgen otte Dage et Aar siden, at jeg blev kaldt til Frederiksborg til min naadigste Konge; da befalede Hans Majestæt mig og mine Medbrødre, at vi intet ydermere skrive eller disputere skulde om det hellige Sakramente; hvad allerede skrevet var skulde da holdes mig tilgode. Til dette kongelige Løfte, som jeg udi Hr. Kanslerens Nærværelse

haver bekommet, holder og forlader jeg mig endnu ganske, og er paa det ydmygeligste begjerendes, at Hans Majestæt ville værdiges for Guds Skyld at holde mig det samme sin Naades Tilsagn, og ikke tvinge mig fattige gamle Mand til nogen Revocatz. Hvad jeg haver lært eller skrevet, det haver jeg gjort med en god Samvittighed. Jeg haaber min Tid bliver ikke længe; thi det er mit annus climactericus og 63 Aldersaar, og forventer jeg daglig en naadig Forløsning. De Theologer i Sachsen, som beraabe sig paa mig, gjøre Uret. Der er en Artikkel i min Bog, som de støde sig paa; den vil jeg gjerne udslette, men jeg kan intet skrive eller indsætte i dens Sted. Tyskland er stort, har mange Theologer og mange Meninger. Hver retter sig efter sin Fyrstes og Herres Villie. Men i disse Lande er Kongen en regjerende Monark, hvem vi næst Gud og vor Samvittighed have alene at svare. Og efterdi der dog kun er een Gud og een Sandhed, synes det ubilligt, at man skal blafre for hver Vind og underskrive hvad fremmede og urolige Hoveder ville optænke og angive. Min Bog haver ingen Oprør foraarsaget endnu, men jeg takker Gud og kongelig Majestæt, at her er Enighed ubi Kirker og Skoler, og den ene lærer som den anden." Da tog Jørgen Rosenkrands Ordet: „Ja, saa formærke vi da, sagde han, efterdi I siger, at her er Enighed, at disse andre Theologer her staa ere ligesaa gode som I." „Jeg taler intet om disse andre, svarede Dr. Niels, men siden min Bog gik ud, er ikke lært anderledes end tilforn." „Saa høre vi da, sagde Rosenkrands, at I lærer i Skolerne tvertimod det her prædikes ubi Kirkerne." „Hvad Præsterne prædike, svarede Dr. Niels, falder ikke mig hjem, men jeg haver aldrig lært eller disputeret anderledes ubi de 30 Aar jeg haver været her ved Universitetet, end jeg haver mundlig hørt af Philippo Melanchthone

og andre lærde Mænd, som have kommet os den rette og reformerede Lærdom paa Fode, og den Tid jeg blev promoveret in doctorem haver Dr. Macchabæus disputeret dette samme Argument, og er det defenderet og blevet godt og ret kjendt af alle." Nu tog Biskoppen Dr. Povel Madsen Ordet; han var Hemmingsens Ven, og indlod sig nærmere i Sagen. Derhos forsvarede han sine Kirker, og mente, det var bedst man lod saadanne høje og hellige Sager baade med Mund og Haand uoverfjaskede, troede enfoldelig og gav Guds Ord Æren. Peder Oxe sluttede Forhandlingen med et venligt og trøstende Ord til Hemmingsen. Ti Dage efter maatte alle kjøbenhavnske Lærere atter møde og underskrive en Forpligtelse til, under Straf paa Liv og Gods, intet videre at ville røre denne Lærdom eller anderledes end den Augsburgske Konfession angiver. Niels Hemmingsen underskrev: subscribo et approbo ex sincero corde. Dermed skulde man tro, at Stormen var gaaet over. Men de tyske Theologer vare ikke tilfreds. Forargelsen var jo givet offenlig; offenlig maatte den afsones. Næste Aar skrev Churfyrsten atter til Kongen, og forlangte, at Hemmingsen maatte tilholdes at give et Tilbagekald; Kongen maatte ellers betragtes som en Beskytter af Heterodoxi. Det var for Kongen en horribel Tanke. Han paalagde Konsistorium at skaffe Hemmingsens Gjenkaldelse, saaledes at Universitetet kunde blive befriet for enhver Mistanke. Det var et haardt Slag for Oldingen. Hans Ven Biskoppen og Professorerne, der næsten alle vare hans Disciple og Tilhængere, foreskillede ham ikke blot den Straf, han ved en Vægring vilde paadrage sig selv, men tillige den store Fare, for hvilken han vilde udsætte det hele Universitet. Da underskrev han endelig Revokationen. I den forekom de vistnok for uundgaaelig nødvendige anseete Udtryk: substantialiter, vere et realiter,

verum corpus et verus sanguis, med det Tillæg: ita ut verus cibus et verus potus sit, quo homo pascitur, reficitur et vivificatur ad vitam æternam. Men for at frelse sin Samvittighed, tilføjede Hemmingsen mundlig en Kommentar, hvorved han vilde bringe sin virkelige Mening, det som han altid havde lært, i Overensstemmelse med Formularens Ord, hvorlunde det nemlig dog ingen legemlig Nydelse var, men at forstaa paa aandelig Vis som et Pant og Forvisning om Guds Naade til Sjælens Salighed. Og da de andre ikke saa lige vilde tage denne hans Forklaring for gyldig; da de svarede, at hvis han mente noget andet, end det han havde skrevet, saa kom det paa hans egen Regning, Menneskene kunde kun dømme efter hans Ord — saa gav han dem Papiret med de Ord: Domini, ibi habetis scriptum, facite quod vultis, ego aliter non sentio. Nu skulde Professorerne vel paa selve Revokationen have bemærket, at han i Grunden mundlig atter havde revoceret den; men de gjorde det ikke, og sendte den som den var til Kongen. Fra Kongen blev den atter sendt tilbage til det theologiske Fakultet, som atter prøvede, samtykkede og underskrev den. Forargelsen var især givet paa Latin for hele Kirkens Aasyn, men i Livsens Vej havde Hemmingsen for det danske Folk yttret det samme; han maatte derfor samme Aar for Almuen udstæde en Bekjendelse paa Dansk. Den var saa spagfærdig, at enhver kunde underskrive den; nemlig at Christi Legeme, der var hengivet for os, og hans Blod, der var udgydt for mange til Syndernes Forladelse, tilvisse var tilstede og blev uddelt og modtaget i Sakramentet. Da Kongen havde modtaget Revokationen, gav han sig tilfreds, ja anbefalede endog Hemmingsens Postilla; men de tyske Theologer slumrede ikke. Nu viste de, at Giften stak ogsaa i den. Og deri havde de Ret; ved Skjærtorsdag hedder det nemlig: deinde significat hæc cœna nos spiri-

tualiter ali et sustentari corpore et sangvine Christi. Derhos paaſtode de, at Hemmingſen vedblev mundlig at foredrage ſin Lære. Noget Bevis derfor er aldrig ført; men i ſig ſelv er det vel ikke ganſke uſandſynligt. Han fulgte maaſkee ſin Lærer Melanchthons Exempel, der troede, at Sandheden lidt efter lidt maatte bane ſig Vej. Og hvor let maatte ikke hans Mening, der jo ikke benægtede Luthers ligefrem, men kun gav den en højere Udtydning, under hans Foredrag ved et eller andet upaaagtet Ord komme til at ſlinne igjennem. Den hele Beſkyldning kjender man imidlertid kun af hans Modſtanderes Paaſtand; og nogen Underſøgelſe derom fandt ikke Sted. I Begyndelſen af Auguſt 1579 ſkrev nemlig Churfyrſten atter til Kongen: at Hemmingſen nu ſom før gav Calvins Mening Medhold, nægtede den ſubſtantiale Nærværelſe, og, ſin Revokation uagtet, vedblev at bruge ſine gamle Fraſer og Sætninger i ſine Lektioner; og efterſom han endda, ved Forelæsning og Diſputering, i Univerſitetet holdtes i ſin fulde Anſeelſe og Myndighed, ſaa var Kongen og Danmarks Rige i ſtor Mistanke hos de tyſke Herrer, at Hans Majeſtæt ſkulde befordre en ſaadan Mening og indføre den i ſine Kirker. Det var mere end Frederik den Anden kunde bære. Nu gav han uden Underſøgelſe, uden Lov og Dom, Niels Hemmingſen ſin Afſked ſom Profeſſor og Præſt, og befalede ham inden tre Dage at begive ſig til Roeskilde, hvor han fik et Kanonikat til ſin Underholdning; og Forventningen om hans Tilbagekaldelſe gik ikke i Opfyldelſe. Nu kunde da Jakob Andreæ ſende ſin Formula concordiæ herind, ſom Kongen dog 1580 „ſlog i Ilden". Og Zeloternes Haan og Spot, for hvilken Kirkens gamle Lærer mere end een Gang havde været udſat, kunde nu have ſit fri Løb. Et bidſt Nidvers fra en tidligere Tid, 1574, tillægges Dr. Joh. Amerinus fra Ribe, maaſkee det der indtil vore

Dage er opbevaret paa Laaland. At Hemmingsen selv ved en hvas Tunge bidrog til at fremkalde deslige Angreb, er der liden Grund til at antage efter hans Skrifter. Der tillægges ham, men uden behørig Hjemmel, en Satire om Biskopperne, hvoraf kun lidet er bekjendt. Der anføres nogle Ord af den, der ikke vise noget bittert Sind, nemlig om Hemmingsens Ven Biskoppen Povel Madsen: Paulus amat Musas.

I sit Liv havde Hemmingsen haft megen Gjenvordighed. Hans Søn, Hans Hemmingsen, slægtede Moderen paa; han blev Prof. i Theologien 1570, men allerede 1575 formedelst forargeligt Levnet. Fra sin første Hustru blev Hemmingsen skilt; hans anden Hustru, Maren Madsdatter, fulgte ham til Roeskilde, og med hende levede han lykkelig til hendes Død 1582. 70 Aar gammel giftede han sig tredie Gang med Birgitte Larsdatter, der overlevede ham. Ved denne Tid, 1583, skal han have forfattet sit Skrift Immanuel, der først udkom efter hans Død, og som menes især at være strevet imod Jakob Andreæ. En Afvexling i hans ensformige Liv var Kong Jakob den Førstes Besøg i Roeskilde 1590; den lærde Konge talte med ham om Prædestinationen, og forærede ham en forgyldt Sølvpokal til en Erindring. Endnu i sin høje Alderdom vedblev han at udgive Skrifter (1590—1597), saaledes: Antidotum adversus pestem desperationis 1590, og Tractatus de gratia universali 1591, som H. P. Resen siden tog sig af. Disse Skrifter ere ogsaa oversatte paa Dansk. Samt Kommentarer til Johannes' Evangelium, (1590 og 1591), og til de første Davids Psalmer (Enarratio Viginti et vnius Psalmorum Davidis 1592), hvis Fortolkning ved Universitetet han blev forhindret fra temporum iniuria. I Tilegnelsen til Niels Kaas (Roschild. 24 Juni 1591) omtaler han dennes Broder Bjørn Kaas, der blev

anbefalet at være blandt hans Disciple (ante annos 41 meque tum ætatis meæ annum 37 egresso.) I sine sidste Leveaar var han aldeles blind. Aaret før sin Død, den 4 Februar 1599, blev han af Christian den Fjerde kaldet op paa Slottet, for at afgive ham sin Bekjendelse om Nadveren. Denne Bekjendelse (Nogle Spørgsmaale om Christi Legems og Blods Sakramente og Svar dertil) skal have været udbredt i Haandskrift. Han døde den 23 Mai 1600, og blev begravet i Roeskilde Domkirke, fulgt til Graven af sine Disciple, Professorer og Præster. Hans Billede forestiller ham paa Kathedret med en Bog i Haanden, omringet af sine Tilhørere, og derover: Qui ad justitiam erudiunt multos ut stellæ fulgebunt, Dan. 12.

Nogle af Niels Hemmingsens Ligprædikener, som de over Otte Rud, Herluf Trolle og Birgitte Gjø, kunde, efter J. Møllers Bemærkning, „have opfordret til nogen Begejstring; men han giver i den historiske Del kun en jævn og enfoldig Beretning om den Afdødes Liv og Levnet, og i den paranetiske Del afhandler han kristelige Almensætninger paa den vedtagne Maade." Heller ikke i hans Psalmer kommer nogen poetisk Begejstring eller Originalitet tilsyne. Han har opsat Skoleordinansen for Herlufsholms Skole.

Niels Hemmingsen skildres som en Mand af et mildt, fredeligt, muntert og behageligt Væsen, ligefrem og uden Bram. I sine latinske Skrifter viser han Skarpsindighed uden Haarkløveri, Fylde uden Overflod, Klarhed i Fremstillingen og Fynd i Udtrykket, og giver en objektiv Fremstilling af hvad der bevæger sig i hans Indre. Han kræver Gud til Vidne, at han intet gjør hverken af Lyst til Strid eller for at vinde Menneskegunst, men af ren og oprigtig Kjærlighed til Sandhed; og Sandheden vil sejre (veritas tandem vincet.) Som Lærer skal han, naar han ikke dikte-

rede, have haft et tiltrækkende Foredrag; som lærd Theolog var han Europas Lærer, og som mere populær Skribent for Præsteſtanden en Velſignelſe for ſit Fædreland. Kriſtendommens Væſen ſætter han mere i det Indre end i det Ydre, og foretrækker Aanden for Bogſtaven. Ikke blot Nadveren opfattede han ſom en Handling med aandig Betydning, men ogſaa Daaben. Han bidrog til at afſkaffe den Skik at nedſænke Barnet i Vandet, iſteden for blot at beſtænke det dermed; thi det var nok at holde faſt ved Daabens aandelige Betydning. Derfor dvæler han ikke heller ſaa meget ved den ydre Gudstjeneſte, ſom ved den Grundtanke, at en Kriſtens hele Liv er en Guds-Tjeneſte. Alle menneſkelige Handlinger ſkulle føres tilbage til Guds Erkjendelſe og Guds Dyrkelſe. Derfor lægger han Vægt paa den kirkelige Vielſe ved Ægteſkabet; det er Religionen, der helliger enhver verdslig Gjerning, og forvandler den til en Gjerning i Gud. (Foruden mange andre Steder i hans Skrifter kan man ſee i hans Syntagma Affnittene Cultus dei og Bona opera.) Næret ved de Gamles Skrifter og ved Selvtænkning derover, hævede han ſig overhovedet, hvor ſtreng orthodox han end var, til Anſkuelſer, ſom man førſt finder udtalte med Klarhed et Aarhundrede efter.

Blandt hans Diſciple vare Kansleren Niels Kaas og Hiſtorieſkriveren Anders Sørenſen Vedel.

Til de Kalumnier, for hvilke Niels Hemmingſen var udſat, har jeg ikke taget noget Henſyn. Ikke blot hans Avindsmand, Iver Bartholin, men adſkillige andre fanatiſke Præſter overvældede ham dermed. Enhver fremragende Mand var udſat for deslige Bagvaſkelſer; alle klage derover; Kingo blev heller ikke ſkaanet. Men jeg haaber, at ingen vil fæſte Lid til ſligt, og at ingen retſindig Hiſtorieſkriver vil gjentage deslige Beviſer paa Tidens utrolige Raahed

...ydenes Natur, en ugrundet
tvivles om, hvorvidt det er tillad
ydre Tvang, at aflægge en Bekjen
Hjerte kalder tilbage; men der k
Hemmingsens Vedholdenhed ved sin
først ved fremskridende Forskning h
han den ikke noget Øjeblik. Hans
stor, at han ikke tog Honorar for
er det vitterligt. De vigtigste havde
Klasse af Roms forbudne Bøger.

Om Niels Hemmingsen, see Giessin
Annal. 3, 539. Nyerup, Hist. stat. Ski
D. Psalmed. S. 15; men især hans Lev
Kalender 2, 325, og Hemmingsens Pastoral
S. 8. Hos de tvende sidstnævnte findes
hans Fødested (i Herritslev Sogn, der best
kun een, Egholm, er tilbage; i een af de
D. Atl. 3, 304, hvor hans Fødested efter
Barfods Fortællinger af Fædrel. Hist. har Er
hans Fødselsdag og Fødselsaar (der af Hel
omtaler det, som foran er bemærket, i sine
Kaas Emmiksens ...

familia meas conditiones perspexit, et liberali stipendio me aliquot annos Vuitterbergæ sustentauit.

Om tabella de cœna domini og Hemmingſens Underſkrift, ſee foruden Pontoppid. Annal. Chriſtian den Tredies Breve i Dän. Bibl. 5, 185. Heiberg, Palladii Levnet, S. 139. Paulli, S. 33. Anm.

Med Striden imellem Lutheranisme og Calvinisme kan jævnføres den, der førtes i Sverrig, og ſom Dronning Chriſtines Lærer Joh. Matthiæ gav Anledning til 1644, i det han ved ſit Skrift Idea boni ordinis in ecclesia Christi tilſigtede en Forening af begge Bekjendelſer. Han fik dog ikke ſin Afſked, men maatte tage den. (Fryxell, Berättelser ur sv. hist. 9, 38 og 14, 100.)

Hemmingſens talrige Skrifter omfatte alle Theologiens Dele, paa Kirkehiſtorien nær. Bidrag til deres Ordning give J. Møller og Paulli. De udkom enkeltvis, men de vigtigſte ere ſamlede i hans Opuscula theologica. Genevæ 1586. fol. De bleve ſnart overſatte paa Tyſk; og det ſynes at have været ham kjærere, fordi det er et meget ordrigere Sprog, endſkjøndt han finder det tilbørligt, at alle Chriſtne have gudelige Bøger i deres Maal. (Fortalen til Niels Lauridſens Overſ. af Hemmingſens Bog om Guds Naade, og til Haagen Laurentſens af Brentii Prædikener. Paulli, S. 31. Anm.) Adſkillige bleve overſatte paa Danſk. Livſens Vej paa Islandſk, Holum 1575.

For de Læſere, der, uden at være lærde Theologer, ønſke nogen Indſigt i Niels Hemmingſens Skrifter, meddeles nogle Bemærkninger om nogle af de vigtigſte, med nogle Prøver af hans Foredrag, og om de danſke Overſættelſer.

De methodis et ratione concionandi. Rostock. 1555. findes i en mere udvidet Form i hans Opuscula theologica, S. 1: De methodis libri duo, quorum prior quidem omnium methodorum universalium et particularium, quarum usus est in philosophia, brevem ac dilucidam declarationem; posterior vero Ecclesiasten siue methodum theologicam interpretandi concionandique continet. Det var for ſin Tid en gylden Bog.

Catechismi quæstiones. Havn. 1560, i Opusc. theol. S. 174. Heri hedder det om Nadveren: Qv. Quænam munera sunt in hac cœna invisibilia? R. Verum corpus et verus sangvis

gnificat nos uniri et incorporari corpori Christ
ıaliter juxta hæc Pauli verba 1 Cor. 10, 1(

Postilla seu Enarratio Euangeliorum in d
festis, in gratiam piorum Ministrorum Euan
afn. 1561. Francof. 1580 og fl., i Opusc. t
aa Dansk af Rasmus Hanſen Reravius. Kbh. 1
300. fol. (i Hjelmſtjernes Samling.) Fortaler
verſættelſe er af Niels Hemmingſen ſelv. Bogen l
ms egen Foranſtaltning. „Og paa det at det l
s ſtørre Gavn haver jeg mange Steder videre fi
ır tilforn udi den latinſke og tyſke Poſtilla, og till
ıges Evangelia." Tilegnelſen oplyſer, at disſe Till
ner og andre Stykker, ſkrev N. Hemmingſen paa La
erav dem for at overſætte dem paa Danſk. I
ilegnelſe til Chriſtopher Valckendorp til Glorup (1
rhos, at forſt havde N. Hemmingſen ſkrevet og d
iple denne Poſtil 1547, mange fine Mænds Børn,
m han den Tid havde hjemme i ſit Hus. Da begı
: blive ſaare almindelig baade blandt Studenterne,
uderede her i Kjøbenhavn, og desligeſte blandt P
ſteder her i Riget. Og for den Skyld forbedrede l
det Aar 1555. Deraf blev hun da end mere bek
r den ſmukke Maade og Viis her bruges at lære r
ıſaa den ſalige M[illegible]

Mænds og Præſters Bøn og Begjering udgaa paa Prenten her i Kjøbenhavn anno 1561. Saa blev hun ſtrax det andet Aar efter trykt paa ny i Wittenberg, og blev ſtrax udſæt af Latinen paa Tyſke. Siden haver hun været tit og ofte trykt i Tyſkland baade paa Latine og Tyſke og følgt i mange tuſende Exemplarer. Kanſleren Johan Friis havde gjort meget for at faa den paa Danſk, og allerede for ti Aar ſiden handlet med en tyſk Bogeførere, ſom havde ſin Handel her i Riget med Bøger, at han ſkulde ſamme Poſtil lade udſætte paa Danſk og prente. Nu tilſtædte N. Hemmingſen, at Baltzer Kaus, der paa ſin Bekoſtning havde ladet den prente paa Latin, ogſaa maatte bekoſte og lade den prente paa Danſk. (jf. Werlauff, Blandede Bidrag i Athene 2, 232.) See ogſaa Paulli, S. 23. Som Exempel paa Fortolkningen henviſes til Dominica nona post trinitatis. Luc. 16: Forklaringen over Evangeliet om den utro Husfoged.

Pastor sive Pastoris optimus vivendi agendique modus. Hafn. 1562 og ofte derefter. I Opusc. theol. S. 90. Den indeholder: 1) Vita pastoris privata et solitaria. 2) Instructio, juxta quam pastor suam domum et familiam regat: Valget af Huſtru, Børneopdragelſe, Forholdet til Tyende, o. ſ. v. 3) De conversatione pastoris politica et externa. 4) Officium seu legitima pascendarum ovium Christi ratio, hele det præſtelige Embede. See om dette Skrift J. Møller i Hemmingſens Levnet, og i Nyt theol. Bibl. 20, 254, ſamt Paulli S. 35. Som Exempler paa Foredraget meddeles heraf to Steder, et om Klædedragten, det andet det mærkelige Sted i Afſnittet de conviviis (Opusc. theolog. S. 122. 128.)

Militi convenit, vestem gestare brevissimam et jam in hac morum corruptione non datur apud multos vitio, si vela caligarum infra genua se etiam extendant. Hic si oblonga uteretur veste, meritò se aliis deridendum propinaret. Nautæ congruit, laxas et dependentes gestare caligas, et veste talari absque omni plicatura uti. Hic si mititis vestem sumeret, τὸ πρεπον suæ personæ non servaret; nisi forte levitas isti generi hominum decorum afferat. Mulieri nobili si sinuoso syrmate terram verrit, hodie non datur vitio. Si idem faceret pastoris uxor, maximum probrum esset. Cum nobilis se catenis

modum, imo multo magis decet pastorem, suæ personæ et officio conveniens. Relinquat i nates non tegentem, velaque caligarum; relinc natos illos et oblongos pileos; relinquat nau relinquat nobilibus matronis sua syrmata, suas ricum, margaritas, annulos, et reliquum ornatu major est, quam ut stultitia et levitas mundi possit. Relinquat et civibus suum decorum. vestis forma, pretium et color. Forma — co feriat occipitium, ut in multis videmus. Manic transversè, et rursus filis sericis connexæ — in decoro spectandus est. Nec alba, nec rub nec cærulea congruunt pastori, sed nigra potius qui minime ad pompam facere videtur. Verum et laudata exempla adhibeantur in consilium (et

Convivia amicitiæ causa instituta a Græcis di propterea quod in eis mutua fovebatur charitas etiam dicuntur convivia, quæ pauperibus refocillar qualia solent in Lolandia patria mea crebro fi illic aut nuptias celebrant, aut puerperia, aut al convivia, pauperibus mensas aptant, fercula minus lauta quam aliis conviviis. Ac si quis c peres non admitteret, aut non benigne tractar

tarer til det Gamle og Ny Teſtamentes Bøger. J Comm. in epistolam divi Jacobi apostoli. Hafn. 1563. tilegnet Frands Brockenhus til Egeſkou, findes quæstiones de usuris et bonis Ecclesiasticis, ſom han ſkrev efter Kansleren Joh. Friſes Begjering. Af Komm. in epistolam Pavli ad Philippenses. Vitebergæ 1564. ſees, at han i det Aar miſtede ſin Moder, matrem charissimam, der blev 80 Aar gammel, efter at have været Enke i 28 Aar. Komm. in vtramque epistolam Pauli ad Thessalonicenses. Viteb. 1566 er tilegnet Biſkoppen i Fyn Nic. Casp. Vibergius, der havde ydet hans Moder Pleje. Komm. in epistolam ad Hebræos. Viteb. 1568 er tilegnet Niels Kaas, der for ſexten Aar ſiden var en af hans ypperſte Diſciple. Af dogmatiſt Indhold er: Historia Domini Ihesv Christi dei et hominis, regis coeli et terræ maximi et inuictissimi, unici Ecclesiæ Dei Monarchæ, summi æternique Sacerdotis, ducis de Bethlehem illustrissimi, triumphatoris regni tenebrarum gloriosissimi, ac datoris uitæ æternæ liberalissimi: ex principio Euangelij Johannis. Hafniæ 1562, hvis Titel alene viſer, at ſelv ikke han gik fri for Tidens højtravende Smag.

Liffſens Vey: Det er, En vis oc Chriſtelig Vnderuiſning, om huad det Menniſke ſkal vide, tro oc giøre, ſom det euige Liff vil indgaa. Screffuen, Alle Danſke oc andre ſom Danſk maal forſtaa kunde, til ſalig vnderuiſning. Aff Niels Hemmingſøn, D. Kbh. 1570. (Paa Kongens Bibl., den anden Udg. 1599 ogſaa paa Univerſitetsbibl.) Følgende Prøver meddeles bogſtavret:

(Af Fortalen eller Tilegnelſen). Det førſte gode oc gaffn ſom Guds børn, det er den Chriſtne Kircke haffuer, er at Gud er vdi dem lige ſom en alderklariſte Sol. Thi ligeruis ſom der er ſkin, verme oc liffactighed vdi alle Creatur ſom ere vdi Verden, af denne Sol, ſom vi ſee vdi Himmelen, Saa er aff Gud ſom er ſin Kirckis Sol, Skin (det er en klar Guds kundſkab) Verme (det er brendendis affecter oc begæringer, vdi Troen, Haabet oc kierlighed) oc Liffactighed (det ere atſkillige huſvalelſer, ved huilcke en trofaſt Siel liffactig giøris, værquegis oc frydis.

Denne Sol lige ſom hun oprinder vdi deris hierte, ſom frycte Gud, ſaa gaar hun neder for alle dem, ſom foracte Gud, oc her leffue vdi legemlig tryghed. Derfaare er det raadeligt at Guds børn lade icke denne Sol formørckis vdi ſig aff forſømelſe til at læſe,

beholde wi vdi vore hierter denne Sol (det ord) da ledſager hun oſſ hen ind i det ſalige

Her hoſſ er at betencke huad alle de ſ denne Guddommelige Sol, ved Guds ord icke treffue de vdi allerſtørſt vanuittigheds mørck oc kiende Gud, der hoſſ oeſaa forſkreckis de vd bange ſamuittighed, for Syndens ſkyld. Oc vdi mange bleffuen ſaa fulloſſ, at hun intet fø ner hun alligeuel en gang (bleffue det icke før fører Menniſkit i Mißtroſt, huilckit er den ſ tenckis kand, ſaa at det Menniſke vilde ſig at

(Om Chriſti Perſon, S. 78). Det F ſaaregaff, der Chriſtne Menniſke ſkulle vide o Chriſto, er at hand er en perſon, oc huorfaa at hand ſkulde være en perſon.

At hand er en perſon oc icke tuende perſon natur, beuiſe iblant mange, diſſe efterfølgendis

Johannes i det første Capitel ſiger: Ord Guds Søn bleff Menniſke, der hoſſ ſetter han herlighed, ſom Guds enbaarne Søns. Haffde perſoner, da haffde hand ſagd, wi ſaae deris h herlighed. Mathei vdi det tridie Capitel lydd roſt offuer Jeſum Marie Søn, der hand vaa

ſkulde være en perſon oc icke tuende perſoner, ſom der er vdi hannem tuende naturer, er mange dræbelige ſager, aff huilcke ieg vil nogle opregne.

Den første, vor Meglere Gud oc Mand ſkulde være en perſon, paa det hand kunde giøre Gud oc Menniſken til it, derfor er hand Faderen tilføiet met ſand Guddom, oc Menniſken met ſand Manddom, at hand ſaa kunde tilhaabe binde Gud oc Menniſken.

Den anden, Den ſom ſkal være Meglere imellem dem ſom ere wens, hand kand intet vdrette, om hand tilhenger den ene, oc er wens met den anden, derfor er det tilbørligt at en Meglere er begge parter anhengendis, for denne ſag ſkyld, er vor Meglere Jeſus Chriſtus, met ſin Guddommelige natur tilføiet Gud, ſom vaar fortørnet met vor Synd, oc met Menniſkelig natur tilføiet Menniſken, paa det hand kunde ſammen binde begge parter, ſom vaare wens, det er Gud oc Menniſken, met den ſocietet oc wenſkab hand haffde met begge parter, ſom Ireneus ſiger vdi ſin tredie Bogs tiuende Capit: huor hand lærer, huorfaare Guds Søn haffuer annammit Menniſkelig natur, oc er bleffuen ſant Menniſke. Det vaar tilbørligt (ſiger hand) at den ſom er Meglere imellem Gud oc Menniſken, at hand forligte dennem, for den enighed oc naturlige frynd ſkab hand haffuer met begge parter, ſaa at hand kunde vdrette at Gud anammede Menniſket, oc Menniſket gaff ſig vnder Gud. (etc.)

(Om Troen paa Chriſtus, S. 125). Denne Chriſtelige Trois rette art er, huor paa huert Menniſke kand vide, om hand haffuer en ſalig Tro. Først, at hun lader ſig føle vdi hiertit. Der næſt, at hun lader ſig ſee oc beuiſe vdi gierninger. Det tredie, at hun lader ſig proffue vnder Kaarſſit. Det fierde, at hun offueruinder Verden. Det femte, at hun bliffuer faſt indtil enden, hues ende, ſom Petrus ſiger at være Siælſens ſalighed.

Først ſagde ieg at en Chriſtelig Trois art er, at hun lader ſig føle vdi Hiertit, ſaa at der følis en wſigelig huſualelſe imod Louens forbandelſe, imod Dødſens mact, oc Dieffuelens grumme tyrannj, At der følis en wſigelig glæde aff Syndernis forladelſe, At der følis en Aandelig tryghed, om Guds Naade oc venſkab, At der følis Chriſti neruærelſe, oc den hellig-Aands Tempel vdi Menniſkens hierte, At der følis den hellig Aands krafft, ſom op uecker Troen til at bede, At der følis en brendelig begæring, til at gjøre Guds

Gud gaffuer befalit. Oc henger til
tieniſte, huor aff hun kaldis pur o

Det Førſte er, at gierningen
være befalit aff Gud. Det Andit e
aff Troen til Jeſum Chriſtum. D
gioris offuer alt Gud til ære, ſaa
ſin lydactighed mod ſin Himmelſke
„Pauens meſſer, vigilier, roſenkrantze
indført vnder helligheds ſkin"; men
hdre Gudstjeneſte, indprenter han,
kommer an paa, men paa det Sind, h
En Gudfryctig tieniſte pige, oc en an
baade gisre deris Hoſtruer ens tieniſt
der, ja vndertiden det ſom meget rin
Gud, hun gior ſin gierning aff Troe
ning, ſom vil at Tienere ſkulle være d
Wgudeligis gierning, endog hun uduor
icke Guds tieniſte, for hun er beſmittet
— Til Slutning forklarer han Bønnen
at ſkamfutte den Dieffuels vildfarelſe, ſ
Verden om helgens paakaldelſe. — En
men vdi Hiertet en brendelig begæring o

Vedels latinſke Overſættelſe, Via v
1580. er optaget i Oense [illegible]

overſat af J. M. B. Kbh. 1653, under Titel: Om Eeteſkab At 1. Betencke. 2. Begynde. 3. Fuldkomme. 4. Leffve udi. 1. Vijſſige. 2. Erlige. 3. Gudfrygtige. 4. Rolige. En Chriſtelig underwijſning. Niels Hemmingſon D. Heri findes artige Oplysninger til Tidens Sæder og Overtro. Hvorledes f. Ex. Brudefolkene følges ind med Blus, der følger dem Mænd og Kvinder, Svende og Jomfruer; men her burde dem, ſom ſtaa Brylluppet fore, at tage vare, at ſpodſke Spillemænd eller andre med uhsviſt Tale ikke komme i Brudekammeret, men alleneſte hsviſkt Folk med kyſker Snak, med alvorlig Bøn og aandelige Pſalmer. Førend den Krig imellem Dannmark og Sverrige begyndte, hørte man et Barn græde udi Moders Liv ſex Uger førend det blev født, her udi Kjøbenhavn. Herom ſagde hver ſin Mening. Somme mente, at det var for Forældrenes Skyld, ſom vare dog fromme og gudfrygtige; „men der jeg det hørte, ſagde jeg: Det Barn ſkal enten fødes til ſtor Sorg og Graad i Verden, eller det bemærker menig Mands Graad og Sorg. Der dette Barn nu født var og blev døbt, døde det efter det havde levet i 24 Timer, og lod aldrig af at græde. Hvoraf man kunde betænke, at den Graad ſkete ikke for Barnens (Barnets) Skyld, men for det ganſke Riges Skyld, ſom Gud vilde ſtraffe med den Fejde."

Argumentum indubium, quo quilibet facere sui periculum potest, an Christiani hominis nomine dignus sit. Hafn. 1572. Paa Danſk af Anders Rasmusſen Gryderup: Jt viſt oc faſt Tegen, huor paa huer kand kiende ſig ſelff, huad heller hand er Guds Barn heller ey. Af den danſke Overſættelſe angiver C. Brandt i ſin Udgave af Jacobi Iaspari Epithalamium illustr. D. Francisci a Lotheringia (1760. 4.) tre Udgaver: 1573 in 12. et postea 1577. it 1633.

Syntagma institutionum christianarum. Hafn. 1574 og oftere, i Opusc. theolog. S. 617.

Admonitio de superstitionibus magicis vitandis in gratiam sinceræ religionis amantium. Hafn. 1575. i Opusc. theolog. S. 911. Som Exempel paa hvor ſyſtematiſk han ogſaa heri gaar tilværks, henviſes til Genera magicæ superstitionis (i Oktavudg. Bladet G 3), nemlig divinatio magica, der atter ſkeer per somnia, per sortes, per signa, per responsa, der igjen har mange Underarter. Og alt dette udføres nøjere; f. Ex. somnia sunt alia

[illegible]

[illegible]fdelingen sortes findes Stedet om Hans Bogbind[illegible]
[illegible]udicri sunt, qui joco et voluptatis gratia tantur
ihil serio tribuitur, ut si jubeam ut aliquis lib
ligat versum quotum velit, et inde ego aliqui[illegible]
[illegible]oco pronuncio, et ille joco accipit. Verum si
[illegible]oco ex sorte ludicra prædictum est, nihil tame
[illegible]ibuendum, sed aliis causis. Erasmus Roteroda
[illegible]m familiaris fuit Johannes Bibliopegus nation
[illegible]ulabat cum Christierno II. olim rege Daniæ, se[illegible]
t Bibliopegus cultro aperiret librum Iliados Ho[illegible]
[illegible]ret quotum versum lateris dextri eligeret. Bibli[illegible]
btemperat; librum cultro aperit; nominat quotum
[illegible]uo facto Erasmus joco prædixit Bibliopegum præd
ucturum, sed malam, quam tandem propter impr
eserturus. Huic prædictioni eventus tristissim[illegible]
uem tamen aliam causam habuisse necesse est.
[illegible]rte hunc eventum procuravit, ut viam sibi face[illegible]
[illegible]andas hujusmodi prædictionum vanitates. — [illegible]
[illegible]elbredelser forekommer (Bladet M 2): Ut securus
ersus Epilepsiam qui sic magice est sanatus, jub
are ad collum nomina trium regum, Balthasar,
[illegible]aspar, unde hos lepidos versus fabricarunt:

Caspar fert Myrrham, Melchior Thus, Balthas[illegible]

domme ſkal om den ſtore oc gruelige Guds Beſpottelſe, ſom ſkeer met Troldom, ſignelſe, Manelſe (etc.) Item 33 Propositiones mod Troldom: Der til 33 Propositiones om Spaadom. Screffuet paa Latine aff (etc.) D. Niels Hemmingſſøn Oc vdſæt paa Danſke, aff Raſm. Hanſſøn (Reravius). Nu igien paa ny bekoſted (etc.) Aff N. P. Kbh. 1618. Det er ingen tro Overſættelſe af Hemmingſens Bog, men indeholder mere, tildels efter to af hans tidligere Diſputatſer. Fortalen, der ikke er af ham, giver ogſaa endnu flere Bidrag til Overtroens Hiſtorie. F. Ex. Somme fly til gamle Kierlinger, ſom ſkulle met en traad, ſom de dertil ſynderlig ſpundet haffue, om Søndagen vnder Høymeſſe, maale dem tuert oc endelangs, oc ſiden met deres vedtagne ord primſigne dem. Item, naar mand faar Kaaldeſiuge, da ſøger mand til dem der ſkulle ſkriffue for, huilcke der ſomme ſkriffue et Ord, oc ſomme et andet, ſomme ſkriffue Calamitas, ſomme Kalamaris, oc andet ſaadant Gækerj, huilcket mand ſkal paa atſkillige Tider æde vdi ſig. Somme ſkriffue en lang remſe, at henge paa Halſen, ſaa ſom den: De nj Syſtre de vdrede, de tre i Øſter, de tre i Veſter etc. — Saaledes var Almuens Lægehjælp paa den Tid.

Antidotum adversus pestem desperationis. Servestæ 1590. Hafn. 1595. Paa Danſk af Jakob Albretſen Horſens: En Præservative Oc ſalig Lægedom, imod den farlige oc forgifftige Siælens ſiuge, ſom er miſhaab eller fortuilelſe. Kbh. 1593.

Tractatus de gratia universali (etc.) Hafn. 1591 og oftere. Paa Danſk af Niels Arctander: Tractat om Guds Naade. Kbh. 1593.

Immanuel siue Catholica institutio, de Domino nostro Iesv Christo, vero Deo, et vero homine (etc.) Francofvrti 1615. Under Fortalen Ad Lectorem: Cantabrigiæ Pridie Calend. Maij 1615. Robertus Alensonus.

Pſalmen Hvo ſom Chriſti Kors vil bære, ſkreven for Birgitte Gjø ved Herluf Trolles Død, er optagen i D. Pſalmed. Nr. 77.

Af Skoleordinanſen for Herlufsholms Skole findes Uddrag hos Nyerup om Skolerne.

Om Oldendorp og hans Dagbog Pontoppidans Annal. 3, 385. Brevvexling med Jakob Andreæ i Dän. Bibl. 1, 58. Hemmingſens Svar til ham i Pontopp. Annal. 3, 427.

ſkrift 5, 137.

Om Hemmingſen hedder det i hans Gravſk
admirabili facetiarum lepore ac sale mire pe
morum temperie, ut non eloquio, non cultu,
convictu, fastum ullum ostenderet. Om han
Erasmus Lætus blandt andet:

> Acri censura pensitat hoc quod
> Pensitat, et nullis subacerbis vocibus
> Scribendo. (Jf. Paulli, S. 32.)

Niels Hemmingſens Calvinisme havde
Univerſitetet og Kirken. Hvad han havde a
han trolig, og fremmede dets Væxt. H
Diſciple. Sællands Biſkop Povel Madſen
Tilhængere og Venner. Blandt dem, der n
hyldede hans Mening, vare Jakob Madſe
Stub, Iſak Grønbek, Jonas Venuſinus, Co
Da Jakob Madſen fik Befaling at tilkjende
om Hemmingſens Lære, ſvarede han, at h
Kriſtus var nu under et ſynligt Tegn tilſtede
ſamme Maade, ſom da han ved dens Udd
ſine Diſciple. Iſteden for hemmeligheds

den ældre Jesper Brochmand, er født 1585 i Kjøge,
hans Fader var Raadmand og siden Borgemester. Fra
Skole kom han til Herlufsholm, hvis Rektor var den
nte Filolog Johannes Alanus (Hans Jensen fra Ala i
nd), en Plejesøn af Birgitte Gjø. Brochmand gik til
rsitetet 1601, og blev samme Aar Lærer ved Herlufs-
Skole, men rejste efter to Aars Forløb med sin Moders
støttelse udenlands. I fem Aar studerede han, især
og Filosofi, i Leiden og Franeker. Hvitfeld kaldte
tilbage 1608, og satte ham til Rektor ved Herlufsholms
. Men allerede 1610 blev han kaldet til Prof. pædago-
ved Universitetet; 1613 blev han Prof. i det græske
g, og udgav dels nogle af sine Dissertationer, dels
ige Skrifter. 1615 blev han Resens Eftermand som
i Theologien; men fik næste Aar Befaling at forestaa
unge Prins Christians Opdragelse. Først 1620 vendte
ilbage til Universitetet; og fra denne Tid til han blev
nds Biskop yttrede han sin største literære Virksomhed
—1638). Hvad Niels Hemmingsen som Lærer ved

ſtrengt lutherſt Syſtem, formet efter Dogmatik." Det var (nemlig Kvartudgave endnu hundrede Aar efter Forfatterens Brug, „ſom den bekvemmeſte Haandbog ved paa Kommunitetet, ja endog indtil Kloſter ganiſation 1777." Men „for den frier theologiſke Granſkning, ſom paa hin Tid beg af Hugo Grotius og Georg Calixtus (Jør Sønderjyde), havde Brochmand ikke Øje." (J. Møller. Men det egenlig dogmatiſke Theologerne, og kun, hvis nogen vil gjøre ſ med, hvilke Stridspunkter der den Gang henviſe f. Ex. til Affnittet om Synden, de pe 1, 163), hvor der blandt andet underſø egenlig blev forført? Om Adams Synd Evas? Om Synden forplantedes fra Adam o eller fra Adam alene? Om Jomfru Maria Synd? Om den menneſkelige Sjæl, ligeſor over fra Forældrene eller om den af Gud (di i det allerede dannede Legeme? (med Henſyn ti

tilladt? (2, 52); om en Præst maa drive Agerdyrkning og Kvægavl? (2, 350), o. m. desl. I Bogens Slutning om det evige Liv, de vita æterna, undersøges blandt andet: om de Døde ved Opstandelsen samles i Kanaan? om der i Rygraden findes et lille Ben, som ikke raadner, og hvorfra derfor Opstandelsen udgaar? (2, 600). Her opkastes ogsaa det Spørgsmaal, hvilket Sprog der vel bruges af de Salige i det andet Liv. Sprogforskjellen hører op, ifølge 1 Kor. 13, 8; men i hvilket Tungemaal de Hellige prise Gud, derom ere Meningerne delte. Der er især tre Hovedmeninger. Den første, som er den antageligste (receptior), er, at de Hellige bruge det hebraiske Sprog, thi det er det første, Patriarker og Profeter have brugt det, og de Hellige i Apocal. 19, 4 bruge de hebraiske Ord Amen, Alleluja. Deslige Meninger have forplantet sig lige ned til vore Dage.

Brochmands andet Hovedskrift er et polemisk Værk. Christian den Fjerdes Svoger, Markgreve Christian Vilhelm af Brandenburg, antog Katholicismen, og Jesuiterne udgave en Bog for at forsvare dette Skridt. Efter Kongens Befaling gjendrev Brochmand det Stykke for Stykke (1634). Og da Jesuiterne svarede i en Apologi, tilegnet Christian den Fjerde og den unge Prins, skrev han ogsaa derimod efter Kongens Ønske et udførligt Værk (1646). Disse med megen Bitterhed og med de behørige Skjældsord spækkede Skrifter ere ikke blot mærkelige som Tidsbilleder; de føre os ind i de daværende Theologers Anskuelser af Kirkens Oprindelse og Udvikling; de føre os ind i de mest specielle Dogmer, lige til Marias ubesmittede Undfangelse. De indeholde tillige Bidrag til Opfatningen af Luther og hans Gjerning, som Jesuiterne angribe, men Brochmand forsvarer. Forfatterne bevæge sig, som man kan tænke, frem og tilbage i lutter Cirkler, som de beskrive hver om sit Centrum; ikke

desmindre, skulde man tro, maa disse Skrifter for Theologen have Interesse som Forløbere for en af vor Tids Undersøgelser: Forholdet imellem Katholicisme og Protestantisme.

Blandt Brochmands øvrige latinske Skrifter maa det her være nok at bemærke de udførlige exegetiske, blandt hvilke jeg udhæver: In Jacobi epistolam commentarius (1658), med Hensyn til Læren om Gjerningerne.

Sine danske Skrifter begyndte han med En gudelig Undervisning, om et Guds Barn, uden sin Sjæls største Skade og Saligheds Fordærvelse, kan antage den papistiske Religion (1627). Naturligvis benægtes det; thi den katholske Kirke antager, at Guds Ord ikke indeholder alt det, som er fornødent til Salighed, at kun Præster og Munke maa læse i Guds Ord, samt Helgentilbedelse, Messeoffer o. s. fr. Dernæst Et Christen Menneskes aandelige Kamp (1653), der især gaar ud paa at indprente: „Lad Gud udtrykkeligen forstaa (thi han veed det altfor vel tilforn), at du er af dig selv ganske udulig og udygtig til at tænke, endsige, til at gjøre noget som godt er"; og „Jesu Blod renser dig af Synd; Jesu Saar læger din Samvittigheds Smerte; Jesu Død er din Sjæls Hvile." Men hans Hovedskrift er Sabbatens Helliggjørelse eller Huspostillen (Vinterparten 1635, Sommerparten 1638), der „i over ti Oplag er bleven fortæret af sex Generationer, og som endnu af menig Mand i Danmark og Norge foretrækkes for mange andre til huslig Opbyggelse." Det er en Art Homilier, hvori der, som det hedder i Bogen selv, efter hvert Evangelium følger en gudelig Betænkning og kort Forklaring. Hele Texten gjennemgaas kortelig, Meningen deraf forklares paa en ganske jævn, hjertelig og naiv Maade, og alting belægges med en god Del Bibelsprog. Thi Forfatteren lægger især Vind paa at vise, „hvorledes man løber an, naar man viger fra Guds Ord, enten til

høire eller venstre Side," og indprenter sine Læsere: „Giver grangiveligen Agt, hvorledes alting gaar urigtig til, naar vi udi de guddommelige Tingester og udi de høje Troens Artikle ville gaa, ikke efter Guds ufejlbar Ord, men efter den daarlige Fornuft." (Paaskedags Evangeliet).

Brochmand deltog med Iver i Kirkens Kampe. Som Professor i Theologien havde han Del i Sagen mod den fynske Biskop Hans Knudsen Vejle, og gjennemrejste tilligemed Elias Eisenberg Stiftet, for at undersøge hvor megen Forargelse der var given. Han erklærede sig ogsaa, tilligemed det theologiske Fakultet, imod Holger Rosenkrands, uagtet denne var hans Ven, formedelst hans Mening om gode Gjerninger; ligesaa imod den slotske Gejstlige, Johannes Duræus, der gjorde Forslag til en Forening af begge de protestantiske Kirker. Som Biskop fortsatte han denne sin Virksomhed. Han havde Forsædet i det Nationalmode, der dømte Jørgen Fris fra Sevel. Han ivrede mod alle Levninger af Katholicismen. Efter hans Forslag bleve de latinske Korsange i Kirken afskaffede 1640, saa at hele Gudstjenesten fra nu af var dansk. Isteden for den stiltiende Uddeling af Sakramentet, der hidtil havde været Brug, blev efter hans Forslag de nu brugelige Ord ved Nadveren (Kristi sande Legeme og sande Blod) indførte 1646. I tretten Aar var han Sællands Biskop. Efter i sine sidste Aar at have haft en Fejde med Corfitz Ulfeld i Anledning af Christian den Fjerdes Skilsmisse fra Kristine Munk og Sagen med Dina, døde han Paaskemandags Morgen 1652, „efter at have levet 66 Aar 32 Uger og 2 Dage." Han var gift med Cecilie eller Sille Blankenberg, der var opdraget i Kansleren Christian Frises Hus; ingen af deres Børn overlevede ham. Han havde, ligesom Niels Hemmingsen, allerede som Professor, men især som Biskop, en Planteskole for unge Stu-

bekjendt af Fortællingen om den Herrema
Tjener efter ham for at skjælde ham ud; d
sit Ærende med Undseelse, bad Brochman
at hilse sin Herre, og gav Tjeneren en
sin Ulejlighed.

Om Hemmingsens Tilhængere see Pontopp
om Jakob Madsen, 3, 507.

Om Brochmand see Binding, Acad. Haun
Kilder hos Nyerup, men især Brochmands Levn
Hist. Kalender 3, 196 og Bedømmelse af hans
248. 252. Brochmands Skrift: Gudelige Unde
Christi Pine og Død, første Gang trykt Kbh. 16
Kbh. uden Aar, begynder med Biskop Brochmani
hvori hans Levealder angives. Ligprædiken af C

Manus domini sive institutio pia de peste
1625. Paa Dansk af Engelbrecht Jørgensen:
Pest. Kbh. 1630.

Universæ theologiæ systema. Hafn. 1(
Ulmæ 1658 fol. er her benyttet. Om Skrivema
tholin De libris legendis, diss. 5, S. 158. K
Kommunitetet, Beckman S. 62.

Jesuiternes Skrift paa ny udgivet under
veritatis [illegible]

ſtørſte ſkade oc Saligheds fordærffuelſe kand den Papiſtiſke Religion antage. Kbh. 1627. haves en ny Udgave af Engelbreth. Kbh. 1853, dog ej fuldſtændig og med Anmærkninger.

Jt Chriſten Menniſkis Aandelige Kamp. (etc.) Kbh. 1627. 1653. 1735. (I Univerſitetsbibl. Exemplar af den ſidſte Udgave er tilſkrevet, at den før er trykt, 1653. 8., men er meget rar at bekomme. Saa meget mere den ældſte.) Af denne Bog kunde man tage nogle Exempler paa Behandling og Stil til Sammenligning med Mynſters Betragtninger.

Sabbati Sanctificatio, Det er, Gvdelig Betenckning oc kort Forklaring offuer alle Evangelier oc Epistler (etc.) Kbh. Vinterparten uden Aar (under Tilegnelſen den 1 Nov. 1635), Sommerparten 1638. og meget oftere i alle Formater.

Om Brochmand og Holger Roſenkrands, ſee Pontoppid. Annal. 3, 803. 4, 279. 330, og J. Møller, S. 218. Om Duræus Pontoppid. Annal. 4, 297.

Blandt de Adelige, der vare i Brochmands Hus, vare ogſaa Hans Fris, hvis Selvbiografi findes i D. Mag. 4, 131, og Axel Skeel, der af ſin Moder blev ſendt til Kjøbenhavn 1633, og forblev med ſin tilforordnede Præceptor hos Brochmand paa to Aars Tid, og kom derfra til Sorø til Meſter Niels Skielderup, Danſk Sognepræſt og Logicæ professor. (Brochmands Ligtale over Axel Skeel. Kbh. 1638. 4. S. 33.)

Efter Betragtningen af de to Mænd, der gave det theologiſke Syſtem ſin i lang Tid herſkende Form kunne de kortere Lærebøger, der i Almindelighed kun ere forkortede Gjentagelſer, næppe have nogen ſynderlig Intereſſe uden for Theologer. Heller ikke de enkelte ſtørre og mindre Afhandlinger have for vor Tid noget tiltrækkende, med mindre de enten bidrage til at oplyſe Tidens Tilſtand eller Modersmaalets Stilling. Imidlertid kunne dog udhæves blandt de dertil hørende Forfattere Cort Axelſen, Jakob Madſen, H. P. Reſen, H. G. Maſius, Hans Vandal og Hans Bartholin, med hvilke den gamle Skole vel omtrent uddøde.

Med Syſtemet ſtaar Skriftfortolkningen i nøje Forbindelſe. Det var et rigt Æmne; men den gik ikke ſaa

det, alt hvad der gik ud paa at spin
Skriften, hvilket var det samme som at
Det er næppe sandsynligt, at mange i d
staaet paa et andet Trin, end Resen o
findes dog Yttringer af en friere Anstu
med Afsky dreves tilbage. „Imod H
vidnede en Præst, at da han engang be
bøje Knæ ved Jesu Navn, havde Biskop
end saa viis, som de andre; og da
Pauli Ord, at i Jesu Navn skulle alle Kn
og under Jorden, svarede Biskoppen: S
i Himmelen og Djævlene i Helvede, de
bøje sig og ære Jesum, nemlig paa aand
ogsaa vi bøje Knæ i Aanden og ikke paa
foer Kansleren Christen Friis op, og
svarede du derpaa din Biskop? At de aa
bøje Knæ paa deres Maade, og vi paa
Det var Ret, sagde Kansleren. Men
Biskop Dr. Resen, vendte sig til Biskoppe
om han ikke mente, at der ogsaa i Hi

Legeme er en Trope, saa viser han, hvorlunde Theologerne holdt paa Ordet; thi alle, siger han, Matthæus, Markus, Lukas, Paulus, tilkjendegive paa ingensomhelst Maade, at der er en Trope deri, men at det er ganske egenlig og bogstavelig at forstaa. Det er en egen Fortolkningskunst, ved ethvert poetisk Udtryk at kræve af den Talende, at han skal sige: Læg nu vel Mærke til, at her taler jeg figurlig. Der var ingen Poesi skabt i disse Mænd. Til de bethydeligere Forfattere høre, foruden Niels Hemmingsen og Jesper Brochmand, især Jørgen Dybvad, Joh. Ol. Slangendorp, Jak. Matthiæ, Lor. Halv. Sthen, Hans Svane, Jak. Birkerod, Joh. Brunsman, Hans Vandal, Mich. Leigh, og Søren Lintrup.

Systemet har et vidt Omfang, det drøftede ogsaa Dogmerne med Hensyn til Kjættere og de fjendtlige Kirker. I Forbindelse dermed staa derfor ogsaa de hyppige Fejdeskrifter, dels mod Katholikker, dels mod Reformerte, hvis Hensigt netop var at hævde Systemet og dets enkelte Lærdomme. Brochmand, H. P. Resen, Antikvaren Ole Worm, H. H. Resen, Hans Vandal, H. Gotfr. Masius, Jens Birkerod, Barthol. Deichman, o. fl. skreve mod Katholikkerne; Christen Nold imod Steno. Disse Skrifter vare paa Latin. Det er derfor et Særsyn, at Prof. i Theologien, Hans Vandal, skrev imod den Calvinske Lærdom paa Dansk, med den Erkjendelse, som han selv udtaler, at „det ikke er nok alene med de Lærdes Tungemaal, som paa vores høje Skole brugelig er, ved Læsninger, Disputeringer, Samtaler og Skrifter at oplære og bestyrke dem, som i Fremtiden skulle lære andre, men man maa møde Faren hvor den synes størst, og med vort eget Lands Tungemaal tale og skrive om disse Ting for de Ulærde og Enfoldige af alle Stænder og begge Kjøn."

Til det theologiske System hørte fremdeles den politiske

Betragtning af Øvrighedens Oprindelse, hvis guddommelige Indstiftelse bekræftedes ved Skriftens Ord, at de vare Guder, Engle, o. s. v., og dette blev som et Dogma afhandlet i Brochmands System (Afsnittet de magistratu politico), samt specielt behandlet af andre, især af Biskop Hans Vandal, „hvis udførlige og lærde Værk, efter Helweg, vidner ikke blot om hans Lærdom, men tillige om Tidens politiske og statskirkelige Betragtningsmaade: Kongemagten som en guddommelig Naadegave, der ikke beror paa Folkets Valg, men paa Salvelsen. Den ydre Kirkes Styrelse hører til Kongens Myndighed, men den indre aandelige Myndighed tilhører Præsteskanden ved Synoder. Grundtanken er væsentlig den samme som i Brochmands System, ja i hele den protestantiske Kirke." Herved fik den theologiske Strid med de Reformerte et eget Anstrøg; for dem var den demokratiske Forfatning ligesaa naturlig, som den monarkiske for Lutheranerne, og Statsideen blev til en Bibelsag. Calvinismen hyldede Statsmagtens Udspring fra Folket, men denne Lære var for Lutheranerne en Vederstyggelighed (et pestiferum, perniciosum et portentosum dogma); for dem udgik Øvrighedens Magt fra Gud. Den vældigste Kjæmpe var H. G. Masius (tildels understøttet af andre, som Sigfr. Bentzen); mod ham skrev Hubert Mosanus (Joh. Chr. Becman); og da den bekjendte frisindige Oplyser, Christian Thomasius, blandede sin Spøg ind i Striden, tog den en saa alvorlig Vending, at Masius i sin Indignation eller Fortvivlelse bevægede Kongen til at lade Thomasii Modskrift brænde ved Bøddelen. Henimod Souverainitetens Indførelse gik de politiske Betragtninger over fra Kirken til de verdslige Stænder; men for at have hele Gangen under et, kan man her tillige mindes hvad der forhen er anført om Dybvaderne og Nold, samt endelig Striden imellem Povel Tscherning

og Oluf Roſenkrands, og den ſidſtes Apologi 1681, der paadrog ham en Højeſteretsdom, ſom vel kunde afſtrække andre fra at følge hans Fodſpor.

Ethikken ſtod ligeſom imellem Theologien og Filoſofien, og vidſte næppe ret, til hvilken Side den ſkulde holde ſig. Om dens Uafhængighed vidner vel, at den havde ſin egen Profeſſur, men der tænktes næppe nogen ſkarp Grændſe imellem den kriſtelige og den filoſofiſke. Afhandlinger og Lærebøger haves af C. J. Bang (fra Ydſtad), Caſp. Bartholin, Prof. i Ethikken S. P. Kallundborg, Jens Birkerod, R. H. Brochmand, E. Pontoppidan og Mich. Leigh.

Kirkelige Oldſager og Kirkens Hiſtorie udgjorde ikke noget ſelvſtændigt Fag, men der findes dog flere Bidrag dels til de hebraiſke Oldſager og Joſephus, dels til Kjætterhiſtorien, Kirkemoderne o. desl., ſamt den ældre danſke Kirkes Hiſtorie. De vigtigſte Forfattere ere: Joh. O. Slangendorf, J. Dybvad, Jeſp. Brochmand, Chr. Nold, Jens Birkerod, H. Vandal (Chiliasmen), Chr. Vorm (Hebraiſke Antikviteter hos Tacitus og Martial), J. Urſin, P. J. Brinch (Joſephus.) De hyppige Reformationsfeſter gave iſær Anledning til akademiſke Bidrag til Lutheranismens Hiſtorie, ved hvilke Luthers Forherligelſe naturligvis er et af de hyppigſte Æmner. Et ſtort, men ikke fuldendt, kirkehiſtoriſt Arbejde for Danmark paatænktes af en Mand, der ikke var Theolog, Thomas Thomeſen Bartholin (1685 prof. juris, † 1690), der ifølge kongelig Reſkript 1687 fik gamle Brevſkaber fra Statsarkiverne, for at kunne tage Afſkrifter deraf; underſtøttet af den unge Islænder Arne Magnusſen, tilvejebragte han af dem og fra det kongelige Arkiv en betydelig Samling, der tildels endnu haves.

De vigtigſte danſke Arbejder ere af Cort Axelſen, Povel Jenſen Colding og Jonas Ramus.

... der hidtil have beskjæftige
have helst dvælet ved den mør
ensidigt. Om Præstens Inddra
der ret mærkelige Yttringer.
ogsaa et Skrift, der rimeligvi
vakt Forargelse, og mere see
Christian den Sjettes Dage; ne
saakaldte Gejstlige Fiskaler, de
Pligt (thi hvem andre skulde
„Spejdere og Beførere" i den
„hemmelig Indseende og lovlig
heden til Hjælp.

Den gejstlige Veltalenhed i
endnu en ikke uanseelig Del af
Prædikener holdtes dels for Stud
latinske Ligtaler ikke blot over
ogsaa over andre anseelige Ma
Skrifter angaa dels Veltalenhe
praktiske Udøvelse. Til første
Jak. Madsen Aarhus; Samlinger
A. M. Colding

var en Sjeldenhed, Kildeſtudium forſømtes, og saa kunde forſtaa Skriften, selv ved Hjælp af en Kommentar. Hvorledes det skulde være, fremſtiller han paa en ret tiltalende Maade: Det første der kræves var den hellige Skrift, det andet den hellige Skrift, og det tredie den hellige Skrift, nemlig først i Modersmaalet i Barndommen, saa i Kilderne selv, og saa i Kommentarerne. Om Filoſofien yttrer han, at han beklager at have spildt saa mange Aar paa den verdslige Visdom. Der anføres ogsaa de Skrifter, som han i hvert Fag anſaae for de bedſte.

Dogmatiſke Skrifter og Diſputatſer haves naturligvis paa Latin i ſtor Mængde, foruden af de ovennævnte Forfattere, iſær af Iver Berthelſen, Halvor Gunnerſen, Joh. Cluver, J. P. Skelderup, Jak. Knudſen, Hans Mikkelſen, Holger Roſenkrands, Claus Jenſ. Barberg, Joh. Zoega, Matth. Foſs, Eſ. Fleiſcher, Ludv. Vinslov. En vigtig Materie var Exorcismen (Dän. Bibl. 4 St. jf. Rohmann, Exorcismens Hiſtorie i Danmark.) Ved at udhæve et Par af disſe Skrifter haaber jeg at tilfredsſtille de Læſere, der ikke gjøre den lærde Theologi til Hovedfag.

Eort Axelſen (Conrad Aslakſen): Physica et Ethica Mosaica, vt antiqvissima, ita vere christiana, dvobus libris comprehensa. Hanoviæ 1613. Et udførligt Skrift tilegnet Chriſtian Fris til Baareby, og delt i to Afdelinger: Physica Christiana og Ethica Christiana. I den første afhandles f. E. Verden, Skabelſen, Kaos om Englene ere ſkabte i Guds Billede, om de første Mennesker ſpiſte Kjød, hvorledes Sjælen forenes med Legemet; i den anden Syndens Oprindelſe, o. ſ. fr.

H. P. Reſen var frugtbar paa theologiſke Afhandlinger, iſær i Form af Diſputatſer, blandt hvilke bemærkes hans Forſvar for Niels Hemmingſen imod Joh. Piſcator. Men vi have en særegen Grund til at dvæle ved hans Skrift De sancta fide in verum deum et quem ille misit, Jesum Christum — cum veri catechismi Lutheri vindiciis simul (etc.) Libellus Apologeticus. Hafn. 1614. Paa Danſk: Om den Hellige Tro til den ſande Gud (etc.) ved Hans Povelſøn Reſen. Kbh. 1614. Anledningen til dette Skrift gav Striden med Ole Koch; thi uagtet denne paa Kirkemodet i Kolding blev fordømt, befalede Kongen dog Reſen, at

omtales ogſaa Nadveren og Indſtiftelſesordene;
tolkning forkaſtes. Ved Treenigheden gjør
Bryderi nok; han tilſtaar, at det er en Anthro
vi her bruge det Ord Perſon, ikke fordi at
at Skriften ſiger ikke derimod (non quod sc
forte an per Panim, Deut. 5, 7. sed quo
Bladet 33.) Og det tilſtaas paa flere Steder
ſtetet, i Skolen, bruges Udtryk, ſom man ikke
hos Almuen, o. ſ. fr. Skriftet blev dog giv
Lægfolk. Derom hedder det i Slutningen af den
Paa Latine maatte det ſkee for Diſputatſernes
med blev det og anſeet for godt, at ſaadant ſku
det bedſte og næſte det kunde gjøres, efter den
falder ikke ſaa let paa vort Sprog, der ej er
forne udi ſaadanne høje og vanſkelige Ting.
os endnu en Mærkelighed, den ſproglige; det vi
det paa den Tid var at faa ſlige Underſøgelſer
maalet. Det var ikke muligt, til de abſtrakte
Ord; de maatte omſkrives. Ordet hypostasis
(Den danſke Overſ. S. 44) ved ſubſiſtenz eller
vnderſtændige Perſonlige værelſe; men hvad ſku
tænke ſig ved det? For ydermere at oplyſe dett
Steder i Text og Overſættelſe. Den latinſke,

Fornufftige beſkuelſe, giøre ſig facit oc regnſkab paa, ſom Luther taler der om, kand komme her ved, end ſiger, nogen anden, fordi det ſom hører hid egnligen, bør at holdis for det ſom Troen ſkal fatte, offuer all vidſkabs ſubtilighed effter Fornufftens maade, naar den end ſpitzis paa det nøyeſte, at vi maa ſtundum forundre oſſ paa de ſkarpiſte Philosopher, oc Vijſemeſtere, Platone, ſaa vel ſom andre, Men ingen tid følge dem, i ſaadan Ting. Den latinſke, Bladet 89: ut qui scrutando volet non errare, nec a Majestatis gloria opprimi (heic quoque) id fide tangat, et apprehendat filium Dei in carne manifestum. Heic enim splendor gloriæ paternæ tangit objectum, et fit radius reflexus, illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum. Den danſke, S. 139: Saa at huo ſom dette rætteligen vil grandſke oc offuerveye, oc icke fare vild, eller ſlet forfærdis oc vndergaa, for Mayeſtetens Herlighed oc ære, (her ogſaa) Hand maa met Troen gribe dette an, Oc ſaa ſkal hand befatte Guds Søn, ſom er aabenbaret i Kiødet. Thi her ſkinner oc ſticker nu Faderens Herligheds Glantz vd, paa det ſom ſættis der imod, er der aff bliffuer en Straale eller giſſel, ſom blincker ſaa om tilbage igien, oc opliuſer huert det Menniſke, ſom kommer i denne Verden. (Her manglede et Ord ſom Gjenſtand, og en tilbagekaſtet Straale maatte omſkrives ſom den, der blinker ſaa om tilbage igjen. Saaledes overalt.) — Til ſamme Tid hører vel ogſaa: Jesu Christi Teſtamente. Om det højverdige Herrens Nadveris Sacramente (etc.) H. P. R. Kbh. uden Aar. I Univerſitetsbibliothekets Exemplar bemærkes, at dette Skrift ogſaa er trykt paa Latin 1614, hvilket hverken Vorm eller Nyerup angive. Skriftet indeholder Læren om Nadveren i Spørgsmaal og Svar, med dertil hørende Afhandlinger. Dertil er føjet: Peder Palladii En daglig og perſonlig Bekiendelſe (etc.) 1551, og En Chriſtelig Vnderuiſſning oc Lærdom, vdi Spørſſmaal befattet, — naar mand vil gaa til Alterens Sacramente (etc.), af M. Jon Turſon, Cannicke i Lund. — Derhos har Reſen virket til Udbredelſen af den ſande Lære ved at udgive og behandle flere Skrifter, dels af Peder Palladius, dels af Luther ſelv.

For Kurioſitetens Skyld nævner jeg M. Christiani Andreæ (Chriſten Anderſen Mylius) Eusebie prodeambulans 1 Thes. 5. (Hafn.) 1648. (Om Guds Væſen.)

Til dogmatiſke Skrifter paa Dansk kan en ſtor Del af Andagts-

literaturen henfores, men der findes dog nogle Skrifter, der i strengere Forstand høre hertil, især af Hans Mogensen, Niels Aretander (Om Treenigheden 1598), Ole Jakobsen (Den Augsburgske Confession 1618), flere af H. P. Resen, E. N. Randulf (Klar, rietig oc grundelig Bevisning, at Jesus Christus er Pijnt, Kaarsfest, Død oc Begrafven, icke paa den femte Dag om Vgen som kaldis Torßdag, Men paa den sjette Dag, som er Fredagen. De Enfoldige til Efterretning aff Guds Ord Vdført oc forklaret. Kbh. 1651), Villads Nielsen, Rasm. N. Kruse. Man kan ogsaa henføre hertil nogle af Casp. Bartholins Prædikener, som virkelig have været holdte, som Undervisning Om Christo, Hans begge Naturer, deris Personlig Forening oc Fellished, samt der ved meddeelte Gafuer. Kbh. 1631.

Endelig kunde den Tids Katechismer og Forklaringer, hvoraf Hjelmstjernes Samling indeholder en stor Del, give Anledning til en, maaskee endda ikke saa vigtig, Afhandling. De Forfattere, der høre hertil, ere blandt andre: Halvor Gunnersen (Præstepinen 1602. Nyerups Norskabsl. S. 302), J. M. Veile, H. P. Resen, Gunde Rosenkrands (Saligheds Vej 1651), Ant. Musæus. Chr. Steph. Bang (f. i Aalborg 1580, † i Oslo Hospital 1678), der 1650 forskrev Bogtrykkeren Valentin Kühn fra Tyskland til Christiania, og udgav en Forklaring over Luthers Catechismus. Christiania 1650—62, som efter Worm og Nyerup udgjorde 10 Tomer i Kvart. Paa den kobberstukne Titel af den jeg har seet staar, at den er „udi VII Tomis forfattet," i den trykte Titel: „Vdi III Tomis," men af hvilke den første rigtig nok for sin Vidtløftigheds Skyld er delt i flere Bind. Denne forfærdelige Kvart er maaskee da kun en Begyndelse.

Blandt Indledninger til den hellige Skrift bemærker jeg: Jac. Matthiæ Ad scripturam sacram discendam et docendam introductio (etc. Udg. af Andreas Krag.) Basileæ 1589. 4. Skriftet indeholder: 1) de phrasibus Hebraicis. De tropis sacræ scripturæ. De figuris dictionis in soni repetitione. De figuris sententiæ in logismo. Figuræ sententiæ in dialogismo. 2) Dialectica sacræ scripturæ.

Blandt Kommentarer til det gamle Testamentes Bøger, udhæver jeg: Jac. Matthiæ Ecclesiastes (etc. Udg. af Andreas Krag.)

Basileæ 1589. 4., der indeholder en Jævnførelſe med andre Sentenſer, dels klasſiſke, dels Kirkeſkribenternes, ogſaa de nyere, ſom Palingenius.

Nogle af disſe Skrifter ere meget voluminøſe, ſom Biſkop Svanes Commentariorum in Danielem pars prior. Havn. 1654. fol. og Tomi posterioris pars prima og secunda. Havn. 1666. fol. om hvis Værd Theologerne ikke ere enige.

Til Forfatterne over det ny Teſtamente høre, foruden de ovenfor anførte, Halvor Gunnerſen, C. Bartholin, Joh. Cluver, Niels Paaſke, Jørgen Sadolin, M. Keitom, L. Edinger, A. P. Romdorph, M. C. Wolfsburg og J. F. Vandal. Blandt Niels Hemmingſens udhøver jeg Kommentaren til Brevet til Hebræerne, formedelſt Yttringerne om de forſkjellige Meninger og Forvirringen i Kirken. Og ſom en Kurioſitet: Elias Naur, *Παθηματολογία τȣ αγνȣ* (etc.) sive Mactati Agni, Crucifixi Christi, Passionis historia, Notis Analyticis et Philologicis quam brevissime illustrata, in Regii, quod Othenis Danorum floret, Gymnasii usum. Hafn. 1697. En Lærebog med Billeder, en illuſtreret Lærebog.

De danſke hertil hørende Skrifter ere ikke mange, da de fleſte mere have Andagten end den lærde Behandling af den hellige Skrift for Øje. Dog kan hertil henføres N. M. Aalborgs Overſættelſe af Enchiridion Biblicum Leonhardi Hutteri. Bibelſke Haandbog, huor vdi korteligen forfattis huert Capittels indhold i den ganſke hellige Skrifft. Den meenige Mand til nytte, nu paa Danſke vdſet. Kbh. uden Aar. Tilegnet Rigets Raad, Admiral og ſtrenge Ridder Albert Schiel til Fuſinge, ſom han titulerer „eders Magnificentze." 1617. Til det gamle Teſtamente haves:

P. J. Borck: En liden Tractat Om Moſe Boger. Kbh. 1619. (Undervisning om Bøgernes Oprindelſe, o. ſ. v)

Fr. Chr. Schnell: Sacrum Trifolium Eller En kort og Eenfoldig Forklaring over de tre førſte Capitler aff førſte Moſis Bog. Kbh. 1707.

Peder Vandal, Præſt i Magſtrup: Paraphrasis Danica in prophetam Jonam. 4. (Exemplaret i Hjelmſtjernes Samling mangler Titelblad.) Beſtaar af Textens Ord overſatte paa Danſk, ſaa en Paraſraſe deraf, og endelig Lærdomme, ſom deraf uddrages.

Man kunde ogſaa hertil henføre Overſættelſer af Pſalmerne,

Lærere i den Chriſten Kircke, oc her til ſamm
(i et ret godt Sprog).

Peder Vandal, Præſt i Magſtrup, foret
Forſøg af den Slags, en Overſættelſe og Pa
ny Teſtamente, hvori der dog ikke findes noge
uden ſom Indſkud i Parafraſen. Den Plyndri
Menighed led i den ſvenſke Krig, hindrede h
hele; men der haves i det mindſte: Petri W
danica in sanctum sancti Matthæi Evangelium.
hellige Evangelium, udaff Hofvetſprock oc Tu
Chriſke Verſion Korteligen oc eenfoldeligen paa
Paa Autoris egen bekoſtning. Schleßwig 1654
tager jeg af Slutningen af Parafraſen til Ma
Fødſel: Maria „blev befunden at være fructſon
Aands Krafft, Virckning oc Forarbeidning, uden
delſe; efftterſom den hellig Aand Mirackelvijs
under Jomfrue Mariæ Brhſt oc Hierte, oc hellig
oc Forkrenckelſe, oc vircket oc forarbejdet den ſ
deraff bleff undfanget oc fød." Parafraſens Ti
Bjergprædiken. — Paraphrasis Danica in episto
sios. Det er: S. Povels Sendebreff til de Ep

de fleſte af Bibelens Bøger, men de bleve først 1740 og derefter udgivne af hans Søn.

For Kurioſitetens Skyld tilføjer jeg en herhen hørende Overſættelſe: En Tre-dobbelt Stierne, En Himmel-Stierne, En Luft-Stierne, En Morgen-Stierne, Samlet til et Mode udi en Barfel-Stue, Uddraget af Matth. 2. 1. 2. ved en fornemme Høg-lærd Engelſkmand, og translateret af C. Sassius. Kbh. 1692. Under Tilegnelſen ſtaar: Conrad Sassius. (Ved en Fejltagelſe ſtaar dette Skrift hos Nyerup tillige under Chriſtian Caſſius.)

De theologiſke Fejdeſkrifter kunne næppe nu have ſynderlig Intereſſe uden for Theologer; jeg ſkal derfor kun dvæle ved nogle enkelte, og for Reſten henvise til de ovennævnte Forfattere, ſamt til Magnus Matthiæ (og Mag. Jak. Schröters Modſkrift), til Jørgen Dybvad den Yngre, Niels Vandſtad, P. A. Burkard, Jørgen Rhodius fra Aarhuus og Søren Lintrup.

Om Hans Vandals Stridsſkrift mod Henrik Kirchners Nordſtern (en katholſk Lærebog, Pſalmebog og Bønnebog) ſee Nyerup ſamt Helweg, Den danſke Kirkes Hiſt. 1, 440.

Maſius ſkrev mod Katholikkerne: Defense de la religion Lutherienne. Francf. 1685. m. m. See Pontoppid. Annal. 4, 643. Helweg, Den d. Kirkes Hiſt. 1, 485.

I Hjelmſtjernes Samling findes: Georgii Joh. Rhodii Arhusini Communionis domesticæ enodatio. Hafn. 1689. 4. Imod Bossvet, Traité de la communion sous les deux especes. Med en Fortale af Maſius. (Vorm har baade Forfatteren og Skriftet).

En ſæregen Intereſſe har Nolds Diſputatſer mod Steno: Disputatio prior contra Plur. Reverend. Dn. Nicolai Sthenonis Episcopi Titianopolitani Scrutinium Reformatorum. Præside Chr. Noldio (etc.) Hafniæ. 1678. 4. og Disputatio posterior. 1679. 4. (jf. Helweg, Den d. Kirkes Hiſt. 1, 455). I Scrutinium Reformatorum (Florentiæ 1677. 4. paa Tyſk Hannover 1678. 4.) havde Steno betragtet Kirkelæreme, de katholſke og de reformerende, og med Henſyn til Lærens Anvendelſe i Livet ophøjet de første og nedtrykt de ſidſte. Derimod tog Nold til Gjenmæle, med ſamme Ro og Sindighed, ſom Steno, ſaa det er ikke ham dennes Klage rammer, at hans Modſtandere ſvarede ham med Skjældsord. Derimod

Deres Ansøgning blev 1680 sendt til Biskop
Søren Glud, Erik Grave og Hans Rosing.
findes i den Thottske Saml. Nr. 1589. 4. Ku
(Minerva 1790. 3, 146. Fallesens Theol. Q
jf. Falsters Amoenitates. 3, 1.) See Helw
Hist. 1, 457.

Hans Vandals danske Skrift: Sandfærdi
ning om den Calvinske Lærdoms U-rigtighed (etc.)
mange Henseender mærkeligt, da det ikke blot i a
Udtryk bekjæmper Calvinismen, men virkelig fors
Lægmand i de calvinske Dogmers historiske Oprin
handling, og saavel med Skriften som fornuftige C
Exempler, der ere tagne ud af Livet, heldig be
siger han (S. 271) „vi lukke ikke ganske Fornuft
forkaste alt det sund menneskelig Forstand døm
theologiske Materier; ingen indbilde sig det om
tænke, at Gud har gjort os fornuftige Kreaturer u
mindre tænke vi, at han, naar han lærer og
himmelske Tings Kundskab, handler med os, som m
hvilke man ikke kan overtale med fornuftige Ord." S
Strjd" om Nadveren anvender han den samme F
sin Hypotyposis: „Enhver som læser og forstaa
seer vel at τȣ̃το (som vi udlægge dette) icke kan
alleene (som kaldis ἄρτος) men at det er et Ord

bequemme os efter dennem i udvortis Kirke-Ceremonier, og deslige Stycker, som ere i vor Magt at efterlade. Der skal de finde os ofvervundne af Kierlighed, hvor vi ellers have Ret til at staae imod indtil Døden. O, hvor glædeligt og lyckſaligt var dette, om det skede! Vore Hierter bløde i os, voris Indvolde liude i os af inderlig Medlidenhed ofver det store Saar, som saalænge har været aaben og u-lægt i Guds Kircke, ved den u-lyckſalige U-eenighed, som af dennem er begyndt og hidindtil continuerer imellem os og dennem."

Paa Dansk oversatte man ogsaa alleslags Skandskrifter og Satirer mod Katholikkerne. Som Exempler paa dem vil jeg anføre et Par: Tuende sandfærdige Tidende. Den Første er Jesuitternis Krekranz, Det er Historiske beretning Huorledis den Jesuit Robertus Bellarminus (etc.) haffuer vdi sit Engelkyske Leffnet besoffuet icke flere end 1642. Quindes Personer (etc. etc.) Den Anden. Huorledis Jesuitterne haffue til Motzheim ageret en Comedi: Oc der vilde riffue oc slide Herr D. Luther formedelst en Dieffuel (etc.) 4 Blade. 4. En Satire i Alexandriner er: Lacrymæ Crocodilinæ Det er Hierte-brechende Taare Over den Mægtigste, Prægtigste, Yndigste, Myndigste, Hærligste, Værdigste og Allerhelligste Innocentium, Fordum Dominus mundi, Vicarius profundi, Pave i Rom (etc.) Sorgeligen kort for Jubel-Aared affalden. Anno 1699. Forfattet af en Italiener, funden i Capitolio og fordansket af Bertel Kierstin. Trykt Aar 1699. 4.

Som Modsætning kan endelig bemærkes de Skrifter, som udgaves af Katholikker, der antoge den lutherske Lære. Til dem høre flere Epistolæ af Don Antonius de Sandoval, blandt hvilke jeg udhæver Epistola ad Fridericum III. (etc.) Havniæ 1669, hvori der findes omstændelig Efterretning om Sandovals Familie, og som tillige haves paa Dansk. Kbh. 1669.

Om Bertel Eriksen eller Herman Kratman, en dansk Mand, der blev Katholik og udgav en katholsk Haandbog, see Henvisningerne hos Nyerup.

Blandt de politiske Skrifter ere især mærkelige:

Biskop Hans Vandal: Juris regii ἀνυπευθύνου et solutissimi (etc.) lib. 1—6. Havn. 1663—72. 4. Til Grund lægger han især 1 Samuel, 8, 11—17. Den Lære, at Magten oprindelig

hviler hos Folket, er et pestiferum, perniciosum et portentosum dogma. Kongerne ere jordiſke Guder. Man maa ikke modſætte ſig ſelv den meſt tyranniſke og raſende Øvrighed (lib. 5, cap. 6, S. 790 fgg.) See ogſaa Helweg, Den d. Kirkes Hiſt. 1, 412. og Schiern's Bemærkninger i Schouws Danſke Tidsſkr. 1, 186.

H. G. Maſius: Diss. De Interesse principum circa religionem evangelicam. Havn. 1687. 4. (ogſaa i hans Dissertationes academicæ. ed. Lintrup. Hamburgi 1719. 4.) Samt Orthodoxia Lutherana de origine imperii divina et immediata in Epist. ad Rom. XIII. v. 1—2 fundata. Hafniæ 1688. 4. Iſær i den første hævder han (cap. 4 fgg.) den lutherſke Lære imod Katholikkerne og de Reformerte, og (cap. 7) Umuligheden af nogen Kirkeunion. Og den i den ſidſte opſtillede Sætning: Majestatem esse immediate a Deo, non radicaliter in populo fremkaldte juſt Thomaſii Modſtand. Derhos Das Treue Lutherthumb, entgegen geſetzet der Schule Calvini. Womit des Vermummeten Huberti Mosani Bericht von der weltlichen Obrigkeit, ſo er gegen D. Masii Interesse Principum neulich herausgegeben, widerleget wird. Sampt einem Catalogo Errorum Becmanniorum (etc.) von M. D. E. P. P. (Maſius). Kph. 1690. 4. Og en hel Del andre Skrifter og Modſkrifter. Blandt dem have nogle, formedelſt Thomaſii Deltagelſe i Striden, en mere almindelig literær Interesse; ſaaſom Siegfried Bentzen: Christianus minime Christianus oder das Eben-Bild Chriſtian Thomaſii, darin deſſelben Un-Chriſtliche vnd Leichtfertige Critique über vieler vornehmen und gelehrten Leute, Inſonderheit über des D. Masii Perſon und Schrifften, Aus deſſelben Monath-Geſchwätzen und Liederlichen Gedancken entworffen. Ratzeburg, 1692. 4. Forfatteren vil ogſaa ſelv bruge en ſatyriſk Stil, og Thomaſius, nostri temporis Lucianus, Pecus Arcadiorum, etc. bliver frygtelig medtaget, thi han ſtiller ved Siden af den kriſtelige Evangeliſke Religion ikke alene de andre kriſtelige, men ogſaa den tyrkiſke, jødiſke og hedenſke, i det mindſte i Læren om Lydigheden og Reſpekt mod den høje Øvrighed. See ogſaa Zwerg, S. 705. Det er med Overlæg, at jeg fremkalder Mindet om disſe og lignende Stridsſkrifter; thi hvis en Mand vilde have Taalmodighed til at gjennemlæſe og overveje dem alle, vilde han kunne give os et levende Billede af den daværende ſtridbare Kirke, endnu mere talende end alt hvad der hidtil derom er ſamlet.

Denne Kamp paa Liv og Død er i Videnſkabens Hiſtorie ligeſaa intereſſant ſom det blodigſte Slag er i Staternes.

Foruden de ethiſke Lærebøger findes der en Del dertil hørende Lejlighedsſkrifter. Deriblandt Oratio ethica secunda De Virtute Morali recitata a Bartholdo Ivaro Mull Dano. Helmæstadii 1591. 4., ſom jeg forgjæves ſøger hos Vorm og Nyerup. Den frugtbare Diſputator Hans Been, Joh. Nicolaides Beenius, udgav ogſaa: Utraque fortuna moderate ferenda. Hafn. 1693. 4., vel ſpækket med danſke Vers.

Til de kirkehiſtoriſke Forfattere kunne ogſaa henføres Thom. Bang (hvis Arbejder dog iſær ſlaa ind i det ſproglige), Cl. Faſting, Joh. Dan. Ramus. Ogſaa Søren Lintrup begyndte ſin Virkſomhed i denne Retning. Reformationsſkrifter haves af Caſp. Bartholin (De Luthero Panegyricus, hvori Luther ſammenlignes med Elias), H. P. Reſen (Jubilæus Christianus og Lutherus triumphans, om Reformationen i Danmark), J. D. Jerſin (Lutherus Thaumaturgus) o. ſl.

Prof. Jens Birkerods Lumen historiæ sacræ veteris et novi Testamenti (etc.) Hafn. 1687. fol. indeholder kronologiſke Tabeller med oplyſende Anmærkninger og danner ſom et Kompendium i Kirkehiſtorien.

Om Th. Bartholini junioris Collectanea ad historiam patriæ, Haandſkrift paa Univerſitetsbibl., ſee Werlauff, Efterretninger om Arne Magnusſen, i Nord. Tidsſkr. for Oldk. 3, 58.

Blandt de danſke Skrifter, der vedkomme Kirkens Oldſager og Hiſtorie, kunne iſær mærkes:

Niels Jørgenſen, Præſt i Malmø, overſatte H. Bynting, de monetis et mensuris sacræ scripturæ. Det er: En vis oc ret Affregning oc Beſcriffuelſe, Om allehaande Mynt oc Maade, i den Hellige Scrifft, affſat paa danſke Oc effter vor danſke Mynt oc Maade affregnet. Kbh. 1587. (Norſke Vid. Selſk. Bibl. S. 51.)

A. M. Buch eller Colding: Israeliternes verdslige Lov og Skikke. Kbh. 1605. 4. (See under Lovkyndighed.)

Chr. M. Rhode: Historilogium Sacrum, Hiſtoriſche Beſcriffuelſe Paa huis beſynderlig vdi Iſrael oc Juda (etc.) Fra

Samuel indtil det Babyloniſche Fengsſell ſig tildraget haffuer (etc.) Kbh. 1609.

Nik. Helduader: Elevsinia Sacra. Det er: Een kort och eenfoldig Forklaring, offuer voris Kircker oc gode Gamle Ceremonier oc vduortis Chriſtelige Guds Tieniſte. Kbh. 1610. (Om Kirkebygningen, dens Dele, m. m.)

P. J. Colding: Kircke-Hiſtorie Oc Sandrue Beſkriffuelſe Om den ſtore och vnderlige Religions forandring, ſom ſkede vdi vore Forældris tijd, vdi det Romerſke Rige, formedelſt det ſande Euangelij Obenbaring och Prædicken (etc.) Paa Danſke ſammenſkreffuen ved Povel Jenſon Colding, Euangelij Tiener til de Dreſſelbergers Vindinge i Sieland. Kbh. 1614. 4. Tilegnet Vilhelm Dreſſelberg til Vindinge, Landsdommere vdi Sieland, og Niels Krag til Agerkrog, Landsdommer vdi Jutland. Det er en jævn Fortælling om Reformationen i Tyſkland fra Luthers Begyndelſe indtil Rigsdagen i Augsburg, uden Kilder eller lærd Behandling, „i et for hans Tidsalder godt, rent og flydende Foredrag" (Molbech om Ordbogsarb. i Ny D. Mag. 5, 243).

Af Cort Axelſen haves en Reformationshiſtorie paa Latin og Danſk, nemlig Conradi Aslaci Bergensis Oratio de religionis per D. M. Lutherum reformatæ origine et progressu in Germania, et ejusdem in hisce regnis Daniæ et Norvegiæ ab anno 1517 ad annum 1617 (etc.) plantatione (etc.) recitata in Academia Hafniensi in Jubilæo Evangelico, Anno 1617. Hafn. 1621. 4. Og ſamme paa Danſk: Theologiſke oc Hiſtoriſke beſkriffuelſe Om den Reformerede Religion (etc.) Menige Mand til gaffn paa Danſke vdſat, mangeſteds forbedret oc formeeret. Kbh. 1622. 4. Tilegnet Hans Glad Lagmand og to Bormeſtere i Bergen, af Cort Axelſøn Bergensis. Den kronologiſke Tabel gaar til 1620.

Jens Chriſtenſen Bang: Lutherus Sexi-partitus, Eller D. Luthers førſte fire Ark. Det er Doct. Luthers Herkomſtis (etc.) Beſkrivelſe. Kbh. 1690. 1707. (efter Matheſius.)

P. J. Brinch: Det Gamle Teſtamentes 4000 Aars Chronologie og Iſraelitiſke Hiſtorie. Kbh. 1701. (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 20.)

H. H. Skonning: Anser Martiniana Eller Sanct Mortens Gaas (etc.) Paa ny overſeet og med ſmucke Concepter forbedret (etc.)

1705. (Aarſagen, hvorfor de arme uſkyldige Gjæs ſaa ganſke ynkeligen hver St. Mortens Aften vorde dødet og aftagne.)

Ved Præſteſtandens Stilling er der iſær to Sider, paa hvilke jeg henvender Opmærkſomheden: Præſten ſom verdslig Embedsmand og Præſten ſom Sjæleſørger. Der er to Sætninger, der uden Tvivl ret godt forligedes med hinanden under Kirkens ældre Form, den ene: Præſten er Guds Tjener, den anden: Præſten er Menighedens (Statens) Tjener; men ſom nu (kan Tidspunktet nogenlunde angives?) begyndte at komme i Strid med hinanden. Paa Grændſen af Tidsrummet aabenbarer det ſig i Literaturen, navnlig i Morten Reenbergs Sermo ad Clerum in synodo Roschildensi, 1709. Og et mærkeligt Tidens Tegn er de ovennævnte Gejſtlige Fiſkaler. Dette Skrift hedder: Quæstio, det er: Spørſmaal, om det er imod en Chriſten Kierlighed oc Oprictighed at der forordnis i den Chriſtne Menighed Observatores eller Beſørere, ſom ſkulle giffue flittelige act paa dem, der modvillige offuertræde Guds oc Kongens Low: Oc, om Nogen med en god Samvittighed kand ſig ſaadan Beſtilling paatage? Item, om det er ret eller ey, at mand hemmelige beſører, for deris tilbørlige Offrighed, dem der ſaa ſynde? Imod Nogles Klafferj ſtilled oc fremſæt, Aff Nelaus Povelſſøn Neſted, P. T. K. S. Kbh. 1626. 4. (I Hjelmſtjernes Samling.) Han beſvarer diſſe Spørgsmaal bekræftende, og beviſer det af den hellige Skrift. Nemlig af 1) Guds Befaling, 2) Helliges lovlige Exempler, 3) Lærde Mænds Samtykke, 4) God Diſciplins Forfremmelſe, 5) Øvrighedens Hjælp og Biſtand i deres beſværlige Kald, 6) Det Gode, ſom følger deraf, 7) Det Onde, ſom foraarſages i Menigheden, om dette forſømmes, 8) Endelig den Straf, der ſkal komme over dem, herudi findes forſømmelige. Hans Bibelfortolkning er mageløs.

Til den gejſtlige Veltalenheds Theori hører iſær et Skrift af Jak. Madſen Aarhus: Doctrina de concionandi ratione et cavssis eloqventiæ, sev potius ratio discendi docendique in scholis et ecclesiis, publice prælecta in academia Hafniensi a D. Jacobo Matthiæ. Nunc ed. opera et studio Andreæ Kragii Ripensis. Basileæ (1589). 4. Det ſkal være ligeſom en parva Rhetorica ecclesiastica, i Modſætning til den profane Veltalenhed; han vil

deri udvikle hvad de have tilfælles, hvad de hellige Talere have særeget for sig og hvad der er fælles for alle gejstlige Talere, hvad vore Tider have tilfælles med de gamle og hvad særeget for sig. Til den Kundskab, som den gejstlige Veltalenhed kræver, regner han da først Lingvæ popularis cognitio, hvilken Udøveren maa besidde baade som concionator bonus og som civis danicus. Danicæ nostræ vernaculæ studium cum lingvæ latinæ studio conjungendum est. Den første Del indeholder temmelig almindelige Ting efter Cicero og andre. Den anden Del i Almindelighed er Anvendelsen af Rhetorik og Dialektik, hvor man da finder den yndede Inddeling i Distinktioner. Den første Del af Dialektiken f. Ex. er Inventio argumentorum, quæ decem sunt: caussa Efficiens, Effectus, Subiectum, Adiunctum, Dissentaneum, Comparatum, Divisio, Definitio, Nomen, Testimonium. Vil man f. Ex. betragte Personæ Humanæ (S. 100), saa er her 1) Caussa procreans, vt sunt parentes; 2) Effecta, vt res gestæ, dicta, facta, inventa, scripta; 3) Subiecta, patria; 4) Adiuncta, ut sunt sexus, educatio, vitæ genus, animi, corporis et fortunæ bona, ætas et mors. Men med Hensyn til Ordningen: Sed horum locorum numerus et ordo pro personæ cujusque natura et commoditate institui potest. Et quia Patria vni personæ cum multis personis communis est, vel primo loco ante parentes poni potest, vel cum parentibus coniungi, et effecta inter adiuncta ipsa explicari possunt hoc ordine: patria, parentes, nativitas, sexus, educatio, vitæ genus, animi, corporis et fortunæ bona, res gestæ, dicta, facta, ætas, mors, et quæ mortem consequuntur. Vt quoad fieri potest, narratio historica sit, et series temporum conseruetur. Man seer heraf, at det er temmelig almindelige Ting, som derhos oplyses ved idelige Anførelser af Cicero og andre klassiske Forfattere. Uagtet Skriftet saaledes for sin Tid vistnok har stiftet megen Nytte, søger man dog i disse Almensætninger forgjæves en Anvendelse paa den danske Veltalenhed, der vilde have givet en klarere Indsigt i dens daværende Tilstand hos os. Forf. har liges som maattet bryde Isen, og har derfor ikke kunnet være saa opmærksom paa Farten. S. 67 findes en Bekræftelse paa, at Christian den Tredie søgte Mænd, der kunde prædike paa Tysk. Her anføres nemlig Philippus Melanchton, lib. epistolarum 2 pag. 117 ad Doctorem

Erhardum Snephium: Rex, inquit, Danicus petiuit mitti in Academiam Hafniensem Lectorem Theologicum, qui Germanice concionari posset.

Samlinger af latinſke Taler haves af Biſkopperne i Sælland H. Albertſen 1563—66. Povel Madſen 1578—89. P. J. Vinſtrup 1592—1612. — Desuden kunne iſær mærkes:

Eort Axelſen: Tychonis Brahei de Disciplinis Mathematicis oratio, recitata in Academia Haffnensi (etc.) Cui additur Orationum et sacrarum Homiliarum in eadem Academia habitarum decas una. Hafn. 1610. Blandt dem udhæver jeg: De sacræ scripturæ Canone ejusque constitutione. Homilia de præstantia, perfectione, utilitate sacrarum litterarum (Kjætternes Beſtridelſe er her Hovedſagen: Scriptura valet ad refellendos Pontificios. Valet ad refutandos Anabaptistas et Enthusiastas.)

Jens Birkerod: Conciones latinæ in præcipua festa anniversaria. Cum appendice trium concionum, in arce Regia Hafniensi coram august. rege Frederico III. habitarum. Francofurti et Lipsiæ 1688. (Den førſte Samling er efter Nyerup Regensprædikener.)

Flere Samlinger haves af Joh. Saſcerides, And. Mikk. Colding eller Buch (Nyerup anfører fejlagtig Titlerne paa Danſk), og Franz Wörger.

Derhos haves i Haandſkrift: Conciones dictatæ Othoniæ a magistro Georgio Simonis Anno partus salutiferi 1571. (Kallſke Saml. Nr. 524. 4. anført hos Paulli, N. Hemmingſens Paſtoralth. S. 127).

Enkelte latinſke Taler haves iſær af Mogens Madſen, Biſkop i Skaane, Hans Rasmusſen (Ligtale over Hans Skougaard), H. O. Slangendorf (Ligtale over Frederik den Anden, paa Danſk af N. H. Sarild), N. Chr. Spentrup, Chriſten Jenſen (Ligtale over Dronning Sophie), Matth. Zoega, P. P. Vinſtrup (Ligtale over Holger Roſenkrands), Peder H. Trane, L. M. Scavenius (Ligtale over Chriſtian den Fjerde), J. J. Beverlin (Lovtale over Biſkop Vinſtrup i Skaane), Jens Roſenkrands (over Chr. Th. Seheſted), Matth. Foß (Ligtale over Erkeb. Svane, og over Frederik den Tredie), B. Sekman (Ligtale over Frederik den Tredie), P. A. Burkard, Povel Vinding, Henr. Borneman (Ligtale over Chriſtian den Femte), Ole Worm den Yngre.

[illegible] have seet, at bane sig Vej igjenn
men maatte her støde paa mange Hindring
handling krævede nøjagtige, skarpe og bestem
end ikke de latinske vare tilstrækkelige, men
aldeles i Modersmaalet, og de første Forsøg
mislykkes. En væsenlig Sag for de Læ
ningen af Katholikker og Reformerte, men
danske Sprog ikke bruges, som Modstande
i Begyndelsen var man endog angst for
forstaa noget deraf, og først efterat man ha
vendigheden af at indvie ogsaa den deri,
heldige Forsøg i Modersmaalet. Men hell
ansees for en almindelig Folkeejendom. T
Tilfældet med en anden Række af Skrifter,
henhørte til Kirkens daglige Brød: Overs
hellige Skrift og dens enkelte Bøger, Psalm
og Prædikener og en betydelig Samling a
og asketiske Skrifter. Hele denne Del af v
i sin Tid saa aldeles optaget Folkets Tanke,
som de Udannede, saa der i det mindste ma
søg paa at give [illegible]

kort før Frederik den Andens Død var Oplaget af Christian den Tredies Bibel (3000 Exemplarer) udsolgt; og Kongen overdrog det daværende theologiske Fakultet, Biskoppen Povel Madsen og Professorerne Anders Lauridsen og Hans Olsen Slangerup, at besørge en ny Udgave. Befalingen udgik 1587, og paa halvandet Aar, hedder det i Forerindringen, var Arbejdet fuldendt. Bibelen udkom 1589. fol. Christian den Fjerde befalede det theologiske Fakultet at besørge en paa ny gjennemseet Udgave, men da de andre undsloge sig, blev det overdraget til Biskoppen Hans Povelsen Resen alene. Han oversatte efter Grundsprogene, og gav først en Oversættelse af det Ny Testamente, derefter hele Bibelen 1607. Sprogets Behandling var ikke heldig, og Prof. i det hebraiske Sprog, Iver Stub, lod i sine Disputatser om Jobs Bog to Kapitler af denne aftrykke med sin egen og Biskoppens Oversættelse, ikke til Gunst for denne. Han blev stævnet for Konsistorium, og hans Foretagende udlagt som Eftertryk, stridende mod det Mandat, der var givet Resen. Manden, hvis Kryptocalvinisme med det samme kom for Dagen, blev dømt fra sit Embede 1609, og døde af Græmmelse 1611. Svanings Bibel er Resens Oversættelse paa ny gjennemseet af Prof. Svaning eller Svane, samt den yngre (Hans Hansen) Resen og den yngre (Peder Pedersen) Vinstrup. Forbedringerne tillægges især Resen. Den udkom 1647. Hermed standsede disse Oversættelser. En Plan til en ny blev under Frederik den Tredie atter optagen 1683, og Udførelsen overdraget til Biskoppen Hans Bagger og de theologiske Prof. Christen Nold, der som Orientalist skulde være Hovedmanden, og Iver Birkerod. Men Nold døde samme Aar, Birkerod tre Aar efter, og Oversættelsen blev opgivet.

Pontoppid. Annal. 3, 584. P. W. Becker, Diss. de Resenii versione danica S. S. 1831. Helweg, Den danske Kirkes Hist.

1, 427. 467. Bircherods Dagbøger S. 122. 226. 227. Katalog til Hjelmstjernes Bogsaml. 1, 3.

Blandt Bibelens enkelte Bøger udgaves især Oversættelser af Jesus Syrach. De mærkeligste ere af Niels Lauridsen Aretander, og af „Henrich Gyldenstierne til Aagaard" (paa danske Vers, men lidet bevendte).

Psalmedigtningen skulde i Grunden henføres til den lyriske Poesi, ligesom Prædiken skulde høre under Veltalenheden. Men en lavere Fordring fremkaldte den, den at belære. Efterhaanden som Prædiken nærmest gik ud paa at gjentage og bibelfæste Trosartiklerne, sank ogsaa Psalmen ned til i en kortere Sum at sige paa Vers og i Sang hvad Prædiken havde lært. At Begejstring af og til var tilstede, viser Poesiens Historie, men ved den idelige Gjentagelse maatte den slides itu. Tidens Tilbagegang viste sig ogsaa her. Jo mere hin frejdige Tro og hint levende Haab, hvormed Reformationen begyndte, maatte vige for Indprentningen af Troens Artikler, desto mere aftog Psalmedigtningen i Friskhed og Liv. „Digteren dvæler nu ikke mere eller ikke gjerne ved Glæden over dette Liv, ved en frejdig Modtagelse af Herrens Hjemsøgelse, men næsten uafladelig ved hin Verden og Tidsalderens Grundtanke, Jesu Vunders Kraft til den evige Salighed." „Afsnittene om Ponitense, Kors og Modgang blive altid længere, medens Festpsalmerne blive til lange, slæbende Betragtninger, isteden for fyndige Udtryk af den Tro, der overvinder Verden, og det Haab, der ikke beskjæmmes."

Den i forrige Tidsrum nævnte Hans Thomisøn, en Præstesøn fra Hygom (f. 1532, † 1573) udgav den første almindelige Kirkepsalmebog. Han samlede dertil fra Aaret 1557, medens han var Rektor i Ribe, og fuldførte sit Arbejde, efter at han 1561 var bleven Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn. Den udkom efter Kongens Bevilling og Be-

saling 1569. (Fortalen er aftrykt i Psalmeb. 2, XIII). Til de gamle Psalmer føjede han henimod 150 ny, tildels oversatte. Den blev i Brug henved halvandet hundrede Aar indtil Kingos afløste den (1699), og oplevede naturligvis mange Oplag. Men saavel i Tyskland som her kom der bestandig ny Psalmer til, og Udgivelsen af Psalmebøger blev, især fra Aaret 1640 af, en Boghandlerspekulation. Der udkom saaledes en Række af Psalmebøger uden offenlig Foranstaltning: En ny og fuldkommen Psalmebog af Jochum Moltke 1640, fremdeles af Jørgen Holst 1643, af Peder Jensen Morsing i Sorø 1653, af Christian Cassuben 1661, af Christian Gertsen 1677, af Daniel Paulli 1680, af Hans Hof i Christiania 1686. En udførligere Karakteristik af disse ny Psalmer er ikke fornøden, da den danske Psalmedigtning giver et anskueligt Billede deraf. De bleve for en stor Del til ordrige og vandede Oversættelser, hvis hele Værd synes at bestaa deri, at de vare lange, og imedens Længden voxte med Mængden, indvirkede tillige Tidens Smagløshed og den mod visse Punkter stilede Retning, for hvis Skyld de endnu mangen Gang yndes og drages frem. Snart gjentager en Psalme i hver Linie Jesu Navn (Psalmeb. Nr. 274), snart taber Andagten sig i Allegori (Psalmeb. Nr. 250) o. s. fr. Endog Niels Hemmingsens Trøstesang til Birgitte Gjø (Psalmeb. Nr. 77) giver sig kun til at opregne de kristelige Dyder. Største Delen ere ogsaa af Eftertiden forglemte, og kun enkelte have holdt sig. (Som: Mit Barn, frygt den sande Gud, Nr. 273. Hjertelig mig nu længes, Nr. 399.)

Ved offenlig Foranstaltning blev der fremdeles sørget for Melodier. Det blev ved kongelig Befaling 1565 overdraget til Niels Jespersen, Biskop i Fyn (f. i Viborg 1519, Biskop i Fyn 1560, † 1587), hvis Gradual dog først udkom 1573. Adskillige andre, der yndede Musikken, virkede tillige

Frederich den Anden — haver
Latine og Danſke, at bruge i Ki
1606. fol. Aarhus hos Hans H.
ere kun de, der brugtes ſom introit

Kingos Gradual, En Ny
behørige Noder og Melodier. 1
Pſalmer.)

Pratum spirituale det er 1
brugelig ere vdi Danmarck oc Norg
aff Kong. May. Vice-Capelmeste
4. Tilegnet Chriſtian den Femte, h
Pſalmer med femb Stemmer ſkulde
underviſt Chriſtian den Femte ſelv
bøger med: Cantus, Altus, Tenor, B

(Arrebos) K. Davids Pſalter,
oc nogle Melodier oc Toner (etc.) A

Andagtsliteraturen har til
Plads i Literaturen. Enkelte a
ved Dybde i Opfatningen, ved
gribende Varme eller levende F
en varig Nydelſe. Der er vis
den i

e os. Behandlingen er altfor bred, flæbende og lang-
, Stilen ubehjælpelig, Sproget raat og udannet. Det
vi af dem kunne nyde, ere enkelte vellykkede Steder.
ar vi af og til træffe noget artigt, noget pikant, ja
sindrigt eller sublimt, saa glæde vi os derved, thi det
r os, ogsaa her at see, hvorlunde den ædle Natur
igjennem selv den mest barokke Omgivelse. En anden
r det, naar vi betragte dem som Tidsbilleder; da
: ogsaa de, slette saavel som gode, et dybere Studium.
an i Prædikenliteraturen see Tiderne med deres Om-
r fra den mest orthodoxe til den mest rationalistiske,
m alle gjenlyde Sprogets Tilstand og Folkets Smag.
præsternes Mangel paa Dannelse og Menighedens
ge Trang fremkaldte Postillerne. De kunne henføres
Arter. De første og ældste vare nærmest stræbne for
me; de senere vare beregnede paa Husandagten, thi
r ved Sygdom eller paa anden Maade var hindret
besøge Kirken, undlod ikke at læse det Dagen til-
e Evangelium med Forklaring hjemme. Behandlingen
se to Arter forskjellig. Den første er kortere, syn-

170 og efter trævede Trangen langt
udarbejdelser ikke kunde tilvejebringes
Oversættelser; men snart afløste den
den anden, og nogle udkom i flere O

Den gejstlige Veltalenheds Udvikl
henføre til tre Perioder: den første,
ganske gik i Postillernes Ledebaand; d
forfattede deres Prædiken, om end efter v
større Frihed og Selvstændighed, i deres
den tredie, da Efterligning af fremm
forvandlede Veltalenheden til mislykket
den ældste Tid kan man slutte sig til af
Dannelse. De fleste, der jo ikke havde l
vare næppe i Stand til i Modersmaa
Færdighed at kunne udtrykke deres egn
det med Klarhed og Fynd var harta
ordinansen forudsatte ogsaa, at der vilde
paa Landet, der ikke selv kunde bearbejd
det tilladt at læse af en dansk Postil
Sognefolk baade Evangelii Udvikling
Børnelærdom

Ord og uden Bog (reliqua memoriter et sine libro ex gratia dei dicenda), og hvo der ikke kunde forkynde Ordet uden at læse Prædiken op af Bogen, maatte forsyne sig med en Kapellan, der kunde det. Dette betydelige Fremskridt blev imidlertid hemmet paa en anden Maade. Thi Menighedens Tarv krævede snart, at de samme Troens Ord, og intet udenfor dem, bleve indprentede. Paa flere Synoder (i Roeskilde 1566, i Odense 1578 og 1585) tilholdes derfor Præsterne at holde en Aargang, eller over den aarlige Text altid at prædike ens, altid at foredrage det samme med de samme Ord (ut pastores concionum suarum dominicalium certam aliquam habeant methodum sibi conscriptam, qua quotannis uti possunt, ut eadem de iisdem semper, *propter auditorum captum,* dici queant.) Og i denne Henseende anbefaledes som Mønster Niels Hemmingsens Postil. (Simpliciter et eadem, tum materia, tum forma, explicetur Evangelium, uno tamen, qui imitandus sit, selecto autore, præcipue Hemmingio; oportet enim semper eadem de iisdem dicere.) Denne Methode har, som bekjendt paa nogle Steder holdt sig lige til vore Dage; men hvorledes der af den kunde fremkomme nogen Veltalenhed, nogen Griben af Ordets Kraft, nogen frugtbar Anvendelse paa Livet, er vanskeligt at indsee. Besad Præsten noget Snille, nogen naturlig Veltalenhed, maatte de jo aldeles sløves, naar han Aar ud og Aar ind skulde sige det samme. Imidlertid fulgte Præsterne heller ikke denne Methode overalt og ved alle Lejligheder. Men naar Taleren begyndte at vise sin Selvstændighed, saa maatte ogsaa det ensidige i hans Dannelse ret komme for Dagen. Hvad han havde lært var lærd Theologi; det han kunde meddele var Læresætningen og dens Skriftsteder; han meddelte altsaa hvad han kunde, af sit eget Kundskabsvæld bragte han livet eller intet over paa Prædikestolen. Af sin logiske Dannelse

diviſioner, hvis Samling var ſom det tørre Sand, naar man aabner Haanden, og lader hvert løbe ſin Vej. Deraf gjorde man imidlertid en Remſe ſammenvævet ſaa net og tæt, at den klingede af lutter artige Talemaader, allegoriſke Indfald, korte Alluſioner paa lange bibelſke og Almuen ubekjendte Hiſtorier. Sensus litteralis kom i liden Betragtning, allegoriſke mysteria og ſelvdigtede Udlæggelſer bortſkyllede al Soliditet, ligeſom den nette og koncise Talemaade al Tydelighed" (etc.) „Denne Prædikemaade, ſom Englænderne ikke længe holdt vedlige, blev i lang Tid højligen admireret og imiteret her i Danmark. Derom vidner den ſtørſte Mængde af trykte Ligprædikener, om hvilke man kan ſige: sapiunt demorsos ungues, sed et dementiam seculi. Det er bibelſt og efter Anſeelſe lutter Guds Ord, artig ſammenrimet, men Gud veed hvad Lys det kunde give en aandelig Blind eller hvad Kraft en Svag." — „Saadant Dukketøj, ſpillende Koncepter, Alluſioner, Allegorier, Paronomaſier og deslige, ſom Biſkop Hersleb kalder et aandeligt Taſkenſpilleri, ſigter ſnarere til at dæmpe end at opvække den alvorlige Andagt." „Imidlertid fik denne Prædikemaade her til Lands ſaa almindeligt Bifald, at intet vejede op imod den, og alle unge Prædikantere ſørgede ikkun for at ſanke ſig et Magazin af ſaakaldte Koncepter eller bibelſke Artigheder. Dermed fyldte de deres Søndagsprædiken. De Tilhørere, ſom vel havde læſt Bibelen, begrebe nogenledes hvad det vilde ſige, og ſyntes, at det ſmagede af ingenio, og viſte, at Præſten havde gjort ſig Umag, hvilket var alt. Den ſtore og enfoldige Hob ſad og gabede derved, menende, det var en lærd og „højtrabende" Prædiken, ſom ingen kunde forſtaa ſig paa, endſkjøndt den holdtes i hans Modersmaal. Denne fordærvede Smag florerede hos os henved 100 Aar" (1650—1750.) Altſaa næſten til den moraliſke Prædiken, ſom begyndte Overgangen

til Rationalismen. Det er imidlertid sandsynligt, at begge Maader, den dogmatisk-afhandlende og den allegorisk-henthdende en Tid lang have gaaet ved Siden af hinanden, foruden mange andre Variationer efter Smag og Behag. Man finder de forunderligste Ting om hin Tids Prædiken. Birkerod anfører ved Aaret 1671 et Exempel paa den første Maade: „I St. Knuds Kirke i Odense gik Sognepræstens Aftensangsprædiken mesten Del ud paa descriptionem vitæ æternæ, saasom han ved Anledning af de adskillige Tungemaal, med hvilke Apostlene talede, recenserede vidtløftigen de Lærdes Meninger om hvad Tungemaal vi skulle bruge udi det tilkommende Liv." Pontoppidan anfører som Exempel paa Kunstthemata en Prædiken af en vis renomeret Kjøbstedpræst, som paa en Søndag, der just indfaldt paa Mortens Aften, in exordio talte om St. Martini Flugt i Gaasestien, og „af dette exordio inducerede han schematice i Søndagens Evangelium det Thema: Gaasestegens Vendelse som et Sindbillede paa Synderens Omvendelse." Og en gammel Landsbypræst skrev til Hans Leth: „Vi have nu hørt med allerhøjeste Bestyrtelse, hvorledes en herlig højlærd Mand haver søgt at erhverve sig den højeste Øvrigheds Naade og Gunst ved en ny Mode at prædike, nemlig paa Rim, og man fornemmer med Vemodighed, at der lader sig finde saadanne Prædikantere, der beflitte sig paa at prædike paa Moden. Det haver saaledes taget Overhaand, at en stor Del af vore Candidati theologiæ bringer intet andet tilbage fra deres Tid og Midler hensatte paa Akademiet, end store Paketer af saadanne sammenrapsede Prædikener paa Moden." Alt dette maa haves for Øje, naar man vil forstaa Holbergs Tid.

Blandt Kirkens veltalende Mænd ere kun de fra den senere Tid ret bekjendte. „Niels Hemmingsen var ikke veltalende uden i det latinske Sprog." Brochmand var i sin

Tid udmærket. Ole Vind (f. 1590; Sognepræst til Frue Kirke og Stiftsprovst 1642; Hofprædikant 1645; † 1646) er bekjendt for sin Frimodighed; han holdt en Prædiken i Frue Kirke mod Hoffets Sæder, og fik Befaling at gjentage den for Kongen. Efter at have gjentaget de haardeste Udtryk deri, bekræftede han dem med et stærkt Slag paa Prædikestolen, i det han udbrød: Det var, Guds Død! de samme Ord jeg talte i Frue Kirke. Mikkel Henriksen Tistorf (f. i Odense; 1652 Slotspræst, 1660 til Nikolai Kirke; † 1701) „passerede for den kosteligste Prædikant i Danmark." Hans Sørensen Leth, kongelig Konfessionarius (f. 1625, † 1688), som hindrede de lærde Skolers Nedlæggelse, blev just for sine Talegaver fra sit Præstekald Ringe og Herringe i Fyn kaldet til Hove 1658. „Naar han prædikede, var Gangen ind til Kirken saaledes proppet med Folk, at man ikke kunde trænge sig igjennem." Peder Jespersen, kongelig Konfessionarius, oratorum phoenix (f. i Norge 1647, studerede i Leiden, Utrecht, Oxford og Cambridge; 1670 Præst til Stenstrup i Fyn) blev 1688 formedelst sin Veltalenhed kaldet til Konfessionarius († 1714.) Tilbage stode heller ikke de tyske Prædikanter: Johan Lassenius (f. i Pommern 1636; 1676 Præst til Petri Kirke, † 1692) „tiltrak med sin theatralske Veltalenhed saa mange, at Kirken maatte udvides." Det var ham, som spillede Bolt med sit Lommetørklæde; og som gik med sin Ligskjorte paa for Kongen. At Præsten ivrede mod de slette Sæder var i sin Orden. Stundum blandede han sig ogsaa i Politikken. Esaias Fleischer (f. i Kjøbenhavn; 1665 Præst til Helliggeistes Kirke, † 1697) kaldte 1679 Freden til Lund, som han skulde takke for, en skiden og skammelig Fred; blev derfor suspenderet af Biskop Bagger, „og sprang der siden gode Penge for hannem til dem, der talte hans Sag i Lave." Hvad der for Ligprædikener

vankede i Betaling og Foræringer, sees af Jak. Madsens Tegnebog.

Pontoppidans Collegium pastorale, S. 185. 186. 325—326. J. Møller, Udsigt over den gejstlige Veltalenhed i Danmark efter Reformationen i Nyt theol. Bibl. 20 B. Bircherods Dagbøger, S. 134. Brevet til Leth i Gamle Kgl. Saml. Nr. 123 fol. anført hos Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 454.

Ole Vind hos Zwerg, S. 588. Mikkel Tistorf i Bircherods Dagbøger, S. 152. Hans Leth hos Zwerg, S. 659 og Bircherods Dagbøger, S. 159. Peder Jespersen hos Zwerg, S. 666. Joh. Lassenius i Pontoppid. Annal. 4, 662. Vorms Lex. og Helweg, Den danske Kirkes Hist. 1, 491. Esaias Fleischer i Bircherods Dagb. S. 201. Jak. Madsens Tegnebog i D. Mag. 1, 218.

Foruden Skrifter, der skulde vække eller gjenkalde Andagten i Kirken, behøvedes der endelig en bethvelig Del Andagtsliteratur for Huset. Da den strenge Rettroenhed havde fjernet alt hvad der kunde friste til en historisk eller filosofisk Granskning over Religionens Mysterier og Livets dybere Hemmeligheder, maatte der i det mindste sørges for, at de gjængse og tillærte Tanker ideelig og ideelig bleve gjentagne; og i denne Retning vare Adelsmanden og Almuesmanden lige modtagelige. Denne Del af Literaturen tør vi derfor heller ikke forbigaa. „Af de theologiske Systemer lærer man at kjende de Lærdes Sysler, men ønsker man at kjende hvad der levede og rørte sig i Folket, Adelige og Uadelige, da maa man gjøre Bekjendtskab med hvad der for en stor Del udgjorde Næringen, og derfor atter giver Udtrykket for Folkets aandelige Liv." Det gjør unægtelig Andagtsliteraturen. De dertil hørende Skrifter danne imidlertid en temmelig broget Blanding, som det er vanskeligt nok at karakterisere. Grundtonen er Andagten (Forløsningen), Akkorderne Skriftsprogene. Lutherdommen er naturligvis herskende, men den

ſtriber ogſaa ud ſnart til Pietisme, ſnart til en enemægtig Hylding af Blodtheologien. Fra først af er den jævn og blot belærende, men ſenere søgte den at forhøje Andagten ved allehaande pikante Vendinger, uventede Allegorier og ſindrigladende Lignelſer; og var den forhen bred, ſaa blev den nu ſmagløs. Derhos drager den Staten og Folket ind under Betragtningen, altid med bibelſke Tilſtande for Øjet, eller den dvæler ved Familielivet og dets Tilſtande. Overhovedet knytter ſig til den, alt ſom den voxer, ſaa godt ſom alt hvad Livet krævede. Omſorgen for Sjælen ſtaar ikke ene; Omſorgen for Legemet, for den timelige Velfærd, for Husholdningen, Vejrforholdene o. desl. gik ind med i de gudelige Betragtninger; og i mange Husbibliotheker ſtode uden Tvivl gudelige Traktater og Lægebøger og Bondepraktika ved Siden af hinanden.

Iſær til denne Literaturgrens Særegenheder høre de underlige Titler. Holberg gjør ſig lyſtig over dem. „Titler paa Bøger, ſiger han, have ſamme Virkning, ſom Tjære paa Hjul; hine komme et Skrift, dette en Vogn til at løbe. Men dette Lands Skribentere have hidindtil ladet ſee liden Kapacitet udi denne Kunſt; thi naar man undtager nogle faa, ſom Nyt Skind paa Merians Tromme, Bibelſke Stueuhr, En from Chriſtens Nathue, ſammenſyet med kraftige Sprog af den Hellige Skrift, Solens blodrøde Nedgang, Duen i Klippens Rif, Øvrigheds Pegefinger, Lyſtmad, Forældre- og Børne-Confect, Fandens fire Døttre, Catechetiſk Melk, Catechismi Poſtbud og Breſdrager og andre ſaadanne ſindrige Titler, ſaa ere de andre kun tørre og mavre. Man maa og ſee til, at Titlen opfylder den første hele Side af Skriftet, ſaa at den giver tilkjende ikke alene alt hvad det indeholder, men endogſaa hvad det ikke indeholder.“ Flere Exempler ere: Gudfrygtige Enkers, faderløſe og moderløſe Børns

Apothek og Roſengaard; Troens Beſtandighed og Tommelfinger; den Perſekarret trædende Jeſus; Rachels Barſelſeng (en Ligprædiken); Himmelens Provianthusnøgel; Aandeligt Figenplaſter; Guds Hærſkarers Herres Krigsartikle; Bibelſke Virak; Himmelſke Haveſelſkab; Enkens Taare og Tørklæde; De tretten aandelige Politiforordninger, o. ſ. v. En anden Særegenhed er den Maade, hvorpaa Forfatterens Navn angives ved Begyndelſesbogſtaverne i Titelens Slutning eller ved et Anagram. Hans Oluffen Nyſted eller Johannes Olai Neapolitanus ſkriver i ſit Levnet: Symbolum mihi fuit Jesu Ope Nitor, jeg lider og ſtoler paa, at min Jeſus hjælper mig, og i hans Navn beder jeg Herren Om Naade, forventende Naade og Miſkundhed Her Oven Ned; og han har ſaaledes Udtryk nok for ſit latinſke og danſke Navn. Lignende findes overalt.

Holbergs 126 Epiſtel til et collegium politicum paa Landet; jf. Riegels, Chriſtian den Femte, S. 811—812. Nyſted hos Bendz, Bidrag til Horſens Skoles Hiſt. Program 1848, S. 52. Bibelſke Stueuhr (etc.). Commenteret ved en og anden Sparetime og evulgeret af den ſom ikke aflader at holde faſt ved Chriſti Dyrebare Sandheder Kbh. uden Aar (i Hjelmſtjernes Samling) er fra en langt ſenere Tid, men kan være Exempel paa at Smagen holdt ſig. Det er Rim til hvert Klokkeſlet belagte med Skriftſteder.

Ligeſom den danſke Pſalmedigtning ved udvalgte Prøver har givet et ypperligt Bidrag til vor Literaturs Hiſtorie, kunde maaſkee nogen have Lyſt til at give lignende Prøver af Andagtsliteraturen, for at oplyſe ſaavel Smagens ſom Sprogets Tilſtand; eller i det mindſte at ſkaffe ſig en Foreſtilling om Omfanget og Beſkaffenheden ved at eftерſee en Del af diſſe Skrifter. Som Vejledning meddeles derfor en Fortegnelſe over de vigtigſte Forfattere.

Poſtiller haves iſær af P. Tidemand, A. B. Dallin (Pangratii Poſtil. 1598. Tilegnet Dronning Anna Cathrine, „at E. F. Naade kunde haffue nogen dis ydermere Aarſage oc Øffuelſe, til at lære, forſtaa oc gierne lide vort Maal"), P. A. Medelby, N. M.

[illegible], P. Jørgensen, N. Hvid, J. Ber
N. Bredal, N. H. Neravius, N. Hemmingsi
Andersen Neſtved (Vita hominis. Vnderu
leſſned etc. Kbh. 1571. Blandt Univer
L. Berthelsen, Rigsraad Jak. Ulfeld, Dig
H. Thomæsen, Rasm. Lauridsen, H. Mogensen
B. Melchiorsen, M. J. Skaaning, A. J. M
Povel Madsen, N. Jørgensen, N. L. Arctander,
Hansen, Bogtrykkeren Mads Vingaard, A. B.
ſtrup, Bertel Jeſpersen, Jørgen Eriksen, Bogtr
(Wedel-Simonsen, Odenſe Bys Hiſt. 3, 132),
Alb. Horſens (Fandens fire Døttre), Jak.
Peder Lauridsen (Ydſtad: En Bog om Endr
Huſtaffle oc Spegel, Om Aandelig Stat, Verdl
Stat, Kiøbſtæts Stat, Skibs ſtat, Krigs ſtat,
ſtat; oc Tienetis ſtat, Vdragen aff den offu
Dauids Cxxxiij Pſalme. Ved Peder Lauritzsøn,
nere. Kbh. 1600. I Hjelmſtjernes Saml. M
A. M. Buch eller Tolding, J. J. Venuſinus, G
(Præſt i Skaane. Mangler hos Nyerup; det
Skrift findes i Hjelmſtjernes Saml.), J. H. Pfre
H. Gunnarsen, N. Lauridsen, Jak. M. Veile (
Crone, Program fra Odenſe 1851), A. M.
Lange, H. P. Reſen, Anne Krabbe. Mag. [illegible]
[illegible]

Hjelmstjernes Saml.; mangler hos Nyerup), A. K. Tybo, Hans Knudsen (Lucas Pollios Prædikener, hvis Titel er: Guds Børns daglige Memorial oc Christelige Betænckelse. Kbh. 1627; med en ret mærkelig og artig Fortale til Dronning Sophie), J. Koch, J. J. Mariager (Gudfrygtige Enkers Apothek), Engelbr. Jørgensen, N. Helvad, A. J. Langebek, S. O. Koch, S. M. Ydsted, O. L. Throndhjem eller Arctander (Gud Faders Døttre. Pontoppid. Annal. 3, 797), P. J. Kragelund, J. D. Jersin, Chr. Ferring, L. Chr. Rhod, P. Madsen, M. Jonæsen, Sev. Thomæsen (Herbergers Horoscopia. Yttringer om Sproget), N. P. Dinis, N. M. Skelderup, Chr. St. Bang, Boghandleren Joach. Moltke, Sv. J. Trellufsborg, Ludvig Munthe, F. A. Cant, Boghandleren Nør-Nissum, A. Hjøring, P. Vandal i Magstrup, P. N. Skåning (saaledes skriver han sig), N. Sv. Chronich, M. Kejtom, Mette Gjø, Chr. Aug. Eriksen, M. Humble, J. H. Trige, P. Jensen, Herman Holstein (Brunopolitanus, i Helsingør: Soliloqvia de passione Christi. Hvorledis ethvert Christet Menniske vor Herres Lidelse oc Død skal betencke, ved Martinum Mollerum. Aff Tydsken udsat paa Danske Tungemaal. Kbh. 1647. Tilegnet Iffuer Vind til Nørholm. Mangler hos Nyerup), Kirstine Munk, H. L. Lunde, R. P. Ravn, Th. Vegner, H. R. Ydsted (Davids gulden Klenod, Om den dumme Due iblant de Fremmede langt borte. Svrø 1648. 1649. Til den udvalgte Prins Christian den Femtes Enke Magdalene Sybille; Prinsens Død omtales), Jørgen Rosenkrands (Davids Salige eller Gud saa-lige Mand lignet mod den V-gudelige eller Gud-uljge Mand, udført oc forklarit aff Een som venter Jesu Rjgis Komme. Kbh. 1671), N. Christensen, Gunde Rosenkrands, N. Trugelsen, Villads Nielsen (Himmeriges Barnemoder; Nøglen til Guds Hjerte; Troens Bestandighed og Tommelfinger; Catechismi Postbud; Rachels Barselseng), Alb. Ravn (Himmelske Herredag), Birgitte Thott, Maren Jersin, Erik Pontoppidan, Samuel Bugge, L. M. Scavenius, Underbibliothekar P. N. Mehrn, Elisabeth Thott, Renteskriver M. J. Fechtel, P. Lauridsen, Skibskaptain P. Pedersen, Engellænderen Daniel Collins (Nova liter. maris Balth. 1698, S. 115), Chr. Ped. Abel, P. J. Colding. — Efter 1660: G. Miltzov, Th. Thueseng, Arnold de Fine, J. Pedersen, J. B. Køneke, Boghandleren Chr. Cassuben, O. S. Lemvig, Erik Rosenkrands (Siælens Frelse ved Dødsens jdelig

Betractelſe Oc Guds Ords liuſende Lycte frimodelig at vandre igiennem Dodſens Mørk til det evige Ljffs Lius. Alle troende Guds Børn til Lærdom oc Troſt forfattet Aff den Som med dennem aff Guds Naade daglig venter det Evige Riges Krone. Kbh. 1666), Peder Müller (Himmelſke Haveſelſkab, m. m.), E. Edvardſen, Bogbandleren Chr. Gertſen, P. A. Samſing, K. Jenſen, L. M. Vidſted, L. von Baden (Bendz, Bidrag til Horſens Skoles Hiſt. Progr. 1848, S. 49), A. H. Bonde, Th. Bartholin, J. J. Munk, Bogbandleren Daniel Paulli, Pernille Roſenkrands, L. Herfurt, Joh. Brunsmand, Hans Bagger, J. Borchardſen, H. E. Mand (Chriſti Krybbe etc. ved den Som ſaa længe vil tilbede Barnet i ſin Krybbe paa Jorden indtil hand omſider ævig udi Himmelen maa ſee Hans Eget Milde Anſigt. Lund 1676. Sproget er aldeles danſk), H. H. Vindekilde, Fr. Kyhn, L. P. Grendſten, Sophie Bilde, Ped. Terpager, J. S. Bergendal, K. Bang (Den Perſekarret trædende Jeſus; Den ſøde og velſmagende Catechismi Brydſtmælk), J. L. Aaſtov (Catechismi Børns aandelig Melck oc Thggemad), M. Leigh, M. Chr. Ravn, H. Brychman, Lægen H. Olſen, Chr. L. Nyborg, G. Vindekilde, Borgemeſter M. Brun, Cl. A. Trundhjem, Navigationsdirektør Bagge Vandel, L. Pontoppidan, P. Bech, J. Gieſſing (Enkens Taare og Torklæde), H. L. Stevener, N. J. Muus (Duen i Klippens Rif), Digteren T. Renberg, Chr. P. Herslev (Tretten aandelige Politiforordninger. Nova liter. maris Balth. 1703, S. 136), Chriſtenſe Fris, R. N. Kruſe, M. Roſtoch, P. Toxen (Solens blodrøde Nedgang. Nova liter. maris Balth. 1703, S. 115. 234), S. Ild, Jens Thomſen Bang (Paſſions-Tancker. Kbh. 1691. 4. I Hjelmſtjernes Samling; mangler hos Nyerup), C. Saſs (Nova liter. maris Balth. 1704, S. 216), L. H. Hylling (Duen i Klippens Rif. Nova liter. maris Balth. 1704, S. 273), S. Colding (Den blodige Brudgoms Kiærlighed Til ſin blod-fyndige Brud Herlighed. Kbh. 1693), Henr. Borneman, L. J. Odislin, A. Maſæus, O. J. Due (Nova liter. maris Balth. 1700, S. 84), E. E. Naur (Langfredags Spejl i et Spectakel (etc.) Af en Chriſten, der til ſin Sieles Ankerhold I Chriſti Lidelſer ikke vil forglemme Eet Eeniſte Naglegab. Endnu oplagt Kbh. 1750. Hans Skrifter i Nova liter. maris Balth. 1700, S. 85. 1703, S. 185), J. A. Hummer (Nova liter. maris Balth. 1699, S. 150), M. Rhode,

H. J. Hvalsøe, (De Bedendes aandelige Kjæde af 41 Led. Nova liter. maris Balth. 1703, S. 20), Inger Sønberg, P. Witt, Jak. Rasch (Nova liter. maris Balth. 1700, S. 206), H. Foss, J. M. Huulbech (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 20), Chr. Dreier, Ellen Opdal (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 115), H. J. Horning (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 114), H. O. Nysted (Bidrat af Engeddi Plantebed. Nova liter. maris Balth. 1703, S. 114), J. Hoe (Nova liter. maris Balth. 1704. S. 384), Chr. Fr. Mavors, relegeret Student (Nova liter. maris Balth. 1704, S. 87), J. Godsen (Nova liter. maris Balth. 1704, S. 384), Fr. Chr. Schnel, And. Hof, Hospitalsforstander H. Vinslov, Kvækeren Chr. Meidel, L. Vinslov, Hans Bang.

Denne Fortegnelse, der endda ikke er fuldstændig, kan, hvor kjedsommelig den end seer ud, i det mindste oplyse hvad denne Tid levede i og levede for; derom kan enhver overbevise sig, der blot vil læse en tiende Del af disse Forfatteres Skrifter. Derimod er det ikke saa let i Korthed at give en Fremstilling af Indholdet og Behandlingen.

Man finder i Prædikenerne de utroligste Modsætninger. I Biskop Hans Baggers Bededagsprædikener (S. 85) forekommer: Er da Menniſken bleven som Bæster og deres Huse som Bæsternes Hytter? Naar Manden bliver til et Svin, saa bliver hans Hus til en Svinesti. Gud søger tit efter Menniſken, men finder intet uden Æseler, enddog det var aldrig i Guds Tanker, at fordi han blev et Menneske, derfore skulde Menniſken blive som Bæster, ja værre end Bæster; thi saa siger Herren: hører, I Himle, og du Jord, mærk (etc.) J. Moller har allerede bemærket om Peder Jespersens Ligtale over Niels Jul, at den paa 411 Sider i lille Folio citerer over 2000 Bibelsprog, taber sig i engelsk Smag og paa hver Side har franske Ord; og dog faar den nordiske Natur Overhaand i Slutningen: Saa far nu vel, du redelige Jul, og hav tusind Tak for hver Dag, du har været her, for hver tro Tjeneste, du har gjort din Konge og dit Fædreneland! Far evindelig vel, du stridbare Helt, og gak ind i de evige Fredsboliger, hvor der er Fred uden Fejde, Glæde uden Sorg, Ære uden Misundelse, Lys uden Mørke, en meget stille sagte Ro. Gud lade os finde dig der, og der samles med dig til evig Tid uden Ende!

Endnu større er Mangfoldigheden i de egenlige Andagtsskrifter. Snart udtaler sig den inderlige, trohjertige Tro, som i Bertel Jespersens Liffsens Krone (1591), der end ikke forsmaar at vende tilbage til katholske Legender, f. Ex. om Ignatii Hjerte, som Tyrannen lod skjære i mange Stykker, og „hvor han skar, da stod det Navn Jesus"; snart søger Forf. at gjøre Foredraget især af Frelserens Levnet, navnlig Lidelseshistorien, endnu mere indtrængende ved at tilføje Billeder, som i Rasmus Hansen (Reravs) Passional. Kbh. 1573. 4. hvor Bonnerne indtage den ene Side, illuminerede Kobbere den anden. I Mangel af Kobbere fyldte man Stilen med Billeder og Lignelser, „allegoriske, aandelige Meditationer og Betænkninger", f. Ex. Chr. Chr. Ferrings Et Aandelig Sejrverck eller Timeglaß. Kbh. 1633, hvor den Fugl Phænix lignes med Christus i syv Henseender; den kristne Kirke med et Faar i sex Henseender, o. s. v. I sammes Gyldene Tanke-Ring, der er udgivet tilligemed hans Trøsteskole og En Aandelig Guldkiæde. Kbh. 1641, lærer man ikke blot hvad man skal betænke, „naar Morgenstiernen oprinder," „naar mand hører Hanen gale" etc., men ogsaa „naar mand drager i Klæderne," „naar Du tøer Dig," „naar mand kemmer sit Haar." Snart forenedes begge Dele, saa at Skriftstederne knyttedes ind i en allegorisk Krands, oplyst med Kobbere, og det især for at tækkes Kvinden. F. Ex. Alle Christelige oc dydelige Jomfruers ærekrantz (etc.). Bescreffuen aff M. Luca Martini. Met D. Joannis Auenarij (Habermands) Fortale. Kbh. 1594. (Tilegnelsen skreven i Dec. 1593. Udgivet af Bogtrykkeren Laurenz Benedicht). Her fremstilles tyve Urter (med ret gode Træsnit), svarende til ligesaa mange Dyder, og Urternes Egenskaber anvendes, saa godt det lader sig gjøre, paa Dyderne. Saa skal de forenes i en Krands. „Wi haffue nu aff Guds Naade spatzeret vd i den Aandelige Vrtegaard, oc plocket der Tiue slags vellutendis Dydeblomster, til vnge Jomfruer, som voxte i try Bied, paa Troens Rod oc stilcker. Oc wi skulle nu til, oc giøre en Krantz aff dem, om wi viste, huor paa oc huor met wi kunde tilsammen binde dem, thi Jomfruer pleye icke at krone oc pryde sig met bare Blomster. Derfor er det fornøden, at skære oc berede os, Først en Bøhel, det er, at wi tilkende giffue, huor vdi disse Dyder skulle skinne. For det Andet, at wi giøre Krantzen fast met Silcke, met Guldsnorer oc Sølffsnorer, det er, at wi fremsette de Aar-

Det ny Testamente er ingenlunde den eneste Gjenstand for Be-
ngen; det gamle med sin rige og mangfoldige Historie gav et
Stof til Anvendelse, og Tiden havde ligesom udelukt sig selv
rdens Historie, for næsten ene og alene at leve i Jødernes.
ler derpaa ere: De besynderlige Historier, Sententzer oc Ex-
, som findis i den hellige Scrifft, om Øffrighed, Kald, Regi-
c. Bestilling (etc.). Ved Niels Nielsen Colding. Kbh. 1567.
rst staar Moralen, Kongers og Øvrigheds Pligter, saa de
k Exempler af Bibelen. Niels Hemmingsens Fortale anbe-
Bogen. Lignende er: Kongelig Majestæt ved Propheten Jere-
Affmaled Aff Guds, Naturens oc alle Menniskers Lov forklaret
Aff Lucas Jacobsøn Debes. Kbh. 1673. 4. Følgende Prøve
t af det sidste: „Det Menneskelige Kiøn iblant alle Legomlige
r giffne aff Gud oc Naturen, Haffver inted Ædelere, inted
rere, inted underligere, inted kierere end som Øyene. Thi
ere liufens middeler, alle tingisters leffvende spegeler, Sindets
, Legemets ledsagere (d. e. Vejvisere), tanckernis obenbarere,
eds tilskyndere, huilcke saa som Vegtere for det gandske Legeme
te paa den høieste plads udi Legemed, udi hvilcke, i denne voris
s forkrenckelighed, mand alleniste, fremfor i de andre Lemmer,
mer en liden lefning aff det Menneskelige Legemis fuldkommenhed

Thi ligesom Stole staae paa Beene oc ere derfore saa stadige at mand tryggeligen kand sætte sig paa dem: Saa hafver oc hvert Embede sin Stoel til et Vidnißbiurd om det samme;" hvorpaa Salomons Stol beskrives og alt bliver forklaret, hvorfor det var saa og hvad det betyder. Ja end ikke saa almindelig en Gjenstand, som Krigens Retmæssighed og rette Forelse, kunde udføres uden ved Hjælp af Mosebøger. Saaledes f. Ex. Herrens Stridslov Deuter. 20 (etc.) Efter Originalen udi det Hebraiske Sprog, aff den Hellige Skrifft ydermere forklaret (etc.) Aff en som tiener Den Allerhøyeste Herrers Sampt Dommernes Forste (Arnold Hansen de Fine). Kbh. 1662. 4.

De ældste Skrifter ere de bedste. Troen fyldte Hjertet, og en levende Bekymring for at nogen skulde forfejle den, bragte Forfatterne til idelig at indprente det ene fornødne. Men da der ikke mere var Tanke om Tvivl, gjældte det om, tillige at gjøre den tækkelig, og den samme Smag, der gjorde sig gjældende i den kirkelige Veltalenhed, trængte ind overalt. Et Exempel maa være nok. Morten Rhodes Christi Legeme, Det er: den Stridende Christen Kircke under et Menniskis Gestalt. Kbh. 1699. 4. (jf. Nova liter. maris Balth. 1700, S. 52) begynder med Lyksønskninger paa Vers til Hjertet, Kong Frederik den Fjerde, Brystet, Dronningen, hvorpaa følger Tilegnelse til Lungen, Conrad Reventlou (etc.) Man skulde tro, at der ingen Skriftsteder behøvedes til at godtgjøre, at Solen sidder paa Himmelen og at Blomsterne staa paa Marken. Ikke desmindre begynder Tilegnelsen saaledes: „Solen sidder paa Himmelen (Ps. 19, 5), Blomsterne staar paa Marken (Ps. 103, v. 15) Skyerne udbreder sig i Luften (Job. 26. v. 9) alt til den Ende, at naar Solen gaar op med Heede, gisr Gresset vißned, Blomstred der paa falder af, og den dejlige Skikkelse fordervis: Da skal Skyerne temperere Solens Heede og være een Skygge for Heeden (Esa. 25. v. 5): at Blomsterne kand settis i Landet, Figentræerne udskyde smaa Fligen, og Viintræerne smaa Druer (Høyl. 2. v. 12. 13)" (etc.) Vor Sol, det er Kongen, de Mænd, han har tilegnet Bogen, maa vel kaldes Skyer, „Solens og Kongens Skyer, som hver Dag staar omkring Kongens Stol, og betekker hannem ligesom Skyerne betekker Solen." Paa lignende Maade gjennemgaar Bogen selv alle Legemets Dele, og sammenligner dem med Kirken. Hovedet er Christus, Hjernen er Christi Viisdom, Panden er Herrens Lov,

Øinene er Propheterne, Næsen er Patriarkerne, som ved deres Offringer tilførte Herren en behagelig Lugt. „Næst Hovedet sidder Halsen i det naturlige Legeme, og den sammenbinder Hovedet og Lemmerne, saa at de ei kand adskillis, saa haver og det Aandelig Menniske sin Hals, som er Guds Forjættelser." „Som Lungen ligger omkring Hiertet i det naturlige Menniske, saa sidder ogsaa Kongens Beheimte Raad, som den aandelig Lunge, Kongen, det aandelig Hierte, nærmest." „Som Lungen i sig selv er svampagtig og drager Aanden til sig, og giver den fra sig igien, saa bør og den Aandelig Lunge at være imod sit Legeme, skarpsindig og snart til at fatte og igien give fra sig og meddeele gode Raad." „Som Gud har sat Leveren udi det naturlige Legeme, saa har og det Aandelig Legeme sin Lever, nemlig Biscoper, Theologi og saadanne Lærer, de bør at være een lever af Forstandighed, af Lærdom, af Fromhed og af Hellighed." Maven er den gemene Almue. Efter den følger: „Laarene. Som Maven ikke føris af egen Magt, men bæres paa twende Stolper og Støtter, nemlig de twende Laar, Been og Fødder, saa tiener det ikke den gemeene Mand at raade og styre sig self, aandelig viis, men bæres paa twende Aandelig Støtter, Laar og Been, som ere Under-Rettens Betienter." I den Smag er hele Bogen, som er censureret og anbefalet af H. Gerner og Joh. Vandalinus. Og hos nogle udartede denne Tankeklogt endelig til en Ordskvalm, hvori Tanken gik under. Titelen paa eet af Helvaders Skrifter maa være nok til at give en Forestilling derom: Morsus Diaboli Eller Den bittere sandhed, om Judas Ischariots Christi Forræders Compagni oc Gildehus: til huilcket henhører, alle falske forræderske, usgnactige Øretuder, Trappedragere, Spitzbosser, Bagvasker, Beklicker, Ridders, Talerckenslickere, Øyentienere, Parasiter, Calummianter, Ærenskænder, Pasquillen skrifftere oc dicter. Kbh. 1689.

Til disse Skrifter høre ogsaa Oversættelser af vidtudbredte Andagtsbeger, saasom af M. J. Skaaning: Savonarola, En Synderis Spegel (etc.) Kbh. 1582. 1587. 1607; af J. J. Venusinus: Th. a Kempis, De imitando Christo. Om Christi Efterfølgelse, oc huorledis wi skulle forsøge all Verdens forfengelighed. Kbh. 1599 (paa Kongens Bibl.) 1626 (paa Universitets-Bibl.) ff. Holms Oversættelse med Rudelbachs Indledning. Kbh. 1848. o. fl. Samt af Th. Bartholin: Hugo Grot, Om den Christen Troes Sandhed

(etc.) Af det Latinſke oversat og mangesteds Forklaret. Kbh. 1678. o. fl.

For at give nogle Billeder af hin Tids Gejſtlighed, meddele vi fremdeles nogle Bemærkninger om enkelte Mænd, hvis Liv er gaaet ud i høiſt forſkjellige Retninger. Disse Tidsbilleder kunne naturligvis forøges.

Alle ville da mindes Fædrelandets Lidelser og Frelse, naar vi nævne Henrik Thomesen Gerner. Hans Fader Thomas Gerner var Renteſkriver i Kjøbenhavn, hvor Sønnen blev født 1629. Han gik i Kjøbenhavns Skole. 1652 blev han Hører i Herlufsholm, men 1654 til 1656 foretog han en Udenlandsreiſe til Holland og England. Strax efter sin Hjemkomſt blev han Præſt i Birkerød. Saa deltog han i Anſlaget mod Kronborg, som foretoges af den danſke Ingenior Oluf Steenvinkel, Hans Rostgaard paa Krogerup og den engelſke Oberſt Rikard Hutchinſon, der var i danſk Tjeneſte; og ſom Henrik Gerner, der forſtod Engelſk, havde gjort Bekjendtſkab med. Anſlaget blev røbet. Gerner, der havde været Bud imellem Hutchinſon og Steenvinkel, blev fængſlet, pint og dømt til Døden. Dagen var ſat, den 19 Auguſt 1659, Kiſten var færdig og alting beredt til hans Henrettelſe, da han otte Timer før den beſtemte Tid blev benaadet, men han blev ſat i et haardt Fængſel, og maatte betale ſvære Løſepenge. Et af de Jern han bar hænger med en Mindetavle i Birkerød Kirke. Af Skruerne, ſom man ſatte paa hans Negle, bar han Mærke ſin Livstid. 1690 blev han Provſt i Ljunge-Kronborg Herred; 1693 Biſkop i Viborg. † 1700. Som danſk Forfatter er han en af de ypperlige. Han forſøgte ſig ikke blot ſom Digter og Sprogmand, men hører iſær hertil ſom Forfatter til: Hellige Dages hellige Tanker, og vendte i ſit Slags eneſte Skrifter, om Regjeringskunſten og om en god Husholdning. Selv hans Overſættelſe

af Heſiod kan henføres hertil efter ſit Formaal. Han er i ſin Opfatning, ſom man kan tænke, gammelbags, men fører et godt Sprog og en ulige bedre Stil end de fleſte af hans Jævnaldre; han er original og dybſindig; Skriftſteder gjælde ham naturligvis ſom Regler, men han har ogſaa klaſſiſke Hentydninger. I Fortalen til Skriftet om Regjeringskunſten ytrer han: at da Gud af ubegribelig Barmhjertighed havde forundt ham Livet, ham, ſom udi Fejdes Tid af vore Fjender var beſeglet til Døden, ſaa har han ikke kunnet føre over ſit Hjerte at begrave ſit Pund i Jorden, ſom ham haver været betroet. „Jeg ſkriver ikke, ſiger han, for de Selvviſe og Kloge, thi deres Hjerne er langt ſkarpſindigere til at udgrandſke det ſom er dybere; dog ſkulde jeg og ſkulde være glad at ſee. Men jeg giver dette for de Gemene, hvilke andre Sprog ikke kan forſtaa. Det ſjunes, at vor Nation, ſaavel ſom andre, elſker Bøger udi deres eget Sprog, hvilket er at ſee af de mange Bøger, ſom bliver af fremmede Tungemaal forvandſlede. Det ſjunes og, efterdi vi verterer ſaa mange fremmede, ligeſom der ej ſkulde findes noget godt hos os ſelv, uden vi ſkulle laane det af andre. Jeg ſiger ikke, at dette (Skrift) er godt, men vil formane andre til at give noget bedre. Udi denne Materie gives derfor den gunſtige Læſer en liden original og ej forvandſket Traktat."

Se foruden Gleſſing, Lauridſ Thura i Hans Roſtgaards Levnet. Puffendorf, Historia Caroli Gustavi, lib. 6 § 52. Pontoppidan, Marmora Dan. 1, 214. 2, 196. Schønau, S. 502. D. Digtek. Hiſt. 2, 147. Den Afſtedstale, Gerner vilde have holdt paa Retterſtedet, i Minerva 1807. 4, 61.

Hellige Dagis Hellige Tanker (etc.) over Evangelierne. Kbh. 1684. fol., over Epiſtlerne. Kbh. 1693. fol. I Anagrammerne anagrammatiſeres hans Navn: Kierne regner (thi hans Bog er en Kjernebog) eller Regner (Tæller) eller Gerne Neger (Korneg) eller Gernere Regnere. Peder Syv ender ſit med:

Lad andre ſkrives højt for Manddom og Bedrivter,
Men Gerner tegnes op for Bog og lærde Skrivter,
Med evig Stil og Roos, ſaa længe der er till
I Nørre Riger tre Præſt, Prædikſtool, Poſtill.

(jf. Peder Paars.)

I Giessings Tychoniana 2, 71 i Tychonii Fortegnelſe over Bøger yttrer Tychonius om Gerners Poſtil: „Henrik Gerner over Evangelierne og Epiſtlene er udgangen i to Folianter og to Qvarter, og fra første den udkom har tabt meget af ſin Pris, og kjøbes for faa Mark. Hvo der har Lyſt at prædike det, ſom hverken han eller nogen kan forſtaa, han kiøbe ham; jeg for min Perſon gad ej raiſonneret over en Bog, ſom jeg maa bekjende jeg ej begriber." Saa meget havde Sprog og Smag forandret ſig paa Holbergs Tid.

De Wiſis Politica Practico-sacra Sammenſkreffuen ved Hendrich Thomæſen Gerner Guds oc Menighedens Tiener i Birckerods Sogen. Kbh. 1662. fol. (1 Bog om Kongen; 2 om Raadet; 3 om den gejſtlige Politi, 4 om Underdanerne.) De Wiiſis Oeconomica Practico-sacra (etc. ſom forrige). „Her er ej Talen om Kaagen, Bryggen og Bagen, men om en god Husholdning;" om en god Husbond, en god Husmoder og Huſtru, om Børnetugt, etc. Begge i Hjelmſtjernes Saml.

Til de ved Lærdom udmærkede Præſter hører iſær Peder Vandal, Præſt i Magſtrup ved Haderslev (f. 1602), en grundlærd Mand og nidkjær Præſt, men næſten en Fremmed i denne Verden. Efter at have gjennemgaaet et langt lærdt Studium hjemme og udenlands, begyndte han i Kjøbenhavn at holde offenlige Forelæsninger over de østerlandſke Sprog; men efter to Maaneders Forløb blev han ved ſin Faders Død kaldet til Præſt ſom hans Efterfølger (1628). Paa en Holm ved Præſtegaarden i Magſtrup byggede han ſig et Hus med fire Stokværk. I det nederſte havde han ſit Sovekammer, i det andet ſin Bogſamling med ſjeldne græſke, hebraiſke og arabiſke Haandſkrifter, i det tredie ſit Naturaliekabinet, i det fjerde ſit aſtronomiſke Obſervatorium

med dertil hørende Instrumenter. Her var han bestandig, naar hans Embede ikke kaldte ham, og lod sin Kone bringe sig Øl og Mad, som han betalte hende med en Dytting daglig. Med sine egne Husfager var han saa lidet bevant, at han ikke kjendte sine egne Heste. Engang, fortælles der, bad en af hans Sognefolk ham at laane hans Heste til at gaa for Brudevognen ved hans Datters Bryllup. Da Fader sagde Nej, henvendte Bonden sig til Præstekonen, som gav Tilladelse dertil. Da nu Vandal selv fulgte med Brudeflaren, og saae, hvorledes de efter Sædvane kjørte med Bruden i fuld Galop, raabte han til sine Naboer: Jo, jeg skulde nok laane dem mine Heste! Da de svenske og polske Tropper holdt ilde Hus her i Landet, brugte Kirkerne til Stalde, og forjoge Præsterne, blev ogsaa Vandals stille Liv forstyrret og hans Samlinger adspredte. Han flygtede til Hadersleb, og skal være død der 1659. Hvor mangen anden Præstemand, om hvem vi ingen Efterretning have, har ikke, som denne, maaskee med Kundskaber, der egnede sig for Kathedret, levet hen i endnu ringere Kaar, i sin tarvelige Bolig, hvor en snæver Stue, lav til Loftet, paa een Gang var Dagligstue, Studereværelse og Soveværelse, uberørt af Tidens Fordærvelse, til Velsignelse for sin Menighed, med sin ligesaa tarvelige og vindskibelige Hustru. Han havde bejlet til hende i Gudsfrygt, og ved sit Bryllup, som Niels Hemmingsen siger, i Bønnen bedet Guds Søn at forvandle ham Livets Vand til Vin (ut aspera, quæ forte inciderint in ista nova societate, velit mollire et aquam in vinum convertere, hoc est, tenues ipsorum facultates sua benedictione prosequi et augere). Og Gud gav sin Velsignelse, om ikke ved Overflødighed af verdsligt Gods, saa ved en uforgjængelig Rigdom paa gudfrygtige Børn.

Peder Vandal i Vorms Lex., Cimbr. liter. 1, 711. Niels Hemmingsens Ord findes i hans Pastor, i Afsnittet Qualis unus ducenda.

Jens Dinesen Jersön, hvis Fader var Præst i Jersie i Kjøge, (f. 1587), gik i Herlufsholms Skole, hvor den som latinsk Digter berømte Villichius Vesthovius var Rektor, og blev siden Hører ved samme Skole. Efter en Udenlandsreisse i Aarene 1607—1610 blev han Rektor i Sorø, og skrev sin latinske Grammatik, der senere udkom. Efter nogle Aars Forløb reisste han atter udenlands med Mogens Krabbe, og blev efter sin Hjemkomst 1619 Prof. i Metafysik ved Universitetet, men fik tillige Befaling som Informator for Gyldenløverne at opholde sig med dem i Sorø. Her foregik en mærkelig Omskiftning i hans Sind. Hidtil havde han været munter og livsglad, ja i Forhold til sine Omgivelser saa fritænkersk, at da han blev bragt i Forslag til det ledige Kald ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, yttrede Jesper Brochmand, hvad man skulde med den Atheist; nu gav en Begivenhed ved Ærkebiskop Absalons Grav i Sorø hans Sind en ganske anden Retning. Han var en Elsker af Musik, og plejede om Aftenen med sin Fløite at gaa hen i Kirken. Da faldt det ham engang ind at besøge Absalons Grav og ligesom give ham en Serenade. Men hvad enten han nu havde et Syn eller hvad det var, fra den Stund af var han ikke mere det samme Menneske som før. Hans muntre Væsen blev næsten til dyb Melankoli, og i hans Grundsætninger foregik der en hel Forandring. Han blev Præst til Frue Kirke 1625, og tiltraadte dette Embede næste Aar. Hans andægtige Prædikener vandt meget Bifald, og mangt et ængstet Hjerte tyede til ham, for at faa Trøst. Selv havde han indre Anfægtninger. Tunge Familietab forøgede hans Tungsind. „Da det behagede den naadige

Gud, ſiger han (i Fortalen til Troens Kamp og Sejer), imod al min Tanke, Mening og Forſæt, ikke alene at kalde, men og at fremſkyde mig til at lære og prædike hans Søns Evangelium til vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, da lod han mig lære hvad Friſtelſerne ere. Hvorledes og hvor længe han derudi holdt mig varm, det er hannem alene bekjendt." Han vil ikke derom andet formælde end Glæden over Sejervindingen. Heraf begyndte han des nøjere at mærke paa Ordet og randſage derudi og kom dybere ind i de Helliges Klagemaals Forſtand, hvilket tilforne havde været ham ikkun ſom en Parabel eller Snak, naar han det læſte. Og efterſom han kunde betænke, at der maatte viſt flere være ſaadanne Anfægtninger undergivne, og kunde vide af ſit eget Hjertes Tanker, hvorledes de dog ſtammede ſig ſaadant for noget Menneſke at aabenbare, ſaa tog han Aarſag efterhaanden noget om ſaadanne Anfægtninger i ſine Prædikener at røre, i Synderlighed af de Evangelier i Faſten om Chriſti Friſtelſe i Ørken og den Cananæiſke Kvinde. Derved erlangede han ogſaa det ſom han efterſøgte, at mange Hjertens Tanker bleve dermed udlokkede og ham aabenbarede, og han fandt, ſig ſelv ikke til liden Trøſt, at mange af dem, ſom han mindſt formente, laa ſjuge med ham udi eet Spital. „Der, ſlutter han, kunde jeg da først fornemme og forſtaa, det jeg med Forundring tilforne randſagede, hvorfore Gud lod mig i Begyndelſen paa det hellige Embede ſaaledes forunroliges endogſaa af Djævelens Nævehug, ſom er, at mig vederfores dermed det ſamme, for hvilket St. Povel takker Gud ſaa inderlig, 2 Cor. 1, at Gud lod mig finde allehaande baade Trængſel og Trøſt for andres Trøſtes og Saligheds Skyld." 1629 blev Jerſin Biſkop i Ribe, og her forfattede han ſine vigtigſte Skrifter. Det var i Trediveaarskrigens Tid, da der ſaaes mange Hære i Luften, faldt

Blodregn, o. desl. Da viste der sig den første Søndag i Advent i Aaret 1630 paa en Vinduesrude i Borgemesteren Ditlev Hansens Hus en Indskrift, som man aldrig før havde seet. Man har den kobberstukken; der stod, men vendt paa Hovedet: C: Ch: estei Beim Brøn. „Den viste sig med klare og fuldkomne Bogstaver, naar Duggen samledes paa Ruden ved 8 Slet om Morgenen; naar man vaskede Vinduet eller tørrede Duggen af, saa forsvandt den, men naar Ruden blev dugget, kom den atter frem. Man prøvede at tørre den af, ja endog at skure Ruden, det hjalp ikke. Den kom atter tilsyne, og altid omvendt." Det satte hele Byen i Bevægelse. „Det Tegn have Folk mere forundret sig over, og eftertænkt det, end noget andet." Biskop Jersin holdt flere Prædikener derom, og skrev i den Anledning 1631 sin Traktat om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer. Skjøndt hans Prædiken og selve Skriftet gaar ud paa at bekjæmpe Overtroen, yttrer han dog deri: „Om denne Skrift vil jeg ikke vist determinere og sige af hvem den er skreven, enten af Guds Befaling eller Fandens Bedrægeri. Dog vil jeg snarere tro det Satans end Guds Værk at være; thi det er uden al Disputation, at det er Satan en ringe Kunst, de Bogstaver paa Glasset i Vandet (Duggen) at drage, og dennem uformærkt tusend Gange at formere" (lade dem komme tilsyne igjen). Derefter udgav han to meget yndede asketiske Skrifter: Vera via vitæ, En rigtig Vej, som fører til det evige Liv, 1633. Denne Bog har han fornemmelig skrevet „for de ryggesløse, stolte og stive Mennesker, som bedrager sig selv i deres Tro, dem til Advarsel og Frygt." Den forkynder og indprenter, at Troen ikke skal være død, men levende, og Forløsningen er intet uden Poenitense og Omvendelse. „Det S. Peder siger om Djævelen, han løber og svermer omkring som en brølendes Løve, er ikke at

forſtaa, ligeſom Satan ſkulde ikkun løbe omkring ſom en Løve eller Hund, uſjunlig, og ſnyfte her iblant os i Verden, men han er og inde i et Menniſtes Hjerte, Mund og Sjæl, og taler til hannem ofte, uanſeet han det ikke ſelv kan mærke." Det andet Skrift, Troens Kamp og Sejer, 1635, har han „ordnet og beſtikket for de enfoldige, bløde og ſjuge Samvittigheder, til Trøſt for dem, ſom have en ſønderknuſet Aand og ere beſværede, og haver Lægedom behov, dem alene til Beverkvægelſe." Derhos har han haft de Lærere for Øje, over hvilke Gud ved Øvrigheden har beſtikket ham til en Tilſynsmand, „at de kunde ſelv vide med de Anfegtede ret at omgaas, og ſkulle ikke efter Jobs trøſterige Exempler spirare verba desperationis, og føre det ud til Fortvivlelſe, ſom hører til Trøſt og Saligheb, men at de kan, ſom Chriſtus paaminder Peder, conversi convertere fratres suos." Det var en Opoffring paa hans Side at ſkrive i Modersmaalet. „Men, ſiger han, jeg haver det befunden og forfaren, at de Enfoldige og de, ſom enfoldigſt forſtaar Chriſtum, og veed intet mere end deres Modersmaal, haver ofte de hybeſte Anfegtninger og derubover denne Undervisning meſt fornøden. Derfore haver jeg den paa vores danſke Maal ſkrevet, endbog jeg det med mindre Umage og med ſtørre Anſeelſe paa Latine kunde forfærdiget." Med mindre Umage! Jerſins Virkſomhed ſom Biſkop varede kun i faa Aar. Hans Anfægtninger toge til. Paa en af ſine Viſitatsrejſer fik han endog et faa ſtærkt Anfald, at han ikke kunde erindre et eneſte Bibelſprog til at dæmpe det med. Han klagede ſin Nød for ſin Kudſk, og bad ham ſige ham et. Kudſken ſagde: Kjære Herre, ſaa elſkede Gud Verden (etc.); og da blev Biſkoppens matte Sjæl opfyldt med en ſaadan himmelſk Glæde og Trøſt, at han tog diſſe Ord til ſit Valgſprog, hvorfor de ogſaa ſtaa i hans Gravſkrift. Om Sommeren

1634 visiterede han i Medolden Kirke, og kom der i Ordstrid med en Mand i Menigheden, hvorved han selv blev hidsig, og det endte med, at Manden gav ham et Ørefigen. Deraf rejste sig en Sag. Jersins Fjender tilhobe toge Bonden i Beskyttelse, saa at Biskoppen blev nødt til selv at rejse til Kjøbenhavn; men han naaede ikke længer end til Nyborg, hvor han døde i Borgemesteren Peder Nielsens Hus i Oktober 1634, i sit 47 Aar. Hans Billede findes foran hans Gudelige Skrifter.

Jersin havde et dybt Gemyt. Han trænger overalt ind i Kristendommens Væsen, en levende Tro, der virkeliggjør sig i Livet. Smiler ad hans Enfoldighed, I verdslige Tiende-Sjæle, men haver Agt for det højere Aandens Liv, som aabenbarer sig igjennem de tvivlraadige Tanker. Han var, om ikke den første, i det mindste en af de første, der stillede sig imod den herskende Overtro med en saa fast Iver, at han derfor blev miskjendt. Men hildet i Tidens Anskuelser og derfor ude af Stand til at gjennemskue sit Stof, forvildede han sig i sin egen Granskning. Der var for ham, som for alle, en Dobbelthed, en Dualisme, i den aandige Verden, en lige stærk Tro paa Gud, Kristus, og paa Djævelen; han vilde derfor drage Grændsen, den skarpe Grændse, imellem Guds og Djævelens Gjerninger, og formaaede det ikke. Ikke desmindre ville hans Skrifter stedse blive uforgjængelige Minder; de give mangfoldige Bidrag til at oplyse Overtroens Tilstand, og indeholde mangt et velsignet Ord for et i Verden forvildet og vankelmodigt Hjerte.

Jersin var tre Gange gift, og havde tre Sønner. Hans Datter Maren blev gift med Niels Svendsen Cronich (1636 Rektor i Kolding, 1639 Lektor i Theologien i Christiania), der omtrent 1653, formedelst nogle Prædikener, hvori han forhaanede Læreembedet, maatte opgive sin Stilling. Han

g ned til Kjøbenhavn, hvor han holdt gudelige Forſamlinger ollegia privata pietatis); men mistænkt for Veigelianisme ev han ſtævnet for Konſiſtorium, og 1655 dømt til at mme Landet. Efter kongelig Befaling blev han imidlertid nſat paa Dragsholm Slot, og ſad der indtil de Svenſke friede ham 1658. Han døde i Amſterdam. Maren Jerſin lgte ham i hans Landflygtighed.

Jerſins Levnet foran Tvende opbyggelige Skrifter. Pontoppid. mat. 3, 156. Terpager, Ripæ Cimbricæ, det ſidſte Blad eller ppendix. (Indſkriften paa Ruden.)

Om Chronichs Sag Pontoppid. Annal. 4, 395. 414. 423. olfs Journal, Juni 1811.

Ἐυδύλλιον referens peregrinationem et fœditatem Bacchaliorum, conscr. a Jano Dionysio Jersino. Hafn. 1607. 4. (Tre ade. En Art Eclog i latinſke Hexametre, Samtale imellem rus og Candidus, imod Faſtelavnslyſtigheder, de rommerſke og de værende.)

Orationes duæ Academicæ. Prior: Lutherus Thaumaturgus a de miraculis Lutheri in gratiam Jesuitarum. Posterior: ile-Irenicum. Hafn. 1621. 4. (Ved Miraklerne mener han e dem Luther har gjort, men dem Gud har ladet ſkee ved ham, d Papiſterne.)

Tractat om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer. Kbh. 1632 meget oftere. Vera via vitæ, En rigtig Vej, ſom fører til det ge Liv. Kbh. 1633 og oftere. Troens Kamp og Sejer. Kbh. 35 og oftere. De tvende ſidſte ere ſamlede i Tvende opbyggelige krifter. Kbh. 1730. Alle tre ſamlede i Gudelige Skrifter. mte Gang befordret til Trykken. Kbh. 1716.

Tractat om Mirakler er tilegnet Provſter og Præſter i Ribe tift (Julii 1631). Thi der i Stiftet var ſkeet flere Tegn, ſom r forſtyrret de Enfoldiges og Frommes Hjerter, i blandt hvilke fornemſte er den Skrift i Ditleff Hanſens Byfogdens Vindue. rfor har han taget Aarſag at gjøre en enfoldig Undervisning for rgerſkabet ſammeſteds, i Ugen ſom det Evangelium indfaldt om ſørſte Tegn Jeſus gjorde i det Bryllup til Cana. Men efterdi

han befandt i ſin Viſitation, at Folk gav ſig mere derefter, end efter den ordentlige Gudstjeneſte, at der opſtod her og der Folk, ſom berømmede ſig af Sjuner og Tegn, ja at hans Prædikener endog blev graveret med ſtor calumnia paa mange Steder, at han ſkulde have approberet al den Overdaad i Klædedragten og foragtet alle Guds Tegn, og derover ſkulde være kommen i ſtor Perikel og Fare; ſaa har han agtet det ikke alene for raadſomt, men og fornøden at lade ſamme Prædikener i en fuldkommen Tractat udgaa.

For at forſtaa dette, hvorledes Jerſin hos ſine Jævnlige kunde gjælde for en Fritænker, maa man læſe Fortalen til ſamme Skrift, thi der oplyſer han, at de Tegn og underlige Gjerninger, ſom man anſaae for ligeſaa mange guddommelige Advarsler, vare idel Bedrag. Chriſti Ord i Matth. 14 (om Verdens Undergang og Chriſti Tilkommelſe) de afmaler og beſkriver os ret vores Tider, udi hvilke vi nu leve. Thi hvad er det andet, ſom hver Mand nu løber og gaber efter, hvorledes Chriſtus kommer til den i et hvidt Barns Lignelſe, til den anden ude paa Marken dompendes neder af en blaa Sky, til den tredie i det Hus og det Kammer, og haver ſønderlige Samtale og Aabenbaring med det vankundige Barn, med den uforſtandige vanvittige Piges eller Kvindes-Perſon, ſom hverken før eller ſiden veed noget ret forſtandigt om Gud at ſige eller lære, er og undertiden af et uſtikkeligt Levnet ſandfærdeligen berygtet; hvad er det andet, end det Herren ſiger, der ſkal opſtaa falſke Chriſti, item de ſkal ſige: See, han er i Ørken, han er paa Marken, han er i Kammeret (etc.) En Del af ſaadan Snak er jo befunden idel optænkt og digtet Løgn at være af nogle letfærdige uforſtandige Perſoner, ſom dermed have villet gjøre ſig et Navn og Tilløb og Anhang, ikke uden deres Baade. For nogle Aar ſiden lod ſig en Piges-Perſon hertil bruge i Korsør. Der hun blev fordret af Kgl. Maj. til Frederiksborg og der paamindet, bekjendte hun ſom det var, idel Digt og Løgn at være. Den Kvinde i Viborg Stift, for to Aar ſiden, udi Hellomherred, hvad Anſkrig gjorde hun med ſin Aabenbaring, at endog Prædikeſtolene ſkulde fyldes dermed; hun er jo ſiden gaaet derfra igjen, utvungen. End det Pigebarn udi Aarhus Stift, nu i diſſe forgangne Dage, hvilket Holger Roſenkrands til Roſenholm tog til ſig, hvad Ry gik der af hende, at man kom løbende mange Milevejs at høre ſaadan en hellig Prophetinde, og ganſke

) vidſte af hende at ſige. Det er dog altſammen befunden
eb og Bedrageri at være. Hvad Tillob, Anhang og Kredit
den af mange Menneſker! Løb de ikke dertil mange Milevejs?
r ganſke Dage? tilſpurgte hende i Stykkeviis hvad Gud paa
i mishagede? Var de ikke og ſtrax færdig, paa hendes Tale,
ax og Knive at fare over deres Klæder? Siger mig nu,
r i vore Dage haver beviiſt ſaadan Andagt og Fyrighed imod
Ord! Viſer mig en eneſte, der nogle Milevejs vil løbe til en
rt Guds Tjenere! Hvor hører man nogenſteds, at Tilhørerne
porge deres Sjæleſørgere til Raads og efter deres Ord ere
at affkjære den hedenſke Forhud, ſom hine efter en falſk Djæ-
Prophetindes løgnagtige Mund haver været færdig og fyrig til
kjære Huer, Hatter, Troje og Skjorte (etc.)
Skriftet ſelv oplyſer tilfulde, hvorledes enſidige theologiſke Stu-
g formel klasſiſk Dannelſe uden Naturkundſkab efterlader et
Rum i den menneſkelige Sjæl, der fyldes med Nonſens. For
ſte fremſtilles, at Gud alene gjør virkelige Mirakler. Og de
derpaa, 1) at en Ting bekommer en anden Natur, ſaaſom
Moſes Kjæp blev til en Slange, Støvet paa Jorden uden
Rørelſe blev til levendes Lus, Vandet blev i Cana til Vin.
2) Tingen miſter, imod al Natur, ſin egen Kraft og Virk-
ſaaſom Solen er aldrig ſtille, men den ſamme Sol ſtaar dog
Joſva til Villie; den flytter ſig 10 Grader tilbage; den miſter
jeſte Middagstid ſit Skin. Det er alt mod Solens Natur.
3) Tingen bekommer noget andet ædeligere og mægtigere Kre-
Art og Egenſkab og Udretning (Effekt), ſaaſom Aarons Kjæp
s igjen, bærer Blomſter og Mandel; Bileams Æſelinde bekommer
ne menneſkelig Maal og Tale, men ogſaa Diſcretion og For-
de fem Brød kan forſlaa imod Naturen at mætte ſaa mange

paa denne Dag, at alle de feldſomme Hændelſer, ſom ſig begiver med vanſkabte Fodſeler, med Aabenbaringer, med Blod, i Vand, paa Klæder, i Maden og med Tegn paa Himmelen, ſkulle aldeles intet have paa ſig, eller Gud aldeles derforuden at være, ſaa at de ſket uden al Eftertænkelſe ſkulle gaas forbi. Men dog er det og viſt derhos, og kan ikke nægtes, at Fanden haver ſin Finger i mange Stykker, og ſpoger og giver ſig udi mange Gjerninger for Gud, og vil tros for Gud, da det dog er Satan ſelv fra Helvede." For det andet handles om Djævelens Magt til at udrette underlige Gjerninger, hvorledes han aber Gud efter, og hvad han ſoger dermed. Han kan ikke gjøre ſandfærdige Mirakler, men det er lutter Kogleri og Øjensforblindelſe. Han kan raade over det mægtige Ildens Element, og ligeſom det var Gud ſelv ſkyde den i Tordens og Lynilds Lignelſe ned af Luften; han kan rejſe Storm paa Havet, frembringe Jordſkjælv (etc.). Langt mere kan han da virke i de ſvagere Elementer, ſom i Skov og Mark, i Kvæg, i Menneſkens Legemer, i Luftens Forgift, i Jordens Ufrugtbarhed, i Sædens Fordærvelſe, i Fiſkenes Fordrivelſe og deslige mere, alt naar Gud vil ſlaa hannem noget løs. (Det oplyſes ved mange Exempler af Skriften og den verdslige Hiſtorie.) For det tredie, hvorvidt vi kan gjøre Forſkjel paa Guds og Djævelens Gjerninger, og hvad paa denne Tid deraf for Satans Værk er at agte. Alle de Aabenbaringer, med hvilke Folk haver løbet paa nogle Aars Tid, at den haver ſeet Chriſtum komme faldende ned af Skyerne i den og den Lignelſe; den haver ſeet og talet med ham ſom med et lidet Barn; den haver været inde i Himmelen og ſeet Gud, og veed at afmale ham paa al Skikkelſe, alt det og deslige mere er idel Djævelens Værk, om end nogle ſaadanne Aabenbaringer kunne i Sandhed være nogle Enfoldige forekomne. Det ſamme er at dømme om de narriſke Englers Aabenbaringer, ſom fortælles; ſaaſom den haver ſeet Guds Engel ſom en Gaas, den ſom et Barn med et lidet krøllet Haar, den ſom et Anſigt med Hænder og Fødder liggende i Graven, uden al anden Geſtalt. Er noget ſaadant ſeet af dem, da haver det været Satan, thi det ſtemmer aldeles intet overens med masculis et heroicis angelorum apparitionibus, hvilke i Skriften er antegnet. Alle de Aabenbaringer, ſom taler ikkun om det udvortes man haver i Noder og Klædedragt, ſom man nu veed ſaa meget af at ſige allevegne,

om Øl, om Hosebaand, om Kraver, Huer, Hatter, Folder, Borer, Snorer, blaa Stivelse og mere saadant, hvilket er altsammen udenfor Menneskens Hud og Kjød, udenfor Hu og Hjerte, det er altsammen Djævelens Spøgeri (etc. etc.) I denne Afdeling slaar han derfor med samme Svøbe de Mægtige saavel som de Ringe, og skaaner ingenlunde Præsterne, som i deres Prædiken lempe sig efter Tilhørernes Begjerlighed.

Af Præstens Prædiken kan man lære at kjende en Tidsalder saavel som en enkelt Menighed. Derfor har jeg ved dette Uddrag villet gjøre opmærksom paa, hvilket Emne en Biskop engang valgte, naar Aanden ret kom over ham, og hvorledes han behandlede det. Men hvis nogen vil lære at kjende Djævelen tilgavns, saa maa han endnu læse Fortalen til Troens Kamp og Sejer om Satans Fristelser. Man skulde ikke tro, at Satan var saa mægtig og alvidende som han virkelig er. „Satan veed hvad baade du og jeg gjør inde i vor inderste Kammer, han kan og høre hvad jeg taler med mig selv i min Seng om Nattetid", etc.

Maren Jersin udgav: Sjælens Skat (etc.) For mange Aar siden aff en oprictig Guds elskere, først i det Spanske Sprock beskreffven, oc nu paa ny offversat aff Næderlandsk paa Dansk, aff en Guds Begiærerinde: M. J. D. J. Kbh. 1653. I en stor Skov og Ødemark boede en hellig og andægtig Mand; hans Navn var Begierer. Han tog sig for at gjennemrejse den hele Verden for at naa den fuldkomne Viished og Guds Kierlighed. Han lod en Faarehyrde vise sig Vejen til en Ridder, som hed Guds Kierlighed. Udenfor stod en Portnerske, der hed Forsængelig Ære. Begiereren bankede paa med en Jernhammer, som hed Langmodighed; saa kom Portneren, og hans Navn var Guds Frygt (etc. etc.) Ligesaa smagløse ere Chronichs Tre aandelige Sange. Kbh. 1649 — undtagen for Liebhavere.

Erik Eriksen Pontoppidan (den Ældre), f. i Broby i Fyn 1616, gik i Odense Skole, kom til Universitetet 1635, og rejste udenlands 1641—1642. Derefter blev han Hofmester hos Kansleren Christian Frises Søn, der studerede i Sorø; 1649 blev han Slotspræst til Kapellet i Andvordskov, og udgav i denne Tid Prædikener og andre theologiske Skrifter;

1665 blev han Præst i Kjøge, og til denne Tid hører hans Grammatica danica; 1673 blev han Biskop i Throndhjem, † 1678. Om hans indre Liv finder jeg ingen andre Oplysninger end dem hans Skrifter give, men han er en saa mærkelig Mand i vor Literatur, at han fortjener en særlig Omtale. Her vælger jeg ham til at oplyse den Retning, der taber sig i Jesu Blod. Den finder i Frelserens hele Liv en Daab, og det en firdobbelt: Vanddaaben, Aandens Daab, Læredaaben og Bloddaaben, og dvæler med Forkjærlighed ved den sidste.

Gudelige oc gaffnlige Betænckninger offver Vor Frelsers Jesu Christi hellige oc Højværdige Bloed-daab udi Faste-Prædickener til boed oc bedring troe oc trøst andragne aff Erick Ericksøn Pontoppidan K. M. Slotzprædikant til Antvorskow. Kbh. 1653.

Teratologia ceu Appendix. Det er Kort oc Eenfoldig Forklaring offver de Tegen, Som skede i oc effter Vor Frelsers Jesu Christi Lidelse, Til Gudelig oc gaffnlig efftertænckning for Herrens hellige Meenighed udi Faste 1652 (etc.). Kbh. 1653.

Vor højplagede Frelsers Jesu Christi Bloed-Daab Til gudelig oc gaffnlig Brug Riim-viis oc Sange-viis (etc). Kbh. 1653.

Det første af disse Skrifter, der kan være nok til en Prøve, er tilegnet sex adelige Fruer. For dem gjennemgaar han Brudens, den kristne Kirkes Brudgoms Egenskaber efter Højsangen. Deriblandt: „Christus er hvid oc skinnendis, thi hand er uden al Synd oc Smitte. — Hand gjør vore Purpur-røde synder hvide som Sneen, oc vi faae de hvide Rætfærdigheds Klæder udaff hannem, at vi kunne vandre med hannem der udi, oc udi Helligheds oc Herligheds hvide Dragt med de Ældste, som staae i de lange hvide Kjortle, komme til at tjenne Gud Dag oc Nat i hans Himmelske Tempel oc at ligne hannem, hvis Ansict skinnede som Soelen, oc hvis Klæder bleffve hvide som Liuſed, i hans forvandling paa Thabor Bierg. Han er rød. Hand haffver toed sin Kaabe i Viindruebloed, oc hand er rødere i Øjnene end Viin; Hans Klæder ere besprengte med rødt, som dends der traader i en Viinperse; oc ere bestenckte med Sejer, det er, med Bloed til Sejers Tegn. Hans gandske Legeme

haſver været rødt aff Bloed, efterſom hand ſvedte de bloedige draaber, ſom falde i hobetal paa Jorden; hand bleff hudfletted fra Top til Taae; den hvaſſe oc djybſtickende Toerne-krone bleff ſat hannem paa Hoffvedet, ſaa Bloedet rand offver Øjne oc Øren, offver Kind oc Krop; Hans Hendder oc Fødder bleffve igjennemborede oc naglede til Korſed, oc hans Side der efter med Spyded aff den u-barmhjertige Stridsmand bleff obned, ſaa vore ſynders røde oc u-reene Bloed der ved er affſkylled, oc vi ere forløſte, icke med forkrænckelige Ting, Sølff eller Guld, men med Chriſti dyrebare Bloed, ſom et u-ſkyldigt oc u-beſmitted Lams."

Hvorledes han indprenter, at vi ſkulle „tænck paa Jeſu, ſom bar dend ſpottelige Purpurkaabe, oc ſom en pærſed Dryhe (Drue) udgaff Purpurſafft, ſit røde oc Roſenfarffvede Bloed", maa følgende Prøve være nok til at viſe: „Chriſtus Jeſus, dend Aandelige Himmelſke Brudgom, kalder ſin Brud, den Chriſtne Kircke, ſin Due i Klippens Rif, ſom udi Salomons Højeſang andrages. Hand kalder hinde ſin Due, dulle eller dullicke, fordi hun er eenfoldig, oprictig, ſactmoedig, fredſommelig, kydſk oc yngelſom, ligeſom Duen. Hand kalder hinde en Due i Klippens Rif, fordi hun henflyer til hannem, ſom er ſaligheds Klippe, oc ſiger med David: Herren er min Klippe (etc.) Hun ſøger Skjul oc Konſel, Roe oc Hvile, Beſkyttelſe oc beſkermelſe i Klippens Rif oc Huller, ded er i dend Herres Jeſu Chriſti hellige Saar oc Ribler. — Vi ſkulle være eenfoldige oc oprigtige, u-ſtangefærdige (ἀκέραιοι), u-ſkyldige oc u-ſkadelige, ſom Duer. — Vi ſkulle være ſactmodige, ſom Duer. — Vi ſkulle være kydſke, ſom Duer, at vi holde vor Bruudgom Chriſto Jeſu troe oc løfve, oc icke beblende os med Djefvelen oc Verden, oc mand ſkal med Duen altid haſve noged at beſtille, oc icke være orckeløs. Duen er ſorrignem, oc ſørger, naar hun haſver miſt ſin Mage: ſaa ſkulle vi oc ſaa ſucke oc ſørge offver vore ſynder. Duen elſker reene ſtæder: ſaa ſkal mand oc elſke ded, ſom reent er, oc icke henkaſte ſig i Synds u-reene Søle. — En Due, udi Ul-vær oc ſtoer Storm, ſøger luun (isl. logn) oc læ udi Klippens Rif: ſaa kunne vi imoed Guds Vredes ſtorm, imoed Djefvelens bruſen, imoed Løwens ſtrenge lyyd oc larm, oc imoed ſyndens haardtrængendis anfald, finde luun oc læ ſkjul oc Konſel, udi dend Herres Chriſti bloedige Ribler, Toerne-ſtungede Hofved, Hendders oc Fødders Naglegab oc udi hans obnede Side" (etc. etc.)

7. Overtroens Literatur.

Af det foregaaende have vi allerede lært at kjende den kristelige Oplysnings Tilstand. Der er to Sider, fra hvilke man især kan lære at kjende den: af Sædernes Historie og Overtroens Literatur. Om Sæderne vise vi hen til Tidens Historie; den oplyser tilfulde, hvor udannede de vare, og den har godtgjort til Overmaal, hvilken Raahed der strømmede ind fra Tyskland, ved hvis Hoffer den havde sine Planteskoler. Overtroens Literatur hører herhen; thi den udgjorde en Del af det theologiske System. Kundskaben derom er vigtig for det følgendes Skyld; thi vi finde den i fuld Flor paa Holbergs Tid; han bekjæmpede den næsten i alle sine Skrifter. Den danner endelig et vigtigt Afsnit i Menneskehedens og Kristendommens Historie. Det er en sørgelig Kjendsgjerning, at Lutherdommen ikke bekjæmpede, men nærede og befordrede den. Denne Overtro havde saaledes ikke sin Rod i Danmark; den laa i Tiden, og den er endnu til, om den end har iført sig finere Klæder og indhyllet sig i en forbærvet Kulturs inderste Folder.

Naar man gjennemlæser hin Tids Skrifter, staar denne Overtro, denne Ugudelighed, jeg mener denne Fornægtelse af den sande Guds Væsen, i mangehaande forfærdelige Skikkelser for den opmærksomme Betragter. Den har sin Grund dels i falske Anskuelser af Naturen, dels i urigtige Forestillinger om Gud; begge forene sig i samme mangelfulde Opfatning af den guddommelige Lære. I den laa Spiren, og den fandt ogsaa hos os Gartnere nok, der vilde pleje og udvikle den. Livsanskuelsen havde tabt al Natur og Friskhed. Trossystemet gik netop ud paa Livets Fordømmelse, Menneskenaturens totale Fordærvelse. Gud var en bestandig fortørnet Gud; og han delte Herredømmet over Verden med Djævelen. Alle naturlige Begivenheder stredes de om; alle

Landeplager vare Straffedomme; naturlige Sygdomme betragtedes som Djævelens Værk. Den menneskelige Skjæbne knyttedes til Himlens Begivenheder; for at udforske den, tog man sig til Stjernetyderi og Nativitetstilling. Troen paa lykkelige og ulykkelige Dage fremkaldte Ængstelighed ved hvert Skridt i Livet. Der saaes Tegn og underlige Gjerninger ikke blot paa Jorden, i Misfostre, i Storm og i Jordskjælv, men ogsaa paa Himlen; ved Kometer og Blodregn prædikede Gud i sin Vrede for den syndige Slægt. Literaturen oplyser, at Præsteskabet i Almindelighed, skjøndt lasfist dannet og theologisk oplært, ikke stod over Hoben; og det er sande Lysglimt, naar man finder enkelte Undtagelser derfra, som Henrik Gerner, der i sin Hesiod yttrer sig kraftig mod Troen paa Tyge Brahes Dage og Astrologi. „De himmelske Lys," siger han, „har deres Gang og Bestilling af Gud dem forordnet til at gjøre Forskjel paa Tiderne, men ikke til at regjere Menneskerne, eller enten lykkelig eller ulykkalig gjøre deres Gjerninger." Rædsomst ytrer denne Ugudelighed sig ved Troen paa Djævelen og hans Gjerninger, hans Ord og Sakramenter, og i dens Følger: Troen paa Besættelse, Forgjørelse og anden Trolddom, gruelig Tortur og Døden paa Baalet. Denne Hexeforfølgelse og disse Hexeprocesser tiltoge især efter Reformationen, og Kirkens Lærere fremmede og befordrede dette gudelige Væsen, som en Gjerning i Guds Navn.

Meget af denne Overtro gik naturligvis over fra Katholicismen; der vare Levninger, som Præster og Biskopper næsten forgjæves søgte at udrydde. Der var saa stort Tilløb til Bistrup Kirke af galne og syge Mennesker, at den snart, for at raade Bod derpaa, maatte nedrives. Der gjøres endnu Kors ved de hellige Kilder, der paa visse Dage blive besøgte formedelst deres undergjørende Kraft. Som

7. Overtroens Literatur.

Af det foregaaende have vi allerede lært at kjende den kristelige Oplysnings Tilstand. Der er to Sider, fra hvilke man især kan lære at kjende den: af Sædernes Historie og Overtroens Literatur. Om Sæderne vise vi hen til Tidens Historie; den oplyser tilfulde, hvor ubannede de vare, og den har godtgjort til Overmaal, hvilken Raahed der strømmede ind fra Tyskland, ved hvis Hoffer den havde sine Plantestoler. Overtroens Literatur hører herhen; thi den udgjorde en Del af det theologiske System. Kundskaben derom er vigtig for det følgendes Skyld; thi vi finde den i fuld Flor paa Holbergs Tid; han bekjæmpede den næsten i alle sine Skrifter. Den danner endelig et vigtigt Afsnit i Menneskehedens og Kristendommens Historie. Det er en sørgelig Kjendsgjerning, at Lutherdommen ikke bekjæmpede, men nærede og befordrede den. Denne Overtro havde saaledes ikke sin Rod i Danmark; den laa i Tiden, og den er endnu til, om den end har iført sig finere Klæder og indhyllet sig i en fordærvet Kulturs inderste Folder.

Naar man gjennemlæser hin Tids Skrifter, staar denne Overtro, denne Ugudelighed, jeg mener denne Fornægtelse af den sande Guds Væsen, i mangehaande forfærdelige Skikkelser for den opmærksomme Betragter. Den har sin Grund dels i falske Anskuelser af Naturen, dels i urigtige Forestillinger om Gud; begge forene sig i samme mangelfulde Opfatning af den guddommelige Lære. I den laa Spiren, og den fandt ogsaa hos os Gartnere nok, der vilde pleje og udvikle den. Livsanskuelsen havde tabt al Natur og Friskhed. Trossystemet gik netop ud paa Livets Fordømmelse, Menneskenaturens totale Fordærvelse. Gud var en bestandig fortørnet Gud; og han delte Herredømmet over Verden med Djævelen. Alle naturlige Begivenheder strebes de om; alle

andeplager vare Straffedomme; naturlige Sygdomme etragtedes som Djævelens Værk. Den menneskelige Skjæbne ıyttedes til Himlens Begivenheder; for at udforske den, engav man sig til Stjernetyderi og Nativitetstilling. Troen aa lykkelige og ulykkelige Dage fremkaldte Ængstelighed ved thvert Skridt i Livet. Der saaes Tegn og underlige Gjeringer ikke blot paa Jorden, i Misfostre, i Storm og i Jordskjælv, men ogsaa paa Himlen; ved Kometer og Blodegn prædikede Gud i sin Vrede for den syndige Slægt. iteraturen oplyser, at Præstestanden i Almindelighed, skjøndt lassisk dannet og theologisk oplært, ikke stod over Hoben; g det er sande Lysglimt, naar man finder enkelte Undıgelser derfra, som Henrik Gerner, der i sin Hesiod yttrer g kraftig mod Troen paa Tyge Brahes Dage og Astrologi. De himmelske Lys," siger han, „har deres Gang og Beilling af Gud dem forordnet til at gjøre Forskjel paa Tierne, men ikke til at regjere Menneskerne, eller enten lykılig eller ulyksalig gjøre deres Gjerninger." Rædsomst ttrer denne Ugudelighed sig ved Troen paa Djævelen og ans Gjerninger, hans Ord og Sakramenter, og i dens ølger: Troen paa Besættelse, Forgjørelse og anden Troldom, gruelig Tortur og Døden paa Baalet. Denne Hexerfølgelse og disse Hexeprocesser tiltoge især efter Reforıationen, og Kirkens Lærere fremmede og befordrede dette gudelige Væsen, som en Gjerning i Guds Navn.

Meget af denne Overtro gik naturligvis over fra Kaholicismen; der vare Levninger, som Præster og Biskopper æsten forgjæves søgte at udrydde. Der var saa stort Tilb til Bistrup Kirke af galne og syge Mennesker, at den ıdelig, for at raade Bod derpaa, maatte nedrives. Der ejstes endnu Kors ved de hellige Kilder, der paa visse Dage leve besøgte formedelst deres undergjørende Kraft. Som

Middel mod Sygdomme brugtes endnu allehaande katholske Amuleter (Angester, agni dei) o. s. fr.

Meget havde sin Grund i mangelfuld Naturkundskab, og Kirkens Lærere delte denne Mangel med alle. Var man sig end bevidst, at Begivenheder i Naturen havde sine naturlige Aarsager, saa gjældte det dog om, ogsaa her at hævde Bibelens bogstavelige Autoritet. De vare tilligemed Krig, Pestilense, Dyrtid og Misvæxt ligesaa mange guddommelige Advarsler; og overalt Beviser paa, at Verdens Ende var nær. „Det er ikke at tvivle paa, siger Niels Hemmingsen, at Foragt for den sande Guds Dyrkelse er Aarsag til, at de ubarmhjertige Tyrker have rejst sig imod Kristenheden." „I Aaret 1561 saaes der paa Himlen et Menneske korsfæstet med en Tornekrone paa Hovedet, og der regnede Blod. Disse himmelske Syn, siger han, har Gud sat der, for at indbyde os til Poenitense." Paa sin Rejse til Tyskland skriver Christian den Fjerde, at man havde seet et gloende Sværd over Prindsen af Oraniens Kvarteer, og imellem begge Lejre hørt et Skrig af mange Tusende; i Mekelnborg saae man tre Sole, ubi den mellemste var et rødt Kors; „i Bøhmen haver der bidtes nogle smaa Fugle med en Adeler, hvilken de skulle have overdyflit." For at slukke Ildebrand brugte en Præst at kaste en levende rød Hane ind i Ilden; den Kunst havde han lært i Leipzig, og mente ikke der var noget ondt deri; det ene Element dæmpede det andet. Hvilke Foreſtillinger havde denne Slægt om Nervesygdomme eller Vanvid? Mette Hardenberg, der var gift med Rigsraaden Predbjørn Gyldenstjerne til Vosborg, faldt i Aaret 1597 i en svær Sygdom, under hvilken den onde Aand forfulgte hende i mere end sex Uger, og slog hende og drog hende, saa hendes Krop sad i det blodige Kjød; item slog han hendes Median og Lungeaare, saa at hendes Ærmer

løbe fulde af Blod, og stak hende ud hendes Skinneben, saa de sad ud Ribler og Saar. Ved en Nattevandring til Vallø blev hun helbredet. „Dette bekjender hendes Husbonde og hun selver, endskjøn hun giver ikke gjerne talet derom, som han; men han vil ikke dølge det, men siger, at han vil have det ud paa Tryk." Et naturligt Mørke bliver paa een Gang til Trolddom. Det haver sig tildraget, siger en gammel Fortælling, 1567 ud St. Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, at en gammel udlevet Kvinde vilde lade sig vie med hendes syvende Mand. Alle vilde see den unge Mand med den gamle Brud, saa der blev en stor Bulder, Opløb og Trængsel, at Præsten næppe kunde have Fred og Ro til at vie dem sammen, men den ene ruskede og truskede den anden. Der den gamle Kvinde det mærkede, blev hun vred og sagde, saa de, der omkring var, det hørte: Jeg skal faa eder i Dag otte Dage andet at tage vare end mig. Ingen gjorde sig nogen Tanker derom eller lagde det paa Hjertet; men Søndagen derefter gjorde hun det saa med Trolddomskunst, at der til Højmesse blev et stort Mørke og Oprør ud Kirken, at ingen kunde mærke, hvor det kom fra; derved bleve alle forskrækkede, og søgte i en saadan Mangfoldighed til Dørene, at Kapper og Kaaber ginge ud Løbet; en Part blev knuget, traadt og trængt, at de langsommelig Tid det ikke forvinde kunde, og mange gave sig ud af Vinduerne. Da Almuen var kommen sig noget af Skrækken, erindrede de sig hine Ord af den gamle Kvinde forgangen Søndag, da hun stod Brud; hvilke Ord de angave for Øvrigheden, hvorefter hun blev taget fat og fængslet; og blev hun, efter at have gaaet til Bekjendelse om dette og andet mere ondt hun havde udrettet, tilligemed andre flere, som hun udlagde, her for Kjøbenhavn brændt. Paa samme Søndag var der i en Kirke i Stokholm en lignende Skræk og Spektakkel.

Enhver der har menneſkelig Følelſe i Bryſtet, maa føle ſit Hjerte bæve ved Tanken om, at Troen paa dette Uvæſen udgjorde en væſenlig Artikkel i den Tids Kriſtendom; og enhver, der er beſjælet af Evangeliets Aand, maa bekjende, at denne Lære, Dogmerne maa ſaa være hvilke de ville, ikke hører Guds Rige til. Allerede Palladius opmuntrer i ſin Viſitatsbog Menighederne til at angive de Jordemødre, der befattede ſig med at ſigne og mane eller nogen Slags Trolddom, „for at 100 Læs Brænde kunde blive anſkaffede til deres Opbrændelſe.“ Han fortæller, hvorledes man i Jylland og Smaalandene jagede efter dem, ſom efter Ulve, ſaa at der nylig paa Als og i de ſmaa omliggende Lande var fanget og brændt 52 Hexe. Den ældſte bekjendte Hexeproces er fra Aaret 1546, den næſte, der omtales, fra 1548; de i Ribe begynde med 1572, og fra nu af til 1700 ere de ſærdeles hyppige. Troen derpaa tager ikke af, men til; og under mangfoldige vexlende Former, dels latterlige, dels gruelige, vedblive diſſe Djævelens Aabenbarelſer. Snart viſte han ſig for Hexen i en Rottes Skikkelſe, ſnart havde hun ham i ſine Gjemmer ſom en Dukke. Hexene breve Trolddom ved Voxbørn, ſom de ſøgte at faa døbte; ved Daaben ſkulde derfor Børnene, efter Palladii Forſkrift, blottes til Navlen, for at Præſten kunde overtyde ſig om, at de ikke vare af Vox. Brudeſengen blev forhexet ved om en Torsdag at tage en Edderkop fra den, og koge den i Mælk, ſom man ſik Bruden til at drikke. Kongens Skibe forhexedes, ſaa de fik Modvind. Chriſtian den Fjerde og hans Hofpræſter vare ſaa vel inde i ſlige Sager, at de brugte den ene Hex imod den anden, for at komme efter, hvem der havde forgjort Fru Vibeke. En ſtakkels Skomager i Odenſe ſluttede en Pagt med Djævelen, ſom han underſkrev med ſit Blod. Chriſtenſe Kruchow blev formedelſt Trolddom henrettet

i Odense, og af hendes Midler blev stiftet Legatum decollatæ virginis, o. s. fr. Naar Nyerup siger, at jo mere man læste i Bibelen, desto mere overtroisk blev man, saa har han dermed angivet, hvorledes en bornert Skriftfortolkning fremkaldte alle disse Forvildelser. Læren om Djævelen, Besættelse, Exorcisme o. s. fr. udgjorde et sammenhængende System, der havde sin første og sidste Hjemmel i den hellige Skrift. Mose Lov havde sagt: Du skal ikke lade en Troldkone leve; og Mose Lov var Kirkens juridiske Evangelium. Brochmand afhandler (Universæ theologiæ systema 1, 106, o. fl. Steder) om der gives Spøgelser og hvad det er, de Steder, hvor de vise sig, den Maade, hvorpaa de fordrives; og har desuden behandlet denne Materie i et særeget Skrift (1629). Han siger vel, at Christus har ødelagt Djævelens Rige; ikke desmindre forkynder han det næsten paa hvert Blad. Han fremstiller Tegnene paa de Besatte; det første er occultorum revelatio, af saadanne Ting, som ikke kunne vides af menneskelig Klogt; det andet er Kundskab i Sprog, som man aldrig har lært; det tredie er usædvanlige Skrig, Aasyns Fordrejelse, mere end menneskelig Styrke og deslige legemlige Tegn. Som Middel derimod anbefales, at faa den Besatte til at fremsige det Apostoliske Symbolum, Herrens Bøn og de andre Lærdomme, som Katechismus indeholder, at tale med ham om Christi Blod, hvormed vi ere gjenfødte, men for Resten at stille det i Herrens Haand. Saa afmægtige vare de, der ved Haandspaalæggelsen havde modtaget den hellig Aand. Og et Kirkeritual, som en Samling af de ypperste Gejstlige forfattede, og Kongen sanktionerede 1686, hylder Besættelsen, og havde paa Nyerups Tid endnu Lovskraft.

Denne Del af Literaturen naaer sin Fuldendelse i Kjøge Huskors og Besættelsen i Thisted. Ved det første Skrift er Johan Brunsmand bleven navnkundig. Han hørte til

en tyſk Familie, der var indvandret til Throndhjem, hvor hans Fader var Hoſpitalspræſt. Han er født i Throndhjem 1637. Da han 1658 ſkulde være Student, var Throndhjem juſt afſtaaet til Sverrig, ſaa han maatte tage til Uppſala, hvor han ſtuderede Filologi og Theologi. Efter Freden tog han til Kjøbenhavns Univerſitet, og var Rektor i Herlufsholm 1668—1677. I denne Tid falder hans Skrift om Kjøge Huskors. Det ſynes ſom om han fulgte alle Tidens aandige Bevægelſer; ſaa og denne. Skriftet indeholder Fortælling om, hvorledes Djævelen hele Aar igjennem, 1607—1608, altſaa længe før Brunsmand blev født, hjemſøgte en formuende Borger i Kjøge, Hans Barſkiærs Hus, ſnart i Skikkelſe af en Høne, ſnart ſom en Skruptudſe, ſnart ſom en brun ſtumphalet Rotte. En Dreng blev beſat af ham, og mange andre vidunderlige Gjerninger ſkete, og derfor maatte en fattig Borgerenke, Johanne Thomeſes, og nok en Kvinde ende paa Baalet. Der var Trang hos viſſe Folk til at opfriſke denne gamle Hiſtorie. Skriftet gjorde Lykke. Det hørte til hin Tids originale Romaner, der ſatte Fantaſi og Følelſe i Bevægelſe, ligeſom i vore Dage de franſke. Theologiæ Dr. et Prof. Chriſtian Kortholt i Kiel opmuntrede Brunsmand til at udgive det paa Latin ſom en Modvægt mod Atheiſter og Sadducæer. (Sane amantur hodie opuscula talia a piis, ut qvæ in ruborem dant Atheos et Sadducæos nostros, quorum omnia ut stultorum plena). Det udkom ogſaa in exterorum gratiam. Ligeledes paa Tyſk. Da der vare nogle, ſom endnu tvivlede, udgav Brunsmand en ny Erklæring, hvori han godtgjorde Sandfærdigheden af Bogens Indhold. Der er ingenting ſaa ſlet, at der jo kommer noget godt ud deraf. Semler læſte denne Bog i ſin Ungdom, og dens Læsning, ſiger han ſelv, var Anledning til, at han i Theologien gik ud fra friere Synspunkter.

Ved Besættelsen i Thisted 1696 begynder noget Lys at bryde frem. Præsten Mag. Oluf Bjørn vilde hævne sig paa en rig Borgerkone, der havde nægtet ham sin Datter, og søgte at faa hende beskyldt for Hexeri. En fattig Kvinde, Maren Spillemands, fik han indbildt, at hun var besat; kort efter et Pigebarn paa ni Aar; Troen greb om sig, og efterhaanden mældte der sig tolv, der vare i samme Kasus. Med dem drev Mester Bjørn sit Spil, tilligemed to Studenter, han fik i Ledtog med sig. Den ene var den berygtede Povel Rytter. En fornem Mand der i Byen, der havde begaaet en Forsømmelse i sit Embede, ansaae sig, efter de Besattes Udsigende, for forhexet, og lod en Kone, Anne Christens i Skinderup, tiltale for Retten, at hun havde forgjort ham og taget hans Hukommelse fra ham. Øvrigheden lod sig blænde. Herredsfogden i Thy begyndte en Hexeproces imod nogle af dem, som de Besatte havde angivet, og dømte en enfoldig udlevet Kvinde til Baal og Brand. Biskop Birkerod rejste endelig selv til Thisted, og anede Uraad. Der begyndte en Undersøgelse i Aalborg. Det medicinske Fakultet erklærede det hele for Bedrageri; der blev nedsat en Kommission, for at oplyse Bedrageriet, og dens Dom blev endnu mere skjærpet ved Højesteretsdommen af 26 Febr. 1698. Præsten blev afsat; Povel Rytter, hvis Navn Holberg siden brugte, blev relegeret fra Universitetet, men fik senere endog Plads paa Kommunitetet, hvor hans Kamerader syntes godt om den Driftighed, hvormed han bragte den slette Kost, de fik, til Biskoppen.

Ved Enden af Aarhundredet trængte saaledes Videnskaben igjennem. Kun Præstestanden havde Vanskelighed ved at sætte sig ind i denne ny Tingenes Orden. En samtidig Præst skriver i denne Anledning: „Det er ikke uværdigt at observere, at ubi disse Tider findes mange, ej alene blandt

Statiſter, men endog iblandt andre og ſtuderede Folk, Geiſtlige og Verdslige, ſom ſtatuere, at der er ingen Trolddoms Kunſt, Troldfolk, legemlig Beſættelſe til. Andre gjøre det grovere og ſige, at Chriſtus ikkun kurerede naturlige Sygdomme, naar der ſtaar, at han uddrev Djævle. Nogle ſige, at det er intet andet end Indbildninger, Tungſindighed og melancholſk Blod og mere ſaadant. Endſkjøndt de ikke alle ere lige grove i deres Ord og Tale, ſaa tror jeg dog ſom en fattig ſimpel Idiot, at deres Mening, ſaa mange ſom de ere, er bygt paa eet Fundament, ſom er Atheismus og Sadducæismus." Og hos Almuen holdt Troen ſig. Endnu 1790 forekommer en Forſtrivelſe til Djævelen med eget Blod til evig Ejendom in optima forma juris; men nu indfinder han ſig ikke længer, og honorerer ikke den udſtædte Vexel.

Næſten alle hertil hørende Skrifter ere nu forglemte, og nogle indeholde dog klare Beviſer paa Oplysningens Tilſtand. Derfor bemærkes:

Iver Bertelſen, Læſemeſter i Kjøbenhavn: Formaning til en chriſtelig oc alvorlig Poenitentze. Kbh. 1561. (Nyerups Excerpter i Athene, 1, 430. Tilegnet Marine Matzdatter, Niels Hemmingſens Huſtru. 1555 blev ſeet et Kors i Luften med de Ord: Gjører Poenitentſe! 1556 ſaaes en Komete. „Diſſe ere de rette Tegn for den yderſte Dommedag.")

Adſkillige Hiſtorier vandrede ind fra Tyſkland; deriblandt En Prophecie Aff en Enfoldig Bonde Daatter, ſom bleff henrykt i Aanden Anno 1580; af Schlichtenberger. (En Pige, der var ſkindød i 22 Timer, fortalte de Syner hun havde haft.)

Hans Lauridſen: Siælebog. Kbh. 1587. (Nyerup i Rahbeks Læsning i blandede Emner 3, 514: „Brochmand taler i ſit Syſtem om Djævelens kjæreſte Opholdsſteder, men hans Kundſkab ſynes tarvelig og ufuldſtændig. Af denne Bog kunde han have faaet detailleret Kundſkab om hvor hver Art af Djævelſkab reſiderer.")

Johan Pederſen Flensborg, Borger i Skeen: Vaag op! Kbh. 1595. 4 (Om en beſat Pige i Oslo). Jf. Ludvig Hanſen Munthe: En Sandferdig Beretning, Om nogle ſelſomme oc Vnderlige Fød-

seler vdi Bergen Stifft (etc.) Kbh. 1641. (Efter Indberetning fra Præster). Og endnu et Skrift af N. S. Chronich.

Mogens Nielsøn K. Forklaring Offuer den gamle Kirkesang Et Lidet barn saa lysteligt (etc.) Forøret Erlig och welbiurdig Frue Catharinæ Sparre, boendis y Suendborrig (Enke efter Peder Sandbierrig). Wittebergh 1613. (Fortalen handler om Naturunder. „Vilt du haffue meget godz oc rigdom (er det at tuile paa), Da lad en dragis billede udgraffue y en Rubin, och bær den altid hoß dig." „At du icke skal fange bræck paa dine syne, da lad en dehlig Jomfru med en Lampe y Haanden udsette y en Crystal." „Er dette icke underligt? visseligen ingen kand andet sige." „Forstaar du min ven icke saadant, som nu er sagdt och dog y Naturen haffuer sin aarsag, Huor meget mindre kand du aff dig selffuer begribe de Himmelske ting som offuer gaar alle alle Menniskers Fornufft, gudz ord.")

G. Dibvadius: Magicæ superstitionis vanitas et scelus. Hafn. 1605. (Roses i sin Tid, men jeg finder intet for os mærkeligt deri.)

Hans Nielsen, Sognepræst: Sørgeligt Spectackel oc Vundertegn Nu nyligen seet paa et nyfødt Pigebarn vdi Morcksye (etc.) vdi Gladsare Sogn, til et ynckeligt Skuespeil for alle dem, som gienstridigen imod Guds aluorlig Trusel, holde hart ved deris ny Moder, høye Toppe oc forargelige Klædedragt. Kbh. 1625. 4. med Afteg-ning. (Det var et „tidigt oc fuldkommet" Pigebarn, paa hvilket man saae bag paa Hovedet „icke vden Hiertens vœmodighed" en høj bred rund Bue af Kjød, noget i Højden spidsagtig, „i Munster som hine virckede Huer, eller met Staaltraae opreiste Sørgehatte" og andre saadanne forargelige Huer, som nu af Kvindekjønnet, Adel og Uadel, bruges. For syv Aar siden advarede Gud allerede paa adskillige Steder med toppede Fostre; forgjæves paamindte Øvrigheden, at Kvinderne skulde lade Topperne fare eller afvises fra Skrifteſtolen; ja, det blev paa Torve og Gader af christelig Øvrighed bestillet, at saadanne Huer og Hatte med Toppe og Bøjler ved een og anden bleve nogle aftagne og sønderskaarne dem til Spot).

Peder Nielsen, Sognepræst: Blods Tegn i Grested i Holboe Herret. Kbh. 1625. (Der regnede Blod ned af Luften i et tørt Kjær udenfor Herredsfogdens Port, og han og andre, som det saae, vidner at det var naturligt Blod. Og sex Dage efter faldt der atter Blod i Præstens Abildhave. „Gud forbarme sig offuer oß!")

Vnderlig oc ofuer naturlig Fødsel, seet i Nagskou 1628. Oc Blodtegn Som nylig er seet udi Fyen i Vindinge Præstegaard, desligeste oc udi Siæland udi Blistorp Sogn 1629. Kbh. 1629. (Indeholder navngivne Præsters Vidnesbyrd derom.)

N. Helvader: Tractatus physico-theologicus Eller En eenfoldig oc Christlig Betenckelse oc Advarsel om Jordskiel (etc.) Kbh. 1632. 4. (Paa Dansk mangler den hos Nyerup. Han forklarer Jordskjælv af Dampe i Jordens Indre, og sammenligner det med „Tyskoll, som sang alletid aff Spudene, Lath vth, Lath vth." Disse Dampe komme af Stjernerne, som „haffue deris effecter oc gemenskab cum inferioribus corporibus" og især „ex Saturno, som er kold oc tør i effecterne." Anvendelse gjøres paa den stinkende Hoffærdighed og fremmed Klædedragt. Naar et hoffærdigt Menneske ved Døden afgaar, staar Fanden tilrede og sætter alle disse ny Noder paa et andet hoffærdigt Bæst. „Som nyligen skeed er paa en Sted, der Fanden tog itt af de vide oc side Halskraffuer fra en Tøs, oc sette den om Halsen paa Stads Tyrren eller Bullen." — Det var en af de naturkyndige Præster.)

K. P. Colding: Examen magiæ licitæ. Groningæ. 1643. berører ikke os Danske i Særdeleshed.

Er. Hansen: Fontinalia sacra. En kort Beretning om Helenæ Kilders Oprindelse, Brug oc Mißbrug (etc.) Kbh. 1650. (Nyerups Excerpter i Athene 1, 425. For Sandhed 1, 50; jf. Brochmands Synodal. hos Zwerg, S. 203).

Janus Johannis Othinianus De spectris. Hafn. 1673. 4. (Nyerup om Overtro, i Dagen 1822, Nr. 293 og 299).

Janus Mundelstrup, Specimen gentilismi adhuc superstitis. 1684. (Nyerup om Overtro, i Dagen, 1825 Nr. 24). Heri forekommer ogsaa Gadeild paa Valborgsdag; Gadebasse bliver den, hvis Stykke Brænde faar Ilden til at blusse højest i Vejret; hver Karl faar en af Byens Piger til Gadelam.

Sixtus Aspach, De variis superstitionibus diss. 1697. (Nyerup i Rahbeks Læsning i bl. Æmn. 4, 485).

Magnus Hosom, De templi Kippengensis vicinique medicati fontis origine diss. Hafn. 1707. (Nyerup om Overtro, i Dagen 1823. Nr. 286).

Johan Brunsmand, Kiøge Huskors. Kbh. 1674 og oftere.

Energumeni Coagienses. Lugd. Batav. 1693. Das geängſtigte Köge. Leipz. uden Aar. En ny Erklæring om Kisge Huskors. Kbh. 1700. (See Brunsmands Levnet i Programmet foran hans Diss. de accentuatione hebræa. Hafn. 1708. D. Pſalmed. 1, 50. Hans Skrifter i Nova liter. maris Balth. 1699, S. 57. Lüxdorphs Anm. i Reenbergs Poet. Skr. 2, 75. Nyerups Morſkabslæsn. S. 205.)

Kort oc ſandfærdig Beretning om den viidsudraabte Beſettelſe udi Tiſtæd (etc.) Kbh. 1699. (Nova liter. maris Balth. 1699, S. 272). (See Pontoppid. Annal. 4, 703. Holbergs Udv. Skr. 3, 468. 21, 232. Bircherods Dagbøger, ſee Regiſteret. Mads Farſtrup og Lars Axelſens Dagbøger ved Becher, S. 128. 132. 138—148. Kommisſionens Forhandlingsprotokol paa Univerſitets-Bibl. jf. den Thottſke Saml. Nr. 1588. 4. Helweg, Den danſke Kirkes Hiſt. 1, 499. Om Povel Rytter Werlauff i Boyes Holbergiana 3, 175 og Nyt hiſt. Tidsſkr. 6, 326.)

Den Hiſtorie om Snede Præſtegaard paa Langeland og dens Tilſtand 1711 (hvorom Andreas Schumacher har givet en Efterretning, Kbh. 1757) hører da ogſaa til Satans og onde Menneſkers Gjerninger. Og til Overtroslæren maa vel ogſaa regnes Præſtemanden Marſtrands Haandſkrift om Apocalypſen og Daniels Profetier, hvori han ſkinbarligen har beviiſt, at Verden ſkulde have forgaaet 1792. (Nyerups Luxdorphiana S. 138.)

See isvrigt S. L. Baden, Bidrag til Sædernes og Oplysningens Hiſtorie efter Reformationen, i Minerva, Okt. 1802. (Præſter ſlukkede Ilden ved en rød Hane, Acta consistorii 1621). De Gejſtliges Sæder: Paulli, N. Hemmingſens Paſt. S. 26. Nyerup om Overtro, i Dagen for 1822. 1823. 1825 og i Rahbeks Læsning i blandede Emner 3, 4 og 5. D. (om Beſættelſen i Thiſted 5, 347). Opfatning af Naturen: i Hemmingſens Postilla, Francof. 1580, S. 346, Dominica xxi post trinit. hedder det: Concionatur aliquando deus per tempestates, terræmotum, horrendos aspectus in coelo, quales visæ sunt ante destructionem Jerusalem: ut cometæ instar gladiorum, quales vidit hæc ætas permultos, quorum admonitu, nisi egerimus poenitentiam, in poenas incidemus gravissimas. Hoc anno, qui est a nativitate Christi 1561, visus est in coelo vir cruci affixus, habens in capite coronam spineam. Pluit sanguis, et alia multa quotidie conspi-

ciuntur. Quoties ergo offeruntur nobis hujusmodi visa coelestia, sciamus deum invitare nos ad poenitentiam his symbolis iræ suæ. Hemmingsens Ligtale over Christian den Tredie hos Krag, 1, 415. Henrik Gerner, Hesiodus, S. 146—153. Christian den Fjerdes Syn paa Rothenburg, (Christus med Tornekrone som han lod afmale og bevare paa Kunstkamret) Zwerg, S. 553, og Morten Madsen Leiels Treuhertzige Missive. Christian den Fjerdes Breve, ved Molbech 1, 190. Om Bistrup Kirke, Anm. til Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 Række 3 B. 3. H. S. 221.

Nyerup, Udsigt over Hexeprocesser i Norden, i Skandin. Lit. S. Skr. 19 og 20 B. Dav. Grønlund om de i Ribe for Hexeri brændte Mennesker. Viborg, 1789. Samt Palladii Visitatsbog i Heibergs Palladii Levnet S. 76 og Synodalia S. 175. Mette Hardenberg, Ny D. Mag. 2, 320. Den gamle Brud, i Wolffs Encomium regni Daniæ S. 382. Pontoppid. Annal. 3, 409. Og endnu andre i D. Mag. 6, 24. Pontoppid. Annal. 3, 302. Krags Christian den Tredie 1, 312. Ny D. Mag. 1, 379. Christian den Fjerdes Breve, ved Molbech 1, 96. 259. Pontoppid. Annal. 3, 830. Fru Vibekke, D. Mag. 1, 155. Forskrivning 1790 i Birckners Saml. Skr. 3, 85. En Samling af Syner og Besættelser paa Universitetsbibl. Rostgaards Samling, Nr. 3. 4. Danske Samlinger i Geheimearkivet, Nr. 221 indeholder ogsaa mange Bidrag.

Anden Afdeling.

De almindelige og strengere Videnskaber, samt Filologi, især den klassiske.

8. Filosofi. Logik og Fysik. Anders Krag. Peder Sørensen. Rasmus Bartholin.

Medens Theologien blev staaende indenfor sit skarpt afstængede System, begyndte Videnskaben at udbrede sine Straaler imod Norden. Der opstode Anelser om en Filosofi forskjellig fra Middelalderens; Naturvidenskaben vendte sig til Erfaringen, og ny Opdagelser bragte danske Mænds Berømmelse ud over hele Europa. Disse Opdagelser, der tilhørte hele Verden, vakte fornyet Opmærksomhed for Fædrelandet selv, og i alle Retninger begyndte Erfaringer at samles, Granskninger at udbrede sig over Landets og Folkets Oldsager, Historie, Sprog og Poesi. Alle disse Fremskridt, der synes at staa adskildte hver for sig, danne en sammenhængende Kjæde, hvis Led gribe ind i hinanden. Det er Videnskabens Gjenfødelse i Danmark.

Men det er bekjendt, at spæde Børn have noget uhyggeligt ved sig og visse naturlige Unoder; de skrige førend de tale. Mange pleje derfor at see med en vis Foragt paa Videnskabens Begyndelse; og det er sandt, at der næppe findes meget iblandt Barnets Legetøj, hvorfor den modne Mand og den næsten udlevede Olding kan have Brug. De fleste, om ikke alle, videnskabelige Skrifter fra denne Tid have derfor nærmest kun literærhistorisk Interesse. Hvor meget maatte der ikke blive til, gaa forud og gaa tilgrunde, siger Tieck, førend Sebastian Bach kunde forfatte en Fuga; hvor meget, kunde man tilføje, førend et filosofisk Skrift,

tiltrækkende ved Indhold og Behandling, kunde skrives paa Dansk. Imidlertid ere der to, der paa ny drage dette forgaaede frem: Videnskabsmændene, hver i sit Fag, hvem det er om at gjøre, at kjende deres Videnskabs Historie endog i dens mindste Enkeltheder; og Andere af Literaturens Historie, der i det mindste i det store søge Kundskab om Videnskabernes Oprindelse, Fremgang og Omsving. De sidste ere naturligvis dem, som vi nærmest maa have for Øje.

Filosofiens Udvikling kan, saavidt jeg skjønner (thi her vandrer jeg uden nogensomhelst Vejledning), betragtes fra tre Sider: dels i og for sig, dels i Forbund med Theologien, dels i sit Forhold til Medicinen og andre praktiske Videnskaber. Oprindelig forbunden med Theologien var den ufri. I sin Selvudvikling betyngedes den af de Aristoteliske Lænker, og det vigtigste Omsving i dens Historie er Forsøgene paa at afkaste dem. Forbunden med Medicinen var den fra først af hildet i en upraktisk Spekulation, indtil Europas ny Systemer efterhaanden førte den ind paa en mere frugtbar Bane.

Vi ville først betragte Forholdet til Theologien, thi det er snart fattet, fordi det var ufrugtbart. Den skolastiske Filosofi bestod, som bekjendt, just i Filosofiens Forening med Theologien, det vil sige, dens Underordning. Dens Stof var givet; over det maatte Spekulationen udbrede sig, men ikke fornægte det. Den maatte forklare Stoffet (Dogmerne) saa godt den kunde, men den maatte ikke selv skabe; dertil var den udygtig. Det theologiske System maatte derfor fornægte al Filosofi i højere Betydning, og der kunde ikke være Tanke om deres Forening i nogen højere Enhed. Kort og fyndigt er det udtrykt i Brochmands System: „Filosofien og Theologien, siger han, ere total forskjellige; den første erhværves ved menneskelig Flid (humana industria), den

anden ved Guds Naade (gratia divina); den førstes Princip er Fornuften, den andens den guddommelige Aabenbaring; den førstes Indhold er den naturlige Kundskab, den andens er Kundskaben om de Ting, der ere det syriske Menneske aldeles ubekjendte; den førstes Maal (finis) er verdslig Lykkesalighed, den andens den evige Salighed." Ved første Øjekast seer dette smukt nok ud, men i Grunden er det en Gunge. Thi der ligger deri, at Livet er dobbelt; det tænkende Liv er fordømt, det troende fører til Salighed. Naar Gud ikke aabenbarer sig i den menneskelige Tanke, men i et givet Ord og dette Ords givne Fortolkning, saa kan Theologien da heller ikke have noget Samfund med Filosofien, uden forsaavidt denne kan være en Vejledning til at bruge sin Forstand, at ordne sine Æmner, til den Kunst at disputere derover, en Methodelære, den ynkeligste af al Viden, der kun lægger Lænker paa Aanden isteden for at give den Vinger. Forgjæves have derfor flere Mænd forsøgt at bestemme Fornuftens Anvendelse i Theologien: Niels Hemmingsen, Digteren Thomas Villumsen (1586), Biskoppen i Skaane P. P. Vinstrup (1633); Undersøgelsen udartede til Fejde imod Calviniſterne, f. Ex. hos Christian Stenbuch (de usu principiorum rationis ac philosophiæ in controversiis theologicis, 1663. 4.). Paa Grændsen af Tidsrummet mindede Ludv. Vinsløv (de philosophiæ rationisque in theologia usu et abusu, 1707) atter om at Fornuften var noget værd, at Filosofi ogsaa er fornøden i Theologien, at de have visse principia og dogmata tilfælles; men deres sande Forhold kunde ikke komme til nogen Klarhed.

Filosofien var i sin skolastiske Form gaaet over fra Fortiden. Den beskjæftigede sig med noget Metafysisk (de Entis quidditate et de Entis affectionibus), noget Psychologi (Sjælens Natur, Sjælens Forbindelse med Legemet, Sjælens Sæde),

men iſær vedblev den ſom Logik at være et Hjælpemiddel for den videnſkabelige Form og Diſputerøvelſerne indtil Tidsrummets Slutning. Det var Logik i ſin meſt trivielle Skikkelſe, en Art Forſtandsøvelſe, der ſom alle af den Art altid og allevegne udarte. Det gik ud paa at kløve Tanken i Stykker, iſteden for at forbinde. Det var en ſtreng methodiſk Orden, der ſaaledes blev indprentet, at al Frihed og Lethed, al Popularitet og Poeſi blev jaget paa Flugten. Man begyndte med Melanchthons Logik, udvidede og forøgede den, og gav endelig, mere eller mindre ſelvſtændige, egne Bearbejdelſer; men det blev gjerne ved Diſputatſer og Læreboger, i hvilke Syllogismerne næſten altid udgjøre Hovedingredienſen. Det Sprog, hvortil denne Logik egnede ſig, var Latinen; deſto mærkeligere er Hans Povelſen Reſens Forſøg paa at overſætte den paa Danſk; ſom næſten alle førſte Forſøg maatte det mislykkes.

I denne klaſſiſke Tid, ſkulde man tro, der maatte have været en aaben Udvej, nemlig at forlade Middelalderen og vende tilbage til den græſke Oldtid, til Ariſtoteles ſelv og til Plato; fra Cicero maatte man jo føres tilbage til dem. Der var kun eet Skridt at gjøre, at gaa over fra Ariſtoteles til Plato, fra Forſtanden til Ideerne, men ingen gjorde det; i det mindſte betraadte kun faa Mænd, ſom Niels Hemmingſen, denne Vej, den var farlig. Det man formaaede var efterhaanden at følge Europas Fremſkridt. Dertil findes nogle Spor, ikke mange.

Der dannede ſig i Frankrig en Filoſofi, ſom Couſin kalder Gjenfødelſens (la philosophie de la rénaissance). Den ſatte ſig op imod Ariſtoteles, det vil ſige Middelalderens Ariſtoteles, og blev livet agtet af ſine Efterfølgere, men „uden den vilde Tankens bill des droits ikke have været mulig." De fleſte, der hørte til den, „vare ikke blot den ny

Aands Profeter, men tillige dens Martyrer." Blandt disse Mænd er Petrus Ramus, Pierre de la Ramée, en af de mærkeligste. Af simpel Fødsel gik han fra en ringe Stilling over til Lærestolen, blev forfulgt og fordreven derfra, og kaldt tilbage. Baade som Protestant og Platoniker faldt han ved Snigmord for sin Modstander Charpentier i Bartholomæusnatten (1572). „Han besad skjønne Kundskaber, en ophøjet Aand, megen Dybde og en mægtig Originalitet. Han indførte den sokratiske Visdom i Frankrig, og var den første, der paa Fransk skrev en dialektisk Traktat (1555)." Til ham sluttede sig Anders Krag, Broder til Historieskriveren (f. i Ribe 1558, Doktor i Medicinen i Montpellier 1585, Prof. ved Universitetet 1587, † 1600). I to Skrifter (Rameæ scholæ et defensio Petri Rami, 1582, og Aristotelica et Ramea, 1585) gjorde han de danske Lærde bekjendte med den Tanke, at forlade den skolastiske Filosofi; og efter at have gjennemgaaet en Del af Aristoteles' Metafysik, oversatte han og udgav til de Studerendes Brug Platos Parmenides (1598), for at give dem Smag paa denne Forfatter (ut temperarem Aristotelis subtilitates et argutias elegantiâ, gravitate et majjestate Platonica, siger han i Tilskriften), og i det mindste med den Hensigt at holde Forelæsninger derover. I et fjerde Skrift (Laurea Monspeliensis, 1586) gav han et levende Billede af Tilstanden ved Universitetet i Montpellier, hvor mange Kvæstioner, Problemer, Konsultationer, Orationer og Prælektioner der skulde til, førend man i flere Dage, Formiddag og Eftermiddag, fra Grad til Grad kunde komme til Doktorgraden. Han gav en bitter Satire paa den lærde Mundkamp, der synes at have behaget ham saa meget. Derefter beskjæftigede sig i det mindste nogle, som J. J. Venusinus (1602—3), med Plato, men denne Vending

ſynes ſnart at have tabt ſig i den gamle Skolemethode, der ventede paa ny Incitamenter udenfra.

Efter hin korte Overgangsſkole begyndte ny Forſøg i Europa „at klare Erkjendelſens Kilde og at løſe Filoſofiens evige Problemer.“ Erfaringens Vej var allerede betraadt af Baco af Verulam († 1626); Fornuftens eller den ſpekulative Udviklings banedes af Descartes († 1650), den mathematiſke Methodes af Leibnitz († 1716). Ogſaa i Danmark begyndte man at lytte til disſe ny Anſkuelſer, godt og vel, om ikke endog til Spinoza († 1677). Descartes, ſom Dronning Chriſtine trak til Sverrig, kunde ikke blive ubekjendt i Danmark. Maurits Køning (f. i Norge 1637) gik i Viborg Skole; rejſte udenlands og gjorde ſig bekjendt med den Carteſianſke Filoſofi, og havde efter ſin Hjemkomſt 1663 allerede vakt Opſigt ved ſine filoſofiſke Forelæsninger. Kong Frederik den Tredie yndede ham, og ſamme Dag, ſom han ved et Kongebrev 1667 affatte Chriſten Nold ſom Prof. i Theologien, beſtikkede han Køning til hans Eftermand. Næſte Aar gjorde han ham til Dr. bullatus og Biſkop i Aalborg. († 1672). Men hvorvidt Køning kan antages at have dannet nogen ny Skole, maa jeg lade uafgjort, da hans hertil hørende Skrifter ikke findes paa vore Bibliotheker. At den Carteſianſke Filoſofi ikke gik i Glemme, ſees af adſkillige Skrifter hvori den berøres, f. Ex. hos B. Sivers (1680), af Jørgen Seerup fra Ribe, der tog den i Forſvar (Renatus Descartes ab Atheismo vindicatus, 1679), og Søren Sørenſen Glud, der diſputerede imod den, imod Verdensdannelſen ved Monader (de principiis Cartesii, 1684. 4.), men noget Skrift af ſtørre Betydning vides den ikke at have fremkaldt. Spekulationen ſynes aldrig at have tiltalt det danſke Letſind. Kun faa gave ſig af med Plato, ſom Jens Birkerod den Yngre (*Τιμη Τιμαιου* 1682—83).

Naturfiloſofien eller den ſpekulative Betragtning af Naturen var heller ikke til udenfor Theologien. Den praktiſke Lægekunſt derimod vakte Spekulationen i det mindſte hos enkelte Mænd. Peder Sørenſen, Petrus Severinus (f. i Ribe 1542, hvor hans Fader var Raadmand) var kun tyve Aar gammel, da han fik Tilladelſe til at holde offenlige Forebrag ved Univerſitetet (over Poeſien), men Videlyſt drev ham til fremmede Lande. Efter at være bleven Magiſter 1562, rejſte han til Frankerig, hvor han ſtuderede Naturvidenſkaberne og Lægekunſten. Han vendte to Gange hjem, og forebrog med megen Beundring Læren om Meteorerne; men drog atter og atter til Italien, og blev en af Europas berømteſte Læger. Dette bevægede Frederik den Anden til at kalde ham hjem 1570 ſom ſin Livlæge, i hvilken Stilling han blev til ſin Død, af Peſten, den 28 Juli 1602. Paa Hjemvejen gjennem Frankerig blev han Doktor 1571, ſamme Aar ſom han i Baſel udgav ſin Idea medicinæ philosophicæ, hvori han ſøgte at hævde Paracelſus imod Galen, den metafyſiſke Betragtning imod Erfaringstheorien. Han giftede ſig 1583 med Drude Thor Smedem, og hans udbredte Praxis ſaavel ſom hans mange Modſtandere og Fjender afvendte hans Hu fra at udgive Skrifter. I et Brev til Piſtorius yttrer han: Natura silentium amat, et Deus contentiosos execratur. Satis superque Theologorum vicem hisce temporibus doluimus. Tacitè pasci, qvietè vivere tutius est. Hans Erudition var for den Tid beundringsværdig, hans Dannelſe klasſiſk; han efterlod mange ufuldendte Haandſkrifter; men ogſaa denne Mand var kun et forbigaaende Fenomen, der under den herſkende Empiri forbavſer Betragteren, men næppe har efterladt noget varigt Spor i Videnſkaben.

Til Filoſofien regnedes Fyſikken. Den beſtod tildels i en Ekleticisme, hvor Ariſtoteles ſaae ſig omgivet af mange-

haande andre Filosofer, f. Ex. i Carl Jørgensen Bangs Compendium Naturalis scientiæ, ex octo libris physicæ avscultationis Aristotelis et aliis philosophis decerptum. (Witeb. 1599. 4. ved hvis Udførelse i Wittenberg Danske og Norske ved hver Afdeling vare Respondenter); men for største Delen kun i Kompendier, der indeholdt det almindeligste om Naturen og Naturfenomenerne: Varmen, Lyset, Tyngden, den magnetiske Kraft; Verdenssystemet, Elementerne, Jordkloden; Luftens Natur, Kilders og Floders Oprindelse af Regnen, o. desl., for at tjene til Vejledning ved Foredraget. En Forestilling derom under eet kan man faa af Casp. Bartholins Systema physicum (fra 1618 fgg.) Hvo der vilde drive det videre, opfattede alt dette i sine logiske Distinktioner og Subdivisioner, og opstillede det i Tabeller, der næppe nu kan tiltrække nogen uden ved sit kuriøse Udseende; f. Ex. Halvor Gunnarsens Physica in tabulas juxta Analysin logicam methodicè digesta. 4. Før 1660 synes ingen Fremgang heri at have fundet Sted, og selv efter denne Tid, medens Kemien og de vidunderlige Resultater, der af den ventedes, beskjæftigede alle, der vare saa rige, at de kunde blive fattige, gjorde kun een Mand Epoke ved sin grundige Naturforskning. Rasmus Bartholin kom fra Herlufsholms Skole til Universitetet 1642, studerede Medicin under Oluf Worm, og drog 1646 til Holland, hvor han tillige lagde sig efter Mathematik. Efter et kort Ophold hjemme rejste han atter 1647 til Holland, England, Frankerig og Italien, hvor han i Padua blev Doktor i Medicinen 1654. Efter sin Hjemkomst 1657 blev han Prof. i Medicinen († 1694). Tidlig (1644—65) begyndte han at udgive mathematiske og astronomiske Skrifter, og henvendte sig derpaa til Naturens Studium ad Erfaringens Vej. Han anstillede Jagttagelser (de figuris corporum, de figura nivis, de poris corporum,

de attractione, de experimentis), og var derved den første, der opdagede Straalebrydningen ved den islandske Bjergkrystal (eller Dobbeltstenen: Experimenta crystalli Islandici disdiaclastici Quibus mira et insolita refractio detegitur. Hafn. 1669. 4.), hvis Love siden nøjere udvikledes af Huygens (Traité de la lumière 1690) og af Newton (Optice). De fleste af disse Undersøgelser udgav han i en Samling (De naturæ mirabilibus Quæstiones academicæ. Hafn. 1674. 4.) hvori han tillige for usikre Hypotheser foretrækker principia certa et evidentia, clara et perspicua, bekræftede ved Erfaring og Experimenter (de physica Cartesiana), og opmuntrer ad rimanda naturæ arcana dulcedine experimentorum (de poris corporum); samt modsætter sig Disputeerøvelserne og den herskende Misbrug af Logikken. Endelig udbredte han Kundskaben om Cartesii mathematiske Opdagelser.

Ph. F. Hane, Commendatio academica de ingeniis gentium borealium philosophicis. Rostoch. et Lips. 1724. 4. nævner vel adskillige Mænd, der beskjæftigede sig med Filosofien, men giver ingen Vejledning til nogen dybere Indsigt. Nogle Yttringer af J. Møller om Filosofiens Tilstand i Almindelighed findes i Hist. Kalender 2, 164.

Til de ældre Skrifter hører Doctrina de ratione docendi, discendique artes et disciplinas: publicè prælecta in Academia Hafniensi: a D. Jacobo Matthiæ Arhusiensi. Nvnc edita opera et studio Nicolai Petri Arhus. et hæredum. Basileæ 1590. (Paa Universitetsbibl. findes et Exemplar, der i sin Tid har været et Pragtexemplar, og vist aldrig før har været læst.) Tilegnet Christ. Holck de Ronnehalhve. Det viser, hvorledes de ypperste Mænd tænkte sig Videnskabens filosofiske Behandling, efter at den, som det hedder, var reven ud ex Scholastica barbarie. Bogen deler sig i to Dele, af hvilke Videnskaben, ars, bestaar: 1. Præceptio. 2. Methodus. Præceptio enim artis materia est, methodus forma. Under den første afhandles præceptio vera, vtilis (unyttig, ociosa, er f. Ex. den Undersøgelse om Tiden var før Verden, Egget før Hønen), affirmata, catholica, o. s. v. med Anvendelse paa de forskjellige

Videnſkaber. Optima methodus est præceptionum dispositio, a generalibus ad specialia progrediens; hvorpaa udvikles quid est generale et speciale? og alt oplyſes ligeledes med Exempler. Den Forfatter, han iſær anforer, er Ariſtoteles, men ogſaa Plato, Galen, Cicero, o. ſ. v., og af Nyere Vives og Melanchthon.

Samme Forfatters De litteris libri duo. Basil. 1586 har jeg ikke kunnet overkomme, og maa derfor lade det uafgjort, hvor vidt det hører hertil.

Andre Forfattere ældre end 1600 ere: Claus Hammer, prof. dialectices † 1585 (1569—1582), Hans Guldſmed (1575), Peder Haagenſen (1581), Hans Rasm. Skomager (1581—1604), H. D. Slangendorf (Commentariolus in secundum tractatum 1. libr. Ἀναλυτικῶν Aristotelis. Hafn. 1585), Holger Roſenkrands den Yngre (de loco et tempore. Rost. 1592. 4.), Lage Chriſtenſen (1597—1601, ſee Bendz, Bidrag til Horſens Skoles Hiſt. Program 1848, S. 47), **Niels Paaſke (1598). Derhos Alcinoi Philosophi** Ad doctrinam Platonicam introductio. Hafn. 1574. efter Thura (Conspectus etc. S. 47) af Jørgen Dybvad.

Anders Krag: Vinding, Acad. Haun. S. 154. Bartholini Cista medica, S. 112. Herholdt og Manſa, Saml. til Medicinals hiſt. 1, 35. Nyerup, Univerſitetet S. 43.

Rameæ scholæ: et defensio Petri Rami: contra Georgii Liebleri calvmnias, in epitomen octo librorvm acroamaticωn aspersas. Detegvntvr et dissipantvr Liebleri errores: Ramus a calumniis, ex sententia legvm æqvissimarvm, veritatis, ivstitiæ, sapientiæ, liber pronvntiatur: cavssam dicente Andrea Kragio Ripensi: Dano. Basileæ 1582. (Saaledes er Titelen paa denne ſjeldne Bog, der ogſaa er anført i Suhms Saml. 1, 3, 143). I Fortalen ophøjer han Petrus Ramus, nostrorum temporum Plato. Modſtanderen var Georgius Lieblerus Physicus Tubingensis. Jacobus Biorno Danus anbefaler Forfatteren. Bogen ſelv følger Trin for Trin Lieblers Skrift imod Rami Scholæ Physicæ, men har kun Intereſſe for Filoſofiens Hiſtorie. Krag gjentager hvad P. Ramus allerede havde ſagt (jf. Tennemans Geſch. der Philoſ. 9, 421 Anm.) om den ariſtoteliſke Filoſofis Unytte.

Aristotelica et Ramea: de insidiosis sophistarum simvlationibus, institutiones breves: qvibus additur disceptatio, in qua

utramque institutionem ad Catholicas de materia et forma artium leges posse referri, demonstratur: opera et studio Andreae Kragii Ripensis Dani. Basileæ (1583). 4. Tilegnet Absalon Juell de Meelgard, „lumen quoddam in Dania". Bogen giver et Udtog først af Aristoteles, dernæst af Ramus de insidiosis simulationibus sophistarum, og ender derpaa med en Underſøgelſe, ſaaledes ſom Titelen angiver. Denne Underſøgelſes Indhold angiver han ſelv ſaaledes: reliquum est ut fidem faciam omnes tam Aristotelis quam Petri Rami simulationes, sine crimine, posse, ad quatuor illas de materia et forma artium leges, reduci. Facto itaque initio ab Aristotele, probabilibus, meo iudicio (si quid ego iudico) rationibus assequi conabor, omnes in genere insidiosas simulationes ab Aristotele et institutas et obseruatas contra leges bonis artibus præfinitas peccare. De hinc finibus sophistarum quinque ordine in manus sumtis, contra quam legem speciatim et maximè quilibet eorum pugnet expromam: idque non aliunde, sed ex ipso Aristotele adductis exemplis testatum faciam. Atque hæc meæ disceptationis pars prima erit. Altera pars itidem Rami ordine Rameos Elenchos ad nostras leges reducet: exemplisque inibi repertis illustrabit: ut tandem conspicuum fiat et apertum nihil esse harum institutionum in alterutro nostrorum philosophorum, quod quatuor legum imperio non sit deditum: et mandatis stet. (etc.)

Platonis Parmenides sev de ideis: Latine seorsim editus, et brevioribus notis illustratus, uberius prælectionibus publicis explicandis. Hafniæ 1598. 4. med en Tilſkrift til de Studerende. Noterne ere kun Marginalbemærkninger.

Laurea Monspeliensis (etc.) Basil. 1586. 4. med en Fortale til de Studerende i Kjøbenhavn. Skriftet har ogſaa en typografiſk Mærkværdighed. Det er trykt af Sebaſtian Henricpetri med ny Typer, og Krag har faaet ham til at bruge nyſtøbte J og j. Quam (rationem) a. P. R. (Petro Ramo) feliciter inceptam, felicius a Cl. V. Doctore Jacobo Matthiæ, Academiæ vestræ professore Theologiæ, perfectam, tanquam veram, necessariam, naturalem agnosco et amplector.

Af Venuſinus anføres hos Nyerup Secunda in Timæum Platonis exercitatio. Hafn. 1603. 4. Om dette Skrift er til, vides ikke.

Τιμη Τιμαιου Sive in Philosophi Platonis (etc.) Timæum De Novo orbe non novo Schediasma, authore Jano Bircherodio Juniore. Altdorfi Noricorum 1683. 4. viser, at man gav sig af med Plato, men er ikke noget filosofisk Skrift; det er, om man vil, et Supplement til Rudbecks Atlantica, hvori der vises, at det er Amerika der menes, og Salomons navigatio Ophiritica hører ogsaa hertil.

Da en Del af de til Filosofien i Almindelighed, Metafysikken, Logikken og Psychologien hørende Skrifter ikke have været at faa, og det heller ikke har været mig muligt at gjennemlæse alle dem, der haves, men det dog er utvivlsomt, at der i nogle af disse forekomme enkelte Sætninger og Afsnit, der sammenstillede ville oplyse Tidens Tænkning, saa omtaler jeg kun som Prøve nogle Skrifter, og henviser iøvrigt til vedkommende Forfattere. En eller anden af vore Filosofer kunde maaskee engang tage sig for at behandle Filosofiens Historie i Danmark. Er denne Historie ikke et vigtigt Led i den menneskelige Aands Udviklingshistorie og oplyser den ikke Nationalkarakteren?

Hans Povelsen Resen var en af dem, der efterkom Christian den Fjerdes to Gange, 1604 og 1614, udgaaede Befaling at der skulde forfattes bedre Lærebøger. Han udgav Parva Logica Philippi et Aristotelis. Selecta et ordinata (etc.). Pro junioribus. Hafn. 1605. Initia parvæ Logicæ et Rhetoricæ. Hafn. 1610. o. fl. Det er Lærebøger, som ingen anden Værd have end at de oplyse Videnskabens Tilstand. Den førstnævnte handler 1) om Logica i Almindelighed. 2) De notionum simplicium apprehensione topica. Derunder cap. 10 de nomine. F. Ex. Est autem Nominum duplex *σχέσις* sev affectio, prima singulorum, quæ Ciceroni Interpretatio dicitur: altera plurium inter se, quæ ab eodem principio variè deducuntur, et Aristoteli *συζοιχα*, Ciceroni conjugata dicta sunt. Interpretatio alia est Nominis simplicis sev proprii, quæ considerari potest tum ratione *θέσεως*, tum originis: alia avtem Translati sev figurati. Ratione *θέσεως* Interpretatio dici poterit Nomenclatura sev versio ex una lingva in aliam. Ut, *διαλέγομαι* id est dissero, disputo: altercari et rixari, lingva Germanica Zancken et Danice At skiendes oc trette. *Διαλεκτικὴ* si quærimus Germanicam ejus appellationem, sit sane Vnterredekunst, Vnterrichtekunst, Danice En Kunst beskedenlig att forspøre sig mett andre,

oc at underviiſe andre. 3) De comprehensione Logica: Et primum De diacrisi Axiomatica (etc.). 4) De Diacrisi Syllogistica. Et primum de Argumentatione et Syllogismo (etc.) Herunder findes alle Syllogismer med deres Navne, og det udgjør naturligvis en ſtor Del af Bogen. 5) De methodo. Herunder findes en Tegning, der foreſtiller Rota methodica Inventionis Logicæ Generalis. Derefter de forſkjellige Methoder: Analytica, Apodictica (etc.), De methodo, qua falsum deprehenditur; primum de Fallaciis in dictione, f. Ex.

Album est Qvalitas:
Pomum est Album:
Ergo pomum est Qvalitas;

og de Fallaciis extra dictionem, hvilke ere fyv Slags. Endelig de Ordine, den ſtrenge methodiſke Orden.

Langt mærkeligere er imidlertid denne Mands Forſøg paa at fordanſke Logikken i: Den lidlle Logices Begyndelſer, fordeligen at bruge, lige effter Latinen, For den femte Lectie i Borne ſcholer i Danmarck etc. Oc ellers i almindelighed. Prentede i Kiøbinghaffn, 1610. (Nyerup, om Skolerne, S. 93.) Et Par Exempler deraf ville oplyſe den Tids filoſofiſke Sprog: Parva Logica, p. 1. cap. 4. De Categoriis seu Prædicamentis. Et talis quidem est Apprehensio separatarum notionum, quam ut Tyrones tanto rectius animo conciperent, placuit Aristoteli ab ipsa prima Philosophia summa rerum genera παραδειγματικῶς ad societatem Logicorum elementorum arcessere; quæ ipsi vocantur κατηγοριαι, vulgo prædicamenta, Ciceroni Attributiones (etc.) Paa Danſk: Om Prædicamenter. Saadan er den befattelſe paa Notioner ſom ere adſkilde huer for ſig, men at de vnge, ſom lære, kunde fatte den des rettere, ſiuntis det godt, at hendrage de øffuerſte Genera oc arte for de andre ting, til de Logiſke Elementers oc begyndelſers ſelſkab, huilcke der kaldes Prædicamenta, d. e. ſynderlige fremſagn, hos Ciceronem Attributiones, d. e. tilleggelſer, for der aff kand klarligen actis, huilcke fordiſaa de ere rummere end andre, kunde attribueres oc tillegges, eller prædiceres oc fremſiges om dem ſom ere ſneffrere. Parva Logica, p. 1. cap. 5. Substantia est ens, quod per se subsistit, nec recipit magis et minus in eodem gradu asscensus aut descensus rationalis, sed sustinet Acci-

dentia, et sæpe quidem contraria: in qua diversæ Species Disparatæ dicuntur et non contrariæ. Paa Dansk: Substantia, et Væsen er en værendis ting, som haffuer understændighed ved sig selff, oc ikke lider, at det sigis mere eller mindre at være til, Men opholder tilfald, vdi huilcket atskillige slaug siges at være disparater atskillige at ligne oc icke contrarier tuert imod huer andre. Dividitur vero Substantia in tenuissimam, quæ vocatur Spiritus, quo creaturæ invisibiles et rationales ac immortales, Angeli et animæ nostræ pertinent: Et crassiorem seu sensibus subjectam, quæ Corpus vulgo dicta est. Paa Dansk: Et Væsen som tyndest forekommer, kaldis Aand, huort hedn der høre Engle oc Siele, Oc den som er tætter, et Legom.

Endnu udførligere har man det hele Apparat, thi andet kan det dog ikke kaldes, i: De dicendi et disserendi ratione libri tres. opera Conradi Aslaci Bergensis. Herbornæ Nassoviorum, 1622. 4. Bogen tilegnede han Joh. Sparre de Sparrisholm og Otto Brahe de Nesbyholm, thi for deres Skyld og til deres Brug begyndte han derpaa i Heidelberg for 25 Aar siden; da han blev kaldet ad pædagogicum munus ved Universitetet 1600, forsøgede han den. Forelæsningerne standsede 1619 formedelst Pesten, og han lagde den sidste Haand derpaa 1620. Han udgav den efter sine Tilhøreres Ønske; og den giver da en Forestilling om Videnskabens Behandling ved Universitetet. De to første Bøger handle de dicendi ratione, nemlig de rerum inuentione et tractatione, og de verborum puritate, elegantia, ornatu, naturligvis det latinske Sprogs. Tredie Bog de disserendi seu disputandi ratione, hvad dissertatio seu disputatio er, dens fines, theses, media (etc.). Heri afhandles tillige Syllogismerne. Og saa er det tillige opstillet i Tabeller.

Bernhard Sivers' Indledning var egentlig en privat Udarbejdelse for to af Grev Ahlefelds Sønner: Introductio in philosophiam veterem et novam. Pro tyronibus. Hafn. 1680. Det er korte Hovedsætninger af Filosofiens Dele: Metafysik, Theologi, Logik, Ethik og Fysik. Han kjender Cartesius, men har ikke benyttet andet af ham, end i Physica Inddelingen af Materia Cartesiana i subtilissima, subtilis et crassa. Hans nærmeste Hensigt var at simplificere Methoden, og derfor tager jeg af ham et Exempel paa de mosjsommelige og pedantiske Slutningsmaader, hvormed hine alvors

lige Mænd plagede ſig ſelv og andre: De modis syllogismorum. Prima Figura habet quatuor Modos: Barbara, Celarent, Darii, Ferio. Secunda itidem quatuor: Cesare, Camestres, Festino, Baroco. Tertia sex: Darapti, Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison. In hisce quatuordecim Modis observantur vocales quatuor: A, E, I, O, quarum

Asserit A, negat E, sed stant generaliter ambæ:

Asserit I, negat O, sed particulariter ambæ.

Lad os til yderligere Oplysning tage de fire første „Naturlige Ratiocinatiöns maader" paa Dansk af Resens lille Bog:

Saa bliffve her udaff 4. maader udi en naturlig connexiön oc sammenbindelse effter fornufftens viis.

Den første, der bejais almindelig, som haffuer 3. axiomater, universaler oc affirmerede, d. e. almindelige oc bejaede, hvilcke de betegne ved 3. A. i det ord Barbara.

Den anden som negeris oc benegtis, almindelig, hves tegn er E. til med for den negerede unversal, d. e. benegtede almindelige, i det ord Celarent.

Den tredie, speciàl affirmerede oc bejaede, vdi Darii, at I. skal være particulàr affirmerede oc bejaede.

Den fierde, speciàl negerede oc benegtede, i det ord Ferio, at O. at (er) sat for den particulàr negerede oc benegtede, Som

Bar Hvert Djur er et væsen,
ba Hvert Menniske er et Djur,
ra Saa er da hvert Menniske et væsen.

Ce Intet Djur er en steen,
la Hvert Menniske er et Djur,
rent Saa er da intet Menniske en steen.

Da All slemhed skal flyis,
ri Nogen vellyst er slem,
i Saa skal da nogen vellyst flyis.

Fe Ingen naturlig lovg maa omskifftis,
ri Den lovg som forbjuder Hoor i Ecteſtat er naturens lovg,
o Saa maa da den lovg som forbjuder Hoor i Ecteſtat icke omskifftis, etc.

O Holberg, hvilken Augias-Stald havde du ikke at rydde!

Om Mauritz Pederſen Koning har Helweg allerede yttret: „hans Skrifter ere for faa og ubetydelige til at man af dem kan kjende hans filoſofiſke Talent og ejendommelige Retning.“ De hertil hørende maatte være: Nova quædam sed vera et genuina Logices principia. Christianiæ uden Aar. 4. Disp. de principiis logicis. Hafn. 1663. 4. Disp. de rerum principiis et mechanica seminum Liturgia. Haun. 1663. 4. Det ſidſte er kun tre Blade Theſes med en hiſtoriſk Fremſtilling af Meningerne derom; begge de første har jeg forgjæves ſøgt paa vore Bibliotheker.

Andre Forfattere ere: Fra 1600—1660: Caſp. Bartholin, Jeſp. Brochmand, Enoch Jakobſen, Chr. Hanſen, L. Holm, Rektor i Lund (de philosophica humanæ rationis libertate. Hafn. 1610. 4.), Chr. Stub (Technologia seu artis delineatio generalis. Giessæ 1613. Ej hos Nyerup), Herm. Nielſen, Elias Eiſenberg (de unione animæ cum corpore. Havn. 1618. 4.), Ole Vorm, H. A. Brochmand, H. H. Reſen, Ambr. Rhodius (Dialogus de transmigratione animarum Pythagorica. Hafn. 1638.), Joh. Zoega, Bernhard Ulrich (Logica brevissima sed maxime perspicua. Soræ 1647. Ej hos Nyerup), Joh. Raue i Sors, Chr. Munthe, H. P. Kallundborg, H. J. Viborg, H. Vindekilde, Jens J. Birkerod (Theſes), J. A. Reimer, Chr. Nold (Leges Distinguendi seu de virtute et vitio distinctionis opus. Franequeræ 1657. Vesaliæ 1685. Logica recognita. Hafn. 1666. Udførlig Logik). — Efter 1660: Chr. Stenbuch, N. Benzon, Joh. Brunsmand, Cl. Langſted, Mog. Vingaard (Vindemiæ Ontosophicæ, de autoritate divina in Philosophicis et inprimis in Ontosophicis. Hafn. 1691. af ringe Betydning), Hans Bagger, G. Bonſach, And. Stenkelſtrup, Mich. Leigh, J. N. Mundelſtrup, O. Judichær, Hans Bartholin, Søren Pederſen Glud, Fr. Claudianus, Laur. Luja (de utilitate et necessitate Matheseos in Philosophia. Havn. 1692. 4.), P. A. Nyborg, Henr. Weghorſt i Sors, F. A. Klyne, Mat. Caſtenſen (de affectibus animæ. Hafn. 1692. 4. etc.), Jørg. Urſin (Anatomia monstrorum logicorum. Hafn. 1692. 4.), J. D. Ramus, P. Blicher (Theſes), Ludv. Vinslov (Anima locata sive de sede animæ rationalis in corpore. Hafn. 1704). De Lærebøger, der brugtes ved Kommunitetet, anføres hos Beckman S. 63. 67.

Petrus Severinus: Bartholini Cista medica, S. 114. 127.

Dän. Bibl. 8, 469. Herholdt og Manſa, Saml. 1, 14. Samt i et Exemplar af hans Idea i Univerſitetsbiblioteket et haandſkrevet Uddrag Ex intimatione Io. Paul. Resenii, hvori det hedder: venit in Academiam Hafniensem, in qua ante annum ætatis 20 docuit (artem) poëticam; og hans Levnet foran Ambrosii Rhodii Disputationes supra Ideam medicinæ philosophicæ Petri Severini.

Idea Medicinæ philosophicæ, fundamenta continens totius doctrinæ Paracelsicæ, Hippocraticæ et Galenicæ. Authore Petro Severino Dano, philosopho et medico. Ad Fridericum II. Daniæ et Septentrionis Regem. Basileæ 1571. 4. Til Slutning et Vers af Johannes Pratensis, ſom kun findes i denne Udgave. — Erfurti 1616. 8. Boghandleren ſiger i Fortalen, at alle i Baſel trykte Exemplarer vare udſolgte, og han kunde ikke forſkaffe ſine Kunder noget Exemplar. De opmuntrede ham til at udgive Bogen paa ny: „in nobilissimo Petri Severini opere certare modestiam cum eruditione, rerum varietatem cum styli elegantia methodique dexteritate et ideo luce publica dignissimum esse, firmiter asseverantes." — Hagæ Comitis 1660. 4.

I Tilegnelſen til Kongen taler han om Anledningen til dette Skrift og ſine alvorlige Studier: Quia vero in operibus artis sæpe deprehendi Theoremata Galenica (multo minus Remedia) in difficillimorum morborum curationibus satisfacere non posse, et passim per Germaniam Medicamenta quædam Paracelsica jactari audirem: cæpi scripta ipsius diligentius perlegere. De vare ham dunkle. At certe, quanto obscuritas major apparuit, tanto plus crevit desiderium et diligentia. Itaque assiduitate, vigiliis, indefesso studio, laboribus, peregrinationibus, sumptibus et periculis, objectas difficultates superare contendi. I Bogen ſelv bemærker han, hvorledes hin Theophraſtus Paracelſus havde omſkiftet hele Medicinen. Behandlingen vil nu blive anderledes, end den hidtil har været i Skolen. Allerede Grækeren Theophraſt omtaler det vitale principium in natura, cujus virtute vivunt vigentque omnia. Paracelſus giver det mange Navne, men det er kun eet; det er ogſaa spiritus. Det er en natura radicalis, vitæ principium, actionum fons, fæcunditatis author, og bliver under alle Omſkiftelſer det ſamme. Det findes i Planter, Dyr og Mineralier, og i det ligger al Lægedom: in quo omnis omnium morborum medicina viget.

Mange tro, at denne Materie ikke er til ſærſkilt, men ſpirituel, uſynlig, himmelſk, ſkjult. Det er ſandt, at den er ſpirituel, men Virkningen er reciprok: ex spiritibus corpora produci et rursus corpora in spiritus resolvi. Den er ogſaa coelestis, i Stjernerne. Aabenbarelſen ſteer i sal, sulphur, mercurius. In illis tribus individuis omnes omnium corporum differentiæ, proprietates, conditiones manifestissime conspiciuntur. Der er sal animale, sulphur animale, mercurius animalis; der er sal vegetabile o. ſ. fr. igjennem alle tre Naturriger. Derefter gjør han Anvendelſe paa Syg-dommenes Oprindelſe, Natur, Udbredelſe, Forplantelſe og Lægedom. Underſøgelſen af de tre principia beſtemmer deres helbredende Kraft. Her (cap. 12) nævner han flere Gange ſin libellus de nominibus et rebus.

Epistola ad Paracelsum. Basil. 1572. har jeg ikke fundet.

At Severins Skrifter ikke have været uden Efterwirkning ſees af de nysanførte Disputationes supra Ideam medicinæ philosophicæ Petri Severini (etc.). Quibus loca illius libri obscura et difficilia illustrantur, adversarii refutantur et multi discursus ex intimis Naturæ adytis deprompti moventur Authore Ambrosio Rhodio Kemberg-Saxone, Gymnasii Christianensis, quod Norvegiæ est, Prof. Phys. et Mathem. ejusdemque loci Medico ordinario. Hafniæ 1643. 4. Forfatteren, der var flygtet for Krigen i Tyſkland, tilegnede Chriſtian den Fjerde ſit Skrift, og taler i Tilegnelſen om Naturens Forvandlinger. Efter at have ſtuderet Ariſtoteles og Galenus, traf han paa Severins Idea. Hic novum mihi exhibitum fuit Philosophandi genus, ab Aristotele et Galeno in plurimis diversum, cum Paracelso in multis consentiens. Visa sunt mihi primo introitu mera ænigmata, et potissimum circa Elementorum doctrinam, quæ ne Oedipo solvenda putavi. Sed pergenti novus illuxit Sol, nebulas animo suffusas paulatim discutiens. Gavisus sum magna animi alacritate dubia superans, et ægre ferens injuriam tanto viro ab adversariis suis illatam. Ut optimum Naturæ et Mundi Interpretem admiratus sum, et Reipublicæ Literariæ numquam intermoriturum decus et ornamentum colere cæpi. Skriftet er i Form af en Samtale. — Ogſaa den berømte Skotte, Livlæge i Paris, Vilh. Davisſon gav udførlige Kommentarer til Severins Idea: Commentariorum in sublimis Philosophici et incomparabilis Viri Petri Severini Dani

Ideam medicinæ philosophicæ propediem prodituroruin Prodromus. Hagæ-Comitis 1660. 4. og Commentaria in Idæam Medicinæ philosophicæ Petri Severini. Hagæ-Comitis 1663. 4.

To Breve fra Vorm til Fridericus Severinus, fra 1620 (Vormii Epistolæ S. 52—53) omtale, at Kansleren Chriſtian Fris ønſkede, at han vilde udgive hans Faders Manuſkripter; det er ikke ſkeet. Vorms Mening om P. Severini Elementer berøres ogſaa S. 778, men han udſætter det til en anden Gang.

Friedländer (Vorleſungen über die Geſch. der Heilkunde, S. 299) yttrer om denne Mand: „Den größten Ruhm unter den Jüngern des Paracelſus erwarb ſich Peter Severin, aus Ribe in Jütland. Gelehrter als die übrigen trug er in ſeiner Idea medicinæ philosophicæ in beſſerer Schreibart und mit vieler Wärme die Anſichten ſeines Lehrers, doch ungenügend und mangelhaft, vor, indem er das dort bildlich ausgedrückte in wörtlicher Bedeutung nahm, und das wahrhaft Prägnante paracelſiſcher Ideen nicht faßte."

Anders Skytte (Toxotius), Livlæge hos Enkedronning Sophie († 1630) udgav ſom Doktordiſp. Theoremata et problemata philosophiatrica. Basil. 1608. 4. Dette Skrift hører maaſkee hertil, men jeg har ikke fundet det.

Erasmus Bartholin (hos Vinding, S. 420) har været ſaa lidet paaſkjønnet, at Nyerup end ikke har optaget ham blandt Univerſitetets udmærkede Mænd, men han har i mere end een Henſeende, hvilket ogſaa det danſke Sprogs Hiſtorie vil viſe, banet Vejen for Holberg. Andre fyſiſke Forfattere ere (foruden de ovenfor, S. 206, nævnte Halvor Gunnarſen og C. J. Bang fra Ydſtad), H. R. Skomager, Caſp. Bartholin (under hvem en Erasmus Ericus Assenius Danus diſputerede i Baſel; Diſputatſen Assertiones physicæ findes ved Casp. Bartholini Janitores logici. Hafn. 1622. i Hjelmſtjernes Saml., hvis Systema physicum beſtaar af Physicæ generalis præcepta; Physicæ specialis præcepta; de mundo; de terra, aëre et igni; de aqvis etc.), Ole Vorm (Liber Aureus Philosophorum Aquilæ Aristotelis de mundi fabrica (etc.) Nova analysi, notis, commentariis (etc.) illustratus. Rostoch. 1625.), H. P. Reſen, Jak. Finke, F. R. Roſenberg, H. R. Brochmand, R. H. Brochmand, H. J. Viborg, Thom. Bartholin, J. G. Lemvig, Villum Vorm, Melchior Ramus, P. Zitſcher, Ole Vorm den

Yngre (Lapis glossopetra. Hafn. 1686. 4. hvori ogsaa Stenos Skrift de solido intra solidum omtales S. 12), Casp. Thom. Bartholin.

Danske Skrifter over filosofiske Emner i strengere Forstand gives der næppe; derimod have flere forsøgt at udbrede Kundskaben om mærkelige Naturfenomener iblandt menig Mand, og den paa Livet anvendte filosofiske Betragtning har, hvor smagløs den end var, uden Tvivl tiltrukket mange. Exempler ere:

Geologia Norvegica. Det er: En kort Underviſning, om det viitbegrebne Jordſkelff, Som her udi Norge, ſteede — 1657 — ved Mickel Pederſøn Eſcholt Aggersh: T. Chriſtiania 1657. 4. tilegnet Chriſtianiæ Stads reſpektive Øvrigheder, der her navnlig anføres. Det indeholder ikke blot en Beſkrivelſe af Jordſkjælvet, men fyſiſk, hiſtoriſk og theologiſk Fundament og grundelig Beretning om Jordſkjælvs Aarſager og Betydninger. De naturlige Aarſager, Ilden i Jordens Indre og de udviklede Dampe etc. afhandles udførlig; hiſtoriſk anføres en Del mærkelige Jordſkjælv, og den theologiſke Betydning er som ſædvanlig. Aarſag og Følge hænge naturligvis ikke ſynderlig ſammen; f. Ex. paa Jordſkjælvet Aar 400 fulgte Fejden imellem Kong Snie i Dannmark og Kong Bjørn i Sverrig (etc.); paa de mange Jordſkjælv 412 fulgte mangfoldige andre Ulykker og den Pelagianſke Sect (etc.); efter det ſtore Jordſkjælv i Danmark 1194 faldt Venderne fra den danſke Krone. Ogſaa her findes i det theologiſke Afſnit, at efter Skriftens Vidnesbyrd var Jorden ſtædig og urørlig; naar den nu ryſter, ſkjælver og bæver, ſaa maa der være ſynderlig og ſærvigtig Aarſag dertil; og det er efter den hellige Skrift: 1) Naar Menniſkens Ondſkab bliver ſtor paa Jorden, og Jorden bliver opfyldt med Menniſkens Fortrædelighed; 2) Guds billige og retfærdige Vrede. Det var Tidens fire Idee.

Tidlig begyndte man at ſamle Sentenſer og Ordſprog, dels af Bibelen, dels af de græſke Viſe og andre klaſſiſke Forfattere. Hertil kan derfor henføres Anders Sørenſen Vedels Septem Sapientes Græciæ. Skone ſprog, merckelige Sententzer, ſom ere foregiffne aff de Siu Viſe Mænd, ſom ogſaa findes ved Peder Hegelunds ABC aff Bibelſke Ordſprock. Kbh. 1627. Deri findes tillige hiſtoriſk Beretning om de ſyv Viſe: Thales, Solon, Chilon, Pittacus, Bias, Cleobulus, Periander (en tarvelig Begyndelſe til Filoſofiens Hiſtorie

:e oc Latinske Autoribus colligerit (etc. etc.) Aarhus 1636. 4.
: Palle Rosenkrantz til Krænckerup og hans Frue Fru Eliza-
ung. De stærkt udtværede Sentenser ere henførte under visse
ker, og yderligere indprentede ved Vers; saasom

Ingen Ragekniff saa skarplig Skerer
Som Bønder giør, naar de bliffuer Herrer.

i har sit Afsnit, men han har ogsaa særskilt udgivet: Ars
toria Eller Hyckler Konst, Om Hycklere, Øyentiener, Fuch-
zer, Credentzer, Reverentzer, Skrabinister, Oculister, Basilima-
Mickelister oc Spissister: Huorledis saadanne mesterligen vide,
:ris Spitzfundighed, oc adskillige Hycklerske Griff, at erverbe
erdens Gunst oc Venskab. Aarhuß 1640. 4. Kun tildels
hertil samme Forfatters Mirabilia Naturalia Eller Natur
r, Det er: Vunderlige oc adskillige naturlige Tingesters Be-
lse, Nemlig: Om Mennisken: Item, om wnderlige Bierge i
i: Træers, Vrters, Diurs, Fuglis oc Ormis, wnderlig Art oc
: Med mere andet forunderligt som medfølger. Dernest. En
g Papistiske Løgn om Johanne Chrysostomo. Ex Luthero.
ad læse (etc.) Aarhuß 1639. Kbh. 1657; tilegnet Fru Beatæ
, Jørgen Krusis til Hiermidtzleff-Gaard, hans Hußfrue. Det
'er den raa Forundring over Naturens underlige Gjerninger,
fredsstilles ved Fortællinger om alskens Vidundere hvis Kilder

Yngre (Lapis glossopetra. Hafn. 1686. 4. hvori ogſaa Stenos Skrift de solido intra solidum omtales S. 12), Caſp. Thom. Bartholin.

Danſke Skrifter over filoſofiſke Æmner i ſtrengere Forſtand gives der næppe; derimod have flere forſøgt at udbrede Kundſkaben om mærkelige Naturfenomener iblandt menig Mand, og den paa Livet anvendte filoſofiſke Betragtning har, hvor ſmagløs den end var, uden Tvivl tiltrukket mange. Exempler ere:

Geologia Norvegica. Det er: En kort Underviſning, om det viitbegrebne Jordſkelff, Som her udi Norge, ſkeede — 1657 — ved Mickel Pederſøn Eſcholt Aggersh: T. Chriſtiania 1657. 4. tilegnet Chriſtianiæ Stads reſpektive Øvrigheder, der her navnlig anføres. Det indeholder ikke blot en Beſkrivelſe af Jordſkjælvet, men fyſiſk, hiſtoriſk og theologiſk Fundament og grundelig Beretning om Jordſkjælvs Aarſager og Betydninger. De naturlige Aarſager, Ilden i Jordens Indre og de udviklede Dampe etc. afhandles udførlig; hiſtoriſk anføres en Del mærkelige Jordſkjælv, og den theologiſke Betydning er ſom ſædvanlig. Aarſag og Følge hænge naturligvis ikke ſynderlig ſammen; f. Ex. paa Jordſkjælvet Aar 400 fulgte Fejden imellem Kong Snie i Danmark og Kong Bjørn i Sverrig (etc.); paa de mange Jordſkjælv 412 fulgte mangfoldige andre Ulykker og den Pelagianſke Sekt (etc.); efter det ſtore Jordſkjælv i Danmark 1194 faldt Venderne fra den danſke Krone. Ogſaa her findes i det theologiſke Afſnit, at efter Skriftens Vidnesbyrd var Jorden ſtædig og urørlig; naar den nu ryſter, ſkjælver og bæver, ſaa maa der være ſynderlig og ſærvigtig Aarſag dertil; og det er efter den hellige Skrift: 1) Naar Menniſkens Ondſkab bliver ſtor paa Jorden, og Jorden bliver opfyldt med Menniſkens Fortrædelighed; 2) Guds billige og retfærdige Vrede. Det var Tidens fixe Idee.

Tidlig begyndte man at ſamle Sentenſer og Ordſprog, dels af Bibelen, dels af de græſke Viſe og andre klasſiſke Forfattere. Hertil kan derfor henføres Anders Sørenſen Vedels Septem Sapientes Græciæ. Skøne ſprog, merckelige Sententzer, ſom ere foregiffne aff de Siu Vjſe Mænd, ſom ogſaa findes ved Peder Hegelunds ABC aff Bibelſke Ordſprock. Kbh. 1627. Deri findes tillige hiſtoriſk Beretning om de ſyv Viſe: Thales, Solon, Chilon, Pittacus, Bias, Cleobulus, Periander (en tarvelig Begyndelſe til Filoſofiens Hiſtorie

Danſk); derhos Sentenſer af andre naffnkundige og Viſe Philoſ
s, udtagen aff Laertio.

Klokkeren i Aarhus Hans Hanſen Skonning, hvis brogede
ſter det er vanſkeligt at henføre til beſtemte Fag, udgav Colle-
i Philosophorum. Hedenſke Philoſophie eller Vijsdom. Vdi
'en findis adſkillige, mærckelige oc værckelige Bedrifft, Ordſprog
'ale, aff vjſe Hedninge oc Philoſophis foregiffuet: Aff adſkillige
'ſke oc Latinſke Autoribus colligerit (etc. etc.) Aarhus 1636. 4.
iet Palle Roſenkrantz til Kræncker up og hans Frue Fru Eliza-
Lung. De ſtærkt udtværede Sentenſer ere henførte under viſſe
ikker, og yderligere indprentede ved Vers; ſaaſom

Jngen Ragekniff ſaa ſkarplig Skerer
Som Bønder giør, naar de bliffuer Herrer.

ri har ſit Affinit, men han har ogſaa ſærſkilt udgivet: Ars
latoria Eller Hyckler Konſt, Om Hycklere, Øyentiener, Fuch-
ntzer, Credentzer, Reverentzer, Skrabiniſter, Oculiſter, Baſilima-
:, Mickeliſter oc Spiſſiſter: Huorledis ſaadanne meſterligen vide,
deris Spitzfundighed, oc adſkillige Hycklerſke Griff, at erverbe
Verdens Gunſt oc Venſkab. Aarhuß 1640. 4. Kun tildels
: hertil ſamme Forfatters Mirabilia Naturalia Eller Natur
der, Det er: Vunderlige oc adſkillige naturlige Tingeſters Be-
uelſe, Remlig: Om Menniſten: Item, om wnderlige Bierge i
en: Trærs, Vrters, Diurs, Fuglis oc Ormis, wnderlig Art oc
ir: Med mere andet forunderligt ſom medfølger. Derneſt. En
elig Papiſtiſke Løgn om Johanne Chrysostomo. Ex Luthero.
g ad læſe (etc.) Aarhuß 1639. Kbh. 1657; tilegnet Fru Beatæ
w, Jørgen Kruſis til Hiermidtzleff-Gaard, hans Hußfrue. Det
ikker den raa Forundring over Naturens underlige Gjerninger,
tilfredsſtilles ved Fortællinger om alſkens Vidundere, hvis Kilder
es i Margen. Heri findes ogſaa Bemærkninger om Dyrenes
dfølelſe af Vejrliget (S. 228), Dyrenes Troſkab mod Menne-
(S. 259), Antipathia og Sympathia imellem Dyrene (S. 284).

Yngre (Lapis glossopetra. Hafn. 1686. 4. hvori ogſaa Stenos Skrift de solido intra solidum omtales S. 12), Caſp. Thom. Bartholin.

Danſke Skrifter over filoſofiſke Emner i ſtrengere Forſtand gives der næppe; derimod have flere forſøgt at udbrede Kundſkaben om mærkelige Naturfenomener iblandt menig Mand, og den paa Livet anvendte filoſofiſke Betragtning har, hvor ſmaglos den end var, uden Tvivl tiltrukket mange. Exempler ere:

Geologia Norvegica. Det er: En kort Underviſning, om det viitbegrebne Jordſkelff, Som her udi Norge, ſkeede — 1657 — ved Mickel Pederſon Eſcholt Aggersh: T. Chriſtiania 1657. 4. tilegnet Chriſtianiæ Stads reſpektive Øvrigheder, der her navnlig anføres. Det indeholder ikke blot en Beſkrivelſe af Jordſkjælvet, men fyſiſk, hiſtoriſk og theologiſk Fundament og grundelig Beretning om Jordſkjælvs Aarſager og Betydninger. De naturlige Aarſager, Ilden i Jordens Indre og de udviklede Dampe etc. afhandles udførlig; hiſtoriſk anføres en Del mærkelige Jordſkjælv, og den theologiſke Betydning er ſom ſædvanlig. Aarſag og Følge hænge naturligvis ikke ſynderlig ſammen; f. Ex. paa Jordſkjælvet Aar 400 fulgte Fejden imellem Kong Snie i Danmark og Kong Bjørn i Sverrig (etc.); paa de mange Jordſkjælv 412 fulgte mangfoldige andre Ulykker og den Pelagianſke Sekt (etc.); efter det ſtore Jordſkjælv i Danmark 1194 faldt Venderne fra den danſke Krone. Ogſaa her findes i det theologiſke Afſnit, at efter Skriftens Vidnesbyrd var Jorden ſtædig og urørlig; naar den nu ryſter, ſkjælver og bæver, ſaa maa der være ſynderlig og ſærvigtig Aarſag dertil; og det er efter den hellige Skrift: 1) Naar Menniſkens Ondſkab bliver ſtor paa Jorden, og Jorden bliver opfyldt med Menniſkens Fortrædelighed; 2) Guds billige og retfærdige Vrede. Det var Tidens fixe Idee.

Tidlig begyndte man at ſamle Sentenſer og Ordſprog, dels af Bibelen, dels af de græſke Viſe og andre klaſſiſke Forfattere. Hertil kan derfor henføres Anders Sørenſen Vedels Septem Sapientes Græciæ. Skøne ſprog, merckelige Sententzer, ſom ere foregiffne aff de Siu Vjſe Mænd, ſom ogſaa findes ved Peder Hegelunds ABC aff Bibelſke Ordſprock. Kbh. 1627. Deri findes tillige hiſtoriſk Beretning om de ſyv Viſe: Thales, Solon, Chilon, Pittacus, Bias, Cleobulus, Periander (en tarvelig Begyndelſe til Filoſofiens Hiſtorie

paa Dansk); derhos Sentenser af andre naffnkundige og Vise Philosophis, udtagen aff Laertio.

Klokkeren i Aarhus Hans Hansen Skonning, hvis brogede Skrifter det er vanskeligt at henføre til bestemte Fag, udgav Collegium Philosophorum. Hedenske Philosophie eller Vijsdom. Vdi huilcken findis adskillige, mærckelige oc værckelige Bedrifft, Ordsprog oc Tale, aff vise Hedninge oc Philosophis foregiffuet: Aff adskillige Grædske oc Latinske Autoribus colligerit (etc. etc.) Aarhus 1636. 4. tilegnet Palle Rosenkrantz til Krænckerup og hans Frue Fru Elizabeth Lung. De stærkt udtværede Sentenser ere henførte under visse Rubrikker, og yderligere indprentede ved Vers; saasom

Ingen Ragekniff saa skarplig Skerer
Som Bønder gior, naar de bliffuer Herrer.

Hykleri har sit Afsnit, men han har ogsaa særskilt udgivet: Ars Adulatoria Eller Hyckler Konst, Om Hycklere, Dyentiener, Fuchsschwentzer, Credentzer, Reverentzer, Skrabinister, Oculister, Basilimanister, Mickelister oc Spissister: Huorledis saadanne mesterligen vide, med deris Spitzfundighed, oc adskillige Hycklerske Griff, at erverbe sig Verdens Gunst oc Venskab. Aarhuß 1640. 4. Kun tildels hører hertil samme Forfatters Mirabilia Naturalia Eller Natur Wunder, Det er: Vunderlige oc adskillige naturlige Tingesters Beskriffuelse, Nemlig: Om Menniſken: Item, om wnderlige Bierge i Verden: Trærs, Vrters, Diurs, Fuglis oc Ormis, wnderlig Art oc Natur: Med mere andet forunderligt som medfølger. Derneſt. En drabelig Papistiske Logn om Johanne Chrysostomo. Ex Luthero. Lystig ad læse (etc.) Aarhuß 1639. Kbh. 1657; tilegnet Fru Beatæ Bylow, Jørgen Krusis til Hiermidtzleff-Gaard, hans Hußfrue. Det udtrykker den raa Forundring over Naturens underlige Gjerninger, der tilfredsstilles ved Fortællinger om alskens Vidundere, hvis Kilder angives i Margen. Heri findes ogsaa Bemærkninger om Dyrenes Forudfølelse af Vejrliget (S. 228), Dyrenes Troskab mod Mennesken (S. 259), Antipathia og Sympathia imellem Dyrene (S. 284).

9. Mathematik og Astronomi. De ældste Mathematikere. Tyge Brahe. Sophie Brahe. Peder Jakobsen Flemløse. Cort Arelsen. Elias Olsen Morsing. Christen Sørensen Longberg. Andre Mathematikere. Rasmus Bartholin. Ole Christensen Rømer. Kalendarier: Claus Berg. Navigation: Bagge Vandel. Kronologi: Niels Helvader.

Førend vi gaa dybere ind i Naturvidenskabernes Kreds, som vi allerede have betraadt, et Par Ord om dem. De have ikke uden Grund saa aldeles optaget Menneskehedens Interesse, at de næsten fordunkle alle andre. Det er for Mængden maaskee især den praktiske Anvendelse, der gjøres af deres forbausende Opdagelser, hvorved de have tildraget sig saa almindelig Beundring; men den, der tænker dybere og skuer videre, agter dem, elsker dem og haaber paa dem af langt vigtigere Grunde. Det er dem, der engang skulle løse Livets Gaader, hvis Forklaring hidtil ad saa mange Veje er forsøgt uden afgjørende Held. Forholdet imellem den oversandselige Verden og den sandselige vinder ved dem en evident Klarhed, og hvad de Viseste have forkyndt som Livets Grundlære, Forsagelse af Verden, dens Lyster og Begjerligheder, antager en videnskabelig Form og støtter sig paa uimodsigelige Grunde. Der skal ikke mere tvivles om, at Sandheden er ideel og den sandselige Erfaring udenfor Ideernes Rige, selv i sine yndigste Særskuer (Fenomener), kun et legende Barn, som vore Sandser avle og vor Fantasi opdrager til højere Formaal. Regnbuens Farver ere Vand og Sollys; Tordenen ruller ikke, det er Vanddampe, der briste. Der skal ikke mere tvivles om, at der igjennem hele Naturen gaa evige uforanderlige Love, mere evige end Tiden, og ikke omskiftelige med den. Naar de berøre hinanden, opstaa Perturbationer, men over dem alle hersker Fornuften. Men naar alle vide, hvilket Lys Naturvidenskaben allerede har tændt i alle andre Fag, saa kan ikke heller nogen tvivle

om, hvorlunde det vil voxe. Allerede nu skal der, udenfor en vis snever Kreds, der svinder ind mere og mere, ikke længer tales om en menneskelig Fuldkommenhedsstand før et Syndefald i theologisk Betydning; allerede nu skulle end ikke Theologerne tale om Mirakler paa gammel Vis som momentane Ophævelser af Naturens Love. Naturvidenskaben staar for dem som Cheruben med sit flammende Sværd, og har drevet dem ud af deres Paradis. Verden skrider fremad, den er vorden klarere, lysere, bedre. Baalene ere slukte, og Sandhedens bestedne Kjerte tør skinne. Som en lance flammigère brænder den desto stærkere, jo mere den udsættes for Stormen. Men dette viser sig kun, naar man betragter Menneskehedens Fremskridt i Historiens store Udslag (Resultater), ligesom Opdagelserne først da komme ret tilsyne, naar deres enkelte Trin samles og beskues nedenfra opad, opad til Spidsen. Enhver der studerer Naturvidenskaberne kun i deres uendelige Enkeltheder, som intet Øje kan overse og ingen Hukommelse rumme, uden at have Maalet for Øje, taber sig selv i dem, og vorder ikke oplyst i det hele. Hvert Punkt skal blive lyst, men kun ved Refleks af det almindelige Sollys. Derfor blev Videnskabens Historie til for at samle de adspredte Straaler, for at opklare Vejene i Labyrinthen, og den vedbliver at udfolde sig selv, at vinde større Klarhed, for at oplyse andre.

Dette foresvævede mig, da jeg betragtede Naturvidenskabernes Oprindelse i Danmark i deres første Spirer, og jeg følte det stærkere, end nogen kan forebolde mig, at alt hvad derom kunde skrives var et Segment uden Centrum. De afrevne Brudstykker fra et enkelt Land forudsætte bestandig en overskuende Kundskab om deres Supplementer fra alle Lande, fra den hele Jord og næsten fra alle Tidsaldere; og var Danmark det Land, hvormed nogen kunde begynde enkelt-

vis? Laa ikke Begyndelsen udenfor det? og gik det ikke glip af Fortsættelsen? Var det i Danmark de store Naturkyndige trivedes? Hvad vilde jeg formaa at byde mine Læsere? Istedenfor verdensvigtige Opdagelser og aandrige Bemærkninger om dem, Navne paa Navne og Bogtitler? — Men alle disse Spørgsmaal vare ubillige. I Videnskabens Historie skulle nogle af disse Navne være saa uforgjængelige som den selv; andre Mænd, der virkede under saa ugunstige Forhold, skulle i det mindste af os hædres med det Vidnesbyrd, at de have brudt den første Jordskorpe og draget de første Furer igjennem den; og eet er der, der ligger bagved de tørre literære Bemærkninger, hvilket ingen vil overse: at vi her vare med, og at vi vare noget. Og var dette ikke et Varsel for hvad vi engang vilde blive, at Rudkjøbing og Husum skulde mødes i Kjøbenhavn, Danmark og Slesvig, hvis løse politiske Bæv aldrig kunde knyttes, forbinde sig i en højere Enhed.

De mathematiske Videnskaber gjorde, især formedelst den Opmærksomhed flere af Europas Fyrster viste Astronomien, overordenlige Fremskridt. Astrologien blev endnu hyldet, men fra den vendte Tanken sig til den Henrykkelse at beskue og fatte Himlens Begivenheder for deres egen Skyld, og den egenlige Mathematik maatte som nødvendigt Hjælpemiddel derved tillige blive til et ikke blot praktisk Studium. Begyndelsen seer rigtig nok tarvelig ud. Den første Professor i Mathematik ved Universitetet, Anders Pedersen Kjøge (Coagius, Rektor ved Kjøbenhavns Skole, prof. matheseos 1562—1578, † 1580) indskrænkede sig endnu til Themata. Lægen Johannes Pratensis († 1576) dyrkede selv Astronomien (Prognosticum astrologicum, 1566), og var en god Ven af Tyge Brahe. Baade Læge og Mathematiker var ligeledes Thomas Finke (f. i Flensborg 1561). Fra Flensborg Skole gik han til Universitetet i Straßburg, hvor

han ſtuderede i fem Aar. Han beſøgte derefter de meſt anſeete Univerſiteter, iblandt andre det i Padua, til hvis Bibliothek han lagde Grundvolden. 1585 blev han Doktor i Medicinen i Baſel. Efter ſin Hjemkomſt blev han Livlæge hos Hertugen af Holſten-Gottorp, men 1590 blev han kaldet til Kjøbenhavn ſom prof. matheseos, hvilken Profeſſur han foreſtod fra 1591—1602; 1603 blev han Prof. i Medicinen, † 1656. Hans Skrifter dele ſig i aſtronomiſke, mathematiſke og medicinſke, og han havde i ſin Tid et ikke ringe Navn, ſom han dog iſær ſkyldte den almindelige Uvidenhed. Men imedens disſe borgerlige Mænd kun fulgte de ſlagne Veje, udgik Tyge Brahe med egen Genius og uſædvanlig Begejſtring fra Adelen, for at ſtille ſig imellem Europas berømteſte Aſtronomer.

Om Mathematikerne ſee Matth. Anchersen (Prof. math. 1709), Oratio de mathematicis Danorum, 1709, i Dän. Bibl. 8, 702. Det er nok det eneſte, og tarveligt nok. Thomas Finke: Vinding, S. 160. Bartholin, Cista medica S. 584. Moller, Cimbr. liter. 3, 249. Möllmann de illustribus etc. viris Flensburgo oriundis, S. 5. Gieſſing, 2, 1. Horbs Notitſer i Oſts Archiv 1828. 1, 299. Hans mathematiſke Skrifter hos Käſtner, Geſch. der Mathem. 1, 629. I Geometriæ rotundi libri 14. Basileæ 1583. 4. tilegnet Frederik den Anden, udtaler han ſelv, at Petrus Ramus var hans Lærer: aperuit mihi vir hic mentis oculos.

Tyge Brahe tilhører ligeſaa meget Europa ſom Danmark. Aſtronomiens Hiſtorie har udførlig berettet hans Levnet, og udviklet hans Fortjeneſter af Videnſkaben. Her er kun et kort Omrids fornødent. I vor Literatur er han eneſtaaende. Hans Fader var Otte Brahe til Knudſtrup i Skaane; der blev han født den 13 Dec. 1546, men han blev opfoſtret hos ſin Farbroder Jørgen Brahe til Toſtrup, der var gift med Inger Oxe, en Søſter til Peder Oxe, og han blev af dem tidlig beſtemt til Studeringer, naturligvis

for at blive Statsmand. Men hans Livs Bestemmelse yttrede sig tidlig; da han i sit trettende Aar 1559 kom til Kjøbenhavns Universitet, tildrog en Solformørkelse den 21 August 1560 sig hans Opmærksomhed; i en Alder af sexten til sytten Aar begyndte han at optegne sine Observationer. Paa sin Udenlandsrejse 1562 havde han Anders Sørensen Vedel til Hovmester, og det er bekjendt, hvorledes han i Smug maatte fortsætte sine Yndlingsstudier, der ikke stemmede med Hovmesterens Instrux. Han studerede i omtrent tre Aar Jura i Leipzig; men fortsatte ikke desmindre sine Jagttagelser. Med sine yderst simple Hjælpemidler iagttog han ved Saturns og Jupiters Konjunktion i August 1563, at Regningen ikke stemmede med Virkeligheden. Efter Jørgen Brahes Død 1565 vendte han hjem, men kun for at ordne sine Anliggender. I April 1566 drog han til Wittenberg, men Pesten forjog ham derfra til Rostock, og her kom han i December i en Trætte med Manderup Parsberg, der i en Duel hug Enden af hans Næse, saa han maatte siden erstatte den ved en kunstig Blanding af Guld og Sølv. Allerede nu vandt han Navnkundighed ved sine Jagttagelser og Beundring ved sine Instrumenter; 1569 drog han til Augsburg, hvor Peter Ramus besøgte ham, og beskuede dem med Forundring. Tidlig havde han ogsaa begyndt paa Kemiens Studium. Efter Faderens Død 1571 opholdt han sig dels paa sin Fædrenegaard Knudstrup, dels hos sin Morbroder Sten Bilde, Lensmand paa Herridsvad Kloster. Her iagttog han en Aften 1572 en usædvanlig Stjerne i Kassiopeia, der lod sig see til ind i næste Aar. Da han i Foraaret 1573 kom til Kjøbenhavn, havde endnu ingen der seet den, og dette gav Anledning til hans første Skrift. Peder Oxe opmuntrede ham til at udgive det, og Johannes Pratensis besørgede Udgivelsen deraf (De nova stella).

Samme Aar giftede han sig, til liden Opbyggelse for sin adelige Slægt, med en borgerlig Pige, ogsaa heri en Særling. Efter Kong Frederik den Andens Begjering holdt han i Slutningen af næste Aar, 1574, nogle Forelæsninger for unge Adelsmænd, som han begyndte med en Indledning om de mathematiske Videnskabers Ælde og Værd. Næste Foraar foretog han en ny Udenlandsreise, og besøgte Landgreve Vilhelm af Hessen, der selv var en ivrig Dyrker af Astronomien, og som anbefalede ham til Frederik den Anden. Han besøgte Sweitz og Italien, og agtede at nedsætte sig i Basel; men Kongen vilde ikke tabe en Mand, der allerede gjorde Danmark saa megen Ære, og forlenede ham med Øen Hven. Han begyndte i August 1576 Opførelsen af Uranienborg og Stjerneborg, hvormed forbandtes Anlæg af en Papirsmølle, Bogtrykkeri, o. desl. Dette var uden Tvivl det lykkeligste Tidsrum i hans Liv. Omgivet af hengivne Disciple levede han paa sin Ø, uden at deltage i Politik, som han aldrig havde lyndet, ene for sin Videnskab, og ænsede lidet Adelens Tilbøjeligheder, Drik og Elskov, Spil og Jagt, der aldrig havde fængslet ham, endnu mindre den Spot, der stundum mødte ham og hans videnskabelige Sysler, som en Adelsmand uværdige. (Elegia in Uraniam). Heller ikke satte han Pris paa sit Adelskab, Nedstamningen fra Braher og Bilder:

Nil tamen his moveor. Nam quæ non fecimus ipsi,
Et genus et proavos, non ego nostra voco.

I de 21 Aar, han levede her, anvendte han til sine Bygninger og Indretninger, foruden den rigelige kongelige Understøttelse, der tilflød ham, over en Tønde Guld af sine egne Midler. 1582 udtænkte han det Verdenssystem, der bærer hans Navn; 1595 fik han sin Himmelglobus færdig, hvorpaa der havde været arbejdet i 25 Aar. Hædret af fremmede

Konger, Fyrster og Lærde lod han flere af sine Skrifter trykke paa Uranienborg. Under Frederik den Anden blev han derhos paa mange Maader begunstiget; men allerede under Mellemregjeringen i Christian den Fjerdes Mindreaarighed begyndte Regjeringens Naade at fordunkles; og efter Kong Jakob den Førstes Besøg paa Hven 1590 er det klart, at han var misfornøjet med Forholdene i sit Fædreland, og stolt som han var trøstede sig med, at hele Verden stod ham aaben og Himlen havde han overalt (omne solum forti patria, et cœlum undique supra est). Der var opkommen adskillige Fortrædeligheder med Bønderne paa Hven, som klagede over Undertrykkelse. Tyge Brahes Orthodoxi synes heller ikke at have været vel funderet; den Præst, han havde antaget, udelod Exorcismen ved Daaben. Hans Sind synes ogsaa at være bleven forbittret ved den Sag, der førtes for Konsistorium imellem ham og Kanniken i Lund, Gellius Sascerides, der i flere Aar havde været i hans Hus, forlovede sig med hans Datter Magdalene, og, til stor Skandal, slog op med hende. Rigshofmesteren Christopher Valkendorf var i det mindste ikke hans Ven. De Forleninger, han efterhaanden havde faaet, bleve ham efterhaanden fratagne. Avind forfulgte ham. 1596, da han havde mistet den aarlige Understøttelse m. m., skrev han:

Ut me turbet Eris, turpisque calumnia turpet,
invidiam superat spe melioris Eros.

I Slutningen af samme Aar skrev han til Kansleren Christian Friis, og bad ham udvirke hos Kongen, at denne vilde beskjerme hans astronomiske Indretninger og lade ham beholde det ham fratagne Len i det mindste til næste Maj. Kansleren meddelte ham kort et Afslag og Kongens Ord, at han ikke vilde anvende noget derpaa (ex regio ærario aliquid umptuum in istorum instrumentorum conservationem im-

pendere, sibi non esse integrum). Da opgav Tyge Brahe sit Fædreland. Først flyttede han med sin Familie over til sin Gaard (Bartov i Farvergaden). Det var i Slutningen af April 1597. I samme Maaned vare Kansleren Christian Friis og Axel Brahe sendte over til Hven, for at undersøge Bøndernes Klagemaal, og Præsten paa Hven blev sat under Tiltale, fordi han ikke havde holdt sig Ordinansen efterrettelig med Daabens Ord. Han blev derfor forvist med Kongens Ugunst; saa og fordi han ikke havde straffet og paamindet Tyge Brahe, der i atten Aar ikke havde været til Gudsbord, men med en Bislopperske ligget i et ondt Levnet. Saa kaldte man hans Hustru, fordi hun var af borgerlig Fødsel, endskjøndt de uden Tvivl vare ægteviede og hun fødte ham otte Børn. Medens Tyge Brahe var i Kjøbenhavn, sendte Christopher Valkendorf to Mænd til Hven, for at undersøge de astronomiske Indretninger og Instrumenter. Den ene var den mathematiske Professor Thomas Finke. De erklærede, at Tyge Brahes Instrumenter vare nogle unyttige Redskaber og Indretningen paa Hven en skadelig og altfor kostbar Kuriositet (ii autem, vulgari duntaxat sphæræ cognitione imbuti, et, qui organa vocarentur, usurparentur, inservirent, nescii, ita locuti ad gratiam sunt, ut declararint, Tychonis studia nihili omnino pendenda, ac esse non modo inutilia, sed noxiæ etiam curiositatis, efter Gassendi). Saa lod Valkendorf ved Byfogden i den fraværende Konges Navn Tyge Brahe forbyde at fortsætte sine Observationer paa et Taarn, man havde overladt ham paa Vestervold, og de chymiske Øvelser han foretog i sin Gaard i Farvergaden. Da sejlede Tyge Brahe til Rostock; og strax blev hans bedste Forlening ham frataget. Fra Rostock skrev han den 10 Juli 1597 til Kongen, hvorpaa han fik Kongens eget haarde, man kunde sige, uforskammede Svar af 8 Oktober, der i

alt Fald vidner om Kongens høieste personlige Unaade. Brevet var det samme som en Landsforvisning. Der forekommer til Slutning den Yttring: „Vi derhos Os erindrer, hvorledes du adskillige Snak om vor kjære Herre Fader haver iblandt Epistler ladet udgaa, dig selv til Forvid og Forkleinering." Noget saadant maa være forebragt Kongen, og have vakt hans personlige Uvillie. Da Pesten udbredte sig i Rostock, drog Tyge Brahe til Statholderen i Holsten, den lærde Henrik Rantzow, der overlod ham Slottet Wandesborg (Wandsbek), hvor han atter i Oktober begyndte sine Observationer, og satte sit Bogtrykkeri i Gang. Her udgav han 1598 en Beskrivelse over sine Instrumenter og Bygninger, som han tilegnede Kejser Rudolph den Anden. Kejseren indbød ham til sig med Ansættelse som hans Mathematiker; han modtog Tilbudet, og kom til Bøhmen i Midten af Aaret 1599. Saaledes var Tyge Brahe da for bestandig skilt fra sit Fædreland; men Livet i Prag var nok ikke synderlig hyggeligt, og det varede heller ikke længe. Kejseren overdrog ham at forbedre de Pruteniske (de preussiske af Kopernicus forfattede) astronomiske Tavler, men Tyge Brahe foreslillede, at dette grundigere og hurtigere vilde skee, naar Kejseren paa nogle Aar vilde kalde den bekjendte Astronom Keppler til Prag. Kejseren bifaldt det, og Tyge Brahe indbød ham. Keppler kom, han skulde være Tyge Brahe underordnet, men de passede ikke sammen. „Tycho, skrev Keppler til sin Lærer Mästlin, er en Mand, som man ikke kan leve med, uden at udsætte sig for de største Fornærmelser." Keppler var heftig, han forløb sig og maatte gjøre Afbigt. Og hvor meget kunde ikke forbittre Tyge Brahes Sind, og gjøre ham endnu vanskeligere, end han af Naturen var. En stor Sorg var det for ham, at hans Medarbejder ikke vilde gaa ind paa det Verdenssystem, som nu engang var blevet ham kjært;

„hver elsker sit," skrev Keppler i Randen paa et af sine Skrifter i denne Anledning; men enhver Jagttagelse paa Observatoriet overtydede ham om, at Tyge Brahe havde Uret og Copernicus Ret. „Jo mere, siger han, Tycho Brahe ærgrer sig derover, desto mere glæder jeg mig." Forgjæves søgte Tyge Brahe at redde sit System; han bad Keppler at indrette sine Forklaringer af Fenomenerne efter det, han maatte føje sig og ikke tage det saa nøje med nogle Minuter; endog paa sit yderste bad han derom. Forgjæves. Saa skuffede alt ham. Dette Forhold blev endnu værre ved Familielivet. Kepplers Kone var ogsaa af Adel, og hun mente, at hun var ligesaa god som Tyge Brahe. Begge Mænd lede desuden ved Forholdet til Keiseren, der aldrig havde Penge. Ja, det gaar aldrig den godt, der slaar Haanden af sit Fædreland, hvis der ellers er noget godt i ham. Kun Døden kunde løse Knuden, saa at begge disse ypperlige Mænd, hver paa sin Maade, kunde blive fri. Tyge Brahe døde i Prag den 24 Oktober 1601. Han havde været i Selskab hos en Minister og af Undseelse holdt Urinen; deraf udviklede sig hans Dødssygdom. Den var smertelig; men naar han fra sit Delirium vendte tilbage til Bevidsthed, gjentog han ofte: at jeg ikke skal have levet forgjæves (ne frustra vixisse videar).

Det Verdenssystem, som Tyge Brahe udtænkte, har ikke holdt sig, saa lidet som dets Grunde, hvoriblandt var, hvad ogsaa flere af hans Samtidige yttre, at den plumpe dorske Jord ikke var skikket til den tredobbelte Bevægelse, som Copernicus vilde tillægge den, og som derhos stred mod den hellige Skrift. Heller ikke opgav han den Tillid til Astrologien, som han delte med sin Samtid, hvor ofte den end blev skuffet, som den Gang da han i Rostock 1566, i fuld Tro til sin Videnskabs Ubedrageligbed, lod offenlig opslaa nogle Hexametre om Maaneformørkelsen den 28 Oktober, i

hvilke han spaaede den tyrkiske Kejser Solimans Død. Spaadommen gik i Opfyldelse, men forud, thi Kejseren var død, førend Formørkelsen indtraf. Heller ikke tænker nogen nu, uden for Spøg, paa Tyge Brahes Dage. Men i Astronomiens Historie er hans Minde uforgjængeligt. Hans Jagttagelser dannede en ny Epoche; han rensede dem fra Refraktionens Fejl. Han efterlod en Fortegnelse over Fixstjernerne, nøjagtigere end de hidtilværende. Han opdagede Maanens Variation og flere Egenheder ved dens Bane. Han godtgjorde, at Kometerne ikke vare Meteorer i vor Atmosfære, men Himmellegemer. Men vigtige vare især hans Uddannelse og Opfindelse af de astronomiske Instrumenter, og de med dem i mere end 30 Aar gjorte Jagttagelser af Planeternes Bevægelser. Efter hans Død opstod der en ny Tvist imellem hans Arvinger og Keppler. Keppler, der nu frit kunde bevæge sig, og som indsaae Vigtigheden af disse Jagttagelser, vilde have dem; Arvingerne og Longomontan paa deres Vegne nægtede ham Adgang dertil. Endelig maatte de udlevere ham dem til Brug paa Observatoriet. Ved at forbinde dem med sine egne opdagede han, at Planeten Mars bevægede sig i en Ellipse, i hvis ene Brændpunkt Solen sad, og bekjendtgjorde denne sin Opdagelse 1609 (Astronomia nova). Den første Kepplerske Lov var funden, og uden Ophold skred Videnskaben fremad. I Tilegnelsen af sit Skrift til Keiseren omtaler han ogsaa Tyge Brahe: „Hidtil kunde Astronomerne ikke faa Bugt med Krigsguden, men den fortræffelige Hærfører Tycho har i tyve Aars Nattevaagen iagttaget hans Krigslister, og ved Hjælp af Moder Jords Løb omgik jeg alle hans Krumninger." Tyge Brahes Fejltagelser forsvinde saaledes ganske ved Siden af hans rene videnskabelige Sands; hans Verdenssystem hindrede ham ikke fra at anstille Jagttagelser, „der i Nøjagtighed

overgik alt hvad den praktiſke Aſtronomi til den Tid havde frembragt," og paa denne Grundvold opførtes den nyere Aſtronomi: Tyge Brahe gav Jagttagelſen, Keppler udledte Loven, og Newton opfattede Lovens Grund. Ved et højtideligt Jubilæum hædrede Kjøbenhavns Univerſitet 1663 Tyge Brahes Fortjeneſter, og Rasmus Bartholin opmuntrede ved Fornyelſen af hans Minde de Studerende til flittigere end hidtil at betragte Himlens Bevægelſer (Consideratio astronomica conjunctionis magnæ Saturni et Jovis anni 1663); og endnu ſtaar han vel for de Studerende, ſom for menig Mand, i det mindſte ſom et ſjeldent Meteor i Fædrelandets Hiſtorie.

Kilderne hos Nyerup. Blandt dem er Gaſſendi en af de vigtigſte, og handler tillige om hans Obſervationer. Foruden Dän. Bibl. 9, 229 ogſaa i 3 Stück hans Brev til Vedel fra Aaret 1599 om hans Skjæbne efterat han havde forladt Danmark. Af D. Mag. og Dän. Bibl. beſtaar Weſtrits (Mengels) Lebensbeſchreibung. Kph. 1756—57. Derhos: Moller, Cimbria liter. 2, 103, udførlig efter alle den Gang bekjendte Kilder; jf. 3, 250. Niceron durch Baumgarten, 11, 217, med Henvisning til Kilderne. P. Reſen, Synopsis vitæ Tychonis Brahe, i Henning Witte, Memoriæ Philosoph. Decas 1. Sven Bring, Monumenta Scanensia, S. 234 (om T. Brahes Giftermaal med Chriſtine 1573, hvilket omtvivles; men Stedet ſelv viſer det ugrundede deri). O. Wolffs Hiſtor. Ordbog, 11, 118. Bangs Saml. 2 B. (af Malthe). P. Pederſen, Tycho Brahes Liv og Levnet, udg. af Trykkefrihedsſelſk. 1838.

See ogſaa, foruden Käſtner, Geſch. der Mathematik 2, 377, Bosſut, Geſch. der Mathem. durch Reimer, 2, 70. 81. Humboldt, Kosmos, Schumachers Overſ. 2, 284. 3, 56. 90. 92 og Anm. 3, 3. Freih. von Breitſchwert, Joh. Kepplers Leben und Wirken. Stuttgardt 1831. D. E. F. Apelt, Joh. Kepplers astronomische Weltansicht. Leipz. 1849. 4. o. lign. Skr.

Om Tyge Brahes Obſervationer i Haandſkr. paa det Kongel. Bibl. ſee Werlauff, Bibliothekshiſt. S. 50 med Tillæg og S. 195.

Facſimile af hans Haandſkrift i Schumacher, Observatio-

nes Cometæ anni 1585 Uraniburgi habitæ a Tychone Brahe. Altonæ 1845. 4.

Hos os har iſær J. L. Heiberg fornyet T. Brahes Minde. Ogſaa de Svenſke have tænkt paa ham. See Fornlemningar af Tycho Brahes Stjerneborg och Uranienborg på ön Hvén, aftäckte åren 1823 och 1824. Stockh. 1824.

Af Tyge Brahes Skrifter kunne adſkillige ogſaa have Intereſſe for andre end Aſtronomer. Blandt andre:

De nova et nullius ævi memoria prius visa stella, iam pridem Anno a nato Christo 1572 mense Nouembrj primum conspecta, contemplatio mathematica. Hafn. 1573. 4. Foran findes Joh. Pratenſis' Brev og T. Brahes Svar. Stjernens aſtrologiſke Betydning har ogſaa ſit Afſnit. Bogen indeholder tillige andre mærkelige Ting, deriblandt Elegans in Vraniam elegia.

Tychonis Brahei de Disciplinis Mathematicis oratio publicè recitata in Academia Haffnensi anno 1574 et nunc primum edita. Cui additur Orationum et sacrarum Homiliarum in eadem Academia habitarum decas una, studio et opera Cunradi Aslaci Bergensis. Hafniæ 1610. Bogen er tilegnet Sten Brahe til Knudſtrup, Tyges Broder. Derpaa følger en Metaphraſis af Davids første Pſalme, først paa Latin, ſaa paa Græſk. Hvad der her vedkommer os er Tyge Brahes Tale ved Begyndelſen af hans Foreløsninger. Han begynder med Mathematikens to Dele og deres Dyrkning hos de Gamle. Den guddommelige Plato viſte alle dem bort, der vare ukyndige i Geometrien, ſom uſtikkede til at fatte Reſten af Filoſofien. *Atque hinc factum esse judico, quod veteres philosophi ad tantum eruditionis fastigium conscenderint, quod Geometria à prima pueritia imbuti erant, dum nos plurimos, eosque optimos adolescentiæ annos Grammaticæ et lingvarum studiis, quæ hi à matre nullo negotio hauserunt, infeliciter impendimus.* Derfra gaar han over til Aſtronomien, dens Oprindelſe og Ypperlighed; omtaler kort dens Hiſtorie, det Copernicanſke Syſtem og den tredobbelte Bevægelſe, ſom det tillægger Jorden. Han fører Beviſer for Aſtrologiens Paalidelighed af Guds Visdom; ſkulde han have ſkabt diſſe Stjerner for intet med deres kunſtige Bevægelſer; nej, de ſkabte for Menneſkenes Skyld, til Tegn for dem. Fremdeles: der er Analogi imellem det

menneſkelige Legemes ſyv Hovedlemmer og de ſyv Planeter: Hjertet Solen, Hjernen Maanen, Leveren Jupiter, Nyrerne Venus, Lungen Merkurius, (etc.) Men ſaa kan ingen med ſund Sands (sanæ mentis) nægte, at de himmelſke Legemer have Indflydelſe paa de menneſkelige. Og det bekræftes ved Erfaringer. Slutningen oplyſer hvad hans Forelæsninger ſkulde gaa ud paa, nemlig Aſtronomiens anden Del, Planeternes Bevægelſer, ex Tabulis Prutenicis (etc.) (jf. Nyerup, Univerſitetet, S. 47).

Tychonis Brahei Dani Astronomiæ instauratæ progymnasmata. Quorum hæc Prima pars de restitutione motuum Solis et Lunæ Stellarumque inerrantium tractat. Et præterea de admiranda nova stella Anno 1572 exorta luculenter agit. Ældſte Udgave 1602 (Nyerup har 1603). 4. og 1610. 4. Excudi primum cœpta Vraniburgi Daniæ, ast Pragæ Bohemiæ absoluta. Af Arvingerne tilegnet Rudolph den Anden. Heri hedder det, at T. Brahe, foruden det han havde af Kongen, paa disſe Studier anvendte ex proprio peculio ultra centena thalerorum millia. Ifølge det tillagte Appendix er Bogen ſkreven imellem 1582 og 1592, og ſenere noget tillagt, andet omtrykt. Som anden Del af dette Værk er at betragte De mundi ætherei recentioribus phænomenis. Liber Secundus. Vraniburgi 1588. 4. Samt med ſamme Titel: Excudi primum cœptus Vraniburgi Daniæ, ast Pragæ Bohemiæ absolutus. 1610. 4. (Om Kometen 1577).

Epistolarum astronomicarum libri. Quorum Primus hic illustr. et laudat. principis Gvlielmi Hassiæ Landtgravii ac ipsius Mathematici Literas vnaque Responsa ad singulas complectitur. Vraniburgi 1596. 4. I Fortalen taler han om ſine Inſtrumenter og Arbejder, og hvad han i 20 Aar har præſteret; udførligere Beſkrivelſe med Afbildninger af Hven, Uranienborg etc. findes S. 219 paa Tyſk, S. 231 paa Latin. Brevene ere fra 1587 til 1596, og indeholde mange Oplysninger til hans eget Liv og Virkſomhed, ſamt Forholdet til andre Mænd; ſaaſom S. 74 Yttringer om Copernicus og hans Syſtem; S. 104 Anbefaling for Gellius Saſcerides 1588; S. 115 Falk Gjø „in latinis et græcis literis eruditissimus"; S. 149 om Ursus Dithmarsicus (Reimar); S. 168 om Papirmøllen, ſom han vilde bygge, i November 1589; S. 199 i Auguſt 1591 om Regjeringsraaderne; hvorledes han lever privat paa ſin

Ø uden at blande sig i Politik, som han aldrig har holdt af; Frygt for Fremtiden, men med Guds Hjælp vil han see alt æquis oculis o. s. v.

Astronomiæ instauratæ Mechanica. Wandesburgi 1598. fol. Noribergæ 1602. fol. Det er hans Instrumenter med kolorerede Kobbere og Forklaringer, samt hans Portræt, Kort over Hven og Tegninger af Uranienborg. Ogsaa om hans Levnet og Virksomhed, hvad han hidtil har udrettet og hvad der endnu staar tilbage.

Et dansk Vers af T. Brahe, der kan tjene til Prøve paa hans danske Poesi, er trykt i D. Mag. 3, 19.

Tyge Brahes Søster Sophie Brahe (f. 1556) hvis Liv er lige romantisk ved Lærdom og Kjærlighed, var endnu som Ungmø, efter Tyge Brahes egne Ord, sin Broder behjælpelig med at iagttage en Maaneformørkelse i Dec. 1573, thi saadanne Ting havde hun af Naturen Lyst til. Hun blev gift med Otte Thott til Eriksholm i Skaane; deres Søn var Tage Thott. Paa Uranienborg forlovede hun sig med Erik Lange fra Engelsholm i Jylland. Begge satte deres Midler til paa Kemi. Hun vilde drage til sin Broder i Prag, men han var allerede død. Efter tolv lange Forlovelsesaar ægtede hun udenlands Erik Lange 1602, og gjennemgik mange Gjenvordigheder, indtil hun efter hans Død vendte tilbage til Eriksholm, og levede hos sin Søn. († 1643, ikke 1648). Alchymisten Erik Lange skal have bygget Latinskolen i Horsens 1589.

Blandt Tyge Brahes Disciple ere følgende især bekjendte:

Peder Jakobsen Flemløse (f. i Flemløse i Fyn omtr. 1554) drog som mange andre til Hven, for at uddanne sig „og lod sig paa ti samfulde Aar bruge i T. Brahes astronomiske Observationer, medicinske og pyronomiske Sager eller chymiske Destillering"; nemlig otte Aar paa Hven og to Aar udenlands. Paa Hven forfattede han et dansk Skrift, en jordisk Astrologi om Vejrets Kjendetegn, trykt i Tyge Brahes Bogtrykkeri paa Hven af Hans Gaschiz, Bogprenter

paa Uranienborg, 1591. Kong Frederik den Anden havde nemlig ſtor Lyſt og Attraa til at vide og forfare Sammenhængen med Vejrligets Forandringer, og havde ſelv, naar han vandrede eller var paa Jagt, gjort Jagttagelſer derover; han befalede da T. Brahe, at han af ſine Bøger og egen Erfaring ſkulde ſkrive Kongen en Bog derom; men da han ſelv havde højere Studier og Idrætter at varetage, paalagde han Flemløſe det. Kongen døde imidlertid før Bogen blev færdig. Da Flemløſe havde forladt Hven, praktiſerede han ſom Læge, og var i nogle Aars Tid Medicus hos Axel Gyldenſtjerne, Statholder paa Axelhus. Han fik af Chriſtian den Fjerde et Vikarie i Roeskilde Kapitel; men da han laa i Kjøbenhavn, for med kongelig Underſtøttelſe at tage til Baſel, hvor han vilde tage Doktorgraden, døde han haſtig 1598 (eller 1599.)

Cort Axelſen, Conradus Aslacus, allerede omtalt ved Theologien og Filoſofien, kom i Huſet hos Tyge Brahe paa Hven 1590, men rejſte udenlands 1593; og har udgivet aſtronomiſke Skrifter paa Latin.

Elias Olſen Morſing, Elias Olai Cimber, var ligeledes Amanuenſis hos Tyge Brahe, men om hans Levnetsomſtændigheder er intet bekjendt.

Den berømteſte af Tyge Brahes Lærlinge er Chriſten Søренſen Longberg, Longomontanus, (f. i Landsbyen Longberg af ſimple Bønderfolk 1562). Da hans Fader døde 1570, tog hans Farbroder Jens Povelſen ſig af ham, men da han ingen Formue havde til at lade ham ſtudere, raadte han ham til at tage hjem til ſin Moder og med ſine Søſkende at beſørge hendes Avlsdrift. Ved at overhænge ſin Moder fik han dog Lov til om Vinteren at faa nogen Undervisning hos Præſten, men om Sommeren maatte han vende tilbage til Bondegjerning. Ved Pinſe 1577 tog han endelig ſine

Bøger, befalede ſig Gud i Vold, og vandrede, uden ſine Slægtninges Vidende, de tolv Mil til Viborg. I Viborg Skole gik han i elleve Aar, og lærte, foruden de ſædvanlige Skolekundſkaber, Begyndelſesgrundene af Mathematikken af Matthias Hvas, der ved den Tid kom hjem fra Wittenberg. Sex og tyve Aar gammel kom han 1588 til Univerſitetet, og vandt Profeſſorernes Yndeſt, ſaa at de næſte Aar anbefalede ham til Tyge Brahe, hos hvem han var paa Hven indtil 1597 („octennali assistentia"). Han fulgte ham først til Wandsbek, ſiden til Bøhmen, hvor han opholdt ſig et Aar om. Derhos beſøgte han flere af Tyſklands Univerſiteter, og blev Magiſter i Roſtock. Paa flere Steder søgte man at beholde ham, og Kejſer Rudolph vilde endog have ham til Tyge Brahes Efterfølger; men han foretrak ſit Fædreland. Han blev Rektor i Viborg 1603, Prof. ved Univerſitetet 1605, i Mathematikken 1607. Det var, efter hans egen Bemærkning, Chriſtian Fris til Borreby, der kaldte ham tilbage til Aſtronomien, gav ham i to Aar Ophold i ſit Hus, og tilligemed Kansleren Chriſtian Fris udvirkede hans Anſættelſe ved Univerſitetet. Fra 1609 af udgav han en Række af latinſke Diſputatſer, og efterhaanden flere ſtørre mathematiſke og aſtronomiſke Skrifter. Han var gift med Dorothea, en Datter af Jeſper Bertelſen eller Bartholin i Malmø († 1637). Selv døde han 1647 og blev begravet i Frue Kirke. Han naaede ikke ſin Lærers Berømthed, men vandt dog et ſtort Navn, hvilket Prof. linguæ græcæ Meſter Hans Chriſtopherſen har udtrykt i et Anagram: M. Christianus Severinus Longomontanus Cimber indeholder nemlig: Astronomus magni vere es nunc inclitus orbis.

Sophie Brahe: D. Mag. 2, 194. 3, 12. 24. 4, 270. 271. P. J. Resenii Inscript. Hafniens., S. 410. o. fl. hos Nyerup. Hendes udførlige og ſkjønne latinſke Digt til Erik Lange er udgivet

af Peder Reſen, aftrykt hos Schønau, S. 238. Hun har ogſaa efterladt Slægtebøger. Erik Langes Søſter Margrete, † 1622, gift med Jens Kaas til Vorgaard, og ſiden med Tyge Brahes Broder, Knud Brahe, har overſat nogle gudelige Skrifter af Franſk. Blandt Damerne i Tyge Brahes Hus var da ogſaa Live Lauridsdatter, der kun indtog en tjenende Stilling, men beſkjæftigede ſig med Medicin, Chirurgi, aſtrologiſke Spaadomme, o. desl., og ugift opnaaede en Alder af 123 Aar. † i Kjøbenhavn 1698. (Nova liter. maris Balth. 1698, S. 142. Käſtner, Geſch. der Mathematik, 2, 408. Bircherods Dagbøger, S. 344. 350.)

Peder Jakobſen Flemløſe: D. Mag. 2, 206. Et Stykke af Fortalen til hans Aſtrologi er aftrykt S. 272. Samt Fortalerne, T. Brahes (under Flemløſes Navn) og Longbergs foran Elementiſk og jordiſk Aſtrologi. Kbh. 1644. Longbergs Fortale ſiger, at Flemløſe døde paa Rejſen til Baſel i Kjøbenhavn for fem og fyrretyve Aar ſiden. Denne Fortale er ſkreven den 13 Dec. 1643. Sommelius 2, 417.

Denne Mands Skrifter ere nu ſaa ſjeldne, at de her nærmere maa omtales:

Ægloga de eclipsi solari anno 1574. mense Novembri futura, et tempore plenilunij ecliptici anno 1573. conspecti, Succularum (Hyadernes) ortu obiter descripto, breuique Melibœi pastoris querela, qui de funesta sui gregis clade conquerens, defectus luminarium in cœlo præuia esse signa filij Dej ad iudicium venturi, interpretatur. Hvic addita est precatio ad Devm, pro conseruatione elementaris regionis tempore propositi Solis deliquij. Autore Petro Iacobo Flemlossio. Hafniæ 1574. 4. (Hjelmſtjernes Samling). Paa Titelbladet en Tegning af Formørkelſen. Tilegnet Tyge Brahe. Hvad Titelen allerede forkynder, bekræfter Tilegnelſen ydermere. Diſſe Himmelens Begivenheder, Solens Formørkelſer, ere betydningsfulde. Quæ etsi veras in natura caussas habent, certisque motuum cœli legibus fiunt: tamen non sunt superbè ridenda, tanquam ἄσημον quoddam aut iuxta Epicureorum decreta temerè aspernanda. Præsertim cum nos de magnis et grauissimis rebus admoneant, nempè de ira Dej aduersus peccatum et de tristibus pœnis hoc concomitantibus. Nam procul dubio hæc stupenda naturæ miracula

in sublimj cœlo ideo maximè in prima omnium rerum conditione diuinitus ordinata sunt, atque hominum conspectui manifestè obiecta: vt essent indices irascentis Dej, ac minantis digna supplicia his, qui securè in enormibus delictis perseuerant: præuiaque signa tristium, quas peccando attrahimus, calamitatum. Dette oplyses nu ved historiske Exempler, blandt andet ved Formørkelsen 1502, hvorpaa der i to Aar fulgte blodige Krige, o. s. v. Men hvor ofte det end har truffet ind, vil næppe nu nogen tro paa, hvad han mener ingen Kristen bør tvivle om, at vore Bønner kunne forandre Naturens Love, posse cœlestia fata a Deo mitigari, auerti et tolli ad pias preces. Slutningen af Eclogen, en Samtale imellem Moeris og Meliboeus i latinske Hexametre, gaar ud paa, som Titelen siger, at Formørkelsen er Varsel for Kristi Komme. Slutningsbønnen er græske Hexametre. Det astronomiske Indhold er, som heraf sees, ubetydeligt.

En Elementisch oc Jordisch Astrologia Om Lufftens forandring oc hues der vnder begribis, tagen aff de Tingest som for Øynen sees oc forfares, oc huer mand letteligen kand af mercke oc tilforn vijde: Huilcken holder paa alle Aar ret oc er vdi alle Land gaffnlig. Tilsammen dragen aff Peder Jacobsøn Flemløs, paa Hueen. (Med T. Brahes Portræt paa Titelbladet). Wraniborg 1591. Kbh. 1644. En sjelden Bog. Anchersen forærede et Exemplar deraf til det Danske Selskab. Der findes to Exemplarer i Hjelmstjernes Samling; begge følge hinanden Side om Side, Linie for Linie, ja Bogstav for Bogstav uden mindste Afvigelse, endog med samme Trykfejl; men i det ene mangler Titelblad, Fortale, Ærevers, og Begyndelsen af Bogen selv, nemlig Indholdsangivelsen, der findes i det andet, som er Longbergs Udgave eller Aftryk fra Aaret 1644. I førstnævnte Exemplar mangler ligeledes den Slutning, som staar i det andet: Først Tryckt paa Wraniborg. Cum Gratia & Privilegio. Anno 1591. Nu paa ny, Prentet I Kiobenhaffn M. DC. XXXXIV. Det første er vel da den oprindelige Udgave fra 1591, som siden er forsynet med en ny Tilegnelse af Boghandleren Jørgen Holst, ny Fortale af Longberg og den tilføjede Slutning. Imidlertid siger Jørgen Holst: at Bogen ofte af mange fornemme Folk er eftersøgt, og dog ej var mangesteds at bekomme; derfor har han, efterat den ham af en god Ven som en synderlig Raritet var meddelt, taget sig fore paa sin

egen Bekoſtning den at lade trykke. Det har han da gjort med en Nøjagtighed, hvortil man i vore Dage ikke vil finde Mage.

Flemløſes Fortale er ikke ſkreven af ham ſelv, men Tyge Brahe har, efter Flemløſes Bortrejſe, dikteret og tilſagt Longberg den, under Peder Flemløſes Navn.

Bogen indeholder lutter Kjendetegn paa Vejrets Forandringer, tagne af Solens og Maanens Udſeende, Luften, Vandet, Dyrene o. ſ. v. Det er en ſtor Samling af Erfaringer, fremſtillede uden overtroiſke Tilſætninger, og derfor og formedelſt ſin Sjeldenhed fortjener den uden Tvivl at optrykkes. F. Ex.

Er der en blyfarffuit, mørck eller rødactig ring om Solen, eller høß hinde, et eller flere Solulffue blegactig farffuede, naar hun er nys opgangen, eller vil ſtrax gaa ned, da er der Regn eller Beſt, oc vndertijden begge ſlæs (Slags) for haanden.

En Solulff er, naar der ſtaar en meget jeffn oc allewegne ens tyck oc tet ſky, ved den ene, eller flere ſijder høß Solen, huilcken annanumer lige ſom it Spegel Solens Glantz oc Skin til ſig, ſaa det ſiunes for Menniſken, at vere Solens billede oc effterlignelſe.

Saadant ſees ocſaa ſomme tijder høß Maanen, oc ſielden høß de ſtørſte Stierner.

— Siunis der en krone met atſkillige farffue, ſom vdi en Regnbue omkring brendendis Lius om Natten, oc deris øyene ſom det ſeer, ere huercken aff druckenſkaff, eller anden vnaturlig ſkade forhindret, da tempereris oc vendis Lufften til Fuetighed.

— Om det murler, knager eller brøler hult i Marcken oc Lufften, oc der fornemmes ingen Aarſage der til, da høris der it viß tegen til ſtormendes Regn.

— Naar løff, dun oc andre ſaadanr eingeſte, flye hid oc did vdi ſtille Wærligt, da haffue de ſtormens tegen met dennem.

— Driffuer ſpindelweben, oc anden ſaadan flock, wordentlige hid oc did i Lufften, foruden nogen viß Aarſage, da ere de ſtørmens met Regn blandet viſſe forlsbere.

— Diſligeſte Bierne, naar de ſamble oc fatte ſmaa Sandſtene met deris beene oc fødder, til at bethynge ſig met, da fryete de den nærnerendis Storm, ſom ſtrax kommer.

Flemløſes Overſættelſe af Muſæi Skrift om den melankoliſke Djævel, 1575, omtales i næſte Afſnit.

in sublimj cœlo ideo maximè in prima omnium rerum conditione diuinitus ordinata sunt, atque hominum conspectui manifestè obiecta: vt essent indices irascentis Dej, ac minantis digna supplicia his, qui securè in enormibus delictis perseuerant: præuiaque signa tristium, quas peccando attrahimus, calamitatum. Dette oplyses nu ved historiske Exempler, blandt andet ved Formørkelsen 1502, hvorpaa der i to Aar fulgte blodige Krige, o. s. v. Men hvor ofte det end har truffet ind, vil næppe nu nogen tro paa, hvad han mener ingen Kristen bør tvivle om, at vore Bønner kunne forandre Naturens Love, posse cœlestia fata a Deo mitigari, auerti et tolli ad pias preces. Slutningen af Eclogen, en Samtale imellem Moeris og Meliboeus i latinske Hexametre, gaar ud paa, som Titelen siger, at Formørkelsen er Varsel for Kristi Komme. Slutningsbønnen er græske Hexametre. Det astronomiske Indhold er, som heraf sees, ubetydeligt.

En Elementisch oc Jordisch Astrologia Om Lufftens forandring oc hues der vnder begribis, tagen aff de Tingest som for Øynen sees oc forfares, oc huer mand letteligen kand af mercke oc tilforn vijde: Huilcken holder paa alle Aar ret oc er vdi alle Land gaffnlig. Tilsammen dragen aff Peder Jacobsøn Flemløs, paa Hueen. (Med T. Brahes Portræt paa Titelbladet). Braniborg 1591. Kbh. 1644. En sjelden Bog. Anchersen forærede et Exemplar deraf til det Danske Selskab. Der findes to Exemplarer i Hjelmstjernes Samling; begge følge hinanden Side om Side, Linie for Linie, ja Bogstav for Bogstav uden mindste Afvigelse, endog med samme Trykfejl; men i det ene mangler Titelblad, Fortale, Ærevers, og Begyndelsen af Bogen selv, nemlig Indholdsangivelsen, der findes i det andet, som er Longbergs Udgave eller Aftryk fra Aaret 1644. I førstnævnte Exemplar mangler ligeledes den Slutning, som staar i det andet: Først Tryckt paa Braniborg. Cum Gratia & Privilegio. Anno 1591. Nu paa ny, Prentet I Kiobenhaffn M. DC. XXXXIV. Det første er vel da den oprindelige Udgave fra 1591, som siden er forsynet med en ny Tilegnelse af Boghandleren Jørgen Holst, ny Fortale af Longberg og den tilføjede Slutning. Imidlertid siger Jørgen Holst: at Bogen ofte af mange fornemme Folk er eftersøgt, og dog ej var mangesteds at bekomme; derfor har han, efterat den ham af en god Ven som en synderlig Raritet var meddelt, taget sig fore paa sin

egen Bekoſtning den at lade trykke. Det har han da gjort med en Nøjagtighed, hvortil man i vore Dage ikke vil finde Mage.

Flemløſes Fortale er ikke ſkreven af ham ſelv, men Tyge Brahe har, efter Flemløſes Bortrejſe, dikteret og tilſagt Longberg den, under Peder Flemløſes Navn.

Bogen indeholder lutter Kjendetegn paa Vejrets Forandringer, tagne af Solens og Maanens Udſeende, Luften, Vandet, Dyrene o. ſ. v. Det er en ſtor Samling af Erfaringer, fremſtillede uden overtroiſke Tilſætninger, og derfor og formedelſt ſin Sjeldenhed fortjener den uden Tvivl at optrykkes. F. Ex.

Er der en blyfarffuit, mørck eller rødactig ring om Solen, eller hoß hinde, et eller flere Solulffue blegactig farffuede, naar hun er nys opgangen, eller vil ſtrax gaa ned, da er der Regn eller Bleſt, oc vndertijden begge ſlæs (Slags) for haanden.

En Solulff er, naar der ſtaar en meget jeffn oc allewegne ens tyck oc tet ſky, ved den ene, eller flere ſijder hoß Solen, huilcken annanumer lige ſom it Spegel Solens Glantz oc Skin til ſig, ſaa det ſiunes for Menniſken, at vere Solens billede oc efterlignelſe.

Saadant ſees ocſaa ſomme tijder hoß Maanen, oc ſielden hoß de ſtørſte Stierner.

— Siunis der en krone met atſkillige farffue, ſom vdi en Regnbue omkring brendendis Lius om Natten, oc deris øyne ſom det ſeer, ere huercken aff druckenſkaff, eller anden vnaturlig ſkade forhindret, da tempereris oc vendis Lufften til Fuctighed.

— Om det murler, knager eller brøler hult i Marcken oc Lufften, oc der fornemmes ingen Aarſage der til, da høris der it viß tegen til ſtormendes Regn.

— Naar løff, dun oc andre ſaadanr eingeſte, flye hid oc did vdi ſtille Wæirligt, da haffue de ſtormens tegen met dennem.

— Driffuer ſpindelweben, oc anden ſaadan flock, wordentlige hid oc did i Lufften, foruden nogen viß Aarſage, da ere de ſtørmens met Regn blandet viſſe forlsbere.

— Diſligeſte Bierne, naar de ſamble oc fatte ſmaa Sandſtene met deris beene oc fødder, til at betynge ſig met, da frycte de den nærverendis Storm, ſom ſtrax kommer.

Flemløſes Overſættelſe af Muſæi Skrift om den melankoliſke Djævel, 1575, omtales i næſte Afſnit.

Cort Arelsen: De natura coeli triplicis libri tres. Sigenæ Nassov. 1597, tilegnet T. Brahe. (Athene 1813, S. 420.)

Elias Morsing eller Cimber: Diarium Astrologicum et Metheorologicum anni 1586. Et de cometa quodam rotundo omnique cauda destituto, qui anno proxime elapso (1585) mensibus Octobri et Nouembri conspiciebatur — per Eliam Olai Cimbrum Nobili viro Tychoni Brahe in Astronomicis exercitijs inseruientem. Excusum in Officina Vranibvrgica (1586 staar under Tilegnelsen til den udvalgte Christian, den 4.). 4. (Worm har gjort to Skrifter deraf.)

Christen Longberg: Vinding, S. 212. Riceron durch Baumsgarten 14, 191. Fortalen til Flemløses Astrologi, 1644. Nyerup, Universitetet S. 127. Portræt af Simon de Pas (efter Nyerup).

Cyclometria ex Lunulis reciprocè demonstrata, unde tam Areæ, qvam Perimetri circuli exacta dimensio, et in numeros diductio seqvuta est, hactenus ab omnibus Mathematicis unicè desiderata. Ad Christianum Quartum. Inventore Christiano S. Longomontano Regio Mathematum Professore. Hafn. 1612. 4. og oftere. (Kästner, Gesch. der Mathem. 3, 57. 58). Udgivet efter Opmuntring af Christian Fris til Borreby. Han antager heri at have løst en af de Gordiske Knuder: Cyclometriam eqvidem seu Qvadraturam circuli exhibeo, nunc primum post bis mille annos, aut eò amplius, intra quos a præcipuis fere in Orbe Mathematicis tentata est, absolute, ut in hoc Tractatu apparebit, inventam. Med historisk Oplysning om de forrige Forsøg. Hertil hører en Række af Skrifter, tildels af hans Modstander Johannes Pellius. Men det er nødvendigt at gaa til Skrifterne selv; Nyerups Titler er utilstrækkelige.

Astronomia Danica. Amstel. 1622. 4. og oftere (Badens Universitetsjourn. 1793, S. 156). Han kalder den Astronomia Danica, ut puta in Dania simul nata ac elaborata. I Tilegnelsen, skreven 1620, omtaler han sit Ophold paa Hven og sin Ansættelse ved Universitetet for 15 Aar siden.

Denne Mands Skrifter behøve uden Tvivl et nøjere Gjennemsyn. Worm og Nyerup stemme ikke overens med hinanden, og nogle af deres Angivelser ikke med de virkelige Skrifter. Blandt dem jeg har seet anfører jeg endnu et formedelst en Yttring om den hellig

Aand ſom Arithmetiker; Vorm har det: Coronis Problematica ex Mysteriis Trium Numerorum, Senarii, Septenarii et Octonarij, in suis Qvadratis ritè inter se collatis, concinnata: Quibus Linea Circularis Rectæ multifariam in Numeris æquatur. Hafniæ 1637. 4. Heri ſiger han: Neque quisquam admirari debet Qvadratos certorum Numerorum, et ipsorum debitam ad invicem comparationem, tantas res efficere posse, siquidem etiam in sacris paginis haut infrequens est, Numeros qvosdam in suos Qvadratos a Spiritu S. convenienter resolvi, ut Septenarius numerus pro anno Sabbatario positus, in suum Quadratum quadraginta novem, pro anno jubilæo. Levit 25. v. 8 et 9. Item Numerus Dodenarius in suam potentiam, quippe centum quadraginta quatuor. Apoc. 21. v. 16 et 17.

Tyge Brahe var et Særſyn. Slige Kometer komme farende fra et andet Solſyſtem, og virke mere eller mindre paa de regelmæssig gaaende Planeter; naar de ere forſvundne, fortſætte disſe deres jævne Gang. Univerſitetet, der ikke havde fremkaldt, kunde heller ikke fuldende hans Værk; og der hengaar ſaaledes en Tid, der er beſkjæftiget med Themata til Øvelſe, med Diſputatſer, med Lærebøger og deslige Skrifter, medens kun enkelte Mænd tillige henvendte deres Opmærkſomhed paa det ny Fenomen. Til disſe Forfattere høre: De mathematiſke Profeſſorer Hans Rasmusſen Skomager (f. 1551, † 1614), Chriſten Hanſen fra Ribe (f. 1567, Biſkop i Aalborg, † 1642), begge kun bekjendte ved Diſputatſer. Den formedelſt ſine Yttringer om Adelen domfældte Chriſtopher Dybvad. Theologen H. P. Reſen og Medicineren C. Bartholin den Ældre. Peder Bertelſen Kjerul, Kærulius (prof. pædag. 1615—1621). Hans Laurenberg (f. 1590 i Roſtock, 1623 prof. math. i Sorø, † 1658). Peder Sporman (f. 1608, prof. historiarum et geogr. 1635, † 1661). Erik Olſen Torm (f. 1607, prof. math. 1635—45, † 1667). Jørgen From (f. 1605, prof. math. 1647, †

1651). Vilhelm Lange (f. 1624, prof. math. 1650—1660, † 1682). Claus Nielsen Lesleus fra Ystad (omtr. 1650). Jørgen Eilersen, Hilarius (f. 1616, Rektor i Kjøbenhavn, † 1686). Christian Stenbuch (f. 1625, prof. linguæ hebr. † 1665); og den allerede ved Fysikken omtalte Rasmus Bartholin († 1694), der fra det empiriske Studium tillige vendte Opmærksomheden hen paa Cartesius og den analytiske Kunst. Ved Forbindelsen med Frankrig vaktes endelig en ny Opdager i denne Bartholins Lærling, Ole Rømer.

Chr. Dybvads Skrifter, anførte hos Nyerup men ej nøjagtig, lægge Euclides til Grund, saaſom C. Dibvadii in Geometriam Evclidis prioribus sex Elementorum libris comprehensam Demonstratio Linealis. Ad Christianum IV. Arnhemii Geldriæ 1603. 4. C. Dibvadii in Geometriam (etc. ſom forrige) Demonstratio Numeralis. Ad Christianum Friis Cancelarium Regium. Lvgdvni Batavorum 1603. 4. C. Dibvadii in Arithmeticam rationalium Evclidis Septimo, Octavo et Nono Elementorum libris comprehensam Demonstratio. Ad Jacobum I. Magnæ Britanniæ etc. Regem. Arnhemiæ Geldriæ 1605. 4.

Om betydelige Fremſkridt vidne H. P. Reſens Arithmetik, der blev ſkreven 1586, og Geometri 1587, og formodentlig ſkyldes det iſær ham, at Chriſtian den Fjerde befalede, at Elementerne ſkulde foredrages i alle Skoler. Disſe Lærebøger bleve ſenere udgivne: Scholia succincta et facilia in Arithmeticam Gemmæ Frisii, tradita et conscripta olim in schola privata à Joh. Pavl. Resenio, Et nunc tandem edita in usum scholarum puerilium per Petr. Nic. Gælstrupium. Witeb. 1611. tilegnet Jakob Ulfeld, der havde været begges Lærling. Initia Geometrica, seu in Euclidem Isagoge compendiosa. Una cum Logistica Astronomica brevissima. Tradita olim in Schola privata à Joh. Paul. Resenio. Et nunc edita pro junioribus a Joh. Christoph. Knopfio. Witteb. 1612. tilegnet Chriſtian den Fjerdes Søn Chriſtian. Begge med Figurer indſatte i Texten.

Joh. Laurenberg ſøgte ſom Digter at forfriſke den tørre Videnſkab. Efter den første Udgave af hans Gromaticæ libri tres. Hafn.

1639. 4. findes hans Ocium Soranium sive Epigrammata, continentia varias Historias et res scitu jucundas, ex Græcis Latinisque scriptoribus depromptas et exercitationibus Arithmeticis accommodatas. Hafn. 1640. 4. indeholdende 61 græſke og latinſke Epigrammer, med tilhørende hiſtoriſke Anekdoter og deres mathematiſke Oplosning; en ret kuriss Bog. Ligeledes er hans Arithmetica, peculiaribus observationibus et exemplis historicis illustrata, Itidem Algebræ principia. Soræ 1643. 4. mærkelig ved de af den gamle Hiſtorie tagne Exempler.

Til T. Brahes Levnet og aſtronomiſke Meninger hører E. D. Torms Disqvisitionis Mechanicæ continuatio, in qva de Instrumentorum Numero, Usu, et præcipue de Globo Tychonico disseritur et disputatur. Hafn. 1645. 4.

Ogſaa Jørgen Froms Skrifter imod Morinus ere mærkelige med Hensyn til Aſtronomiens Fremgang.

C. N. Lesleus: Vniversa Planorum Geometria (etc.) per Claudium Nicolai Eistadium. Lubecæ 1650. 4. tilegnet Chriſten Thomſen til Stougaard. Geometria sive Ars metiendi simul Tractatus de quadratura Circuli et Quæstiones nonnullæ discursu dignissimæ de motu terræ et cometis (etc.) opera Claudij Nicolai Leslei. Lubecæ 1661. 4. Men her løb Theologi og Mathematik Hovederne mod hinanden, hvilket ſees af: Anatome quæstionum paradoxarum Claudii Nicolai Leslei de motu terræ, animâ hominis a sola matre, et Servatore Jesu die Jovis passo, Lubecæ anno superiore typis exscriptarum, obviâ industriâ instituta per Johannem J. Windefontanum Eccl. Steenlöse et Vixöe Past. Hafn. 1662. 4. hvis Forfatter drager ſtærkt tilfeldts imod Mathematikeren, der afviger fra den kriſtne Lære om Kriſti Død og Opſtandelſe, om Sjælens Oprindelſe, der efter den hellige Skrift ogſaa ſkyldes Faderen, og om Solens Opgang og Nedgang, der ſaa ofte omtales i Guds Ord til Guds Ære!

De vigtigſte af Rasmus Bartholins Skrifter ere: Damiani Philosophi Heliodori Larissæi de Opticis libri 2. nunc primum editi et Animadversionibus illustrati. Parisiis 1657. 4. En ſmuk Udgave af den græſke Text med latinſk Overſættelſe. Francisi a Schooten Principia Matheseos vniversalis sev Introductio ad Geometriæ methodum Renati Des Cartes. Lugd. Batav. 1651.

4. Tilegnelsen til Christian Thomsen til Staugaard. „Recentiores artem quandam excogitarunt, quam vocant Analyticam, cujus principia tradit hoc opusculum. Leidæ 1650." Fortalen beremmer Des-Cartes; Bartholin fik Undervisning af Schooten, Prof. i Mathematikken i Leiden; efter ham har han udarbejdet Bogen, og Schooten har gjennemseet den. Dioristice seu æquationum determinationes duabus methodis propositæ. Hauniæ 1663. 4. tilegnet Peder Reedts til Tyvestrup. „Empirica studia si pergat probare tantum otiosa juventus, sterilis fiet philosophia. Partem hanc Geometriæ, ob summam difficultatem hactenus sepultam, ita annixus sum perseqvi, ut peritis in hac Arte et ad intima Analytices sacra admissis, confido non displicere, eam verò illi rependet gratiam brevitas, quam verbosa nescit commendatio."

Uden Tvivl have flere Mænd beskjæftiget sig med Astronomi og Mathematik; følgende nævnes, for at deres Vigtighed for Videnskaben nøjere kan undersøges: Albert Mejer 1551 (see Nyerup). Herman Jørgensen, Hermannus Georgii (Euclidis rudimenta Musices. Hafn. 1576). Gjede Lauridsen, Ægidius Laurentii, 1596 Rektor i Ribe, † 1627 (Oratio de Cometarum genere et subjecto. Servestæ 1593). En af de mærkeligste er Hans Lang, f. i Aasens, 1566 Rektor i Odense, Prof. ved Gymnasiet; Præst i Horne, † omtr. 1604. (Langeb. Script. rer. Dan. 1, 35. Blochs Fyenske Gejstligh. 1, 277. Knud Bieske skal have udgivet en Parentatio in obitum Joh. Langii. 4. men den findes ikke paa det Kong. Bibl.). Christen Lund, (Prof. ved Gymnasiet i Odense 1628). Peder Hansen Trane, Rektor i Kolding, † 1658 (De utilitate Matheseos. Aarh. 1654. Suhms Saml. 1, 3, 150). Sigismund Käsiner (Vestibulum Pyroboliæ seu Compendium Artilleriæ. Francof. 1671. fol. Barthol. Acta med. et philos. 1, 302). S. S. Glud den Yngre, Prof. i Mathem.; Præst i Bergen, † 1696. Lægen Peder Deichman. Lucas Beselin fra Rostock. Søren Kjerulf, Præst i Kjong. Samt M. Meibom fra Tønningen, Prof. i Sorø.

Ole Christensen Rømer (f. i Aarhus den 25 September 1644) var Søn af en Kjøbmand, der ved sin Død efterlod ham nogle Bøger og Instrumenter henhørende til

Søvæsenet; 1662 kom han til Universitetet, lagde sig efter Mathematik, og vandt især Rasmus Bartholins Ynbest. Da Astronomen Picard blev sendt til Norden, for at anstille Observationer, blev han opmærksom paa den ikke ganske unge danske Lærde, og tog ham 1671 med til Frankrig. Her gjorde han snart Lykke. Han opholdt sig i Frankrig i ti Aar, fra 1671—1681, og vandt et europæisk Navn; blev Lærer i Mathematik for Kronprinsen, deltog i Anlægget af det kunstige Vandspring i Versailles, og var Medhjælper ved Picards og Cassinis astronomiske Observationer. I Astronomiens Historie blev hans Navn udødeligt ved den Opdagelse han herved kom til at gjøre: Lysets Forplantning og Hurtighed (diffusio luminis successiva). Ved bestandige Jagttagelser af Jupiters Drabanters Formørkelse blev han opmærksom paa Afvigelser, som han forklarede af Lysets Bevægelse, og beregnede deraf i November 1675 den Tid, som Lyset bruger til sin Forplantning, en af de mærkeligste Opdagelser i Himlens Fysik, der snart blev et væsenligt Moment i de astronomiske Theorier. Efter at han 1676 var bleven prof. matheseos designatus ved Kjøbenhavns Universitet, blev han endelig hjemkaldt 1681, for at tiltræde sin Professur. I Aarene 1687—88 foretog han efter kongelig Befaling en Rejse til Tyskland, Frankrig, England og Holland; og blev efter sin Hjemkomst Assessor i Højesteret, samt 1705 Politimester og Borgemester i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han lagde Planen til en bedre Indretning af Politivæsenet, indførte ny Maal og Vægt, o. desl. Sine astronomiske Observationer fortsatte han bestandig, dels paa Runde Taarn, dels omtrent fra Aaret 1690 af i sit eget Hus, og forfærdigede derhos astronomiske Maskiner, som Machina planetarum, der fremstiller Planeternes Gang, og Machina ecclipsium, der viser Solens og Maanens Formørkelser.

En stor Del af hans Observationer forgik i Kjøbenhavns Ildebrand 1728. Han har erkjendt Fixstjernernes Parallaxe, et af de Fenomener, der især tjener til at bekræfte det copernicanske System. Slutningen af et Skrift derom skrev han i sit Dødsaar. Han døde den 19 September 1710. Han var to Gange gift; begge Gange med en Bartholin.

Reitzers Program foran P. Horrebovii Basis Astronomiæ, i Horrebovii Opera mathematico-physica 3, 1. Hans Mastiner sst. Journal des Sçavans for 1681, S. 41, for 1682, S. 58. Pontoppid. Gesta et vestigia Danorum 1, 393. Odin Wolffs Hist. Ordbog 10, 160. Beskrivelse over hans Instrumenter hos J. F. Ramus, disp. de instrumentis astronomicis. Hafn. 1713. 4. Hans vigtigste astronomiske Jagttagelser i Horrebovii Opera, t. 3, især de paralaxi orbis annui, 3, 61; de Römeri demonstratione diffusionis luminis successivæ, 3, 115, Brevvexlingen derom med Huygens, 3, 126, og Copernicus triumphans, 3, 241. jf. Bossut, Gesch. der Mathematik, durch Reimer, 2, 100. Hans Brevvexling med Meier og Leibnitz i Horrebovii Opera, 2, 120. Brunsmands Brev til Rømer om Kalenderen, 1700, sst. 2, 167. Rømers Brev om Kalenderreformen i Wolffs Journal, Sept. 1816. Olufsen, Considerationes de conaminibus, quæ ad Astronomiam practicam reformatam instituit incl. Roemerus, i Tentamen de longitudine speculæ Havniensis, Program 1850. 4. Om Lysets Hastighed Humboldt, Kosmos, Schumachers Overs. 3, 70 med tilhørende Anm. S. 32.

Skrifter i Modersmaalet med ren videnskabelig Tendens kunde naturligvis næppe blive til. Astronomien tilbød imidlertid et Emne, som selv menig Mand maa have læst om med Begjerlighed, nemlig Kometerne; om dem udkom der adskillige danske Skrifter, baade originale, som af Morten Pedersen Alban, Forfatteren til Absalons Herkomst, 1581, og Oversættelser. Om Solformørkelser 1654 udkom Traktater af Enevold Randulf og Iver Ped. Adolph (eller Alfsen). I andre theoretiske Forsøg, som de geometriske af Jørgen

Mohr og Arnold Bondeſen, ligger den praktiſke Tendens til Grund. Det var ligefrem Tilfældet med Navigationsbøger, hvoraf flere endnu ere til. Den vigtigſte Forfatter er Bagge Vandel, en Broderſøn af Biſkop Vandal i Viborg (f. i Magſtrup ved Hadersleb 1622), der 1649 blev Forſtander for den af ham oprettede kongelige Navigationsſkole i Kjøbenhavn, † 1683. Han har udgivet adſkillige danſke Navigationsſkrifter fra 1649—83, Almanakker for Aarene 1655—84 og Marinekalendere 1673. Andre haves af Hans Knudſen 1641, Tyge Chriſtenſen 1642, N. Lexwigh og Anders Mikkelſen 1697; ſamt Jørgen Raſch, første Beſtyrer af Navigationsſkolen paa Møn, 1702. Om danſk Matrikelregning udkom et Skrift af Jørgen Dineſen Oxendorph, 1687, der 1692 blev Prof. ved Ridderakademiet i Kjøbenhavn. Endelig gav Kalendervæſenet Anledning til en Del Skrifter, i hvilke der optoges mangehaande andre Gjenſtande, ſnart hiſtoriſke Oplysninger, ſnart Beſkrivelſer over Dyrenes Levemaade, ſnart Regler for Vejrliget, eller Anvisninger til Plantning, Saaning, Ympning, Syltning o. desl. Nogle ere formedelſt deres Ælde mærkelige, iſær Calendarium perpetuum 1592 af Claus Berg (f. 1546; 1578 Kannik i Oſlo, og 1590 Decanus capituli); andre ere Boghandlerſpekulationer, ſom Jens Lauridſen Wolfs 1648 (med Afbildning af Prins Chriſtian den Femtes Guldhorn). Og Bogtrykkeren, f. Ex. Laurids Benedicht 1594, fandt rimeligvis endnu en god Næring i Troen paa Aſtrologi, o. desl.

Blandt diſſe Skrifter ere følgende forekomne mig i en eller anden Henſeende mærkelige:

Om den ny Stierne oc Comete, ſom ſig haffuer ladet til ſiune vdi Nouembris maanet Aar 1572. Screffuet ved Georgium Buſch Norinbergensem, Boendis til Erfurt, Oc nu vdſæt paa Danſke. Kbh. 1573. 4. Under Tilegnelſen: Raſmus Hanſſøn Reravius.

Tilegnet Borgemestere, Raadmænd og Byfoged i Kbh., hvis Nevne man her kan finde med deres Bomærker. Det er Tyge Brahes ny Stjerne, som han saae den 11 November, Busch den 17; Busch ansaae den for en Komet, og udlægger naturligvis dens Bethydning.

En nyttig Vnderuisſning, Om den Comet, ſom dette Aar 1577 in Nouembrj, forſt haffuer ladet ſig ſee. Beſcreffuen ved Georgium Christophorum Dibuadium, Profeſſor i den hellige Scrifft. Kbh. 1578. 4. Tilegnet Frederik den Anden. Den indeholder tre Stykker: 1) hvad et chriſtet Menneſke ſkal tænke, naar han ſeer ſaadanne Tegn ſom denne gruelige Comet; 2) fortæller han, paa hvilke Tider andre Cometer have brændt og hvad derefter ſkeet er; 3) følger hans Mening og judicium om denne Comet, at vi alle ydermere maa foraarſages til aluerlig Penitenz og chriſtelige Bøner. Diſſe Forvarsler ere undertiden pudſige nok: 1500 var ſeet en Comet og det Aar tilforn blev i Cracow født en Kalv med to Hoveder; 1506 ſtinnede en Comet og ſamme Aar døde Carl den Femtes Fader.

Kort Forklaring offuer den ny Comet (etc.) 1618. ved Johannem Hoppenervum Roſtoch. Mathematum studiosum. Først trykt til Roſtock nu i Helſingør 1619. 4.

Euclides Danicus, Bestaende in twee Deelen: Het eerste Deel: Handeldt van de Meetkonstige Werckstucken, begreepen in de ses eerste Boecken Euclidis. Het tweede Deel: Geeft aenleyding om verscheyde Werckstucken te maecken, als van Snijding, Raecking, Deeling, Perspective en Sonnewijsers (etc.) Door Georg Mohr t'Amsterdam 1672. 4. Tilegnet Chriſtian den Femte. Samme Skrift paa Danſk: Euclides Danicus Beſtaaende udi Too Deele (etc.) Amſterdam 1672. 4.

Arnold Bondesſøns Deliciæ Geometriæ compendiosæ eller en kort begreben Forlyſtelſe udi Geometrien og Maalekonſten. Kbh. 1704.

Bagge Vandel: Rapdologia Neperi konſtig og lættelig med nogle Talſtokke at regne, paa vort Danſke Sprog fremſtillet. Kbh. 1678. o. fl.

Et Calendarium perpetuum Eller en euig Almanach: Indeholdendis Aars tallid, de Rommerſke naffne paa Maanidz dagerne, ſom kallis Kalendæ, Søndags Bogſtaffuer, Gyldentallet, Cisio Ianus,

om de vorrlige Feſter oc hellige dage det ganſke Aar om Kring, Solens opgang oc nedgang, dagens oc Nattens lengd, vdi huer Maanet. Oc Solens indgang i de tolff himmelſke tegener. Med en forklaring oc Aandelige vthdning paa en huer Maanedz Naffn, Oc huad vy ſerdelis haffue aff ſamme Maaneders naffne ad Lære. Andſtellet oc rettet effter den Poli elevation oc høghed, ſom er offuer Oſlo i Norrig. Aff Claus Berrig Cannick i Oſlo. Prentet i Roſtock 1592. 4. Tilegnet Axel Gyldenſtiern til Lyngbygaard, Norges Riges Statholder etc. S. Oluffs dag den 29 Juli 1592. Efter Maanederne, der udgjøre det meſte af Bogen, følger Aaret og dets fire Tider, der gjennemgaas hver for ſig med ſmaa Vers derimellem. Til Slutning: Huorledis mand ſkal det ganſke Aar omkring domme om veirliget, baade aff de ting ſom ere paa himmelen, i Skyerne, Vandet, oc paa Jorden. F. Ex. „Om høge berge og ſtore klinter ſiunis ad ſkiolle meget høgt i veiret, lige ſom ſkulle naae op vnder ſkyerne, oc kand icke ſee toppen paa dennem, er regen ad foruente.“ „Om det kurrer i bugen paa hundene, de æde gres, oc lapper ſtinge hart, oc quindfolck ſoffue hos rochen, er regn forhanden.“

Det var da den første Folkekalender. Om Forfatteren ſee Claus Bergs Beretning om ſin Fæderne-Herkomſt i D. Mag. 1, 23.

Diarium sive Calendarium ecclesiasticum, politicum et oeconomicum perpetuum. Det er: En evigvarende Kircke, Politiſt oc Huußholdnings Calender (etc.) Stjlet oc ſammenſkrefvet ved Jens Lauritzſon W. Boghandler i Kiøbenhafn. Kbh. 1648. 4. Delt i tre Parter: 1) Almindelig Almanak; 2) Beſkrivelſer om hver Maaned; 3) Nyttige oc ſkjønne Chronologier, deri ogſaa de nordiſke Landes fra Syndfloden til nærværende Aar. o. ſ. v. Forfatteren ſiger om ſig ſelv, at 1648 er hans 64 Aars Alder og det 40 Aar efter at han deponerede.

Johan Brunsmands almindelige og ſtedſevarende Kalender. Kbh. 1688.

Om danſke Almanakker ſee Fortegnelſen hos Vorm, 3, 1016. I Hjelmſtjernes Samling (efter Katalogen) Almanakker fra 1570—1739; i de ældſte Peder Hegelunds Optegnelſer. Samt hos Nyerup: Magdalene Zeger († 1568) gift med Thomas Zeger, Prof. i Medicinen, der døde 1544. A. P. Kjøge (1566). Erik Dybvad. Hans Lyſkander (1580). Chr. Stenbuch (1648—49).

Thom. R. Walgesten (1651—82). Casten Bagge (1686—98). Laur. Schive (1701—12).

Der kan maaskee endnu i Regneboger findes et og andet mærkeligt. Forfattere ere: Anders Olsen i Kjøbenhavn. Hans Lang (1576). Morten Nielsen i Viborg (1584). Niels Hansen (1599). Niels Mikkelsen i Kolding. Johan Utrecht, en Tyster, Organist i Aarhus. Henrik Gardner Pharodinus, en Tyster i Kjøbenhavn. Tyge Hansen i Throndhjem. Christen Olsen Viborg i Malmø. Præsten Anders Hansen Bonde. Mikkel Nielsen Rude i Odense. Arnold Bondesen, Joach. Schweder i Christiania. Søren Matthisen, Klokker ved Trinitatis Kirke, og hans Regnebog er da endnu i Folkemunde; Oldgranskerne have strevet ham paa det sorte Brøt formedelst hans Raseri imod de gamle Stene.

Italiensk Bogholderi kjendte man ogsaa, siden Berthel Petræus har givet Grunden deraf (1674).

Kronologien leder os endelig til særskilt at omtale en frugtbar Skribent og ikke umærkelig Mand Niels Helvad, Helvaderus (f. 1564 i Hellevad ved Aabenraa, hvor hans Fader var Præst). Han gik i Hadersleb Skole, derpaa i adskillige andre, og deponerede 1587 ved Universitetet i Rostock. Han blev Præst efter sin Fader 1591, men efter Calvinisternes Tilskyndelse uden Lov og Dom afsat 1609, indsat igjen 1611, og atter afskediget. Den altformaaende Johan von Wowern, hvis Nativitet han havde stillet uheldig, tillægges især hans gjentagne Fordrivelse. (Ich soll und will ihm eine wiederumb stellen, sagde han, der Teufel soll ihn holen.) Helvad opholdt sig i Svendborg fra 1613 til 1615. Kong Christian den Fjerde lærte at kjende ham personlig, og udnævnte ham 1615 til kongelig Kalendariograf. Han beholdt Kongens Gunst, fulgte ham endog paa nogle af hans Rejser, og levede for Resten i Kjøbenhavn til sin Død den 23 August 1634. Han skildres som „en flittig og lærd Mand, en begavet Taler, behagelig og munter i Omgang, fuld af lystige og vittige Indfald." Hans Skrifter paa Latin, Tysk

og Dansk bevarede længe deres Anseelse; og nogle finde „hans Sprog djærvt, livligt og for sin Tid flydende, om end Tonen er heftig og stundum bidende", men han flakker endnu mere om i Videnskaben, end han gjorde i Livet, saa at det hartad er umuligt at sige, til hvilke Fag hans Skrifter høre. Naar han begynder en historisk Behandling, taber han sig i sit uendelige Stof, og blander alt imellem hinanden. Som populær Skribent har han derfor virket betydelig paa sin Samtid, men der manglede ham som hele hans Tidsalder Smag, og hans Skrifter, blandt hvilke en Del ere historiske, ere for os næsten kun Kuriositeter, der synke endnu dybere, fordi Sprogforandringen har gjort mangt et Udtryk, der paa hans Tid endnu var ædelt, til uædelt og plat.

Helvads Selvbiografi med Langebeks Tillæg i Videnskr. Selsk. hist. Almanak for 1775—76. Moller, Cimbr. liter. 1, 243. D. Psalmedigtning, Forfatterne 1, 30. Nyerup om Helvaderi Spaadom Frands Rantzows Død angaaende i Minerva 1804, 1, 1. hvor ogsaa hans Prognostica Astrologica omtales.

Som Exempler paa hans Skrivemaade kunne tjene:

Resolution oc Forklaring paa den Ny Comet oc Wuanlige Stierne, som bleff seet vdi Novembri oc Decembri Maaned 1618. Kbh. 4. Første Capitel. De Motiver oc Principal aarsager, huorfaare Gud lader Cometer oc andre gruelige Spectackel see paa Himmelen. Andet Capitel. Om Cometers Skabning, oprindelse oc herkompst (etc.)

Calendariographia sacra, Jesu Levnets Calender (etc.) Disligeste alle Helgeners Historier (etc.) Kbh. 1618. 4.

Sylva chronologica, historischer Wald- und Umbkreis des balthischen Meeres. Hamb. 1624 og 1625. 4. En Skov, siger Behrmann (i Fortalen til Christian den Andens Hist.) af mange Slags Træer og Buske: politiske Begivenheder, Fødsler og Dødstilfælde, Ammestues og Trolddomshistorier, Efterretninger om herskende Sygdomme, om Vejrliget, om Oversvømmelser, o. s. v.

10. Lægevidenſkaben. Kemi. Naturhiſtorie, iſær Botanik. Johannes Pratenſis, Anders Lemvig, Johannes Franciſci, Anders Chriſtenſen, Gellius Saſcerides; Jørgen Fuiren; Peder Diderik Paysgk. Bartholinerne, og den Bartholinſke Skole. Oluf Worm; Simon Paulli; Ole Borch. Niels Stenſen eller Steno; Jakob Vinsløv. Otto Sperling den Ældre; Peder Kylling. Danſke Lægebøger og lignende Skrifter.

Den lærde Dyrkning af Medicinen, ſom Morſing havde begyndt, fortſattes i Slutningen af det ſextende Aarhundrede, og opnaaede i det følgende europæiſt Berømthed. De tidligere Læger virkede iſær praktiſk, og deres Virkſomhed for Videnſkaben kan kun anſees ſom en Indledning til de ſeneres udødelige Værker. Peder Severinus er foran omtalt. Johannes Pratenſis (f. i Aarhus, Prof. 1571, † under en Forelæsning 1576), hvis Fader Philippus a Prato fra Normandiet kom til Danmark med Chriſtian den Andens Gemalinde Iſabella, kjende vi ſom en Ven og Velynder af Tyge Brahe, ſamt ſom Aſtrolog; han udgav et Skrift om Medicinen (De ortu, progressu et partibus artis medicinæ. Hafn. 1572. 4.), og er tillige bekjendt ſom latinſk Digter. Hans Eftermand, Anders Lemvig (f. 1538, Dokt. i Medicinen i Baſel, Prof. i Medicinen 1577, † 1603), hvis Fader Jens Andersen havde faaet et Rejſeſtipendium til Rom, for at bekjæmpe Lutheranerne, men paa Tilbagevejen blev ſaa indtaget i Luther og Melanchthon, at han gik over til den ny Lære, var ligeledes iſær bekjendt ſom latinſk Digter, og udgav ſom Læge kun en Diſputats. Den ſom poeta laureatus i forrige Tidsrum omtalte Hans Frandſen, Johannes Franciſci (Prof. i Medicinen 1561, † 1584), foredrog, efter adſkillige andre Forelæsninger, for at begynde fra Grunden af, Anatomien, men behandlede kun Oſteologien efter Galen, og gav Overſættelſer af Hippokrates (1571) og Galen (1572—73). Hans Efterfølger Anders Chriſtenſen, Andreas Christiani (f. i Ribe 1551, Dokt.

i Medicinen i Basel, Prof. i Medicinen 1584, Forstander i Sorø, † 1606) Forfatter til flere medicinske Disputatser (1583—1593), og en Haandbog, udgivet i Basel (Enchiridion medicum, 1608), var den første, der forsøgte Dissektioner, men det var endnu en saa uvant Ting, at da det kom ud iblandt Publikum vilde ingen skikkelige Folk gaa tilbords med ham; han maatte derfor see sig om efter en anden Virkekreds. Gellius Sascerides (f. i Kjøbenhavn 1562) kom tretten Aar gammel til Universitetet, opholdt sig i Wittenberg 1578—1581, derefter hos Tyge Brahe i sex Aar. Han studerede Mathematik, men drog til Italien for at lægge sig efter Medicinen, og blev Doktor i Medicinen i Basel 1593. Han kom hjem samme Aar, og blev Medikus i Skaane, 1603 Prof. i Medicinen i Kjøbenhavn, † 1612. Hans Skrifter ere kun Disputatser; men han er bleven bekjendt af hin forargelige Strid med Tyge Brahe, med hvis Datter Magdalene han havde forlovet sig.

Kilder til Lægevidenskabens Historie:

Th. Bartholini Cista medica. Hafn. 1662. Sammes Epistolarum medicinalium a Doctis vel ad Doctos scriptarum. Centuria 1—4. Hafn. 1663—67. (Ogsaa Brevvexling med Fremmede. Blandt de Danske især: Ambrosius Rhodius, Birgitte Thott, Henrik Fuiren, Joh. Rhodius, Mich. Lyser, Ole Worm, Peder Schumacher, Peder Winstrup, Thomas Finke, Vilhelm Worm, Jak. Birkerod, Niels Steno, Ole Borch, Fred. Hammerich o. fl. praktiserende Læger. Uden Tvivl den vigtigste Brevsamling næstefter den Wormske.) Sammes De Danorum medicina domestica. Hafn. 1666. (Rig paa vigtige og interessante Efterretninger, dels vedkommende Videnskaben selv, dels medicinale Indretninger.)

Skielderup, Historia studii anatomici. Program 1811. 4. Herholdt, Selecta ex historia artis medicæ, Program 1812. 4. (Fra Reformationen. Udtog om danske Læger i Engelstofts Annaler 1812). Sammes Archiv for Lægevidenskabens Historie i Danmark. 1823. kun 1 H. (P. E. Müller om Lægevidenskaben i

Nordens Oldtid. De ældſte danſke Læger og Chirurger. Barbeer-laugets Statuter 1577 paa Danſk). Herholdt og Manſa, Samlinger til den danſke Medicinalhiſtorie. 1833—35. kun 1 Bind. Jørgen Horb (Pſeudonym), biographiſke og literære Notitſer om Læger under Frederik den Tredies Regjering, i Oſt's Archiv for Pſychol. etc. 9—10 B. (Finke og Vorm.)

G. L. Baden, Lægevidenſkabens Hiſtorie. Chriſtiania 1823. og Sammes Udſigt over Chirurgiens Tilſtand i Danmark fra 1539 til det chirurgiſke Akademies Oprettelſe 1785. Kbh. 1822.

Perſon- og Bogfortegnelſe: A. Kall, De doctoribus Medicinæ qui gradum in Universitate Havniensi capesserunt. Program 1770. fol. Paa Tyſk i Todes Mediciniſch chirurg. Bibl. 1 B. Chr. E. Mangor, Bibliotheca Danorum medica eller Fortegnelſe over danſke mediciniſke Skrivter i Phyſ. oekonom. Bibl. 10 B. (til 1589). M. Winther, Bibliotheca Danorum medica. 1832 (af ringe Værd).

Til Naturvidenſkabernes Hiſtorie:

M. T. Brünnich, Om Naturvidenſkabernes Fremgang ſiden Univerſitetets Stiftelſe, i Sammes Dyrehiſtorie og Dyreſamlingen udi Univerſitetets Natur-Theater, 1 H. 1782. fol., og ſamme Afh. paa Franſk i Sammes Literatura danica scientiarum naturalium, 1783, hvori ogſaa Bibliotheca patria scriptorum scientias naturales tractantium, hvori Forfatterne ere ordnede kronologiſk. — Chr. Fris Rottbøll, Afh. om en Del rare Planter etc. med en kort Indledning om Urtelærens Tilſtand i Danmark, i Videnſk. Selſk. Skr. Gamle Saml. 10 D. S. 393. — J. H. Steffens Overſ. af Wildenows Lærebog i Botaniken, 1794, Tillæg om Botanikens Skjæbne.

Joh. Pratenſis: Dän. Bibl. 8, 470. Bartholini Cista medica, S. 54. Nyerup, Univerſitetet, S. 41. Herholdt og Manſa, Saml. til den danſke Medicinalhiſtorie, 1, 148.

Anders Lemvig: Bartholini Cista med. S. 133. Herholdt og Manſa, Saml. 1, 44. 151.

Joh. Franciſci: Barthol. Cista med., S. 68. Moller, Cimbria liter. 1, 184. Skielderup, Program 1811, S. 4. Et danſk Brevers til Vedel i Overſ. af Saxo (Ny danſke Tilſkuer 1807, Nr. 63). Skriftet Galeni de ossibus liber. Havn. 1579 hos Nyerup, Univerſitetet, S. 40.

Anders Chriſtenſen: Barthol. Cista med. S. 146. Skielderup, Program, S. 4. Herholdt og Manſa, Saml. 1, 14.

G. Saſcerides: Vinding, Acad. Haun. S. 209. Barthol. Cista medica, S. 171. Striden med Tyge Brahe, D. Mag. 2, 285. 291.

Ogſaa Botanikken fandt ſom Hjælpevidenſkab tidlig ſine Dyrkere blandt Lægerne. Jørgen Fuiren (f. i Kjøbenhavn 1581, Doktor i Medicinen i Baſel 1606, Læge i Kjøbenhavn, † 1628) foretog efter kongelig Befaling en botaniſk Rejſe, paa hvilken han ſamlede og beſkrev en Del indenlandſke Planter. Hvad deraf er bevaret er dog kun en mager Index plantarum indigenarum, der næſten kun indeholder Navne paa Planter, fundne omkring Throndhjem, i Bleking, Gøtland og Skaane.

Bartholini Cista medica S. 272, hvor ogſaa hans Index plantarum indigenarum er indført. Rottbøll, S. 399.

Som kongelig Chymikus nævnes 1613 Peder Diderik Payngk (f. i Huſum omtr. 1575, † 1645)

Cimbria liter. 1, 482. Et mindre Skrift i Cista medica S. 362, jf. S. 352; og et Haandſkrift med latinſke og tyſke chymiſke og medicinſke Recepter i Gamle Kong. Saml. Nr. 272. fol. Herholdt og Manſa, 1, 154.

Et nyt Tidsrum begyndte med Caſper Bartholin (f. i Malmø 1585), der, efter at have ſtuderet to Aar ved Kjøbenhavns Univerſitet, 1604 rejſte over Roſtock til Wittenberg, hvor han blev Magiſter 1605, og lagde ſig efter Filoſofien. Han beſøgte derpaa flere Steder i Tyſkland, Holland, Frankrig, og drog endelig til Baſel, for at høre de berømteſte medicinſke Lærere. I Baſel blev han Doktor i Medicinen 1610, og udgav næſte Aar i Wittenberg ſine Institutiones anatomicæ (1611), det førſte anatomiſke Grundlag, der oplevede flere Oplag, og ideelig blev forøget og forbedret, iſær

af hans Søn Thomas Bartholin. Uventet blev han 1611 ved en Skrivelſe fra Chriſtian Fris kaldet til prof. eloqventiæ ved Univerſitetet, ægtede 1612 Anne Finke, blev 1613 Prof. i Medicinen efter Gellius Saſcerides; og udgav en Række af mindre og ſtørre Skrifter, iſær vedkommende Filoſofi, Fyſik og Lægevidenſkaben (deriblandt en Diſp. de philosophiæ in medicina usu. 1613. 4.) Ogſaa Anatomien vedblev han at dyrke, men da Kadavere vare vanſkelige at overkomme, maatte han iſær anſtille Underſøgelſer paa Dyr. I Aaret 1623 faldt han i en heftig Sygdom, og lagde ſig nu af Religioſitet efter Theologien, hvori han blev Profeſſor 1624. I ſine ſidſte Leveaar beſkjæftigede han ſig iſær med de danſke theologiſke Arbejder, der allerede forhen ere omtalte. Lagerbring omtaler ſom et Bevis paa hans tidlige „rön uti naturläran," hvorlunde han i ſin Barndom, førend han kunde tale noget andet Sprog, af ſelve Naturen uden Lærer talte Hebraiſk; men naar man betænker hans uſtrømtede Gudsfrygt i hele hans Liv, og hvorledes Barndom og Alderdom gjerne ſympathiſere, ſkulde man ſnarere deri finde et Varſel om den Stilling, hvormed han endte.

Foruden de hos Nyerup anførte Kilder (Sommelius har den ſidſtanførte Bemærkning) Skielderups Program 1811, S. 5. Bendz, Haandbog i den Almind. Anatomi. 1846—47. S. 464 (Capsulæ atribilariæ).

De studio medico inchoando, continuando et absolvendo Consilium. Hafn. 1628. er en kort Vejledning ſkreven for Peder Chariſius, og angiver de vigtigſte Forfattere i hvert Fag af Medicinen.

Et anſeeligt Navn ſom Læge, men endnu mere ſom Oldgranſker, vandt Oluf Vorm (f. i Aarhus 1588). Fra Aarhus Skole gik han til Gymnaſiet i Lüneburg, og opholdt ſig i tre Aar i Gelbern; efter et kort Ophold hjemme drog han atter udenlands, blev 1605 indſkreven ſom Student i

Marburg, og studerede i adskillige Aar i Giessen, Strasburg, Basel, og fra Enden af 1608 i Padua. Derefter rejste han i Italien og Frankrig, men blev kun to Maaneder i Paris, da Byen kom i Bevægelse ved Henrik den Fjerdes Mord. Fra Holland vendte han hjem 1610, og blev indskreven ved Kjøbenhavns Universitet; men drog atter udenlands, blev Doktor i Medicinen i Basel 1611, et Aar efter Bartholin, og tog saa over Holland til England, hvor han besøgte Universitetet i Oxford. Efter sin Hjemkomst blev han ansat ved Universitetet, 1613 som pædagogisk Prof., 1615 i det græske Sprog, 1621 i Fysik. Til denne Tid høre adskillige af hans Disputatser. Da Casper Bartholin 1624 fratraadte sit Professorat i Medicinen, blev Worm hans Eftermand, og virkede som Læge og Lærer i 30 Aar. Blandt hans medicinske Skrifter findes en stor Mængde Afhandlinger af blandet Indhold; og den egentlige Sygdomslære afhandlede han i en lignende Række (Institutionum medicarum lib. 1—5). I Anatomiens Historie er hans Navn bevaret i Ossa Vormiana; han var ikke den første Opdager deraf, men viste dem 1628 for sine Tilhørere i Menneskets og flere Dyrs Kranier, og har selv beskrevet dem i et Brev til Thomas Bartholin 1643. Hans Fortjenester af dansk Oldkyndighed skulle siden omtales.

Worms Museum eller Samling af Kunstsager og Naturmærkværdigheder var en saa usædvanlig Sjeldenhed, at det ikke blot tildrog sig Beundring i Hjemmet, men ogsaa vandt Navnkundighed udenlands. Kong Frederik den Tredie besøgte det ofte, dels alene, dels med Fremmede. Kardinal Mazarin sendte jævnlig Worm Foræringer dertil. Samlingen kom efter Worms Død til Kunstkammeret.

Worm stod i Brevvexling med en stor Del af den Tids Lærde i og udenfor Norden. Hvad deraf er levnet findes

i hans Epistolæ. Efter et langt og virkſomt Liv døde han 1654. I hans Dødsſtund ſaaes en klar ſtinnende Stjerne over hans Hus, ſom derpaa ſkjød ned imod Øſten, og pludſelig ſluktes. Han blev begravet i Frue Kirke. Han var tre Gange gift: 1615 med Thomas Finkes Datter Dorothea († 1628); 1630 med Suſanne, en Datter af den ſlaanſke Biſkop, Matthias Jenſen, († 1637); 1639 med en kjøbenhavnſk Borgers Datter, Magdalene Motzfeld.

Foruden de hos Nyerup nævnte Kilder: Hans Levnet foran Vormii Epistolæ (1, x om Stjernen). Barthol. Cista med. S. 579. Skielderup, Program 1811, S. 9. (Horbs) Ole Worm, i Øſt's Archiv 1828, 1, 361, hvor der anføres endnu flere Kilder og tildels Indholdet af hans medicinſke Skrifter. Ossa Vormiana i Bartholini Epistolæ medicinales, centuria 1, S. 122; og i Thom. Bartholini Anatome. Lugd. Batav. 1673, S. 704 (præter hæc ossa triquetra alia in sutura lambdoidea invenit Olaus Worm, utrumque Cranii tabulatum perforantia, a paucissimis hactenus animadversa), ikke at tale om nyere Anatomier, f. Ex. Meckels Handbuch, 1816, 2, 101. Om Worms Fortjeneſter af Botanikken, Rottbøll S. 397.

Controversiarum medicarum exercitatio prima-decima octava. 1624—1652. 4.

Institutionum medicarum epitome in gratiam tyronum sepositis controversiis in methodicum systema succincte digesta. Hafn. 1640. 4.

Man har bebrejdet Worm hans Lettroenhed ſom Naturkyndig; og det er ſandt, at han i Skriftet Historia animalis, quod in Norvagia qvandoque e nubibus decidit (etc.) Hafn. 1653. 4. (med Afbildning af Muſen Leming og dens Skelet) virkelig antager, at disſe Dyr avles i Skyerne og regne ned af Luften. Jf. Wunderzeitung von Meuſen, ſo in Norwegen aus der Lufft auff die Erde und Heuſer gefallen vnd geregnet ſind (etc.) Wiſſen 1580. 4. altſaa langt tidligere.

Den vigtigſte lærde Brevvexling fra denne Tid er Olai Vormii et doctorum virorum ad eum Epistolæ, ſom Gram beſørgede

udgivne. Hafn. 1728, men dette Oplag blev for det meſte fortæret i Ildebranden 1728; det danſke Selſkab gav en ny Udgave 1751.

Desuden findes Breve fra Vorm i Bartholini Epistolæ medicinales, centuria 1—2, og andre medicinſke Bidrag i Barthol. Cista medica.

Musæum Wormianum (etc.) Udgivet af hans Søn Willum Vorm. Lugd. Batav. 1655. fol.

Den førſte Profeſſor i Anatomi og Botanik var Simon Paulli (f. i Roſtock 1603), hvis Fader, Henrik Paulli, Prof. i Medicinen i Roſtock, var bleven Livlæge hos Dronning Sophie paa Nykjøbing Slot. Han deponerede i Roſtock 1621, og gjorde derpaa en Reiſe paa Dronning Sophies Bekoſtning. Efter ſin Hjemkomſt 1625 levede han i en tre Aars Tid ſom Hovmeſter for nogle Adelige i Sorø. Paa en ny Udenlandsreiſe blev han Doktor i Medicinen i Wittenberg 1630. Efter at have levet ſom praktiſerende Læge i Lybek, blev han Prof. i Medicinen i Roſtock 1635. Men han længtes beſtandig efter ſit ny Fædreland, og attraaede en Anſættelſe der; det lykkedes ham iſær ved Anbefaling af hans Svigerfader, den kongelige Livlæge Jakob Fabricius, ſaa at han 1639 blev Prof. i Anatomi, Kirurgi og Botanik, ſamt Stadsphyſikus i Kjøbenhavn. Der manglede et Anatomikammer. Det blev opført 1644, beſtaaende af et Amphitheater og fire ſmaa Værelſer. Hans Skrifter viſe ham ſom praktiſk Anatom, og indeholde adſkilligt, der ikke blot oplyſer Anatomiens Hiſtorie, men ogſaa den Tids Leremaade og Sæder. Han overlod ſit Profeſſorat til Thomas Bartholin 1648, fik et Kanonikat i Aarhus, blev ſenere Livlæge, og vedblev i en høj Alder at virke ved Skrifter næſten til ſin Død 1680, den 23 April.

Endnu mærkeligere er denne Mand ſom Forfatter til den førſte videnſkabelige Botanik, der udkom paa Danſk: Flora

Danica. Det er: Danſk Urtebog (etc.) Kbh. 1648. 4. Samt Tegninger over Planter, i fire Parter. 1647. 4. Bogen er baade en Urtebog, og, da Planternes medicinſke Egenſkaber anføres, tillige en Lægebog. Tilegnelſen til Frederik den Tredie er paa Latin. Skriftet blev til efter kongelig Foranſtaltning. Chriſtian den Fjerde befalede nemlig 1645 Collegium medicum, at det ſkulde være betænkt, „en Herbarium paa Danſke, den gemene Mand til Bedſte, at forfærdige og i Trykken lade udgaa." Men „Simon Paulli, ſom først her paa det kongelige Akademi profiterer Botanica, da han var en indfødt Tyſk, var ikke det danſke Sprog ſaa mægtig, at han torde vove ſig til ſaadant Værk. Han ſkrev det derfor paa Latin, og for at det, han ſaaledes havde ſkrevet, kunde desbedre blive fordanſket, tog han ſin Diſcipel, Niels Knopf til Hjælp (Nicolaum Knopfium, Hieronimi filium Alstedensis)". Bogen inddelte han i fire Parter efter Urternes Blomſtretid. De danſke Navne har fornævnte hans Diſcipel haft Umage med at ſammenſkrive og udforſke; „thi det er ſaa beſkaffet dermed, at en Urt udi adſkillige Provincier og Landsbyer kaldes med ſær og ſynderlige Navne." „Om de giftige Urters Kræfter har han kun handlet en ringe Ting eller og ſlet intet," for at hindre Misbrug. „Og med god Maneer og varligen haver han ſkrevet om de Urter, ſom enten foraarſage Misfødſel eller og andre Skjelmſtykker enten fremme, hindre eller ſkjule kunde, og gjøre en Haarhore til en dydig Pige igjen, naarſomhelſt hun vel mere end tre Gange haver fortjent at være ſtrugen til Kagen." For at faa Kobbere eller Afbildninger af Planterne, henvendte han ſig til ſin „fornemme Ven, Balthaſar Moretus, Bogtrykker og Bogfører til Antwerpen; thi han, om ellers nogen i Europa, haver de fortrefligſte, artigſte og netteſte Figurer, udi Træ udſkaarne, hvormed baade Lobelius, ſaavel

ſom Cluſius og Dodonæus, ere exornerede og beprydede." Moretus overlod Forlæggerne, Boghandlerne Moltke og Holſt, disſe Figurer for billig Pris. De beſkrevne Urters Antal ſkal være 374. Skjøndt Bogen, ifølge ſin Tendens, meſt indeholder korte Bemærkninger, findes der dog enkelte udførlige Artikler, f. Ex. om Tobak og Tobakſmøgen eller, ſom det kaldes, Tobaksdrikken, der baade indeholde hiſtoriſke Bemærkninger og tillige kunne tjene til Prøver paa den Tids naive Fremſtilling og Stil.

Linée opkaldte efter ham Slægten Paulina.

Vinding. Acad. Haun. S. 355. Worms Lex. 2, 172. Moller, Cimbria liter. 2, 616. Nicerons Memoiren durch Baumgarten 3, 108. Brünnich, Naturv. Fremgang, S. XI. Rottbøll, S. 400. Skielderup, Program 1811, S. 11. Den allerførſte Anatomiæ P. P. ved Kjøbenhavns Akademi kalder han ſig ſelv i Fortalen til ſin tyſke Overſ. af C. Bartholins Anatomi. Hans Portræt findes foran hans *Παρεκβασις* seu digressio de vera unica ac proxima causa febrium (etc.) Argentorati 1678. 4. o. fl. St. Han omtaler ſig ſelv og ſine Studier i Epistola paranetica ad Th. Bartholinum (1673). 4. og i Fortalen til Anatomiſch- und Mediciniſch Bedencken über ein Königl. Reitpferd. Frankfurt 1674. 4. Heri omtaler han ogſaa de Forſøg der gjordes paa at omvende ham til Katholicismen af „ein vornehmer Sacrificus oder Kirchherr, den ich doch nicht nennen will," til Tak for, at han og Ole Borch havde kureret ham for beſværlige Sygdomme.

Quadripartitum (botanicum) de simplicium medicamentorum facultatibus. Rostochii 1639. 4. 1640. 4 og oftere (Norſke Videnſk. S. Bogcatalog, S. 135), udgivet da han endnu var Prof. i Roſtock. Ved Udgaven Francof. ad Mænum 1708. 4. findes hans Portræt, og bag den hans Levnet af Joh. Bagger. Hovedindholdet er Beſkrivelſe over Planter og deres Anvendelſe.

Oratio introductoria. Cum Galenum de ossibus, ad Sceleton, publice in Collegio Finckiano esset interpretaturus. Hafn. 1641. 4., (efter Fortalen, ſkreven 1640), er Nøglen til Medicin, Anatomi og Botanik. Talen ſelv er ikke af mediciniſk Indhold, men begynder

med en Lovtale over Christian den Fjerde. De mest blomstrende Akademier i Tyskland vare nu øde. Han ivrer imod Udenlandsrejser, da de Studerende nu kunde have det hjemme; „non itinere sed studio solum et industria opus est."

Anatomikammeret: Programma (etc.) ad ornatissimos Dn. Studiosos, cum prima vice in Theatro Anatomico anatomen esset auspicaturus. Anno 1644. Havn. 4. Ogsaa bag hans tyske Overs. af Bartholins Instit. anat. Jf. Theatrum Anatomicum Hafniæ noviter extructum anno 1644. Hafn. 4. (Latinske Hexametre af Michaël Kirstenius, Moravus, en medicinsk Student fra Mähren).

Commentarius de abusu Tabaci (etc.) et herbæ Thee (etc.) quæ ipsissima est Chamæleagnos Dodonæi, Danice Porß (etc.) Argentorati 1665. 4. 1681. 4. Vigtig til at oplyse det Omsving, der foregik i Levemaaden. Det lykkedes ham ikke hvad han haabede, universam Europam repurgare olidissimo, fœdissimo, revera bruto ac barbaro Americano medicamento, Tabaco nempe; og Botanikerne smile over, at The skulde være det samme som Pors; men saavel i dette som flere af denne noget snaksomme Mands Skrifter findes hist og her Bemærkninger, som ikke saa let forekomme andensteds. Han siger saaledes (anden Udg. S. 33) at The „er kommen for Orde som Koyge hanscker."

Hvad Simon Paulli havde begyndt bragtes til Fuldkommenhed af Danmarks berømteste Anatom, Thomas Bartholin (Søn af Casper Bartholin og Anne Finke, f. i Kjøbenhavn 1616). Han fik Privatundervisning i det Fuirenske Hus, og havde Povel Moth, der siden blev kongelig Livlæge, til Lærer. Til Universitetet kom han 1634, og studerede i tre Aar Filologi, Filosofi og Theologi. Kun 21 Aar gammel forberedte han sig tillige, førend han rejste udenlands, hos Oluf Borm, der efter hans Faders Død (1629) var bleven hans Formynder, og gjorde sig bekjendt med Anatomiens ny Opdagelser, Blodcirkulationen (opdaget af Hervey 1628) og Mælkekarrene (opdagede af Aselli 1622); 1637 rejste han udenlands, og studerede Medicin og Ana-

tomi i Leyden, især under Walæus. I et Brev til Vorm fra Aaret 1639 taler han ogsaa om, at han i to Hunde havde iagttaget Mælkekarrene. Foruden Medicin lagde han sig tillige efter Filologi, ja begyndte endog paa Arabisk, hvorved han fik Adgang til de arabiske Lægeskrifter. Her forberedte han tillige den ny Udgave af hans Faders Institutiones anatomicæ, som Walæus tillod ham at berige med to af sine Breve (de motu chyli og de motu sangvinis). Fra Leyden rejste han 1640 til Paris, og tilbragte Sommeren 1641 i Montpellier, hvor han optraadte som Forsvarer af den ny Lære om Blodets Omløb. Men vigtigere endnu er hans Ophold i Padua, hvor han blev i to Aar (fra Oktober 1641 til Oktober 1643); herfra udbredtes nemlig hans lærde Berømmelse over Italien; han blev endog 1642 valgt til Prorektor og Syndikus ved Universitetet. 1643 drog han til Rom; næste Aar til Neapel. Da han just var iærd med at gaa over til Sicilien, fik han fra Akademiet i Messina en Indbydelse til at modtage den filosofiske Lærerpost, hvilket han af Kjærlighed til sit Fædreland afslog. Fra Sicilien tog han til Malta, men forhindredes fra at rejse til Ægypten, da Pesten raasede der. Paa Tilbagevejen besøgte han Basel, hvor han blev Doktor i Medicinen 1645. Over Leyden kom han endelig hjem 1646, og blev efter Christen Longbergs Død i Oktober 1647 i hans Sted udnævnt til Prof. i Mathematikken, men fik snart denne for ham lidet passende Professur ombyttet med Simon Paullis. Allerede i Vinteren 1648 foretog han Disektioner paa menneskelige Lig. Nu indtræder det vigtigste Tidspunkt af hans videnskabelige Liv: Jagttagelsen af Brystgangen (ductus thoracicus) hos Mennesket og Opdagelsen af de lymfatiske Kar (vasa lymphatica) først hos Dyr, siden hos Mennesket. Herover kom han i en heftig Trætte med Olof Rudbeck, Prof. i Uppsala; begge

tilegnede ſig den første Opdagelſe, da de havde gjort den uden Meddelelſe fra hinanden. Pecqvet havde opdaget Brystgangen med dens Cisterne, men bekjendtgjorde først sin Opdagelſe 1651. Oluf Rudbek, der 1650 opholdt ſig ſom Student i Leyden, lededes til ſamme Opdagelſe, og iagttog i det følgende Aar paa flere Indvolde de lymfatiſke Kar; han kaldte dem vasa aquosa, og viſte ſine Opdagelſer til flere i Holland; rejſte ſiden til Sverrig, hvor han ligeledes gjorde flere bekjendt med ſit ny Fund, foretog endog en Diſſektion i ſelve Dronning Chriſtines Nærværelſe, og lod Afbildninger ſtikke i Kobber, hvilke vare færdige 1652, men han udgav først ſit Arbejde 1653. Unægtelig tilkommer derfor Prioriteten ham. Thi Bartholin ſiger ſelv, at han først blev opmærkſom paa de lymfatiſke Kar 1651 i December, og efter Simon Paulli ſkete den egenlige Opdagelſe først i Februar 1652 (Anno 1652 mense Februario, socio laborum viro Cl. Michaele Lysero). Bartholin fortſatte utrættelig ſine Underſøgelſer, om diſſe Kar fandtes hos Menneſket. „Syv menneſkelige Lig ſkuffede hans Haab; ved det ottende lykkedes det“ 1654. Hans første Skrift derom udkom 1652, og han fik derved Forſpringet i den lærde Verden. Han vedblev desuden i den ene Afhandling efter den anden at berige de allerede gjorte Erfaringer; han ſtod i nøje Forbindelſe med de berømteſte Lærde, igjennem hvilke den ny Opdagelſe udbredtes over hele Europa, og tilegnedes Bartholin. Skjøndt Rudbeck var den første Opdager, var ſaaledes Bartholin den første, der udbredte Kundſkaben om et nyt og vigtigt Syſtem; ham tillagdes derfor ikke uden Grund Fortjeneſten, indtil den nyeſte Tid endelig ogſaa har givet Rudbeck den Ære, der tilkommer ham.

Efter Oluf Borms Død 1654 blev Bartholin Univerſitetets Rektor, men han afſtraadte denne Værdighed til Peder

Sporman, og flyttede formedelst Pesten i nogen Tid til Roeskilde, hvor han med sin Familie fandt et sikkert Tilflugtsted hos Niels Trolle. Skjøndt han kun var 40 Aar gammel, ønskede han for sin Helbreds Skyld, der ved de anstrængende Forsøg, som den ny Opdagelse krævede, havde lidt meget, at fritages for nogle af sine Forretninger, og blev da 1656 fritaget for sine offenlige Forelæsninger paa Anatomikammeret. Derimod fuldendte han i de følgende Aar flere medicinske Arbejder, og holdt nogle medicinske Forelæsninger 1660—1661. I Aaret 1661 blev han (kun 45 Aar gammel) som prof. honorarius fritaget for alle Forretninger ved Universitetet, og adskillige ældre Kilder sige, at han da flyttede til sin Gaard Hagested, men indtil i Midten af Aaret 1664 maa han endnu have boet i Kjøbenhavn. Med den hollandske Anatom Ludvig de Bils blev han indviklet i en lærd Fejde. Han berigede den medicinske Literaturs Historie med sin Cista medica; anstillede fysiologiske Forsøg paa Dyr, og begyndte Udgivelsen af sin medicinske Brevveksling. Fra Aaret 1665 levede han paa Hagested i Otium, men vedblev at udgive Skrifter. Han hædrede sin gamle Lærer Povel Moth, der døde 1670, med en Ligtale. Samme Aar (den 2 Juni 1670), medens han opholdt sig i Hovedstaden, brændte hans Gaard Hagested, hvorved mange af hans Undersøgelser, „tot annorum lucubrationes," og Arbejder, der snart skulde have seet Lyset, forgik. Han har selv givet en Fortegnelse derover (De bibliothecæ incendio diss. ad filios. Hafn. 1670. S. 56). Tredie Gang blev han Universitetets Rektor 1671—1672, og maa altsaa den Gang have opholdt sig i Kjøbenhavn. I sine sidste Aar 1673—1680 samlede han og udgav det ved hans Død standsede Værk, Acta medica et philosophica, 1673 - 80. 4., der tillige indeholder naturhistoriske Afhandlinger, og som udbredte Danmarks

lægevidenskabelige Undersøgelser over Europa. 1675 blev han udnævnt til Højesteretsassessor, men undskyldte sig med sin legemlige Svaghed. Fjerde Gang blev han Universitetets Rektor i Juni 1680, men døde samme Aar i December, og skulde saaledes „smykket med Purpur og Scepter forlade Verden." 1649 havde han giftet sig med en Datter af Borgemesteren i Kjøbenhavn Christopher Hansen, Else hed hun († 1675); og tresindstyve Aar gammel giftede han sig anden Gang med Magdalene Rhode, men med hende havde han ingen Børn. Hans Portræt findes foran Cista medica og flere af hans Skrifter; ogsaa særskilt. Hans Frugtbarhed som Forfatter fejredes af en venetiansk Gejstlig (Balthasar Bonifacius, Archidiaconus Tarvisinus) med de Ord:

Hujus scripta viri quicunque recenset et annos,
Tot poterit libros, quot numerare dies;

og han har ikke blot givet de ypperligste Bidrag til Lægevidenskabens Historie i Danmark, men tillige beriget næsten alle Lægevidenskabens Dele med egne Jagttagelser, og samlet andre Samtidiges, der ellers for største Delen vilde være tabte. Selv om Anatomiens Annaler ikke opbevarede hans Minde, vilde han derfor for os blive uforglemmelig.

Foruden de hos Nyerup anførte Kilder:

Skielderup, Program 1811, S. 16; G. L. Baden, Lægevidenskabens Hist., S. 204; men især J. G. Jacobsen, Om Thomas Bartholin, i Herholdts og Mansas Saml., 1, 251. Om Bartholins Opdagelser og Striden med Rudbeck, see Skielderup, S. 20. Bendz, Haandbog i den almindelige Anatomi, 1846—47, S. 71. 109. 315. Kort omtales den i den interessante Udsigt over Oluf Rudbecks Levnet i Fryxell, Berätt. ur sv. hist. 20, 159. Opdagelsen 1652 omtales af Simon Paulli i Anatomisch- und Medicinisch Bedencken über ein Königl. Reitpferd. Frankf. 1674. 4., i hvilket Aar ogsaa Fortalen er skreven, S. 10.

Brevet til Worm i Epistolæ medicinales, Centuria 1. S. 3.

Anatomia Caspari Bartholini parentis, novis observationibus et figuris locupletata. Lugd. Bat. 1641. Blandt de mange andre Udgaver har jeg benyttet Th. Bartholini Anatome. Lugduni Batavorum 1673, hvor han omtaler sin Opdagelse S. 133: Certum est ramulos ex hepate progredi, sicut depingit Asellius, Walæus, Highmorus, sed falsum est, lacteos illos esse, aut chylum ad hepar vehere, quod αὐτοψια nos Hafniæ deteximus; liquore enim ichoroso seu seroso pellucent, qui ex hepate pellicitur, quæ nos vocavimus primi Vasa lymphatica, alii, ut Ol. Rudbeck, Ductus Hepaticos Aquosos (etc.). jf. S. 142. Opdagelsen omtales ogsaa af Casp. Thomesen Bartholin i Speciminis Historiæ Anatomicæ corporis humani. Disp. 1—2. Hafn. 1686—88. 4., nemlig 1, 13. Ligeledes paa mange andre Steder af Th. Bartholin selv, blandt andre i Elias Wallner's tyske Overs. af Anatomien. Nürnberg 1677. 4. (i Fortalen og S. 683). Denne tyske Oversættelse har Th. Bartholin selv tilegnet Dronning Charlotte Amalie, og taler i Tilegnelsen om Oversættelserne af hans Anatomi i andre Sprog: „ja, der grosse Mogoll, aus sonderlicher Begierde, deß Menschen Wesen zu wissen, hat es in die Indianische Sprache durch einen fremden Medicum vertiren laſſen." Er nogen saadan Oversættelse til?

En Række Disſertationer indeholde det fremskridende i Bartholins Undersøgelser om de lymfatiske Kar, hvilken ogsaa er udgivet samlet. Dertil hører især Vasa lymphatica in Homine nuper inventa. Hafn. 1654. 4. (hos Nyerup 1664), og Spicilegium secundum ex vasis lymphaticis. Hafn. 1660. 4. Her kan man læse Fortællingen om de mislykkede Forsøg, indtil det endelig lykkedes at see Karrene paa en Nordmand, der var død af en pestagtig Smitte. Til at oplyse Forholdet til Rudbeck hører fremdeles et Skrift af Bogdan: Insidiæ structæ Cl. V. Thomæ Bartholini Vasis Lymphaticis ab Olao Rudbekio Sveco in suis Ductibus Hepaticis et Vasis glandularum serosis Arosiæ editis. detectæ a Martino Bogdan Drisna Marchico. Francofurti uden Aar. 4. Tilegnet Niels Trolle 1654. Heri hedder det (Bladet C 2), at B. opdagede de lymfatiske Kar i Pierre Bourdelot's Nærværelse i December 1651, men henførte dem da til Aſellii Mælkekar; 1652 anstillede han nøjere Undersøgelse; 1653 beskrev han dem offentlig

under Navn af Vasa lymphatica: — tandem MDCLIII Cal. Maij publice descripta nomine Vasorum Lymphaticorum Joanni Riolano Anatomico Parisiis et publico commodo consecravit. Skriftet tager ſtarpt fat paa Rudbeck og hans formentlige Opdagelſer (Bladet D 3). See ogſaa Barthol. Epist. medic. centur. 1—2, S. 547: Bartholin til Bogdan Pro Lymphaticorum prima inventione; og S. 562: van Horne til Bartholin De Vasis Rudbeckii. „Tu tamen primus nobis autor existis, quanquam fatendum est, D. Rudbeckium omnium primò ea mihi demonstrasse.“ Hertil hører ogſaa Th. Bartholini Defensio Lacteorum et Lymphaticorum adversus Joannem Riolanum Celeberrimum Lutetiæ Anatomicum. Accedit Cl. V. Guilielmi Harvei de Venis Lacteis sententia expensa ab eodem Th. Bartholino. Hafn. 1655. 4. Dette Skrift tilegnede han Niels Trolle, der i Peſten havde givet ham og Familie et ſikkert Tilflugtſted i Roeskilde. — Hele denne Opdagelſe giver et Bidrag til lignendes Hiſtorie; i ſig ſelv er Tingen ikke noget ſynderlig ſtort, men af en ringe Spire udvikler ſig en vidtomfattende Sandhed; Karrene ſees først hos Dyr, af Bartholin hos Menneſket; det er ikke Mælkekar, men de føre Lymfe; disſe Kar udgjøre et helt Syſtem, og ſaa først er Opdagelſen færdig.

Om Ildebranden, der fortærede ſaa mange Aars Studier til den praktiſke Anatomi, efter egne og andres Jagttagelſer, taler han ogſaa i ſit Skrift De Anatome practica, ex cadaveribus morbosis adornanda consilium, Cum Operum Autoris hactenus editorum Catalogo. Hafn. 1674. 4., hvori han med Henſyn til Æmnet udtaler: Ex malis moribus bonæ leges nascuntur. Ex morbosis corporibus salutaria præcepta fluunt.

Overhovedet yde denne Mands talrige Skrifter mange Bidrag, ikke blot til at oplyſe Lægevidenſkabens daværende Tilſtand i Europa og til dens Hiſtorie i Danmark, men ogſaa hiſt og her Oplysninger om Tidens Anſkuelſer og Tænkemaade. I hans allerede nævnte Epistolarum medicinalium a Doctis vel ad Doctos scriptarum, Centur. 1—4. Hafn. 1663—67. findes hans Brevvexling med næſten alle den Tids lærde Læger. I Cista medica. Hafn. 1662. Accedit ejusdem Domus Anatomica Hafniensis brevissime descripta. Hafn. 1662. med Motto Fuimus Troes; i Historiarum

Anatomicarum Rariorum Centur. 6. Hafn. 1657 fgg. (Begyndelſen paa Tyſt af Georg Seger. Kph. 57.) o. fl. meddelte han ypperlige Bidrag til den danſke Lægekunſts Hiſtorie. Og i Skriftet De medicina Danorum domestica Dissertationes 10. Cum ejusdem Vindiciis et Additamentis. Hafn. 1666. gik han tillige tilbage til dens ældre Hiſtorie. Han ender Fortalen med: Scripsi in prædio meo Hagested Anno Christi MDCLXV. XX. Octobris, qvi anno seculi hujus sexto decimo mihi natalis fuit; og taler om, hvorledes enhver Mand bør dyrke ſit eget Lands Frembringelſer: Vitium est mortalium propria fastidire, qvia qvotidiana; at sapiens qvotidianis, qvia propria, sobrie utitur et prudenter. Indholdet er: Diss. 1. Berømmelſe over Danmark og dets Frembringelſer. 2. De medicis Danorum inventis (hvorunder anføres Læger og Botanikere). 3. De morbis Danorum curandis. 4. De morborum Daniæ popularium remediis inqvilinis. 5. De Pharmacopæa Danica. 6. De victu Danorum domestico. 7. De potu Danorum consveto. 8. De medicorum Danorum dignitate (Fortegnelſe over ældre Læger). 9. De erroribus Danorum in Medicina et Diæta. 10. De erroribus Danorum circa Medicos. Samt pro Medicina Danorum Vindiciæ (Lægekunſten i det gamle Norden). Ogſaa her (diss. 2, S. 50) taler han om ſin Opdagelſe og hans derved ſvækkede Helbred: Post Anatomes hujus (Faderens) reformatæ editionem primam, duo nova prorsusque inaudita antea et invisa Vasa favens Natura diligentiæ nostræ benigne revelavit, propter qvæ Hecatomben immolare æquum fuit. Anno enim reparatæ salutis MDCLI. Lacteum Thoracicum Ductum cum annexis glandulis lumbaribus Lacteis primus in cadaveribus hominum observare contigit, qvem in solis brutis Pecquetus ductum invenerat. Post paulo, iisdem intento alia vasa circa Hepar et artus occurrunt nulli ante mortalium, quod scirem, visa aut descripta, qvæ Vasa Lymphatica appellavi, qvia liqvorem lymphæ limpidæ similem continent vehuntqve; de qvibus brevissime commentatus sum orbemque literatum ad novas cogitationes et suppositiones in Medicina excitavi (etc.)

Naar han i Skriftet: De insolitis partus humani viis Dissertatio nova. Hafn. 1664. anfører en Del mærkelige Fødſels-

hiſtorier med Forklaringer, venter man næppe iblandt dem at finde de Christi nativitate miraculosa med den Bemærkning: non excludimus viam naturalem, hvilket oplyſes af Lucas, 2 Cap.; eller de Dionysii nativitate ex femore Jovis. Slutningen handler de obstetricum scientia, hvilket vel er noget af det første i dette Fag.

Hvilke Foreſtillinger gjorde denne Mand ſig om Forholdet imellem Himmel og Jord? Det oplyſes blandt andet af Skriftet: De cometa consilium medicum, cum Monstrorum nuper in Dania natorum historia. Hafn. 1665. Himlen er ogſaa underkaſtet Avling og Fordærvelſe, generationi et corruptioni, hvilket kan ſees af Tyge Brahes ny Stjerne, af Solpletterne o. desl. Himlen ſtaar i Forbindelſe med Sygdomme, Sygdoms Tilſtande og andre Ting paa Jorden. Mulieres nostræ solstitio instante nec tela sua mundant, nec soli exponunt, ne corrumpantur. De me ipso testari possum, solstitiorum tempore ad omnia consueta munia inutilem esse, et quasi morbo instante lassari. Forsan declinantis ætatis sunt præsagia, annis et viribus sensim ad occasum vergentibus. Memini Senem Christianum Longomontanum, Astronomum magnum, Affinem nostrum, multis ante suprema fata annis, solstitio hyberno, filias generosque extra urbem habitantes, cætera sanum adhuc et valentem, quotannis ad se convocasse, et tanqvam extremus immineret vitæ dies, ultimum singulis vale dixisse. Franciſcus Verulamius faldt pludſelig i Beſvimelſe ved Maaneformørkelſe, ſkjøndt han forud ikke vidſte det mindſte om, at den ſkulde indtræffe, o. ſ. v. Himlen lider ogſaa af Jordens Uddunſtninger; deraf komme Kometer og andre underlige Forbindelſer imellem Himmel og Jord. Kometen er et ſlet Varſel, quia apostema hoc cœleste ex pravis universi excrementis collectum — quia et se et universum putidis scatere humoribus indicat, quibus evacuandis non unus abscessus sufficit. Scaliger og Gaſſendi maa ſige hvad de ville, Kometer ſtaa i Forbindelſe med Sygdomme og Begivenheder paa Jorden. Vanſkabningers Fødſel ſtaar ligeledes i Forbindelſe med Himlens Begivenheder.

Blandt hans phyſiſk-naturhiſtoriſke Skrifter kunne flere endnu have Intereſſe, f. Ex. De Luce Animalium libri 3. Admirandis historiis rationibusque novis referti. Lugd. Batav. 1647. og nyere Udgave: De Luce hominum et brutorum (etc.) Hafn. 1669.

Diss. de cygni anatome ejusque cantu. Hafn. 1668. udg. af hans tretten Aar gamle Søn Caſp. Thom. Bartholin.

En ſaa udmærket Mand ſom Thomas Bartholin maatte ſamle omkring ſig og efterlade mange Diſciple. Michael Lyſer (f. i Leipzig 1626, 1657 Medikus paa Laaland, † 1659) var hans Proſektor, og uden hans Hjælp, ſagde Rudbeck, kunde han intet opdage. Martin Bogdan (f. i Neumark; drog ſiden til Bern) deltog i Striden med Rudbeck. Oluf Vorms Søn, Vilhelm Vorm, meddelte Bartholin anatomiſke Jagttagelſer paa ſin Udenlandsrejſe. Til denne Skole hørte ogſaa: Henrik Møinichen (f. i Malmø 1631, † 1695), Chriſten Oſtenfeld (f. i Viborg 1619, 1656 Prof. i Medicinen, † 1671) og Bartholins Søn, Caſper Thomeſen Bartholin (f. 1655, allerede 1674, kun 20 Aar gammel, Prof.) Efter en Udenlandsrejſe paa tre Aar holdt han Forelæsninger over Anatomi og Fyſik, blev Doktor i Medicinen 1678, og har udgivet mange, iſær anatomiſke, Skrifter (allerede fra ſit Ophold i Paris 1676 til 1708); men derefter gik han ind i andre Stillinger og blev adlet 1731 († 1738). Bartholins berømteſte Lærlinge ere imidlertid Ole Borch og Niels Stenſen.

Skielderups Program 1811, S. 23. Vilh. Vorm: Bartholini Epist. med., centuria 2, 505. 514. C. Th. Bartholin: Foruden Giesſings Jubellærere 2, 1, 51 ogſaa Skielderup S. 32. Specimen historiæ Anatomicæ partium corporis humani ad Recentiorum mentem accommodatæ novisque observationibus illustratæ. Amstel. 1701. 8. (hos Nyerup Ultrajecti 1701. 4.) De diaphragmatis nova structura 1676 i Bartholini Acta med. vol. 4. observ. 3. o. fl.

Af Lyſer haves Michaelis Lyseri Culter anatomicus. Hoc est: Methodus brevis facilis ac perspicua artificiosè et compendiosè humana incidendi cadavera. 5 Udg. Lugduni Batav. 1731. (hvilken Udgave Nyerup ikke anfører).

Ole Borch, Olaus Borrichius (f. den 7 April 1626 i Sønder-Bork i Ribe Stift, hvor hans Fader, Oluf Clauſen, var Præſt) gik i Kolding og Ribe Skole, og kom til Univerſitetet 1644; han lagde ſig efter Medicin, og hørte iſær Thomas Bartholins og Simon Paullis Forelæsninger, men havde tillige megen Kjærlighed til Filoſofi, Filologi og Poeſi; 1650 blev han Hører ved Kjøbenhavns Skole, og fik uventet af Frederik den Tredie, efter Kansleren Chr. Thomeſens Anbefaling, et Kanonikat i Lund. Jørgen Roſenkrands tilbød ham Rektoratet i Herlufsholm, men han undſlog ſig af Kjærlighed til Medicinen og Lyſt til at rejſe. Sine første medicinſke Erfaringer gjorde han i Peſten i Kjøbenhavn. Efter Kjøbenhavns Belejring blev han 1660 deſigneret til Prof. i Filologi, Kemi og Botanik, og rejſte ſamme Aar udenlands. Over Hamborg tog han til Holland, hvor han blev i nogle Aar (1661—63), og ſtiftede Bekjendtſkab med mange anſeete Lærde, iſær berømte Anatomer, og den bekjendte Eventyrer Borro. Da Joachim Gersdorf døde, fulgte han dennes Sønner, hvis Informator han havde været, over Flandern til London (1663); de gjennemrejſte flere af Englands Landſkaber, og kom i Auguſt til Frankrig. Fra Paris vendte Gersdorfs Sønner tilbage, men Borch fortſatte ſin Rejſe, tog den medicinſke Doktorgrad i Anjou, og beſøgte Montpellier, „vetus illud Medicinæ domicilium"; derpaa drog han til Italien, hvor han iſær opholdt ſig i Bologna og Rom; paa ſidſte Sted tilbragte han Vinteren (1665—66), og gjorde en Udflugt til Neapel, for at ſee det brændende Veſuv. I Rom havde han ofte Samtaler om kemiſke Gjenſtande med den ſvenſke Dronning Chriſtine. 1666 vendte han tilbage til Fædrelandet, tiltraadte ſin Profeſſur, og praktiſerede ſom Læge. Ved flere af ſine Skrifter, iſær filologiſke og kemiſke, havde han de Studerende for Øje. Til de ſidſte høre De

ortu et progressu Chemiæ (1668); Conspectus scriptorum chemicorum libellus posthumus, eller Kemiens Hiſtorie i en Overſigt over Kemikerne fra Trismegiſtus til hans egne Dage o. fl. Ogſaa ſom Botaniker har han Fortjeneſter ved ſin grundige Behandling (f. Ex. De experimentis botanicis). Han ſamlede ſig betydelige Midler, men giftede ſig aldrig. Det hedder vel, at han undlod det, ut eo philosopharetur expeditius; men Pontoppidan fortæller en anden Anledning til hans ugifte Stand: Da han havde ſtadfæſtet det bekjendte Ordſprog: dat Galenus opes, beſluttede han ſig til at indtræde i Ægteſtanden, og forlovede ſig med en Jomfru af Familien W., men hun var mere forelſket i hans Penge, end i ham ſelv. Engang beſøgte han ſin Brud; hun og hendes Moder fulgte ham til Døre, og da han hinkede, fordi han var lam paa den ene Fod, hinkede hun efter ham, i det han gik. Det ſkete vel bag hans Ryg, men han blev det vaer i et Spejl, og havde nu faaet nok af Udſigterne i Ægteſtanden; han hævede i Tide Forbindelſen, og beſluttede at forblive ugift. Det kom Studenterne tilgode; han ſtiftede ſig et uforgjængeligt Mindesmærke i Collegium Mediceum (den 29 Juli 1689), ſom han ikke vilde have kaldt med ſit Navn, endſkjøndt det nu i Almindelighed bærer det. En ſmertelig Stenſygdom endte hans Liv den 3 (hos Worm den 13) Oktober 1690.

Foruden andre hos Nyerup angivne Kilder, hans Selvbiografi med Mules Fortſættelſe i Rostgardii Deliciæ poëtarum Danorum 2, 371; og i Conspectus scriptorum chemicorum libellus posthumus. Havn. 1696. 4. 1697. 4. Skielderups Program 1811, S. 28. Rottboll, S. 404. Pontoppidans Menoza, 3, 493. Forbindelſen med Borro i Werlauffs Efterretninger om denne, hos Herholdt og Manſa, 1, 162.

Borchs Diſſ. de ortu et progressu Chemiæ fremkaldte en Strid med Hermann Conring. Hertil hører: Hermanni Conringii

De Hermetica Medicina libri duo. Anden Udg. Helmestadii 1669. 4., der ſlutter med Apologeticus adversus calumnias et insectationes Olai Borrichii. Samt Borchs Hermetis, Ægyptiorum et Chemicorum sapientia ab Hermanni Conringii animadversionibus vindicata. Hafn. 1674. 4.

Hans mangeſidige Virkſomhed oplyſes af hans Dissertationes seu Orationes academicæ selectioris argumenti. Cum Pauli Vindingii oratione parentali in obitum Borrichii. Edid. Sever. Lintrupius. To Tomer. Hafn. 1715.

Paa ſin Rejſe ſendte han anatomiſke Bemærkninger til Bartholin (Bartholini Epist. medic. Centuria 3, S. 360. 374. 416. Cent. 4, S. 70. 446. 516). Han meddelte ogſaa Bidrag til den pathologiſke Anatomi (Acta med. et philos. Hafn. 1, 173), og diſſekerede offentlig Dyr (Acta med. 1, 6). Til hans botaniſke Skrifter hører De usu indigenarum plantarum in medicina. Havn. 1688.

Borchs ikke udgivne Rejſejournal, hvori han beretter hvad der under hans Ophold i Toulouſe blev fortalt ham om Vaninis Proces, ſkal være anført af Arpe i hans Apologia pro Jul. Cæs. Vanino. Cosmopoli 1712. 8. Er denne Rejſejournal til? og hvor findes den?

Niels Stenſen, Nicolaus Steno, Stenonis (ſaaledes ſkriver han ſelv) eller Stenonius, f. i Kjøbenhavn d. 10 Januar, efter Lutherſk Regning, men efter Katholikkernes Stil d. 20, (altſaa ikke d. 1 Jan.) 1638 (ikke 1631), er næſt Tyge Brahe den overordenligſte Mand i dette Tidsrum, der dog er ſaa rigt paa udmærkede Videnſkabsmænd. Hans Fader var Guldſmed hos Chriſtian den Fjerde, og var yndet af ham dels ſom Kunſtner dels ſom ivrig Lutheraner. Om ſin Barndom fortæller Stenſen ſelv, at han allerede i ſin ſpæde Alder ikke havde Sands for Omgang med ſine Jævnaldrende, men derimod med Begjerlighed lyttede til de Ældres alvorlige Samtaler; og at han fra ſit tredie til ſit ſjette Aar gjennemgik en farlig Sygdom, der maa have bidraget til at forøge hans Ulyſt til Barnets ſædvanlige Sysler. I en ung Alder

ſtuderede han Medicin og Anatomi under Simon Paulli og Thomas Bartholin; og drog derefter med Anbefalingsbrev fra Thomas Bartholin først til Amſterdam, hvor han hørte Gerhard Blaſius, og derpaa til Leiden, for tillige at ſtudere Filoſofi og Kemi. Her traadte han ſnart i Forbindelſe med den udmærkede Anatom Silvius (De la Boe), med Van-Horne og andre berømte Lærde; og ſendte Efterretninger om ſine nye Opdagelſer til Thomas Bartholin. Kun omtrent 23 Aar gammel opdagede han 1660 den efter ham opkaldte Stenſonſke Spytkanal (ductus Stenonianus) eller Udføringsgangen fra Øreſpytkjertlerne, ſom Needham allerede kjendte; men Stenſen „iagttog den, ſandſynligvis uden at kjende noget til Needhams Opdagelſe, hos Faaret; hos ſamme Dyr opdagede han først Udføringsgangene fra Taarekjertlerne, og en egen lille Druekjertel i Næſehulen hos Faaret, Hunden og flere andre Dyr.“ Efter en Udflugt til flere Stæder i Holland, fortſatte han ſine Underſøgelſer, og var 1662 første Opdager af Svedkjertlerne (glandulæ sudoriparæ), hvorved Læren om Uddunſtningen fik et ganſke nyt Udſeende. Sine Opdagelſer bekjendtgjorde han i Skrifter, udkomne i Leiden 1661 og følgende Aar. I Danmark vakte de megen Beundring; Thomas Bartholin anbefalede ham i de varmeſte Udtryk til Kongen, og lovede ſig i ham en herlig Berigelſe for det danſke Anatomikammer. I Holland fremkaldte derimod Stenſens Fremtræden en heftig Strid med Prof. Gerhard Blaſius i Amſterdam. Bartholin ſøgte at forlige dem, men, ſom det ſynes, med libet Held. Fra diſſe første Underſøgelſer gik Stenſen over til Muſklerne og Hjertet, men afbrødes ved Efterretningen om ſin Moders og andre Slægtningers Død 1664 (hans Fader var allerede død før 1662), der bevægede ham til et kort Ophold i Kjøbenhavn, hvorefter han atter drog udenlands. Dette hans Ophold i Danmark

bekræftes ikke blot ved Thomas Bartholins Vidnesbyrd, at Stenſen havde forevist ham ſine Opdagelſer (vidimus singula ab ipso demonstrata), hvilket ikke kan henføres til nogen anden Tid, men ogſaa af Stenſens egne Breve. Han drog til Paris, og ſtuderede Anatomi under Thevenot, hos hvem han boede, og Kemi under Borel; han opholdt ſig her 1665, og vakte ligeledes her megen Opſigt ved den Maade, hvorpaa han foretog Sektioner, og ved ſine ny Opdagelſer, blandt hvilke iſær hans Underſøgelſer om Hjernen fremhæves. Men Bosſuet virkede tillige ſaa meget paa ham, at han begyndte at tænke over religiøſe Ting; thi „hidtil, ſiger han, havde Naturens Studium optaget mig ſaa aldeles, at jeg ikke havde Tid til Religionsunderſøgelſer.“ Det ſynes, ſom en Jeſuit i Køln allerede forud 1664 havde forſøgt at omvende ham. Men denne hans ny Stemning kom ikke til noget Udbrud før i Italien; 1666 kom han til Livorno, hvor en Proceſſion paa Kriſti Legemsfeſt vendte hans grublende Sind til religiøſe Betragtninger: „var det Herrens Legeme, der ſaa højtidelig bares til Skue, eller var det ikke; hvis det var, hvorfor tilbad da ikke han, ligeſom alle de andre?“ Og da han endelig endnu i ſamme Aar kom til Florenz, egenlig kun for at lære det italienſke Sprog i ſin Renhed, men der tog ſtadigere Ophold, da Storhertug Ferdinand den Anden af Toſkana anſatte ham ſom Lærer i Anatomien ved Akademiet del Cimento, kom han tilfældig i Bekjendtſkab med en Nonne Maria Flavia del Nero, der tog ſig ſaa ivrig af hans Omvendelſe, at hun gjerne vilde hengive ſit Liv for at frelſe hans Sjæl. Geſandten fra Lucca Arnolfini's Gemalinde og hendes Skriftefader Savignani fuldendte det begyndte Værk, ſaa at han endelig den 3 Nov. 1669 gik over til Katholicismen. I diſſe Aar fordybede han ſig i theologiſke Granſkninger, der tilſidſt bleve eneherſkende. Han

lod ſig ikke nøje med Samtaler om Religionen med lærde Mænd, men vilde ſee med egne Øjne. „Han ſtuderede ſelv den hellige Skrifts originale Vidner og de ældſte Forfattere, nemlig ved Hjælp af ældgamle græſke og hebraiſke Haandſkrifter, for ikke uden Prøve at ſtole paa de latinſke Overſættelſer.“ Ikke desmindre fortſatte han ogſaa ſine Naturgranſkninger, og det ſynes, ſom han var beſtemt til ſtedſe at gaa over fra den ene til den anden, og ſtedſe at bane ny Veje: 1666 blev der fanget en lamia eller canis carcharia (Haj), ſom gav ham Anledning til ny Dyrſtudier; og han bekjendtgjorte disſe næſte Aar 1667 i Forbindelſe med ſin Myologi. Men fra Anatomien af Menneſket og Dyr gik han endelig over til Granſkning over Jordens Indre, og blev Skaber af en ny Videnſkab, Geologien.

Hidtil laa denne endnu kun i de raa Elementer. Zoologien og Geognoſien ſtode affondrede hver for ſig; „Zoologerne kjendte ikke til Bjergene, og Geognoſterne vare ubekjendte med Dyrenes Naturhiſtorie.“ Det var nødvendigt, ikke blot at forene dem, men tillige at betragte Dannelſen af Jordlagene og deres Indhold, Mineralierne og deres Lejer, Bjergene og deres Dannelſe, Planternes og Dyrenes Forekomſt, ogſaa de forgangnes; kort, at danne en Theori for den hele Jord, ſom forhen for dens Individer. Ved Underſøgelſen af nogle foſſile Hajfiſktænder og deres Leje ledtes Stenſen til Betragtninger over Toſkanas Jordbund, og derfra til Slutninger om Jordſkorpen i Almindelighed. De førſte Frugter deraf gav han ſom en Indledning i ſit Skrift de solido intra solidum naturaliter contento, 1669; det var kun en Forløber til en Theori, der aldrig fuldſtændig blev udviklet, men det var ſaa rigt paa Ideer, at en hel Videnſkab laa deri. Der forløb et Aarhundrede, førend disſe Ideer paa ny optoges og udvikledes. Han gik ud fra Jagttagelſe,

og drog sunde Slutninger deraf, medens hans Efterfølgere vendte tilbage til Moses Skabelseshistorie og tomme Hypotheser; hans Ideer slumrede upaaagtede, men Nutiden (Werner og hans Samtidige) har paa ny draget dem frem og erkjendt dem. Udenfor Danmark have de vundet Udødelighed; vi maatte vel da blues, om ikke vi, Lærde eller Læge, skaffede os en Forestilling om denne vor Landsmands Fortjeneste. Stensen var „den første, der i dette Skrift adskiller de primitive Bjerge, der ere ældre end Planter og Dyr og derfor aldrig indeholde organiske Levninger, fra de sekundære Bjerge, der have dannet sig over de første og ere opfyldte med disse Levninger (turbidi maris sedimenta sibi invicem imposita). Han betragter disse sekundære Lag som en Afsætning af Vandet, og fremstiller et System for Dannelsen af Dalene og Formationen af Lagene. Ved at betragte Toskanas Dannelse fremstiller han sex store Jordepoker, i hvilke Havet periodisk oversvømmede Landet, og atter drog sig tilbage." I Forbindelse dermed „meddeler han mærkelige Jagttagelser over Konchyliernes Dannelse og Vext, om Krystallernes Bygning" o. desl. Han vil oplyse, hvorledes man i selve Naturlegemet skal gjenfinde dets oprindelige Sted og Dannelsesmaade; og fra et enkelt Lands Formation gaar han over til hele Jordklodens. Skriftet tilegnede han Storhertugen Ferdinand den Anden; „det er et Arbejde, som han agter at udvide og udføre nøjere; han maa nu gjøre det kortere, da han vil vende hjem til sit Fædreland, og har opsat Udførelsen, indtil han kommer tilbage derfra. Den udførlige Afhandling vil han da skrive paa Italiensk, eftersom det behager Storhertugen, og for at det berømte Akademi, hvoraf ogsaa han er Medlem, kan see, at han ikke er uværdig til den ham forundte Ære." „Han har intet imod at udsætte dette sit Arbejde, thi han haaber paa sin forestaaende Rejse

at vinde endnu flere Oplysninger." Denne Rejſe blev fremkaldt af Kong Frederik den Tredies Ønſke at anſætte ham ſom Profeſſor i Anatomien (hvortil vel hans Ord ſigte: cujus nutui obedire lex naturæ iubet, magna in me meosque promerita hortantur); og Indbydelſen maa være udgaaet 1667 eller 1668; i ſidſtnævnte Aar finde vi ham i Færd med at ville vende hjem, men den Gang blev han holdt tilbage. Nu, 1669, forlod han Toſkana; i Juni 1669 ſendte han fra Innsbruck (Oeniponte) Storhertug Ferdinand en anatomiſk Underſøgelſe. Samme Aar eller i Begyndelſen af næſte kom han uden Tvivl til Danmark, men Opholdet her blev meget kort. Naturvidenſkabens Beſkytter og Velynder Frederik den Tredie døde 1670, og i ſamme Aar vendte Stenſen tilbage til Florenz efter Indbydelſe fra Ferdinand den Andens Efterfølger Cosmus den Tredie. Et Par Aar opholdt han ſig i Florenz, beſkjæftiget med allehaande Underſøgelſer, indtil en ny Indbydelſe fra Fædrelandet, bevirket af Griffenfeld, 1672 atter kaldte ham tilbage ſom Prof. i Anatomien med Tilladelſe til at øve ſin Religion i Stilhed. Han forlod Italien (efter Manni og Fabronius) i Maj 1672. Anatomikammeret havde i mange Aar ſtaaet lukket; nu blev han anſat derved ſom Prof. og holdt ſin Indledningstale 1673. Det menneſkelige Lig, ſagde han, har noget uhyggeligt, ja, ſom Dødens Billede, for nogle noget modbydeligt og afſtrækkende, men det ſømmer ſig ikke at blive ſtaaende ved de ydre ſandſelige Indtryk, men at trænge ind til det Indre. Ogſaa den blomſtrende Eng bliver endnu ſkjønnere for den, der gjennemſkuer Plantens indre Bevægelſer. (Pulchra sunt quæ videntur, pulchriora quæ sciuntur, pulcherrima quæ ignorantur). Det er Anatomiens ſande Maal, fra det vidunderlig byggede Legeme at hæve Tanken til Sjælens Højhed

og Skaberens Herlighed, og med et fordomsfrit Sind at ſkjelne imellem det falſke og Sandhed.

Det er ſandſynligt, at Stenſen, uagtet ſit berømte Navn og ſin rene Kjærlighed til Videnſkaben, ſom Katholik i viſſe Kredſe maatte være ilde anſeet og en Torn i Øjet paa de rettroende Lutheraner. Dog traadte, ſaavidt vides, kun een af dem offenlig op imod ham. Johan Brunsmand, den Gang Rektor i Herlufsholm, udgav ſamme Aar, ſom Stenſen begyndte ſin Virkſomhed (1673), en Bog kaldet Frands Spires Fortvivlelſe (det var en venetianſk Retslærd, der var bleven Lutheraner, men ſiden for Inkviſitionen fornægtede ſin Overbevisning); og det traf ſig nu ſaa (casu accidit), at da han ſendte nogle Exemplarer om til Velyndere, ſendte han ogſaa et til Stenſen, der den Gang boede hos ſin Søſter i Kjøbenhavn. Dette antog nu Stenſen, men der var jo viſtnok ikke noget om, ſkulde være ham en Paamindelſe om, hvorledes det vilde gaa ham ſelv (ut se suæ consimilis admoneret ruinæ), og ſkrev derfor i Slutningen af November et Brev til Brunsmand, ſom denne nogle Maaneder efter beſvarede. Brunsmand vilde ham ikke noget; naar han betænkte, at Stenſen havde levet adſkillige Aar i Italien og der offenlig havde fornægtet ſin Fædrenetro, og efter ſin Hjemkomſt til Fædrelandet meſt ſøgte Omgang med det Slags Folk, fandt han det ikke underligt, at han viſte ſig ikke udygtig til at ſkjælde Proteſtanterne ud, og traf ſig ſelv afmalet i Frands Spires Hiſtorie. Deslige Stiklerier forekomme vel hiſt og her, men for Reſten ere diſſe Breve theologiſke Stridsſkrifter om Retfærdiggjørelſen ved Kriſtus o. m. desl., Stenſens kortere, Brunsmands udførligere.

Efter et Par Aars Forløb forlod Stenſen for ſtedſe ſit Fædreland. Cosmus den Tredie kaldte ham til Hovmeſter for ſin Søn. Han kom (efter Manni) tilbage til Florenz

1674. Han lod ſig præſtevie 1675. Ved denne Tid var det vel, at han gjorde en Pillegrimsgang med bare Fødder og beſtandig tiggende ſig frem fra Florenz til Loretto. Da Hertug Johan Frederik af Hannover havde antaget den katholſke Religion, fik han en vicarius apostolicus i Nedersachſen til Skriftefader, efter hvis Død (J. Møller formoder 1678 eller 1679) Stenſen blev hans Eftermand ſom vicarius apostolicus generalis i Nordtyſkland, hvortil Innocens den Ellevte ſiden føjede Dannmark, og fik ſom Biſkop in partibus Titel af episcopus Titiopolitanus (efter et fordums Biſpeſæde i Aſaurien). Han opholdt ſig nu dels i Hannover, dels i Hamborg; og ſøgte i flere Skrifter at forſvare ſin Apoſtaſi, hvilke fremkaldte Modſtandere fra alle Sider, blandt andre hos os Chriſten Nold. For Videnſkaben var han tabt, men han varetog ſit ny Kald med ſamme Iver. Til enhver vigtig Beſlutning forberedte han ſig med tre Dages Faſte, i det han hemmelig lod den ham beſtemte Kjødſpiſe uddele til de Fattige. Sine Viſitatſer foretog han tilfods, ſædvanlig ſyv (tyſke) Mil om Dagen. Han ſolgte ſin Ejendom, ſin Ring, ſin Vogn, for at gjøre vel; men uagtet al ſin Uegennyttighed var han idelig udſat for Forfølgelſer, ikke blot af Lutheraner, men ogſaa af Katholikkerne. Storhertugen tilbød ham Biſpeſtolen i Livorno 1684, men han afſlog den. Han døde i Schwerin den 25 November 1686 i en Alder af 48 Aar, og efterlod ikke ſaa meget, ſom han kunde begraves for. Liget blev efter Pavens Befaling bragt til Hamborg, og derfra til Søs til Florenz, hvor det blev henſat i den ved Storhertugernes Begravelſeskapel berømte S. Lorenzokirke, i hvilken der blev opført et Mindesmærke for ham med en latinſk Indſkrift.

Som Anatom er Stenſen bekjendt for vore Literatorer, og de gjentage vore ældre Lægers: at han var Anatomiens

Prydelse og Lyst, at han ikke var oplært, men født til Anatom. Som Geolog er det mig ikke bekjendt at nogen af vore ældre Literatorer have omtalt ham. Først de nyere Naturkyndige ere blevne opmærksomme paa ham som „den egentlige Skaber af en videnskabelig Geognosi."

Stensens Apostasi er en for Theologiens Historie vigtigere Gjenstand, end for Literaturens i Almindelighed. J. Møller har meddelt de dertil hørende Aktstykker; men det forekommer mig usømmeligt og uværdigt, naar han slaar paa, at en ung smuk Nonne kunde indtage en Mand paa 30 Aar. Det er aabenbart, at han forlod sin Fædrenetro, fordi Protestantismen ikke tilfredsstillede hans dybe Sind, fordi han i den ikke saae nogen Forbedring i Livet, og fordi den oprindelige Kirke greb ham med sin Martyrdom. Uden Tvivl var denne Apostasi en Forvildelse, men dens Motiver og det Martyrliv den fremkaldte skal bestues med Ærbødighed, og ikke drages ned i det gemene Livs Sfære. Naar han selv taler om hvad der bevægede ham til at forlade den lutherske Lære, nægter han ikke, at Omgangen med Katholikker har bidraget dertil, nemlig nogle af hans katholske Venners hellige Levnet, hvilket han saa meget mere nævner, som han fra Barndommen af var vant til at holde sig til de Ældres Alvor. Men tre Ting have især bevæget ham dertil: Studiet af den carteſianske Filosofi, Mængden af de kristne Sekter, der fra et og samme Princip udlede modsigende Lærdomme, og manges verdslige, ikke kristelige, Levnet (et multorum modum vivendi politicum).

Stensen var, efter Manni, Grandonkel til den berømte Jakob Vinsløv, der ligeledes gik over til Katholicismen. Slægtskabet maa have fundet Sted igjennem Stensens Søster; kan der om hende tilvejebringes nøjagtigere Efterretning?

En ny Udgave af denne Mands hos os lidet bekjendte

Skrifter vilde være en Binding for Videnſkabens Hiſtorie og en uforgiængelig Ære for Danmark, der hidtil mere end tilbørlig har overladt Fremmede at ſørge for ſine ypperſte Sønners Eftermæle.

Moller, Cimbria liter. 2, 867. Strobel, Neue Beyträge zur Literatur 5, 373. (Korte, men rigtige Angivelſer). Wolfs Hiſt. Ordbog 10, 365. J. Møller, Brochmands Levnet i Hiſt. Kalender 3, 196, og Authentiſke Efterretninger om N. Stenos Overgang til den katholſke Kirke, i Theol. Bibl. 20, 230. jf. Kofods Converſationslex. (i Supplementet) 27, 354. Skielderups Program 1811, S. 29. Brünnich, Naturvid. Fremgang, S. XVII. Pontoppidan omtaler ogſaa Steno i Gesta et vestigia Danorum extra Daniam 3, 314, men hans Angivelſer ere unøjagtige, og han taler iſær om Striden imellem Steno og Brunsmand.

Fremdeles: Vita del letteratissimo Monsig. Nicolo Stenone di Danamarka (etc.) da Domenico Maria Manni. Firenze 1775. (Univerſitetsbibliothekets Exemplar havde A. Chr. Hwiid faaet i Rom, og forærede det til Fr. Chr. Winslow 1785). Aarſagerne til hans Apoſtaſi findes hos Angelo Fabbroni i t. 2 af Lettere inedite d'uomini illustri, hvoraf J. Møller har meddelt flere oplyſende Breve i danſk Overſættelſe. Stenos Levnet i Angeli Fabronii Vitæ Italorum doctrina excellentium, t. 3. (Dette vigtige Skrift findes ikke i vore Bibliotheker, men i Herlufsholms Skolebibliothek. J. Møller har benyttet det, og jeg har ligeledes haft det til Laans derfra). La vie de Nic. Stenon Danois, Evêque de Titiopolis par Mr. Rose, gentilhomme de Livonie, Haandſkrift i Ny Kongel. Saml. Nr. 2124. 4. (hvorpaa Bibliotheks-Aſſiſtent Peterſen har gjort mig opmærkſom) handler kun om Sluttningen af hans Liv. Forfatteren, ſom han omvendte fra Lutheranismen til Katholicismen, lærte først at kjende ham i Hannover 1678, og beretter udførlig hans Levemaade og Død.

En temmelig udførlig Skildring af Stenos Fortjeneſter ſom Anatom og Geolog udgjør det væſenlige Indhold af hans nysanførte Levnet af Fabronius. Om hans Opdagelſer af Spytkanalen o. ſ. v., ſee Bendz, Haandbog i den almindelige Anatomi, S. 557. 560. Bendz henviſer til Clericus et Mangetus, Bibliotheca anatomica. ed. sec.

Genevæ 1699. fol. 2, 777. 787. 790. Om Svedkjertlerne, ſee ſamme Haandbog, S. 493. Jf. Sammes Haandbog i den phyſiologiſke Anatomi af de danſke Huspattedyr, 1, 63—66.

De prima ductus salivalis exterioris inventione ſkriver Steno til Bartholin den 22 April 1661. Thom. Barthol. Epist. medic. centuria 3, S. 86. Variæ in oculis et naso observationes novæ meddeler han den 12 Sept. 1661, ſſt. S. 224. Sudorum origo ex glandulis den 9 Jan. 1662, ſſt. S. 262. Om Striden med Blaſius handle flere Breve, S. 95. 184. Amicus erit Blasius et amicus quoque Stenonius, ſkriver Bartholin. Namque

Jurgia externis inimica durant,
Quos amor vetus tenuit, tenebit.

Om denne Strid, at Blaſius vilde tilegne ſig Opdagelſen af ductus salivalis, taler ogſaa Ole Borch ſſt. S. 376. 394. og Bartholin S. 405 (controversia vix meretur tantum dissidium). Blaſii Fremſtilling af Sagen, hvori han om Steno udbryder: o malitiosum animum! findes ſſt. S. 158. Til Forſvar for Blaſius udgav Nic. Hoboken Novus ductus salivalis Blasianus. Ultraj. 1663, hvorpaa Steno ſvarede med en Prodromus, i hvilken han viſer, at Blaſius er en Ignorant og ikke i Stand til at gjøre nogen ny Opdagelſe, ſamt oplyſer, at den ductus salivalis, ſom han tror at have opdaget, er noget ganſke andet end den Steno har beſkrevet. (Efter Le journal des sçavans de l'an 1665. Amsterd. Nr. 12, S. 156).

Anledningen til denne Strid gav Stenos første Skrift: De glandulis oris et vasis inde prodeuntibus nuper observatis. Leidæ 1661. 4. Flere fra de næſtfølgende Aar anføres hos Nyerup.

Stenos tidligere anatomiſke Opdagelſer anføres af Th. Bartholin i De medicina Danorum domestica. Diss. 2, S. 51: In Anatomicis multa præclara Stenonius noster orbi proposuit descripsitque, in primis Vasa salivalia exteriora, Vasa buccarum, Vasa sublingvalia minora, Vasa palati, meatum anteriorem è naribus in palatum, Vasa Epiglottidis, narium, vias à palpebris in nares, Vasa palpebrarum, Lymphaticorum insertiones, ingressumque vitelli in intestina pullorum, et qvotidie indefessa manus et ingenium curiosum nova parturit. Vidimus sin-

gula ab ipso demonstrata, et patriæ gratulati sumus de fausto Anatomes progressu. Præterea musculorum fabricam prorsus novam et elegantem, cordisque dissectionem non sine admiratione apud eundem vidimus, quod ita nervosè retexuit, ut fibrarum omnium complexum instar cochleæ circumvolutum et ex mucrone iterum sursum adscendentem intueremur, nihilque dubitaremus cum Hippocrate Cor musculum verè vocare.

Ole Borchs og Th. Bartholins Bersmmelſer over Steno og hans ny Opdagelſer ere næſten uudtømmelige. Borch ſkriver: Sistit se jam tandem Stenonii tractatulus, qui utinam se Tibi cæterisque probet Patronis, et famæ primordia feliciter auspicetur. Dignum sane ingenium est, quod in spem patriæ adolescat, cui si post exactos aliquot in his sacris annos publica Anatomes cura Hafniæ commendetur, sperabo haud dubie ulteriora adhuc salutaris illius studii incrementa. Vivacissimis est e propinqvo oculis, indefessus labore, judicio non infelix, etiam in humanioribus exercitus cultusque. Barthol. Epist. medic. centuria 3, S. 417. Bartholin ſkriver: Tandem quoque Stenonii nostri Observationes Anatomicas accepi, oppido curiosas, novas et eruditas, quas Ser. Regi nostro ostendi, cui Majestati placuit subditi sui diligentia expositis per me variis inventorum novorum usibus et plenis authoris laudibus, Theatri nostri gloriæ aliquando inservaturi. ſſt. S. 426. Hermed kan ſammenlignes hans egne Yttringer om Bartholins Gunſt. ſſt. centuria 4, S. 2.

Endnu i Slutningen af April 1663 var han i Leiden, thi derfra ſkrev han til Bartholin om Nova musculorum et cordis fabrica. Barthol. Epist. medic. centuria 4, S. 414. jf. S. 329. Derefter ophører Brevvexlingen. Stenos Skrift De musculis et glandulis observationum specimen cum epistolis duabus Anatomicis. Havn. 1664. 4. vidner, ſom J. Møller har bemærket, ved Trykkeſtedet om hans Ophold der i ſamme Aar, men afgjørende ere de to tilføjede Breve, det førſte ad Guilielmum Pisonem de anatome Rajæ, dateret Hafn. Anno 1664. 24 April. st. v., hvori det ogſaa hedder: Placuit namque Celeberrimo viro D. Simoni Paulli, Regio Medico et Prælato Aarhusiensi, Præceptori Parentis loco venerando, ad Rajæ sectionem 21 Martii proxime elapso me admittere; det andet ad Paulum Barbette de vitelli

in intestina pulli transitu. Hafn. 12 Jun. st. v. An. 1664. I Marts til Juni 1664 opholdt han ſig altſaa i Kjøbenhavn. Bogen er tilegnet Frederik den Tredie, til hvem han ſiger: Quæ mihi hactenus in Anatomicis videre contigit, his paucis comprehensa, quam humillime offero; og den indeholder mange Oplysninger om hans daværende Anſkuelſer, deriblandt om Hjertet: Cor innati calidi sedem, animæ thronum, quin ipsam nonnulli animam voluerunt: Cor solem, imò Regem salutarunt, cum tamen ubi rem ritè examinaveris, non nisi musculum sis inventurus. o. ſ. v.

Stenos Fader var død før 21 Maj 1662, thi da omtaler han ham i et Brev til Bartholin, og ſiger: beatæ memoriæ parenti. Barth. Epist. medic. centuria 4, S. 5.

Efter ſine første anatomiſke Underſøgelſer var han paa Vejen til at opgive Anatomien, for at vende tilbage til Geometrien, ſom han havde anvendt ikke liden Tid paa, „quodquè non ut primarium sed ut unicum (studium) tractassem, nisi angusta domi res utilia jucundis præferenda non tam svasisset, quam imperasset.“ Men bersmte Mænds partim minæ satis acerbæ, partim scripta parum amica nødte ham til at begynde igjen. Barthol. Epist. medic. centuria 4, S. 103. (i Auguſt 1662).

Gangen i ſine Studier angiver han ſelv i Tilegnelſen til Storhertug Ferdinand den Anden af Skriftet de solido intra solidum naturaliter contento ſaaledes: Glandulis totius corporis enumerandis intentum mira cordis fabrica in sui scrutinium abripiebat; coeptos de corde conatus Meorum mortes interrumpebant. Ne musculis minutim describendis inhærerem, prodigiosæ magnitudinis Canem tua Maria nobis obtulerunt; iamque totum deditum præsentibus experimentis ad alia inuitat, cuius nutui obedire lex Naturæ iubet, magna in me Meosque promerita hortantur.

Stenos Ophold i Paris omtales i Le journal des sçavans de l'an 1665, par Hedouville. Amsterd. Nr. 12, S. 153 i Anmældelſen af hans Skrift De musculis: Ce sçavant Danois est presentement à Paris, où il fait tous les jours des dissections en presence de beaucoup de personnes curieuses; et il en a fait dans l'Escole de Medecine, où il s'est fait admirer de tout

le monde par ses nouvelles découvertes, car il a cela de particulier, qu'il rend la pluspart de ces choses si sensibles, qu'on est obligé d'en demeurer convaincu, et d'admirer qu'elles ayent pû échapper à tous les Anatomistes qui l'ont precedé. Men naar Steno anſeer Hjertet for en Muſkel, finder Anmælderen: Cela va à renverser ce qu'il y a de plus constant dans la Medecine.

Discours de Monsieur Stenon sur l'anatomie du Cerveau. A Messieurs de l'Assemblée, qui se fait chez Monsieur Theuenot. a Paris 1669 med Kobbere. (Udgivet efter Stenos Afrejſe af Boghandleren Robert de Ninville). Paa Latin opera et studio Guidonis Fanoisii. Lugd. Batav. 1671. Ogſaa for den, der ikke er Anatom, er dette lille Skrift artigt at læſe, nemlig hans Bemærkninger om vor Uvidenhed om Hjernens Indre, Maader at anatomere den paa og Fejltagelſerne hidtil; Meningerne om Hjernens Dele ſom Sæde for Sjæleevnerne; Des Cartes, der betragter den ſom en Maſkine, der fremkalder alle Handlinger (actions), men denne hans Maſkine er ikke bygget ſom det virkelige Menneſke; Anatomiens Tilſtand og Forſkjel imellem Dyrenes Hjerne og Menneſkets. Baade den latinſke og franſke Udgave findes i Kongens Bibl.

Om den Tid, da Steno offenlig antog Katholicismen, ſom Fabroni henfører til 1667, kan man næppe nære nogen Tvivl, naar man læſer Maria Flavias udførlige Beretning (overſat hos J. Møller), hvorledes han 1666 kom til Florenz, at der hengik to Aar og mere med hendes Samtaler for at vinde ham, uden at han tog nogen Beſlutning, at han paa den Tid blev kaldt tilbage til ſit Fædreland og allerede var iſærd med at gaa ombord i Livorno, men at Kardinal Leopold hindrede det, ved at foregive, at Skibene allerede vare ſejlede bort, o. ſ. v. Hvorledes turde de nemlig ſlippe ham, førend de ved en offenlig Bekjendelſe havde ham ganſke vis.

Nic. Stenonis Elementorum myologiæ specimen seu Musculi descriptio geometrica. Cui accedunt Canis Carchariæ dissectum caput et dissectus Piscis ex canum genere. Ad Sereniss. Ferdinandum II. Magnum Etruriæ Ducem. Florentiæ 1667. 4. Amstelod. 1669. 8. (Mathematikkens Anvendelſe paa Muſkellæren.)

Nicolai Stenonis de solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus. Ad serenissimum Ferdinandum II. Magnum Etruriæ ducem. Florentiæ 1669. 4. Superiorum

permissu. 76 Sider, med Figurer og deres Forklaring. (Paa Kongens Bibl.). Lugd. Batav. 1679. 8. (Paa Univerſitetsbibl.). Skriftet ſkal være overſat paa Engelſk 1671. Det er, ſom Titelen ogſaa viſer, kun en Forløber, men han angiver Indholdet af ſelve den paatænkte Diſſertations fire Dele. Blandt andet hedder det: Secunda parte resolvitur problema universale, unde singularum difficultatum enodatio dependet, quod est: dato corpore certa figura prædito, et juxta leges Naturæ producto, in ipso corpore argumenta inveniri, locum et modum productionis detegentia, hvilke Ord han ſelv har udmærket. Slutningen indeholder de ſex Hovedforandringer, ſom Toſkana har gjennemgaaet (sex distinctæ Etruriæ facies), og betragter derpaa hele Jordkloden. Her omtaler han ogſaa Naturens Overensſtemmelſe med Skriften, hvilket, efter nyere Naturkyndiges Bemærkning, har hindret ham noget i hans Granſknings Frihed. Udførlige Oplysninger og Uddrag af dette Skrift findes hos Audoin, Brogniart et Dumas, Annales des sciences naturelles, t. 25, S. 337 (Fragmens géologiques tirés de Stenon etc., af Elie de Beaumont, hvor dog Sverrig antages for Stenos Fædreland); hos Alex. Humboldt, Essai géognostique sur le gisement des roches dans les deux hémisphères. Paris 1823. S. 38 (ogſaa anført i nysnævnte Annaler) i Anledning af Stenos Bemærkninger i den ældſte Udg. S. 2. 17. 28. 63. 69 og Fig. 20—25; hos C. Voigt, Lehrbuch der Geologie und Petrefactenkunde, 2 B. 1847. S. 384 (tildels efter Beaumont); hos Fr. Hoffmann, Geſch. der Geognoſie. 1838. S. 40; Keferſtein, Geſch. und Literatur der Geognoſie. 1840. S. 17 (hvor han dog kortere omtales); og uden Tvivl i flere lignende Skrifter.

Alle ere de enige i at henføre Steno til de ingenioſe Mænd, der ere et Aarhundrede forud for deres Tid og hvis Opdagelſer først faa Plads i Videnſkaben efter deres Død; Hoffmann kalder ham der Schöpfer der modernen Geognoſie; de fleſte af hans Efterfølgere bleve endog langt tilbage efter denne ſkabende Genius. I, der ſætte en Ære i at fylde Katalogen med mange Bogtitler, ſeer, faa lidet behøves der til Udødelighed, naar dette lidet er noget i ſin Art forstrinligt og ſtort.

Sit Ophold i Florenz omtaler Steno med de Ord: Vidi id

Florentiæ inter alia rara naturæ miracula, quibus Principum Medicæorum in promovenda studia amor qvotidianam occasionem mihi summa cum benignitate exhibebat, qvo tempore illorum liberalitas meæ necessitati non modo sufficientia, sed et commoda media et honorifica clementer suppeditabat. (Barthol. Acta medica 1, 205). Og hans Fædreland!

Nicolai Stenonis De vitulo hydrocephalo ad ser. Magnum Etruriæ ducem Ferdinandum II. epistola. Oeniponti (Innsbruck) anno 1669 mens. Junio. (Barthol. Acta medica 1, 249.)

Griffenfeld bevirkede hans Hjemkaldelſe under Chriſtian den Femte. Barthol. Acta med. vol. 2, hvortil Fortalen er ſkreven 1674, er tilegnet Griffenfeld, til hvem Bartholin ſiger: Theatrum Anatomicum tuis auspiciis animam recepit Stenonio, magno illo Prosectore, nuper tua benevolentia sublevato, subtili manu et modesto ore per viscera animalium hominumque grassante.

Nic. Stenonis Procemium demonstrationum anatomicarum in theatro Hafniensi anni 1673. (Barthol. Acta medica, 2, 359.)

Epistolæ duæ adversariæ Nicolai Stenonii (etc.) et Johannis Brunsmanni (etc.) Accessit Historiæ Francisci Spiræ Desperantis Breviarium. (Hafn.) 1680. Altſaa ſenere udgivne. Anledningen til dem fortælles foran Brevene ſelv. (See ogſaa Dän. Bibl. 6, 363).

Biſkop var han vel 1677, thi Strobel meddeler 5, 374 et Brev fra den daværende evangeliſke Præſt Joh. Fabricius i Venedig, hvor han traf Steno 1677, og hvori han kalder ham ſaa. Fabricius ſiger om ham, at han var: a mundano fastu opibusqve terrenis, et si quid aliud est rerum caducarum, alienissimus. In discursibus modestum se præbet et disertum (etc.)

Til Skrifterne om Stenos Apoſtaſi høre: hans Epistola de propria conversione. 1675, ſamt Defensio et plenior elucidatio epistolæ de propria conversione. Hannoveræ 1680. 4. med Continuatio (iſær Forſvar mod Prof. Bajer i Jena), hvori de ovenfor anførte Bevæggrunde til hans Overgang findes S. 10 fgg. Dernæſt hans Scrutinium Reformatorum. Florentiæ 1677. 4. Paa Tyſk, Hannover 1678. 4., og Defensio et plenior elucidatio Scrutinii Reformatorum. Hannoveræ 1679. 4. hvilke Skrifter vedkomme Striden med Chr. Nold. Andre Skrifter indeholde mere theologiſke Underſøgelſer, ſom hans Occasio Sermonum de religione cum

Johanne Sylvio. Hannoveræ 1678. 4. (hans Diſputats med denne Theolog, da han første Gang efter ſin Omvendelſe kom tilbage til Amſterdam); og Examen objectionis circa diversas Scripturas sacras et earum interpretationes tanquam Divinas à diversis Ecclesiis propositas, Domino Joanni Sylvio per litteras anno 1670 transmissum. Hannoveræ 1678. 4.

Medens det maa overlades Theologerne, heraf at uddrage hvad der af de ſpecielle Underſøgelſer endnu kan komme Videnſkaben tilgode, ſkal jeg forſøge af Scrutinium Reformatorum at meddele en mere almindelig Foreſtilling om, hvad Steno, til ſaa ſtor Forargelſe for ſine theologiſke Landsmænd, havde mod Reformationen. Han betragter Kirkens Lærere i to Afdelinger: de katholſke, der iſær have foretaget ſig efter Kirkens Lære og Skik at forbedre Menneſkenes Levnet og Sæder; de reformerende, der vel ogſaa ville forbedre Menneſkets Levnet, men ſom tillige vil forbedre Kirkens Lære efter den hellige Skrift. De første roſer han: de have begyndt med deres eget Levnets Forbedring, have ført et ſtrengt og indgetogent Liv (han ſætter ſig da langt tilbage i Tiden), have gjort Bod for deres Synder, o. ſ. fr. De ſidſte derimod have ingen anden Forandring gjort i deres Levnet, end at de have forvandlet det ſtrengere til et frit; de have ophævet Kirkens Tugt og de Løfter, de havde gjort Gud, Armods, Lydigheds og Kyſkheds; og i det hele have de ikke levet anderledes, end ſom en Hedning ogſaa kunde efter ſin verdslige Visdom; ja, de have ikke blot forandret deres egen Levemaade og gjort den ret fri og ubændig, men ogſaa, iſær ved Fyrſternes Hjælp, forepræditet andre den ſaakaldte kriſtelige Frihed. De have delt ſig i mange Partier, der alle kalde ſig apoſtoliſke; de foregive vel, at de have indført den rene apoſtoliſke Lære og Sakramenternes rette Brug, men derom ligge de ſelv i idelig Strid med hinanden, bære Afſky for hinanden, og forbomme hinanden. Præſteſtanden have de nedværdiget. Reformationen ſige de ſkal udgaa fra een Kilde, men ikke deſto mindre ſkille de ſig fra den, og ſkille ſig indbyrdes ad. Men alt dette ſtrider imod den evangeliſke Lære.

Stenos Fødſelsdag og Fødſelsaar er angivet efter Manni. Fabroni har ogſaa: IV. Id. Januarias an. MDCXXXVIII (10 Jan. 1638). Fabroni angiver ſom hans Dødsaar 1687, og det anſeer J. Møller for det rette, da han anfører Gravſkriften; men

det ſtrider mod alle andres Angivelſer, ogſaa mod Roſes Haandſkrift, hvori der nøje angives naar han blev ſyg og døde. Gravſkriften hos Fabroni eller rettere Indſkriften paa Monumentet angiver heller ikke hverken naar han blev født eller døde, men ſlutter med: Florentia sibi restitui saltem in cineribus voluit A. D. MDCLXXXVII. Fabroni anfører vel, efter et Brev fra Kerchring, at Steno døde den 25 Nov. 1687, men ogſaa det maa være en Fejltagelſe. En Maaneds Tid kunde heller ikke være tilſtrækkelig til i Vintertiden at føre Liget til Florenz og at opføre Monumentet.

Cimbr. liter. anfører en Mængde Steder, hvor Stenos Berømmelſe ſom Anatom omtales, deriblandt: Ingens anatomes ornamentum. Barthol. de cygno, S. 43. Anatomes delicium. Barthol. Epist. medic. centuria 3, S. 133. Homo ad studium non tam eductus quam totus natus Anatomicum. Sim. Paulli, Quadripartitum Botanicum. 1667. 4. S. 628.

Som Geognoſiens Skaber omtales Steno hos Jørgenſen, Overſigt over Forverdenens Dyr og Planter. Skoleprogram fra Horſens. 1853. (jf. J. Møller i Theol. Bibl. 20, 267); men en udførlig danſk Fremſtilling af hans Fortjeneſter af denne Videnſkab tør uden Tvivl engang ventes, for at ogſaa vi, uden at maatte ty til Fremmede, kunne faa Oplysning om hvad det var, ſom disſe ſaa højlig beundre.

Fortegnelſe over Stenos opera edita et inedita findes hos Fabronius.

Paa Kongens Bibl. findes to Breve fra Steno til Prof. Grævius i Utrecht 1670, hvis Indhold er ubetydeligt, men de ere egenhændige.

Naar man har beſkjæftiget ſig med Stenos indholdsrige Liv (og jeg har flere Gange været langt mere greben deraf, end der i de nysanførte Bemærkninger har kunnet komme tilſyne), vender Tanken ſig umiddelbar til hans Slægtning Jakob (Benignus) Winsløv (f. i Odenſe 1669, † i Paris 1760) der tillige var ham beſlægtet i videnſkabelig Granſkning og ydre Skjæbne. Han deponerede 1687, ſtuderede først Theologi, men derefter Medicin og Anatomi, udgav i

Kjøbenhavn et Par Diſputatſer (1694—96), og rejſte derpaa udenlands paa kongelig Bekoſtning. Efter et Ophold i Holland fik han Befaling af ſin Velynder Gehejmeraad Moth at drage til Paris, hvor han ankom 1698. Samme Aar ankom en anden ung danſk Studerende (den yngre Oluf Borm), og de to unge Mænd gave ſig til hver Aften at ſamtale om Religionen. Deres Henſigt var at befæſte ſig ſelv i deres Fædrenetro, og Vinsløv ſom den, der anſaaes for den meſt øvede Diſputator, ſkulde overtage det vanſkeligſte Parti, Forſvaret for Katholicismen. For nu desbedre at kunne ſætte ſig ind deri, ſtuderede han med Iver flere katholſke Forſvarsſkrifter, iſær Boſſuets; men det bekom ham ilde, thi han blev ſelv derved ſaa overbeviſt om Katholicismens Sandhed, iſær i Forhold til begge de reformerede Kirker, at han offenlig gik over til den 1699, og af Begejſtring for Boſſuet (Jaques-Bénigne Bossuet) endog vilde ligne ham i Fornavn. Følgen deraf var, at Fædreland, Slægt og Venner ſloge Haanden af ham; han miſtede ſit Rejſeſtipendium, al Underſtøttelſe fra ſin Slægt, og vilde maaſkee have gaaet tilgrunde, hvis ikke hans egen Dulighed, nogen Underſtøttelſe fra Storhertug Cosmus i Florenz og Boſſuets Yndeſt havde banet ham Vejen til europæiſk Navnkundighed. Da han aldrig mere ſaae ſit Fædreland, ſaa lidet ſom det mindedes ham med Kjærlighed, hører han ſom fortrinlig Læge og Anatom Frankrig til; men ogſaa vi bør i det mindſte kjende noget til denne Mand, da vi ſenere med Holberg ſkulle møde ham i Paris.

Foruden Vinsløvs andre hos Nyerup anførte Biografier, Nyerup om de lærde Vinsløver i Skandin. Liter. Selſk. Skr. 1815. 1, 171. Helweg, Den danſke Kirkes Hiſt. 1, 508. Haandſkrift om hans Omvendelſe i Gamle Kgl. Samling, Nr. 113. fol. Bendz, Authentiſke Efterretninger om hans Overgang til den katholſke Kirke,

Skoleprogram fra Horsens 1846. (Vinslovs egen Fortælling S. 20). Hans Exposition anatomique de la structure du corps humain udkom første Gang i Paris 1732.

Botanikken blev fremdeles fremmet ved Otto Sperling den Ældre (f. i Hamborg 1602), der med Fuiren foretog botaniske Rejser 1622—1623, og derpaa rejste til Italien, hvor han i Padua blev Doktor i Medicinen 1627. Han flyttede fra sin Gaard Jernløse i Sælland, som han havde faaet med sin Hustru, 1637 til Kjøbenhavn, og blev kongelig Botaniker 1638, Stadsmedikus i Kjøbenhavn 1641. Han fulgte med Ulfeld paa hans Gesandtskabsrejser, og blev formedelst sin Forbindelse med denne Slægt nødt til at forlade Kjøbenhavn 1652; efter Ulfelds Fald blev han greben udenfor Hamborg 1664, og døde som Fange i Kastellet 1681.

En indfødt Mand var derimod Peder Kylling (f. i Asfens, Fødselsaaret ubekjendt), der blev Student 1660, og, efter at have endt sine Studeringer, 1666 agtede at være Præst, men da det glippede, lagde sig efter Botanikken. Gehejmeraad Moth, der blev opmærksom paa hans Iver for denne Videnskab, skaffede ham Bestalling som kongelig Botaniker 1682 med en Løn af 300 Rdr. Han boede allerede den Gang paa Valkendorfs Kollegium, og fik sin Tid forlænget, imod at han om Sommeren skulde botanisere med de Studerende; paa det øverste Loft fik han sig derhos et Kammer indrettet til sine Samlinger. Han levede her ugift, fordybet i sine Planter og maaskee i mange andre Tanker, som Verden havde liden Brug for, omtrent i 16 Aar fra 1680 til sin Død 1696. Hvad han har efterladt Verden er kun Fortegnelser paa Planter, men faa Lande havde den Gang lignende, saa at hans Viridarium „endnu paaskjønnes som et rart og Lyset værdigt Værk," der indeholder næsten tre Gange saa mange Urter som Simon Paullis

Flora. For ſin Samtid var han en Særling, og den gottede ſig over ham i hans Grav. Taler han nu med Schouw og vandre de med hinanden uſynlige for alle i den botaniſke Have, naar Solſtraalen aabner Blomſternes Kroner, eller ſidde de ſammen under Himmelens Palmer, og mindes hvorledes der af en Prik vorder en Ceder, der overſkygger Libanons Bjerge.

Otto Sperling: Moller, Cimbria liter. 1, 646. Rottboll, S. 410. De nyere Skrifter om denne hiſtoriſk mærkelige Mand hos Nyerup.

Hortus Christianæus. Hafn. 1642. og i Simonis Paulli Viridaria varia 1653, med Tillæg i Bartholini Cista medica, S. 462. Kun latinſke Navne.

Peder Kylling: Rottboll S. 406.

Gyldenlund seu Catalogus Latino-Danicus Plantarum 404. Hafn. 1684. Kun de latinſke og danſke Navne.

Viridarium Danicum. Hafn. 1688. 4. Fortegnelſe paa vildtvoxende Planter i Damnark; deres latinſke, danſke og tyſke Navne, Voxeſteder og Blomſtringstid. Blandt dem, der have meddelt ham indenlandſke Planter, ſtaa overſt Henrik Gerner og Peder Syv.

Plantæ quædam domesticæ raræ, i Barthol. Acta med. 2, 345.

Foruden ovenſtaaende Mænd have adſkillige andre, dels Profeſſorer, dels praktiſerende Læger, ogſaa nogle Præſter, beriget vor medicinſke Literatur, om det end kun var med en Diſputats for Doktorgraden. Mange af diſſe Skrifter ere viſtnok kun Øjeblikkets Børn, men ſaalænge ingen Mand af Faget har gjennemſeet dem alle, kan det ikke vides, hvad der endnu i et eller andet kan være frugtbart for Videnſkaben. Nogle af diſſe Mænd ere ogſaa mærkelige ved deres Stilling i Livet eller deres Skjæbne; adſkillige ere fremmede, iſær Tyſkere, og det lod ſig vel tænke, at en hiſtoriſk Udſigt over dem i Forhold til de indfødte vilde give intereſſante Oplysninger til Lægevidenſkabens Udvikling i Danmark. Ogſaa her viſer det ſig, at Faderens Kjærlighed til Faget forplantedes i Slægten. Til den ældre Tid høre: Chriſtian den Tredies Livlæge Jak. Bording, Prof. 1557, og hans Søn Ph. Bording. Joh. Warwick eller

Rigenhagen ſkal være født i Frankrig, og blev 1564 kaldet fra Wittenberg ſom Frederik den Andens Livlæge, men faldt i Unaade og levede i Armod i Malmø; han udgav Von der Peſtilenz. Kph. 1577 (hvorom ſee Athene 1813, S. 412 og Herholdt og Manſa, 1, 9). Peder Iverſen, Petrus Ivo, fra Viborg blev Doktor i Medicinen i Baſel 1591. Jens Mule ligeſaa 1593, og fulgte Hertug Hans til Moſkov. Peder Severinus havde en Søn Frederik Severinus, der var praktiſerende Læge i Kjøbenhavn. Livlægen Jak. Haſebard havde en Søn af ſamme Navn, der blev Præſt, men ogſaa har leveret en medicinſk Afhandling til Bartholins Cista medica. — Fremdeles bemærkes: Livlægen Chr. Bording. W. Adami. H. R. Skomager. H. Paaſke. Livlægen N. Foſs. Hans Anderſen, Johannes Andreæ, der endog beſøgte Konſtantinopel (aliquando fuit Constantinopoli medicinam faciens. Wormii Epist. Fortalen S. XLII, og de imellem dem vexlede Breve, 1, 120. 124.) Livlægen H. Arniſæus og hans Søn Fr. Arniſæus. J. Burſerus, Prof. i Sors (ogſaa Botaniker; om hans Urteſamling, der findes i Uppſala, Brünnich, Naturv. Fremgang S. X). B. Laurenberg (Botanik). Gede Jenſen, Ægidius Johannis. Tancred Lejel, Lælius, praktiſerende Læge i Kjøbenhavn, der afſlog det ham tilbudte Profeſſorat (Zwerg, S. 553 og Cista medica). Livlægen P. Bülche. H. Cuſterus. Ambroſ. Rhodius. S. Hofman. J. Scheel. H. Dieterich og hans Broder H. C. Dieterich. Joh. Rhodius (de Acia diss. ad Cornelii Celsi mentem. Patavii 1639. 4. tilegnet Kanſleren Chr. Friis til Kraagerup. Anden Udg. ex Autographo autoris auctior et emendatior ed. Th. Bartholin. Accedit de ponderibus et mensuris ejusdem autoris diss. et Vita Celsii. Hafn. 1672. 4. Scribonii Largi Compositiones medicæ. Johannes Rhodius recensuit, notis illustravit, lexicon Scribonianum adiecit. Patavii 1655. 4.). Povel Moth, hvis Fader Matthias Moth nedſatte ſig i Flensborg, praktiſerede i Flensborg, Lybek og Odenſe, indtil han 1651 blev kaldet til kongelig Livmedikus († 1670), og er ydermere mærkelig ſom Fader til Povel Moth, Matthias Moth og Sophie Amalie Moth, Grevinde af Samsø. (Cimbr. liter. 1, 420. Möllmann De illustribus quibusdam in rep. liter. viris Flensburgo oriundis. 1731. 4. S. 14. Zwerg, S. 673). Livlægen Jak. Fabricius. Chr. Stougaard. J. Timmermand. N. Wich-

mand. M. Kirſtein. G. Kruck, Prof. i Sorø. Ahaſv. Payngk. P. Hegerfeld. L. Pouch. Præſten J. Leganger. D. Eckhof. P. von der Stylle (Handbuch der Chirurgiæ. Kph. 1651.) G. Seger. J. Nielſen. J. F. Treubler. O. Fjelke eller Fjelkekrone. Chr. Oſtenfeld, Profeſſor. Chriſtopher Balslev til Fraugdegaard. Erik Roſenkrands (Kemi. Dän. Bibl. 8, 499). — Og nu, omtrent fra 1660, tiltager Antallet beſtandig: J. Cortnumi, Prof. i Sorø. C. Kölichen. H. de Moinichen. Fr. Hammerich. J. Hahn, Hannæus. Digteren Fr. Brandt (Bartholini Acta med. 3, 99). H. Grube. Brødrene Matthias og Holger Jacobæus, Sønner af Biſkoppen Jakob Madſen i Aarhus (Skielderups Program 1811, S. 34). Jak. Birkerod. D. Protten. J. V. Wille eller Willius (De morbis castrensibus. Hafn. 1676. 4. Herholdt og Manſa 1, 67.) P. Brand (ſſt. S. 68). J. M. Sulzer. H. Mule, Profeſſor. J. Irgens. L. Viborg. H. N. Grim, Læge paa Ceylon. M. Herfurt. J. Woldenberg (Herholdt og Manſa, S. 68). B. Omeis. Livlægen J. H. Brechtfeld. G. Kus. J. Friſius. M. Seerup. Villum Vorm, Profeſſor. Den berømte Chirurg Adam David Aſpach, hvis Bolig paa Hjørnet af Nørregade og Klædeboderne længe var bekjendt under Navn af Asbachs Hus (Zwerg, S. 655.). N. D. Heitmüller. F. Reenberg. D. M. M. Grotius. J. J. Bøhme. P. S. Ebeling. H. Bonſach. D. Deswig. J. Hofſtetter. N. Eriksen. O. Vorm den Yngre. Præſten Gudmand Poſcolan (Flora Medicea Hafniaca Anni 1691 seu de viribus plantarum in horto Collegii Medicei. Hafn. 1691. 4. Beſkrivelſe over Planterne og deres Egenſkaber). N. Grimberg (Observationes medicæ. Amstelod. 1689. Recepter). H. Ebeling. Chr. Lahme. A. Kahle. D. Szentkereſti. Chr. de Hemmer. P. Deichman. R. Wagner. J. Mahraun. Jak. Raſch, Lektor i Theologien. E. de Moinichen. J. J. Woyt. D. Madai. M. F. Chr. de Stromberg. D. Wagner. H. Köne. J. Bing. J. Lodberg. Præſten J. Roſenvinge. E. F. Dobelius. S. Garman. N. B. Vinslov, Broder til Jak. Vinslov.

Endelig hører hertil vore Apothekers Hiſtorie. Blandt de dertil hørende Skrifter bemærkes Dispensatorium Hafniense, jussu superiorum a Medicis Hafniensibus adornatum. Hafn. 1658. 4. udg. af Thomas Bartholin. Mere findes blandt hans, O. Borchs

o. ſl. Skr., ſ. Ex. Olai Borrichii Lingua Pharmacopœorum. Hafn. 1670. 4. (Anvisning til Apothekerordenes rette Udtale og Betoning, der vel endnu kan være brugelig ſom en Hjælpebog).

Om en amerikanſk Aloe i Haven ved Gottorp haves flere latinſke og tyſke Skrifter af J. D. Maior o. a. 1665 fgg.

Lægebøger og lignende Skrifter i Modersmaalet beſidde ingenlunde nu de Egenſkaber, Ælden og Sprogets Ejendommelighed, der gjorde Kundſkaben om de tidligere næſten nødvendig for enhver danſk Sprogkjender. Man vedblev at optrykke de forrige, iſær Henr. Smiths, og kun faa vovede ſig til ny Forſøg, der næppe ere nogen Berigelſe for Videnſkaben, men dels ved Behandlingen af Sproget, dels formedelſt en og anden hiſtoriſk Bemærkning, f. Ex. om Brugen af Tobak, endnu kunne tildrage ſig nogen Opmærkſomhed. De vigtigſte ere af Hans Chriſtenſen Bartſker og Niels Mikkelſen Aalborg.

Peder Jakobſen Flemløſes Overſættelſe af Muſæi Underviſning oc gode raad af Guds ord, imod den Melancholiſke Dieffuel. Kbh. 1575. tilegnet Marcus Heſs, Borgemeſter i Kjøbenhavn, (ſee Nyerup i Athene 1, 428) hører tildels hertil; og Niels Arctander's Jeſu Syrachs aandelige og naturlige Lægedom (etc.) Kbh. 1586, forſaavidt han taler om Uforfarne Læger og uforſtandige Bardſkjærere (Nyerup har anført Stedet i Athene 1, 409). Men egentlige Lægebøger om Sygdomme, Lægemidler og tildels Lægeplanter ere:

Hans Chriſtenſen Bartſker og Borger i Ribe: En Liden Bog om alle haande Siugdom, ſom Menniſken mangfoldeligen kand vederfares, formedelſt voris Førſte, forelders ſyndfald, vdi Paradis (etc. etc.). Schleßwig 1596. 4. Tilegnet Jakob Seefelt til Wisbirig. Samt En Lidel vnderviſning meget nyttelig oc troſtelig, ſom vel fornøden er, huorledis Menniſken ſkal holde oc ſticke ſig, naar denne forgiffttige Peſtilentze kolde Siuge beginder at ſprede ſig vd iblant Menniſken (etc.) Schleßwig (1578. 12.) 1596. 4. Tilegnet Manderup Parsberg til Hagesholm. — Som Prove paa Sproget udtegner jeg af det førſte Skrift følgende af Afſnittet om Legemets Dele:

To gange ere i Menniſkens Mund eller Hals, Igennem den ene gaar Menniſkens Mad oc Øll i magen, Igennem den anden gaar Menniſkens Aander oc Luet (ɔ: Luft) til Lungen, fordi at Lungen er lige ſom en Belle eller Puſter, der forderer oc giffuer Hiertit en kaald Luet ſom ved Aanden wddryffuer hæden aff Halſen, paa ſamme hull er en Log ſom gaar op oc til, effter ſom mand drager ſine Aander, veer (d. e. Vejr) oc Luet til ſig, oc lucker ſig til igen, naar mand tager Spiſe oc Dricke til ſig, oc lucker ſig op, naar man lader ſine Aande, paa det, at Menniſken ſkal icke quogne, beſuimme eller ſticke.

Niels Michelſen Aalborg, Præſt til Bremerholm: Medicin Eller Lægе-Boog, Deelt vdi fem ſmaa Bøger (etc.). Anden gang tryckt, formeret oc forbedret. Kbh. 1635. Tilegnet Chriſtopher Vrne til Aaßmarck og hans Huſfrue Fru Sophia Lindenow. 1633. Heraf handler den Tredie Bog Om nogle ſynderlige Wrters Kraffter; og Fjerde Bog om Lægdom Som hvert Menniſke altijd haffuer hos ſig ſelff (det vil ſige Lægemidler af det menneſkelige Legeme ſelv), ſom begynder med Kong Chriſtian den Tredies Raad mod Fallendſoot, og indeholder flere kurioſe Ting. Naar Rogtobak først blev indført ved Wallenſteins Indfald i Danmark, er dette Skrift vel det første, hvori den omtales, da Simon Paullis Urtebog først udkom 1648.

Der gives ogſaa nogle ſpecielle Afhandlinger, ſom Vilhelm Pederſen Trellunds om Blodſot. Kbh. 1652. 4. Adſkillige Overſættelſer, ſom af Henrik Følſter, Chirurg i Odenſe: Chr. Skorers Tractat om Fontaneller. Kbh. 1686; af en Unævnt: Eliæ Beynons Barmhiertige Samaritan (etc.) paa Danſke udſat. Kbh. 1696. o. fl.

Mærkeligere er: Et Edrue Leſnets Gafn oc Nytte. Beſkrefven af Luigi Cornaro (etc.) Af det Italianſke Sprock udſat af en hvers Tieniſt Berede. Kbh. 1696. (under Fortalen 1658). Overſætteren er Thomas Bartholin.

Til Dyrenes Naturhiſtorie:

Peder Terpagers Overſættelſe af Wolferd Sengverds Skrivt Om De Apuliſte Edderkoppe. Kbh. 1702. Om Tarantelen og Helbredelſen af dens Bid ved Dands. Bogen er ogſaa mærkelig ved ſin Fortale, hvori han beklager Modersmaalets Tilſideſættelſe og anfører Adſkilliges Klager derover, iblandt andre Rasmus Bartholin.

Endelig kunne her nævnes Skrifter, der vedkomme Husholdning, Haveväſen o. desl.

Niels Mikkelſen Aalborgs Hußholdnings Calender. Kbh. 1622, anden Gang 1632. og Ny Husholdnings Calender. Kbh. 1639. tildels ogſaa af medicinſk Indhold.

Hans Hervigk, Badſtuemand i Roeskilde: En nyttig Bog om Bjer (d. e. Bier) (etc.) Kbh. 1649. 4. hvis Beſkrivelſe over Biernes Naturel og Levemaade i det mindſte er artig nok.

Hans Rasmusſen Block, Urtegaardsmand: Horticultura Danica. Hvorledis en zirlig oc nyttig Vrte-Hawe i Dannemarck kand anrettis, beprydis oc ved Mact holdis. Kbh. 1647. 4. Samt Chriſtian Gartners Horticultura (etc.) Kbh. 1694. tilegnet Peder Tønder til Dønnes. Trundhiem 1692. Den første for Danmark, den anden for Norge. Ogſaa i ſit Slags artige Bøger.

Morten Andersen Horſens overſatte 1601 de to første Bøger af Heresbach de re rustica, Om Bondevæark og Havedyrkelſe. (Prøver af Haandſkriftet, der tilhørte det danſke Selſkab, i D. Mag. 1, 53.)

11. Filologi. Østerlandſke Sprog. Niels Pedersen Øreløſe. Morten Povelsen Grum. Theodor Petræus, o. fl. Klaſſiſke Sprog: Græſke Filologer. Niels Krag. Rasmus Vinding o. fl. Latinſke Filologer. Anders og Niels Krag. Ole Borch o. fl. Nyere Latinſk Poeſi. Erasmus Lætus. Willich Weſthov o. fl. Danſke Overſættelſer af klaſſiſke Skrifter. Birgitte Thott o. fl. (Nyere Sprog).

At de lærde Sprog dyrkedes med Iver var en ligefrem Følge af Videnſkabernes Tilſtand i Europa. Modersmaalet kunde ingen Modvægt danne, og de nyere europæiſke Sprog begyndte først i Slutningen af Tidsrummet at bane ſig Indgang i Danmark, det tyſke naturligvis undtaget, der allerede her havde hjemme. Theologien frembrød ikke blot det hebraiſke Sprog og med det de øvrige østerlandſke, men tillige det græſke; og det rommerſke Tungemaal var det eneſte Organ for enhver videnſkabelig Behandling og Meddelelſe. Danmark, der, efter Raupachs fra Joh. Moller optagne Bemærk-

ning, allerede fra gammel Tid af i sin Saxo besad Latinen som sin Ejendom, maatte saa meget mere hylde den almindelige Anskuelse.

Ingen har, saavidt vides, forsøgt at give en Fremstilling af det filologiske Studiums Udvikling og Fremgang i Danmark, uagtet de klassiske Sprog idelig have været dyrkede med Forkjærlighed, og Studiet af de østerlandske i den senere Tid bestandig har tiltaget. Der er dog to Sider, fra hvilke en saadan Fremstilling maatte have vundet almindelig Interesse; nemlig, i hvilket Forhold Filologien i Danmark har staaet til den almindelig europæiske, til de øvrige filologiske Skoler, navnlig den hollandske, Brevvexling og andre Meddelelsesmaader imellem danske Lærde og fremmede, fremmede Filologers Ophold i Danmark, o. s. fr.; dernæst, i hvilket Forhold den nyere filologiske Skole i Danmark staar til den ældre, om der deri kan spores en gradvis selvstændig Fremgang indenfor Danmarks Grændser, eller om den nyere Filologi kun lidet har bekymret sig om vor egen danske, men paa ny uddannet sig udenfra ved fremmede Filologers Arbejder. Førend disse Undersøgelser ere nogenlunde udførlig behandlede, kan der i en almindelig Betragtning af Literaturen ikke ventes andet end en Oversigt, der gjør opmærksom paa de vigtigste Forfattere, uden at kunne trænge ind i eller udtømme Stoffet.

Hjælpemidlerne ere faa og tarvelige. Til østerlandsk Sprog og Literatur gives der, saavidt vides, ingen samlet Oversigt. Til de klassiske kun nogle Fortegnelser, men ingen organisk Udvikling. Hertil høre:

Particula historiæ literariæ Danorum, in quo de studio philologico ejusque cultu et progressu in Dania primo disserit Albertus Thura. Hafn. 1722. 4. Sammes Conspectus Danorum, qui partim commentariis suis eruditis, partim quoque versionibus danicis, de linguæ Romanæ et Græcæ scriptoribus hac-

tenus optime et præclarissime meruerunt. Hafn. 1740. I Fortalen omtales de Forfattere, der have skrevet om klassisk Literatur i Almindelighed. Bogen selv er ordnet efter de gamle Forfattere. Et Appendix handler om Saxo Grammaticus.

Et Tillæg hertil er P. A. Wedel, Merita Danorum in latinis scriptoribus edendis atque illustrandis. Specimen inaugurale. Havniæ 1790. Ligeledes ordnet efter de gamle Forfattere.

J. S. Lintrups Fortale til Chr. Falsteri Supplementum lingvæ latinæ. Flensb. 1717. findes ligeledes nogle hertil hørende Bemærkninger; saavel som i nogle andre Skrifter, der handle om Literaturen i Almindelighed (Naupach o. lign.)

Fortegnelse over danske Oversættelser af de klassiske Forfattere af G. L. Baden. Kbh. 1816. men især af Chr. Thaarup. Kbh. 1822. Ny Udg. Kbh. 1836. Program fra Helsingør. (I sit Slags fortrinlig.)

De østerlandske Sprogs Dyrkning staar, som allerede bemærket, i nøje Forbindelse med Theologien, men hævede sig efterhaanden til egen Selvstændighed. Det er naturligvis endnu kun de vestlige, der komme i Betragtning. Med Indien aabnedes vel en Forbindelse allerede under Christian den Fjerde, men Missionærernes Sprogarbejder udkom først i det følgende Tidsrum (Ziegenbalg 1716).

Om de ældste Forfattere vides ikke meget. Den under Filosofien nævnte Lage Christensen fra Ribe lagde sig som Student efter de østerlandske Sprog, men har ingen dertil hørende Skrifter efterladt sig. Jakob Villumsen fra Nestved udgav derimod i Wittenberg (1569) et Elementale hebraicum. Iver Stub, Prof. i det hebraiske Sprog 1594, kjende vi alt af Striden med Resen (Ex libro Job. 1603—7). Cort Axelsen, Prof. i det græske og hebraiske Sprog 1602, udgav en Grammatica hebræa (Hafn. 1606. 1608.) Herman Nielsen, Hermannus Nicolai (f. i Førslev i Sælland 1570) Prof. i det hebraiske Sprog

1610 († 1629) anstillede en Sammenligning imellem de aramæiske Dialekter indbyrdes og med Hebraisk (1627). Ogsaa Vestphaleren Martin Trost, der fra Helmstad kom til Sorø, og derfra drog til Rostock, udgav en hebraisk Grammatik (1627). Men som den egentlige Grundlægger til dette Studium ved Universitetet ansees Niels Pedersen Øreløse, Nicolaus Petræus Aurilesius (f. i Øreløse i Sælland 1601), der fra Herlufsholms Skole kom til Universitetet 1621, og paa sine Udenlandsrejser blandt andre hørte Joh. Buxtorph. Han var gift med en Datter af Sællands Biskop Peder Vinstrup, blev 1626 Prof. i de østerlandske Sprog, 1630 i Theologien († 1634), og udgav flere grammatiske og lexikalske Arbejder (1626—33). Denne Begyndelse blev med Held fortsat af Skolemændene Hans Pedersen Kallundborg, Calundanus (f. 1605, efterhaanden Rektor i Kallundborg, Malmø og Roeskilde, † 1669) og Søren Pedersen Kallundborg (f. 1607, Rektor i Roeskilde, † 1657). Mere navnkundig blev Morten Povelsen Grum (f. i Lund 1615, Mag. og Slotspræst 1651, gift med en Datter af Biskop Brochmand, men kun 37 Aar gammel † ved en hastig Død 1652). Han havde gjort en Udenlandsrejse til Polen, siden til Holland, England og Frankrig, hvorfra han vendte tilbage til Leiden og der opholdt han sig i nogle Aar. Efter sin Hjemkomst levede han længe i Stilhed (ignotus diu neglectusque delituit), indtil Kong Frederik den Tredie blev opmærksom paa hans usædvanlige Lærdom. Men Døden overraskede ham, saa at han ikke fik noget udgivet. Hans Haandskrifter, der vare i Rostgaards Bibliothek, indeholdt Samlinger til en arabisk Ordbog og Sproglære. Jakob Bartholin (Søn af Caspar Bartholin den Ældre, † i Heidelberg 1653) udgav Rabbinske Skrifter (1651). Thomas Bang (der nedstammede fra Oluf Bang i Middelfart, f. i

Flemløse 1600) blev 1630 Prof. i de østerlandske Sprog, 1652 i Theologien, og 1656 Universitetsbibliothekar († 1661), og udgav ikke blot Disputatser, men ogsaa større til den hebraiske Literaturs Udvikling hørende Skrifter (Coelum orientis et prisci mundi, 1657). Den ved Mathematikken omtalte Christian Stenbuch, Prof. i det hebraiske Sprog 1655 († 1665), udgav derimod kun Disputatser. Den forhen omtalte Prof. Theol. Christen Nold udgav endelig sit længe forventede store Værk om de hebraiske Partikler (Concordantiæ particularum Ebræo-Chaldaicarum. Hauniæ 1679. 4.) et af den Tids vigtigste Bidrag til Ordbogen. Men den største dalevende Orientalist var uden Tvivl Theodor Petræus, en Borgerson fra Flensborg, der fra Flensborg Skole tog til Universitetet i Leiden. Anbefalet af Superintendenten Steph. Klotz til Kong Frederik den Tredie, fik han kongelig Understøttelse til en Rejse i Østerlandene, og besøgte Grækenland, Syrien, Palæstina og Egypten. Han opholdt sig flere Aar i Cairo. Han lagde sig efter Arabisk, Persisk, Armenisk, Koptisk og Æthiopisk, og udgav efter sin Hjemkomst omtrent 1653 i Leiden flere Frugter af sin Rejse, nogle af de hjembragte Haandskrifter; 1660 tog han til England, opholdt sig i to Aar i London, og vendte derpaa tilbage til Holland, overalt kun levende for sit Yndlingsstudium. Frederik den Tredie ønskede at ansætte ham som Prof. i de orientalske Sprog, men han afslog det saavel som alle andre Tilbud om fast Ansættelse. Han havde levet saalænge i Barbariet, sagde man, til han selv var bleven en Barbar. Hans Hu stod i alt Fald bestandig til en ny Rejse til Østen. Da han ikke kunde tilvejebringe Omkostningerne dertil, tog han til Kjøbenhavn 1669, og satte sin Lid til Frederik den Tredie, men Kongens Død i Begyndelsen af det næste Aar tilintetgjorde hans Haab. Han levede imidlertid

i Kjøbenhavn med Hustru og to Børn uden nogen offenlig Ansættelse indtil sin Død 1673. Hans efterladte Haandskrifter solgte hans Enke af Trang til Kurfyrsten af Brandenburg Frederik Vilhelm 1682 for 1000 Rdlr. Nøjere Oplysninger maa tilvejebringes om denne, hvad enten han var en Særling, der kun rugede over sine Skatte, eller ikke, i vor Literaturs Historie mærkelige Mand. Var han den første eller en af de første, der bragte Kundskab om Æthiopisk og Koptisk til Europa? Laurids Fris (en Præsteson fra Tønderegnen, 1666 Præst i Brede i Ribe Stift, verbi divini in ecclesia Bredensi administer kalder han sig selv, † 1684) udgav et Skrift om den hebraiske Prosodi, hvori han henfører de hebraiske Vers til de klassiske Versearter (Prosodiæ Hebraicæ epitome bipartita. Hafn. 1671. 4, hvis anden Afdeling er vera poëseos Propheticæ ratio ac elegans carminum Hebraicorum fabricatio). Imidlertid vedbleve Danske og Nordmænd at fortsætte og udbrede Studiet, især af Hebraisk og Arabisk; som Anders Iversen Borch (Rektor i Throndhjem, † 1709. De antiqvitate punctorum Hebraicorum 1682. 4.) Præsten Jørgen Ursin († 1727), hvis Dispp. de scholis et academiis Hebræorum udkom samlede som Antiquitates hebraicæ scholastico-academicæ 1697. Den senere som Prof. i Mathematiken bekjendte Matthias Ancherſen (f. i Kolding 1682, † som Biskop i Ribe 1741), der tidligere (1704—7) hjemme og udenlands havde studeret de semitiske Sprog, ansaaes for en af vore bedste Orientalister. Anders Frølund, Prof. i det hebr. Sprog 1709, skrev tidligere Disputatser om hebraiske Oldsager (1695—99). Det vil saaledes af det foregaaende være indlysende, at Studiet af de østerlandske Sprog, hvis Dyrkning i Danmark i hvert Aarhundrede har tildraget sig Europas Opmærksomhed, allerede tidlig har haft sin Rod i selve Landet.

Nic. Petræus: Vinding. Acad. Haun. S. 306.

Morten Grum: Zwerg, S. 629 (Haandskrifterne anføres S. 631). Pontoppid. Annal. 3, 119.

Hans Pedersen Kallundborg: hans Levnet af A. N. Rhge.

Theod. Petræus: Moller, Cimbria liter. 1, 489. Lackmann, Annal. typograph. selecta quædam capita, S. 82. Möllmann, de illustribus quibusdam viris Flensburgo oriundis, S. 16.

Laurentius Frisius: Cimbr. liter. 1, 199. Han kalder sig Holsatus paa Titelen af Prosodiæ hebr. epitome.

Matth. Ancherſen: Cimbr. liter. 1, 19. Hans Poëma Abu-Ismaelis Tograi arabicum. Traject. ad Rhen. 1707, hvoraf Oplaget forgik paa Vejen til Kjøbenhavn paa 50 Exemplarer nær, findes i Hjelmstjernes Samling.

At Kundskaben og Færdigheden var større end i vore Dage, er upaatvivleligt, men adskillige Yttringer deraf vare dog kun Legetøj. Halvor Gunnarsen gav i sine Flores sapientiæ divinæ. Rostochii 1596. en Extrakt af Epistler og Evangelier i danske, latinske, græske og hebraiske Vers. Ligesaa Capita doctrinæ christianæ (etc.) Den Christelige Lærdoms besynderligste Hoffuit Artickle, sammendragen først paa Danske: Oc nu paa Latine, Greske oc Hebraiske vdsætte, Vngdommen till offuelse oc vnderuisning. Rostochii 1599. Biskop Jersins Søn Christian Jersin lykønskede Frederik den Tredie til sin Thronbestigelse med en Oratio gratulatoria syriaca. Witeb. 1649. fol. Peder Claudianus ligesaa Christian den Femte med Carmina gratulatoria syriace, græce et danice. Christian. 1671. fol. Peder Krog, der tilsidst blev Biskop i Throndhjem, skrev Lejlighedsvers paa ni Sprog, f. Ex. et Bryllupsvers paa Hebraisk, Kaldaisk, Syrisk, Arabisk etc. 1674. Rektor i Nykjøbing Hans Thomsen Fischer gratulerede Fyns Biskop Chr. Rud. Müller paa Hebraisk 1705. etc. Sligt var næppe værdt at nævne, naar det ikke oplyste Tidens Smag, der viser sig ens overalt.

Petri Wintheri Principia etymologica linguæ sanctæ. Hafn. 1689. som Worm anfører og som findes i Hjelmstjernes Samling, mangler hos Nyerup.

De ovennævnte Forfatteres Skrifter have nærmest kun Interesse for Mænd af Faget; imidlertid vil der ogsaa her findes et og andet, der enten oplyser den herskende Forestilling, at det hebraiske Sprog

var det ældſte i Verden, eller giver Bidrag til Tidens almindelige Sproganſkuelſe. Dertil hører blandt andre en Diss. de lingua Eberina prima et post γλωττοσυγχυσιν primaria contr. Huetium. Hauniæ 1704. 4. hvis Forf. ikke findes angivet. Men iſær Thomas Bangs Coelum orientis et prisci mundi triade exercitationum literariarum repræsentatum. Hafn. 1657. 4. eller med Titel: Exercitationes philologico-philosophicæ. De ortu et progressu literarum. Cracoviæ 1691. 4. Første Afdeling handler om Bogſtavſkriftens Oprindelſe, om Adam har opfundet den eller hans Efterkommere før Syndfloden; meget udførlig omhandles liber Henochi; ogſaa underſøges, om der gives literæ coelestes et angelicæ. Anden Afdeling de literatura patriarchali etc. meddeler tillige de ældſte Alfabeter. Tredie Afdeling beſtrider den Mening, at de hebraiſke Bogſtaver ſkulde være opfundne af Esdra.

De klaſſiſke Sprog tilhørte alle; fra dem udgik al Dannelſe, og udenfor dem var ingen tænkelig. Hvis Theologien kan anſees for den Løfteſtang, der bevægede alt, ſaa var navnlig Latinen det eneſte Organ, den eneſte Sprogform, hvori det var muligt ſom en almindelig Ejendom at lade Lærddommen yttre ſig. Den var de Lærdes Modersmaal, og ſom Sprog det ypperſte af alle. Denne aldeles rodfæſtede Overbevisning møder man overalt. „Man ſkulde ikke, hedder det, kalde det den italiſke, latinſke, rommerſke Tunge, men med det langt mere paſſende Navn, den menneſkelige (sed multo aptiori nomine, humana)." „Iblandt alle Sprog, ſiger Ole Borch, indtager Latinen den ypperſte Plads, og uendelig er Nytten, den yder i Muſernes Kampe; den er det ſamme for den Lærde, ſom Køllen fordum var for Herkules (inter linguas autem primò nomen suum profitetur Latina, quam suadent infinitæ utilitates in palæstris Musarum maximè urgeri, quippe tam utilem erudito, quam clava olim erat Herculi)." Derfor var det nødvendigt, at trænge ind i dette Sprogs inderſte Folder og at tilegne ſig

det i dets mindste Enkeltheder; og derfor var ikke blot Læsning af den latinske Poesi, men ogsaa dens Udøvelse saa fornøden for alle. „Latin, vedbliver han, kan man ikke forstaa uden Poesien; uden Poesi er ingen Grammatik, ingen Orthographi paalidelig. Uden Poesien kan respublica literaria ligesaa lidet bestaa, som Himlen uden Stjerner eller Legemet uden Sjæl."

Imod denne almindelige Overbevisning hævede sig kun enkelte Stemmer, sædvanlig uden at blive hørte. Nogle mente nemlig, at den evige og pedantiske Dyrkning af Grammatikken hindrede den strengere Videnskabs Opkomst; til dem hørte Tyge Brahe, hvis Yttring derom forhen er anført. Andre faldt det ikke ind at nægte Latinens Overherredømme, men dens Eneherredømme fandt de skadeligt; det var dem, der som Rasmus Bartholin, Peder Syv o. a., der senere skulle omtales, hævdede Modersmaalets Rettigheder ved Siden af det rommerske Tungemaal. Det tredie Slags var nogle Fanatikere, der ansaae Klassikernes Studium for fordærveligt for den kristelige Tro. Man træffer mere end een Gang denne Tanke udtalt med Skarphed. „Hedenske Bøgers Læsning, skrev en Filolog, Rektoren i Horsens, Mag. Erik Bredal, til Biskoppen i Aarhus, hedenske Bøgers Læsning burde udrydes af de christne Skoler, og alene Herrens Bog (ubi hvilken hverken fattes det ene eller det andet, Esaias 34 C. 16 V.) med nogle korte og grundige meditamentis blive læst i deres Sted; thi da bleve de Unge mindre forgiftede af hedenske Løgne og Blasphemier." Men uagtet deslige Yttringer uden Tvivl bleve ansete for Blasfemi imod Verdensfproget, og europæisk Berømthed vejede op imod saadanne Skumlerier hjemme, blev Frygten for at Hedenskab skulde besmitte Troens Renhed ikke uden Virkning, og Skolemænd saavel som Digtere bleve lige forlegne med

de hedenſke Guders Navne. Hvorledes ſkulde de faa dem udrydde af de klaſſiſke Skolebøger og af den kriſtelige Poeſi, hvorledes ſkulde de opfylde den dem givne Forſkrift (Quæ in profanis autoribus occurrunt spurcæ locutiones pietati adversæ, penitus eliminentur; Deorum etiam gentilitium nomina expungantur), der endog gik ind i Recesſen af 1643: „De, ſom lære Ungdommen i Skolerne, ſiger den, ſkulle lægge deres ſtørſte Vind paa, at de Unge have daglige exercitia og Øvelſer, ſom tjene rettelig til en ſand Gudfrygtighed, og at de lære at ſky de hedenſke Afguders Navne, ſom findes i mange Bøger, der endnu ere i Brug, i Særdeleshed udi Poeſi og andet ſligt, hvorudi de hedenſke Afguders Navne ofte indføres, i den Sted Gud alene og hans hellige Navn burde at bruges." Lykkelige vare de Poeter, der ſom Arøbo „ſkrev før ſligt blev vor Tids Poeter forbødet af Øvrigheden."

Dette Træk viſer os allerede Tidens Splidagtighed fra een Side: den rette Tro udelukkede den levende Poeſi, og i Grunden blev derfor den klaſſiſke Oldtid i ſin højeſte Anſkuelſe for denne Slægt, der hang i Bogſtavet overalt, en lukket Bog. Det ſamme aabenbarer ſig uden Tvivl, naar man betragter den Maade, hvorpaa Sprogſtudiet i Almindelighed blev drevet, og den Anvendelſe, der gjordes deraf. Det ſkal ikke nægtes, at der hos enkelte Mænd viſte ſig en Indſigt og en Sprogfærdighed, hvorom man næppe nu kan gjøre ſig nogen Foreſtilling, men de bevægede ſig kun indenfor den mekaniſke Sprogkundſkabs Kreds, og vare udenfor den fremmede for alle højere Ideer, al fri Anſkuelſe af Verden, og for det meſte fremmede i deres eget Fædreland. Den ſtore Mængde vandt en ydre Færdighed, ſom ingen Indflydelſe havde paa Sindet, og derfor gik tabt i Livet. Selv naar de betragtede Videnſkabernes indbyrdes Forhold og

Sprogvidenskabens Forhold til dem, har det i det mindste ikke hos de Ældre lykkets mig at støde paa Afhandlinger, der indeholdt andet end almindelige, endog trivielle Forestillinger. De ere at undskylde, thi Livets poetiske Side var endnu ikke gaaet op for nogen. Derimod mangler der ikke Exempler paa smagløse, latterlige Overdrivelser, hvortil ensidig Fordybelse i Sproget lettelig fører, paa Pedanteri, der synes at være sammenvoxet med Lærdommen selv, ligesom de sammenvoxne Tvillinger, af hvilke snart den ene, snart den anden maa give efter for sin Medbroders Bevægelser. Professoren i det hebraiske Sprog holdt engang en Oration ved Reformationsfesten, „og var hans Tale mere hebraisk end latin, saa at kun faare faa af auditoribus kunde forstaa den." Selve de Lærdes Navne fik hos os, som i alle Lande, hvor klassisk Erudition var fremherskende, et latinsk Tilsnit, saa at vi undertiden kunne være i Tvivl om deres danske Oprindelse; en Søn af en Smed (faber) hed f. Ex. Fabricius, Ørn blev til Aquilinus, Bi til Melissæus, Skytte til Toxotes, Væver til Textorius, Grundvig til Fundisinus, o. s. v. Og man kan gjennemlæse adskillige Afhandlinger, Brevvexlinger o. desl. fra denne Tid, uden at finde stort andet end sirlige latinske Talemaader, der afløse hinanden som hos Saxo, men ere tomme paa Indhold. Man vil da tilstaa, at Holberg livagtig har skildret hine Pedanter, der ingen Tilværelse kjendte uden den lærde, ingen Tænkning uden i Syllogismer, og ingen Anelse havde om Poesi, uden forsaavidt den kunde skanderes. Forgjæves laa den klassiske Oldtid for disse Mænd med sine kornrige Agre, sine frodige Enge; naar de vandrede igjennem dem, plukkede de kun Partikler og høstede kun Ordax.

Latinens Bersmmelse: Josuæ Arndii Judicium de studio lingvæ latinæ. Hauniæ 1646. (Forf. var fra Meklenborg; hos Vorm findes

han). Fortalen til Olai Borrichii Parnassus in nuce. Skriftet selv er en Samling af Vers, der oplyse Ordenes Accent, o. desl. altsaa kun en mager Anbefaling. Erik Bredal hos Tauber, Hist. scholæ Arhus. S 57—80. De hedenske Guders Navne hos Nyerup, Skolerne, S. 98; Pontoppid. Annal. 3, 786; Fortalen til Arobos Hexaemeron. Den hebraiske Prof. Mag. Georgius Johannis i Bircherods Dagbøger S. 148. De Lærdes Navne i Blochs Bidrag til Roeskilde Domskoles Hist. 4, 42. Program fra 1846.

Til de Skrifter, der handle om Filologiens Vigtighed for andre Videnskaber, hører den fremmede Johannis Cunradi Dieterichi Diatribe de usu, abusu et neglectu lectionis scriptorum secularium et antiquitatis. Hafniæ Danorum 1638. 4., hvis Tilegnelse og Fortale ogsaa ere skrevne i Kjøbenhavn. Det gaar især ud paa Filologiens Vigtighed for Theologien, og hvorledes Skriften kan oplyses af Klassikerne, men er kun en sprænglærd Sogen efter alt hvad der kunde findes, som havde Lighed med det kristelige. For Theologien var det en Nødvendighed at opsøge Kristus i det gamle Testamente, hvor han som Messias let maatte findes; men hvilken Roes var det ikke for Filologien, der ogsaa fandt ham hos Virgil, in Eclog. 4. v. 5: Magnus ab integro seclorum nascitur ordo etc. (S. 121).

Naar man ikke tager Hensyn til de i Europa navnkundige Filologer, Pontanus, Meursius o. a., som Danmark søgte at tilegne sig, men kun til dem, som det fostrede i sit eget Skjød, vil man endda have Anledning nok til at erfare, hvor tidlig og med hvilken Iver de gamle Sprog bleve dyrkede. Græsk maatte vel i mange Hensender staa i Skygge for Latinen, for hvis Skyld det i Skolerne blev sat tilside, og som videnskabeligt Organ kunde der ikke være Brug for det; derimod anvendtes det meget tidlig som Middel til at lægge Lærdom for Dagen. Det er maaskee ikke muligt, nøjagtig at angive, naar græske Typer indførtes her i Landet; men de findes ved Begyndelsen af Tidsrummet (f. Ex. i Jon Tursens Vocabularium, 1561). De græske Smaaskrifter,

iſær Lejlighedsvers, ſom tidlig forekomme og vedbleve at komme frem, vidne vel ikke om nogen dybſindig Tænkning eller poetiſk Gejſt, men dog om en ſtor Sprogfærdighed, der kun ved megen Øvelſe kunde erhværves. Saadanne findes af Niels Lauridſen fra Ribe, Broder til den latinſke Digter Amerinus (1574), Hans Lauridſen, Præſt i Vordingborg (1574), Jakob Holm, Rektor i Viborg (1574), Anders Chriſtenſen Vejle (1576), Niels Pederſen fra Skaane (1578), Vilhelm Ulrikſen (1630—33), Niels Bang, Biſkop i Fyn (1638), Erik Pontoppidan den Ældre (1641), Elias Reſen, (1650) og ſenere endnu flere. Men Palmen bærer uden Tvivl Peder Jenſen Vinſtrup, hvis græſke Mesſiade blev til henved to hundrede Aar før Klopſtock tænkte paa ſin. Til de Forfattere, der have efterladt mindre og ſtørre Arbejder, dels om Sproget, dels om Literaturen, høre iſær: Den ſom latinſk Digter bekjendte Jens Sadolin (1574). Jak. Madſen, Prof. i det græſke Sprog 1575 (Adhortatio ad lingvam græcam discendam, 1577). Hans Olſen Slangendorf (Ciceronis lib. sec. de officiis græce translatus. 1578. Demosthenis Olynthiaca prima. 1580). Den af ſin latinſke Grammatik og ſom Hiſtoriker bekjendte Niels Krag, Prof. i det græſke Sprog 1592 (De republica Lacedæmoniorum libri 4. 1593). Peder Iverſen Borch, Rektor i Herlufsholm omtr. 1593–95 (De vocibus Græcorum encliticis, ſamt Agapeti ad Justinianum Paræneses. 1594. og Xenophontis Hercules carmine græco. 1595). Hans Jenſen Alan (fra Ala i Halland) Prof. i det græſke Sprog 1608. Johan Frederikſen fra Flensborg, Rektor i Kjøge, Malmø, og prof. poeseos i Roeskilde (*Μαγοφονια* Persica ex Herodoti Thalia. 1622). Truels Nielſen Aslovius (Prosodia græca. 1625). Hans Chriſtopherſen, Prof. i det græſke Sprog (1632). De nysanførte Skolemænd Søren Pederſen Kallundborg og Hans

Pederſen Kallundborg (Grammatiſke Arbejder 1638 og 1660). Chriſtopher Munthe (1641). Jørgen Eilerſen (omtr. 1650). Niels Aagaard, Prof. i Sorø (De Digammate. 1655). Den ſom Mathematiker og Digter bekjendte Hans Laurenberg i Sorø efterlod en Beſkrivelſe med Korter over det gamle Grækenland, der bleve udgivne efter hans Død (1660). Og Diſputerøvelſerne gave vel en og anden Profeſſor Lejlighed til at komme frem med flere Underſøgelſer, ſom S. S. Glud (De Homero a Marone superato, 1691). Men ſom Forgjængere for Grams Erudition have iſær Vindingerne ved bekjendte Skrifter vundet et uforgjængeligt Navn: Rasmus Vinding, en Søn af Povel Jenſen Colding (f. i Vindinge i Sælland 1615, Rektor i Sorø, 1648 Prof. i det græſke Sprog, 1661 i Hiſtorien, og endelig ſom en af de anſeeteſte Lovkyndige † 1684); hans Søn Povel Vinding (f. 1658, Prof. i det græſke Sprog 1681, og derefter ligeledes i de højeſte juridiſke Embeder, † 1712); og Sønneſønnen Rasmus Vinding den Yngre til Biſtrupgaard († 1727). Endelig hører til denne Skole Povel Vindings Lærling Laurids Pederſen Lund († ſom Præſt 1745), der udgav nogle af ſin Lærers Forelæsninger (Compendium bibliothecæ græcæ ex prælectionibus Vindingianis. 1704).

Jon Turſens Vocabularium omtalt af Molbech om Ordbogsarb. i Ny D. Mag. 5, 242.

Hvor meget der af de ældſte Forfatteres Skrifter endnu er til kan jeg ikke angive; men nogle maa man i det mindſte gjøre ſig bekjendt med for at faa en Foreſtilling om Behandlingen. f. Ex. In laudem gloriosæ ascensionis salvatoris nostri Iesv Christi carmen triumphale a Nicolao Petri Scano. Hafniæ 1578. 4. tilegnet Magnus Matthiæ, i elegiſke Vers paa Græſk og Latin, findes i Hjelmſtjernes Saml. (Mangler hos Nyerup). *Περι της Χριστογονιας* Oratiuncula metrico-græca, publice in Auditorio majori Academiæ, quæ Hauniæ est, Regiæ memoriter pronunciata ab Elia Johannis

Resenio. Hauniæ 1650. 4. otte Blade, forudſætter vel, at der vare Tilhørere, ſom forſtod det. Vinſtrups græſke Messiade har følgende Titel: *τοῦ χριστοῦ πασχοντος λύπρον κοσμοσωτήριον.* Paraphrasis (etc.) historiæ passionis et mortis (etc.) Iesv Christi Carmine heroico Græco scripta. Viterbergæ 1576. 4. Allerede Begyndelſen, tænker jeg, vil viſe, at denne Messiade, ſaavel ſom de andre, fra Klopſtocks til Baſtholms Lovtale — ere Uting. Den begynder ſaaledes:

Ἀνδρα μοι ἔννεπε μῶσα θεοδέα, ὃς μάλα πολλα
ιλῆσε λεωλεθρίων μερόπων ὕπερ, ἀνδρομεον τε
ἅλομενον γενός, ὀικτίζων ἐῤῥυσατο μόχθων.

Nic. Cragii Ripensis de Republica Lacedæmoniorum libri 4. uden Sted 1593. 4. tilegnet Niels Kaas Hafniæ 1593, en ſmuk udførlig Afhandling om Landet, Folket, Sproget, Statsforfatningen, Indretninger, Sæder og Skikke, er kun en Del af en ſtørre Række politiſke Afhandlinger, ſom han agtede at udarbejde (Gram i Fortalen til Krags Chriſtian den Tredie, S. 30), og ſtaar derved i Forbindelſe med hans andre Skrifter: Uddragene af Heraclidæ Pontici de Politiis cum interpretatione Latina. 1593. 4. tilegnet Frederik Roſenkrands. Ex Nicolai Damasceni vniversali historia. 1593. 4. tilegnet Holger Roſenkrands.

Johannis Friderichi *Μαγοφονια* Persica. Lips. 1622 (ſom Cimbr. liter. 1, 197 ikke anfører) findes i Hjelmſtjernes Samling.

Nic. Agardi Digamma. Soræ 1655. 4. er en udførlig Afhandling om dette Bogſtav.

Joh. Laurenbergii Græcia antiqua. Edid. Sam. Pufendorf. Amstelodami 1660. i aflang Format, indeholder 31 ganſke net udførte Landkort med latinſk Forklaring til hvert.

Om Vindingerne ſee Rasmus Vindings Levnet af Søren Jonæſen. Kbh. 1684. Nyerup, Univerſitetet, S. 174; og Henvisningerne i hans Lex.

A. Bussæi Poësis epica ex mente Aristotelis et interpretum delineata. Amstel. 1704. omtales i Nova liter. maris Balth. 1704, S. 372.

Af det latinſke Sprogs almindelige Brug og den rommerſke Literaturs Anſeelſe ſkulde man have ventet ſtørre og

ypperligere Værker, end der forholdsvis kommer tilsyne i Literaturen. Men maaskee just den praktiske Anvendelse har virket hertil. Disputeres skulde der, og Skrifter om Sproget og Literaturen skyldte derfor ofte denne uheldige Form sin Tilværelse; Skolebøger skulde man have, og denne ydre Fornødenhed førte til Udgaver af klassiske Skrifter. Hvor alle maatte benytte og med Hjertens Glæde benyttede et givet Tungemaal, der ikke maatte forandres, ikke modtage nogen ny Udvikling, stode ogsaa alle omtrent paa samme Niveau, og bleve staaende; hvor saa mange vare veltalende, er det vanskeligt at udpege nogen som den ypperste i Ordets Brug. Der var Harmoni i denne Tid; thi den faststaaende Latinitet var, om man saa tør sige, Sprogets dogmatiske System, som alle hyldede og alle bekjendte i Tale og Skrift, og som een Gang for alle var uforanderligt og uforbedreligt, Ciceros Ord som Guds Ord, hvert i sin Kreds, og den latinske Grammatik var Sprogets symbolske Bog. Til den bekjendte alle sig, Professorer, Skolemænd og Præster; deres vigtigste Forretning i Livet var at indprente den og dens enkelte Sætninger i andre; det højeste, der kunde fremkalde nogen Forandring i dette ensformige Liv, var en eller anden Tvist om, hvorledes dette eller hint grammatiske Dogma maatte forstaas eller anvendes i Sproglivet (ut eller quod eller quin, ut ne, ut non, ut qui, ut si, o. desl.)

Da der ikke mangler paa Hjælpemidler til at faa en Forestilling om den latinske Grammatiks Behandling (de vigtigste Forfattere ere Niels Krag, J. D. Jersin, Thomas Bang, Hieronimus Weitz, Hans Rhode, Joh. Brunsmand, And. Busæus) og Ordbøgerne i en anden Henseende omtales ved det danske Sprog, saa vil det her være tilstrækkeligt, at nævne nogle af de Mænd, der have skrevet om Sproget og Literaturen, eller behandlet dets Historie og Oldsager.

Men her ſynes Opmærkſomheden i den ældſte Tid næſten ganſke at være lænket til Skolen og til Theſes (f. Ex. Iver Stubs 1590–92) eller, naar den fordybede ſig i en klaſſiſk Forfatter, ligeſom at være beſat af den logiſke Dæmon. Anders Krag opløſte ſaaledes (1583) Horatſes ars poëtica i Ramiſt Dialektik og Rhetorik, ved Stykke for Stykke at meddele først dens resolutio dialectica, ſaa dens resolutio rhetorica. Og Hans Rasmusſen Skomager, der gav en Indledning til Sproget (Introductio ad lingvam latinam, 1608), behandlede Cicero paa en lignende Vis (Oratio Ciceronis pro Archia logice resoluta. 1590). Andre benyttede de gamle Forfattere til at udbrage Talemaader, Synonymer eller Sentenſer og lignende. Niels Krag udgav ſaaledes Differentiæ Ciceronis (a Grammatico quodam in Dania olim conscriptæ. 1589), og ſamlede ſelv Sentenſer af Livius og Salluſt (Titi Livii Patavini sententiose dicta, ex libris historiarum ejus excerpta. Accesserunt Sententiæ Sallustianæ. 1582). Ligeſaa Chriſtopher Dybvad af Seneca (Senecæ sententiose dicta et Sententiæ ex Senecæ tragoediis collectæ. 1597). Ogſaa endnu langt ſenere Joh. Stephanius (Similia et sententiose dicta Quintiliani. 1641) og Erik Pontoppidan (Similitudines Ovidianæ collectæ et aliqua ex parte in alium sensum translatæ. 1643). Denne analektiſke Smag var, ſom man iblandt andet ſeer af Pontanus (hvis Analectorum libri tres udkom 1599) ikke hjemmefødt i Danmark, men en Efterligning af Fremmede. Det vilde ogſaa være en Underſøgelſe værdt, hvilken Indflydelſe Meurſierne, den af ſine Udgaver og antikvariſke Jagttagelſer bekjendte Henrik Ernſt, ſamt Johannes Raue, i Sorø, have haft paa de danſke Filologer. Thi man finder vel af Danſke adſkillige Skrifter, iſær Diſputatſer, imellem 1600 og 1650, men næppe betydelige, ſom af Wolfgang Rhuman (omtr. 1610, der dog

dvælede i Rhetorikken), Peder Gelſtrup (1627), Jakob Madſen Aarhus (De usu philologiæ in omni studiorum genere. 1635), Chriſtian Brochmann (der dog holdt ſin ubetydelige Oratio de Cavsis decrementi veteris imperii Romani i Leiden 1638), Chriſten Stougaard (De lingua latina 1639), Jørgen From (De legendis cum fructu latinis scriptoribus. 1643), B. Bartholin (De latini sermonis puritate. 1645. om Sprogets Forandringer). Men Bertel Bartholin prof. eloquentiæ 1645, der efter at have behandlet Sproget i Almindelighed (De latini sermonis puritate, 1645) udgav en antagelig antikvariſk Underſøgelſe (De pænula antiquorum, 1655. 1670), og Rasmus Enevoldſen Brochmand prof. eloquentiæ 1646, der behandlede Literaturens Hiſtorie fra Auguſt til Trajan (De præcipuis latinæ linguæ scriptoribus etc. 1646), ere ſaa godt ſom eneſtaaende; og det er førſt omtrent fra 1650 der i dette Studium ſpores mere ſelvſtændige Fremſkridt, indtil det endelig i Ole Borch naaer ſin ſtørſte Højde. Doct. Olaus Borrichius (at quantus vir!) Consiliarius Cancellariæ et in Academia Hafniensi Philologiæ, Medicinæ, Chemiæ, Botanices, et Poëseos Professor laudatissimus, nec unquam sine laude et elogio a Danis pariter ac Exteris memorandus, for at bruge Thuras Ord, behandlede i ſine nokſom bekjendte Skrifter Sprogets grammatiſke Enkeltheder (Parnassus in nuce, 1654. De quantitate penultimæ denominativorum in inus et verbalium in icis, 1682), Sprogets Hiſtorie (Cogitationes de variis linguæ latinæ ætatibus, 1675, ſamt Analecta, 1682), Oldſager (De antiqua urbis Romæ facie, 1683) og Literaturen (Conspectus præstantiorum scriptorum linguæ latinæ, 1679. De poëtis, 1676—81). Før og efter ham ere der vel adſkillige andre, ſom Niels Aagaard (In Cornelium Tacitum. Soræ 1650), Chriſten Oſtenfeld (Pharus latinitatis), Henrik Holſt (Joh.

Freinshemii Phædrus, 1664), Chriſtopher Sletter (Proscenium Terentianum, 1667), Jørgen Eilerſen (Quintiliani instit. 1668), Povel Munkgaard? (1672), Arnold Rhuman (Romæ Atticæ suburbium, 1679. om Rommernes Afhængighed af Grækerne), Iver Brinch (1683), Nordmanden Jens Miltzov (Pileus libertatis, 1688—93), Anders Borch, Rektor i Throndhjem (Observationes circa linguam latinam, 1692. Vindiciæ latinitatis purioris, 1706), Peder Jakobſen Brinch (Imperii romani ortus et progressus, 1697), Søren Pederſen Glud (Specimen elegantiarum lingvæ latinæ e Tullio inprimis decerptum, 1703), Ole Vorm den Yngre (Cogitationes de lingva latina ejusque autoribus, 1703), Joh. Dan. Ramus (De ancilibus Romanorum, 1706). Men ingen have, ſaavidt vides, opnaaet nogen lignende Navnkundighed før Søren Lintrup og Chriſtian Falſter.

Beſkjæftigelſen med den rommerſke Literatur blev dernæſt ikke ſtaaende ved Nydelſen af den alene, men gik over til Sprogets egen Anvendelſe i Orationer, Epiſtler og iſær Poemer. Og herved bliver det mig levende, hvad en Del af mine Læſere allerede vil have fundet, hvor overilede nogle af mine Anſkuelſer ſtundum have været; thi jeg har mere end een Gang ſagt, at denne Tid ikke var poetiſk, men hvad ere de Store og Smaa Poeter hos Erslev at regne imod den Dynge af latinſke Poeter, der ligger for mig; da jeg ſamlede Andagtsliteraturen og ingen Ende kunde ſee paa den, troede jeg, at hvad denne Slægt levede i og levede for var gudelige Traktater, Bønnebøger og Pſalmer, men tænkte ikke den Gang paa, hvorledes alle mulige religiøſe Æmner, Profeten Jonas, Johannes den Døber, Jeſu Liv, Fødſel og Opſtandelſe, Dyden og Sjælens Udødelighed o. ſ. fr. bleve behandlede i latinſke Hexametre, elegiſke og ſaffiſke Vers; jeg ankede paa, at Lærddommen blev ufrugtbar og gik

ikke over i Livet, uagtet der jo intet kunde skee i Himlen og paa Jorden uden at de Lærde toge den største Del deri, og udgjøde deres Sympathi i store Poemer og smaa Epigrammer. Ingen Komet kunde vise sig paa Himlen, ingen Konge salves eller dø, ingen lærd Mand gifte sig eller faa Børn, ingen blive Magister eller Doktor, ingen blive Hører eller Rektor ved en Skole eller forlade sin Stilling, ingen Skole blive indviet, ingen udgive en Bog, ingen lærd Familie holde Jul, o. s. fr. uden at Muserne, ikke blot de ni, men i Snesevis, indfandt sig derved. Endelig dannede den latinske Poesi et Digterlag, der kan betragtes som Forløber for det danske. Johannes Franciſci, og Jens Sadolin eller Viberg fortsatte deres Virksomhed. I samme Smag digtede Anders Lemvig. Hans Lauridsen, som Niels Hemmingsen gav Tilnavnet Amerinus (f. i Aalborg omtrent 1550, Læge i Ribe, † 1605), udgav Begyndelsen til en Digtsamling. Navnkundig blev Rasmus Glad, Cimbrius Erasmus Michaëlius Lætus (f. i Ingvorstrup i Sylland, † i Kjøbenhavn 1582), der, hvis man maa sammenligne saa fjerne Tider med hinanden, havde noget Baggesensk i sin Skjæbne. Efter at være bleven Magister ved Kjøbenhavns Universitet 1546, rejste han udenlands, besøgte Frankrig og Italien, og blev Doktor i Theologien i Wittenberg 1559. Efter sin Hjemkomst blev han 1560 Prof. i Theologien; men 1572 fik han kongelig Tilladelse til, medens en anden Prof. varetog hans Embede, atter at drage udenlands. Paa denne sin anden Rejse døde hans Hustru, Marie Stemp, i Frankfurt am Main 1573, og han drog nu fra Sted til Sted, fra Land til Land, og opholdt sig nu i Tyskland, nu i Italien og Sveitz, overalt digtende eller udgivende, i Hamborg, Köln, Nürnberg, Basel, Pavia, overalt søgende den Ro, som han ikke kunde finde. Da han ikke vendte tilbage, mistede

han ſin Profesſur, og drog endelig hjem for at dø. Om hans talrige Digtninger ere Meningerne delte; men hans Samtid ſammenlignede ham med Virgil. Willich Weſthow, comes palatinus et poëta laureatus Cæsareus (f. i Boſow i Stiftet Lübeck 1577) ſom ſtuderede ved tyſke Universiteter og derefter foretog en Reiſe, kom til Bergen, hvor hans Fader blev Præſt ved den tyſke Kirke, og derfra til Kjøbenhavn omtrent 1600. Paa en ny Udenlandsreiſe ſøgte han ved Digte at erhverve det fornødne for ſig ſelv, ſin Tjener og ſin Hund, og begyndte ſin Bane i Leipzig 1603 med Epigrammer mod Rittershuſius og Taubmann. Men dette Forſøg bekom ham ſaa ilde, at han endnu i ſamme Aar vendte tilbage til Danmark, og blev Rektor i Herlufsholm 1604. Dette Embede fraſagde han ſig 1608, giftede ſig 1611 med en adelig Jomfru Anne Sparre, og blev af Keiſeren 1613 udnævnt til comes palatinus. Chriſtian den Fjerde beſtikkede ham til Informator for Hertug Chriſtian af Brunsvig 1615, og gav ham et Kannonikat i Lund 1619. Her døde han 1643 i en Alder af 66 Aar. Han udgav en hel Del Digte (1603—40) og man ſammenlignede ham med Horats, men Vorm finder hans Vers maadelige. Den Gang kunde Digtergaven meddeles ſom andre aandige Gaver; thi han kreerede atter Johan Frederikſen fra Flensborg, prof. poëseos i Roeskilde, til poëta laureatus. Henrik Albertſen, kaldet Hamilton (f. i Kjøbenhavn 15..) drog i ſin Ungdom udenlands og opholdt ſig i Gieſſen, hvor han udgav det eneſte Digt, ſom Roſtgaard har fundet værdt at optrykke. Efter ſin Hjemkomſt blev han Sekretær i det tyſke Kancelli, men drog atter udenlands, og døde i Egypten. Af ham haves foruden andre Digte en Digtſamling (Mussæa adolescentiæ Venus. Gieſſæ 1610.) En i flere Retninger frugtbar, men libet ſmagfuld Forfatter, der ikke blot

var latinſk Digter, men ogſaa Oldgranſker og danſk Sproggranſker, var Bertel Knudſen Aquilonius, eller, ſom han ſelv ogſaa anagrammatiſk ſtrev ſit Navn, Libertus Aliquonius, eller Bertillus Canutius Toxotes (f. i Kongſted Præſtegaard i Sælland 1588) der gik i Herlufsholms Skole, rejſte udenlands, var Rektor og Præſt i Malmø, derpaa Præſt paa Landet i Skaane († 1650). Hans Laurenberg (Daphnorinus) i Sorø udgav der ſin Satyra. Soræ 1630. 1636., der er vigtig til Sammenligning med hans plattyſke, ogſaa paa Danſk udgivne, Satirer. Chriſten Aagaard (f. i Viborg 1616, prof. poëseos 1647, Rektor i Ribe, Præſt til Veſtervedſted), hvis ſtørre Lejlighedsdigte (Laurus Cimbrica 1644 og Threni hyperborei 1648) vandt meget Bifald; blandt hans Carmina varia er en Ode de perfidia Grimhildæ erga fratres. Vitus Bering (f. i Viborg 1617) prof. poëseos 1650, der ſom ſaadan ogſaa maatte behandle den poetiſke Kunſt (De artis poëticæ natura, 1650), ſkal nærmere omtales ved den danſke Hiſtorie. Som latinſk og danſk Digter vandt Johannes Olavius (f. i Randers 1624) paa ſin Tid megen Anſeelſe. Han blev af Gunde Roſenkrands kaldet til at ordne hans Bibliothek, drog til Holland med hans Sønner 1655, og blev derefter Præſt i Randers, († 1698). Ole Borch behandlede ikke blot Poeſiens Theori og Hiſtorie, men udøvede den ſelv, dels i en Mængde Lejlighedsdigte (Carmina varia), blandt hvilke de til Burro ogſaa have literær Intereſſe, dels i ſtørre hiſtoriſke Digte (Amagria vindicata, Arctos pullata, Arctos respirans). Jakob Henrik Paulli (adlet Roſenſchild), der foruden Lejlighedsdigte udgav verdslige og aandelige Digte (Epigrammatum libellus. Argent. 1664. Hymnologia sacra. Hafn. 1698, tildels Overſættelſer af tyſke Pſalmer), omtales ved danſk Hiſtorieſkrivning. Johannes Hopner (f. i

Kjøbenhavn 1642) rejſte et Par Aar, efter at han havde deponeret ved Univerſitetet, udenlands og blev Licentiatus juris i Orleans 1666. Samme Aar rejſte han hjem og levede udelukkende for Videnſkaberne til ſin Død 1675. Han gav bethydelige Legater til Univerſitetet. Hans latinſke Digte ere dels mindre Lejlighedsdigte (Carmina varia), dels ſtørre (ſom Titan Arctous, til Chriſtian den Femtes Salving). Henrik Harder (f. i Flensborg 1642) hvis Fader var Frederik den Tredies Perleſtikker, kom ti Aar gammel til Kjøbenhavn, og ſtuderede der. Han fulgte ſom Legations-ſekretær med Chriſtopher Lindenow til England, men forlod England 1670, og ſaae ſig videre om. Efter ſin Hjemkomſt blev han Hovmeſter for Grev Niels Friſes Børn, men døde tidlig 1683. Han anſaaes for en ypperlig latinſk Digter. Blandt hans Digte ere de mærkeligſte: Panegyris heroica in P. Griffenfeld, Epigrammatum libri tres, Hafnia liberata 1660. Naar man ved Siden af disſe ſtørre Digtere ſtiller en Legion af Lejlighedsdigtere, og atter ved Siden af begge den danſke Poeſis tilſvarende Frembringelſer, vil man førſt erholde et ret levende Billede af dette Aarhundredes aandige Færd.

En Reviſion af de anførte Forfatteres Skrifter er ogſaa her nødvendig; Thura og Wedel give højſt ufuldkomne Oplysninger. Udgaver af Autorer, tilmed Optryk af fremmede (de kunne ſees hos Thura og Wedel), have kun Intereſſe for Filologer. Der findes adſkillige i Bibliothekerne. Ligeſaa ville en Del Skolebøger, hvori de latinſke Talemaader ere overſatte paa Danſk, nu kun være vigtige for Modersmaalet. De findes for en Del hos Thura.

Skrifter ſom følgende kunne næppe nu have anden Intereſſe end literærhiſtoriſk:

Q. Horatii Flacci Ars poëtica ad P. Rami Dialecticam et Rhetoricam resoluta. Studio Andreæ Kragii Ripensis Dani. Basileæ. 4. Tilegnet Niels Kaas 1583. I Tilegnelſen angiver

han Skriftets Hensigt og synes ikke lidet stolt deraf: primus in Arte poëtica Horatii non crebram sed continuam et perpetuam Dialecticam, ut Grammaticam, sum pro virili demonstraturus.

Ciceronis Oratio pro Archia poëta logice resoluta — a Johanne Erasmo Hafniensi. Hafn. 1590. 4. tilegnet Niels Kaas og Hak Ulstand. Som forrige aftrykker han Texten Stykke for Stykke, og til hvert følger Forklaringen. Om Forf. og denne Bogs foregivne Undertrykkelse, see Nyerup i Minerva 1790. 3, 291.

Casp. Hammermulleri *Συνοψις* trium librorum Ciceronis de officiis XXXIII tabulis pro intelligenda rerum serie (etc.) ita comprehensa ut magnorum loco commentariorum esse possit. Hafn. 1651. fol. tilegnet en Del Troller. Her er ingen Text, men det er lutter Tabeller.

Den som dansk Digter bekjendte Jakob Jakobsen Wolf udgav: Tragoediæ dvæ, qvarum prima Didonis: altera Tvrni ex Virgilij Æneide transcriptæ. Hafn. 1591. 4. Det er Excerpter af Æneiden, bestemte til at give Skolens yngre Discipler Lyst til Virgil. Deraf stabte han to saakaldte Tragedier, hver afdelt i fem Akter. I første Scene af Dido f. Ex. optræde Juno, Æolus og Koret. Juno siger Æneidens 1, 36—49 og 65—75, hvorpaa Æolus svarer med v. 76—79, og saa fortæller Koret Stormvejret v. 82—91, o. s. fr. igjennem begge Tragedier.

Om Isak Grønbeks Skrifter see D. Mag. 1, 79. 6, 336. Her forekommer ikke hans Apophtegmatum ethicorum et politicorum ex Taciti operibus ecloge. Franekeræ 1593. som Vorm i Tillægget anfører efter Pontani Chorographia.

Gabrielis Ackeleye XXV Exercitationes sive Politico-philologici Discursus in Librum C. Cornelij Taciti de moribus Germanorum Veterum. Soræ 1646. er ingen egenlig Kommentar til Tacitus, men en politisk Betragtning om Regjering o. desl.

Joh. Meursii F. De coronis. Soræ Danorum 1643. 4. findes i Hjelmstjernes Samling.

P. Frid. Kragelund de Scytala apud Cornelium Nepotem. Hafn. 1697. 4. anføres hos Thura, Wedel og Vorm.

Her kan tillige bemærkes de Bøger om gode Sæder o. desl. der paa ny bleve udgivne til Skolernes Bedste; saasom Joh. Ludov. Vivis Valentini ad veram sapientiam introductio. Hafn. 1599.

Joan. Casæ Flor. Galateus sev de morum honestate et elegantia libellus, Ad quæstiones succinctas in usum Scholarum revocatus per Petrum Andream Hafnianum Collegam docentium in Scola Roschildensi. Hafn. 1602. (I Form af en Samtale imellem en Olding og en Yngling).

Endnu mærkeligere ere de, ſom tillige udgaves med danſk Overſættelſe, fordi man her ikke kan være i Tvivl om mangt et dunkelt danſk Ords Betydning, og ſeer, hvor forlegen Overſætteren mangen Gang har været med at faa Latinen udtrykt. F. Ex. en omflaaet ſvarer til homo sordidus; et bileg til mantile (Serviet); kløgen, at kløgis til vomitus; med en ſtiffue eller med en merling til furcâ funiculove; eller med Haandloven til volave; manibus gesticulari overſættes at gøgle oc fantaſere med Hænderne. Hertil hører Cato de moribus; Latino-Danicus. Hafn. 1657. Samt De civilitate morum puerilium per Des. Erasm. Roterodam. libellus. Om Høffuiſkhed i Børneſeder. Ved Deſid. Raßm. Roterdam En liden Bög. Cum interpretatione Danica, porro, et quibusdam Scholiis Longolii &c. Hafniæ 1623, (paa Univerſitetsbibl.), 1689, (paa Kongens Bibl.) Af denne, der er trykt i to Spalter, vælger jeg ſom Prøve:

De corpore.

Ut ergo bene compositus pueri animus undique reluceat (relucet autem potissimum in vultu) sint oculi placidi, verecundi, compositi, non torvi, quod est truculentiæ: non improbi quod est impudentiæ: non vagi et volubiles, quod est insaniæ: non limi, quod est suspiciosorum, et insidias molientium, nec immodicè diducti, quod est stolidorum; nec subindè conniventibus genis

Om Legemet.

DErfor paa det at en vng Drengs velſkickede ſind kand ſkinne oc liuſe herfoor (lade ſig tilſiune) allevegne (men det ſkinner oc liuſer herfoor allermeſt vdi (anlødet) Anſictes geſtalt oc ſkickelſe) da ſkal Øyene være ſmucke roelige oc ſtille, bluſærdige, ſkickelige, icke grumme, huilcket ſiunis forfærdeligt (at være) icke arrige oc Skalckagtige, huilcket ſtaar wblueligen, icke vilde, færendis hijd oc dijd, huilcket hører Gallindſkab til; icke tuerſeendis, huilcket kommer dem til ſom haffue Mißtancke til andre, oc dennem, ſom omgaaes med Forræderij (Skelmſtycker,) icke wmaadeligen vdvijde, huilcket hører Gecke til, at mand ey

ac palpebris, quod est inconstantium, nec stupentes quod est attonitorum, id quod est in Socrate notatum: nec nimium acres, quod est iracundiæ signum: non innuentes et loquaces, quod impudentiæ (est) signum, sed animum sedatum ac reverenter amicum præ se ferentes. Nec enim temerè dictum est à priscis sapientibus: Animi sedem esse in oculis. Picturæ quidem veteres nobis loquuntur, olim singularis cujusdam modestiæ fuisse, semiclusis oculis obtueri quemadmodum apud Hispanos quosdam semipetis intueri blandum haberi videtur et amicum: Itidem ex picturis discimus olim contractis strictisque labiis esse, probitatis fuisse argumentum.

heller drager Øyene dybe ind vdi Hoffuedet, Klipper, eller Bluncker med Øynelogene, huilcket kommer de wstadige oc letfærdige til, ey stirrendis eller forrykte vdi dyb forundring, huilcket hører de Forstreckede til, det som mand haffuer seet paa Socratem: ey heller formeget skarpsendis, brendendis eller blussendis, huilcket er et tegen til tjldsindighed: icke nickendis eller sladdrendis, huilcket er et tegen til wbluferdighed; men ladendis til siune et stille, facte oc venlige sind med tuct oc æris bevijsning: Thi der er icke forvden aarsag sagdt aff de gamle vijse: Sindsens stæd at være i Øyene. De gamle malinger sige oss end oc, at det vdi foordum tid haffuer været holdt for en synderlig tuct, at see paa en med halff tilluckte Øyen, lige som hoff nogle Spanier at skiude lidet vd aff Øye enden, naar mand seer paa nogen, siunis at holdis kiert oc venligt.

Oc lære wi aff malinger, at det haffuer været et vjst tegen til fromhed vdi foordom tidt, at indknibe oc sammendrage læberne.

Om de latinske Poeter findes Oplysninger, foruden hos Borch de poëtis diversis, ogsaa hos Th. Bartholin de medicis poëtis. Men Hovedskriftet for de senere er Fr. Rostgardii Deliciæ Poëtarum Danorum, i hvis første Del der tillige findes Levnetsbeskrivelser af Hamilton, Vitus Bering, Christen Aagaard (ogsaa Cimbr. liter. 2, 1), Joh. Hopner og Henrik Harder. Professores poëseos anføres i Wielands Ny Tidender om lærde og curieuse Sager, 1732, Nr. 26. I Sommers Miscellanea. Hafn. 1758. findes ogsaa nogle Carmina Viti Beringii og Henrici Harderi, som ej findes hos Rostgaard.

Eraſmus Lætus: Cimbr. liter. 1, 413. Pontoppidans Annal. 3, 382. 449. 493.

Willich Weſthow: Cimbr. liter. 1, 723.

Bertel Knudſen har udgivet en bethdelig Samling af latinſke Breve, hvori han (f. Ex. i Epistolarum selectarum Centuriæ quinque. Rostochii 1623. S. 89. 101) gjør ſig ikke lidet til af ſin latinſke Stil, men Indholdet er ubethdeligt. Et Haandſkrift i Stokholm: Bertilli Canuti de magnitudine Danica Panegyricus omtales af Molbech, Haandſkr. i Stokholm, i Hiſt. Tidsſkr. 4, 138. jf. Vormii Epist. 1, 44. Hans Digtſamlinger (ſom Lvsvvm ivvenilivm liber septimus. Hafn. 1611. 4., liber octavus. Hafn. 1612. 4., Poematiorum liber 28. Portuæ 1616. 4.) indeholde ikke blot Oplysninger om ham ſelv, men ogſaa Vers til mange af den Tids meſt bekjendte Mænd.

Joh. Olavius: Dän. Bibl. 7, 373, hvor ogſaa hans utrykte Skrifter anføres. Bartholin. de scriptis Danorum, S. 85. Schönau, S. 56. Wielands Ny Tidender, 1732, Nr. 18. Bircherods Dagbøger, S. 301. Anm. D. Digtek. 3, 320. Borch (Diss. ult. de poëtis, S. 170) roſer ham meget ſom latinſk Digter: Epigrammata splendent candore, gratia, acumine. Epica insurgunt magnifice. Elegi audent feliciter, succo utique et sangvine pleni.

Blandt Digtene ſelv ere nogle mærkelige ved Valget af Emnet. Nogle have hentet det hos de Gamle; ſaaſom:

Willich Weſthow tog af Iſocrates Sætninger om Kongen, ſatte dem i Vers, og tilegnede dem den endnu unge udvalgte Chriſtian den Femte, i det Haab at der nok vilde komme en Dag, da han kunde forſtaa dem, nemlig Isocratis Oratio de legitimo regis officio latinis heroici metri versibus reddita. Hafn. 1610. 4.

Peder Hanſen Asmindersd: Carmen continens paraphrasin epigrammatis Virgiliani de litera pythagorica *Y*, in schola Roschildensi recitatum. Witebergæ 1577. 4. Isocratis Oratio ad Demonicum carmine heroico latino. Hafn. 4. (Det ſidſte har jeg ikke ſeet).

Jakob Bonnus fra Ribe: *Ἀναλυσις* Historica vaticinii Firmiani de imperio occidentali in Orientem transferendo. Carmine contexta. Witebergæ 1596. 4. *Ἀναγραφὴ* seu Dis-

cursus historicus de Intaphernis vxoris voto, quod apud Herodotum lib. 3 extat. 4.

Anders Madſen Slangerup: Elegiacum de strenis antiquorum. Hafn. 1603. 4. tilegnet to Præſter i Roeskilde.

Andre valgte den nyere Hiſtorie; ſaaſom:

Prof. Jak. Madſen forſøgte at omſætte Saxo Grammatikus paa latinſke Vers, men det blev ved første Bog: Historica præcipua libri primi Saxonis Grammatici carmine reddita. Witeb. 1568. 4.

Halvard Gunnarſen, Chronicon Carionis Philippicum versibus Heroicis comprehensum. P. 1—3. Rostoch. 1596. 4. At ligne med de danſke Hiſtorierim.

Da Roſtgaards Samling er tilgjængelig, vil enhver af denne kunne ſkaffe ſig en Foreſtilling om denne latinſke Poeſi i dens bedre Skikkelſe; jeg vil derfor kun meddele nogle Prøver af den ældre Erasmus Lætus.

C. (ɔ: Cimb.) Erasmi Michaelii Læti Colloquiorum moralium libri 4. Basileæ 1573. 4. tilegnet Hertug Carl af Calabrien og Lothringen. Det er, ſom Titelen ſiger, allehaande moralſke Lærdomme, men de ere udviklede i Samtaler mellem Planter, ogſaa Dyr og Fugle. Saaledes f. E. handler et colloquium imellem Bellis og Mentha om: Quid sit Bonum, nescire quem malum latet. Et colloquium imellem Gallus og Felis viſer: Nihil esse adulatore noxius. Et imellem Ferula og Cupressus: Animo, non sexu imperia gubernari, hvor han da ikke glemmer Dronning Margrete; o. ſ. fr. Ja endog Tybris og Gudius (Gudenaa i Jylland) afhandle: Ingenio magnos uiuere, hvorved da de jyſke Stæder ogſaa komme til Omtale. Meget Vid har Digteren her anvendt, ſom jeg formoder, i gode latinſke Vers; og en Fornemmelſe deraf har han ſelv haft, ſkjøndt en utaknemmelig Efterſlægt ikke aldeles har ladet hans Spaadom gaa i Opfyldelſe. Han ſlutter ſaaledes:

Hæc super Arboribus Fluuijsque ferisque uagisque
Alitibus cecini: duris quo tempore bellis
Inuisas Fridericus opes, et culmina regni
Sectatur fugientis: ubi omnes Suecia uires
Viribus opposuit studiumque eludere certat.
Colloquijs equidem tum pectora talibus, et me

Mulcebam dictis, quæ mutua fundere possent
Aut fluuij, aut stirpes, aut grato animantia sensu.
Cum mihi decursum properarit terminus æuum,
In cineresque dabit resolutos corporis artus:
Parte tamen meliore mei coniunctus Olympo
Aspiciam nostri florere palatia regni.
Tum uerò, si quid perituro restet ab orbe,
Diuinos inter referat me fama Poetas,
Nostraque perpetuo monumenta inscribat honori.

C. Erasmi Michaelii Læti de re nautica libri 4. Basileæ 1573. 4. tilegnet Republikken Venedig. Et Læredigt om Sejladſen, en hidtil ny Materie, hvis Indhold ſees af Begyndelſen:

Nautica res, pelagique labor, tumidoque profundo
Insula sparsa: rates quæ primum causa, quis vsus
Extulit: Oceano quæ prælia gesta, quibusque
Moribus altisonos conscendit Nauita fluctus
Subseruitque liis, farcitque in lintea ventos:
Materies delecta siet, quæ versibus addat
Quos mihi non dubios cumularit Phœbus honores.

Som Prøve paa Behandlingen tages følgende af førſte Bog:

Quòd si fortè tibi succisis demere libros
Arboribus curæ est, libeatque ita cortice prorsus
Detracto nudos æquare securibus artus:
Auratis spectes Aries cum cornibus annum
Inferat, ac primos huc vertat Apollinis ignes.
Tum certè incumbas operi: quòd Vere redundet
Succus, et haud tenues sub cortice fouerit vndas.
Nam sudore quidem minimo tum carpere librum
Ut te posse putes, ita postea forsitan ipsum
Si conere, parum videas succedere: cum se
Fructibus insinuat, trahiturque in germina succus.
Mox etenim solidæ lignorum blandula carni
Incumbit tunica, et lento ceu glutine stringit,
Siccior ipsa etiam et toto spoliata liquore,
Ut sua non duci per fila æqualia possit.

Det forſtaar ſig da af ſig ſelv, at de danſke Lande omtales og de danſke Søhelte, Herluf Trolle, o. ſ. fr.

Men ogsaa hans historiske Digte ere mærkelige. F. Ex. De republica Noribergensium libri 4. Francoforti ad Moenum 1574. 4. tilegnet Staden Nürnberg. Fortalen indeholder flere mærkelige Ting: Berømmelse over Poesien og dens Brug i Skolerne, flere berømmelige Adelsmænd og Lærde, deriblandt Synningii labor, humanitas et infucata bonitas; Paulini, qui recens obijt Roskildie, placiditas dexteritasque vel in vitæ conuersatione, vel in Ministerij vsu; men især en udførlig og smuk Skildring af Kong Christian den Tredie.

Romanorum Cæsares Italici. Francoforti ad Moenum 1574. 4. tilegnet Kejser Maximilian den Anden. Indeholder de romerske Kejsere fra Julius Cæsar til Diocletian og Maximian i en Skildring over hver, omtrent som i de danske Rimkrønniker.

Historisk mærkelige ere desuden mange andre af disse Digte. F. Ex. Andreæ Lymici Hodoeporicon sive Iter Romanum. Witteb. 1568. 4. aftrykt i Nic. Reusneri Hodoeporicorum sive itinerum lib. 7. Basil. 1580. i fjerde Bog. Han vandrede paa sin Fod fra Wittenberg til Rom, og handler i Slutningen om Mærkværdighederne i Rom.

Ogsaa med Hensyn til den kunstige Behandling møder man Beviser paa Tidens Smag. F. Ex. i Claus Frises Reformationsdigt Jubilum Evangelicum. Hafn. 1630. 4. ender hver Linie med Ordet Eccho; i Henrik Harders Canum cum catis certamen (hos Rostgaard), der bestaar af over 90 Verslinier, begynder hvert Ord med c ligesom Digtets Titel. Enhver vil mindes de tilsvarende middelalderlig-latinske og de senere franske.

Som Bevis paa, hvorvidt Smagløsheden kunde gaa, meddeles noget af Titelen paa Georg Meilands, en Tyskers, Fatum Jesu Christi. Hafn. 1629. 4.: Fatum quod — sustinuit Omnipotentissimus, Invictissimus — Princeps atque Monarcha Dn. Jesus Christus, Dynasta a Seculo, Imperator coronatus cælestium, electus et immortalis Rex totius orbis terrarum amphitheatri, Sacrosancti regni nonnumquam Augustus, — Elector veritatis, Archidux vitæ, — Comes Provincialis Galilææ, Liber Baro Nazareth — — noster clementissimus Patronus, ter-optimus-maximus, carissimus, benignissimus et fidelissimus DEUS.

Endelig den hartad uendelige Mængde af mindre Digtsamlinger,

iſær Epigrammer, og Lejlighedsdigte, der haves af næſten enhver bekjendt Mand, hvad ſkal jeg gjøre med dem? Forbigaas kunne de ikke, thi de kaſte Lys over Literaturens Tilſtand i det hele, danne et nødvendigt Sideſtykke til den danſke Poeſis Hiſtorie, og de indeholde derhos ſaa mange hiſtoriſke Oplysninger, at iſær de ældſte omhyggelig maa efterſees af enhver, der lægger ſig efter Perſonalhiſtorien. Men det maa her være nok at gjøre opmærkſom paa de Forfattere, der kunne anſees ſom mindre bekjendte, eller Digte, der i en eller anden Henſeende ere mærkelige; ſaaſom Erasmus Auguſtinus (1561), Isaacus Mauritius Gilleleianus (1561—70), Joh. Pratenſis og Rasmus Katholm (1563), Nicolaus Theophilus (1563), Skue-ſpildigteren Peder Hegelund (hvis Epigrammata Philippi Melanthonis selectiora. Francof. ad Moenum 1583. 4 ogſaa for Theologen ere mærkelige), Anders Jenſen Mariager (1568), *Ευχαριστικον* carmen illustr. Dom. Dorotheæ Daniæ etc. reginæ, a Severino Knevs Coldingensi. (Witebergæ 1568. 4.), Nicolaus Olaus Halvegius (Oratio de necessaria scholarum conservatione et studiis doctrinarum in his ſideliter propagandis, carmine Elegiaco scripta et recitata, cum susciperet gubernationem scholæ Roschildensis. Vitebergæ 1569. 4.), Jonas Colding (1572), Thorbjørn Nielſen (1572), Hans Pederſen Horſens (1573), Hans Lauridſen (1574), Johannes Nicolai eller Jens Nielſen Hak, Biſkop i Oslo (De portentoso cometa, qui anno 1577 apparuit. Rostochii 1577 og 78. 4. Idyllion de cordis humani pressura et anxietate, quà misera piorum in hac præsenti vita conditio *συμβολικῶς* exprimitur. Rostochii 1586. 4. Paa et Kobber er det arme, ſkjøndt flammende, Hjerte ikke i nogen idylliſk Tilſtand, det er formelig ſat i en Preſſe), Lægen Jak. Haſebard (1577), Niels Sørenſen eller Nicolaus Severinus Arhusiensis (1578), Laurids Madſen eller Laurentius Matthiæ Nyburgensis (1578. 1585), Niels Berthelſen (1581), Jak. Jak. Wolf (1582), Peder Frandſen eller Petr. Frantzius F. Hafniensis (1582), Matthias Pors (1584), Chr. Machabæus Alpinas og Iv. Stubæus (1588), Jørgen Olſen Horſens (1593. De ærumnis magistrorum; acced. Pythagoræ carmina aurea. Rostoch. 1613. 4.), Morten Anderſen Skavbo eller Scavenius, comminister Helsingburgensis (De passione etc. Ode Sapphica. Hafn. 1594. 4.), Frands Jørgenſen (1598), Niels Trygonius (1606), Johan Monrad

(1608), Lægen Fred. Sørenſen (1608), Enoch Jakobſen fra Roeskilde (Epigrammatum liber primus de rebus theologicis et philosophicis. Hafniæ 1609. 4. indeholder Perſonalophyſninger), Henrik Mikkelſen fra Hadersleu (Carmen de homine. Hafniæ 1610. 4. tilegnet Dn. Vilhelmo Doppio et Dn. Andreæ Ovenio, Musicis svavissimis), Morten Budolphi Hiarbech (1613), Truels Nielſen (1615), Povel Kyſe (1616), Frands Nielſen Roſenberg (1617), Regel Regelſen (1618), Anders Bremer (1618), Chr. Pederſen Tiſtad (om Peſten 1623), Knud Hanſen Falſter (1627), Knud Hanſen Bech (1628), Claus Fris (1629), Niels Saſs (1633), Lægen Joh. Skerbek (1633, ſee Cimbr. liter. 1, 583. Mölmann de illustr. viris Flensburgo oriundis, S. 17), Zacharias Lund, Seefelds Bibliothekar (1634. 1643), Peder Kongsbach (1635), Thomas Bang (Laurus Danica. 1641. 4. overſat af Proſodiens Forfatter, Peder Jenſen Roeskilde: Danſke Laurkrants), Chriſten Anderſen (1642—1654), Claus Jenſen Warberg (1642), Johan Pouch (1643), Peder Pederſen Vinſtrup (Cornicen Danicus 1644. fol. Paa Danſk af Peder Hermanſen. 1647. 4.), Michael Kirſtein fra Mähren, der opholdt ſig hos Simon Paulli (Poëma heroicum in Theatrum anatomicum, 1644. 4.), Henrik Wallensbek (Forfatteren til Diarium obsidionis Hafniensis 1660. 4.), Ole Fjelke eller Fielkekrone (om Peſten. 1655. See ogſaa Sommelius 2, 383), Chriſten Orn (1655), Georg Huber, Muſikus (1669), Jens Sørenſen Bergendal (1670), Chriſtian Paulli (1670), Lægen Chr. Fr. Paullini (1671), Lars Jenſen Horſens (1675), Caſper Jakobſen Weiſer i Skaane (bekjendt af ſine Lykonſkningsvers til Carl den Ellevte og Chriſtian den Femte), Mich. Leigh (1680), Hans Nielſen Aquilinus (1681, ſom giver gode Bidrag til Anagrammernes Hiſtorie og tillige har en Sphinx Hieroglyphica, det er Rebus, men med daarlige Figurer), Jens Miltzov (1688), Rudolph Burræus, Rektor i Bergen (1699), Phil. Hagvart (1699), Jakob Anderſen Hummer (1706).

Nordmanden Niels Thomſen, Præſt til Toten og Provſt, udgav Cestus Sapphicus etc. Christian. 1661. aflang Nodeformat. Ex Calcographia Michaelis Thomasonii. Canutus Sevaldi Christiania Norveg. sculps. Det er en Samling af Rebus i ſapphiſke Vers, alle om Giftermaal og Ægteſkab, med fine Kobbere. F. Ex. Stropha 7:

Portu*gallus* *Bulga*rus atque D*anus*
G*raja* nondum p*assa* virum L*acæna*
Dum decus *spira*l capuli, et cora ipso
*Fungi*er optat.

Det underſtregede er her udtrykt med Figurer: gallus, en Hane, bulga, en Vad-Seck, anus, Gammel Kierling, Raja, Rocke, assa, Svede-Benck, acæna, Staff Spitz i Enden at drive Øxen i Ploug med, spira, Kringle, fungi, Sopper (tre Svampe). Diſſe Figurer kunne tillige oplyſe den Tids Skikke. Man ſeer her, hvorledes en Svedebænk ſaae ud; ligeſaa en Plov (Str. 8), en Roßbaar (Str. 9), en Junge i en Brønd (Str. 11), en Lut (Str. 12), en Rok (Str. 18), en Lire og et Terningſtøb (Str. 22), en Find-Stoffvel (Str. 24), o. ſ. v. Til Slutning findes en Tabel: Idea dispositionis carminis logica, hvori han giver en logiſk Opſtilling af hele Indholdet. Der findes ogſaa en Fortegnelſe paa hans Skrifter; deriblandt Arndts Christianismus.

Georg Huber, Styrus, poëta laureatus cæsareus, Muſikus i kongel. Kapel, udgav foruden flere mindre en Mercurius Latino-Poëticus. 1672. 4. Diſſe politiſke Efterretninger i latinſke Vers er Sideſtykke til Bordings Danſke Merkur.

Om hertil ogſaa høre A. L. Græſerus (1628), Mogens Guntzov (1633), Nic. Scribonius fra Weſtphalen (1636), Joh. Laurentius Misnius (1636), Mich. Ulich, Muſikus (1660), P. O. Svegning (1670) og Chriſtian den Femtes Kammertjener Fr. Weigbers (1685), vides ikke.

Naar man ſeer tilbage til denne Poeſi, dens aandige Formaal og Frugter, og ved Siden af den til den danſke, hvor finder man da noget, der viſer hen imod Holberg, den Pol, omkring hvilken ſnart Literaturen ſkulde dreje ſig. Næppe noget, der indeholder nogen Anelſe om ham, det ſkulde da være den epigrammatiſke Poeſi, der endnu levede i ham, ſom i Leſſing. Saa er der maaſkee kun een Mand, i hvem man kunde ſøge hans Forbillede. Satiren var gammel i Danmark (foruden de omtalte ældre, findes der en fra Chriſtian den Fjerdes Tid i Suhms Ny Saml. 3, 4, 369), men i den ældre Tid var den, ſom altid i ſin Begyndelſe, perſonlig og derfor raa. Hans Willumſen Laurenberg, Mathematikeren i Sorø, gav den ſit ædlere Præg. Kummer og Græmmelſe lagde ham i Graven. Mathe-

matik, Satire og Melankoli have ofte i Livet været hinandens tro Følgesvende. Daphnorini querimonia, en Bøn til Kongen, indeholder Klager over hans Forfatning: i Sors har ingen Dag seet ham ledig, imedens han havde Kræfter, nu er han for tidlig gammel, afmægtig og syg. Den senere Udgave af hans Satire er Joh. Laurenbergii Satyra elegantissima, qua rerum bonarum abusus et vitia quædam seculi perstringuntur, anno 1636 edita, ejusdemque Querimonia de suo et Academiæ Soranæ statu. In horum temporum usum recudi fecit D. G. Morhofius. Kilonii 1684. 4. Slige Ting forældes ikke; vi ville derfor lade ham slumre i Ro, indtil Holberg siger til ham: staa op af Graven!

Danske Oversættelser af klassiske Skrifter begyndte temmelig tidlig med ufuldkomne Forsøg, der imidlertid ere vigtige for Modersmaalets Historie. Saadanne Forsøg gjordes indtil Midten af det syttende Aarhundrede af Jakob Henriksen (omtr. 1575), Peder Hegelund (1588), Peder Iversen Borch (1599), Johannes Sylvius (1602), Peder Jensen Roeskilde (1639); samt en Oversættelse af Æsop (1646), og af Ciceros Breve (1656); indtil et vellykket prosaisk Forsøg i det store i denne Henseende gjorde Epoke. Christen Thott til Boltinggaard i Fyn ægtede 1605 Sophie Belov. Deres Datter var Birgitte Thott (f. 1610, 1632 gift med Otte Gjøe til Turebygaard, † 1662), den lærdeste blandt de lærde Damer. Hun ejede et stort Bibliothek, var færdig i de nyere Sprog, og endnu mere i de klassiske. Ved Oversættelsen af Senecas Skrifter, det første danske Sprogværk, som denne Tid har frembragt, samt af Cebetis Tavle og Epictets Haandbog (1658—1661) har hun ikke alene lagt dette for Dagen, men tillige en for den Tid overordenlig Færdighed i Modersmaalet. Oversættelsen af Seneca, som hun tilegnede „det loflige Fruen-Timmer" og alle dem af Kvindekjønnet, som elske Dyd og Forstand, er næsten for sin Tid et Vidunder. En Kvinde udførte hvad næppe nogen af

de dalevende Mænd havde kunnet. Vanskeligheden ved sit Arbejde følte hun tilfulde og undskylder, at hun ikke saa nøje har kunnet følge Latinen, men maattet vige fra Ordene for at gjøre Meningen klar. Der er stor Forskjel imellem vort Sprog og Latinen, og Senecæ Stil er fremfor andres kort og mørk; „hans Koncepter ere saa høje og hans Maade at tale paa saa dyb, at den, som meget lærd var, skulde have nok dermed at skaffe." Hun overvandt disse Vanskeligheder, og hendes Samtidige give hende den Roes, „at Latinen følges vel og Danske falder net," og „man skulde vel holde Oversættelsen for en Original, saa fyndig, sirlig, flydende og naturlig er hendes danske Stil." Thomas Bartholin har udtalt hendes Berømmelse (illustre feminarum sidus, sexus miraculum) i to Breve, tre Epigrammer og et dansk Vers; Oluf Borm kalder hende ligeledes med rette sit Kjøns og sit Aarhundredes Prydelse (sexus tui rarum decus et seculi nostri ornamentum eximium); og Henrik Ernst, der gav Oversættelsen sin Approbation, „ønsker af ganske Hjerte Danmark til Lykke, og glæder sig med hende, sigendes Io triumphe, Dania peperit decimam Musam." Hun vilde ved dette Værk emancipere sit Kjøn, og fri det fra den Tro, at det skulde være bestemt til Vankundighed. „Lader det ikke, siger hun til dem, afholde eder fra at læse (det), hvorudi Klogskab indeholdes, at I ere af det kvindelige Kjøn, for hvilke Lærdom agtes for unyttig, om ikke skadelig. Thi skal Visdommen holdes for farlig hos somme Mennesker, mere end hos somme, da veed jeg ikke, om det kan bevises, Vankundigheden at være nogen gavnlig. Ere vi, som menes, saa skrøbelige, at vi kunne ikke vel bære Forstand, da kunne vi vel mindre regjere os ved Uforstand. Ere vi Menigheden lidet til Tjeneste, naar vi ere bedst, da kunne vi vel ikke andet, end ubi den være forhadede og foragtede, naar vi

ere slet vankundige, og, som vel snareste følger med Uforstand, ustikkelige og fortrædelige. Seer man nogen, der misbruger Videnskab og Kunst til det Onde, da er det sandelig ikke Visdommens, men enten den forkrænkede Naturs Skyld, der hos somme, desværre, af begge Kjøn er saa stærk, at den ligesom Edderkoppen udsuger Forgift af de sundeste Urter, som Bierne uddrage Honning af, og til det værste misbruger det som er det ædelste; eller og maaskee den udi Ungdommen altfor store forundte Frihed det volder, at ingen Undervisning eller Lærdom den, der haver faaet Vane at gjøre ilde, siden derfra kan afholde. — Den, der haver lært noget, hun kan og vide, at hende fattes meget, hvorfor hun ikke tør agte sig selv for viis. Og af de Vises foreskrevne nyttige Lærdomme og Love kunde enhver bedre, end af en tvungen Vankundighed, lære med Lyst, at holde sig inden den kvindelige Blufærdigheds, Sagtmodigheds, tilbørlig Lydigheds og al Skikkeligheds Grændser. Mit Raad var derfor dette, at man elskede Forstand højere end Ædelstene, som kun give en falsk Glands fra sig, i den Sted Dydens og Visdommens Skin er herligt som Solens Ljus, og at man holdt det for sømmeligere at smykke sin Sjæl med Dyd og Fornuft, end at pryde sit Legeme med kostelige Klæder."

Fra 1660 tiltage Oversættelserne, dels af Digterværker, dels af Historieskrivere; nemlig af Hans Daberg (Cornelius Nepos 1669), Henrik Gerner (Hesiod 1670), Matthias Moth (Ovids Forvandlinger), Laurids Axelsen (Batrachomyomachien 1679), Mikkel Christopherſen Ravn (Virgils Georgica 1680), Samuel Hansen Wallenberg (Sallust 1687), Frands Mikkelsen Ugilt eller Vogelius (Thucydides 1693), Mogens Vingaard (Florus og Curtius 1699), Christian Rose (Ovids Heroider 1703), Peder Jakobsen Brinch (Plinii Lovtale over Trajan 1704), Anders Thrane (Virgils Ecloger 1709).

En Del af disſe Overſættelſer blev imidlertid liggende i Haandſkrift, og ſaae aldrig Lyſet, og det iſær de ſtørre. De proſaiſke have naturligvis tabt deres Værd, uden forſaavidt de oplyſe Modersmaalets Tilſtand. Sproget i dem er i det hele jævnt og roligt, hvorved de danne en paafaldende Modſætning til de højtravende og ſvulſtige Fortaler. De poetiſke derimod udgjøre en vigtig Afdeling i den danſke Poeſis Hiſtorie.

Af Jakob Henriksen Odenſe's Danſke Riim oc Udlæggelſe paa Catonis Diſticha, findes Uddrag hos Hans Bang, Regnekonſtens Bog. Odenſe 1575. Kbh. 1576.

Peder Hegelunds Septem Sapientes Græciæ er omtalt ved Filoſofien.

Af Peder Iverſen Borch haves et Skrift, der kan henføres hertil, forſaavidt ſom deri findes nogle Uddrag af Arrian og Plutarch, nemlig: Nogle Herlige og Skønne Sende Breffue, Imellem Alexandrum Magnum Oc Didymum De Brachmaners Konge vdi Indien. Oc nogle Skønne Spørſmaal, ſom hand dennem faareſatte. Nu nyligen vdſat paa Danſke, Af Vincentii Speculo Historiali, Arriano, Glyca oc Plutarcho. Kbh. 1599. 4. Tilegnet Oluff Morthenſøn, Borgemeſter i Kiøbenhawen, aff Peder Iffuerſſøn Borrick. Efter Brevene følge Uddrag af Arrians 7 Bog og af Plutarch in Alexandro om Brachmanerne; men det er kun korte Stykker. — Dette Skrift, om hvis Tilværelſe Chr. Thaarup endnu tvivler 1836, findes i Hjelmſtjernes Samling (Nr. 1939. 4.), og udgjør tolv Blade.

Af Joh. Sylvius fra Hadersleb anføres i Cimbr. liter. 1, 672 (efter Lyschander, Catal. Scriptorum Danicorum), ſamt hos Vorm og Nyerup, men hverken hos Thura eller Thaarup: Musæi poëma de Hero et Leandro de lingva græca danice translatum, nuptiisque Sigv. Beckii consecratum. Hafn. 1602. 4. Det findes ikke i vore Bibliotheker. Derimod haves: Alexander Magnus, Det er, En Nye Krønicke Om Kong Alexander den Store (etc). Beſkreffuen Aff Joh. Syl. Hattersleb. Kbh. 1630. 4. (I Hjelmſtjernes Samling, Nr. 1938. 4.) Prøve i Nyerups Morſkabslæsn. S. 40.

Peder Jenſen Roeskilde: Bucolica, Det er Vergilii Hyrdevers Paa Danſke Rim ſaa egentligen udſette, at den Latinſke Text, der

ved letteligen kand forſtaaes (etc.) Kbh. 1639. Tilegnet Chriſtopher og Axel Valkendorf til Glorop. For at Skolebørnene kunde des lettere forſtaa Virgil, har han „ved den Guddommelig Aands biſtand, ſom iblant andet metdeler end ocſaa gaffuer at udlegge Tungemaal; oc effter gode Venners tilſkyndelſe, udſat ſamme Bukoliſke Materie paa Danſke Rim, jefnt ud ved et ſlag, ſaa egentligen oc korteligen, ſom allerbeſt til den enfoldige Meenings forſtand ſkee kunde, at en Diſcipel, uden ſin Skolemeſters eller Hørers vidtlofftig beſværing, kand ſelff den latinſke Text letteligen forſtaa, oc føre ſig til nytte oc forbedring, icke aleniſte at imitere Vergilium til at giøre gode Latine Verſ; Men ocſaa effter dette mit lidle Verck at giøre letgaaende Danſke Rim, til vort Fæderne Sprocks Ære oc Prydelſe.“ „Aff Veſter Hæſings Præſtegaard, Mitſommers Dag“ 1638. Ætatis An. 63. (I den anden Udgave. Kbh. 1680. mangler Tilegnelſen.)

Nyerup har meddelt en Prøve i D. Digtek. Hiſt. 3, 17. Begyndelſen af første Ecloge er:

DV Tityre, ſom ligger ned
I Skyggen under Bøgen brèd,
En Hyrde-vjſe pønſer paa,
Met Piben aff det tynde Straa.
Vi Mantuaner ſlippe maa
Vort Fædreland, fra Afling gaa:
Men du dig ſtunder Tityre,
I Skyggen lærer Skovene
At quæd' igien met rede klang
Skøn-Amaryllis ſøde ſang.

Slutningen:

Du dog i Nat kant bliffu' hos mig
Oc paa en Loffſeng huile dig:
Jeg har den mode Abild-fruct,
For dig Caſtaner legges ſmuckt,
Der til aff god forraadighed
Skal Oſt frembæris ſød oc feed.
Vel an, de Tag nu ryge viit
I Byerne mod Nadvers tiid:
Nu vil den Sol til bierge gaa,
Den mørcke Nat os falder paa.

Af Vexelſangen i ſyvende Ecloge (v. 53):

Corydon.

De Træer ſtaar fuld aff Enebær,
Aff laadene Caſtanier;
De Æble ligge ſtrødde viit,
Huert ſlags hen under Træet ſit;
Nu frydes alting fiern oc nær:
Men vil min kiær' Alexis hær
Slet disſe bierge flytte fraa,
Da tør ſkal ſees huer Flod oc Aa.

Thyrsis.

Den Marck er tør, de Vrter ſmaa
Aff lufftens hede faſt forgaa,
Oc Bacchus mißundt har aff had
Huert Vinbierg all ſin ſkugg' aff blad:
Men naar min Phyllis kommer ſtøn,
Da ſkal huer ſkow oc marck ſtaa grøn,
Oc Juppiter ſkal fare ned
Met lyſtig regn til Fructbarhed.

Hos Jørgen Holſt udkom: ÆSOPI Leffnet oc FABLER: Tilſammenſkreffven førſt paa græſke Sprock, af Maximo Planude Munck i Conſtantinopel. Siden paa Franſoſke Sprock transfereritt paa ny, Oc nu igien af grædſk oc franſoſke Sprock paa Danſke offverſæt. I Kiøbenhafn hos Jørgen Holſt Bogh. Prentet Aar 1646. (Nyerup, Morſkabslæsn. S. 14). Bogen beſtaar af to Dele: Æſopi Levnet og Fablerne, de ſidſte med anden og mindre Tryk. Slutningen af Fortalen lyder ſaaledes: Læſere, da med en godvillig Anſict annamme den min Translation, icke alleeniſte ved oß flitteligen corrigerit oc mange ſteds formeret oc forbedret, ſaa vel med Fabeler ſom oc̃ſaa nu paa danſke Sprock transfereritt, aff en ung Perſon, fød udi Rochille i Franckerige, hvilcken haffver af uberammet Mod hafft Lyſt til at ſkrifve diſſe Fabeler, fra det førſte endtil Enden (etc.) Findes kun i Univerſitetsbibliotheket.

Thura anfører, at mange af Ciceros Breve vare overſatte af en Anonym 1656. 8. De ſenere Literatorer have gjentaget hans Bemærkning, men uden at opſøge Skriftet. Det er uden Tvivl

følgende (i Hjelmſtjernes Saml.): Institutio epistolica exemplis Epistolarum Ciceronis, Imitationum Junii tradita. Hafniæ 1654. Denne Skolebog blev af en Skolemand overſat paa Danſk under følgende Titel: Anledning Om Breffve oc Miſſiver at ſkriffve effter Exempler aff Cicerone, oc Junii anviiſning at føre ſig de ſamme til Brug. (etc.) Kbh. 1656. I Fortalen hedder det: Diſſe Ciceronis Miſſiver, oc Junii anviiſning at føre ſig de ſamme til Brug, ere flitteligen dreffne i den offverſte Lectie udi Sorøe Skole, oc mig ſamt flere Med-diſcipler, den tid, paa det høyeſte anbefaled — Oc aff den Aarſage haffver jeg oc læſt de ſamme for ungdommen, udi Skoletieniſten mig til betroed. Men at jeg den tid kunde nogenledis giffve bequemme Danſke paa Latinen, da haffver jeg for mig ſelff Tranſlatzen eller offverſettelſen udi Pennen forfatted. Nu mine egne Sønner behoffve ſaadant, er det oplet blant førige Schartecher, oc til Trycken udſkreffven, ſom her forefindis. At de oc flere kunde ſelff gennemløbe Latinen, der ſaaledis er udſat paa Danſke, oc dis ringere umage ſaavelſom harm tilføye deris Skolemeſtere. Ey at bemelde den nytte ſom der aff kand komme, til at være ferdig baade i Munden oc i Pennen med vort Moders Maal, hvilcket er nu bleffven meſt Latin, oc halff Francoſch hos de fleſte.

Birgitte Thott: Schönau S. 1376. Thom. Bartholini Epist. medic. centur. 1—2, S. 442: De edendo Seneca vulgari. Hafniæ 20 Dec. 1661; og S. 715 De morte illustris Cancellarii Thomæi. Samt Vormii Epist. 2, 1102.

Lucii Annæi Senecæ (etc.) Skrifter (etc.) Nu paa voris Danſke Maal ofverſat Af Den ſin Næſte dermed at tiene Begierer Trolig. Sorø 1658. fol. Hun overſatte efter Pariſerudgaven 1625. fol. (efter Fortalen og Dauw, Hør du danſke Mand, S. 10.)

Epicteti liden Haandbog Som vjſer, huorledis mand Sindets Roligheed, ved det, mand om det tjnelige ret ſtiønner, oc det ey mißbruger, kand erlange. Efter Hieronymi Wolfii version aff Græckiſken paa Latine, paa Danſke ofverſat. Kbh. 1661. Under Fortalen: (hvorom jeg) Beder Trolig. Samt: Cebetis den Thebaners Taffle, Ved huilcken, ligeſom ved en Malning, ſtilles os for Øyne, huorledis Menniſkerne aff Laſterne forraades, oc ſtyrtes udi Forderfvelſe. Oc Tuert imod Huorledis mand aff Dyderne, føres

til en lyckſalig Stand, oc frijgjøres fra alt Ont. Effter Hieronymi Wolfii version, aff Græchiſken paa Latine gjort, nu paa Danſke ofverſat. Kbh. 1661.

Da Overſættelſen af Seneca ikke er nogen Sjeldenhed, vil jeg ſom Prøve paa hendes Skrivemaade vælge et Par mindre Stykker af de tvende andre Skrifter: Epictets Haandbog Kap. 61. Naturen er en ringe Ting nock, Begierligheden er ufornøyelig. Legemets Fornødenhed, bør at være det Maal, en huers Formue oc Indkomſt ſkal hafve henſeende til, ligeſom Foden det Maal, Skoen ſkal være giort effter. Om du da blifver der ved, ſaa rammer du den rette Maade; Derſom du gaar der ofver, da vilt du blifve ført hen, lige ſom den der føres ned ad, uden at hafve hold paa ſig ſelff. Saaſom naar du giør dig Tancker om andet, end din Fods Fornødenhed, i det du lader giøre dine Sko, da blifve de først forgyldte, ſiden aff Purpur, oc endelig borderet. Thi den ſom en gang gaar ofver Maalet, hannem kand ſiden ingen Grændſer holde. — Begyndelſen af Cebetis Taffle: Der vi ginge, oc ſpatzerede i Saturni Tempel, oc beſkuede de atſkillige Foræringer, ſom der vare giffne til; da ſaae vi for ved Helligdommen, en Taffle ſom djd var helliget, paa huilcken var malet, oc affbildet nogle fremmede Emblemata, huis Forſtand, oc Bethydning, vi icke kunde udlede. Thi der paa var icke malet nogen Bye eller Leyr, men der var affmalet et Gierde, inden for huilcket vare tu andre Gierder, det ene mindre end det andet. Paa det yderſte Gierde, var oc en Dør, hos huilcken der ſiuntеſt at ſtaa en ſtor Forſamling aff Folck. Oc inden for Gierdet, ſaae mand en ſtor Hob Quindes Perſoner. Ved Indgangen paa den ſamme Dør, oc hos Gierdet, ſtod en gammel Mand, huilcken, ſom det ſiuntеſt aff hans Facter oc Lader, gaff den Hob ſom gick ind noget tilkiende. Der vi nu icke kunde forſtaa os paa huad dette ſkulle være, Vi derfore blefve ſtaaende en Tjdlang, ligeſom udi Forundring ofver, huad dette ſkulle bethyde: da ſagde en gammel Mand, ſom ſtod der hos: det er ingen Under, J fremmede, at J ſtaar i Tuiffl om denne Maling: Thi, end oc faa aff denne Stads Indbyggere, vide, eller forſtaa ſig paa dette Emblema (etc.)

Hans J. Daberg: Cornelius Nepos gemeenligen Æmilius Probus Kaldet, Handlende om Fornemme Herrers Liff oc Leffnet. Kbh. 1669.

Tilegnelsen til Frederik den Tredie begynder saaledes: Effterat det var berammet udi den Himmelske Raadstue, formedelst nogle deris affnsiuge oc misundelige affecters stercke Vinde, at udføre min ustiuldige Siel paa usædvanlige forfølgelsers brusende haff (etc.)

Henrik Gerner: Hesiodus Fordansket Oc Vdi Rijm offversat. Kbh. 1670. er mere en Overførelse end en Oversættelse. Bogen er tilegnet hans Provst og Herredsbrødre. Efter at have talt om de klassiske Skribenter i Almindelighed, siger han om Hesiod, at han skrev vel udi sit Sprog, saa og skrev han det af Naturens Lys og sine Fædres Tradition, som meget smager af Gud og ej ubekvemmelig overensstemmer med den H. Skrift, naar de mørke hedenske Ord med Flid eftersees. Han har næsten ogsaa, om jeg saa maa sige, forkristnet Hesiod, dels i Oversættelsen, dels ved Anmærkningerne. Slutningen er af ham selv; derom siger han: at Hesiod til en Beslutning paa sine Gjerninger haver føjet en liden Traktat om lykkelige og ulykkelige Dage udi Menniskens Gjerninger, hvilke jeg haver sat tilside, som ikke synderlig os tjenlige, og i den Sted fremsat Aarsens Tiders Gjerninger, som de udi vort Land bedst ere bekvemmelige. Denne Del af hans Bog har uden Tvivl været meget brugt af de kjære Brødre til deres Husholdning og Avling; i mit Exemplar findes udtegnet, at man skal slagte Svin i Ny, kjøbe Flyndre sidst i Juni, Urter at farve med, o. m. m. I Fortalen hedder det: „Dend gamle Hesiodus hafver nock veret saalenge i Dannmarck, at hand hafver mott lært at endten tale eller skrifve Dansk: Hvad Aarsag der har veret til at mand icke haffver vist aff hannem at sige almindelig, kand jeg icke eigentlig nu sige, uden saa er at det har veret een Aarsag, at det Danske Sprog er ringe actet af Fremmede, oc ringere aff sine egne. Men effterſom hans Kledning, som hand førte med sig aff Græcia endnu er til, dog heelforslid, saa at icke mange skiotter om dend, ja mange veed icke, om hand har været til i Verden: Da haffver jeg giffvet hannem een ny Dansk Dract, dog dend ey er giort paa dend ny Mode, effterſom hand er een gammel Mand, oc jeg er ingen Kjøbsted-Skreder."

Da Nyerup (D. Digtek. Hist. 3, 149) har meddelt Prøver af Slutningen, vil jeg tage et Stykke af Begyndelsen; nemlig af Pandoras Skabelse:

Derneſt bleff med haſt befalet
At Mercurius ſin fliid
Giøre ſkulle uforhalet
At hun udi all ſin jid
Hunde Hierte haffve kunde
Oc tyffvis (d. e. Tyvs) Sæder alle ſtunde.

Ordet var nepp' ud aff Munden
Førend alle var bereed,
Halte Fanden (Vulkan) ſtrax paa ſtunden
Ferdig var oc til fortræd
Strax een Jomfru heel begierlig
Aff een Jordklimp giorde herlig.

Armbond, Halſbond Gyldenſmycke
Bleff hun prydet med ſaa ſmuet,
Effter Jovis eget tycke
Aff Minerva uden tuet.
Charites oc Suada laante
Der til Kæder, intet ſkaante.

Horæ med de gylden Locker
Sancked Blomſter Himmelblaa
Røde Roſer, Brandgul Klocker
Sette hende Kronen paa
Men Minerva Kroppen pyndtet,
Dend ſtoed ſom dend nys var Myndtet.

Uden til var hun nu Prydet,
Men hun indentil var tom
At hun kunde bliffve ydet
Strax Mercurius til kom
Hand i Bryſtet falſkhed ſette
Sledſkhed, Svig oc Løgn til rette.

Roſten Bleff om ſider giffvet
Aff Gudindernis Herold.

Klæderne var' herſk ud ſtiffvet,
Oc Pandora Naffnet bold:
Hver Gud gaff der til ſin Gaffve,
Der aff hun oc Nafn monn' hafve.

Der nu dette Snidd var ferdig
Os til ſkade Dag oc Nat,
Fandtis ingen meere værdig
Til at føre frem dend Skatt,
End Mercurius hin Snare
Hand den Sag beſt kunde klare.

Hand oc icke toffved' lenge
For hand ſig paa Reyſen gaff,
Epimetheus var til Senge
Ingen Gieſter viſte aff.
Meente ſig at være ſicker
Ganſke frj fra falſkheds Stricker.

Men Prometheus trecken viſte,
Oc ſin Broder ſtrengt forbød
At han ſig ey ſkulle driſte
At annamme Sendings brød (Den forbødne Fruet)
Men det fort tilbage ſende,
Oc det for ſin Fiende kiende.

Men mod Buddet hand dog giorde,
Tog det an ſom ſkicket bleff,
Enddog at hand icke burde
Følge det ſom andre ſkreff.
Men omſider med ſin Skade
Fandt hand ſig hos tomme Fade.

Menniſket tilforne leffde,
Uden Arbeyds Meyſomhed,
Udi herlig Glæde ſveffde,
Uden ſiugdoms Farlighed,

Paradjſis Fryd oc Glæde
Var dets daglig Perle-Kæde.

Men nu Sorgen Siugdom føder
Siugdom Alder foſtrer op
Alderen de graa Haar møder,
Oc een ſkaldet Hoffvet Top,
Maa vi ſige, at de Dage
Kand os icke vel behage.

Der den Jomfru var annammed,
Tog hun frem ſin Buddike,
Logget aabnet u-forſkammet
Der i var een Leddicke
Fuld aff Ondt oc all U-lycke,
Dend floy ud hvor er vor Lycke?

Een Ting eene bleff tilbage,
Menniſket til ſtørſte Troſt,
Haabet ſom os monne drage
Til vor Gud med ſtørſte Lyſt
Det bleff under Bredden ſtille
Effter Jovis gode Villie.

Man tænker vel engang paa at udgive den gode gamle Henrik Gerners udvalgte Skrifter.

Laurids Axelſen, Forf. til en bekjendt Dagbog († 1717), overſatte Batrachomyomachien. Haandſkriftet var i Lüxdorphs Bibliothek, og udkom i to Udgaver 1724. Prøver af den ene, hvori Forfatterens Navn ligger i Ordene: Liv og Aande, ere meddelte i D. Tilſkuer 1805, Nr. 40. Det meſte af den anden, hvori Forfatterens Navn ligger i Ordene: Lyſtig Arbejde, er optrykt i Dagen 1816, Nr. 274 o. fl. Nr. til Nr. 312 og 1817 Nr. 5, men ej fuldendt. (See iøvrigt Henvisningerne i Thaarups Fortegnelſe, 1822, S. 60, 1836, S. 19.). Senere udkom atter en Udgave, Kbh. 1736, hvori de Ord, der angive Overſætterens Navn mangle; nemlig: Muuſenes og Frøernes Striid, Beſkreven [Som der meenes] Af den

gamle og vidtberømte Grædske Poët Homero; Men nu udsat paa Danske Riim Ved Hans Hielp, Som haver givet alle Ting. (nemlig: Liv og Aande).

Mikkel Christophersen Ravn, Corvinus, fra Bleking (Præst i Skaane. Sommelius 2, 104) tog sig for at oversætte Virgils Georgica, et dristigt Foretagende, i et Sprog som Modersmaalet da var, hvilket vil blive saa meget klarere, naar man betænker, hvor længe de Franske ansaae deres Sprog for umodent dertil, og at Delilles Oversættelse først udkom 1770. Skriftet hedder: Publ. Virgilii Maronis Georgica, eller Bonde-Verks Fire Bøger Paa Danske Riim oversatte, ikke behagelig nok efter Ønske, ikke fuldkommen nok treffed efter Authoris Poëtiske Sødhed, men enfoldeligen forestillet af Mikkel Christ. Raun. Kbh. 1680. Bogen, der iblandt andre er tilegnet Biskoppen i Skaane Knud Hahn, den bekjendte Udrydder af det danske Sprog i Skaane, giver et Bevis paa, at de skaanske Præster endnu hang ved deres Modersmaal. Den poetiske Indledning begynder han saaledes:

Høy-underlig Natuur og alle Tings Regenter
Som alle Verdens Diur en Under-art indprenter,
Jeg mig forundre maa du saa regiere kand,
At mand forglemmer ey sit Føde-sted og Land:
Om Nattergalen end fra Føde-busk forvildes
Og blant en Stinge-torn med Snære-baand omhildes,
Saa tenker hand dog paa et Frelse-bud at faa
Og ønsker hiertelig sin Honning-busk at naa.
Hvad got? hvad Sukker-saft? hvad yndig Siæle-lise
Kand din natuurlig Melk af Moder-bryst fremvise?
Du rører vores Siæl med Krafte-fuld Magneet
Før Fødsel, førend vi af Øye vorder seet.

Af Oversættelsen meddeler jeg nogle mindre Prøver af forskjellig Art.

(lib. 1, v. 43. Vere novo gelidus etc.)

Naar Jis om Vaarens Dag sig paa graa-topped Høje
Ved Vestens liflig Kyß og frussen Klimp lår bøje,
Da paa din Tvilling-stud begynd et Aag at binne,
En blankest Plouge-kniv lad og i Furre skinne,

Paa Vaar og Efterhøſt din tøſſe pløyed Ager
Dig efter Villie ſig til hyper Æring mager,
At Laden fyldes op og Veggen ud maa brøſte
Ja bugne buged ud af Ax-forgyldeb høſte.

(lib. 1, v. 240. Mundus ut ad Scythiam etc.)

Som Himlen ſtiger op ad Scyth- og Riphæ-Fielde
Ved Liby Synder-Land ſaa gaar den ned om qvelde.
Paa Iſſen altid her os Nørre-Polen rider,
Det Under-Jordes Styx mod Sønder-Axel ſtrider.
Den ſtore Slange ſees ſom Flod med Biørne jaſke,
Som frøgter for ſin Labb i Ocean at Vaſke;
Men der, ſom nogle meen, ſkal enten Nat regiere
Og med ſit ſtedſe Mørk i ſkummel Vraa loſſere,
Og eller did fra os Aurora deilig gange
Der med ſin Skinne-Dragt ſom Guld-baardyred prange.
Naar den forlefled Sool til os af Øſten render,
Da Hesperus hos dem det Aften-Bluß optender.

(lib. 1, v. 373. Nunquam imprudentibus imber etc.)

Regn daarer ingen Mand: Naar Stove-Regn vil komme,
Da op af nederſt Dal de Luſte-Traner bromme:
Da Qvien gloer i Sky med vit opſpiled Snude
At drage Luften ind og ud igien at ſprude:
Da Qviddre-Svalen ſees med Vinge Vand at røre
Og Frøen Klagemaal ved Aae lär vaanlig høre,
Da Myrer eget Egg ad ſine ſmale Veye
Af inderſt Reede-Vraa med Fyrighed udfeye:
Da Regne-Buen Vand ved Sole-ſtraaler drager
Ja Raune lader Rov, i Flock ad Luft op jager;
Da Fugl fra vilden Sø i Caystri Vaange ſøger
Ved Moſen Asiam og Spiſe ſig opſnøger,
Og dypper ſig ſaa ned ſaa den, ſaa den, i Bølge,
At Draaber Perle-viiß ad Rygg kand anden følge,
Nu reiſer Hovet op, nu ned i Bunde dukke,
Og med forſenglig Fljd ſig under Vande bukke.
Den kiedſom Krage og om Regnveir propheterer,
Naar hun ſaa for ſig ſelv paa tørren Sand ſpatzerer:

Den bitte Pige-ſmut om ſilde Natte-tjde
Ved Snur- og Skrammel-Rokk kand Regne-Vejrlig vide
Af Oliens Sprøtte-Gniſt udi den Bluſſe-Lampe
Og naar Figurer paa den Taande ſees ſom Svampe.

(lib. 4, v. 45. Tu tamen et levi etc.)

Paa ſprukked Kube-tag lad Kliſtre-dyndet flyde,
Med ynke Blomſter-blad det oven paa bepryde,
Tilſted ey Taxe-vext hos Honning-huus at ſtande,
Og brend ey Krebſe-ſkall: Ved Kier og Moſe-Vande,
Ved ſuure Stinke-poll, ved hule Skrummel-kante
Og ved et Echo-ſted Bj-kuber ikke plandte.

Samuel Hanſen Wallenberg (dette er Mandens Navn): C. Sallustii Crispi Hiſtorie Om dend Romerſke Borgeris Catilinæ, og de Numidiers Kongis Jugurthæ Kriger mod de Romere. Kbh. 1702. Men C. Bartholins Approbation, der for Reſten juſt ikke anbefaler Overſættelſen, er dateret Hafn. d. 12. Dec. 1687. Overſættelſen er altſaa fra denne Tid, før Overſætteren blev Degn paa Chriſtianss.

Mogens Vingard: Lucius Annæus Florus, Det er Roms Opkomſt, Tiltagelſe og merkelige Bedrifter Fra Romulus Indtil Octavius Augustus Cæsar. Kbh. (under Tilegnelſen 1699). Q. Curtius Rufus Sampt Joan. Freinsheims Tilleg om de tu ſtore Monarchers Darii og Alexandri Magni Bedrifter P. 1. Kbh. 1704. (Nova liter. maris Balthici 1705, S. 46, hvor dog Tilleg om er blevet til Billegan). Fortalen til Florus begynder han ſaaledes:

Gack min Fordanſket Florus: lad dig ſee; lad dig læſes; lad dig ponſes paa baade i dine Stafvelſer og i dit Danſke; lad dig eftertænckes, om du kommer ofver ens i din Meening med den Romerſke Florus, og fortryd icke paa, om du finder retſindig, tilbørlig og retdommende Modſigelſe (etc.) Gack og ud, og hent mig nogle Penge ind, at, ligeſom du ved mig vorder kiendt hos andre, du og mod mig vil erkiende det: Saa ſkalt du og ſnart faa en Kamerate Curtius til dig (etc.). Slutningen af denne Fortale indeholder adſkillige Bemærkninger om Retſkrivningen; f. Ex. „Preſt med enckel e og icke med æ: thi det kommer af πρεσβυτης"; „og bør

ſkrifves med g. og icke med c". — Fortalen til Curtius begynder med: Her kommer Jeg en Romaner Q. Curtius Rufus frem i det Danſke Tungemaal, at ſkrifve om Alexander Konge i Macedonien, ſom ſiden for ſine høye Daader blef kaldet den STOre (etc. Paa denne Maade bliver han ved at indføre Curtius talende, ſom om han endnu levede). Udgaverne af Sylvii Alexander Magnus omtales.

Chriſtian Roſe (Kantor i Odenſe, D. Digtek. Hiſt. 4, 111. 142.) overſatte Ovids Heroider, og havde i Sinde at give ſig i Færd med Virgils Æneide, ifølge Fortalen til: P. Ovidii Nasonis Heroum et Heroidum Epistolæ; det er: Elſkende Førſt-inders Sørge- og Klage-Breve, og Elſkende Førſters og Førſtinders Kierligheds Breve. Af det Latinske Sprog i lige mange Vers Overſat. Kbh. 1703. 4. Med Anmærkninger, tildels paa Latin. (Nova liter. maris Balth. 1704. S. 219.). Da Rahbek allerede har givet Prøver deraf, henſætter jeg kun et Stykke med Overſætterens Retſkrivning, af 10 Heroide, Ariadne til Theseum:

Jeg har de vilde Diur ej ſaa Tyranniſk funden,
Som dig; Hvo verre var end du at lide paa?
Det Bref du læs, er ſendt fra ſamme ſtrand og grunden,
Hvorfra du uden mig er ſeet til Sejls at gaae;
Der, ſom min ſøde Søvn mig Stackel har bedraget,
Og din Forræder, ſom i Søvne daaret mig.
Det var om Morgenen, før Solen blef opdaget,
De qvidrend' Fugle end i Skoven ſkiulte ſig.
Jeg var halv døſig, ſov og vaaget ej tilfulde,
Dog kraulet op paa Knæ, og fandt mig runden om,
Mig ingen forekom, jeg over alt for fulde,
At leede i min Seng, mig ingen forekom.
Skrek driver Søvnen bort, jeg ſpringer op i harme,
Og ſegner Magtesløs igien ned paa min Seng,
Jeg ſlog mig for mit Bryſt, med Haand i Haand mon larme
Og ref i Haaret, ſom af Søvnen ſad i fleng.
Det Maan-liuſt var, jeg ſtod og allevegne glaned,
Dog intet uden Haf og Vandet for mig ſaae,
Snart hid, ſnart did igien jeg løb omkring og flaned,
Og ſanden hindrede hver Trin jeg vilde gaae.

Imidlertid, hvor jeg med Raab og Skrig har faret,
Der lydde Steenene med ſamme Raab og Røſt;
Saa tit jeg Theséus! ſkreg, ſaa tit mig Steden ſvaret,
Mig ſiuntes Steden ſelv at ville give Troſt.
Før ſtod et Bierg, nu ſtaar kun nogle grønne Trundte;
Thi Klippen meſtendeels i Vandet er ædt af,
Der krob jeg op, mit Haab mig ſaa langt ſtyrcke undte,
Paa det jeg kunde ſee ud paa det vilde Haf. (etc.)

Peder Jakobſen Brinch: Forſtelige Dyders Speyel i den priisværdige Keyſer Trajano, Foreſtillet ved C. Plinii ypperlige Panegyricum til ſamme Keyſer, Nu overſat i Danſke Sprog og ved Summarier og Anmerckninger forklaret. Kbh. 1704. (Nova liter. maris Balth. 1704. S. 219). I Fortalen ſiger han, at han har beſtræbt ſig paa „en god reen danſk Tale, efter vort Sprogs Egenſkab, ubeblandet med fremmede Ord," og han har virkelig i Overſættelſen undgaaet de franſke Ord, ſom forekomme i Tilegnelſen. Man fordanſkede den Gang de latinſke Embedsnavne, ſom Raadsherre (Senator), Borgemeſter (Konſul).

Andreas P. Thrane: Dend Mantuanſke Hyrde-Comoedie, udi De Ti Acter og Hyrde-Discourser forfattet (etc.) Af Latinen paa Danſke Elegiaca translaterit. Kbh. 1709. med en højtravende Tilegnelſe til Greſ Chriſtian af Danne-Skiold. Denne Overſættelſe er i det hele for ſøgt og ſmagløs til at komme videre i Betragtning; det maa derfor være nok at henſætte Begyndelſen af Ottende Act, Kaldet Pharmaceutria:

En hyrtig Hyrde-Sang jeg engang artig hørdte,
Som Hyrden Damon, og Alpheſibæus førdte:
En Koe forundrede ſig over deris Tviſt,
Saa hun forglemte ſlet at gnaſve Urte-Oviſt.
Forbauſed Loſſerne blef over denne Stemme:
Ja alle Floder og ſtod ſtille, maatte glemme
Sit forig vanlig Løb, og ſtolte Bølge-gang:
Jeg ſiunger Damons og Alpheſibæi Sang.

Desuden omtales eller haves i Haandſkrift adſkillige, endog betydelige Overſættelſer, af hvilke bemærkes: Margrete Quitzov har,

efter Thura, overſat to Bøger af Cicero de officiis, og de tre første af Cæsar de bello Gall., men de vare ej beſtemte til Trykken. Ligeledes skal Christian Ring have overſat Cic. de officiis. En Overſættelſe af Sulpitius Severus af Henrik Hanſen, Præſt i Skambye, 1639, havde Thura. En Overſættelſe af Terenſes Eunuch paa danſke Vers, efter Vandal forfattet i Ribe, brændte i Slotsbranden 1794. (Prøver deraf i Vandals Fortale til Ny originale Skuespil 2, 4).

En Overſættelſe i Proſa af Terenſes Andria, Eunuchus, Heautontimorumenos, Adelphi, Hecyra og Phormio findes i den Thottſke Haandſkriftſamling, Nr. 1048. 4. Ved Enden ſtaar: Marſvinsholmb Den 9 May: Ao. 1676.

Matthias Moth, den danſke Ordbogforfatter, overſatte Ovids Forvandlinger i Alexandriner før 1680; findes i Haandſkr. paa det Kgl. Bibl. i Ny Kgl. Saml. Nr. 57. fol. i to Bind. (Molbech om danſke Ordbogsarbejder i Ny D. Mag. 5, 248).

En meget flittig Overſætter var Frands Mikkelſen Ugilt (Præſt til Aakier i Aarhus Stift) eller Frands Mikkelſen Vogelius (Præſt til Aaſted og Scherum i Vendſyſſel, f. i Ugilt 1640, † 1702), thi diſſe to ere uden Tvivl een og ſamme Mand (jf. Vorm 3, 870 og Thura, Conspectus, S. 74). I Nova liter. maris Balth. 1698, S. 212, hedder det om ham: Franciscus Ugildt, pastor ecclesiarum Aakier (etc.) dioeceseos Aarhusiensis Thucydidis 8 libros de bello Peloponnesiaco è lingua græca in Danicam translulit, et Pauli Vindingii (etc.) censurâ approbatos, publicis typis destinavit. Idem quoque Herodotum, Xenophontem et Diodorum Siculum, Danicè versum, prælo parat. (See ogſaa Nov. lit. mar. Balth. 1699, S. 209. 1705, S. 46 og Kancelliraad Deichmanns Brev til Suhm i Suhms Saml. Skr. 15, 314). Hans Thucydid, med Vindings Approbation 1693, findes i den Thottſke Saml. Nr. 1305. 4. under Titel af Thucydidis Otte hiſtoriſke Bøger om den Peloponneſiſke Krig, anfanget 30 Julii 1683, fuldbrefuen 1 Febr. 1686; og lader ſig ret godt læſe.

For endelig at tage Afſked med den gamle Verden, kan der endnu, foruden de egenlige Overſættelſer af klaſſiſke Forfattere, bemærkes, at man ved en anden Slags Skrifter ſøgte at bringe Lærdommens Frugter ud iblandt menig Mand ved af de Gamle, ofte paa anden og tredie Haand, at ſamle Hiſtorier, Mythes, Natur-

undere, moralſke Sentenſer og Ordſprog, o. desl. og dels for ſig, dels blandet med nyere Mærkværdigheder af Hiſtorien og Naturen at ſende det i en broget Blanding ud i Verden. Et Exempel paa denne Slags Skrifter er (Roſtockeren) P. Laurenbergs Acerra philologica eller Tre Hundrede Nyttelige Hiſtorier, fordanſkede af Jens Sanderſen, Præſt i Gjentofte. Kbh. 1639. (Linds Fortegnelſe over Karen Brahes Bibl. S. 144. I det Exemplar, ſom Conferenceraad Wegener af ſin ſjeldne Samling har haft den Godhed at laane mig, mangler Titelbladet). De gamle Hiſtorieſkrivere, Filoſofer og Digtere have maattet levere Bidrag dertil, og hvo kan beregne, hvor megen Gavn og Moro der i en vid Kreds er bleven udbredt ved disſe Fortællinger, der næſten alle tillige have en moralſk Tendens. Man finder her f. Ex. Ariſtomenis ſelſomt Liff oc Endeligt; Den Samtale, ſom er falden imellem den vnge Herculem, oc Vellyſt oc Dyd; Om Polycratis ſtore Lycke; Horatii Coclitis Nidderlige Gierninger; Diogenis Liff oc Bedriffter; De Siuff vjſe Meſtere af Græcia; Tre Charites eller Gratiæ; Ennij Lignelſe om Lercken oc hendis Vnger etc. etc. og derimellem Amerikas Opdagelſe; Om det at Menniſket vender Anſictet op i Vejrit; Biergenis Høyhed, oc huor høyt Skyerne ere fra Jorden; Haffſens Dybhed etc. etc. Det er vanſkeligt at finde en kort Prøve iblandt disſe Hiſtorier, der næſten alle have noget underholdende ved ſig; jeg tager derfor kun et Par andre Brudſtykker: Om enten Egit vaar før eller Hønen. Plutarchus vdi ſin Diſkrede eller Bordſprock giør et Spørßmaal, nemlig om Egit er ældre oc haffuer været til før end Hønen? Som han vilde ſaa megit ſige. Er det et Eg, da maa det være giort aff en Høne, derfore gaar Hønen fore: Tuert imod, en Høne, den maa være vdliggen af Eget, derfor gaar Egit fore. Dette Spørßmaal ſiunis Latter værd, oc vfornøden, naar mand anſeer det ſaa ſlet hen: Men det betyder megit, nemlig, den ſtore Tuiſt oc Strjd, om Verdſens Evighed oc Wendelighed. (Derpaa Ariſtoteles og Skriften). — Om Solen dantzer paa Paaſkedag. Den gemeene Mand troer icke alleene her hoß os, men mand finder det oc ſkrefuen i ſomme Postiller, at paa den lyſtige Paaſkedag, ſkulle den gode Soel paa Himmelen, imod Aftenen, naar hun gaar vnder, dantze, oc giøre trende Frydeſpryng, efter de Ord i den 19 Pſalm. Exultavit ut Gigas, ad currendam viam suam. Der udofuer pleyer

Vnge oc Gamle om Aftenen, naar Solen gaar ned, at ſpatzere vden for Porten, i haabetal, at ſee, huorledis Solen dantzer. Naar de nu hafue ſeet ſaa længe paa den, indtil hun blifuer dennem for Øyene brun, blaa oc mørck, meene de viſt, de hafue ſeet Solen dantze. Dette er en ſtor Daarlighed oc Mißtro. (Thi ophøjede den ſig eller ſatte ſig ned, maatte den ganſke Verden ſig tillige ophøje og knage; og hvis det var ſaa, at Solen danſede den hellige Paaſkedag, ſaa behøvede man da ikke at diſputere ſaa meget om, naar den indfalder).

De nyere Sprog lærtes praktiſk paa Rejſer eller hjemme ved antagne Sproglærere. Det eneſte, der for Literaturen ved deres Dyrkning kan være af Vigtighed, er de Skrifter, der bidrage til at oplyſe, naar de bleve ſaa almindelige, at der behøvedes en grammatiſk Undervisning deri. Det tyſke Sprog var maaſkee et af dem, der ſeneſt behandledes med ſtrengere Videnſkabelighed. Der var allerede 1646 en tyſk Hofpoet Adam Frederik Werner; en tyſk Grammatik blev overſat af F. A. Klyne 1696. Franſk Sprog indkaldtes iſær ved Adelens Dannelſe i Sors, og blev ſiden hjemme til Hove. Daniel Matras blev 1623 Prof. i det franſke og italienſke Sprog i Sors, og udgav adſkillige hertil hørende Skrifter 1625—56. H. S. Bachkeger virkede igjennem Modersmaalet 1660, og fra den Tid kan Brugen af det franſke Sprog anſees for temmelig almindelig. J. S. de Dampierre var franſk Sprogmeſter hos Dronning Charlotte Amalie 1672. Jean Sterpin blev Sprogmeſter hos Kanſleren P. Reedtzes Sønner, (indſkreven ſom Student 1662, Underbibliothekar ved Univerſitetsbibliotheket, afſat 1670), og medtog tillige det engelſke Sprog. Til Udbredelſen af dette bidrog Henrik Gerner; Nordmanden Fr. Bolling var engelſk Sproglærer, og udgav en Grammatik med Ordbog. Kbh. 1678, og Chriſten L. Nyborg (Feltpræſt, † 1702) Addreſſe til det Engelſke Sprogs Læsning. Kbh. 1698 (Nova liter. maris Balth. 1698, S. 165). G. B. Lopez var italienſk Sprogmeſter hos Dronning Charlotte Amalie, og udgav nogle italienſke Lejlighedsſkrifter 1676—77. At Grev Rebolledo gjorde os bekjendt med Spanſk, er allerede omtalt, og det gav vel Anledning til, at Carl Rodriguez blev anſat ſom Prof. i det franſke, ſpanſke og italienſke Sprog i Sors og 1669 ved Kjøbenhavns Univerſitet. Han udgav Fundamenta lingvæ hispanicæ.

Glottico Dissertatio Vilhadi Boëthii
tilegnet Frederik den Tredie og det danſk
Uden Sted, 1653. 4. (men her bedd
Boëthii). Fra Berømmelſe over Lati
den er Moder til Franſk, Italienſk og
og Castiliana, af hvilke der gives en k
følger en ſvulſtig Berømmelſe over di
Sirener, det er Orphei Muſik, det er
deres Hjælp kan man gjennemrejſe hele
Sprog er en uforlignelig Herlighed. I
cum Matre Romanâ Lingvarum exo
quoddam Vinculum est omnium Eu
conversatio, societas, commercia, inte
lingvis et religione etiamnum differe
qvarum beneficio, qvi iis instructus e
in toto Mundo, ubicunque voluerit, c
cunque commeare, ubicunque peregrin
Veteres equidem Hominem, quot cal
Corda dixerunt (etc.).

Tredie Afdeling.

De mere hjemlige Videnskaber, dansk Lovkyndighed, Historie, Oldsager og Sprog.

12. Dansk Lovkyndighed og dens Forhold til den fremmede. Niels Hemmingsen. Claus Plum. Christen Østersen Vejle. Peder Lauridsen Scavenius. Henrik Ernst. Adelen: Niels Kaas. Jakob Bjørnsen. Arild Hvitfeld. Peder Galt. Jens Bjelke. Fra 1660: Jens Dolmer. Peder Resen. Peder Lassen. Rasmus Vinding. Otto Sperling den Yngre. Henrik Wegdorst. Christian Reitzer. Povel Nielsen Rosenpalm. Christian den Femtes Danske og Norske Lov.

Lovkyndigheden lader sig henføre til forrige Afdeling, men den betragtes her, fordi vort nærmeste Formaal kun er den danske, der tillige staar i saa nøje Forbindelse med vor Historie og Modersmaalet; og dens Historie er allerede saa udførlig og omhyggelig bearbejdet, at et Omrids deraf maa være tilstrækkeligt for Literaturens almindelige Historie.

Den danske Lovkyndighed, behandlet som Videnskab, maatte i lang Tid staa tilbage for fremmede. Den romerske og kanoniske Ret vare allerede indkomne i Middelalderen, og den juridiske Dannelse lænkede sig til dem. Dette tiltog bestandig. Ved Stiftelsen af Kjøbenhavns Universitet skete deri ingen Forandring. De juridiske Professorer skyldte den romerske Ret deres Dannelse, og de fleste vare fremmede, Tyskere, der liden eller ingen Interesse kunde have for de danske Folkelove. Lovkyndigheden, den romerske, fik ved Universitetsfundatsen 1539 sin Professor, og der blev givet Løfte om Ansættelse af een til; men det skete først under Frederik den Tredie. Ved Reformationen tabte de pavelige Love deres Kraft, men, besynderlig nok! og lige imod Luthers Mening, traadte nu istedenfor dem Mose Lov. I dens Aand bleve de ny danske Love tildels nedskrevne. Skrif-

nær, i alt hvad der vedkom Slægtledden
ja endog i andre, som angaa Samvittighe
af Theologerne, der skulde føre et Slag
juridiske Forelæsninger. Videnskaben r
strænkes i sin Tænkefrihed.

Niels Hemmingsen gav det først
stem i Naturretten (de lege naturæ 1562
til Grundbegrebet; men derefter hvilede
denskaben. Den første danskfødte Prof.
Plum (f. i Kjøbenhavn 1585, † 1649).
mel kom han til Universitetet, og besøgte
europæiske Lande; tre Aar studerede han
paa i Gießen, Heidelberg o. fl. St.; var
besøgte Frankrig og Italien, og vendte
Belgien; hvorpaa han blev ansat ved U
Skrifter ere Disputatser; men efter hans
Christen Østersen Vejle (Herredsfo
Raadmand i Roeskilde) sit Glossarium.
indeholder dels et Register over de gan
dels en Ordbog med Forklaring over Lor

at udgive den anden, og endnu da han laa paa det sidste slet ved Sengen havde Bud hos ham, og med stor Attraa reviderede det sidste af samme Værk. Det har i lang Tid udgjort den vigtigste Hjælp til at forstaa de gamle Love; men Mandens etymologiske Kundskab overstiger naturligvis ikke hin Tids, og den unøjagtige Text i de trykte Lovudgaver maatte ofte føre ham vild. Efter Claus Plum fulgte atter en Rostokker, men endelig blev endnu en juridisk Professor ansat 1657, og det en dansk Mand, Peder Lauridsen Scavenius (en Søn af Biskop Scavenius, f. i Roeskilde 1623, prof. juris 1657, † 1685), men heller ikke han holdt Forelæsninger over de danske Love, og han blev allerede 1660 Generalprokurør. De Studerende, der følte Mangelen, indgave (1658) en Ansøgning til Kongen, at der maatte paalægges en af de juridiske Lærere eller ansættes en Doktor juris til at holde Forelæsninger over de danske Love, eller i det mindste til at oplyse Overensstemmelsen og Forskjellen imellem den danske Ret og den romerske. Det blev ikke bevilget. „Det tyske Juristeri var alt i Vejen" (K. Ancher). Heller ikke fra Sorø var meget at vente. Det var tyst, og de der ansatte juridiske Professorer gave sig ikke af med dansk Lovstudium. Henrik Ernst (f. i Helmstädt 1603, † 1665) var prof. juris her fra 1635 til 1660, da han kom til Kjøbenhavn, og blev en af Medarbejderne paa Christian den Femtes Danske Lov.

Det var saaledes den danske Adel, der før Enevoldsmagtens Indførelse fornemmelig gav sig af med de gamle danske Love; de afskrev dem stundum med egen Haand eller lode dem afskrive. Skjøndt ogsaa deres Formaal nærmest var det aktive Statsliv, vare de ikke blinde for Vigtigheden af videnskabelig dansk Lovkyndighed. Adelen nærede endog Skinsyge over, at Borgerlige skulde lægge sig

(1594). Den velfjendte admiral Peder
fra 1622—24 dansk Minister i Sverri
efterlod i Haandskrift en dansk Lovhistori
omtrent 1632, hvori han blandt andet i
Loves Oprindelse og hævder deres Origi
Rigskansler Jens Bjelke (f. paa Øste
forfattede et Lovglosarium paa sin M
Vers, der dog maa nævnes formedelst
over mørke Gloser og juridiske Kunstudtry
Lagmand i Stavanger, gav en Indho
Lov 1650.

En dansk Mand, Hans Lauridsø
med at afskrive svenske Love og at overs
(omtr. 1590).

Ved Enevoldsmagtens Indførelse i
Lovkyndighed en stor Forandring. Bet
den lærde Borgerstand. Borgerlige ku
mere i Overretterne, ja faa Adgang
Statens højeste Embeder stode dem aabn
rende Bevis derpaa er Kongelovens For

gyndte først paa ny med Christian Stub (1716); og det ny juridiske Studiums Skaber, And. Høyer, blev først ansat 1734.

Blandt de borgerlige Mænd, der høre til denne Tid, ere de vigtigste: Jens Dolmer, der udgav den norske Hirdskraa med dansk Oversættelse (1666). Peder Resen (prof. juris 1662; Præsident i Kjøbenhavn, † 1688), der udgav Dolmers Hirdskraa og tilføjede Vitherlagsretten (1675), og skal have været i Begreb med at udgive sin Forelæsning over dansk Lovkyndighed (Jurisprudentia Romano-Danica). Peder Lassen (f. 1606 i Randers, † 1681), der efter mange Aars Rejser blev Licent. juris i Basel 1636, 1660 Assessor i Højesteret og endelig Justitiarius; en Mand, der er mindre bekjendt ved Skrifter end ved sin Deltagelse i det danske Lovarbejde. Over sin Deltagelse i Griffenfelds Dødsdom følte han saa stærke Samvittighedsnag, at han vilde dræbe sig selv og sin Hustru. Den som Filolog, Literator og Jurist lige anfete Rasmus Vinding († 1684). Den som Oldgranster bekjendte Otto Sperling den Yngre (1692 prof. juris ved det adelige Akademi i Kjøbenhavn, † 1715), hvis Historia juris Danici imidlertid er forgaaet. Henrik Weghorst (f. i Kiel 1653, dimitteret fra Kjøbenhavns Skole; 1692 Prof. i Moralen ved det ridderlige Akademi i Kjøbenhavn, og prof. juris ved Universitetet, † 1722), og Christian Reitzer (f. i Kjøbenhavn 1665; prof. juris fra 1693 til 1722. † 1736).

Griffenfeld og flere af disse Lovkyndige, Scavenius, Lassen, Vinding, deltoge i Udarbejdelsen af Christian den Femtes Danske og Norske Lov, der danne et nyt Kursus i vor Lovhistorie. Frederik den Tredie gav allerede Befaling dertil i samme Maaned som Enevoldsakten var bleven underskreven af Stænderne, den 26 Jan. 1661. Kommissionen

bestod af 22 Mænd, Adelige, Lærde og Borgerlige. De maatte gjennemgaa alle ældre Love, Recesser og Forordninger, før Loven kunde redigeres. Arbejdet var næsten færdigt i Frederik den Tredies Tid, men afbrødes i nogen Tid, og optoges paa ny 1671—1680. Atter revideret blev endelig Danske Lov givet den 15 April (publiceret den 23 Juni) 1683, Norske Lov den 15 April 1687. Til Grund for Danske Lov lagdes Rasmus Vindings Udkast, fuldført 1667, og atter omarbejdet 1669, saa det skal være ham vi især skylde Lovens fyndige og tydelige Stil. Fortalen er af Povel Nielsen, en fattig Student, der gik Kancellivejen, og tilsidst styrede det hele Kancelli, 1679 adlet under Navn af Rosenpalm. Norske Lov blev, saavidt muligt, lempet efter den danske.

Fortalen til danske Lov ophæver de forrige Love, og Loven selv er klar og tydelig. Man stod derfor nu i den Formening, at man herefter næppe mere behøvede at studere Lovkyndighed. Selv Danmarks bekjendte Dadler, Molesworth, siger, at med Hensyn til Retfærdighed, Kortheb og Fynd veed han intet i Verden, der kommer denne Lov nær; den er skreven i Landets Sprog med saa stor Tydelighed, at enhver der kan læse og skrive, hvor ulærd han end er, strax kan forstaa sin Sag og føre den, hvis han vil, uden Sagfører. En lignende Roes istemme alle fjern og nær. En anden Fremmed finder den endog saa klar og nøjagtig, som om den var dikteret af S. Povel. Til Bogtrykkerens Berømmelse siges, at den kom ud uden Trykfejl.

Det juridiske Studium i Almindelighed: G. L. Baden, Den danske og norske Lovkyndigheds Hist. S. 27. 32—38. Kolderup-Rosenvinge, D. Retshist. S. 73. Doctores juris i Hundrups Biographiske Efterretninger, 2. H. 1855.

Om Mose Lov: Jac. Ulfeldii Hist. dan. hos Westphalen,

Monum. 3, 487. Kofod-Ancher, Anvisning for en danſk Juriſt (anden Udg. 1777) Anhanget: Den proteſtantiſke Kirkes Mening om Moſe Lovs almindelige Forbindtlighed og dens Indflydelſe i vores danſke Lov, S. 102. Anders Buch's eller Colding's Skrift: Verdſlige Low oc Skicke, effter hullcke Gud ſelff hafde befalet Israels Folck oc Menighed at ſtyris oc Regæris (etc.) Kbh. 1605. 4. 1631. 4. er den moſaiſke Lov ordnet efter Indholdet. Exemplaret af anden Udgave i Hjelmſtjernes Samling viſer, at det har været benyttet til Anvendelſe paa den danſke Ret, da der i Margen er tilſkrevet mange Steder af ældre og nyere danſke Love.

Niels Hemmingſen de lege naturæ apodictica methodus. Viteb. 1562. (Den ældſte Udgave findes i Stiftsbiblioteket i Roeskilde; jeg har benyttet Udgaven 1566 i Hjelmſtjernes Samling.) Ogſaa i Opusc. theol. S. 226. jf. Schlegel, Naturrettens Grundſætninger, anden Udg. 1, 24. Paulli, N. Hemm. Paſtoralth. S. 20. Schlegel regner denne Bog blandt de ubetydelige, ſom den viſtnok er for den praktiſke Juriſt; men det er dog mærkeligt, at en danſk Theolog hundrede Aar før Puffendorf fremſtillede Naturens Lov ſom Guds Lov og ſom den rette Kilde til alle menneſkelige Love, en Anſkuelſe, der er ſaa ophøjet over hele hans Samtids. Bogen tilegnede han (1562) Erik Krabbe til Buſtrup formedelſt dennes Fortjeneſter af de danſke Love. Anledningen dertil gav hans Forelæsninger over Pauli Brev til Rommerne. Han gaar ud fra Socrates Platonicus. Ea demum lex legis nomen ritè sortitur, quæ non solum auctoritatem principum et magistratus habet (han var langt fra at anſee dem for Guder og Engle), uerum etiam, idque multo magis, ratione firma et immota nititur. Hæc ratio aliunde peti non debet, quam ex duobus, nempe, *ex natura ipsa, et fine legis. In natura ipsa sunt semina quædam iusti et honesti*, præterea iudicium, quo iusta et honesta iniustis et turpibus præferantur. *Ex his seminibus oriuntur leges, quæ destinantur incolumitati reipublicæ*, non aberranti ab ultimo fine, ad quem omnia referri oportet. *Quæcunque leges isto pacto sunt extructæ, solæ merentur leges dici*, et non quæuis Tyrannorum decreta aut potentum placita. Efter derpaa at have omtalt den Lov, ſom en Kejſer gav, at en Mand maatte tage to Huſtruer, vedbliver han: Quicunque ergo

isti impuro decreto obtemperarunt, non excusantur Imperatoris autoritate, sed a *lege naturæ, quæ est et Dei*, damnantur. Nam et a natura aberrarunt, et Deum naturæ opificem contemserunt ingrati. Denne Naturens Lov kunde han rigtignok ikke saa lige forene med Syndefaldet, hvilket han var langt fra at ville lade falde, thi hvad vilde der ikke saa falde med; men der var efter det dog blevne nogle Gnister tilbage, som man maatte takke Gud for. *Quare agnoscenda est hæc lux, et gratiæ Deo agendæ sunt, quod ipse hac luce naturam humanam ornauerit, ac etiam post lapsum igniculos quosdam in natura reliquerit*, qui dum excitantur cogitatione pulcerrima uirtutum ac legum harmonia, et ueluti ædificatio quædam agnoscitur. Dette Forsøg var nyt: Nullus tamen adhuc, quod sciam, hæc elementa tradidit, et ostendit uiam progressus demonstratiui in hac nobilissima naturæ, ut ita dicam, arte, quod sane summis illis uiris (de græske og romerske Filosofer og i vor Tid Melanchton) haud fuisset difficile, si naturæ principia, et inde conclusionum extructiones, ea tractare methodo proposuissent, quam nos sequimur. Men han haaber, det vil være gavnligt: Hinc enim futurum spero, ut non amplius Ethicæ ac iurisprudentiæ studiosi ferant istam quorundam contumeliam, qui negant doctrinam de moribus et legibus demonstrari posse, *uidebunt enim clarissime non minus legis naturæ conclusiones destitui euidentibus demonstrationibus, quam artem Euclidis*, quam quidam solam demonstrationibus niti, falso contendunt. Kun eet Sted vil jeg endnu anføre af Bogen selv, fordi det saa smukt udtaler dens Tendens: Non ergo sensu brutorum præcipites ruere nos decet in ea, quæ primo aspectu dulcia et iucunda videntur. Nam cum cognitio sensitiua, quæ est opus animæ sentientis, tantum retinet nos in ijs quæ sensibus arrident, nos contra cogitare debemus, quo animæ gradu a bestijs distamus. non enim solum cum stirpibus crescimus et vegetamur, et cum brutis animantibus sentimus, verum etiam cum angelis mente præditi sumus, Quare *quo mens nos vocet spectandum est.* Og hvorhen fører den? Til Guds Erkjendelse og Guds Dyrkelse: agnitio Dei ac agniti Dei celebratio. *Agnoscere Deum et agnitum colere, proprijssima actio hominis est. Quare homo*

merito felix et beatus est, quando in hac actione occupatur: contra miser et infelix cum ab hac est alienus. Ogſaa i Enchiridion theologicum har Hemmingſen et Afſnit Contractus, hvori han fremſtiller nogle Grundſætninger af Jus naturale.

Claus Plum: Vinding, Acad. Haun. S. 273. Oſterſon Vejles Gloſſar: Glossarium Juridicum Danicum. Det er Alle Gamble Danſke Gloſers rette Forklaring, ſom findis udi de Skonſke, Sielandſke oc Judſke Lowbøger (etc.) af Chriſten Oſterſon Raadsmand udi Roskild. Kbh. 1641. 4. Glossarium juridicum Danico-Norvegicum (etc.) Aff Chriſten Oſterſøn Weylle. Kbh. 1652. 4. Kbh. 1665. 4. og uden Aar. 4. Som Exempel paa hans Smag og Ordforklaringer anføres: I Tilegnelſen til anden Udgave ſiger han: „Det ſiunis vel at Rhetet ſkulde hafve ſit Naffn aff Rygen: Et got Naffns Luct er behagelig, det onde Rhete gider Gud icke luctet, oc det ſtiencker hos Menniſken ſom Antiochi fule Legeme." Af Skaanſke Lov anfører han: Juckthe-dere, og kan ikke faa noget ud af dette ubekjendte Ord, der ikke er andet end: inkte dere, intet af de Ting. Ikke desmindre maa han endnu beſtandig raadføres. See om dette Skrift: Lüxdorphs Rettelſer og Forbedringer, i Kbh. Selſk. Skr. 6 D. og Kofod-Anchers Saml. Skr. 1, 408.

Peder L. Scavenius: Vinding S. 419. Nyerup, Univerſitetet, S. 171. De Studerendes Anſøgning: K. Anchers Anvisn. for en danſk Juriſt, S. 65. Om de borgerlige Juriſters Stilling ſkriver Vorm til B. Bartholin 1642: Utinam patriæ tibi perspectus esset status, utinam conditio Jureconsultorum apud nos tibi explorata — Degunt hic quidam nostratium plane inglorii, nullius rei administrationi admoti, indies aulam sollicitantes, sed frustra. Vormii Epist. 2, 792. Niels Kaas: Den Rette Judſke Lowbog (etc. med Chriſtian den Tredies Reces, o. fl.) Kbh. 1590. 4. K. Anchers Saml. Skr. 1, 340; den latinſke Overſ. 1, 355. Om Hvitfelds Norſke Hirdſkraa. Kbh. 1594. 4. ſee Nyerup, Hiſt. ſtat. Skildr. 2, 185. Peder Galts Lovhiſtorie: Arnæ-Magn. Nr. 289. fol. K. Anchers Saml. Skr. Fortalen 1, XIII. Jens Bjelke: Den danſke oc norſke Lougs ſummariſke Indhold (etc.) udi Vers oc rytmice forfattet. Med en Taffle eller Regiſter derhoes paa alle de danſke oc norſke mærke Gloſſer oc juridiſke terminis (etc.) per I. B. C. R. N. Kbh. 1634. 4. „Den er ſaa ſlet ſtiliſeret

og pedantiſt ſom mulig, fuld af franſke, tyſke og latinſke Ord: heiratz høigtid; congaudium oc fellids frolocken", o. ſ. v. Men Ordforklaringen er ikke altid at foragte: Arildstid forklarer han om den Tid man først har vidst at bruge Ar (Plov) og Jld. Udskud er Tilforordnede til at resolvere sig paa en Sag paa andres Vegne. Puseſæ, Betaling til Præsten for han vier Folk sammen. Buskebarn er Frillebarn. Sinnerøl, quasi Begravelseøl, fordum holdt, for om nogen Vaartegn eller Gjenfærd skulde komme fra de Døde, til at vide hvad de ville begiere eller hvad deres Forvandter skulle vederfares. (Nyerups Excerpter i Athene 1, 404.) Samt: Den Norske Lougs, Des Summariske Indhold. Kbh. 1657. 4. Ligeledes paa Rim og med et Register paa alle de danske oc norske mørke Glosser oc juridiske Terminis. F. Ex. Tey, Jt stycke Jord, saa som en ende af en Agger eller nogit sligt, oc i nogen Maade kommer offver eens med det som kaldis Stuub i den Jyske Lov. Forklaringer af gamle Ord findes ogsaa i Helvaders Formular-Bog o. sl. lignende Skrifter. Jakob Raschs ubetydelige Skrift hedder: Norske Lovs Memorial Efter den Maade forfattet med Et Ord over hvert Capitel, saasom den Bog er der kaldes Memoriale Biblicum. Kbh. 1650. 4. Det mærkeligste deri er Yttringen om Norske Lovs Fortrinlighed.

Hans Lauritzon omtales af Schlyter i Fortalen til Westgötalagen S. XVI. XIX. Uplandsl. S. XLI. Södermannal. S. XXXVI-XXXVII; paa sidste Sted hans Overs. af Södermannalaghens Kyrkbalk i et Papirshaandskr. i Gl. Kongl. Saml. Nr. 3124. 4., og med samme Haand synes Arnæ-Magn. Nr. 23. 4. der indeholder Fortalen til Jyske Lov m. m. at være skreven.

Hvitfelds, Dolmers og Resens Hirdskraa etc., see det udførlige om disse Skrifter i Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 185. 189. 190. Samlede haves Lovene under Titel: Leges antiquæ aulicæ Norvagorum et Danorum ex bibliotheca Petri Johan. Resenii. Resens Jurispr. Romano-dan. anføres hos Vinding, Acad. Haun. S. 428. Peder Lassen: Hofman. 2, 3. Sammes Fundationer paa de Legata stiftede af Peder Lassen, samt hans Liv og Levnet. Kbh. 1753. 4. Otto Sperling: Cimbr. lit. 2, 849. Wolffs Hist. Ordb. 10, 351. Om hans Historia juris Danici, in qua Jura Saxonica ex Danicis derivare molitus est, see Acta literaria Univ. Hafn. S. 171.

Danſke Lov: Kbh. 1683. 4. Paa Latin af Weghorſt. 1694. 4. Paa Tyſk af Samme. 1699. Paa Latin af Peder Hjelſe. 1710. 4. Kofod-Ancher om det danſke og norſke Lovarbejde under Frederik den Tredie og Chriſtian den Femte, i Krohgs Juridiſt Arkiv Nr. 1, S. 66. Badens Lovkynd. Hiſt. S. 58. Sammes Danſk-norſk jurid. Ord- og Sagler. S. 182. Roſenpalm hos Zwerg S. 340. Anm. — Norſke Lov tillægges iſær Vilhelm Worm og Chriſtian Stokfleth. Nyerup, Univerſitetet, S. 183. Om diſſe Loves Forhold til hinanden, ſee K. Anchers Anvisn. for en danſk Juriſt, S. 76.

Ligeſom man ſatte de gamle Loves Indhold paa Rim, gjorde man det ſamme med Chriſtian den Femtes Danſke Lov. Dertil hører: Christiani Qvinti Eller dend Danſke Lov-Bogs Indhold, Forfatted Capitel- og Rimviis i Fyrretyve Linier (etc. etc.) Velmeent, endſkiønt ikkun med en ſlet Penne-fejl (det er Peder Ravn). 4.

Blandt de juridiſke Skrifter paa Latin bemærkes her kun med Hensyn til Høyer og Holberg Behandlingen af Slægtleddene ſom en vigtig juridiſk Sag for den Tid. Dertil høre: Henricus Weghorst, Comparatio juris Danici et communis in causis matrimonialibus. Hafniæ 1693. 4. Labyrinthus graduum cognationis. Hauniæ 1702. 4. Chr. Reitzer, De consangvinitatis et affinitatis proprietatibus, graduumque computatione. Hauniæ 1701. 4.

Da Literatorerne ikke have brudt ſig ſynderlig om vore ældſte Juriſter, anføres her nogle, der dels have været Profeſſorer, dels have beklædt vigtige juridiſke Embeder, ſelv om de i Literaturen ikke have gjort ſig bekjendt uden ved deres Diſputatſer. Nogle Adelsmænd bør ogſaa endnu tilføjes. Til de ſidſte høre: Holger Roſenkrands (1594); Rigsraad Otte Krag (1636); Corfitz Roſenkrands, † i Madrid 1653 (1645. 1649); Gunde Roſenkrands, bekjendt af ſine politiſke Skrifter. Profeſſorer vare: den i forrige Tidsrum nævnte Albert Knopper, prof. juris 1549 (1573); Nicolaus Theophilus fra Flensborg, prof. juris 1581, kgl. Bibliothekar 1589, † 1604 (Diſp. 1584 fgg. Cimbr. liter. 1, 680. Nyerup, Univerſitetet, S. 36); Leonhard Metzner fra Lüneburg, prof. juris 1605 (Diſp. 1607 fgg. Nyerup, Univerſitetet, S. 120); Johan Müller fra Roſtock, prof. juris 1649, ſiden Borgemeſter i Flensborg; Cos-

mus Borneman, f. i Hadersleb, prof. juris 1667 (Disp. 1669. Cimbr. liter. 1, 59). Derhos: Povel Thrane, Rektor i Oslo (De dignitate et præstantia studii jurisprudentiæ. Genevæ 1606. 4.); Johannes Faber, licent. juris (1653), prof. eloqu. i Sorø. Samt Hans Th. Paulsen (hos G. L. Baden Paulsen), dansk Resident i Lybek (1639. 1643); Peder Binding, til Lammehave (1662); Niels Benzon, Generalprokurør (1669); Thomas B. v. Jessen, Oversekretær i tyske Kancelli (1671); Iver Hertzholm, Assessor i Hofretten i Norge (1673); Peder Benzon Mylius, Landsdommer (1708).

13. Dansk og Norsk Historie. Danmark: De ældste Forsøg. Historiograferne Hans Svaning og Anders Sørensen Vedel, Gøde Lauridsen. Morten Pedersen. Christen Linved. Hans Mogensen. Arild Hvitfeld. Historiografer fra Niels Krag til Christian Reitzer. Blandede historiske Skrifter. Reisebøger. Hans Ranzau. Skrifter fremkaldte ved Tidens Begivenheder; Ove Gjeddes og Jens Munks Reiser; Skrifter om Kjøbenhavns Belejring. Niels Helvad og Hans Hansen Skaaning. Jens Lauridsen Wolf og Arent Berntsen. Hans Nielsen Strelow. Jens Sørensen Nor-Nissum. Peder Resen og Niels Slange. Norge: Arnold de Fine. Jens Mortensen. Lucas Debes. Absalon Pedersen. Brødrene Ramus. Bonden Laurids Hansen. Peder Clausen.

Naar det antages for Historieskrivningens, ligesom for Naturforskningens, Maal, at opfatte Fenomenernes, Begivenhedernes, ydre Virkelighed i deres indre Sammenhæng, samt at give Fremstillingen deraf i et rent og ædelt Sprog, vilde det vistnok være urimeligt at vente og ubilligt at kræve denne Fordring opfyldt ved vor Historieskrivnings Begyndelse. Vel manglede der hverken paa Understøttelse af Kongerne og Regjeringen, heller ikke paa Opmuntring fra den magthavende Adel; alle vare de sig vel bevidste, at et Folk uden Historie er en Skabning uden Bevidsthed. Historieskriverne havde for en Del ogsaa Midler til ved Reiser og paa andre Maader at tilvejebringe historiske Samlinger.

Men i Følge hele Tidsalderens Dannelſe havde endnu det lærde Sprog en afgjort Overvægt over Modersmaalet, der var for udyrket til paa en værdig Maade at gjengive det vundne Udbytte. Ikke uden en vis Beemod kan man derfor betragte den Vej, der foreligger. Her, ved Fædrelandets Hiſtorie, hvor juſt noget ſkulde gribe og forfriſke, forædle Sindet, noget, der dybt var trængt ind i Folket, og midt under ſtore Bedrifter, thi de vare der, ſkulde fremkalde en Begejſtring, der gjenklang i Sproget, høres hartad kun fremmede Akkorder, der overdøve de hjemlige Toner. Imidlertid begynder allerede nu, næſten ſamtidig, paa Latin og i Modersmaalet vor Hiſtorieſkrivning at udvikle ſig; og Kampen imellem begge, i hvilken Modersmaalet endnu ligger under, er det første, der maa tildrage ſig Opmærkſomheden for den, der ſkuer ud over hele Tiden.

Stiller man ſig, for med Øjet at følge Parallelerne, paa de enkelte Standpunkter, ſaa lader altſaa Hiſtorieſkrivningen ſig adſkille i to Rækker: den latinſke og den danſke, og der kunde maaſke gives dem, ſom ville foretrække at følge begge disſe Rækker hver for ſig med omtrent ſamme Udførlighed, hvilket heller ikke frembyder ſtore Vanſkeligheder. Det er imidlertid ikke her mit Øjemed. Det er et bekjendt Fenomen, at der i alle Literaturer gives ſtore Tidsrum, der ere at betragte ſom blotte Gjennemgangspunkter. Man var kommen ind paa en Vej, der fortſat ikke kunde føre til noget; et Maal ſvævede Tiden for Øje, ſom det ikke var værdt at komme til. Det kan med Rette ſiges at være Tilfældet med ethvert Folks Hiſtorie, der af Folkets egne Børn ſkrives i et fremmed Tungemaal. Fædrelandets Hiſtorie er ikke udelukkende for Lærde, men den Gang maatte den endnu være det. For enhver lærd Mand var Latinen og ikke det folkelige Tungemaal at anſee for Mo-

dersmaal, og selve Fædrelandets Historie og Oldsager maatte forklares, ikke for Folket, der i Aandens Rige ikke var til, men for de hjemlige og fremmede Lærde eller endog for fremmede Nationer. Men denne latinske Historieskrivning eller Historieforskning er nu at betragte som dødt Gods; det forholder sig ikke med den, som med hine Videnskabssag, hvis Opdagelser ere lige udødelige, uanseet i hvilket Sprog de ere meddelte. Historien skal være Folkets Ejendom; naar den ikke er det, er den kun til for den lærde Verden, og det er derfor endnu kun den, der til Brug ved deres Studier drager de forældede Forfattere frem, for at efterse et eller andet. Ingen læser disse historiske Værker, og det nytter ikke stort at opfriske deres Minde, ingen vil læse dem uden den Lærde. Ligesaa lidet tør man anmode nogen om, naar han ikke har et særligt Øjemed, at gjennemlæse den Række af latinske historiske og antikvariske Afhandlinger, der enten nu ere glemte eller gjorte overflødige. For den Lærde er ingen Anvisning hertil fornøden, da Oversigter sagvis allerede er til. Om Forfatterne i Modersmaalet kan det derimod antages, at nogle ere mindre bekjendte, at de vel staa paa Boglisterne, men nu ere forsvundne af deres Bevidsthed, som ikke have gjort Historien til deres Fag, og det er Synd at lade dem gaa tabte, der engang have paakaldt Fædrelandets hellige Navn. Hele dette Tidsrum er dog, ogsaa med Hensyn til Historien i Modersmaalet, kun en Indledning. Det kom endnu kun an paa at samle Begivenheder; Fremstillingen er i det hele uden Kritik, uden Farve, uden Veltalenhed. Kritikken blev først til med Gram, den historiske Behandling med Holberg.

I det jeg henviser dem, der ønske særlig Kundskab om de enkelte Fag, til de historiske Bibliotheker, skal jeg derfor kun forsøge, mindre med Hensyn paa Selvyttring end paa

Sammenstilling af det adspredte; under eet at samle en Udsigt over vor Historieskrivnings Fremgang, i hvilken hin Kamp imellem den latinske og danske, samt begges Udbytte vil komme tilsyne, og hvorved Forfatternes Personligheder, forsaavidt der ved dem er noget fremtrædende, vil kaste et oplysende Skjær over det hele.

Hjælpemidler: N. P. Sibbern, Bibliotheca historica Dano-Norvegica, med Supplementet hos Westphalen. G. L. Baden, Dansk-norsk hist. Bibliothek. Nyerup om Historiografernæ i Tillægget til Vedels Den danske Krønike at beskrive. Vedel-Simonsens Indledning til Nationalhistorien.

De første adspredte Forsøg før 1600 angaa dels historiske Undersøgelser om de nordiske Folk, dels Kongerækker, Genealogier og lignende mere specielle Æmner. Til disse Forfattere høre: Hans Lyskander fra Vram i Skaane, Johannes Lyschander Bramensis, Broder til Historiografen († i Ungarn 1582), der efterlod et Skrift om de ældste Folk og Steder i Norden (Antiquitatum Danicarum Sermones XVI) udgivet af Torm 1642. Cornelius Hamsfort den Yngre (Læge i Odense, † 1627), der iblandt andet 1585 skrev sin danske Kongerække (Series regum Daniæ), som han tilegnede sin Ven, den allerede omtalte Hans Lang fra Aasens, ligesom han en Elsker af Fædrelandets Historie. Anders Foss (Biskop i Bergen, † 1607) af Stephanius ogsaa anført blandt Saxomastiges. Mogens Madsen, Magnus Matthiæ (af Frands Vormordsen kaldet til Lærer ved Skolen i Landskrone og Medhjælper hos den gamle Hans Spandemager), Biskop i Skaane 1589 († 1611), i hvilken Stilling han havde Leilighed til at forfatte de Lundske Biskoppers Historie (Series episcoporum ecclesiæ Lundensis), der først 1710 blev udgivet af Th. Bartholin.

Den forhen omtalte Jonas Colding, Jonas Coldingensis, udgav sin forøgede Descriptio Daniæ 1594, et Kompendium, som Henrik Below, Høvedsmand paa Koldinghus, havde givet Anledning til, og som han skrev paa Latin for at gjøre Fremmede bekjendte med hans Fædrelands Storhed. Matthias Andersen Pors, Matthias Porsius (Rektor og Sognepræst til Domkirken i Ribe, hvor han byggede Gaarden Porsborg, afsat 1616) gjorde Uddrag af Saxo 1585. Nordmanden Erik Folder, Hans Slangerup o. fl. gave sig af med Levnetsbeskrivelser, især Adelens. Endelig tildrog Rigsraaden Jakob Ulfeld den Ældre til Selsø og Kogsbølle († 1593) sig ved sin Moskovitiske Reise (Hodoeporicum Ruthenicum 1608; Legatio Moscovitica 1627) Udlandets Opmærksomhed, og den optoges senere i Resens Frederik den Andens Krønike.

Den forhen anførte latinske Digter, Rasmus Glad, Erasmus Lælius, gav større og mindre Partier af Fædrelandets Historie i metrisk Form (Margareticorum libri X. Rerum Danicarum libri XI.) og kan for den senere Tid bruges som en historisk Kilde; men denne Behandling af Historien som et Epos, med Musens Paakaldelse, med fjerne Digressioner og Personerne indførte talende, stemmer kun lidet med det simple prosaiske Indhold og det brede i Fortællingen. Indhold og Form modsige hinanden.

Anders Foss: hans Stamtavler, fordanskede „Ditleff Holck til Høygaard, til ære oc willie aff Jacob Mattsøn." (Kjøbenhavn). 1592. fol.

Om Civitatum quarundam Schaniæ descriptio, der tillægges Magnus Matthiæ, see Wegeners Hist. Efterr. om Vedel, S. 157.

Matthias Pors, om hvem Efterretningerne ere temmelig afvigende (Cimbr. liter. 2, 656. P. N. Thorup, Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralskole. Ribe 1846. S. 85. Bendz, Bidrag til Horsens Skoles Hist. Program 1848) nævnes her formedelst

hans Scite et sententiose dicta Saxonis, 1585, som jeg dog ikke har været saa heldig at finde.

Erik Folder om Niels Kaas manglede paa begge Bibl.

C. Erasmi Michaelii Læti Margareticorum (etc.) Libri decem. Francof. ad Moenum 1573. 4. Tilegnet Dronning Elisabeth af England. Rerum Danicarum libri undecim. Francof. 1573. 4. Tilegnet Frederik den Anden. Skrevet paa Rejser, uden Hjælpemidler, under Sorgen over hans Kones Død, o. s. v. Den gamle danske Adel omtales med Hæder. Historien selv begynder med Syndfloden og Noah.

Den egentlige Historieskrivning maa imidlertid antages at have taget sin rette Begyndelse med den første kongelige Historiograf, Hans Svaning, Johannes Svaningius. Født af Bønderfolk i Svaninge i Fyn omtrent 1503 var han i sin Barndom halt, saa han næppe kunde gaa, men kom sig ved et pludseligt Fald. Han gik i Kjøbenhavns Skole under Rektoren Christiern Morsing. Som fattig Student kjøbte han engang en gammel Kjole, og fandt, da han, for at spare Skræderlønnen, selv sprættede den op, i Sømmen af den en Sum Penge, som Øvrigheden bad ham beholde, da der ingen Ejer fandtes dertil, og han blev saaledes sat i Stand til at ende sine Studeringer i Kjøbenhavn og ved fremmede Universiteter. Christian den Tredie antog ham 1540 til Lærer for sin Søn Frederik, siden Frederik den Anden, at han skulde lære ham dansk Sprog og danske Sæder; og da han i tretten Aar havde forestaaet dette Kald, blev han Degn i Ribe Domkapitel og kongelig Historiograf 1553. Paa kongelig Bekostning rejste han 1579 omkring i Riget, for at opsøge historiske Dokumenter i Byerne, paa Herregaardene og i Klostrene. Han døde i en høj Alder, over firsindstyve Aar gammel, den 20 September 1584. Han var gift med Maren Sørensdatter, en Datter af Søren

Jakobsen Stage, Borgemester eller Raadmand i Ribe, og havde med hende sex Sønner og ni Døttre.

Svaning begyndte allerede paa en Beskrivelse over Danmark og en Danmarks Historie, hvoraf kun noget endnu er til i Haandskrift. Det er navnlig Tilfældet med Christian den Førstes Historie. Udgivet blev Kong Hanses Historie (1560). Det vigtigste af hans Skrifter, Christian den Andens Historie, blev af Hvitfeld benyttet i Haandskrift, og blev først senere udgivet (1658). Hans Forsøg bleve, som det gjerne gaar, strængt bedømte. Hverken gjorde hans Efterfølger Vedel meget af hans historiske Samlinger (historica schediasmata), heller ikke har den yngre Slægt fundet sig opbygget ved Christian den Andens Historie. Han var, siger de, medens han gik i Latinskolen og studerede i Kjøbenhavn, fra sit tiende til sit tyvende Aar Øjenvidne til Begivenhederne i Hovedstaden. Hvad han saaledes kunde mindes fra sin Ungdom og hente fra Stridsskrifter sammensatte han som Olding. Kronologien er derfor næsten allevegne falsk, og Begivenhederne snart urigtige, snart stillede i et falsk Lys og i stor Uorden kastede imellem hinanden. Han skrev, bemærker Gram, efter Frederik den Andens Befaling, og han taalte ikke, at der blev talt mildt om en Konge, hvis Efterkommere endnu gjorde Fordring paa Riget. Han er, siger Gram fremdeles, en stor Mester i at forvanske baade Ting og Tider, hvortil Behrman føjer: og især Navne. Manden med sin Kritik betragter Barnets Naivetet, og ryster paa Hovedet. Men Aarstal og Navne kunne rettes; hvad skal den blive af, naar den selvkloge Historiker drejer alle Begivenheder hen til en falsk Idee?

Foruden Kilderne hos Nyerup og Vorm: Den yngre Svaningii Chronologia Danica, Prolegomena, S. 29. Wegener, Vedels Levnet, anden Udg. S. 101. 111. Gram om Christian den Andens

Reformationsforsøg. Behrmann i Fortalen til Christian den Andens Hist. jf. Schlegels Samml. zur Dän. Gesch. 2, 4, 49. 51. 52.

Conjectanea ad historiam Christophori Secundi et Christiani Primi, til hvis sidste Del Svaning efter en senere Paategning angives at være Forfatter, Haandskrift i Gamle Kgl. Saml. Nr. 2444. 4. (See Dr. Fr. Hammerich, Danm. under de nord. Rigers Forening, 2, 205.) Det er kun Fragmenter og uden Ende. I Anledning af Universitetet i Uppsal omtales König Gustav, der vilde bringe det paa Fode, scriptis literis ad M. Nicolaum Maghi, qui tum vita mecum eodem tempore, litoris bonis Vitebergæ operam dedit. Begge Haandskrifter, der slutte sig til hinanden, maa undersøges nøiere.

Under Petri Parvi Rosæfontani Navn udkom Refutatio calumniarum cujusdam Johannis Magni (etc.) Accessit Chronicon sive Historia Johannis regis Daniæ. 1560. 1597. 4. See foruden de hos Rherup anførte: Grant i Fortalen til Cimbr. liter. S. 28. Dass til Suhm i Suhms Samk. Skr. 15, 238.

Christiernus II. Daniæ Rex. E veteri protractus Mscp. Joan. Swaningi. Speculum Regis Magni, Crudelis, Infelicis, Exulis, Exemplum cæteris. jf. Schlegel, Samml. zur Dän. Gesch. 2, 4, 53.

Omtrent ligesaa tidlig som Historieskrivningen paa Latin begyndte Behandlingen i Modersmaalet, men afskilligt deraf er uden Tvivl gaaet tabt i Tidens Trængsel. Den i forrige Tidsrum omtalte Jon Tursen skjelede flittig med Fædrelandets Historie. Ifølge Lyskander oversatte han Saxo paa Dansk (transtulit Saxonem Grammaticum ex Latino in Danicum), havde Samlinger til danske Oldsager (congessit varia Antiquitatum Daniæ fragmenta), hvoraf nu intet Spor findes, udarbejdede den svenske Krigs Aarbøger under Frederik den Anden eller Syvaarsbrigens Historie (Annales belli Suetici), hvoraf noget er til i Haandskrift, og gav en Skildring af Kristendommens Indførelse i Danmark (de rel. Christianæ propagatione in Dania). Denne hans danske

Kirkekrønnike, forfattet 1565, og især udarbejdet efter Saxo, er nu efter det samtidige Haandskrift udgivet af Brandt.

Af en ubekjendt Forfatter haves paa flere Steder i Haandskrift, blandt andre i Rostgaards Samling paa Universitetsbibl. Nr. 61. 4. Annales regum Oldenburgicæ familiæ (1448-1548) „en dansk skrevet, noget tør, men ikke vigtig Aarbog". Til hvilken Tid den hører veed jeg ikke. (Dr. Fr. Hammerich har givet mig denne Meddelelse.)

Om Jon Tursens historiske Skrifter see Brandt i Kirkehist. Saml. 2, 276 og Kirkekronniken selv S. 299. Vedel havde M. Joens Danske Krønnike in fol. fra Kong Dan til Valdemar Sejer. Syvaarskrigens Historie findes i Haandskr. med Vedels Randglosser i Gamle kgl. Saml. Nr. 858. fol. (Vedels Randglosser ere ubetydelige) og andre Afskrifter under de følgende Nummere. Nr. 859. fol. har paa Bindet: Anne Rönnow. At Jon Tursen er Forfatteren, er dog næppe mer end Formodning.

Med Anders Sørensen Vedel eller Vejle, Velleius, (født i Vejle den 9, efter nogle den 3, November 1542) begynder den rette danske Historieskrivning. Hans Fader Søren Sørensen var Kjøbmand og Raadmand, en streng Mand, der hver Aften lod sine Sønner komme for sig, for at gjøre Rede for hvad de den Dag havde tænkt og foretaget sig; for Ulydighed og andre Fejl maatte de revse sig selv næste Morgen, men havde de fortiet noget, revsede Faderen dem syvdobbelt med Ris paa det blotte Legeme. Vedels Farbroder, Hans Sørensen, var Christian den Tredies og Frederik den Andens „Støffelmacher".[1]) Efter at have gaaet i Vejle Latinskole under Rektoren Niels Bredal, kom Vedel i en Alder af femten Aar til Ribe, hvor Mester

[1]) Fornødenlig den tykke, thi Kong Frederik havde ogsaa sin „franzosche" Skomager. Og ligesom Kongerne havde sine tykke og fransk Hofpræster, havde de vel ogsaa sine tykke og franske Støvlemagere.

Hans Thomæsen, Psalmebogens Udgiver, var Rektor, og han kom i Huset hos Mester Jens Pedersen Grundith, der havde været Rektor, men 1554 var bleven Sognepræst ved Domkirken. Ved hans private Undervisning fik Vedel Smag paa Historien, saa at han næppe atten Aar gammel havde udarbejdet en Udsigt over Fædrelandets Historie og genealogiske Tabeller. Med Peder Hegelund, Borgemesteren Jens Hegelunds Søn, indgik han Venskab. I Begyndelsen af Aaret 1561 blev Hans Thomæsen Rektor i Kjøbenhavn, og kort efter Sognepræst til Frue Kirke; samme Aar kom Vedel og Hegelund til Universitetet. Hegelund blev optaget i Niels Hemmingsens Hus; men Vedel fulgte 1562 med den unge Tyge Brahe som Hovmester paa hans Udenlandsreise. Efter at have opholdt sig i Leipzig og Wittenberg vendte han tilbage over Rostock 1565. Samme Dag som han kom til sin Faders Hus i Vejle, døde Grundith i Ribe af Pesten; og endnu samme Aar drog Vedel atter til Wittenberg, hvor han blev Magister og udgav Grundiths Similitudines (1567). Efter sin Hjemkomst blev han 1568 „ved gode Venners Forhandling", siger han, Slotspræbikant hos Frederik den Anden. I denne sin Stilling havde han Lejlighed til at komme til Bords og til Ords med Rigets ypperste Mænd, den gamle Kansler Johan Friis, der allerede havde opmuntret Svaning til at behandle Fædrelandets Historie, Peder Oxe, Niels Kaas, Bjørn Andersen, der var gift med Kanslerens Broderdatter Fru Karine, o. fl. Det var en smuk Skik den Gang, at man ved Bordet efter Bordbønnen gik over, ikke til Bysnak, men, efter Luthers Forbillede, til videnskabelige og andre underholdende Samtaler. Blandt andet hørte Vedel her Christopher Valkendorf fortælle Begivenheder fra Grevens Fejde; og Fru Karine fortalte, hvorledes Christophers Broder, Axel Valkendorf, ofte plejede at lukke sig

inde og at bede længe, og da hans Søstre spurgte ham, hvorfor han gjorde det, svarede han dem: Forundrer eder ikke derover, kjære Søstre! Havde vi end ikke andet at bede Gud om, end det alene, at han vil unde os en kristelig Afgang fra denne Verden, saa havde vi dog deri nok at bede om saa længe vi leve. Faa Dage efter faldt han paa Falkenberg Hede. Dette gav Bedel Anledning til to latinske Digte, hvoraf det ene var en Samtale imellem Viator og Pietas, som han ogsaa oversatte paa Dansk. En Dag var Bedel tilbords hos Peder Oxe; Kansleren var der ogsaa. Samtalen faldt paa Platina's Vitæ summorum pontificum, som Johan Fris sagde om, at det var den første Bog han læste i Rom, og han havde siden stor Lyst til den, fordi den gaar Sandheden nærmere end andre Pavens Haandstrivere og Hjentjenere. En Del deraf var allerede oversat paa danske Vers af Biskoppen i Aarhus, Mester Mads Lang († 1557). Bedel forfattede hans Arbejde, og udgav det samlet under Titel af Antichristus romanus eller de romerske Pavers Levnet og Gjerninger (1571). Tit og ofte talte Johan Fris da ogsaa om Saxo Grammaticus. I Aaret 1570 gav han Bedel en stor Bog, hvori der var den Oversættelse af Saxo, som Christiern Pedersen havde forfattet. De talte længe om den, og prøvede Oversættelsen, men den behagede dem ikke; det var mere en Omskrivelse end en Oversættelse. Meningen var ofte ikke ret truffet, ja ofte ganske forfejlet. Fris opfordrede Bedel til at forbedre den eller til at give en ny, men dertil kjendte han sig ikke slikkelig eller dulig. Saxos Sprog var ham for vanskeligt. „Endog, siger han, her haver altid, Gud være lovet, været smukke lærde Riddersmandsmænd udi Riget, som lande baade vel forstaa, læse, tale og skrive god Latine, saa have de alligevel beklaget, at Saxonis Latine er meget tung og

dyb, og at der vil megen Tid og Besindelse til, naar han skal læses, om man vil ellers ret forstaa hans Mening." Endnu i samme Aar blev Johan Friis syg paa Vejen fra Nyslobing Slot; han døde i December, og fjorten Dage efter holdt Vedel sin Ligtale over ham (1571). Efter Kanslerens Død mente han nu, at ingen skulde tale ham noget til om at befatte sig med vore danske Historier; men ikke mange Dage efter opfordrede Peder Oxe ham paa nyt, og hvad kunde han andet gjøre end samtykke. Dog havde han et andet Arbejde under Hænder, som han ogsaa var ombedet at udføre, nemlig en ny Udgave af Hr. Michael. Den udkom samme Aar (1571). Da han dertil, som Wegener bemærker, ikke blot førte Bogstaveringen noget nærmere til sin Tids Form, men ogsaa ombyttede enkelte Ord, der syntes ham forældede, med nyere eller efter hans Mening heldigere, saa er en Sammenligning imellem den ældre og nyere Udgave vigtig for Sprogets Udviklingshistorie. Efter en god Vens Begjering udgav han fremdeles De syv Viises Sprog og Sentenser (Kbh. 1572, ikke 1571 og ikke i Ribe), som han tilegnede Eiler Grubbe. Efter Niels Hemmingsens Opfordring (hortatu ipsius autoris) oversatte han Lipsens Vej paa Latin; den var færdig 1573 og udkom næste Aar. Peder Oxe og flere Stormænd vedblev imidlertid at opmuntre ham til historiske Arbejder. Med Hensyn dertil havde han allerede 1570 faaet Løfte paa det første ledige Kanonikat i Ribe; Hans Thomæsen døde 1573, derved blev et ledigt, hvilket Vedel erholdt. Det var en Opfordring til at fuldende Oversættelsen af Saxo. Han arbejdede paa den fra Foraaret 1573 til Fordaret 1575, men nu manglede Papir. Hans gode Ven Tyge Brahe opfordrede derfor i et latinsk Digt de danske Kvinder til at ofre deres Linned, at vore Forfædres Hæder ikke skulde forgaa. Endelig paa-

... gives, den vilde i et ny
en Vanskabning. At gjengive hi
Del laante og opskruede Talem
endnu udyrket Sprog, vilde ikke
om det lykkedes, maatte det bliv
Arbejde; en tro Oversættelse, i C
dommelighed, vilde ingen kunne
en Omskrivning tilbage, en Omsæ
af Saxos Ord, men kun af han
slettes nødvendig Saxos Individu
træder isteden; og saa mange da
haft, saa mange Gange er hans Ind
i deres. Saaledes ogsaa med V
30 Aar gammel, da han foretog si
den Gang ikke have anstillet dyber
At forbedre Saxo, at rette hans h
just ikke for Øje, skjøndt adskillige var
var ham om at gjøre at faa en g
siger selv: „jeg vil dette sige med g
forbedret og korrigeret Latinen udi
Steder ... [illegible]

udelader noget af den latinske Original, undertiden giver det anderledes, ja endog gjør Saxonis Mening tvivlsom. De talrige Ordsprog har han paa nogle Steder ombyttet fortræffelig med danske (Bar er broderløs Bag; Stakket er Bordags Glæde); paa andre har han intet tilsvarende fundet (som Pauci tacentis egestatem æstimant, Faa kjende Tiendes Tarv) og giver da en slæbende Omskrivning (Faa ere de, som noget gjøre den, som selv tier og dyller sin Trang). Han havde Sands for den gamle Poesi, men han vovede ikke at give sig i Kast med Saxos gamle Digte; han giver kun Meningen i jævn Prosa. Overhovedet er det klart, at han kun vilde gjøre den gamle Saxo tilgjængelig for sin Tid i historisk Henseende; han bortskar derfor, siger J. Baden til hans Forsvar, de overflødige Prydelser, formildede de haarde Omskrivninger, og brugte overhovedet al den Frihed, som en saadan Original og et saadant Modersmaal krævede.

Oversættelsen af Saxo var imidlertid kun et Forarbejde. Man ventede sig noget langt større af Vedel, nemlig en Fortsættelse af Saxo, en Danmarks Historie. Nogle Uger efter at Oversættelsen var udkommen, spurgte Peder Oxe ham paa Kongens Vegne, „om han vilde understaa sig at forfølge vor danske Krønnike fra den Tid, som Saxo afslod, indtil disse nærværende Aar." „Hvorudi, siger Vedel, jeg da haver vejgret mig, som billigt var." Peder Oxe døde i Oktober 1575, og saa var han da fri fra den Side; men han blev fristet paa ny. Henimod Enden af Aaret vare Niels Kaas, Jørgen Rosenkrands og flere af Rigets højeste Embedsmænd samlede paa Koldinghus. Peder Hegelund aflagde et Besøg hos dem just paa en Tid, da Vedel var bleven saa farlig syg, at Rygtet sagde, han var død. Da udraabte Niels Kaas: Hvad skal der nu blive af Saxos Fortsættelse? Ja, sagde Jørgen Rosenkrands, det er meget

at beklage, at dette gavnlige og for Fædrelandet ærefulde Arbejde saaledes skal afbrydes. I December skrev Hegelund Vedel til, og fortalte ham, hvilken høj Pris alle satte paa ham, og det Landets ypperste og ædleste Mænd. Deslige Ytringer kunde ikke blive uden Indflydelse paa hans Beslutning at skrive sit Fædrelands Historie, dog gav han intet Løfte derom førend i første Halvdel af Aaret 1578. Saa fik han, ved Kongebrev af 10 Juni, Løfte paa Historiografen Hans Svanings Prælatur ved Ribe Domkirke efter hans Afgang, dog saa, at hvis det var det første, der blev ledigt, skulde en anden have det, som allerede havde faaet Løfte derpaa, men Vedel skulde da forsørges med det næste. Forinden skulde han først hjemsøges af en stor Gjenvordighed. Han havde 1576 trolovet sig med Hans Svanings Datter Maarne, og holdt Bryllup med hende i Ribe den 30 Juni 1577. Nogle Uger efter førte han hende med sig til Kjøbenhavn, men hans Glæde var kort. Da han med sin unge Hustru næste Aar i Slutningen af Juli besøgte Ribe, blev hun samme Dag som de ankom angreben af en hidsig Febrer, og døde Dagen efter kun halvfyttende Aar gammel. Vedels Venner søgte at opmuntre ham ved at meddele ham allehaande historiske Sager og Mindesmærker, men hans store Sorg fremlyser af hans Brev til den daværende kongelige Sekretær, Arild Huitfeld. „Jeg fortæres, skriver han, af den bitreste Sorg, og seer mig forgjæves om efter nogen Trøst, uden naar jeg vender Tanken bort fra denne vor Elendes Forfængelighed til Beskuelsen af det evige Liv. Studeringer, der forhen vare min højeste Lyst, røre mig nu lidet, og var du hos mig, vilde du see, hvorledes mine Musen sørge.“ I samme Aar overgav han imidlertid sin maaskee tidligere forfattede latinske Afhandling om den danske Historieskrivning (Commentarius de scribenda historia Danica) til Niels

Aaas, og havde flere historiske, kronologiske og sproglige Arbejder for, af hvilke det vigtigste var Udgaven af Adam fra Bremens Historia ecclesiastica. En gammel Pergamentskodex deraf havde han faaet fra Klosterbiblioteket i Sorø, men Forfatteren kjendte man ikke. Det fandtes kun Begyndelsesbogstavet af hans Navn, og at han var Kannik i Bremen; ved Sammenligning med Helmold udfandt Vedel, hvem det var, og udgav dette vigtige Skrift (1579). Udgaven, der hører til de sjeldne Bøger, vil stedse være et levende Minde om Udgiverens historiske Dygtighed og Lærdom.

Endelig kunde Vedel (1581), da han i August 1579 havde faaet ubetinget Løfte paa Svaninge Præstatur efter dennes Død, flytte til Ribe. Han havde (1580) trolovet sig med Mette Hansdatter, en Datter af Biskoppen i Ribe, Hans Laugesen, der var en Svigerson af Hans Tavsen. Kongen gav ham Tilladelse til at tiltræde et Kanonikat i Ribe, og han fik et hverligere Tillæg paa to Aar. Han holdt Bryllup i Ribe i August 1581; hans Svigerfader overlod ham en Gaard i Skolegaden paa det saakaldte Liliebjerg. Saaledes var det verdslige ordnet; og nu er det smukt at see, hvorledes han med stedse tiltagende Iver forberedte sig og hengav sig til sin aandige Gjerning, Maalet for hans Liv, Gjenstanden for alle hans Tanker. Ligesom Suhm foreskrev sig selv Vanskelighederne ved at skrive den danske Historie, saaledes søgte Vedel ogsaa at klare for sig hvad det var han havde at gjøre. Den nysanførte latinske Afhandling oversatte han paa Dansk (Om den danske Historie at beskrive), som om han derved vilde vise, at Modersmaalet skulde være det Sprog han vilde bruge. Han udviklede heri, nærmest uden Tvivl for sig selv, hvorledes Historieskriveren først maa udlæse sin

ligheb indfældes udi Historien, o. s
det klart, hvorledes han beskjæftiged
arbejder, og stedse vandt fastere Fodfæs
lige Betragtning over Historieskrivni
Korografien. Sin Dygtighed i denn
ved et Kort over Island med en kort
Wegener, i næsten et Par Aarhundre
det bedste Kort over denne mærkelige
han sin Opmærksomhed paa de spr
Vigtighed, hvilket var en ganske ny og
Og ikke uden Forargelse for sine San
at betragte Saxo med kritiske Blik.
tagender oplyses for en Del ved nogle
af hvilke den ene er utrykt (Methodus
historiam Danicam), den anden, som
Kaas, udgivet i Slesvig (Oratio de o
regni Daciæ. 1584). Denne saakaldte
Brudstykke af et større ethnografisk Værk,
dels ved sine ny Anskuelser, dels ved
hvorledes hans Mod voxer under A

de paa samme Gjenstand, Fædrelandets Historie; og Vedel fralægger sig udtrykkelig (i Brevet til Hvitfeld) at han skulde have faaet sine Samlinger til Danmarks Historie af Svaning. Endelig fik han efter Svanings Død (den 20 September 1584) den saa længe forventede Prælatur, der siden i en lang Aarrække blev betragtet som den kongelige Historiografs faste Besolding; men en Udnævnelse til Historiograf findes dog ikke, i det mindste haves ingen Bestalling. Flere Gange havde han søgt om Understøttelse og Bistand til Rejser i Landet. Det opnaaedes ikke. Han gjorde derfor et Forsøg paa egen Haand. I Begyndelsen af Juni 1586 drog han fra Ribe, og i Slutningen af samme Maaned var han paa Uranienborg hos Tyge Brahe, just paa den Tid, da Dronning Sophie aflagde et Besøg der. Ved Bordet gjorde Tyge Brahe Dronningen opmærksom paa, at Vedel havde samlet gamle danske Viser; Dronningen bad ham om dem, og dette blev Anledningen til den mærkelige Samling af Kjæmpeviser, som Vedel siden udgav. Han opholdt sig ogsaa i Skaane, og indhentede iblandt andet Oplysninger om Malmø. Efter at være kommen hjem i August, brevvexlede han ydermere med de Mænd, han havde søgt Oplysninger hos, og fuldendte 1587 en almindelig dansk Kronologi, samt de danske Kongers Genealogi. Prøver deraf meddelte han bag sin Ligprædiken over Frederik den Anden, som han holdt i Ribe, men udgav i Kjøbenhavn under sit Ophold der 1588. Han tog nemlig dertil, for under Mindreaarsregjeringen at faa Tilladelse til at gjennemrejse Landet, og indgav sin Begjering derom til Jørgen Rosenkrands; uden kongelig Understøttelse kunde han naturligvis ingen Adgang faa til Arkiverne. I denne Begjering omtaler han Vigtigheden af en almindelig Landsbeskrivelse som Indledning til Historien, og hvor godt

det var med egne Øine at have seet de mærkelige Steder, samt hvor fornødent det var at opsøge og benytte de Diplomer og andre Efterretninger, der endnu kunde findes. Efter fuldendt Reise vilde han da give en almindelig Tavle og nogle andre mindre Tavler paa hvert Land og stor Sø for sig (et dansk Atlas); og endelig haabede han saa, omtrent paa et Aars Tid, at fuldende sin Historie. „Og efterdi, yttrer han, mange forlænges efter Historien, og en Part mene, at jeg er for langsom dermed, vilde jeg gierne at de befindede hvad der hører til at skrive en fuldkommen (fuldstændig) Historie, som af ingen Mand paa noget Sprog er tilforn beskreven, som det udi Sandhed haver sig med vor Krønnike, udi hvilken megen Vanskelighed med Aar at beregne og mange andre drabelige højvigtige Stykker forefalde, som ikke kunne saa hasteligen overfares, men bør med god Besindighed at indføres udi Historien, som det sig bør, saa det sidste kan svare til det første, og det første komme over et med det sidste." Sin Begjering opnaaede han; han fik kongeligt Pasbord (af 16 Juli 1588) til en Reise paa et Aar igjennem Riget og Fyrstendømmet Slesvig Holsten, for at opsøge historiske Dokumenter. Reisen varede henimod to Aar, han endte den ind i Aaret 1590. Hvor stort Udbyttet har været, kan ikke med Sikkerhed bestemmes; men det svarede ikke til hans Forventning, og, ikke at tale om Reisens Langsomhed og Besværligheder paa de Tider (han omtaler selv, hvorledes han 1588 børløs maatte blive liggende paa Kallundborg Slot hos Hak Holgersen), lagdes der ham adskillige andre Vanskeligheder i Vejen. Naar han senere talte derom, sagde han: „jeg maatte næppe stedes ind paa Kapitlet at see deres Brevkister, end sige faa noget ud af dem; det er Klosterforstanderne vel vitterligt." Han samlede imidlertid ikke blot Diplomer, men optog tillige allehaande Ud-

maalinger, for at bestemme Stedernes Polhøjde, Afstande, o. desl. Efter sin Hjemkomst skrev Vedel den udførlige Fortale til sin Krønnike, og gik, som han havde foresat sig, over til den endelige Udarbejdelse af sit Værk. Forarbejderne vare endte; Arbejdet selv var forhaanden. At det, som han og andre mente, skulde endes paa et Aar eller to, var en sangvinsk Forventning. Naar han saae paa sine Samlinger, kunde dette Haab staa for ham; hvo har ikke strax i Begyndelsen seet sin Gjerning som fuldendt, og i dette Aandesyn, der udvider Sjælen, vundet Kraft til at fuldføre den. Men dette Haab maatte snart tage af, naar han gik ind i Historiens enkelte Mangfoldigheder. Der laa Anstødssten, der Sten for Sten maatte ryddes af Vejen; og selv den Tanke, at han skulde skynde sig, maatte sinke ham. Derhos maa han allerede ved denne Tid have mærket Bagtalelsens Tand gnave paa sig, skjønt der ikke bør tillægges hans Ytringer mere Vægt end der ligger i dem. Der udkom næsten intet Skrift paa denne Tid, uden at Forfatteren i Fortalen klager over og værger sig imod Bagtalere og Skumlere; men Vedel maatte mere end nogen anden være udsat for falske Domme; han stod i sin Tid som en Abnormitet. For hele den lærde Verden var dette danske Væsen en foragtelig Ting; og for dem, der gave sig af med Modersmaalet, var utter det hedenske Væsen en Forargelse. Han maatte saaledes høre Dadel fra begge Sider. Han stod heri over sin Tid, og just derfor skal han hædres. Ordene i hans Fortale, der ingenlunde maa udlægges som et Bevis paa, at han troede sig beluret af Fjender, og derfor intet udgav, maa forklares efter den Sammenhæng, hvori de staa. „Denne usle Skrivesyge, siger han, denne historieskrivende Pøbel foragter jeg; jeg er omgiven af særsindede og avindsyge Mennesker, som nok ville komme frem, og paa mig forny deres Mynt, efter-

ſom der nuomſtunder intet er ſaa ret ſagt eller ſaa vel gjort, at det jo ved Klaffertunger ſkamferes og vanrygtes". Netop den ſidſte Yttring forekommer hos alle; og Sammenhængen, hvori hans Ord ſtaa, viſer, at han ikke ventede ſig andet end Anfald, forbi han nu kom med diſſe Fabler, med dette Træværk, og ikke med aandelige Sange. Imidlertid ſkred Arbejdet fremad; hvad der er os levnet deraf, beviſer det. Medens han ſaaledes ikke i noget Øjeblik tabte ſit Maal af Øje, beſørgede han andre Arbejder udgivne, der længe havde været forberedte. Et Familieanliggende gav ham Anledning til at udgive Synningii i forrige Tidsrum omtalte mærkværdige Skrift om de filoſofiſke Studiers Fornødenhed for Theologen (1591). Det er den første Bog, der blev trykt i hans eget Bogtrykkeri, til hvis Oprettelſe han for nogle Aar ſiden havde faaet Privilegium. Han havde ſin egen Bogtrykker, Hans Brun. Dronning Sophie mindede ham om de gamle danſke Viſer, han havde lovet hende; han gav hende dem nu, ikke i en Afſkrift, men i en trykt Bog, hvilket jo var langt ſømmeligere; og denne Udgave af Kjæmpeviſerne, der udkom i Midten af ſamme Aar, var, hvad der end kan indvendes imod den, det første i ſit Slags, var nok til at bevare hans Navn, ſaa længe danſk Sprog og danſke Sange ere til. Ingen af diſſe Skrifter kunde være nogen væſenlig Hindring for Krønnikens Fremme. Om han ogſaa ſtrax havde begyndt Udgivelſen deraf, det vilde heller ikke have hjulpet. Det var ikke hans Opſættelſe eller Sendrægtighed, der var den rette og ſande Hovedgrund til hans Fald. Sagen var ligefrem, at Hofgunſten havde vendt ſig, at der var en anden, der ſkulde have hans Beſtilling. De hiſtoriſke Kjendsgjerninger lægge det for Dagen. Regjeringen i Chriſtian den Fjerdes Mindreaarighed er intet Glandspunkt i vor Hiſtorie. De regjerende Herrer ſynes at have haft

svage Øjne; de Lys, der den Gang brændte i klar Lue i Literaturen, skare dem i Øjnene. En ny Generation steg op, og den gamle maatte vige. Tyge Brahe blev tilsidesat, og tænkte allerede 1591 paa at forlade sit Fædreland; ham stod hele Europa aaben. Det kunde ikke være Tilfældet med en Mand, som Vedel, der havde sin Rod, sin Vært alene i Fædrelandet. Hans Frimodighed var, ligesom Tyge Brahes Stolthed, maaskee gaaet vel vidt, og det er ikke usandsynligt, at den unge Konge ogsaa var bleven indtaget imod ham. I sin Ligtale over Frederik den Anden havde han som en høiere Herres Tjener aabenlyst og for alle forstaaelig omtalt Aarsagen til hans Livs Forkortelse (ved Drik), „som næppe nogen anden skulde have gjort". Hans Ord vare: „Hans Naade var altid af Naturen i sig selv en før, karsk, tidig Mand, og ikke nogen Tid, det man veed af at sige, haft nogen synderlig stor Krankhed, saa hans Naade gik dermed til Sengeleje. — Man mener vel, at dersom H. N. kunde haft Aarsag, for fremmede Førsters og udlændiske Legaters og andre sine gode Mænds daglige Omgjængelse, at holde sig fra den almindelig skadelig Drik, som nu over al Verden, iblandt Førster og Adel og den menige Mand altfor meget gjængs er, da syntes for menneskelige Øjne og Tanker, at H. N. kunde levet mangen god Dag længer. Men dette er nu forgjæves at disputere om. Døden vil have en Aarsag." At en saadan Yttring maatte berøre Kongens Omgivelse og fortørne selve den unge Konge, er øjensynligt. Men i alt Fald stod der en anden Mand frem som Vedels Medbejler, ligesom Vedel i sin Tid var staaet frem mod den gamle Svaning; og et haardt Slag ramte den Mand, der udenfor sit Fædreland intet havde, hvortil han kunde hælde sit Hoved, hvorved han kunde vederkvæge sin Aand, og som var sit Modersmaals Prydelse. Niels

Krag, der ligeledes var født i Ribe, og var en Slægtning af Peder Hegelund, havde ſtuderet i Wittenberg og var ved et franſk Univerſitet 1588 bleven doctor juris; efter ſin Hjemkomſt blev han 1589 udnævnt til extraordinær Profeſſor i Hiſtorien, 1592 til Prof. i det græſke Sprog. Da han i næſte Aar i et offentligt Ærende blev ſendt til Skotland, ſatte han ſig ved ſin raſke Færd imod Bothwell, da denne vilde bryde ind i Kongens Værelſe, i megen Gunſt hos Kong Jakob; og vandt megen Anſeelſe hos Kongens lærde Mænd, iſær hos Petrus Junius. I Begyndelſen af Aaret 1594 kom denne til Danmark, og kom ofte ſammen med Niels Krag og Venuſinus. De talte engang om Buchanans Skotlands Hiſtorie og de Fejl, han havde begaaet, naar han berørte danſke og norſke Sager; men det kunde undſkyldes, da de Danſke ſelv havde været ſaa forſømmelige i at ſkrive deres Lands Hiſtorie. Petrus Junius ytrede, at derfor burde de tvende danſke Mænd, der jo ſelv havde Evner og Kundſkaber dertil, tage ſig deraf, men iſær henvendte han ſig til Krag. De regjerende Herrer fik Kundſkab om denne Samtale, og Krag blev udſeet dertil. Naar man nu betragter, hvorledes denne Sag blev bragt paa Bane, ſaa tænker jeg det er tydeligt, hvor lidet det kunde have nyttet, om Bedel end havde udgivet ſin Hiſtorie; han kunde dog ikke være den rette Mand, thi til hvad Nytte kunde en danſk Hiſtorie i Modersmaalet være for de fremmede Lærde; de kunde jo ikke læſe den. Bedel havde dog endnu en Beſkytter, Kansleren Niels Kaas, men han døde den 29 Juni 1594; og ſamme Dag udgik der et Kongebud til Adelen i Danmark og Norge, ſiden til de andre Stænder, at de ſkulde meddele Krag hvilke Dokumenter og Antikviteter der hos dem maatte findes, efterdi han havde paataget ſig det Hverv at ſkrive vor danſke Hiſtorie og vore Kongers

Bedrift, saa at vi, saavel som andre Nationer, kunde have en ordenlig Historie og Krønnike. Vedel søgte at værge sig. Han rejste til Kjøbenhavn i Juli; den 25de var han paa Slottet, men der forkyndte Hvitfeld og Fris ham den Beslutning der var tagen: endnu et Aar maatte han nyde den Prælatur, der var tillagt ham, naar han lovede at meddele Krag de Aktstykker, han havde samlet. Niels Kaas blev begravet den 28de; Vedel bivaanede Ligbegjængelsen, og næppe var han kommen vel udenfor Kjøbenhavns Porte, førend Krag, den 31te, fik sin Bestalling. I Følge den skulde han først forfatte Christian den Tredies og Fredrik den Andens Historie (Grunden sees let); derpaa skulde han begynde med den ældre Historie fra Kong Frode (en smuk Orden!) og supplere og fortsætte Saxo; alt paa Latin. Dette Arbejde skulde være færdigt paa sex Aar eller om muligt før. Derhos fik han Løfte paa en Prælatur i Ribe. Vedel kunde forudsee sin Skjæbne. Hans Svigerfader, Biskoppen, døde i August 1594; da søgte han Bispedømmet. Præsterne samledes til Valget, men Rigsraadet sendte dem Befaling at vælge Mester Frands Nielsen, Lektor i Theologien i Roeskilde; han undslog sig. Efter flere Forhandlinger fik endelig Peder Hegelund med flere Præster Befaling at indfinde sig i Kjøbenhavn; og her bestemte Rigsraadet Hegelund til Biskop 1595. Vedel fik derimod i Foraaret 1595 Befaling fra Rigsraadet at udlevere alt hvad han havde modtaget af Niels Kaas eller selv samlet paa sin Rejse. Forgjæves gjorde han Modforestillinger i Breve til Lensmanden paa Riberhus, Valdemar Parsberg, og hans Velynder Albert Fris. „Det han havde faaet af Niels Kaas og i Klostrene, yttrede han iblandt andet, var lidet eller intet; det meste han besad var samlet ved hans egen Læsning. Og det, mente han, var jo hans virkelige Ejendom; den Danne-

mand Niels Krag burde dog ikke forlange hans Sved." Et endnu skarpere Kongebud af 21 Maj paabød, at Udleveringen skulde skee, ikke blot af Vedels, men ogsaa af Svanings Samlinger. Afleveringen begyndte Aarsdagen efter Niels Kaases Død, og den første varede i fire Maaneder. Krag fik dernæst, den 8 Juli, Brev paa Vedels Prælatur, rejste selv til Ribe, lod sit Kongebrev læse i Kapitlet, og modtog selv den anden Aflevering. Ved denne Lejlighed afpressede han Vedel endnu mærkeligere Samlinger til den nyere Historie; og endda havde han ikke faaet nok. Der udgik et endnu skarpere Kongebud den 18 Oktober, at Vedel skulde aflevere hvad han endnu havde til Kongens Sekretær Sigvard Beck. Til ham maatte han da afgive sine egne fuldstændige Udarbejdelser, endog Planen til det hele Værk. Dybt bøjede han sig under den mægtige Haand, der havde lagt sig paa ham. Ikke uden Bevægelse kan man læse Slutningen af den Beretning han indsendte om Afleveringen: hvorledes han haaber, at de trykte Historiebøger, som han i tredive Aar havde samlet og kjøbt for sine egne Penge, vilde man dog ikke begjere af ham; ikke desmindre skal hans ganske Liberi staa hans naadigste Herre Prins og hans Naades tilforordnede Regjeringsraad aabet fore, og paa det underdanigste meddeles, om de deraf noget begjere; samt med hvilken Ængstelighed han frygter for, at endnu en eller anden beskreven Lap Papir skulde have undgaaet hans Opmærksomhed. „Disse forskrevne Dokumenter, siger han, ere de Dokumenter, Breve og Handel, som jeg her udi Riget haver i min Tid kunnet samle og opsøge, med hvis som jeg selv skrevet haver, og nu overantvordet fra mig efter kongelig Majestæts Befaling, og ikke med min Vidskab haver noget saadant ydermere i min Være, saa sandt hjælpe mig Gud i Himmerig! uden hvis prentet Krøn-

niker jeg haver i mit Liberi, og hvis jeg haver nogen beholden Gjenpart af den Del, jeg haver antvordet fra mig. Findes der nogen ringe Ting, enten Vers, Digt, Viser, Registere eller saadant andet, som kan dog have en føje Ting paa sig og kan være henlagt mig uvitterligt iblandt mine Bøger, vil jeg gjerne det meddele den Dannemand D. Niels Krag, saasnart jeg det finder."

Det er i Korthed Indholdet af Vedels literære Liv i femten Aar indtil hans Fald (1580—1595). Han var da 54 Aar gammel, og levede endnu i tyve Aar. Nogle Aar af denne Tid havde han tilbragt paa Rejser, adskillig Tid paa Brevvexlinger, den meste i sin Studereſtue; alle til eet Øjemed. Da han havde overſat Saxo, undſlog han sig først for at forfatte en fuldstændig Danmarks Historie som en Gjerning, der overſteg hans Kræfter. Efter at have gjort adskillige Samlinger, fattede han Ideen levende for Øje, og saae den ligesom virkeliggjort for sig. I Fantaſien maa alt hvad stort er være til, før det kan udføres. Han talte derfor derom som noget, der snart var eller kunde blive færdigt. Men til Iværksættelsen krævedes Forarbejder, Samling af Stof, der hidtil var ubearbejdet. Han erhværvede det. Der var kun eet Forarbejde, Saxo, og det endda kun for en ganske kort Tid, thi over Halvdelen af Saxo maatte underkaſtes en gjennemgribende Kritik. Alt det laa i Vedels Plan, og han begyndte paa Udførelsen. Hele Partier deraf vare i det mindſte færdige, da Regjeringen paa een Gang berøvede ham alle hans Arbejdes Frugter. Hvad han havde udarbejdet og hvad han kunde have udarbejdet, det lader sig vanskelig afgjøre; thi alle hans historiſke Samlinger bleve splittede ad til alle Sider. Af det, som han maatte af med, og som han sikkert nødig vilde af med, hans egne Udarbejdelser, den almindelige Kronologi, Svend Tve-

skjægs Historie og Fortsættelsen af Saxo til Christopher den Anden, er kun Svend Tveskjægs Bedrifter tilligemed Fortalen til den danske Krønnike senere udgivet (af Joh. Lauerentsen, 1705). Noget findes i Haandskrift.

Om Vedels sidste Leveaar er kun lidet bekjendt; han havde mistet sit Maal og sit Mod. Det hedder hos nogle, at han fik Eresoprejsning, men det grunder sig kun paa en Beretning af en Præsteson fra Skjerbek, der siger, at han blev indsat i sine forrige Værdigheder (dignitatibus præstinis) og triumferede over sine Medbejlere. Hegelunds Kalender vidner derimod, saavelsom alle andre Omstændigheder. Vedel beholdt sit Kanonikat, men Prælaturen, som han havde mistet, fik han ikke mere. Da han ingen Bestalling havde som Historiograf, saa behøvede man ikke at tage den fra ham; at indsætte ham igjen i denne Bestilling, vilde jo have været latterligt, efter at man havde taget alle hans Samlinger fra ham. Han blev flere Gange valgt til Kirkeværge, og steg ved sin Alder op til at blive Kapitlets Senior. Han brevvexlede med flere Lærde, som Tyge Brahe og Englænderen Cumden; uden Tvivl samlede og udarbejdede han ogsaa noget, en Ørkenvernes Historie og Bidrag til Kalmarkrigen; men kun udgav intet mere. Ogsaa hans strevne Samlinger bleve splittede ad. Kun af de gamle Folkeviser blev der bevaret en Del, hvoraf Mette Gjøe udgav den første Part (Tragica 1657). Vedel døde den 13 Februar 1616; hans Hustru 1633. Han efterlod tre Døttre og sex Sønner, der havde en talrig Efterslægt, som endnu ikke er udøde.

Alle Vedels Strifter vande en oprigtig og ærlig Gudsfrygt. Indskriften over hans Bibliothek begyndte med: Deo ac Musis sacer est hic locus; og endte paa Hebraisk med: helki elohim leolam, min Del er Gud evindelig. I sine

religiøse Meninger hældede han til Niels Hemmingsens Anskuelser. De kirkelige Festdage iagttog han nøie, og afholdt sig i Fastetiden fra Kjødspiser; og det er et Familiesagn, der ikke modsiges af Tidsaanden, at han Langfredag tog sine Børn ind i sit Studerekammer, og piskede dem med Ris til Blods, eller, som Wegener smukkere siger, lod dem i sin kristelige Nidkjærhed fornemme den hudflettede Frelsers Lidelser. Kannikerne i Ribe sagde om ham: Vi have en Senior, der er from og gudfrygtig, klog og raadsmild, der gjerne gabner sin milde Haand for syge og fattige Medmennesker, men ogsaa haandhæver Sandhed, tør vel staa paa Retten og sige Nej for Uret. Et lignende Vidnesbyrd giver Vertel Knudsen ham ved hans Død, i et Brev til Paulus Martinjus i Lund. (Senex fuit ingenio alto, alacri, sine fuco aut fraude, pietatis amans, virtutis fervidus et constans cultor et longiore vita dignus). Ligesaa omhyggelig som i Livet var han i at søge og hævde Sandhed i videnskabelige Undersøgelser. Foruden sine historiske Studier og til deres Fremme var han ogsaa opmærksom paa sproglige Oplysninger, og paa nogle saadanne Bemærkninger skrev han: intet er ubetydeligt, intet maa oversees. (οὐδὲν μικρον, οὐδὲν παραφρονητεον). Denne Afvexling med Arbejde kaldte han: at give sig til Hvile. Hans Hjertes Enfoldighed udtaler sig endelig i hans Sprog ved en elskelig Naturlighed og Simpelhed, ved en Troskyldighed, der undertiden hæver sig til Kraft og Højhed.

Til ret at bedømme Vedels Fortjenester af Literaturen er det nødvendigt at see ham i alle hans Omgivelser; det fortrinlige vil da hæve sig frem, og Manglerne træde tilbage, fordi de vare uundgaaelige. Hans største Fortjeneste er hans danske Sind og hans Kjærlighed til Modersmaalet. Heri overgaar han alle sine Samtidige. Men i sig selv

staar hans Sprog og Stil under Christiern Pedersens. Det danske Sprog havde længe ligget brak, især i historisk Henseende, en stor Del deraf var ødelagt, næsten tabt, og Bedel skulde nu finde eller skabe Udtryk for en hel Del Forestillinger og Ting, som ingen havde. Med al sin Kjærlighed maatte han da hildes i de Snarer, som Latin og Tyst og Tidens Vidtløftighed lagde paa ham, som paa alle. Dog er den Roes heller ikke ringe, at være den første i sin Samtid. Den Omhu, hvormed han forberedte sig til og vilde anvende paa sin Histories Udarbejdelse, har jeg allerede søgt at oplyse. Han var ikke heri langsommere, end han maatte være, end det lidet behandlede Stof krævede. Det var en alvorlig, dybsindig, koleriſt Mand, der maaskee behøvede Tid for at faa Bugt med Vanskeligheder, men han havde ogsaa disse for sig. Det var ikke Stykværker han vilde frembringe; han foragtede „denne historieskrivende Pøbel". Levningerne af hans lingvistiske Arbejder oplyse os om det Savn han følte paa Sprogarbejder; han samlede islandske Ord, danske forældede Ord, søgte at forklare deres Oprindelse, optegnede Egennavne, Runealfabeter, Runeindskrifter; han havde ikke alt dette, han vilde have tilvejebragt det, hvis han havde kunnet. Det foresvævede ham, at Kundskab i det islandske Sprog var nødvendig, for nogen kunde heldig at komme igjennem den gamle Historie, men hvorledes skulde han historisk kunne anvende et Studium, der først senere blev til. Det historiske Stofs Kilder vare enten ubekjendte eller utilgjængelige eller ubearbejdede; han udgav jo selv først Adam fra Bremen. Modersmaalet, som det da var, var vanskeligt at behandle. Krag, der skrev paa Latin, i et Sprog, som det var let at behandle, og om Begivenheder, hvis Stof var let tilgjængeligt, anvendte otte Aar til at udarbejde de første seksten Aar af Christian den

Tredies Regjering, og kom heller ikke videre. Saa kjært det end vilde have været os, for det danske Sprogs Skyld at have ejet i det mindste større Dele af Fædrelandets Historie bearbeidede af Vedel med den inderlige Kjærlighed til sin Gjerning, som han overalt lægger for Dagen, saa kunne vi dog let skjønne, at denne Gjerning især i kritisk Henseende maatte blive meget ufuldkommen, selv naar han nærmede sig den nyere Tid. At han endog under gunstige ydre Omstændigheder nogensinde vilde have fuldført sit Værk, er tvivlsomt. Han vilde ikke have fuldført det, fordi han ikke kunde, fordi ingen paa den Tid kunde det, fordi et Arbejde efter den Plan, der foresvævede ham, ikke kunde frembringes, hverken i femten eller tyve Aar, fordi det var en Umulighed. Havde han fuldført det umulige, ja, saa havde han i Sandhed været en stor Mand; men en tro Sjæl var Vedel, en stor Mand var han ikke. Det er noget andet. Han besad ikke den Uafhængigheds- og Frihedsfølelse, uden hvilke en Historieskriver ikke kan virke. Der var noget forknyt i Tiden, han delte dens Brøst og var ikke hævet over dens Fordom. Den kjendte lidet til det Liv, som kommer indenfra og indenfra holdes vedlige, og uden hvilket intet stort Værk kan frembringes. Men det vilde dog være ubilligt at bebrejde ham det mere end de andre Forfattere. Idelig er det ikke dem, der paa egen Haand, af en uimodstaaelig indre Drift fatte Ideer og søge Midler til at udføre dem; det er de høje Patroner, der have opfordret dem til alt hvad de gjøre; det er under deres Vinget de ty, for at finde Fremgang for deres Gjerning; og naar Gunsten flyver bort, saa er det tillige fordi med Arbejdets Fremme. Ved Niels Kaases Død var Vedels Virksomhed lammet.

Det har været lagt Vedel til Last, at han altfor let ved andre mindre Arbejder lod sig afdrage fra sin egentlige

Livsgjerning; men for denne kunde det ingen væſenlig Hindring være, at han ikke undſlog ſig for Livets nærmeſte Krav. Denne ſtore Mening om hans Lærdom og Talenter, hedder det, gjorde Folk tilbøjelige til at forelægge ham de forunderligſte Opgaver. Hans høje Patroner forlangte Ligprædikener, Digte, Epitafier o. desl., ja saa vidt gik det med de Ting, ſom man troede at kunne fordre af ham, at Kongen ſelv tilſendte ham en Sild af forunderligt Udſeende, og forlangte hans Betænkning derover. Han ſkulde have haft Kraft til at undbrage ſig ſligt. Og hvorfor det? Vare ſlige Ting, ſom for hin Tid vare ſaa vigtige, for vor Smaating, nogen virkelig Forſtyrring, og kunde han undbrage ſig derfra? Noget hørte til hans borgerlige Stilling. Naar en anſeelig Mand, en god Ven døde, maatte han ſaa ikke ſkrive et Ligvers over ham? Sømmeligheden krævede det. Naar Dronningen forlangte Folkeviſer, ſkulde han ſaa lade være at give ſig af med dem? Og kunde han kaſte den Sild bort, ſom hans Konge ſendte ham, og ſom ſatte de Lærde i Bevægelſe næſten hele Europa over? Diſſe Sildehiſtorier ere herligere Beviſer paa Tidens ejendommelige Smag. Holberg fortæller paa ſin Maade, at den (1545) blev fanget en Sild i Øreſund af uſædvanlig Størrelſe og ſæregen Skabning; thi den havde et Hoved ſom et Menneſkes og paa Ryggen en Krone ſom en Munkekrone, og dens Klæder af Skjæl vare dannede ſom en Munkekaabe, ſaa man ſkulde tænke, at Munkene, der efter Reformationen ikke fandt deres Regning ved at være paa Landet, havde ſøgt Borgerſkab i Havet blandt de ſlaanſke Sild. Kongen lod denne Fiſk begrave i Kjøbenhavn, og ſendte en Afridsning af den til Keiſer Carl i Spanien. Frederik den Anden var i denne Henſeende ikke bedre oplyſt end Chriſtian den Tredie. Bedels Sild er en af de to, der bleve fangede ved Kyſten af

Norge 1587. Skarpsynede Folk kunde paa dens Skjæl læse Bogstaver, og udbragte det Ord vincemini. Disse Sild bleve førte ned til Kjøbenhavn, og, da Kongen var ovre i Jylland, sendte over til ham. Da han saae den med Indskriften, blegnede han og udbrød: Det betyder min eller min Kones Død (qui, terrore perculsus statim pallescit, et profert: Hoc ostentum vel mea vel uxoris mors est). De bleve ogsaa sendte til de lærde Professorer i Rostock; men ingen kunde ret udtyde dem. Nogle mente, det var Varsel for Fiskeriernes Aftagelse, andre for Krig mod Tyrkerne, og andre, at Dommedag var forhaanden. Vedel selv siger i sin Ligprædiken over Frederik den Anden, i Slutningen af første Del, hvor han opfordrer til Pønitense: „Den underlige Sild, som blev fangen i Norge og sendt hid til Kong. Maj. til Hattersleff un udi Decembri Maaned (Anno 1587) sidst forleden, og H. N. lod mig siden til Hænde skikke, er uden Tvivl en synderlig Brevdragere, med den Krone og de gamle Gottiske Bogstave, som herpaa endnu synes, maa vel skee, foruden anden fremfarne Betydning, at Fiskene i Havet skulle fattes og forsvinde, som Gud truer hos Profeten". Det var ham en ligesaa kraftig Opfordring til Bod og Bedring, som Blodregn, som det Barn, der blev født i Odense „uden alle Arme og Bene", og deslige Varsler, som han just ved samme Lejlighed omtaler. Da Kongen ikke fandt sig tilfredsstillet ved den Forklaring, man gav ham, sendte han Bud om overalt i Tyskland, om nogen kunde fortolke disse Karakterer, tilligemed dem paa en anden Sild, som var fanget samme Dag og bragt til Kongen af en Borger i Marstrand. Den franske Gesandt, Kongen af Navarras Gesandt, søgte efter Kongens Befaling Oplysning derom i Paris, og da lykkedes det endelig en sværmerisk Franskmand, „efter tre Dages Faste

og ivrige Bønner til Gud og hans Søn", at læſe Indſkrifterne: Paa den ene Side ſtod: Vici flumini nervum; paa den anden: Wai veri poculi, poculi, poculi (det ſidſte udtrykt ved en tre Gange gjentaget Figur af et Bæger).

Til at oplyſe Bedels hiſtoriſke Færd tjener ogſaa hans Udgivelſe af Kæmpeviſerne. Man finder ham ogſaa her omgivet af „tidvorne Mennesker", der paa ham vilde „forny deres Mynt". Det afholdt ham ikke fra at udgive dem. Det han frygtede for, og det var tilvisſe ingen ugrundet Frygt, var, at disſe Viſers Udgivelſe vilde blive udlagt ſom et Forſøg paa at fortrænge Guds Ord og at ſætte dem iſteden for hellige Pſalmer. Det er velgjørende for Bedels Minde, naar man ret ſætter ſig ind i, iblandt hvilke Mennesker han levede. Men det er ogſaa vederkvægende at ſee hvad der ved disſe Viſer fortryllede ham; det var ikke det, der fængſlede dem, der ſang Pſalmer. Det var den vidunderlige Poeſi, der var i dem, at „naar man dem ikkun læſer, da drage de med Magten et Menneskes Tanker fra al anden Ulyſt og Melankoli, ikke at tale om den ſubtilige og ſøde Melodi, ſom de ſjunges med." Med Henſyn dertil var hans Behandling halv tro, omtrent ſom ved Overſættelſen af Saxo. „Ligervis, ſiger han, ſom vi have funden dem for os, ſaa levere vi dem fra os igjen. Men er her noget rettet og forbedret, enten paa Rimen eller i anden Maade, med den ringe Fortegnelſe ſom er lagt til hver Viſe, det kan være en føje Ting, og Meningen er dog bleven den, ſom var tilforn." Ingenlunde ville vi da gaa i Rette med ham, fordi hans Behandling ikke ſvarer til vore Foreſtillinger. Selve hans Fejl viſe Attraa efter Sandhed og Skjønhed.

See om Vedel, Cimbr. liter. 2, 904. Zwerg, S. 484. Nyerup om Hiſtorieſkr. S. 68. Paludans Magazin for Lidende 1, 35. P. N. Thorup, Bidrag til Kundſkab om de Mænd, ſom ere udgangne fra Ribe Cathedralſkole. Ribe 1824. S. 82. Sammes Efterretninger angaaende Byen Ribe. Syvende Saml. 1839. med Grundtegning af Ribe. Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 541. 654. Dän. Bibl. 9, 266. D. Mag. 2, 174. 185. 241. Vedel-Simonſen, Saml. til Elvedgaards Hiſt. 3, 65. P. Pſalmedigtn. Forfatterne 1, 21. a. fl. Men nærmeſt er ovenſtaaende i alt det faktiſke et, ofte ordret, Uddrag af Wegeners Hiſtoriſke Efterretninger om A. S. Vedel, anden Udg. Da et Omrids af denne Mands Liv og Virkſomhed er en væſentlig Del af Literaturens Hiſtorie, hvem ſkulde jeg da heller følge, end den hiſtoriſke Forfatter, der, ligeſom Walter Scott paa ſin Vis, har udpresſet Pomeranſen indtil den ſidſte Draabe. I Anſkuelſen af Vedels Fald har jeg derimod ikke kunnet følge Wegener. Naar han antager, at Vedels Sendrægtighed, „denne evige Opſættelſe, og at han ſlet intet lod udkomme af ſin Hiſtorie, ganſke viſt var den rette og egentlige Hovedgrund til hans Fald", ſaa forekom dette mig ikke at være en tro Opfatning af Forholdene; hvorimod J. Mollers Ord, at „Vedel havde tabt Hofmændenes Gunſt og kunde derfor ikke længer være Rigshiſtoriograf", netop udtrykte det, ſom altid havde ſtaaet for mig. I Overensſtemmelſe dermed har jeg forſøgt at ſkildre Vedels Stilling; thi der bør og ſkal ikke uden afgjørende Grunde falde end ikke den mindſte Skygge paa nogen brav Mands Minde. Til Vedels Karakteriſtik: Wegener S. 214. 248. 227. Bertilli Canuti Epistolæ selectæ, S. 363. Vedels Sprog: J. Badens Skoleprogrammer: Symbola ad augendas linguæ vernaculæ copias e Saxonis Grammatici interpretatione danica. Hafn. 1780. 4. I Fortalen ſiger han om Vedel: cujus sermo purus, proprius, atque ut illo tempore venustus et elegans, mira quoque narrationis svavitate lectores adeo detinet et moratur, ut ne quidem qui possint ad latinum Saxonem recurrere vellent. Derpaa det ovenfor anførte. J. Møller, Jeſper Brochmands Levnet, S. 251. Udſigt over den gejſtlige Veltalenhed i Nyt theolog. Bibl. 20, 254. Da J. L. Heibergs Udſigt over den danſke ſkjønne Literatur ikke er i Boghandelen, meddeles hans Mening med Hensyn til den Plads Vedel indtager i Literaturen: Danſk Li-

teratur kan antages at begynde med Vedels Overſættelse af Saxo 1575. Det er det første Nationalværk, hvormed Sproget for en Tid fastholdtes paa et beſtemt Udviklingspunkt. Hele dets daværende Rigdom benyttedes og opbevaredes deri, hvorimod Vedels Samling af Folkeromancer ſnarere var et Arkiv for det forbigangne. Vedels Digte ere ubetydelige; ikke den ſkjønne Literatur, men Literaturen i Almindelighed begynder med ham. Vedels Dansk er ſimpel, kraftfuld, kjærnefuld. Den tyske Indflydelſe ſtandſedes ved Chriſtiern Pederſen, men iſær ved Vedel. Det var de første, der havde Stil.

Om Vedels Skrifter henviſer jeg til deres udførlige Omtale hos Wegener. Næppe behøver jeg at nævne den vidt udbredte, iſær ved Cand. J. Levins Fortjeneſte 1845—46 udkomne ny Udgave af Overſættelſen af Saxo. Forholdet imellem Originalen og Overſættelſen kunde give Anledning til en interessant Betragtning: For Post Hosger, Livieus læſer han heldig: Post hos Gen Livicus; for altum equum: album equum, en Læſemaade, ſom J. Grimm har optaget, o. ſ. v. Derimod læſer han endnu sirtvallinos agros for ſirvallinos, d. ſ. v. Det Sted hos Saxo, hvor der tales om Offeret til Frø: Fröbloth Sveones vocant, er hos Vedel blevet til: den Affgud Frø, ſom de Suenſke kalde Blod, o. ſ. v. I Oratio panegyrica oblata Frederico II. Hafn. 1580. 4. forekommer, Bladet B, det mærkelige Sted: Pertingit fructus huius Beatitudinis non ad *Tylenses* tantum, *quos Telemarchios esse reputo* in Noruegia, sed ipsos quoque Islandos.

Om Methodus seu ratio scribendi historiam Danicam ſee Wegener S. 103. 131. Om Commentarius de scribenda historia Danica ſſt. S. 102. 259. Nyerup udgav den 1787, men nærmeſt med Hensyn til hvad der kunde have meſt Interesse ved Suhms Udnævnelſe til Hiſtoriograf; efter Haandſkriftet er den udgivet af C. E. Secher.

Om Vedels øvrige Haandſkrifter ſee Wegener S. 79. 80. 83—84. 218 fgg. 256 fgg. 258. Om Planen til og Udførelſen af hans danſke Hiſtorie, S. 140. 172. 223 fgg. De linguiſtiſke Samlinger S. 227—228. (jf. Sibbern S. 161. Nova literaria maris Balthici 1698 S. 247.)

Adjunkt Kinch i Ribe har i Bladet Fædrelandet for 1854, Nr. 54, meddelt Oplysninger om Et hidtil ubekjendt Skrift af

Vedel, nemlig en Oversættelse af syv Psalmer af Petrarcha (Titelen mangler), Prentet i Kbh. af Andrea Gutteruitz. Fortalen er skreven i Kjøbenhavn S. Soffrins Dag 1577. Prøver deraf ere meddelte. Oversættelsen er i Prosa. Dette Skrift findes i Kongens Bibl. i Hjelmstjernes Samling i en yngre Udgave: Siu Gudelige Penitentze Psalmer, Som ere skreffne aff den høylærde oc naffnkundige, Francisco Petrarcha Florentino, mere end for tu hundrede Aar forleden, mit vdi Paffuedommet. Nu nylige forbanskет Anno M. D. XCIII. (i samme Bind som: Jacob Mattsøn Kisbenhaffns den LI. Penitentz Psalme. Bibliotheksassist. Petersen har gjort mig opmærksom derpaa).

Iblandt Vedels andre Skrifter bemærkes med Hensyn til Sprog og Behandling især hans Ni Prædikener: Den XC Psalme: Moses Guds Mands Bøn (etc.) M. D. XCII. Se Wegener S. 53. 189. I Tilegnelsen til Jack Holgerssøn omtales Vedels Ophold paa Kalundborg Slot.

Om Sildene: Tillægget til Vedels Ligprædiken over Frederik den Anden, 1588, hvor det i Kronologien under 1587 hedder: „En Sild met feldsame Bogstaffue paa, bleff tagen i Norge, oc ford til Kongelig Maiestat." Holbergs Danm. Hist. (Udv. Skrifter 16, 431). Pontoppid. Annal. 3, 509. Schlegels Stange 1, 67. 130. Nyerups Excerpter i Athene 1, 422. Munkesilden eller Sildemunken, Søemunken kaldet, der ogsaa omtales i Bussæi Relation om en Havmand (Bangs Saml. 1, 532), har Prof. Steenstrup oplyst at være en Blækspruttе (see hans Afh. i Steenstrups Dansk Maanedskrift Januar 1855). Udførlig handles der om den Sild, der blev sendt Vedel, i følgende Skrift: Divinorum characterum halecum dvarum, in littore Nortvvegico, Anno 1587 captarum vera lectio ab omnibus hvcvsque ignorata. Nec non prophetica explicatio, anno qvidem superiore scripta, nunc primum vero in lucem edita. In qva præcipua ferè omnia prædicuntur, quæ ad annum vsque 1628. in toto orbe terrarum futura sunt. Aetipante Franco Christi servo avtore. Anno 1591. 4. Uden Trykkested. Under Tilegnelsen til den udvalgte Fyrste Christian den Fjerde: Colingæ 30 Nouembris 1590. Forfatteren maatte flygte fra Paris, kom endelig til Dannmark, og forfattede sit Skrift i Kjøbenhavn. Om Indskrifternes Læsning siger han, efter at have omtalt sin Forbe-

redelse dertil: Tertia igitur ieiunij die, vigesima Septembris nouo stilo anni 1588 nocte media apertis mentis oculis per somnium legi characteres, quos frater - satis appositè in suo libro expresserat. (Ved denne nøiagtige Angivelse maa man uvilkaarlig tænke paa en lignende fra vore Dage af Runaalmoindskriften.) Skriftet findes i Hjelmstjernes Samling (1458. 4.) Sibbern omtaler det S. 141.

Denne Sildeskrift vedblev at beskjæftige de Lærde og Adelen. Christen Ferring i sin Skriffuerkunst S. 60 fortæller, at der var Skrift paa en Sild, der blev fangen i Ottesund 1614; den blev sendt til Lensmanden „Preben Gyldenstiern, som den strax lod afmale og mange got Folk tilstille" (han har et Træsnit af den); og han har selv haft en anden Sild i Hænde, der blev fangen i Ottesund 1618, med Skrift paa begge Sider, paa den ene med røde Bogstaver.

At der skulde udgaa Mænd fra Vedels historiske Skole, er, efter alle de Forholde vi nu have lært at kjende, lidet sandsynligt. De maatte i alt Fald søges i hans nærmeste Kreds. Men selv der opdage vi næppe andre, end hans Svigersøn, Gøde Lauridsen, Ægidius Laurentii (f. i Ribe 1568, Rektor i Ribe 1596, Erkedegn ved Kapitlet 1605, † 1627), der dog ikke har opnaaet noget historisk Navn. Hans Efterretninger om Kalmarkrigen ere mere en Samling, end en Bearbeidelse.

Andre Mænd gave sig paa egen Haand af med mindre Arbejder i Modersmaalet, blandt hvilke de mærkeligste ere: Morten Pedersen, Alban (f. i Grenaa 1536, Abbed i Sorø, Præst i Roeskilde, † 1596), der forfattede Absalons Herkomst (1589), og Christen Lauridsen Linved (i sin Ungdom en af Dronning Dorotheas Sangere, siden Præst i Bergens Stift), der atter oversatte Carions Verdenshistorie (1595) nærmest efter Herm. Bonni latinske Oversættelse. I Haandskrift henligger Hans Mogensens (Præst til Gjennerup i Skaane, siden Biskop i Throndhjem) Oversættelse af

Philip de Comines' Memoirer, der tillige som et Sprogværk i det mindste tilbels burde udgives; det er fra 1574.

Gode Lauridsen: P. N. Thorup, Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralskole. 1846. S. 88. Ny D. Mag. 2, 9.

Morten Pedersen: Biskops Absolons Oc Her Esbern Snaris Herrekomst oc Adelige Stamme: Desligeste Sore Closters første Fundatz oc Fundatores. Sammensceffuen met slyd aff Morten Pedersøn, den 50. Abbet i Sore Closter (det 412. Aar, effter Sore Closter bleff Funderit,) oc nu Sognepræst til Roskilde Domkircke, Anno Domini 1572 (etc. etc.) Kbh. 1589. 4. Tilegnet Kapittelsherrerne til Roskild og Lunde Domkirker. „Jeg troer, at samme hans (Absalons) Genealogj oc forne Sore Closters fundation met andet saadant, som her antegnet er, ingen steds ere bescreffne, vden hvis Jeg for nogle Aar siden meddelte den fromme Høylærde Mand M. Anders Veyle, som vor Saxonem da, saadan som den nu findis, lod vdgaa paa vort danske Tungemaal. Vilde Jeg derfor ogsaa lade dette trycke paa Danske for andre Velbyrdige oc fromme Folckis Skyld, som Latinen icke forstaar, oc lenge her effter haffue stundet, oc dette tit oc offte aff mig baade i deris scriffuelse oc samtale, begæret." Skriftet, der er vigtigt for Personalhistorien, har illuminerede Kobbere over de adelige Vaabener.

Chr. Laur. Linved: Cronica Johannis Carionis. Hvor vdi findis beskreffuen Tiden oc Aarene, oc huad der vdi skeet er fra Verdsens begyndelse (etc.) Forbedret aff Philippo Melanthone. Oc nu nyligen vdset paa Danske, oc forbedret aff Philippi Scriffter aff Christen Lauritzøn Linued, Guds Ords Tienere vdi Vig i Sogn vdi Bergenhuss Stict i Norge. Igennemlæst, Corrigiret oc Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. Vic. Ros. 1595. 4.

Hans Mogensens Oversættelse af Comines findes i Haandskrift i Stokholm, see Molbech i Hist. Tidsskr. 4, 133. Et Haandskrift paa det Kgl. Bibl. indeholder kun Kong Ludvig den Ellevtes Historie. Et tredie var i det historiske Arkiv under Ordenskapitlet, erhvervet ved Prof. Becker, nu i Gehejmearkivet; det indeholder baade Ludvig den Ellevtes og Carl den Ottendes Historie, men Begyndelsen mangler og Slutningen af Registeret.

Hvad Vedel ikke kunde naa ad den langsomme Granskningens Vej udførte Danmarks Rigskansler, Arild Hvitfeld, paa en nemmere Maade. Han gav sin Historie Aarbogsformen, og satte den især sammen af Dokumenter, som han kunde lade sine Skrivere afskrive. Arild Hvitfeld til Oddersberg (f. 1549 paa Bergenhus, hvor hans Fader, Christopher Hvitfeld til Berredsgaard, var Befalingsmand) rejste i sin Ungdom efter Adelens Skik udenlands, og steg siden i Statstjenesten fra Sekretær til Rigsraad 1586 og Rigskansler 1595 († 1609). Han begyndte med Udgivelse af ældre Love og historiske Arbejder, og hans historiske Hovedværk maa ligeledes betragtes mere som en Samling, end en pragmatisk Bearbejdelse. Som Rigets Kansler havde han Adgang til Arkivet, og kunde derved erholde mange vigtige Aktstykker. Disse indskjød han imellem hvad han kunde samle af andre Kilder, og ordnede det hele kronologisk. Saaledes skabte han et stort Værk, der, sine mangfoldige Mangler uagtet, næsten maa ansees for et Underværk: Danmarks Riges Krønike samt Bispekrøniken (1595—1604). Sin Virksomhed fuldendte han med Udgaven af Ælnoth (1602). Medens han selv i de faa Aar, da han forfattede de oldenborgske Kongers Historie, tillige hyppig blev brugt i Statssager, lod han sine Haandskrivere udføre Afskrifterne af de mangfoldige vigtige Aktstykker, der endnu gjøre hans Skrift til et uundværligt Arkiv for vor Historie, uagtet Udførelsen paa mange Steder er unøjagtig. Meget af Historien selv har han vel ogsaa ladet andre udbrage af de latinske Kilder, og saa selv ordnet det kronologisk. Ved at vælge en saadan Fremgangsmaade kunde han i saa kort Tid see sit Værk fuldendt. Ordenen deri paalagde ham heller ikke nogen Tvang. Han samlede først de oldenborgske Kongers Historie i omvendt Orden: Først udgav han Christian den Tredies

Historie (1595; Tilegnelsen er skreven den 8 Oktober, i samme Maaned, som Vedel i Sigvard Becks Overværelse afleverede sine sidste Aktstykker og Skrifter); han gjorde det af Taknemmelighed for denne Konges Velgjerninger mod hans Forfædre, og for derved „at tilegge og tilritze" andre, at de efter denne hans Anvisning vilde hvermere forfare og undersøge denne Konges Gjerninger og Bedrift; og siden paa Latine en mere sirlig og fuldkommen Historie om ham lade komme for Dagen. Derpaa fulgte Christian den Andens Historie (1596), thi han havde sat sig fore i sin Roligheb, siden han var kommen fra den daglige Hoftjeneste, og ved hans ringe Helbred, at forbinde og sætte tilrette hvad han paa adskillige Tider havde samlet. Frederik den Førstes Historie (1597) og Christian den Førstes (1599) udgav han efter at han var kommen at bo paa Dragsholm Slot (1597) udi bedre Ro end han havde tilforn. Ligesaa bar han sig ad med Fortiden; han begyndte ikke forfra, men med Knud den Sjette, fortsatte Saxo i tre Bind (1600, 1601, 1603) og gav saa (1603) Historien fra Dan til Knud den Sjette. Kirkens Historie eller Bispekrøniken sluttede det hele (1604). Efter paa denne Maade at have fuldendt sit Kredsløb eller Omløb, foretog han uden Tvivl Frederik den Andens Historie, som han ikke fik udgivet. Ved Behandlingen af den ældre Historie var han, efter hans egne Ord, blot Samler. „Udi den sidste (det vil sige, den første) Part at sammensætte, siger han, er mig hændtes det, som times Skippere og Styrmænd, at, naar de sejle paa ubekjendte Steder, maa de løbe varlige, indtage og sætte paa deres Sejl, løbe paa Lod og Kvintin, at de ikke skulle komme paa Grund og farlige Steder: saa haver jeg og her maat gjort. Jeg haver her fulgt hvad jeg haver fundet for mig hos Authores, intet af mit tilsat eller tillægget." Derover er

da ſamme Værk mere kontraheret end de andre. Saxo har han ikke fulgt i alt, kun i det, ſom troligt var; vil nogen læſe Fabel og Æventyr, faa maa han ſøge dem paa andre Steder. Dette oplyſer nokſom, hvor forſkjellig Hvitfelds Hiſtorie er fra Vedels Plan. Ligeledes ſtaar hans brede, vidtløftige Sprog, der er fuldt af fremmede og unødige Ord, langt tilbage for Vedels; men for Hvidtfeld var, i Følge hans Formaal, Sproget ogſaa en ren Biting. „Jeg agter ſøje om Stilen, ſiger han, Sandhed haver heller ikke megen Ords Prydning og Smykke behoff, men beſtaar alene ved Simpelhed og ſig ſelv; simplex enim veritatis est narratio, ut dicitur.“ Men denne Simpelhed, der juſt beſtaar i Naturlighed, har han ingenlunde kunnet opnaa; ſaaſnart han ſelv medbeler nogen Betænkning, overfylder han Stilen med Synonymer og Gjentagelſer. I Anſkuelſer et Adelsmanden Hvitfeld og den borgerlige Vedel naturligvis himmelvidt forſkjellige; Hvitfeld er ligeſom en aftrykt Type af en gammel ægte Adelsmand, der ſeer alting fra denne Stands Synspunkt, og ingen Anelſe har om Folkefrihed. Hvorfra Hvitfeld har hentet ſit Stof, kan for en ſtor Del ſees af hans Skrift; men hvor meget eller lidet han har benyttet andres tidligere Udarbejdelſer finder jeg ikke fuldſtændig oplyſt. Uden Tvivl har han benyttet flere næſten uden Afvigelſe. Hvad Udførelſen angaar, kan der kun i faa Tilfælde finde en Sammenligning Sted med andre. Gram har anſtillet en ſaadan imellem Hvitfelds Behandling af Chriſtian den Tredies Hiſtorie og Krags: Krag er kort og tydelig, Hvitfeld falder beſværlig ved unyttig Vidtløftighed; Krag er udførlig, Hvitfeld bryder af i Utide; Krag er rig, Hvitfeld mager; Hvitfeld, ſom dog havde Adgang til alt i Kongens Arkiv, forbigaar næſten ved hvert Aar mange betydelige Ting. Imidlertid er en ſtor Mængde Diplomer og Efterretninger redede fra

Undergang i Hvitfelds Krønnike; den er Frugten af mange Aars flittige Samling og af en levende Kjærlighed til Fædrelandet. „Mange fremmede Nationer," siger Hvitfeld, have længe forventet, at nogen skulde ogsaa lade vore danske Historier komme for Dagen, for at Udlændinger kunde vide hvad der imidlertid er forhandlet og skeet udi dette Rige; men ingen har dem sligt Arbejde turdt understaaet at foretage, en Part ledige og tomme paa Dokumenter, Breve, Annaler, en sikker Kronologi og hvis som hører til at skrive en Historie, andre velfindede og „tilvogne" dertil, men ubekvemme til at skrive herom og blottede for politisk Judicium. Jeg haver udaf lang Forfarenhed og Brug til Hove tilvejebragt adskillige Dokumenter, som hos Riget kunde findes; desligeste udi langsommelige Tider samlet hos Kapitle, Adelen og andre her i Riget, baade indenlands og udenlands, mange Dokumenter og meget, som hører til en Historie at skrive, opvakt dertil af naturlig Lyst og af Kjærlighed til mit Fædreneland, som Gud haver os alle indgivet, thi vi ikke ere fødte, som Plato mærkeligen siger, os selv til Gavn, men ere en Del pligtige vor Fædreneland, en Del vore Venner. Med stor Møde og Umage haver jeg brudt Isen for andre, og selv gjort chronologiam temporum og Historien." Og hvad han minder Kongen om gjensige vi til Nutiden: det er et Arbejde „af en svag skrøbelig Mand, udarbejdet til Hove". Paa dette Trin stod den danske Historieskrivning i Modersmaalet; det gjaldt først om, og det er jo meget naturligt, at faa samlet saa mange Kjendsgjerninger som muligt, lige meget hvem der forhen havde optegnet eller søgt at bearbejde dem.

A. Hvitfeld: Hofman, 1, 14. Wolffs Hist. Ordb. 7, 229 o. fl. Schlegels Slange 2, 247. 249. 291. Gram i Fortalen til Krag, S. 62. Sibberns Dom om Hvitfeld: Chronicon (etc.) tanta congessit diligentia, fide et φιλαληθεία, judicioque adeo accu-

rato conscripsit ac disposuit, ut licet erroribus chronologicis et mnemonicis haud careat, locum nihilominus principem inter monumenta Daniæ historica et mole et præstantia facile hactenus (1716) tueatur. Her betragtes hans Værk ſom en ſelvgjort Udarbejdelſe. „I Vedels Samlinger findes et Brudſtykke af Danmarks Hiſtorie fra 1241—1282; Hans Svaning anſees for Forfatter; Vedel har ſkrevet Rettelſer og Tillæg dertil. Sammenligner man det med Hvitfelds Erik Plovpenning, ſaa finder man hele Stykker ordret overensſtemmende, og Afvigelſen beſtaar meſt i, at Hvitfeld har indſkudt Aktſtykker". Wegener, Hiſt. Efterretn. om Vedel, S. 222. Her henthdes til en mere ſammenſtykket Udarbejdelſe. Brugen af tabte Kilder og Meddelelſe af Aktſtykker ſynes at være Hovedfortjeneſten. En udførlig Kritik er ønſkelig. „Flensborgeren Andreas Kellinghuſen taler i et latinſt Haandſkrift, ſom Worſaae har bragt med fra Dublin, om flere Haandſkrifter, deriblandt om Frederik den Andens Krønike af Hvitfeld, men han frygter den er tabt." Wegener ſſt. S. 221—222. jf. om Kellinghuſen Cimbr. lit. 1, 290. Blandt danſke Haandſkrifter i Stokholm findes (efter Molbech, i Hiſt. Tidsſkr. 4, 139) Manuſkriptet til Hvitfelds Krønike af Chriſtian den Anden med Forfatterens egenhændige Rettelſer og Tillæg.

Skrifter: Udgaver af Andreæ Sunonis leg. provinc. Scaniæ. Hafn. 1590. 4. Norſke Hirdſkraa, udſat paa Danſk. Kbh. 1594. 4. (Nyerups Hiſt. ſtat. Skildr. 2, 185). Jens Mortenſens Norſke Krønike. Kbh. 1594. Ælnothus. Hafn. 1602.

Danmarckis Rigis Krønicke. Kbh. 1595—1604. 10 Tomer. 4. Senere Udg. Kbh. 1650. 2 Tomer. fol. Om Udgaverne og Fejlene, iſær i Folioudgaven, findes en Del Bemærkninger af Lyxdorph og Langebek i Lyxdorphiana S. 118—134.

Fra Modersmaalet vendte Hiſtorieſkrivningen tilbage til Latinen. Hint forſøgte af og til at gjøre ſig gjældende, men det lykkedes ikke. Det vil ſkjønnes af følgende Udſigt over de kongelige Hiſtoriografer, hvem det nærmeſt paalaa at ſamle til og at udarbejde Landets Hiſtorie.

Vedel var Frederik den Andens Hiſtoriograf; Chriſtian den Fjerde havde, alt i alt, ikke færre end otte, men

Mængden gjør det ikke. Niels Pederſen Krag var bleven Vedels Efterfølger, og nu ſkulde Hiſtorieſkrivningen gaa for ſig. Derover forſømte han ſine akademiſke Forretninger. Hans Kolleger knurrede, først i Smug, ſaa aabenbart; tilſidſt lode de ham i Konſiſtorio høre, at han forſømte ſit Embede, og bebrejdede Rektor, at han ſaa længe havde ſeet igjennem Fingre dermed. Krag ſvarede, at det var en anden Sag med ham, end med de andre, han havde fuldt Arbejde med ſin Hiſtorie, og forreſten var det ham en let Sag at udvirke en kongelig Tilladelſe til det, ſom de ſaa uartig lode ham høre. Det gjorde han ogſaa. Et Kongebrev af 16 Oktober 1595 paalagde Profeſſorerne, naar Krag var i et offenligt Ærende eller havde anden Forretning, at varetage hans Embede ved Univerſitetet. Dette kongelige Reſkript ophævede den akademiſke Lov. Hvad Profeſſores ikke før havde været vrede, ſaa bleve de nu. Der blev en Brummen i den lærde Kube. De vilde have Sagen for Rigets Raad, og ivrig var iſær Iver Stub, der, ſom Gram ſiger, var en lærd, men tillige en ſtivſindet Mand, hvilket ikke var nogen god Egenſkab i de Dage. Rektor havde ondt ved at ſtille dem tilfreds, ſaa at de faldt tilſøje. Krag fik ſin Villie; hver Gang han forlod Byen maatte en anden Profeſſor læſe for ham. Han drog først over til Skaane, for at raadføre ſig med den lærde Biſkop Magnus Matthiæ; og at han med Alvor og Omhu gav ſig til ſin Gjerning, er der ingen Grund til at tvivle om. Men netop hans diplomatiſke Dygtighed var en bethydelig Hindring for hans hiſtoriſke Virkſomhed. Han blev hyppig brugt til Geſandtſkaber; 1597 blev han ſendt til Polen, 1598—99 til England, 1600 til Kongreſſen i Embden, 1601 atter til Polen. Overalt viſte han ſig ſom en fuldendt Hofmand, hvilket man maa ſtille ſig levende for Øje, for

at gjennemſkue hans Forhold til den jævne, troſkyldige, ærlige Bebel. Medens han berovede denne Indkomſter og Ære, forſtod han med Finhed at ſige Bebels Ven Tyge Brahe Smiger, der kunde tages for Spot. I England holdt han i Dronning Eliſabeths og Parlamentets Nærværelſe en Oration, og ſendte Dronningen den med en Tilſkrift, hvori han ophøjede hendes Ynde og Dejlighed, ſom om han havde talt til en Ungmø; Dronningen var den Gang en gammel Pige, jeg tror paa 66 Aar. Geſandtſkabets Øjemed opnaaede han ikke, men i høj Grad Eliſabeths Ynde ſt; hun lod ham kalde, gjorde Undſkyldning for ſin ſlette Latin, ſkjemtede med ham, gav ham en højere Rang, end de engelſke Herrer vilde tilſtaa ham, og forærede ham ved Afſkeden en prægtig Guldkjæde. Da han 1601 var kommen hjem fra Polen, blev han Univerſitetets Rektor, ved hvilken Leilighed, ham til Ære, Kong Chriſtian den Fjerde ſelv, hans Broder Ulrik og en ſtor Del af Rigsraadet og andre høje Herrer vare tilſtede. I Slutningen af Aaret døde Forſtanderen for Sorø Akademi, Hans Mikkelſen, og dette Embede, „det værdigſte og fordelagtigſte, ſom nogen ſtuderet Mand, der ikke var af Adel, kunde erholde", fik nu Krag, for at han i Roligheb kunde fuldende ſin Hiſtorie. Men det var ikke Guds Villie. Han var næppe kommen til Rø før han døde, allerede i Maj 1602. Han havde taget Arbejdet fra Bebel, vor Herre tog nu ham fra Arbejdet, og ſaaledes blev der intet af Danmarks Hiſtorie. Han fik kun de første ſexten til ſyttén Aar af Chriſtian den Tredies Regjering (1533—1550) udarbejdet, og de ſex Aar, i hvilke han ſkulde have fuldendt det hele, fra den ældſte Tid indtil Frederik den Andens Død, ſtrakte ikke til. Det vilde være urimeligt, at lægge ham det til Laſt. „Hvo der vil paaſtaa, ſiger Gram, at han burde

have holdt sit Løfte, at han, sine andre Forretninger uagtet, burde have gjort mere, han fælder en altfor skarp Dom over en andens Flid, og maa i fornuftige Folks Øjne ansees for En, der ikke veed hvad det er at skrive en god Historie, eller endnu ikke har faaet Indsigt i, hvilken Flid og Umage der maa anvendes derpaa, hvis der skal komme noget godt og retskaffent ud deraf. Dette Forsvar for Krag er det vedmere for Vedel, Gram og Holberg berømme begge Krags Latin, Gram tillige hans Kjærlighed til Sandhed. Men Holberg er mere grantfeende. Krags Historie, bemærker han, er udført udi en god latinsk Stil, men det er egsaa alt hvad man derom kan sige. Den ligner mere en Lovsang, end en upartisk Historie. Gustav den Første havde ikke altid Uret, og hans Gjerninger blive dog idelig skærtede. Det er klart, at vor Autor fører sig mere op som en Advokat end som en Historieskriver. Adskillige smaa og lidet magtpaaliggende Ting ere vidtløftigere udførte, men vigtige Ting ere kun løselig omtalte eller ganske forglemte. Reformationen i Kirken og Universitetets Stiftelse blive ikke nævnte, men disse tvende Poster ere dog de største Sirater udi denne Konges Historie. Heller ikke de Konstitutioner, som ere gjorte udi Hyrstendømmerne, Slesvig-Holstens Deling, item den navnkundige Forening (unio et communio), som siden haver givet Anledning til saa store Tvistigheder og uden hvilken den paafølgende Historie ikke kan forstaas. Det hele store Volumen burde have saadan Titel: En Samling af adskillige Disertationer, hvoriblandt findes et Fragmentum af Christian den Tredies Historie ved Krag. Det er ikke alt Guld, som glimrer. Herved maa dog bemærkes, at Krag ikke fik sit Arbejde fuldført, ikke kunde lægge den sidste Haand derpaa, og at det Holberg bedømmer er det hele Værk. Stephanius fortsatte Krag

indtil Chriſtian den Tredies Død; det var egenlig Meurſius, ſom Stephanius vilde fortſætte, men da begge brøde af paa ſamme Sted, ſaa ſlutter Stephanii Fortſættelſe ſig ligeſaa godt til Krags Arbejde, og er derfor tilligemed dette udgivet af Gram.

Krags Efterfølger ſom kongelig Hiſtoriograf var Jonas (eller Jens) Jakobſen Venuſinus, ſaa kaldet efter ſin Fødeø Hven. Fra Præſt til Helliggeiſtes Kirke blev han kaldet til Prof. ved Univerſitetet, og blev 1602 efter Krags Død prof. eloquentiæ et historarium ſamt kongelig Hiſtoriograf, og fik ſom ſaadan Kongebrev paa Dekanatet i Ribe. Efter at have ledſaget Chriſtian den Fjerde til England ſom Hiſtoricus, blev han 1607 Forſtander i Sorø, † 1608. Dette Forſtanderſkab ſynes at have været dødeligt for Hiſtorieſkriverne. Det var en lærd og ſkarpſindig Mand, der begyndte at anvende en ſtrængere hiſtoriſk Kritik, og derfor af Stephanius blev ſat imellem Saxomasliges; men han fordybede ſig ſaa meget i Oldſager og gamle Fabler, at han ſlet ikke kom til at ſkrive nogen Hiſtorie. Han var for ſin Samtid en Art Vidunder, og man tillagde ham Troldoms-kunſter. I ſin Ungdom, hedder det hos Reſen, fik han en Ring, hvori der var en ond Aand, der hjalp ham til at blive Prof. i Kjøbenhavn og Forſtander i Sorø; hvor han end kaſtede den hen, ſelv i Havet, følte den ulykkelige Mand den altid igjen paa ſin Finger. Og hans Endeligt var derefter; han blev funden kvalt i Brønden i Sorø.

Det lader til, at Norge ogſaa ved denne Tid havde ſin egen Hiſtoriograf; thi hvorledes kunde ellers Knud Urne efter Henrik Høyers Død 1617 efter kongelig Befaling tage hans „mange og vigtige" Haandſkrifter, vedkommende Norges Hiſtorie, i ſin Varetægt, og aflevere dem paa Liberiet (Univerſitetsbibliotheket). Det danſke Hiſtoriografembede ſtod

derimod i en Del Aar ledigt, indtil Claus Christopherſen Lyskander fik det; han var en Skaaning (f. omtr. 1557 i Bram), var Præst i Herfølge og 1616 tillige kongelig Historiograf, † 1623. Sin historiske Smag viste han ved flere rimede historiske Arbejder, og han gjorde i sin danske Kongers Slægtebog (1622) et nyt, men mislykket, Forsøg paa atter at anvende Modersmaalet. Jeg vil ikke lægge nogen Sten til dem, der allerede ere kastede paa ham. Gram skrev i sit Exemplar, at det var en af de sletteste Bøger han kjendte (librorum, qui unquam in re historica prodierunt, si non pessimus, certe ex pessimis), og Suhm yttrer, at alt hvad Dumdristighed og Uvidenhed kan tilvejebringe er deri forenet. De harmes begge over, at han fulgte de Gullandske Krønniker og andre Fabler. Der findes dog hos Lyskander, hvor upaalidelig han end er, navnlig i hans Bidrag til den danske Literaturhistorie (de scriptoribus Danicis), Efterretninger der kunne benyttes; der udtaler sig endog hist og her en levende Kjærlighed til Fædrelandets Historie, og hans Afmagt tjener til at vække en højere Paaskjønnelse af Vedel.

Paa samme Tid havde Danmark en anden Historiograf udenfor Landet, der, medens Lyskander skrev hjemme paa Dansk, skulde skrive for Fremmede paa Latin. Johan Isakſen Pontanus (f. 1571 i Helsingør, hvor hans Fader, en Hollænder, var hollandsk Konsul) havde først gaaet i Skole i Helsingør, siden i Amsterdam, studerede i Franeker og Leiden, og var i tre Aar hos Tyge Brahe paa Hven. Han havde i flere Aar været Prof. i Historien ved Gymnasiet i Harderwyck, da Kansleren Christian Friis 1618 anbefalede ham som dansk Historiograf, men han vendte tilbage til Harderwyck, hvor han døde 1640. Hans Historia Danica er skreven paa god Latin, Indholdet er taget af Hvitfeld, saa

at han ikke uden Grund er kaldet Hvitfeldius Latinus, og som Fremmed kunde han ikke opfatte vor Oldtids Ejendommeligheder, men maaskee han just derfor gjorde vor Historie mere tilgjængelig for Fremmede. Hædret blev han dog ogsaa hos os, og der kan ikke vel siges noget større til hans Ære, end det bekjendte Vers:

Pontanus Danos, Trojanos scripsit Homerus,
Magnus hic est Græcis, major at ille Gothis.

Efter Lyskanders Død blev Hans Stephanius, der var Forstander i Sorø, Historiograf, men han var allerede da en Mand paa 60 Aar, og døde kort efter. Saa tyede man atter til en Fremmed. Johan Meursius (f. 1579, 1610 Prof. i Leiden) var en af Hollands berømte Filologer, som Christian den Fjerde, tildels for ikke at staa tilbage for Gustaf Adolph, 1625 kaldte til Prof. i Historien i Sorø, hvor han døde 1639. Foruden Udgaven af Elnoth (1631) skrev han en Historia Danica, der ingen Værd har i sig selv, men som Gram forsynede med Anmærkninger. Disse vise paa een Gang det mangelfulde ved Meursii Arbejde og Grams ikke just smagfulde Lærdom; thi hvad kan være urimeligere, end at skrive gode, fortræffelige, hyperlige Anmærkninger til en slet Bog istedenfor selv at skrive en god. Historieforskeren (andre læse ikke deslige Bøger) er nu nødt til at læse Tingen to Gange, først det slette oppe i Texten, saa det gode nede i Anmærkningerne.

Endelig fremstod en Mand, Stephan Hansen Stephanius (Søn af nysnævnte Hans St., f. i Kjøbenhavn 1599) der vel ikke som selvstændig Historieskriver, men som Udgiver af Svend Aagesen og Saxo har udødelige Fortjenester af vor Historie. Han deponerede fra Herlufsholm, og blev efter en Udenlandsreise 1624 Rektor i Slangerup. Derpaa reiste han atter udenlands, og var allerede nu beskjæftiget

med Saxo. Han havde, kort før Meursii Død, 1639, da han blev Prof. i Historien i Sorø, faaet Bestalling paa at følge efter ham som Historiograf; men en forløben Tyfter, siger man, havde nær løbet af med Embedet. Efter en utrættelig Virksomhed i ti Aar, med Udgaven af Svend Aagesen (1642), af Saxo (1644), Anmærkninger til Saxo (1645) og Fortsættelse af Christian den Tredies Historie, døde han altfor tidlig 1650, og efterlod et stort Bibliothek og en Del Haandskrifter, der af hans Enke, „Thalia Staphens", efter en Underhandling med Magnus Durel bleve følgte til Grev de la Gardie og førte til Sverrig. Christian den Tredies Historie blev udgivet af Hans Svaning den Yngre (Provst paa Sauss, † 1675), Forfatteren til Chronologia danica.

Dette var, naar man regner Henrik Høyer med, Christian den Fjerdes otte Historiografer, ligesaa mange, siger Vedel-Simonsen; som hans Eftermænd siden havde. Den følgende Tid havde andre Anskuelser. Stephanii Bibliothek og Haandskrifter gik til Sverrig, men til Lykke, vedbliver Nyerup, fik man en Historiograf, der „hverken behøvede Biblioteker eller Arkiver, hverken Bøger eller Haandskrifter." Det var den latinske Digter Vitus Bering ogsaa kaldet Orosius Annilo (f. i Viborg 1617, hvor hans Fader var Borgemester). Han rejste udenlands 1639, og blev ved sit latinske Digt om det Østerrigske Hus (1648) saa anseet, at Keiseren tilbød ham et Adelsbrev; 1650 blev han Prof. i Historien i Sorø og kongelig Historiograf. Han forlod imidlertid Sorø 1652, og drog over til Skaane, for paa Skabersø Gaard at arbejde i Ro paa Danmarks Historie. Da Skaane blev afstaaet til Sverrig, vendte han tilbage til Kjøbenhavn 1661, og gik ind som Assessor i Kammerkollegiet og i Højesteret. † 1675. Hans historiske Skrifter (Obsidio Hafniensis

og Florus Danicus) bleve først udgivne efter hans Død. Ved Siden af Bering virkede en Tyster, Simon Paulli's Søn Jakob Henrik Paulli (adlet Rosenskild), der 1664 blev Prof. i Historien i Sorø og af Bartholin kaldes kongelig Historiograf, men han brugtes i Gesandtskaber, og udgav kun Stridsskrifter mod Ulfeld og Hamborgerne. Endelig blev Ole Worms Søn, Willum Worm (f. 1633, † 1704) kongelig Bibliothekar og Historiograf 1678, men han har kun efterladt sig mindre Arbejder. Efter Worm fulgte Christian Reitzer (f. 1665, † 1736), der blev kongelig Historiograf 1705, men ved Slutningen af Tidsrummet traadte over i juridiske Embeder, og mere er bekjendt af sit Bibliothek og Bekostningen af Torfæi Norske Historie, end af egne Skrifter.

Om disse Mænd, især de latinske Forfattere, henviser jeg til de bekjendte Kilder, og tilføjer kun nogle Bemærkninger.

N. Krag: Foruden Kilderne hos Nyerup, Wegener Hist. Efterr. om Vedel, S. 200. Kongebrevet 1595, S. 220. Tyge Brahes Brev til Vedel i Dän. Bibl. 3, 188. Efter Nyerups Lex. blev Krag Forstander i Sorø 1598, men efter Worm 1601. Gram om Krags Hist. i den danske Overs. Fortalen S. 46. 61. og om dens Fortsættelse S. 102. Holbergs Dom i hans Epistler, den 328 og især den 419 Epistel. Den danske Overs. af Krags Annaler. Kbh. 1776—79. 4. er af Jakob Orslef, Anmærkningerne og Korrekturen besørget af Sandvig. Herved kan tillige bemærkes det Haandskrift af Christian den Tredies Historie, som heri er benyttet og som omtales S. 5. Et Haandskrift i fol. af Nic. Kragii Annalium liber findes i Stokholm (efter Molbech i Hist. Tidsskr. 4, 139).

J. J. Venusinus: Wegener, Hist. Efterr. om Vedel, S. 221. Pontoppid. Annal. 3, 582. Gram i Fortalen til Krag, S. 13. 47. Suhm, Krit. Hist. 2, 821. Resen (Atlas) i Dän. Bibl. 3, 27. Dahls Efterretninger om Frederiksborg Skole. Program 1836. S. 18.

De historia. Hafn. 1604. 4. er kun Theses; og De fabula,

quæ pro historia sæpissime venditatur. Hafn. 1605. 4. fandt jeg ikke.

Haandſkrifter i Stokholm: En danſk Krønike paa Rim; en hiſtoriſk Viſe om Kalmars Indtagelſe; Om Hveen, m. m. (See Molbech i Hiſt. Tidsſkr. 4, 138). Den Hveenſke Krønike paa Danſk er aftrykt i Svend Grundtvigs Gamle Folkeviſer, 1, 36.

H. Høyer: Vedel-Simonſen, Nationalhiſt. Indledn. S. 113.

C. Ch. Lyſkander: Hans Anſættelſe ſom Hiſtoriograf i Slægtebogen, Fortalen S. XXII. D. Digtek. Hiſt. 2, 194. Gram i Fortalen til Krag. S. 48. 52; og hos Schönau, Lærde Fruentimmer, S. 893. Suhm om Vanſkelighederne ved at ſtrive den danſke Hiſt. S. 42.

Rimede hiſt. Arbejder: Grønlands Krønike. Kbh. 1608. Chriſtian den Fjerdes calmarſke Triumph. Kbh. 1611. 4. Chriſtian den Femtes Udvælgelſes- og Hyldingshiſt. Kbh. 1623. 4.

Synopsis historiarum Danicarum (etc.) Forfatted vdi De Danſke Kongers Slectebog Saa meget mand aff Gamle oc Sandferdige Danske, Cimberske, Gothiske, Italianske, Hispanske, Frantzoske, Engelske, Scotske, Longobardiske, Normanniske, Polske, Tiutske, Saxiske, Frisiske etc. Historier, Antiquiteter oc Documenter haffuer at forfare (etc.) Kbh. 1622. fol. Af dette Skrift, ſom nu ſagtens kun faa tage i Haanden, henſætter jeg ſom Prøve paa hans Stil et Par Sætninger. Af Fortalen: Oc det er ſom viiß Mand haffuer ſagt; At et vel forordnet oc florerendis Kongerige er vden en Historico, lige ſom et kaaſteligt oc vel vdſtafferet Billede vden liff oc mælende: Thi det haffuer vel en practig oc ſtadtzelig anſeelſe: Men naar mand vil vide, huem det er, eller huorledis det er kommet til ſine mange ſmycker oc herlighed, da kand det (Som en død ſtock oc ſten) huercken mæle, tale eller giøre nogen rede for ſig, oc bliffuer derforre icke andet end en død oc forglemmelige malning. Slutningen: Morosos et mordicos calumniatores (ſom inted er til maade oc mynſtrer alle ting, oc kand icke ſette deris eget daarlige Sind til rette) lader man ſig inted angaa; sic fuit, sic est, sic erit. Det er Verdens viiß, at huem der bygger hoß veyen, bekommer mange Øyne oc mynſtre Meſtere, der iblant lader Zoilus oc Apelles Sudere ſig gierne finde: Men er nock at teckis Gud oc got Folck.

Lyſkander omtaler ſine Arbejder i de to Breve, ſom findes i Jac. Ulfeldii Legatio Moscovitica. Francof. 1627. 4.

J. J. Pontanus: Den i hans Rerum Danicarum Historia indførte Chorographica Daniæ descriptio er forſynet med Korter. Med Henſyn hertil kan bemærkes, at han den 14 Febr. 1622 fik Brev at fuldbringe ſin Danſke Hiſtorie og bringe Kongen den, ſamt den 10 Auguſt 1622 at beſørge ny Søkort med Danſke Navne. (Diſſe Breve findes, efter Conf. Wegeners Meddelelſe, i Sællandſke Tegnelſer, Nr. XXII. Fol. 15 og 90). Og at Regieringen vedblev at henvende ſin Opmærkſomhed paa Korter, ſees af det Pas, ſom Joh. Laurenberg fik den 10 Maj 1639 at omrejſe her i Riget, en Carta eller Landtafle derefter at lade ſtikke. „I Synderlighed ville wi, att Preſterne ſkulle føre hannem paa alle de Kirketaarne hand det begierer." (Ligeſaa Sæll. Regiſt. XX. Fol. 76).

J. Meurſius: Om hans Forhold til Svaning og Krag ſee Gram i Fortalen til Krag S. 50 og Behrman i Fortalen til Chriſtian den Andens Hiſt.

Grams Tanker om hans Hiſtories Værd maa man læſe i Fortalen til Meursii Opera omnia. ed. Jo. Lamius. Florentiæ 1741. fol. S. viii, i Grams Brev til Lamius: Erat sine controversia vir magnus et eruditus in primis Jo. noster Meursius, sed in regni nostri historia, quam jussu regis scribendam suscepit, plane hospes. Quid ergo fecit? Compilavit decessorum suorum scrinia — — Friderici I. vero res gestas condere nemo tum temporis adgressus erat, præter Arnoldum Wilfeldium, Danica usum lingua, quam neutiquam intelligebat Meursius. (etc.) Den ſmukt udſtyrede Udgave med Grams koſtelige Anmærkninger i ſamme Værks 9 Tome. Florentiæ 1746. er forſynet med Kobbere over Mynter, Ornamenta Archiepiscopi Absalonis og Kort over Danmark.

St. Stephanius: Stephanii Levnet i Grams Fortale til Krag S. 104, og om hans Fortſættelſe af Krag S. 102. Han ſkrev til Vorm 1642: Nescio sane qvod astrum Germanis tantam felicitatem hac tempestate temperet et afflet, Danis in imo subsellio relictis. (Vormii Epist. 1, 239). Joſt Hog fik Brev at udnævne ham til Histor. Reg. iſtedenfor Meurſius den 5 Novbr. 1639, og de Højlærde i Kbh. fik Brev om Dokumenter, han ſkulde

have til Rigens Hiſtorie at beſkrive, den 20 Nvbr. ſ. A. (Sall. Tegnelſer XXVI. Fol. 505. 520 b. Meddelt af Conferenceraad Wegener.) Om hans Bibliothek og Haandſkrifter findes Oplysninger af Molbech i Athene 6, 538 og Fortegnelſe over Haandſkrifterne i Stokholm i Hiſt. Tidsſkr. 4, 137; om Salget iſær i et Brev fra Klemming i Stokholm til Werlauff (den 24 Dec. 1850). Da dette Brev kun er trykt i faa Exemplarer (Kall-Rasmusſen har meddelt mig det), meddeles ſom Uddrag deraf: Dronning Chriſtine befalede Magnus Durél at kjøbe Bibliotheket; hun vilde ikke gaa højere end til 2000 Rdr., kunde han faa det for ringere, ſkulde han. Enken, der var i ſtærk Betryk for Penge, ſolgte ham Bibliotheket for 1700 Rdr. og en Kiſte Haandſkrifter for 200 Rdr. Forhandlingen derom varede over et Aar (1651—52). I Begyndelſen af Aaret 1652 fik han Bibliotheket i 10 ſtore Kiſter og den med Manuſkripter. Hofmeſteren paa Sors, Falk Gjø, og de Højlærde der ſøgte at forhindre Salget, da de ikke vilde af med Bibliotheket. „Det ähre budne migh åtskillige iuteſinter, men iagh är gladh iagh har alt här i mine klor", ſkriver han fra Helſingør den 13 Febr. 1652 til Grev Magnus Gabriel de la Gardie. Da „det ſchreffne tøy" (Manuſkripterne) allerede var ſendt bort, kom Hofmeſteren til Enken, og „regjerede ilde" med hende, men „førend nogen aff dem her paa Steden ſcule faa et Blad deraff, ſkriver hun, føre ſchulle ieg brende det i Ilden". Grev de la Gardie var den virkelige Kjøber. Klemming meddeler Fortegnelſe paa Haandſkrifterne i Uppſala; om Saxo findes der ikke noget.

Forlsberne for Udgaven af Saxo ere ret artige Smaaarbejder. Hovedværket er nokſom bekjendt.

V. Bering: Ville Høybergs Holbergiana, Fortalen, Bladet i 2.

Fortuna Austriacæ domus etc. Argent. et Patav. 1648. fol. var ikke paa det Kongel. Bibl. Obsidio Hafniensis 1676. 4. med Kobbere og Kort, og Florus Danicus. Othiniæ 1698. fra Kingos Bogtrykkeri, ere begge udførlige hiſtoriſke Arbejder. Den ſidſte gaar fra Kong Dan til Chriſtopher af Bajern. Det var efter Ordre han beſkrev Krigen med Sverrig (Duvalls Brev fra 1662 i P. W. Beckers Saml. til Danm. Hiſt. under Frederik den Tredie 1, 276). Under Navn af Orosius Annilo udgav han ſin Diss. de bello Dano-Anglico. Parisiis uden Aar. 4. om hin

berygtede Begivenhed i Bergens Havn, med en temmelig lang Indledning om Englands og Danmarks Forhold.

V. Worm: Nova liter. maris Balth. 1704. S. 275. Werlauffs Bibliothekshist. S. 63.

Ved Siden af Historiograferne yttrede det historiske Liv sig ogsaa hos andre i det rommerste Tungemaal; men det er næppe muligt i de Skrifter, som tilfældige Omstændigheder fremkaldte, at opdage nogen ledende Traad, nogen indre Sammenhæng. De maa derfor overlades til den lærde Historieforskning, og jeg skal kun gjøre opmærksom paa nogle Retninger. De latinske Digtere fandt sig ogsaa tiltrukne af Historien, som Vesthov og Paullini. De unge Mænd, der rejste udenlands, holdt Taler og Disputatser ved fremmede Universiteter, hvilke undertiden med Hensyn til Æmnets Valg kunne være mærkelige; f. Ex. Biskop Brochmands Søn Christian Brochmands Oratio de causis detrimenti Imperii Romani. Adelen, der siden virkede i høje Embeder, beskjæftigede sig gjerne tidligere med Historien, som den vidtberejste Rigskansler Jakob Ulfeld til Ulfeldsholm, der i Haandskrift efterlod sit Compendium historiæ regum Daniæ, og Gehejmeraad Otto Skeel. De endnu brugelige latinske Ligtaler tilhøre naturligvis ogsaa Historien. Nærmest maatte de historiske Professorer have været, men deres Virksomhed har mest været praktisk; mærkes kunne dog i Kjøbenhavn Peder Sporman (1635—60), Johannes Birkerod (1699—1720); i Sorø Lauritz Bording (1652), Rasmus Hansen Brochmand (1654—60), og den juridiske Prof. Henrik Ernst (1635—60). Ogsaa nogle af Disputatserne og lignende Skrifter her hjemme kunne være mærkelige ved deres Æmne, som Rasmus Hansen Brochmands De historiæ legitimæ notis, Sebastian Laurenbergs de America priscis cognita, Mogens Hosums de

templo Kippingensi in Falstria. Nogle gave sig af med Saxo, som Henrik Hjerrild, eller med Danmarks Oldtid, som Søren Ljunge og Frederik Lysholm; eller med de nordiske Folk udenfor Norden, som Christian Aarsleb (Cimbria Romæ reconciliata), hvis undertrykte Historia Frederici secundi er et af Tidens mærkeligste Fenomener; eller de fandt, som Teit Bülche (Titus Bulichius, Oratio de regno Daniæ), at man ligesaa vel burde holde en Lovtale over Danmark, som over andre Lande.

Foruden den egenlige Historieskrivning opstod en anden Fornødenhed. De hyppige Udenlandsrejser krævede Beskrivelser over de Lande, der især bleve besøgte. Disse Beskrivelser gik efterhaanden over fra det latinske Sprog til de nyere. Pontanus havde allerede udgivet et Skrift over Frankerig, der den Gang maa have tildraget sig almindelig Opmærksomhed (Itinerarium Galliæ Narbonensis cum universæ fere Galliæ descriptione philologica et politica. 1606), og i sproglig Henseende endnu kan benyttes; han meddeler nemlig deri en Samling af de galliske Ord, der forekomme hos de klassiske Skribenter, og anstiller Betragtninger derover. Peder Eisenberg skrev for to af Casper Markdaners Sønner, der skulde rejse til Frankerig, sin Reisebüchlein 1623, og tog tillige England med, hvis de skulde komme derhen; i dette Skrift finder man, foruden Rejserouten, Stædernes Afstande, Mærkeligheder o. desl., saa den er ikke uvigtig til at oplyse Tilstanden paa den Tid. Ogsaa Rejserne udenfor Europa maatte naturligvis tildrage sig almindelig Opmærksomhed, f. Ex. Rigsraaden Henrik Rantzau til Rosenvolds Reisebuch 1669 eller Dagbog over hans Rejse til Jerusalem, Cairo og Constantinopel.

De historisk-geografiske Skrifter i Modersmaalet om-

trent imellem 1600—60 vidne endnu mindre end de latinſke om nogen planmæssig Virkſomhed. De fleſte ere fremkomne mere af en dunkel Folketrang, end af nogen videnſkabelig Anſkuelſe. Deſto mærkeligere er det, at der, ikke længe efter Forſøgene i Landets egen Hiſtorie, 1633 gaves en almindelig Verdensbeſkrivelſe af Hans Nanſen (f. i Flensborg 1598), der uden lærd Dannelſe ved ſine Handelsrejſer formodentlig blev opmærkſom paa et ſaadant Skrifts Vigtighed, og efterat have nedſat ſig i Kjøbenhavn nedlagde det i Modersmaalet, endnu førend han 1639 blev Raadmand; denne udmærkede Mands ſenere Deltagelſe i Souverainitetens Indførelſe er nokſom bekjendt. Skriftet, ſom han lod gjennemſee af Longomontanus, indeholder tillige aſtronomiſk-fyſiſke Betragtninger, og fortjener ſaa meget mere at fremdrages paa ny, ſom det ſynes at henhøre til de forglemte og henlagte Sager. Andre Skrifter fremkaldtes ved Tidsbegivenheder, ſom den af Jonas Cariſius († 1619) givne Beretning om Chriſtian den Fjerdes Reiſe omkring de norſke Kyſter 1599; men iſær Skrifterne om de under Chriſtian den Fjerde foretagne Opdagelſesreiſer: Ove Gjedde's til Oſtindien, hvis Efterretninger først ſenere ere komne for Lyſet, og Beſkrivelſen over Nordmanden Jens Munks Reiſe, der udkom 1624. Ved Kjøbenhavns Belejring de bekjendte og hyppig benyttede Skrifter af Anders Hjørring, Præſt til Vartov (Lejrkrands 1660, og Lejrpoliti 1661), og Henrik Wallensbek, Kapellan til Holmens Kirke (Diarium 1660), ſaavelſom mindre Beretninger af Johan Monrad o. fl. Samt Peder Witts Dagbog fra 1700. Endelig kunne hertil henføres politiſke Skrifter, Efterretninger, Breve o. desl. af Herluf Trolle, Johan Fris, Chriſten Skeel, Chriſtopher Parsberg, Fred. Gabel o. fl. ſamt ſelve Chriſtian den Fjerdes Almanakker og Breve.

Den frugtbare Niels Helvad har i ſine brogede Skrifter optaget allehaande Samlinger, f. Ex. i Calendariographia 1618 (danſke Helgener, Reformationen, Biſpegodſet o. desl.) og i Encolpodium 1634 (danſke Kirker, Herreder, Kongehiſtorie o. desl.). Ligeſaa Hans Hanſen Skonning (Øſterlandſke Beſkrivelſe 1641; Taxtebog 1647 eller Udregning paa Landgilde). Men mærkelige ere iſær: Jens Lauridſen Wolf, Boghandler (Danmarks Riges Lov 1654) og Nordmanden Arent Berntſen, Byſkriver og Raadmand i Kjøbenhavn (Danmarks og Norges frugtbare Herlighed 1656). En almindelig Geografi udkom endelig i Henrik Ovesen Pfluges Danſke Pillegrim 1707.

Da den Gullandſke Krønnike 1683 af Hans Nielſen Strelov (f. i Visby, Præſt og Superintendent paa Gulland), ſkjønbt mærkelig i ſit Slags, kun er en Udvidelſe af hin berygtede Hypothes, ſaa bliver der af egentlig hiſtoriſke Arbejder kun faa at nævne, ſom de af Boghandleren Jens Sørenſen Nør-Nisſum udgivne Smaaarbejder (1645—60); Kongernes Stamtavler og Billeder af Erik Olſen Torm (Prof. i Mathematikken, Stiftsprovſt, † 1667), og af Boghandleren Jørgen Holſt med danſke Vers af Søren Terkelſen, o. desl.

Først efter en lang Hvile vaagner endelig en Fortſætter af Hvitfeld, Peder Reſen (Søn af Biſkop Hans Hanſen Reſen og Sønneſøn af Hans Povelſen Reſen, f. i Kjøbenhavn 1625, doctor juris i Padua, 1664 Borgemeſter og 1672 Præſident i Kjøbenhavn, adlet 1680, † 1688). Denne ogſaa af Oldforſkningen meget fortjente Mand udgav, tildels efter Hvitfelds Haandſkrift, Frederik den Andens Krønike 1680, et Skrift, der rigtignok er blottet for kritiſk Behandling, og med ſamme Udførlighed fortæller alle Hoffeſter, ſom Slaget ved Svarteraa, men desuagtet ved ſin

Udførlighed og Trohjertighed længe har været og vel endnu er en Moro for mange. Af Resens Beskrivelse over Danmark (Atlas Danicus) udkom kun Kobberne; af Skriftet selv ere kun Brudstykker trykte.

Endelig hører Niels Slange (f. 1657 i Slagelse, hvor hans Fader, den fra Rigsdagen 1660 bekjendte Peder Villadsen, var Præst; 1681 Sekretær i Danske Kancelli, 1702 Assessor i Kancellikollegiet og Højesteret, adlet, † 1737) til denne Tid ved sin Historie om Regjeringsforandringen 1660; men hans Christian den Fjerdes Historie, fuldendt af Gram, falder i den næste, den Holbergske Tidsalder.

Jakob Ulfeld den Yngre: Hofman, 2, 226. Schönau S. 282. Hans Compendium hos Westphalen 3, 486. Paa Dansk af C. P. Rothe, 1752. 4.

Peder Eisenberg: Itinerarium Galliæ et Angliæ. Reisebüchlein. Darinn die Reise in Franckreich vndt Engellandt vnd was an den Vornembsten Ohrtern Dieser Beyden Löblichen Königreichen Denckwürdiges zu sehen beschrieben ist. Leipzigk 1623. Tillegnet Caspar Marckdaner, Hauptmann auff Coldinghausen. England er dog kun ganske kort behandlet, saa man vel deraf tør slutte, at man endnu ikke gik dybt ind i Landet, men kun gjorde en Udflugt over Kanalen.

Henrik Rantzau: Cimbr. liter. 1, 526. Dero Kön. Maj. Friderici Tertii Reichraths Herrn Heinrich Rantzowen, Rittern, Herrn zu Schöneweidt, Aagaard, Mögelkier, Rosenwold, Jens-Gaard etc. Reisebuch auff Jerusalem, Cairo in Ægypten und Constantinopell. Kph. 1669. 4. Dagbog fra Februar 1623, hvori det mærkeligste er Beskrivelsen over Stederne i Jerusalem og Cairo, samt Pyramiderne.

Hans Ranzen: Cimbr. liter. 1, 457. Bernhard. Möllmann, de illustribus in republica literaria viris Flensburgo oriundis, S. 15. o. fl. Compendium Cosmographicum. Det er: En kort Beskriffvelse ofver den gandske Verden, Hvor vdi Formeldis om Himmelen, Soel oc Maane, sampt de andre Planeter oc Stierner, deris Bevægelse og Lob, saa oc de fire Elementer huis der vdi er befattet, Jorden met sine mange Kongeriger Lande oc formemste Steder.

Diſligeſte om Siøen oc Siøfarten, ſampt Stiernernis oc Solens Declination, met andre Vijdſkaber der til tienlig. Saa oc en liden Cronologia om det fornemſte ſom i Verden ſig haffuer tildraget. Paa ny igiennemſeet oc forbedret. Kbh. 1638. 1646. De første Udgaver, Kbh. 1633. 1635. har jeg ikke ſeet. De hyppige Oplag viſe, hvor meget Bogen har været læſt. Der gaar en ſmuk gudelig Tone igjennem Skriftet. Et Par mindre Stykker maa give Læſeren en Foreſtilling om Stilen:

(Ved de fire Elementer). Ilden er det øfverſte oc lættiſte Element, Thi det ſom er læt, vil gierne være ofven, er heed oc tør Natur, dog Heeden mieſt, Thi Ilden er det heediſte Element. Om vel ſkiønt den Ild ſom wi dagligen bruger, er en læt oc ſubtiil ting, ſaa er den dog icke det Element, Thi den Ild er icke lutter reen, mens haffuer en tilſæt Materie, nemlig Lufften ſom opholder det, Men Ildens rette Element er gantſke reen oc ſubtil vden nogen Tilſættelſe, at den er gantſke dørgſictig, foruden nogen Farffue.

(Ved Torden og Lynild). Tordenſlaget ſteer før end Liunilden, enddog at Liunilden ſees før af oß end vi høre ſlaget, thi Skyerne faar endelig formedelſt Tordenen at riffuis fra hin anden, før end Liunilden kand komme der igiennem, men at Liunilden ſees før end Torden høris, det volder at Siunen i ſlige Sager er meget ſkarper end Høreſen, Thi naar du ſtaar vdi en ſkou, oc ſeer en hugge eller bancke langt fra, da ſeer du førſt at hand ſlaar eller hugger til, mens ſiden der effter hører du førſt Liuden ſom Øxen giffver, lige ſaa kand du ſee Liunilden ſtrax i det Øyeblick det ſteer vdi, mens Tordens Bulder kommer ſiden igiennem Lufften til din Høreſe.

Jonas Cariſius (Navnet af Kariſe i Sælland): Schlegels Samml. 1, 4 St.

Ove Gjedde: Schlegels Samml. 1, 2—3 St.

Jens Munk: Navigatio Septentrionalis. Det er: Relation Eller Beſcriffuelſe, om Seyglads oc Reyſe, paa denne Nordveſtiſke Passage, ſom nu kaldis Nova Dania: Igiennem Fretum Christian at Opſøge (etc.) Met Bemelding om alle Circumstantier, Curs, Kaaſe og Tilfald (etc.) aff Jens Munk paa Hen oc Hiemfarten met flid Observeret Oc paa Kong. Majeſt. Naadigſte Behaug vdi Tryck Publiceret. Kbh. 1624. 4. Anden Gang og med hans Levnet formeret. Kbh. 1723. 8.

Foruden de bekjendte Skrifter om Kjøbenhavns Belejring bemærkes: Grundelig oc Sandfærdig Beretning Om den General Storm Eller Attaque, Svensken giorde om Natten mellem den 10. oc 11. Februarij, til den Kongelig Residentz Stad Kiøbenhaffn (etc.) Kbh. 1660. 4. Thi heraf kan man see, hvor overfyldt Krigssproget da allerede var med fremmede Ord, som communicere, passere, maintinere, soustinere, assistire, repousire, confusion, combat, præsentz, animering, soldatesque, effect, victorie, satisfaction, udi conspect (Paasyn) o. s. v.

Peder Witt, S. S. Minist. Candidat: Guds Vognborg Om Dend Kongelig Majestæts Danske Flode Og Kongl. Residentz-Stad Kiøbenhafn (etc.) Kbh. uden Aar. Tilegnet Ferdinand Wilhelm, Hertug til Würtenberg og Theck, Kiøbenhafn den 30 Novembr. Anno 1700. I de følgende Oplag 1737 og 1742 er Tilegnelsen udeladt. Dagbogen gaar fra 25 April til 16 September 1700. Heri omtales: Bombarderingen den 21 Juli; Opfordring til Studenterne i August, deres Inddeling i 5 Kompagnier og deres Faner; Løfte om Frihed for Bønderne fra Vaarnedskab, hvis de sig imod Fienden mandelig udviste; Freden til Travendal den 21 August.

Hans Hansen Skonning: Geographia historica orientalis. Det er Atskillige Østerske Landis oc Øers met deß Folckis Beskriffvelse: Nemligen Tyrckers, Jøders, Grækers, Ægypters, Indianers, Persianers oc andre flere Landskabers underlige Sæder, Tro, Religion, Lower oc selsom Lands Maneer. Aff betrode oc fornemme Geographicis Autoribus med Fljd tilhobe samlit, oc i Dansken publicerit (etc.) Aarhus 1641. 4. En ganske kuriøs Samling.

Jens Lauridsen Wolf: Encomion Regni Daniæ. Det er Danmarckes Rjges Lof (etc. etc.) Kbh. 1654. 4. Tilegnet Frederik den Tredie, hvem han fortæller Verdens syv Underværker. Ikke blot en Beskrivelse over Danmark, dets Stæder, Slotte, o. s. v. men en Skatkiste af allehaande Fortællinger om Kroninger, Hofskuespil, Mommerier, o. desl.

Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed (etc. etc.) Kbh. 1656. 4. Tilegnet Frederik den Tredie og Danmarks højvise Raad. Ikke blot Beskrivelse, men tillige den vigtigste Kilde til Kundskab om Jordegods, Markeskjel, Hartkorns Beregning, Maal og Vægt, o. s. v. Det er derfor tillige en vigtig Sprogkilde.

Henrik Oveſen Pfluge: Den Danſke Pillegrim, Eller en Almindelig Geographiſk Og der hos kort Historiſk Beſkrivelſe Over den hele Bekiendte Verden (etc.) af vitberømte og velberejſte Mænds Skrifter ſampt egen liden Erfarenhed — Sammendraget af Henrich Oveſen Pflug. Kbh. 1707. 4. Han var Forvalter for Grubbesholms og Nørholms Gaarder og Gods. I et Vers til ham, under Fortalen og under hans Portræt hedder han Pfluge.

Hans Nielſen Strelov Guthelender, Sognepreſt til Wald oc Houffgren Sogner paa Guthiland, Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiſke Cronica (etc.) Kbh. 1633. 4. Tilegnet Chriſtian den Fjerde. Han omtaler ſine Forgjængere og Hjælpere, Nicolaus Petreus, Niels Skabow, Slotsſkriver i Jens Bildes Tid, Superintendenten David Billefeld, der ſendte hvad han havde fundet til Roſtock til D. David Chytræus, Detleff Holck, Falck Lykke, o. fl. Kronologiſt gaar Skriftet til 1627. S. 168 findes Stedet om Gullændernes Spotviſer over Valdemar Atterdag og om Niels Guldſmed.

Jens Sørenſen Nør-Riſſum, Boghandler i Roeskilde: En kort Danſke Krønicke (etc.) Kbh. 1645 og oftere. Da M. Erik Oluſſen, Prof. i Kbh., for en kort Tid ſiden har ladet udgaa vores danſke Kongers Effigier, med det mærkeligſte under hver Konge ved Dag og Tid, ſaa har han fulgt hans Regning, og derhos ſøgt hos Hvitfeld hvad ham ſyntes nytteligſt at være, „paa det at en huer kunde haffue ſamme liden Skrifft behendig hos ſig at kaſte op effter". Stephanii Fortale er ſkreven i Sorse den 18 Juli 1645.

En hiſtoriſke Beſkriffvelſe om en Erckebiſkop udi Lund ſom hede H. Jens Grand (etc.) Anden Gang tilhaabe ſamlet og til tryckken befodret. Kbh. 1650. Samt Catalogus Eller Regiſter paa Biſkopp. i Roesk. fra den første til vor Tid. Kbh. 1649. Han tænkte, man kunde vel i Fremtiden „en Hiſtories Beſkriffvelſe ſammendrage" om Roeskilde By. Men hans Bolig brændte i Ildebranden den 7 Julij 1647, ſaa han kan ikke lade trykke ſtore Bøger.

En kort Beſkrivelſe over de første Kirker. Kbh. 1660 og den af ham udgivne medicinſke Traktat En liden Vandtaffle (om alleſlags Vande, efter Alfabetet) Kbh. 1641. ere mindre betydelige. Overhovedet er det kun Smaaſkrifter, ſom han tænkte at tjene ſig en Skilling ved.

Peder Hanſen Reſen: Foruden Kilderne hos Nyerup ſee Nyerup, Univerſitetet, S. 180. Sit Bibliothek teſtamenterede han til Univerſitetsbibl. See Bibliotheca regiæ Academiæ Hafniensi donata, Havn. 1685. 4. med hans Levnet af ham ſelv. Frederik den Andens Krønike. Kbh. 1680. fol. Atlas Danicus. Hafn. 1677. fol. See Kofod Anchers Saml. Sk. 2, 718; og om det deraf udgivne ſee Nyerup.

Herved bemærkes, at flere Haandſkrifter i Stokholm, Syvaarskrigen vedkommende, anføres af Molbech i Hiſt. Tidsſkr. 4, 144.

Kun fordi de ere paa Danſk, anføres: En liden Tyrckiſke Krønicke om Tyrckens Herkomſt, begyndelſe oc Regemente, Oc om de otte Tyrckiſke Konger, oc deris første Keyſer (etc.) Aff gode Scribentere tilſammen draget oc fordanſket, Aff Erlend Nielſon Skaaning (Orlandus Nicolaus Schanus), Guds Ords Tiener til Lyby oc Jebiere Kircker i Salling. Kbh. 1616. Tilegnet Brødrene Hans Lycke til Krabbisholm, Iffuer og Arel Lycke til Eſkier. Hvad der af den almindelige Hiſtorie den Gang iſær beſkjæftigede Folk var Tyrken og Paven. — Eric Tileman (Lieutenant paa Feſtningen Chriſtiansburg), En liden enfoldig Beretning om det Landſkab Guinea (etc.) Kbh. 1697. — En liden og kort Dog grælig Hiſtorie Om de ſidſte Kriger, ſom af den Tartariſke Nation er ført imod Sinenſerne; først paa Latin ſammenſat af en Jesuviter, ved Navn Martino Martinio, ſiden Paa det Danſke Sprog overſat af Søfren Ludvigſøn Lem (Leem) Berga-Norvego. Kbh. 1700. Tilegnelſen og Fortalen ere fulde af latinſke og franſke Ord; og Stilen højtravende, f. Ex. „Tager til tacke med dette mit første Hanegal, oc træder icke paa min første studeringers Ympe med muſſomsjede Fødder."

Endelig henvendes Opmærkſomheden paa andre endnu ikke udgivne Haandſkrifter, ſom Eleonore Chriſtine Ulfelds Heltinders Pryd, Den første Part, ſkreven da hun boede paa Maribo Kloſter, og indeholdende, efter et Forſvar for Kvinden, adſtillige Heltinders Hiſtorie i en temmelig broget Blanding; Journal over Prinds Jørgens Reiſe af Chriſten Lodberg (1663, Prof. i Hiſtorien i Sors, Biſkop i Ribe, † 1693) o. lign.

Norge fik ogsaa sin Historiograf, Arnold de Fine (f. i Helsingborg 1614, Rektor i Bergen, 1672 Biskop i Throndhjem, † samme Aar), der 1671 blev Vicesuperintendent i Throndhjem, for at kunne fuldende sin norske Historie. Han havde beskjæftiget sig dermed i tolv Aar, uden at bringe det til videre end Samlinger, og det endda kun til Olaf Tryggvesens Tid. Arnoldus de Fine, sagde Griffenfeld, scripsit librum sine fine. Han kan betragtes som en Forløber for Torfæus, thi han vilde oversætte Snorre paa Latin. Da han hyldede den Gullandske Hypothese o. desl., „beklager man ikke Tabet af hans Samlinger."

Formedelst Forbindelsen imellem Rigerne beskjæftigede nogle Danske sig ogsaa med Norges Beskrivelse, som Boghandleren Jens Lauridsen Wolf (1651), og dets Historie, som Jens Mortensen Pilt (f. i Skaane, Amanuensis hos Hvitfeld, Rektor i Herlufsholm, Præst i Slangerup, † 1595). Lucas Debes (f. i Stubbekjøbing 1623, Præst og Rektor i Thorshavn, † 1676) gav sin Beskrivelse over Færøerne (1673). Men især viste indfødte Nordmænd allerede nu den levende Kjærlighed til deres Lands Topografi og Historie, der i de følgende Aarhundreder bestandig har tiltaget. Foruden latinske topografiske Skrifter kan især bemærkes en Norges Beskrivelse af Absalon Pedersen Beyer (Rektor i Bergen, Præst paa Bergenhus, † omtr. 1574) og de bestandig voxende Arbejder af Brødrene Melchior Ramus og Jonas Ramus (1682 Præst paa Norderhoug i Ringerige, gift med den kjække Anna Kolbjørnsen, † 1718), hvis Norvegia antiqva et ethnica (1689. 4.) senere af ham selv blev oversat og forøget.

Det ældste Forsøg man kjender paa en Oversættelse af Heimskringla er endnu utrykt, nemlig Begyndelsen dertil af Laurids Hansen, Bonde paa Kongsgaarden Skough.

Peder Clauſen, Undalinus (f. 1545 i Egerſund, 1566 Præſt til Undal, Kannik ved Stavanger Domkirke og Provſt over Liſtelen, † 1623) efterlod derimod ikke blot en Beſtrivelſe over Norge, der endnu har Værd, men tillige ſin efter den norſke Statholder Axel Gyldenſtjernes Begjering forfattede Overſættelſe af Snorre, hvilke først bleve udgivne efter hans Død. I ſin Overſættelſe er han, omtrent ſom Vedel, mere Omſkriver end Overſætter; paa mange Steder gav han et Udtog; ligeſom Vedel udelod han de gamle Skaldes Vers.

Arnold de Fine: Slægten, Zwerg S. 474. Sommelius 2, 407. Om hans Arbejder Werlauff i Ny D. Mag. 3, 41.

Jens Lauritzſon Wolff Bogforer: Norrigia illustrata Eller Norges med ſine Underliggende Lande og Oers (Færø, Island og Grønland) Korte og Sandfærdige Beſkrifvelſe. Under Tilegnelſen 1651.

Jens Mortenſen: Norſke Kongers Krønicke oc bedrifft, indtil vnge Kong Haagens Tid (etc.) Vdſet aff gammel Norſke paa Danſke. Kbh. 1594. Efter Fortalen (Slangerup 1594) fik han denne Norſke Krønicke af Arild Hvitfeld, da han „vaar hos hannom, nogen tid ſiden, for omgengelſis ſkyld, vdi tieniſte." Den begynder ſom Ynglingaſaga, og er Uddrag af Snorre, forſtjelligt fra Peder Clauſens.

Lucas Jakobſen Debes: Færoæ et Færoa reserata Det er Færøernis oc Færøeſke Indbyggeris Beſkrifvelſe (etc.) Kbh. 1673. Baade hiſtoriſk og beſkrivende. Det ſidſte Afſnit, Om Spøgelſe oc Satans Anfectelſe, indeholder Bidrag til Overtroens Hiſtorie.

Laurids Hanſen: Werlauff om Ole Vorms Fortjeneſter, i Nord. Tidsſkr. for Oldk. 1, 349. Haandſkriftet Arnæ-Magn. Nr. 93. fol.

Peder Clauſen: Vorms Fortale til Norſke Kongers Krønike. Vormii Epist. 1, 314. 317. 380. Fortalen til Folioudgaven af Heimskringla. Werlauff om Ole Vorms Fortjeneſter S. 347.

Snorre Sturleſons Norſke Kongers Chronica. Vdſat paa Danſke aff H. Peder Clauſſon, fordum Sognepræſt i Vndal (etc.) Kbh. 1633. 4. Tilegnet Chriſtopher Wrne til Aasmarck af Ole Vorm, der udgav den med to Tillæg, det ene af Peder Clauſen,

det andet en Fortſættelſe, meſt efter Hvitfeld. Samt: Norriges Oc Omliggende Oers ſandfærdige Beſcriffuelſe (etc.) Kbh. 1632. 4.

Haandſkriftet til Norges Beſkrivelſe blev af Biſkop Wegner i Stavanger ſendt til Kansleren Chriſtian Fris, af hvem Forlæggeren fik det. Vorm maa have haft Del i Udgivelſen. At denne af Wegner nedſendte Norges Beſkrivelſe ikke var af ham, har Nordahl oplyſt i Et Non-Ens, i Minerva, Februar 1788, S. 186.

Peder Clauſen har ligeledes forfattet den første fyſiſke Beſkrivelſe over Norge (singularia physica) eller rettere Beſkrivelſe over norſke Landdyr, Fiſke og Fugle. Haandſkriftet blev ſendt til Vorm; han efterlod det i ſit Dødsbo; Bartholin tog det derfra til ſin Gaard Hageſted, hvor det brændte med hans Bibliothek. (Sibbern S. 344. Erik Pontoppidans Glossarium Norvagicum, Fortalen S. 24).

Uddrag af Snorre paa Latin er Norwegia monarchica et christiana, auctore Christiano Jacobi Lörn (Örn). Ex Msc. edita. Tychopoli 1712.

Norſk Korografi fortſattes af Ivar Leganger († 1702) o. a. (ſee Jeſſens Norge); og naturhiſtoriſke Beſkrivelſer f. Ex. af Dierik Brinck (Naturæ admirator kalder han ſig) i Prodromus è Norvegia sive Descriptio Loufodiæ. Amstel. 1683, iſær Fiſke og Fugle.

Chriſten Staphenſen Bang (den Gang Sognepræſt i Rommedal paa Hedmarken) udgav Descriptio Civitatis Christianensis, Ded er: Christianiæ Stadsbeſkrifuelſe (etc.) Prentet i Chriſtiania aff Valentin Kuhn, 1651. 4. De faa hiſtoriſke og beſkrivende Bemærkninger drukne i et Hav af gudelig Snak, thi Bogen, en ſvær Kvart, ſkulde egentlig have været „en liden Præfation udi een af hans Catechetiſke Bøger."

Mærkelig er derimod, ſom en rig Samling og ſom Kilde til Holbergs Bergens Beſkrivelſe, Edvard Edvardſens (1663 Konrektor i Bergen, † 1694) Haandſkrift, Gl. Kgl. Saml. Nr. 992. fol.

Jonas Ramus: Nori regnum hoc est Norvegia antiqva et ethnica. Christianiæ 1689. 4. Iſær om Norges ældſte Hiſtorie fra Nor til Harald Haarfager. — Norriges Beſkrivelſe (etc.) Kbh. 4. (1715). Indholdet iſær hiſtoriſk. — En almindelig Kronologi er: Guds Riige blandt Verdens Riger, Udi en kort Extract af Kircke-

Oldnordisk Sprog og Literatur:
Worms Forbindelse med Thorlak Skul
Runolf Jonsen, Magnus Olaffen og
(Povel Hallsen.) Forholdet til Sverri
Historieskrivning fortsat: Kongelige
Thormod Torfæus. (Politiske Tiden

Med Historieskrivningen staar L
Forbindelse, og dennes Fremgang afh
Del af Kundskaben om det gamle n
Videnskabsfags første Morgenrøde,
dette Tidsrum, maa derfor kaste nog
storieskrivningens Tilstand. Selv var
mørke, og derfor maatte den ældste Hi
Den udgik ikke fra Norden selv; de
med Sverrig, ja selv med Norge, for
om Islandsk for ringe. Den dannede
selvstændigt Fag; Naturens Studium
fager havde endnu ikke skilt sig fra hin
der samledes paa Antikviteter, havde
kabinet; det som først satte dem i Be
skabens laveste Drivefjeder, Nysgjerrigh

og ſaae iſær paa Naturens Vanſkabninger, der ſelv for Lægerne havde noget tiltrækkende. Og ligeſaa lidet ſom de kunde læſe Naturens Runer, begribe, hvorfor en Komet viſte ſig paa Himlen eller hvorfor en Kalv blev født med to Hoveder, ligeſaa lidet kunde de tolke det gamle Nordens Guder. Næſten alt maatte gaa ud paa at ſamle; lutter Enkeltheder maatte der først til; faa eller ingen kunde forbinde dem, altſaa heller ikke forſtaa dem. Men derfor ſkal vor Ærbødighed ikke være mindre for de Mænd, ſom gik ad de ubetraadte Veje og brøde ny Baner der, hvor vi nu gaa med Tryghed.

Den første Begyndelſe til Oldgranſkning har maaſkee taget Vejen fra Holſten til Sønderjylland og derfra til det øvrige Danmark. I det mindſte gjorde den lærde Henrik Rantzau († 1599) det første Forſøg paa at udgive Runemonumenter, en Tegning af Jellingehøje og den ene Indſkrift. Slesvigeren Paulus Cypræus (Kupferſchmidt, Prof. ved Gymnaſiet i Slesvig, † 1609) omtaler de gamle Danſkes Begravelſesmaader og beſkriver Udgravningerne af Høje ved Slesvig 1554 og 1588, ſamt Danevirke og Mindesmærkerne ved Jellinge. Herman Chytræus (f. i Skaane, Rektor i Halmſtad) foretog 1598 en Fodreiſe i Skaane, Halland og Bleking, for at ſamle Mindesmærker. Uden Tvivl have ogſaa nogle af Præſterne, ſom Mauritz Høyer i Jellinge og Thorbern Haſebard i Lund, ſamt en og anden Befalingsmand, ſom Iver Bartholin paa Ringſted Kloſter, enten ſelv ſamlet eller beſkyttet de tilværende Oldtidsminder. Hiſtorieſkriverne, iſær de, der fordybede ſig i den ældſte Hiſtorie, kunde ikke heller undgaa at berøre dette Studium, ſom de ikke kunde gjennemtrænge. Vedel taler om Vimminghøjſtenen (Vedmanshøjſtenen), ſom han nøjere vilde beſkrive i Danmarks Beſkrivelſe, og i hans

ſom paa dens Mage i Jæmteland
Varianter):

Træl ſkal fange Magt,
og Ædlinge blive forag
Kirker ſkulle blive til F
Herremænd ſkulle blive
og Præſter til Bønder,
og Bønder til Vidunder
Danſk ſkal fange Tyſkes
men væ dig, Danmark,
Og end ſtaar Stenen i

Ogſaa Hvitfeld taler i ſin Fortale
Gravhøje, Offerhøjenes Retning n
Gravhøjenes fra Syd mod Nord, ſ
den ſenere Brændalder, ja meddele
phanius meddelte Vorm det bekjendte
Venantius Fortunatus, ſom Vorm
den egentlige Skaber af det nordiſke
den, der blandt alle ſine Samtidige
i det ſtore, er Ole Vorm. I
ningen begyndt med Upplænderen Joh
[illegible]

gang til de Store, hans Forbindelser med Lærde gave ham Lejlighed til at tilfredsstille sin Nydlingstilbøjelighed. Men vi støde tillige her, som overalt, paa de fornemme Velynderes mægtige Paavirkning; han lagde sig efter deres Opmuntring (instinctu et rogatu majorum) efter nordiske Oldsager. I det han selv begyndte at forske, opmuntrede han tillige andre. Han brevvexlede med Bertel Knudsen Aquilonius (1619—30), der ogsaa lagde sig efter Runelæsning, og beklagede at der manglede gotiske Typer i alle Bogtrykkerier. Efter deres Opmuntring foretog Laurids Asserous (f. i Skaane, Præst i Bleking) en Rejse i Sælland, for at samle Indskrifter. Worm var den første Opmuntrer dertil. Frugten var en Samling, der udkom 1621, men der er ingen Runeindskrifter deriblandt, og hvor ringe Kundskaben var viser Tillægget dertil, et Brev fra Aquilonius til Worm. Det samme skjønnes af Aquilonii Breve, hvori han skriver til Worm om Tryggevældestenen og Jellingestenene; paa den ene læser han: Harald Konge bygget Kirke Kapel (etc.). Worm fik nu tillige Regjeringens Understøttelse; der udgik 1622 kongelig Befaling til Biskopperne i Danmark og Norge, at de Geistlige skulde indsende Beretninger om Oldsager. Saadanne indkom fra 1623—26, hvilke han siden benyttede. Bertel Knudsen foretog efter kongelig Befaling en antikvarisk Rejse i Skaane, Bleking og Halland. Det blev ogsaa paalagt Worm selv at gjøre en runologisk Rejse i Fædrelandet, men „den blev næppe foretagen i nogen betydelig Udstrækning." Endelig begyndte han igjennem Pressen at meddele Frugterne af alle disse Forarbejder. Christian Friis til Kragerup havde meddelt ham en gammel dansk Kalender, skreven med Runer paa Pergament, fra et Bibliothek i Jylland. Dette Fund fremkaldte hans ældste antikvariske Skrift (Fasti Danici 1626).

(1628), otte Aar efter Tryggevældes
Aar udkom hans Runer, et theoretisk S
med et Tillæg om den ældste nordiske
nica Literatura antiquissima), der
have været færdig. Ogsaa hans fu
Forklaring over danske Runeindskrifter
synes allerede at have været udarbej
først elleve Aar efter kom for Lyset (1
tillige den 1641 udgivne Afhandling
cornu aureo), der blev modtaget m
Efter hans Mening var det fra Kong
Dage, og Figurerne vare moralske
Prof. juris i Sorø, Henrik Ernst,
det var vendisk. Det fremkaldte en
dem. Vorm fandt det uforskammet
ikke skulde være dansk. Ligeledes
Mindesmærker, især de tvende med
rækker, som findes i Runehaandskrift
(Regum Daniæ series duplex et limit
Sveciam descriptio, 1642), og sluttet

at opvise, og som endnu bestandig maa raadspørges som den ældste Kilde. Første Bog indeholder en Art Karakteristik af Mindesmærkerne og Oplysninger om gamle Skikke, som Kongevalget, o. desl., samt Beskrivelser over Lejre og Danevirke. Det er endda ikke ilde. De fem andre Bøger indeholde selve Runeindskrifterne med historiske Oplysninger og deres Læsning, i alt 139. Ved hvert af de danske Landskaber forudskikker han en Udsigt over Stederne, især laant af Hans Lyskander. De historiske Efterretninger, hvor upaalidelige de end monne være, ere uundværlige. Indskrifterne som den ældste Læsning ere ligeledes vigtige, og endnu undertiden meget oplysende. Men Forklaringerne selv ere ofte mislykkede, stundum slette, absurde. Det kunde ikke være anderledes. Tegningerne fik Worm fra andre, der sjelden besade den fornødne Kundskab, og han maatte idelig see med andres Øjne. Gjætninger tilfredsstillede ham ikke (non conjecturis acqviescimus, skriver han til Reuther, sed literatam reqvirimus expositionem), men selv kunde han som den, der maatte bryde Vejen, ikke besidde de fornødne Kundskaber, og fra andre kunde han ikke heller faa gode Oplysninger. Islænderne, som han især havde ventet sig herlige Bidrag af, gave ham ingen; nogle af dem tilstode oprigtig deres Ukyndighed, andre holdt det tilbage, som de vidste, for ikke at blive mistænkte for Trolddom; den lærde Arngrim Jonsen kaldte selv alt det han kunde faa af hans Landsmænd om Runesager for Skygge og Røg; og naar Worm raadførte sig med ham om Rammruner, saa maatte han tilstaa, at han selv kun kunde tale om dem som en Blind' om Farverne (ut cæcus de colore); det er vel heller ikke blot Smiger eller Beskedenhed, naar han beder Worm ikke at vente Oplysninger af ham, som deri er blindere end Muldvarpe (a me talpis cæciore). Naar

Runeindskrifter, og siden Arngrim
ingen paa den hele Ø, af hvem
Oplysning. Bures Bemærkninger i
der var Skinsyge imellem begge S
undgik han alle Hensyn til de svens
sig alene til de danske og norske, st
Overensstemmelsen imellem alle tre S
Heller ikke om Skriftens Historie ha
klar Forestilling; Worm ansaae Run
Bogskrift, og Runeafskriften af Skaar
deraf. Nordens Historie var i sine
tidet bearbeidet, at der let maatte
uhjemlede Gjætninger; og den Tilbø
overalt at finde historiske Personer,
meget mere som den endnu ikke ganske
lede maatte den; naar f. Ex. Ordet t
Strøstenen blev til Navnet Thord, og
til en Thord Thott, Stamfader for G
Magnusens Dom over Worms og ha
forklaringer: „De Monumenter, som

Videnſkaben, forſvinder nogenſinde ſporløs og unyttig for Literaturen, hverken Tyge Brahes eller Ole Worms. Efterſlægten ſkal indſee deres Fejl, men paaſkjønne deres Fortjeneſte. Vilhelm Lange ſkriver fra Leiden 1649 til Worm: Vore Forfædre ſørgede ſom Rommerne for Hiſtoriens Eftermæle; vi derimod, der ſaa vel forſtaa alle fremmede Sprog, kunne hverken læſe eller forſtaa vor Fædreneſkrift. Du, hyperlige Mand, har reddet vort Fædrelands og vore Forfædres Hæder fra Undergang. Alle burde reiſe Støtter for dig og bringe dig Krandſe og andre Gaver.

Worms Runeſamling blev haandſkriftlig fortſat af Johan Berntſen Meier (f. i Hadersleb, Informator for Prins Ulrik, 1640—45 Rektor i Ribe, 1650 Konrektor ved Gymnaſiet i Bordesholm, † omtr. 1660), der ellers er bekjendt ſom latinſk Digter.

Vormii Epistolæ. Nyerup, Hiſt. ſtat. Skildr. 4, 21. 89., men iſær Werlauff, Den nordiſke Archæologis Hiſtorie indtil Ole Worms Tid, i Skand. Literat. Selſk. Skr. 1807, 1ſte B. og Samme, Ole Worms Fortjeneſter af det nordiſke Oldſtudium, i Nord. Tidsſkr. for Oldkynd. 1 B. 2 H. Ueber die Runenmünzen i Schlegels Samml. zur Dän. Geſch. 2, 2, 16.

Herman Chytræus: Hermanni Chytræi Wejani Monumenta præcipua, quæ in Schania, Hallandia et Blekingia inveniuntur, observata et cum historica brevi enarratione illustrata 1598, i Sven Bring, Monumenta Scanensia, S. 278. (Om Haandſkriftet Rerum Danicarum opusculum, Molbech, Haandſkr. i Stokholm i Hiſt. Tidsſkr. 4, 138).

Ole Worm: Brevvexlingen med Bertel Knudſen i Vormii Epist. 1, 41-51. Worm omtaler Bureus og tabella illa Svetica S. 46. 48. Laurentii Asseroi Inscriptionum Selandicarum Daniæ Antigrapha. In fine adjuncta Bert. Canuti De Monumentis antiquis Epistola (ſkrevet 1618). Hafn. 1621. Tilegnet Chriſtian Fris til Kragerup. Lædereæ 15 Octobr. 1621. Bertel Knudſen ſkriver (Vormii Epist. 1, 43) til Worm: Nomen et laudes tuas in

quod haberi a nostratibus potest de l
297) og dette bekræftes af den hele Bre

De her benyttede Bemærkninger om
hos Werlauff, Om Vorms Fortjeneſter,
333. 203. 312. 293. Arne Magnu
Saml. 3, 110. Vorms Samlinger, der
talen til Vormii Epist. S. XXVIII. o.
Musei Vormiani initia et incrementa.)
lysninger om hans Skrifter, ſee iſær om
der havde givet Bidrag dertil; og hans e
Qvantos fecerim sumptus in hisce co
effari non audeo; sed qvid inde comm
pessum ibunt omnia (1, 500). (Bl
ogſaa Dr. Dietrich Helwig, der i Regiſter
Om Trykningen af Skrifter Brevvexlinge
müller i Vormii Epist. 2, 768 o. ſ. v.

Johan Meier: Moller, Cimbr. lite
329. P. N. Thorup, Hiſt. Efterr. om
S. 103.

Foruden Runefortolkningen beſtja
allehaande andre Oldſager uden derom
vare med at udgrave Høje, ſom Pet

ſtande, men ogſaa Danmarks Navn og dets Ælde, Julen o. desl. Vorm havde fremkaldt en Bevægelſe, der udbredte ſig i mange Strømme uden at forene ſig til nogen planmæssig, til eet Maal ſigtende Virkſomhed.

Det 1639 fundne Guldhorn beſkjæftigede Biſkoppen Peder Pederſen Vinſtrup, der i et latinſk Digt i elegiſke Vers gav en Forklaring over Figurerne derpaa; de forklares τυπικῶς om Danmarks Tilſtand og den ſvenſke Krig; ſamt Præſten i Roeskilde og Provſt i Sømmeherred, Enevold Nielſen Randulff, der i ſamme Aar (1644) udgav en lærd Afhandling, om Horn og Guld, med Figurernes Forklaring, Hornets Ælde, Brug, o. ſ. v. for endelig at lande i Danmarks Ælde. Begge give, efter Vorm, en hiſtoriſk Beretning om Fundet.

Ved Samling af danſke Mynter, iſær jyſke og fynſke, lagde Hans Mule (f. i Odenſe 1605) et Grundlag til dette Studium, der først blev udgivet efter hans Død (1669).

Blandt de øvrige Forfattere bemærkes iſær Bartholinerne: Thomas Bartholin, den berømte Anatom (de armillis, præsertim Danorum. 1647), der tillige meddelte den første Runemynt (en Guldmynt funden i Sælland); Thomas Bartholin den Yngre, der dels udgav nogle hiſtoriſke Afhandlinger (de Longobardis, 1676; de Holigero Dano, 1677), dels ſit berømte antikvariſke Skrift om de Danſkes Foragt for Døden (Antiquitatum Danicarum etc. libri tres, 1689), der i mange Tider var en Tilflugt for dem, der søgte Oplysning om Nordens gamle Poeſi o. desl. Hans Søn Thomas Bartholin gav en temmelig ſprænglærd Afhandling (de Danici regni nomine, 1710).

Under trange Kaar virkede af indre Lyſt i flere Retninger Matthias Henrikſen Schacht, f. den 29 April 1660, dimitteret til Univerſitetet 1678. Han beſøgte Kiel,

skjerteminde, men tillige Musikus for
holm, i begge Stillinger lige flittig;
tilbringe Natten med Musik, forsømte
om Dagen; og han fandt endda T
arbejde Efterretninger, uden Tvivl
mærkelige musikalske Forfattere, tilde
eller Musikskole, men ogsaa at lede ef
dem, at studere Literaturhistorie, o.
lebes, som en senere Provst udtryk
Iden, end han behøvede". At han
han pønsede paa, er let forklarligt;
for sin Tid godt. Heller ikke kom
Aar, hvorunder han virkede, lad
engang kalde hans Navn tilbage; s
om lærde Kvinder i Danmark, vil de

De flittige Birkerober høre fren
parrene **Hans Birkerod** (1699 Pr
og **Jens Birkerod** (død som Biskop
Jakob Birkerod (der druknede 16
Birkerod (død som Biskop i Aalbo

bødighed for"; hans Afhandling om Aarsagen til vore Oldsagers Undergang (1701) indeholder tillige Oplysninger til danske Skrifters Skjæbne.

Fremdeles høre hertil Iver Hertzholm (f. 1635, † 1693), men især Otto Sperling den Yngre (f. i Christiania 1634). Som spædt Barn kom han med sin Fader til Danmark, og blev opdraget i Kjøbenhavn, men han studerede siden i Helmstädt. Da Faderen 1652 maatte forlade Danmark, delte Sønnen formodenlig hans Skjæbne; 1655 var han Informator for en Søn af Gustav Wrangel, Statholder i Svensk Pommern; 1658 rejste han, og blev efter sin Hjemkomst Informator for Corfits Ulfelds yngste Søn. Han søgte Griffenfelds Gunst, blev 1674 doctor juris i Kiel, og rejste atter udenlands som Hovmester for en von Buchwalds Sønner 1681. I Paris ordnede han Colberts Bogsamling, og fik derfor en aarlig Pension indtil Colberts Død to Aar efter. Endelig blev han 1687 Assessor i den Glückstadske Overret, og 1690 kaldet til Kjøbenhavn, hvor han 1692 blev ansat som Professor ved det ny Ridderlige Akademi. Fra det afgik han 1698, men blev atter ansat fra 1701 til 1710, da Akademiet blev ophævet. Efter mange Gjenvordigheder paa sine sidste Dage døde han i en høj Alder 1715. Til hans sidste Ophold i Kjøbenhavn høre hans vigtigste Skrifter, der dels ere historiske, dels archæologiske, dels afhandle Myntvæsenet (som Testamentum Absalonis; de nomine Konning; de nomine et festo Jul; de numo Svecico per errorem Sevenensibus adscripto), men som aldrig bleve ordnede til noget sammenhængende Hele, og han efterlod derhos Haandskrifter, „et Ocean af Lærdom", der venter paa en ordnende Haand. Mærkelig er han derhos for den klare Indsigt, han vandt og udtalte, om det islandske Sprogs Vigtighed for den nordiske Historie.

Treſindstyve Aar gammel lagde han ſig efter det, thi han forudſaae, hvilke Frugter dette Studium engang vilde kalde for Lyſet. (1692 ſkrev han: — in Islandicis perdiscendis me nunc totum esse Historiæ causa. Fructus aliquando apparebit, et miraberis, ex gelido axe, ex insula tam remota, veritatem repeti, tanquam ex puteo Democriti.)

Endelig have Terpagerne: Peder Terpager og hans Søn Laurids Terpager, hvis literære Virkſomhed fortſættes i den Holbergſke Tidsalder, dels ved Optegnelſer af Indſkrifter, dels ved arkæologiſke Afhandlinger, allerede nu givet Bidrag til Oldkyndigheden.

P. P. Winſtrup: Cornicen Danicus seu Carmen de aureo cornu in Cimbria invento 1639 (etc. etc.). Raptim conscripsit ille qui ad cœleste *πολιτευμα* tendit Per Portam Vitæ a servatore Jesu commendatum. (1644). fol. Med Afbildning. Vorm ſiger derom: Episc. Lundensis Winstrupius, qui quamvis stridula quandoque canat avena, huic tamen tempestati haud incongrua quædam protulisse videtur. (Vormii Epist. 2, 887.) See ogſaa Werlauffs Indledning til Grams Afh. om det 1734 fundne Guldhorn, i Annal. for nord. Oldk. 1853. S. 145.

Digtet fandt ſtrax en Overſætter i Peder Hermanſen: Den danſke Hornblæſer (etc.) Først ſkreffuet paa Latine med en Zierlig oc herlig Stijl udi Martij Maanedt 1644. Aff en Velbekiendt oc Vijtberømt Høylerd Mand, ſom beſkreff ſit Naffn med Frelſerens Ord, ſom findis Matth. 7. v. 13. 14. Men effter manges begierring fortolcket, oc vdſat Paa Danſke Tungemaal af en Som Paa Herren Haaber vdi ſamme Aar 1644. 4. Overſættelſen er ikke fuldt ſaa ſirlig og herlig, og viſer hvor langt Modersmaalet ſtod tilbage i ſin poetiſke Form. Den begynder med

Mit Sind mig nu tildrifuer at blæſe i et Horn,
Mens de andre blæs Allarm, et ſaare lidet korn.
Det er ey et Hyrde Horn, Konger thi det eyde,
Naar de, udi gammel Tjd vilde føre Feyde.

Om Skruen (der blev tilſat) hedder det:

Men huorfor en Guld-Skrue bleff ſtrax giort til vort Horn,
Huilcken det ey haffde før, den Tjd det var forlorn?
Oc huorfor prydes Skruen med Prindzens ſtore Naffn,
Midt i Rigens Krone ſkion, oc huad er der aff Gaffn?
Mon det betyde ſkal at Riget ſkal forsgis?
Det kand jeg ey ſige om det ſkulde forſøgis.
Danmarck har ey behoff Forsgelſe, Forbedring,
Det nøyes med ſig ſelff, har nock i ſin Beſuæring:
Det er et mæctigt Rige, behøffuer ey Tilſæt,
Det er aff Ære, Herligbed, offuer maade mæt.

E. N. Randulff: Tuba Danica, hoc est dissertatio theologica de aureo cornu in Cimbria invento (etc.) Havn. 1644. fol. Vorm ſkriver til Forfatteren: At a rege aliquo Christiano elaboratum ut credam hoc cornu nondum mihi persuadere valeo. (Vormii Epist. 2, 887).

H. Mule: Bibliotheca Muleniana. Hafn. 1670. 4. hvori ogſaa Th. Bartholini Oratio in obitum Joh. Mulenii. Hafn. 1669. 4.

Th. Bartholin: Variæ antiquitates Daniæ i Acta medica 2, 97, deriblandt Nummus aureus med Afbildning og Forklaring over Runeindſkriften. (Suhm, Danm. Hiſt. 4, 569, anfører den ſom den første.)

M. H. Schacht: Hans Levnet i Nova liter. maris Balthici 1702, S. 82. Om denne Mands Fødeſted herſker der en beſynderlig Forvirring, om det var Viborg i Jylland eller Viborg i Finland eller Visby paa Gulland? Hjersing de claris Viburgensibus S. 9 forkaſter Pontoppidans og Vorms Beretning, at han var født i vort Viborg, da Thura ved 1660 ikke har nogen Henrik Schacht ſom Rektor; han kalder Faderen Rector scholæ Viburgensis et designatus Gothlandiæ episcopus, og mener, at det var Viborg i Finland; af ſamme Mening var Casparus Lund, Pastor Stöfringensis. I Præſtearkivet i Kjerteminde findes et Haandſkrift af Provſt Nikolai Seidelin Bogh, Sognepræſt i Kjerteminde fra 1746 til 1778, der, ſom man kan ſee af Nyerup, ogſaa havde flere Jern i Ilden end han behøvede. Hvad han har optegnet om Schacht er

han, ſom han dog er den berømteſte F
endnu hans Skilderi i min Stue, hvo
kommerne". Har noget Menneſke tænkt

De mange utrykte Skrifter, Schach
liter. maris Balth. 1698, S. 186.
haves kun Uddrag deraf: af hans Bre
hans Schediasma de eruditis mulierib
209; af hans Observatio de ansere
nato, ſſt. 1700, S. 253; og endeli
antiquitatibus quibusdam e tumulis
Cartemundam et vicina loca effossis,
Aftegning. Deriblandt er en Kniv, hvo
han læſer: Fur þorur blota.

I Haandſkrift haves hans Musicus
ningen af Affnittet om Danſk Sprog.
storicarum de Gronlandia Collectanea
fol. 775. 4.

Flere af Birkerodernes Skrifter om
maris Balthici: Th. Birkerod for Aar
Biſkop Jens Birkerod 1699 S. 81; og
Elephantino 1705, S. 116. Som Exe
den Gang gik til, kan man tage Joh. B
quisitiones antiquitatum Patriæ Daniæ g
1718 4

O. Sperling den Yngre: Foruden Moller, Cimbr. liter. 2, 849 ogſaa Wolffs Hiſt. Ordbog 10, 351. Werlauff, Efterretninger om det Kgl. Bibl. S. 78. 82. om ham og hans Haandſkrifter. Schlegels Samml. zur Dän. Geſch. 2, 2, 20.

Som Exempel paa Udbyttet af Laurids Terpagers Afhandlinger henviſer jeg til den kun 20 Sider ſtore eller rettere lille Diss. de sacris veterum Danorum vigiliis. Hafn. 1705. 4. hvor man faar en Del at vide om Julen, der har Navn af Julius Cæſar eller af et Hjul eller det ſkulde nok ſtrives Jol, Glædens Tid, at jøgle, det er ludere; ſamt hvorledes den holdtes. De vigiliis festi circumcis. Christi hedder det, at der holdtes Gilder, med Vin, ſom kaldtes potus S. Jani, og deraf kommer vel den endnu paa mange Steder herſkende Skik at ſende hinanden Vinum Hippocraticum, quod vern. dicimus Luttendrank; ogſaa om den Skik at ſtyde Nytaar ind. Ligeſaa om Legene og andre Skikke paa Helligtrekongers Dag o. ſ. v. — Prodromus Asylographiæ Danicæ (etc.) Havn. 1706. 4. eller om Barfreder, det er Friſteder i Kirker, Kloſtere, Borge, et viſt Hus i Byerne og paa Landet, indeholder Bevisſteder.

Der gives naturligvis flere ſpecielle Ting, ſom ikke her ere omtalte; ſom Skrifter om Myntvæſenet (f. Ex. af Jens Hoppener), Kunſtſager, o. desl.

Oldkyndighedens Tilſtand, navnlig Runeindſkrifternes Forklaring, vidner om en ſtor Ukyndighed i det gamle Sprog. Derfor maatte der ødes ſaa megen Tid og Flid og ſaa mange Bekoſtninger anvendes, førend man kunde komme til Bevidſthed om, at denne Sprogkundſkab var nødvendig og maatte erhværves. Men hvorfra og hvorledes? Begyndelſen maatte ſkee ved en fornyet Kundſkab om det gamle Island. Det var hartad blevet et ubekjendt Land for Islænderne ſelv. Kun meget faa islandſke Studenter vare hjemme i deres Fødelands Sprog og Literatur. Deres Studeringers højeſte Maal var et Præſtekald, og naar de kom hjem, fandt de kun liden Opfordring for ſig til at

verdslig Fordel, ikke videnskabe
arbejdede „eo fine, at han ti
Befordring"; Magnus Olafsen
Interesse for den eddiske Litera
i Færd med den af Føjelighed
„det var ikke andet, skrev han
som det ikke var værdt at spil
maatte jo adlyde sin Øvrighed,
i det" (meræ ibi nugæ et min
dantur horæ, nisi magistratui
animos delectandi ministerium a

Kundskaben om det gamle
gamle islandske Literaturs Restau
Vidalinernes Stamfader (f. 15
hvoraf Tilnavnet Vidalin). Han
versitet 1585, og opholdt sig de
Rektor i Holum og tillige Præ
modtage Bispeembedet, og døde
udgav efterhaanden Efterretning
(1593—1643: Brevis commentari

Arngrim om Oplysninger til det gamle Sprog, og de traadte i en levende Brevveksling med hinanden (fra 1626 til Arngrims Død); og i over tyve Aar gik Arngrim saaledes Vorm tilhaande med at skaffe ham Haandskrifter og Oplysninger, saa at Vorm selv siger, at han ved Arngrims Død næsten tabte Lysten til dette Studium. Det var ogsaa Arngrim, der gav Vorm det Haandskrift af Snorres Edda, der endnu er bekjendt under Navn af det Vormske (codex Vormianus), og som ingen af de Islændere, der da vare i Kjøbenhavn, kunde forstaa. Maaskee der ved Siden af denne Mand ogsaa bør nævnes Bonden Bjørn Jonsen paa Gaarden Skardsaa (f. 1574, † 1656), hvis Annalsamling (fra 1400 til 1646) maatte bidrage til at vække Opmærksomheden for Landets Historie.

Endnu tidligere begyndte Vorms Brevveksling med Biskop Thorlak Skulesen, den islandske Bibeloversætter (f. 1597, † 1656). Han brevvekslede nemlig endnu førend han blev Biskop med Krag og Vorm (fra 1622 indtil Vorms Død), og meddelte denne iblandt andet de første Undersøgelser om den islandske Poesi.

Med Brynjulf Svendsen (f. 1605, 1632 Konrektor i Roeskilde, 1639 Biskop i Skalholt; † 1675) havde Vorm allerede staaet i Forbindelse, medens Brynjulf opholdt sig i Danmark; efter Arngrims Død brevvekslede han især med ham, og fik af ham Oplysninger til Saxo, som bleve benyttede af Stephanius, til Runologien o. desl. Men især blev Brynjulf en Befordrer af den islandske Literatur ved Opdagelsen af det Haandskrift af Sæmunds Edda, som han sendte ned til Kong Frederik den Tredie, og som endnu bærer hans Navn (LL, lupus loricatus). Den Plan man havde, at kalde ham til Danmark som Historiograf efter

Stephanii Død, strandede paa hans Afslag, men han vedblev at nedsende Haandskrifter.

De Islændere, der opholdt sig i Danmark, virkede frembeles ved at udgive de første Forsøg til sproglige Hjælpemidler, og begyndte Udgivelsen af gamle islandske Skrifter, især Edda. Til dem høre især: Runolf Jonsen (omtr. 1644 Rektor i Holum; 1649 drog han til Kjøbenhavn, og blev Magister; som Rektor i Christianstad i Skaane † i Pesten 1654), Udgiver af den første islandske Sproglære (1651) eller rettere de første Begyndelsesgrunde dertil og kun omfattende Formlæren, naturligvis i en meget ufuldkommen Skikkelse. Dette Forsøg, som han kaldte det nyeste (recentissima), bevarede i mange Tider sit Navn, thi efter det udkom ingen trykt islandsk Grammatik før Vejledningen af Rask 1811. Magnus Olaffen (f. 1573, 1621 Rektor i Holum, 1622 Præst i Laufaas; † 1636), der dels gav en Oversættelse af Snorres Edda, som Resen benyttede, dels en Afhandling om den islandske Poesi, men især er mærkelig ved sin Samling til en islandsk Ordbog, der først senere blev udgivet af Worm (1650). Det var, efter Werlauffs Bemærkninger, ikke Hensigten at levere en fuldstændig Ordbog; det var en Samling af de sjeldneste Udtryk i Vers og Prosa; enkelte Artikler ere endog saa ubetydelige, at de kunne ansees for antikvariske Exkurser. Det er en Særegenhed, at alle islandske Ord ere trykte med Runer, i Følge Worms Formening, at det var den gamle Bogskrift. Gudmund Andersen, Gudmundus Andreæ, var den første Bearbejder af de eddiske Digte, og tillige mærkelig ved sin Skjæbne. Det var en fattig Bondeson fra Midsjord, der gik i Holum Skole; men da han ikke havde Raad til at reise til Kjøbenhavn, levede han som Bonde, og ernærede sin Moder, der var Enke. Imidlertid fortsatte han sine

Studeringer paa egen Haand, og forfattede en Afhandling om Polygami eller rettere, om det var tillabt en gift Mand at holde en Medhustru; han besvarede dette Spørgsmaal med Ja, og fandt det ikke forbudet, hverken i det gamle Testamente eller det ny. Det var vist aldrig faldet ham ind, at ville have to Koner, da han kunde have Bryderi nok med een, men han vilde øve sin Lærddom, og meddelte andre sit Haandskrift. Det var en farlig Sag; han blev indstævnet for Stordommen og dømt; Biskoppen Thorlak Skulesen angav Skriftet for Stiftamtmanden Henrik Bjelke, der lod Gudmund fængsle, og førte ham med sig til Kjøbenhavn, hvor den arme Synder blev sat i Blaataarn paa Slottet. Ubekjendt, fattig, uden nogen Velynder, der kunde tage sig af ham, blev han siddende hen nogen Tid, uden at hans Sag blev tagen for, men han havde dog faaet Lov til at gaa nogenlunde frit om i Taarnet. En Nat gik han noget omkring og betragtede de tindrende Stjerner, men for at see Himlen endnu nøjere, strakte han sig saa langt ud, at han tabte Ligevægten og styrtede ned. Uden at være kommen til Skade var han falden i Nærheden af de kongelige Børns Kammer, og da han hverken kjendte Vej eller Sti i Slottet, søgte han den første den bedste Dør, for at finde nogen, der kunde hjælpe ham tilbage igjen til sit Fængsel. Midt om Natten kom han saaledes ind i Barnekammeret; Kvinderne opløftede et Forfærdelsesskrig, da de saae en daarlig klædt Mand, der talte et ubekjendt Sprog (thi han kunde den Gang hverken Tysk eller Dansk); de gjorde Anskrig, og Fangevogteren førte ham endelig tilbage til Taarnet. Næste Dag hørte Kong Frederik noget om den Støj, der havde været om Natten, lod Gudmund bringe for sig, og lod ham fortælle sin Skjæbne. Det var hans Lykke. Kongen tog sig af Sagen. Han lod

ret (1659 af Carl Gustaf beskikket
† 1663). Det theologiske Fakultet
og erklærede, at Gudmund ingen L
Kongen; han blev frigivet, blev St
Patroner ved sin Flid og Lærdom,
og Ole Worm. Worm havde allere
da han ellers vilde være omkommen
en af hans Landsmænd paa Isla
sendte ham igiennem Worm 1649 B
Alt vendte sig saaledes til det be
1650, men faa Aar efter døde han
kom ikke til selv at udgive noget, 1
Havamaalj bleve udgivne af Reser
islandske Ordbog (1683). Den var
denne Slags, og derved blev det i
udkom 1814.

I Sverrig var Oldforskning frem
Gabriel de la Gardie og de lærde L
Rudbeck. Opmærksomheden paa Isla
ved Stephanii Haandskrifter og Jørge

ham til Viſings Skole og derfra til Univerſitetet i Uppſala, og opdrog ſaaledes en islandſk Tolk for de ſvenſke Lærde. 1661 blev han ſendt til Island for at ſamle Haandſkrifter, og kom tilbage med et rigt Bytte. Flere af hans Landsmænd tyede ligeledes til Sverrig, hvor de fandt mere Underſtøttelſe og Paaſkjønnelſe. Gudmund Olaffen kom til Kjøbenhavn 1668, hvor Grev Gyllenſtjerne var for at hente Carl den Ellevtes Brud; han fik ogſaa Islænderen derover 1681. Gudmunds Broder, Helge Olaffen, kom til Stockholm 1682, og blev næſte Aar ſendt til Island, for at hente Haandſkrifter. Jon Eggertſen, der 1680 rejſte til Kjøbenhavn, beſøgte ſiden ſin Landsmand, Gudmund Olaffen, i Stokholm, og blev mistænkt for at have ført gamle islandſke Haandſkrifter over med ſig; da han kom tilbage, blev han ſat i Blaataarn, og maatte ſidde der i tre Aar, indtil han ved den ſvenſke Miniſters Mægling blev fri, og han rejſte ſaa til Sverrig. Flere Islændere opholdt ſig i Stokholm; og Tingen gik ſaa vidt, at „ſvenſke Magnater paa Carl den Ellevtes Tid lode deres Børn lære Islandſk ſom et Sprog, der kunde udbrede Lys over de gamle ſvenſke Love." Den ſidſte, der paa denne Tid var anſat ved Antikvitets-Arkivet, var Gudmund Gudmundſen († 1697). Den Iver, der ſaaledes viſte ſig i Sverrig, bevægede ikke den danſke Regjering til at befordre den, men til at udſtæde et Forbud mod Udførſel af islandſke Haandſkrifter til Sverrig. Chriſtian den Femte ſendte 1685 Befaling til Landfogden paa Island, Chriſtopher Heidman, at ſamle og nedſende Haandſkrifter, og paalagde ham, alvorlig at paaſee, „at aldeles ingen ſkrevne Hiſtorier eller andre deslige Traktater om Landet vorder derfra til Fremmede forhandlede eller udførte." Hvad ſkal man tænke om det? Danſke Haandſkrifter kunde ſælges til

første interpres regius var en isl
aren Eriksen († 1659), der dog
Svartes Historie paa Latin. Den
var Bertel Bartholin, en Søn af C
† 1690), men han gav sig kun
Den næste interpres regius var b
skriver Torfæus, ved hvem Oldfors
sig til den latinske Historieskrivning.
Thormodus Torfæus (f. 1636 paa
fra Vessestad), hvis Slægt nedst
tormsen den Rige († omtr. 1430),
manden i Guldbringesyssel, en velh
tilsidst blev dømt fra Embede og Ær
holt Skole, og blev dimitteret 1654
Universitet formedelst Pesten var st
Student 1655. Da han 1657 havd
stats-, rejste han hjem. Næste So
atter sejle til Kjøbenhavn, men Sl
Krigen med Sverrig løbe ind til Ch
bragte Vinteren i Norge. Om Forc

Eftermand af Stiftamtmanden paa Island, Henrik Bjelke, og den kongelige Jægermeſter, Johan Diepholt, der havde Indflydelſe til Hove. Kong Frederik den Tredie anſatte ham 1660 med 300 Rdr., fri Bolig paa Slottet og andre Fordele. Kongen førte ſelv Opſigt med Arbejdet, kom jævnlig paa Torfæi Studerekammer, lod ſig forelægge hvad der var udarbejdet, og gav ſelv mundlig Befaling, hvad der ſkulde foretages. 1662 blev han ſendt til Island, for at forſkaffe endnu flere Hjælpemidler, og kom atter ned om Høſten. Udbyttet af hans Overſættelſesarbejde er en Række Foliobind paa det Kgl. Bibliothek. Ved denne Tid fattede han ogſaa Ideen til den ſaakaldte islandſke Hypothes, der opſtiller en danſk Kongerække forſkjellig fra Saxos. Engang yttrede han for en af Miniſtrene, at man af Islændernes gamle Skrifter kunde beviſe, at Dan ikke var den førſte danſke Konge, men Skjold. Dette Kjætteri, at ville afvige fra Saxo, forebragte Miniſteren Kongen, der befalede Torfæus at udarbejde et Skrift derom. Det blev dog førſt fuldendt 1663, og 1664 overleveret Kongen, der modtog det med Velbehag. Det gjorde ogſaa, ſelv medens det endnu var utrykt, Opſigt i den lærde Verden. Det var en ny Lærebygning. De gamle Konger bleve ſatte af og ny indſatte. Et Udtog deraf blev ogſaa overſat paa Danſk (af Frands Mikkelſen Ugilt). Torfæus havde imidlertid ogſaa ſine Misundere; de mente, at man kunde ſpare hans Beſolding ved at give ham et andet Embede. Han blev derfor 1664 Kammererer (Oppebærer af de kongelige Indkomſter) i Stavanger Stift; og næſte Aar giftede han ſig med Enken efter Forvalteren paa Udſten Kloſter Iver Nielſen Lem, Anne Hansdatter, ſædvanlig kaldet Stangeland, efter en Gaard i Karmſund, ſom hun ejede (†1695). Embedet gav ham ikke ſtørre Indtægter, men mange For-

ned til Kjøbenhavn, og blev 1667
fuldendte nu Overſættelſen af Gra
den Tredies Død 1670 blev han o
uden Embedsſtilling fra 1670 til 1
indtraf den ulykkelige Begivenhed,
Aar af hans Liv. Han rejſte nem
gaaende en Arveſag, ſtrandede paa
og maatte ved Overfarten fra Aarl
vel var ligeſaa farlig ſom fra Ka
medelſt ſtærk Storm med ſit Følge
tilbragt et Par Dage uden Spiſe
Havn paa Samsø. Der var flere
en af dem gjorde allehaande Optøje
i Kammeret, hvor Torfæus ſelvande
nu kunde myrde dem, hvis han vil
flygtede Torfæus ind i et andet
Manden i Huſet (ſom det ſynes),
og løb ind paa Torfæus, der med
til ſin Kaarde, ſom han havde lag
og ſaarede Manden dødeligt. Han bl

fandt, at Gjerningen ikke havde været Nødværge, men da Drabsmanden, som den kalder en Person ved Navn Thormund Torfveſon, ikke havde haft animum occidendi, meget mere ſøgt Fred, var det for haardt at ſtraffe ham paa Livet; den mente, at han burde ſtaa aabenbar Skrifte, og betale 100 Daler til Helliggejſtes Kirke. Kongen ſtadfæſtede det. Torfæus maatte da, henimod den Tid da han vilde forlade Kjøbenhavn, i Oktober 1673 ſtaa aabenbar Skrifte, men efter Biſkop Vandals Tilladelſe ſkete det ude i Chriſtianshavns Kirke. Uagtet al den Mildhed, hvormed Torfæus blev behandlet, berøvede denne Sag ham dog alt Mod til at henvende ſig til Kongen om nogen Befordring til Fremme for videnſkabelige Arbejder. Først 1682 fattede han atter Mod, og tog til Kjøbenhavn; efter indgiven Anſøgning fik han den 23 September 1682 Beſtalling ſom Hiſtoriograf for Norge med en Beſolding af 600 Rdr., og kort efter Rang med professores ordinarii, hvilket Lüxdorf næſten imod hans Villie af egen Drift udvirkede. Han fik tillige Lov til at tage de islandſke Antikviteter paa begge de kjøbenhavnſke Bibliotheker med ſig til Afbenyttelſe. De bleve først leverede tilbage 1704. I dette Aar beſøgte Kongen ham, og tilbragte en Nat i hans Hus. Ved denne Leilighed viſte han Kongen Haandſkriftet til ſit Hovedværk, Norges Hiſtorie. Imidlertid fandt man, at ogſaa han arbejdede for langſomt, og formindſkede hans Indtægter med 200 Rdr., naar han intet leverede; ja engang beſtemtes endog, at Kongen herefter ingen Løn vilde give ham, men kun en Gave, naar han enten forevíſte et færdigt Skrift eller udgav noget. Betragter man imidlertid Rækken af hans udgivne Skrifter (De rebus gestis Færöensium, 1695; Historia Orcadum, 1697; Series regum Daniæ, 1702; Vinlandia antiqua, 1705; Grönlandia antiqua, 1706; Historia

[illegible] gistede han sig anden Gan
(Historia rerum Norvegicarum) [illegible]
døde den 31 Januar 1719. Sin[illegible]
Latin; sit Valgsprog paa Græsk m[illegible]
εὐφημίᾳ ἀποθανεῖν.

Blandt Torfæi Haandskrivere
(1688—1704).

Torfæi Skrifter, der for sin [illegible]
den Dag i Dag næsten som Kildes[illegible]
af den lærde Historiker, lide af Man[illegible]
skulde han hente den? Han samled[illegible]
at drøfte. Da hans Venner gjorde [illegible]
meget fabelagtige han optog, saae [illegible]
af sin Gjerning forsvinde. Det er v[illegible]
Yttringer derom. I et Brev til Ba[illegible]
saa omtrent: „Ikke alt det er Fable[illegible]
især i dette Aarhundrede, holde der[illegible]
hans Raad, og udslette alt det, som [illegible]
bulæ. Skulde alt ud, saa havde [illegible]
gjæves. Historien blev ikke fuldstænd[illegible]

i det fjortende Sekulum. Da bliver min Historie kun liden. Saa gaar ogsaa det hele om Nor og Gorr og alle de Slægtregistre Pokker i Vold. Jeg kan skrive hvad jeg finder for mig, og enhver maa tro deraf saa meget som han vil. Men til at kassere alt dette behøves en egen Afhandling ex professo. Derved bliver ogsaa et stort Skaar i Saxo. Og overalt, jeg kan altid forsvare mig med Diodorus Siculus, som ogsaa haver skrevet historiam mythicam." Hvad vilde denne Mand have sagt, hvis nogen havde gjort ham opmærksom paa, at Saxos første Bøger ere mythiske? Han havde en god Tro til ham. I et Brev til Arne Magnussen fra Aaret 1692 skriver han: „Amloda Saga er vel ej stor; dog staar der, at han er spansk, det maa vel være forskrevet for dansk. Men det er med den, som med alle Fabler, at loca rerum gestarum ere ikke bestemte. Saxo haver formodentlig haft bedre Kundskab derom. Jeg tror ham ogsaa bedre om Asmund Berserkabana, at han er født paa Hedemarken i Norge, og Asvit i Bigen, end i Tartariet" (etc.) Den Gramske Kritik var endnu ikke kommen til Verden. Men med Hensyn til det hele ville vi holde os til den ligesaa billige som grantseende Holbergs Dom, der rigtig nok noget blev paavirket ved Forholdet til Høyer: Holberg indrømmer, at der i Torfæi Norske Historie er mange Ting, der ikke interessere en Læser, og derfor ingen Sted burde have i Kongernes Historie. De Norske og Islænderne have overgaaet alle Nationer i at skrive og antegne alt uden Forskjel. Holberg holder heller ikke af Torfæi store Lettroenhed; mange af de anførte Mirakler og Jærtegn burde været udelabte. Men med alt det holder han Torfæi store Krønnike for en af de anseeligste og prægtigste Historier, som nogen Tid er kommen for Lyset. Den fortjener med al Rette at kaldes et tredive Aars Værk og at ansees for

et Arbejde, der udfordrer mere end een Mands Kræfter. Hvis noget Skrift er originalt, saa er dette det, thi det er grundet paa utallige Manuskripter, forfattede saavel i solut Stil, som paa Vers, af Skribentere, som mestendels have været øjenshnlige Vidner til det, som de have antegnet. Og saaſom alt (alle Kilderne) er skrevet paa det gamle nordiske Sprog, som nu omstunder ingen uden Islændere forstaar, saa kan man sige, at ingen uden Torfæus i begge Riger kunde forfærdige saadant Skrift. En stor Lykke for Publico var, at Autor naaede en saa høj Alder; thi ellers havde det ej kunnet blive færdigt, helst som det er forfattet udi sirlig Latin, hvilket borttager megen Tid.

Med samme Billighed for Øje ville vi see tilbage paa hele den latinske Historieskrivning, der i Torfæus naaede sin Højde, for pludselig at dale.

Den tredie antiquarius regius var Islænderen Hannes eller Jon Thorleiffen (1681; † 1682), der 1679 havde fuldendt en Samling islandske Ordsprog, som omtales i Fortalen til Peder Syvs. Den fjerde og sidste var den ved Kirkehistorien omtalte Thomas Thomesen Bartholin.

Werlauff, Oluf Vorms Fortjenester, S. 340. 354. Samme om Arne Magnussen, i Nord. Tidsskrift for Oldkynd. 3, 53. 87. 89. 93. Vedel-Simonsen, Nationalhist. Indledningen S. 16. Magnus Olaffens Yttring i Vormii Epist. 1, 358. Islændere i Sverrig: Sv. fornskriftsällsk. årsmöte 1847, S. 3. Forbudet mod islandske Haandskrifters Udførsel: Werlauff, om Arne Magnussen, S. 92. 94.

Arngrim Jonsen: Brevvexlingen med Vorm i Vormii Epist. 1, 293. Vorm skriver om Arngrim 1650: sed, eo extincto, periit etiam apud me harum Antiquitatum ardor (Vormii Epist. 2, 1102). Grams Fortale til Krag, S. 17.

Om codex Vormianus see Vormii Epist. 1, 166. 301. Paa første Sted siger Vorm: Edda non facile habetur, difficilius in-

telligitur. Vetustissimum in membranis exaratum exemplar, quod apud me vidisti, ab Arngrimo habeo; sed ab ipsis Islandis, hic degentibus, non intelligitur.

Bjørn paa Skardsaa: Finn Magnusen i Grønlands Mindesmærker 1, 79. Det vil maaskee forekomme nogle besynderligt, at en Bonde gav sig af med slige Ting, men vi have hos os et lignende Exempel: Bonden Peder Lauridsen Dyrskjøt (f. 1630, † 1707) i Vendsyssel, hvis Diplomafskrifter, hvoraf nogle findes i Gehejmearkivet, og hvis Breve til Biskop Birkerod i Aalborg, hvoraf Nyerup har meddelt Uddrag, vidne om en usædvanlig Kjærlighed til Historien. Svend Grundtvig har gjort mig opmærksom paa, hvorledes denne Mand, skjøndt han ikke kjendte Edda, har bevaret jyske Traditioner om eddiske Forestillinger.

Thorlak Skulesen: F. Johannæi Hist. eccl. Isl. 3, 715. Brevvexling med Vorm i Vormii Epist. 1, 95.

Brynjulf Svendsen: F. Johannæi Hist. eccl. 3, 602. Worms Lex. 2, 453 (hans Færdighed i Græsk). Brevvexling med Vorm i Vormii Epist. 2, 1036. Conjectanea in Saxonem, Vormii Epist. 2, 1053. Observationes in Danicam literaturam Ol. Vormii sst. S. 1056.

Om Eddaerne og den islandske Poesi maa handles i den gamle nordiske Literaturs Historie. Om Runolf Jonsens, Magnus Olafsens og Gudmund Andersens Skrifter see Fortalen til Rasks Vejledning til det isl. Sprog, 1811. S. XXXIV. XXXVIII. Werlauff i Annal. for nord. Oldk. 1853. S. 344. 347. Af Runolf Jonsen haves, foruden Recentissima antiquissimæ linguæ Septentrionalis incunabula, id est Grammaticæ Islandicæ Rudimenta. Hafn. 1651. 4. (hvoraf Universitetsbibl. ejer to Exemplarer, det ene med tilskrevne Anmærkninger) tillige: Lingvæ Septentrionalis elementa tribus assertionibus adstructa. Hafn. 1651. 4. som indeholder 1) at det gamle islandske Sprog er det samme som det ny; 2) en Afhandling om Runerne; 3) at Sæmund Frode har indført de punkterte Runer.

Som Tillæg til Runologien bemærkes derhos den først nu udkomne Afh. af P. Sejdelin om Bent Bildes Runeskrift fra 1547, i Annal. for nord. Old. 1854, S. 206.

Magnus Olafsen: Brevvexling med Vorm, Vormii Epist. 1, 351.

og Separataftrykket deraf: Thormod T
John Erichſen. Kbh. 1788. En Del
i Jon Loptſons Enkomiaſt. Kbh. 178
Arnæ-Magn. Nr. 282-285. fol. E
Torfæus, dels topografiſke om Norge, de
Breve til ham i Arnæ-Magn. Nr. 251
Hafn. 1778. 4. S. 410. Werlauffs
sögur. 1843. 1, XXVIII. Derhos o
Breve hos Erichſen i Separataftrykket
foran Separataftrykket. Werlauffs Eft
nuſſen i Nord. Tidsſkr. for Oldk. 3,
eccl. 3, 572. Holbergs Epiſtler, Epiſt.

Series Dynastarum et Regum Da
ontrykt Titel Universi Septentrionis A
1705. 4. Torfæana, udg. af Suhm.
paa Dansk af Frands Mikkelſen Ugilt
1684 (Deichmanns Brev til Suhm i Su

Om Historia rerum Norvegicarum
fol. ſee Werlauffs Bibliothekshiſt. S. 74.

Jon Thorleifſen: Werlauff om Arne

Her ved Slutningen af Hiſtorien be
ſtillige enkelt udkomne politiſke Efterretnin
Tyſk, f. Ex. Nouigrad det ſtore Befæſtel
Tidende (etc.) Kbh. 1594. 4. Mag

15. Danſk Sprog. Modersmaalets Stilling: Povel Colding. Peder Syv. Rasmus Bartholin, Søren Lintrup. Sprogforſkning: Etymologiſke Underſøgelser: Peder Vandal. Bertel Knudſen. Torkild Baden. Hans Nyſted. Peder Vinsløv. Ordbøger: Jon Turſen. Matthias Pors. Povel Colding, o. fl.; Matthias Moth. Chriſten Jenſen. Sproglærer: Erik Pontoppidan. Peder Syv. Henrik Gerner, o. fl. Danſk Stil: Hans Nyſted. Sprogets Tilſtand: Det forældede: Lovſproget, Ordſprog og Kjæmpeviſer; det almindelige Sprog. Literaturens Hiſtorie. Proſodier: Hans Mikkelſen Ravn, Søren Povelſen Judichær, o. fl. (Muſikken: Matthias Schacht).

Modersmaalets Stilling var ikke heldig. Den foregaaende Skildring har allerede lagt det for Dagen. Reformationen havde kaldt det til Live, men den lærde Theologi ſkjød det fra ſig; Videnſkaben forſmaaede det, og de Forſøg, der gjordes paa at anbringe det i den, vare enten korte og forbigaaende eller uheldige. Først maatte det ſtaa tilbage for Latinen; ſiden maatte det bugne under Indflydelſen af de nyere Sprog. Der behøvedes allehaande gunſtige Omſtændigheder, for at give det Mæle, perſonlig Gunſt til Hove eller hos Magthaverne, og kun under den mægtige Adels beſkyttende Vinger kunde det gjøre ſig gjældende. Det ſkjød op, nu hiſt og nu her, ſom en vild Urt, uden Dyrkning og uden Pleje. Men denne dets fortrykte Tilſtand følte; idelige Klager over dets Tilſideſættelſe, og Bemærkninger om dets Dygtighed til at træde ind i de levende Sprogs Række, mangle ikke, og gjentage ſig idelig. Heller ikke var der nogen Tid, da jo Kjærligheden til Modersmaalet gjennem enkelte Mænd yttrede ſig i Gjerning. Selv under alle hine ugunſtige Omſtændigheder have vi dog (for at benytte Pſalmedigtningens Ord) „en uafbrudt Række af Mænd, der i fortrinlig Grad kunne ſiges at have værnet

Arreboe, † 1637, Søren Povelsen,
† 1703, og ere da naaede til Pe
terup." Heller ikke kunde de ny
Europa blive uden Virkning paa
Statsmændene. Virkede de end he
Modersmaalets Brug i de højere
tillige enkelte tænksomme og fædrel
mærksomhed paa deres eget Sprog,
det, dyrke det og bruge det. Kun
tales til hele Folket. Gejstligheden
at lade Folket deltage i Kirkens Anli
skrev sin Erklæring om Huguenotte
Vandal sin Bog om den calvinske
denten Matthias Moth var grunddat
korte Regjering almægtige Griffenfel
Dannelse, Statskløgt og Kundskab
Sprog overgik alle andre. Medens
lang Aarrække, især i gudelig Retni
henvendte endelig enkelte Mænd sig
siske Sprog til Betænkning over M

Klager. Vi ville ikke dvæle ved alle; men vælge exempelvis to, begge Sproggranskere, af hvilke den ene paa Latin, den anden paa Dansk, have udtalt hvad der rørte og maatte røre sig i alles Hjerter. I Fortalen til Dictionarium Herlovianum udbryder Povel Jensen Colding allerede 1626: „I Sandhed, I gjøre Fædrelandet Uret! Hvad findes der da i det latinske Sprog eller i noget andet, der jo ligesaa bekvemt kan udtrykkes paa Dansk? ¡Mangle vi Ord for vore egne og hjemlige Ting? og har Naturen skabt os stumme som Fiske? Og de fremmede Ting, have de da større Ejendommelighed og Skjønhed end vore egne?" Og i sine Betænkninger over det cimbriske Sprog siger Peder Syv 1663: „Nogle maaskee mene, at der var vel andet, i det latinske og græske Sprog, hvorpaa jeg heller burde at anvende Tiden; men mig bør jo først at vide mit Fædreneland og dets Sprog nogen Ære. Enddog man skal bestitte sig paa de bedste Sprog, det hebraiske, græske og latinske, hvilket bør de Lærde til, saa og paa det franske, vælske, hvilket de i Synderlighed skulle gjøre, som ville reise eller omgaas med mange: saa bør det dog enhver at vide sit Fædreneland den Skyldighed og lade see sin Flid udi sin Moders Maal til Grunde at forstaa og med Vindskibelighed at forbedre; i Henseende, at de, som anvende stor Umage paa fremmede Sprog, men lade sit eget ligge og foragte det, ere de Husholdere ikke ulige, som med sin egen Skade ere omhyggelige at vide og bestikke fremmed Handtering, men i deres eget ere de blinde og uagtsomme; enten at Menneskene kjedes ved sit eget og have Lyst til fremmed, eller og fordi de ere begjerlige efter at vide for meget og derfor glemme sig selv. Man vil heller vide mange Ting, end faa vel; man vil være Mester i fremmede Sprog, og haver ikke endnu lært sit eget; vi foragte os selv, og derfor foragtes." Endnu mærkeligere er

Troen til den falske Fo
saa om Nødvendigheden og Ga
Dyrkning og den Indflydelse d
kets Opdragelse og Liv; det l
der maa udvikles; vi skulle da
men hædre det, og blive lykkeli
turen har givet os selv. Først
vi benytte hvad Naturen har
strækker til, maa man ty til d
kræver det, Fornuften byder det,
Den, der agter fremmede Sprog
sig ligesaa baarlig ad, som den,
Middagen, naar Solen skinner, l
og tænder Lys for at see. Mode
Naturen og suget ind med Moder
hverken ved Studering eller Ku
vaagen, men det er givet enhver
Belgjerning af Naturen og lære
Den almindelige Forkjærlighed for
end en styg Vane og en falsk A
noget Fal

liges Frygt, til at standse den vilde Glæde, til at undertrykke Lidenskaber og Brede. Og saa langt, som vi kunne følge Historien, fra Ende til anden, finde vi aldrig, at Brugen af Modersmaalet har manglet. Det gjælder her ikke blot om de Lærde, men ogsaa om Almuen. Det er ikke nok med disse græske og latinske Skrifter, som de Lærde maa kjende; alles og de Enkeltes Tarv maa haves for Øje, ikke alene de Lærdes, men ogsaa menig Mands, ikke enkelte Stænders, men hele Fædrelandets; ingen kan undtages fra den almindelige Længsel efter et lykkeligt Liv. Hvis nogen lover eder Visdommens Skatte, ville eders Sjæle da ikke attraa dem? Mange hige derefter. Hvis nogen tilsiger eder Rigdom, vil den ikke være eder kjærkommen? Alle seer jeg lytte derpaa. I ønske at nogen skal tilbyde eder Hæder? Alle komme I løbende. Men jeg lover eder baade Visdom og Rigdom og Hæder og Ære, jeg lover eder alle et rosomt Liv, naar Modersmaalet dyrkes med Alvor, naar I i Fædrenes Sprog meddele hvad der fører til den højeste Dyd, naar I ikke selv svigte. Lediggang og Fattigdom ere de vigtigste Aarsager til Staternes Undergang, men de kunne ikke udryddes paa nogen bedre Maade, end ved Modersmaalets Dyrkning. Skulle vi vende vor Hu til Fremmede, medens vi lade vore egne Medborgere henfalde til Ørkesløshed? Skulle vi vise Utaknemmelighed imod vort eget Land, medens vi unde Fremmede Del i vore Goder og meddele dem vore Opdagelser? Nej, ved at tjene vort Fædreland, gavne vi netop Videnskaben og den hele Verden. Thi hvad der hidtil alene har været de Lærdes Sag, det skal da blive alles; hvad der hidtil havde Værd ved sin Sjeldenhed, det skal stige i Pris ved dets almindelige Nytte; hvad der hidtil ikke kunde vindes ved nogle faa Lærde, det skal ikke blive liggende, skjult og

Stand til at gjøre den rette
Det er en almindelig menneſkel
Naturen, og at vælte ſig egen
alle Folkeſlag møde vi det ſelvſ
delſen have de beſværet ſig o
Fattigdom og Uformuenhed, me
have de ſiden bragt det til Rig
at det mere er Menneſkenes
bærer Skylden. Alt uſædvanli
kende, iſær i Sproget; men vel
ſig, og de, der have ſaa ſtor
ſelv uden videre deraf efterhaand
Jo nyere noget er, deſto rigtige
blive; af andres Fejlgreb hente
vor egen Eftertanke; og der er
hvorved vort Sprog kan blive ri
græſke, der gjælde for de rigeſte.
den Ejendommelighed, at det egn
ſætninger, en Fordel, ſom mang
de maa ty til

eget! lader os holde de fremmede Ord i Ære, naar vi kun ikke med dem besmitte vort eget Sprogs Renhed! Grækenland, hvis store Mænd Efterslægten skylder saa meget, skal paa enhver Maade lovprises; Rommerne skulle beholde den store Berømmelse, at have gavnet ved ypperlige Skrifter; Franskmændene skulle altid nyde Æren for, at de have først forsøgt at oversætte de gamle latinske Forfattere i deres Sprog; og Italienerne, hvis Flid og Vindskibelighed fortjene den største Roes, maa gaa forud for alle andre! Det være langt fra os at ville nægte noget Folk, der ved ny Opfindelser har indlagt sig Verdens Berømmelse, den fortjente Hæder; men imellem Lovprisninger over dem vil der tilvisse ogsaa blive en Plads for vor Ære, naar vi sørge for, at vi ikke ere de eneste, der forsømme deres Modersmaal. Derfor beder og besværger jeg alle gode Mænd og Fædrelandets Venner at lægge sig det paa Hjerte, hvor mange og store Goder der gaa tabte for Fædrelandet, naar Modersmaalet ringeagtes, og hvor vigtigt det er, at Kunster og Videnskaber behandles i Fædrenesproget, ligesom Fædrelandet allerede har seet og med Taknemmelighed paaskjønner, at det er skeet med det, som vedkommer vor Frelses Sag, og meget andet, som allerede længe har været udgivet i Modersmaalet. Kjærlighed til Fædrelandet, Samkvem med Venner, vore Nærmestes Fornødenheder besværge eder, at I ikke forholde eders Medborgere hvad der ved eders Arbejde, Bestræbelser og Forsøg er vundet. Længe nok have vi thet til Fremmede, lad os nu selv bringe til Virkelighed hvad der er forsøgt af andre! Lad os bruge Naturens Gaver og ved vor Gjerning vise, at vi ikke staa tilbage! — Det kunde være artigt at vide, hvilken Virkning denne Tale har gjort i de Lærdes Kreds; men, saavidt der vides, findes der ikke noget Spor deraf, og Latinen vedblev

uendelig fejg. Slagene fli
den modſtridige Maſſe e
findes der dog paa, at
ganſke døde til Jorden, elle
hos enkelte Mænd fremkaldt
Livet hvad der for hin Tale
Lintrup, den i ſaa mang
Lintrup, en af Holbergs Læ
i Bergen 1702 havde lagt S
fleſte Arbejder, femten Aar
Provſt paa Regenſen og Kom
Selſkab, societas indagantium
de lærdeſte og meſt opvakte S
ſamledes hos ham nogle Gang
at diſkurere om allehaande lær
mier, lærde Kollegier, Biblio
Mænd, nylig udgivne Skrifter
Opdagelſer o. desl., men det
næppe længer end til næſte Son

tilstaa, lede under Tidens Tryk, og det gik dem ikke bedre hos os end i andre Lande. Sprogforskerne vare ilde farne. Katholicismen havde kvalt den gamle Literatur, Reformismen i sit andet Stadium havde helst seet, at end ikke dens Levninger kom for Dagen. Afrevne fra det gamle Sprog manglede Forskerne, de faa der vare, ethvert Tilknytningspunkt for deres Forskning. Skoler vare der ingen af uden Latinskoler, det var der sørget for; og naar der endelig i dem lærtes noget Dansk, saa var det en tarvelig Begyndelse. De maatte hente Sproget ud af Bøgerne, som derhos vare sjeldne, men hvorledes det var kommet ind i dem, vidste de ikke; eller de maatte hente det ud af Folkets Mund (selv havde de aldrig lært det), men Almuens Tale var ofte uforklarlig, thi den havde just sin Rod i det gamle. Saaledes indtraf det Fenomen, der ellers kunde tykkes besynderligt, at det lærde Sprogs Dyrkning fremkaldte Modersmaalets lærde Behandling, at denne maatte fremmes derved, at lingua latina fik en prof. eloquentiæ (et Fenomen, der senere gjentoges under Jakob Baden) og at Kjøbenhavns Universitet fik en prof. poëseos, der saa endelig ogsaa tog den danske Poesi under sine Vinger. En almindelig videnskabelig Sprogbetragtning maatte gaa forud, førend der kunde tænkes paa Modersmaalets grammatiske Sammenhæng; og naar Opmærksomheden for denne var vakt, maatte de første Forskere nødvendig føre den hen til det eneste de kjendte. Den første Behandling af dansk Sproglære bærer ogsaa tydelige Præg af denne sin Oprindelse. Den handlede om Modersmaalet paa Latin, og bevægede sig helst indenfor latinske Sprogfenomener. Det falder mig ikke ind at dadle den; den fulgte den eneste Vej, der var banet; og var den i meget saa langt tilbage, saa maa Grunden for største Delen søges i selve Filologiens slette Tilstand. Det klassiske Studium,

Det er derfor rimeligt, at
herskende Stof der var at be
og saa komme vi atter til Tid
maalets herskende Stof var d
alt, staar den religiøse Udvikl
dens Skikkelse og dens Form
med den sproglige. Er Tro
troje, saa bevæger Sproget s
indskrænkede Kreds; er Troen
saa følger Sproget med i all
gelser. Naar Troen er bunde
spørger om Forstand eller Fo
kunne fremkalde ny Foreskilling
Ideer? Menneskets Natur er a
eneste Opvækkelse kun har en idel
Sætninger, der skulle tages so
ere, huskes som de ere, og ove
uforandrede, lige ufattelige, saa
den mangler Stof til en fri Be
højere aandigt Liv. Filosofi og

paa ſine Skjend, og bliver uartigt, ſom hin forfaldne Satiriker, thi at ſpøge med Anſtand har ingen lært det; det taler kun om at angre Synder, ſom maaſkee ingen har begaaet; og ſkal det endelig engang tænke ſelv, filoſofere, ſaa have vi jo ſeet, hvorledes det vrænger Mund og gebærder ſig. Men naar det nu virkelig forholder ſig ſaa, at den herſkende, af hin Tid ſelvfrembragte Del af danſk Literatur var Andagtsbøger i alle mulige Former, den ene mere ſmagløs end den anden, var uendelige Pſalmer med det ſamme Stof, var endnu uendeligere Ligprædikener, hvori Bibelſprog ere dragne paa Snor ſom en reformeret Roſenkrands; lidt Hiſtorie til en Afvexling, ligeſaa tør og uden nogen ſelvopløftende Tanke; og en Poeſi, der udenfor gudeligt Indhold næſten overalt ſank ned til den raa Form; hvorfra ſkulde da Sproget hente Næring og Fylde, Styrke og Flugt? Saaledes ſtod det til under hin gamle danſke Adel, før Enevoldsmagten brød dens Stamtræer itu; med en i Sandhed agtværdig Kjærlighed fremmede den Modersmaalet, men den kunde ikke fremme det uden paa ſin Maade; den kunde ikke føre det op af hin dybe Brønd, hvori den ſelv ſad og kiggede Stjerner, kun paa en lille Strimmel af Himlen, kun en ringe Del af Herrens Værker og underfulde Gjerninger. Kun hvad der opløfter Tanken og udvider Hjertet kalder Sprogets ſkjulte Kræfter til Live. Derefter, omtrent ved 1660, indtræde forandrede Forhold. De politiſke antage en ny Skikkelſe. Ved Rigsdagen møde Stænderne, Bondeſtanden undtagen, og Borgeren taler med i Modersmaalet om Landets Anliggender; men dette, ſom man ſkulde vente, alt overſtraalende Blaalys blev ſnart ſlukket ud. Iſteden for den beſkjermende Adel, hvis Grunddannelſe var modtagen igjennem Latinen, men ſom dog i ſine bedſte Mænd bevarede ſit danſke Sind, traadte en ny Adel eller borgerlige

Mæcenater, der fulgte med Europas begyndende Udvikling igjennem de nyere Sprog. Som Følge deraf svækkes Latinens Herredømme, men det franske Sprog indtager den aabne Plads, ikke det gamle Modersmaal. Ved Afstaaelsen af Skaane og de andre Landskaber paa hin Side af Sundet formindskedes det danske Sprogriges Omfang. Den sidste Begivenhed, skjøndt oftere omtalt, maa ogsaa her berøres formedelst dens Følger. Det danske Sprog blev nu indskrænket til Øerne og Nørrejylland, og alt Haab forsvandt om en vedvarende sproglig Forbindelse med Skaane, der dannede Overgangsleddet imellem de strengere Dialekter imod Nord og de blødere paa de danske Øer. Den svenske Regjering saae dybere end den danske; den vilde ikke blot erhverve disse Lande, men ogsaa tilegne sig dem; den anlagde just derfor et nyt Universitet i Lund, og indførte, uden Barmhjertighed, svensk Sprog i Kirke og Skole. Der forløb næppe et halvt hundrede Aar, førend denne Forvandling var fuldendt og det forhenværende danske Skriftsprog ombyttet med det svenske; imedens Danmark paa den anden Side, uden at mærke Uraad eller i det mindste uden at raade Bod derpaa, saae det høitydske trænge ind og fortrænge det danske Sprog i dets ældgamle Enemærker i Sønderjylland. Fra denne Tid af mistede Danmark sit Fodfæste i Norden. Fra nu af vil og maa det bestandig tabe. I den Traktat, hvorved Skaane blev afstaaet, laa allerede, som jeg forhen har slaaet paa, Tabet af Norge, og i Norges Tab laa, at Danmark, for lidet til at være nok, vilde og skulde blive en Fællesstat med Tyskland. Naar man tager Vægten af den ene Vægtskaal, maa den anden nødvendig slaa over til den modsatte Side. Men jeg foregriber her Tiden; vi skulle efterhaanden see det altsammen komme. Norges Tab droges i Langdrag ved de politiske Omstændig-

heder, og imidlertid forsinkede det, der i sig selv maatte anſees for en Forværdelſe for Modersmaalet, den overvældende franſke Indflydelſe, Indvirkningen fra Tyſkland, iſær i alle høiere Kredſe og hos de Lærde. Det er vanſkeligt at ſige, naar denne franſke Indflydelſe egenlig tog ſin Begyndelſe; den var hos os ældgammel og havde i Grunden aldrig høirt op. Parisklerkene afløſtes af Læger og Statsmænd; og hele den europæiſke Udvikling maatte nødvendig føre os med ſig; Tyſkland var den endnu tidligere undergiven. Ludvig den Fjortendes Tidsalder gjorde det franſke Sprog til Europas Tungemaal. Frederik den Tredie var endnu Latiner og Chriſtian den Femte nærmeſt tyſk; men udenom dem dannede ſig en ſtor Kreds af den franſke Literaturs Tilhængere. Den gamle Adel havde holdt paa Modersmaalet; den ny ſværmede ikke derfor, og brød ſig kun lidet om Sprogrenhed. Før reiſte den Lærde ud, og kom hjem ſom en belæſſet Bi med Latin, nu med Franſk; den rige Borgerſøn begyndte allerede at ſætte en Ære i at have glemt ſit Modersmaal; hos alle dem, der reve ſig løs fra den gamle Orthodoxi, var den videnſkabelige Dannelſe allerede naturaliſtiſk, og kunde kun erhværves igjennem det Sprog, hvori den var nedlagt; et Sprog, ſom vort, hvori der aldrig havde været filoſoferet, ſkulde have haft uoverkommelige Vanſkeligheder med at gjengive den. Det er ſaaledes ikke Holberg, der indførte Franſk i Modersmaalet; det var før ham; allerede ved 1640 (Wichmann 1644) møde vi Klager derover, og ved 1700 finde vi Bøgerne overfyldte dermed. Hvad der paa een Gang, ligeſom et nyt Kildevæld, ſpringer op i Literaturen, maa naturligvis længe før i adſpredte Aarer have haft ſit ſkjulte Løb. Endelig var denne Indflydelſe af en ſaadan Beſkaffenhed, at det maatte være let og bekvemt at give efter for den. Havde det været

Modersmaalets grammatiske Form, der skulde omskiftes, saa havde det været en ganske anden Sag; det kunde ikke skee uden Modersmaalets Undergang. Men nu var det kun nogle Ord, der skulde ombyttes. En stor Mængde gode gamle danske Ord kjendte man sig ikke mere ved, og vi have ogsaa nu næsten ganske glemt dem, enten fordi Gjenstandene, hvortil de hørte, bleve satte til Side, eller fordi Maaden at tænke paa ganske havde forandret sig. Hvad var naturligere, naar man vandt den ny Tænkemaade igjennem et fremmed Sprog, end at benytte de fremmede Ord, ligesom Haandværkeren gjør med sit Redskab; og naar den latinske Dannelse stod i den nærmeste Forbindelse med de romanske Sprog, saa vare vi som gode Latinere jo ogsaa halve Romanere, og fulgte, naar Latinen endelig skulde opgives, det som laa den og vor hidtilværende Dannelse nærmest. Alle Huller i Ordforraadet maatte altsaa af sig selv stoppes med franske Ord; ved Tabet af det gamle Sprog var der opstaaet en Tomhed, der maatte udfyldes. At tænke selv var saa besværligt. Netop en lignende Overgang maatte senere indtræde. Da Latinen endelig havde maattet opgive sit Overherredømme, da det franske Væsen var blevet til en Parodi, da det germanske Sprog udviklede sig og overtog den videnskabelige Dannelse, saa laa det os endnu nærmere, og saa gik vi over til det. At vende tilbage til det gamle var i sig selv ugjørligt, og lykkedes først og kunde kun sættes i Værk ved, tilbels og med de fornødne Hensyn, at kalde Oldtiden selv tilbage i Folkets Bevidsthed.

Dette er omtrent Gangen, ligesom Hovedtanken, i vort Sprogs Udvikling. Vi skulle nu i det enkelte betragte Begyndelsen dertil, den Maade, hvorpaa det lærde Tidsrum ad Forskningens Vej i forskjellige Retninger forsøgte at oplyse Modersmaalet. Sprogforskningen kom efterhaanden til

Bevidsthed, men den manglede naturligvis Klarhed, og ledtes næsten alene af et dunkelt Instinkt. Om det danske Sprogs Oprindelse kunde man næppe gjøre sig nogen tydelig Forestilling, da Kundskaben om det gamle Sprog var ingen eller saare ringe; og man maatte allerede føle sig nogenlunde tilfredsstillet, naar man kunde føre Modersmaalet tilbage til Hebraisk, Græsk og Latin. At udlede det af Hebraisk var den ældste, meget yndede, Forestilling, og adskillige Mænd, blandt andre Peder Vandal i Magstrup (1651) tilsatte deres Sprogkræfter med at finde Lighed imellem nogle hundrede hebraiske og danske Ord. Da det Sprog, som vor Herre talte med vore første Forældre i Paradis, blev anseet som Moder til alle Tungemaal, maatte der ogsaa i vort findes Levninger deraf. Bertel Knudsen Aquilonius anstillede udførlige Undersøgelser om det danske Sprogs Lighed med Græsk og Latin; men disse Afhandlinger ere kun mærkelige, fordi man af dem seer, at enkelte Forskere iagttoge Ligheden, skjøndt de ikke vare i Stand til at forklare den. Deres fornemste Vejledning var Ordenes Bogstavlighed; og det er allerede meget, at der iagttages en Bogstavovergang som Aspirationen og s (ἅλς og Salt). Rimeligvis er dette den første Anelse om Sprogenes Naturlove, men det varede længe, førend disse Forsøg bleve fortsatte. Mest bekjendt iblandt disse Forskere er Torkild Baden (f. 1668 i Hersløv i Skaane, hvor hans Fader Jakob Baden var Præst; Rektor i Holbek, † 1732). Han sammenlignede Modersmaalet med det latinske Sprog i et Skrift (Roma danica 1699), som „maatte finde en gunstig Modtagelse, fordi Opstillingen af en Mængde Ligheder imellem det simple, lidet agtede Modersmaal og det hædrede Rommersprog havde noget overraskende og mere end morende; det svarede til Tidens Lyst at finde Sprogharmonier." Men Behandlingen

er uden Kritik. Det gaar mest ud paa at finde Overens-stemmelser i Vendinger og Talemaader, saasom: et godt Hoved, i (for) alle Folks Øjne, en god Del, et oplyst Sind, o. desl.; men hverken tænker han paa, at disse Tale-maader ere saa naturlige, at de findes i alle Sprog, heller ikke bemærker han, at en god Del af dem han anfører lige-frem ere indkomne i Modersmaalet fra Latinen, og ikke op-rindelig høre det til. Lignende Sprogundersøgelser beskjæf-tigede Hans Olufsen Nyfted, Johannes Olaides Neopoli-tanus (f. i Throndhjem; 1691 Rektor i Hvrfens, 1698 Præst, † 1740), men hans Arbejder, der kun ere Sam-linger, bleve ikke trykte. En Blanding af historiske og sprog-lige Bemærkninger findes hos Peder Vinsløv (f. i Vinsløv i Skaane 1636, Konrektor i Odense, Præst til Frue Kirke i Odense, senere i Præstø, † 1705), der ogsaa samlede til et Lexicon Scanicum.

Til den danske Ordbogs Oplysning maa man en Tid lang hente Stoffet fra de latinske Ordbøger og den i dem tilføjede danske Oversættelse. Til de tidligste Arbejder af denne Slags, af Christiern Pedersen og Henrik Smith, slutter sig Jon Tursens Vocabularium latino-danicum (1561) med Fortale af Niels Hemmingsen, der allerede er omtalt i forrige Tidsrum, tilligemed Tillægget dertil, der indeholder nogle faa Bidrag til det danske Lovsprog. Til de senere høre især: Matthias Pors, hvis Nomenklatur, som han udgav paa sin Udenlandsrejse (1594), dog kun indeholder Substantiver, ordnede efter Betydningen, og et dansk Ordregister. Derimod haves betydelige Ordbøger af den bekjendte Skolemand, Forfatteren til den danske Kirke-historie, som foran er nævnet, Povel Jensen Colding (f. i Kolding 1581; 1605 Rektor i Aalborg, 1608 Præst til Vindinge i Sælland, 1622 til Herlufsholm), hvis Ety-

mologicum latinum (1622) er et latinſk-danſk Lexikon, der ſom ſaadant indeholder en ſtor Rigdom af danſke Ord og Udtryk; og hvis Dictionarium Herlovianum (1626) er den første danſk-latinſke Ordbog. Peder Syvs Ven, Laurids Kok (Hr. Lars Kok paa Rosnes) ſkal have ſamlet et danſk-latinſt Lexikon, ligeſom Peder Syv begyndte at udgive et ſaadant. Og endelig ere de øvrige, for Latinens Skyld udgivne Skolebøger ligeledes danſke Sprogkilder, ſom de af Hiſtorieſkriveren Stephanius og af Hans Rhode (f. paa Als 1625; 1660 Konrektor i Odenſe, 1661 i Aarhus, † 1679).

Den første, der udkaſtede Planen til og tildels udarbejdede en fuldſtændig Ordbog over det danſke Sprog, var den ſom Velynder og Befordrer af al danſk Videnſkabelighed bekjendte Stormand, Matthias Moth, en Søn af Livlægen Povel Moth og Broder til Sophie Amalie Moth, der 1677 blev Grevinde af Samsø; (f. ſom der menes i Odenſe efter 1642, adlet 1679, 1684 Overſekretær i det danſke Kancelli, afſkediget ſtrax efter Chriſtian den Femtes Død 1699, † 1719). Han begyndte, under ſine vigtige offentlige Forretninger, at ſamle til ſin Ordbog 1680, og arbejdede ſelv; 1697 havde han udkaſtet ſin Plan: hvert Ord ſkulde gives med latinſk Overſættelſe, og Ordbogen ſkulde tillige omfatte Provincialismer. Dertil vilde han have Bidrag fra alle Dele af Landet, hvilke hans Stilling let kunde forſkaffe ham. Efter ſin Afſkedigelſe ſøgte han at udføre Arbejdet næſten alene; men der blev kun trykt et Par Folioſider ſom Prøve. Samlingen af hans Haandſkrift, den Gang 60 Foliobind, der 1753 af Arvingerne blev ſolgt til Kongen, henſtod i Gehejmearkivet indtil den 1784 blev afleveret til det Kgl. Bibliothek. I ſin Skrivemaade var

ſamlet, ſom han ſelv ſiger, udaf
ſom udaf adſkillige gamle Norſke

Adſkillige ældre grammatiſk
været til paa Latin, men inge
Peder Syv nævner ſom Forfatte
Kok, Stephen Spodsbjerg. Den
matik, ligeledes paa Latin, er a
dan den Ældre (Grammatica d
gudfrygtige Præſt og Biſkop, ſom
har han tilegnet Prins Chriſtia
at nu efter Souverainitetens In
Sprog at dyrkes omhyggeligere
man af Fortalen, der er ſkreve
allerede var forfattet for tyve Ar
nemſeet og forøget. Nihil enim
summatum esse potest. I andr
matikker (han anfører af dem e
bør ikke ſtaa tilbage; ogſaa det
gantias. At dyrke og drive fremm
men vort eget bør ikke forſømme

Her er det rætte maal, vor tales Norderſtjerne
Og pennens Rætteſnoer. Hvad fattes nu vort ſprog
Til dets fuldkommenhed? En rigtig Gloſebog.
Vel an, fornemme Ven, ſom har af egen hjerne
Udartet dette førſt, bliv ved, giv ſøden Kjerne
Af haarden nød, du æj med fremmed Kalv og plog
Har ploged, men her til varſt eene Meſter klog,
Har baned væjen førſt, dig følge vi ſaa gjerne.
Dend ſtoere Kejſer Karl førſt lærde ſligt de Tydſke,
Men vor Pontoppidan ſkreev dette for de Jydſke,
(Saa kaldes Cimbrer nu) vel op, kom hid Danſk mand,
Kom Gote, Norſk og lær at tale ræt og ſtrive.
Men Erik ærerig[1]) og Stoer her for ſkal blive,
Saa længe Danſken pen og tunge røres kand.

Som det førſte fuldſtændige Forſøg af denne Art, der vovede ſig frem for Lyſet, fortjener dette Skrift alle danſke Sproglærdes Opmærkſomhed. Det gaar naturligvis iſær ud paa at iagttage de almindeligſte Fenomener og nogenlunde at ordne dem; men Ordningen er meſt mekaniſk, og kun det ydre, meſt i Øjne faldende ved Fenomenerne kunde Forfatteren kjende, ikke deres indre Grund. Det beſtaar af flere Afdelinger: Observationes orthographicæ, hvorunder hører Cognatio literarum; Observationes etymologicæ eller Formlæren; og Observationes syntacticæ. Det førſte Afſnit iſær er behandlet med en vis Lærdom; derunder forſtaar han ikke blot den egentlige Retſkrivning, men afhandler tillige Lydenes Slægtſkab, og benytter dertil Sammenligning med andre Sprog, Hebraiſk og Finſk og Islandſk paa den ene Side, Tyſk og andre nyere paa den anden. Det forſtaar ſig, at han har benyttet latinſke og græſke Forfattere: Priſcianus, Lactantius, Plato. Sammenligningen er ikke gjennemgribende, ſøger kun Overensſtemmelſe imellem

[1]) Ericus, Eraricus Procop. Hist. Got. l. 3.

enkelte Fenomener, men allerede denne Iagttagelse er mærkelig nok. Vist nok vise flere Bemærkninger, hvilke vaklende og uklare Forestillinger man havde om Retskrivningen, f. Ex. om det understøttende e (e brevissimum, quod citissimo sono effertur), hvortil endog henføres Ord som Bue, Due, Skrue; Selvlydsfordoblingen gaar endog videre end nu. Men paa den anden Side har han mange sunde Bemærkninger, udsprungne af en uhildet og af Vanen uafhængig Naturlighed. Han skiller f. Ex. Selvlyden I og Medlyden Iod, og bruger til den sidste det latinske store J, det danske lille j havde man; og skriver ikke blot jeg, jager, men ogsaa bjerg, hjort. Ved Tvelydene bemærker han allerede, at en Del maa udtages derfra og skrives med j og v: lav, Skov, Navle, og ligesaa Maj, Kejser, ej, nej. Meget klygtig bemærker han, at det hyppig anvendte haffuer, leffuer o. s. v. som nogle endog gjorde til et Trestavelsesord (haf-fu-er) er urigtigt, hvor almindelig end Brugen var; thi det, som her udtales, er Medlyden v og ikke Selvlyden u, og f eller ff er irreptitium (han staar saaledes lige ved Brugens Oprindelse, den dobbelte Betegnelse af det gamle f og det ny v). „Germanice dicitur haben, loben, inde mutato b in v est haver, lover." Men, vedbliver han, herved er endnu at bemærke, quod v in f Euphoniæ gratia interdum mutatur, ut dicatur et scribatur haft pro havt ab haver, skrift pro skrivt à skriver, drift pro drivt à driver, gift, tilgift, pro givt, lifligt pro livligt à liv. Om ø bemærker han, at nogle ansee det for en Tvelyd, sammensat af o og e, men det lyder ikke som oe, og maa med samme Ret henføres til de enkelte Selvlyde som y. Brugen af smaa Bogstaver i Navneords Begyndelse hylder han naturligvis; men han vil ogsaa have Stavelsernes naturlige Afdeling iagttaget, som Mand-en, Prest-e, Fisk-e, ung-e, streng-ere,

ſtund-um o. ſ. v. Derhos forekomme adſkillige andre Bemærkninger, ſom at ickun er ſammentrukket af ikke uden; at ø forandres til e i alſkens, for als-kjøns, o. desl. Han har endog et eget, men meget kort, Affnit om Betoningen; et længere derimod om Bogſtavernes Slægtſkab, ſom yttrer ſig derved at de gaa over til hinanden. Overgangene ere her iagttagne ſom Fenomener, endog de ſjeldnere, ſom fra a til ø (Hane, Høne; t. nackend, nagen, nøgen), men det forſtaar ſig, at de ikke ere nøjagtig ſkilte ad, men blandede ſammen, Omlyd og Aflyd imellem hinanden. Herunder indfatter han tillige Overgange fra andre Sprog, iſær fra Græſk og Latin, til Danſk og fra Tyſk til Danſk: „borg vel borrig est a græco πυργος, turris; bæk est a græco vocabulo πηγη, fons; ἔαρ contracte ἦρ, jonice et ælice βηρ, latine ver, danice Vaar.“ Altſaa har han allerede bemærket Fralyden (die Lautverſchiebung), hvis Opdagelſe og videnſkabelige Udvikling ellers med rette tillægges Jacob Grimm. Ja, han har ikke været langt fra, ikke blot løſelig at have iagttaget den, men at have ſeet dens Regelrethed; f. Ex. den regelrette Overgang fra c til h: „cornu, quod ex hebræo קֶרֶן, peperit Germanis et Danis Horn; calamus, culmus dedit Germanis et nobis Halm; cutis, Haut, Hud; collum, Hals; caput, Haupt, Hoved.“ Paa lignende Maade har han Overgangene ϑ, t, d; φ, f, b, p, o. ſ. v. Kun derved, at han blander Exempler af allehaande Sprog imellem hinanden, iſteden for at tage hver Klaſſe for ſig, har han hindret ſig ſelv fra at ſee ind i den hele Theori, ligeſaa vidunderlig og beundringsværdig, ſom de himmelſke Loves. I den anden Afdeling, Observationes etymologicæ, har han blandet to Ting: den egenlige Formlære og Orddannelſen, og har derfor heller ikke kunnet fyldeſtgjøre nogen af dem. Til Formlære havde han kun den latinſke ſom For-

billede; hvor det derfor gjælder om at ophøje det givne Fenomen af den gamle Bøjning, der slaar det let feil for ham. Et træffende Exempel derpaa er det, naar han bemærker, at der er Intetkjønsord, som i Ejeformen tage Fælleskjønnets Artikel til sig, som Dyrens, Faarens, Husens pro Dyrets, Faarets, Husets, idque propter euphoniam ut videtur. Man seer, hvilken Flid han har gjort sig for at forsikre sig om Fenomenets Virkelighed; i Tillægget anfører han nemlig en stor Mængde Exempler af de danske Bibeloversættelser: Ljusens Fader, Dorsens Død, Livsens Første, Ordens Gjørere, Husens Herre, Testamentens Ark, Lammens Sang, Kjødsens Sands, Menniskens Søn, Barnens Fader, Brødens Forraad, Landsens Gode, Aarsens Begyndelse, Dyrens Billede, Haffens Sand, Legemens Lys, Hjertens Glæde, o. fl. Det var nu allesammen Intetkjønsord, der i Ejeformen havde -ens eller -sens, og det maatte føre ham paa den Forklaring, at det ene Kjøn var gaaet over til det andet, en Feiltagelse, som han da ikke er ene om. Kjønnet er ham tre Slags: 1) polycænum: en, den; men han bemærker dog, at nogle Ord have han, andre hun; altsaa at Kjønnene ikke ere ganske faldne sammen i Fælleskjøn. Man siger han om Hat, Kjep, Stol, Vogn, Fod, Ild, Ovn, Bed, lignum (vidr), Brand, Sko, Sø, Skov, Sten o. s. v. Men hun om en Hue, Bog, Dør, Mark, Strand, Vind (vindr; her maa Udtrykket: hun blæser have vildledt ham), Bro, Bøg o. s. v. 2) neutrum: et, det. 3) commune, og derunder regner han Tillægsord, som ere ens, som træt, skaldet. Han bemærker, at Kjønnene afvige i Dialekterne; Sællænderne og Jyderne sige en Sav, Fynboerne et Sav; og at man ligeledes finder: en og et Sted, en og et Taar, Brugen og Bruget, en og et Epistel, en og et Tempel. Og derom mener han, at Brugen hos

de mere dannede Sællændere hør foretrækkes. De udførlige Regler for Kjønnet efter Endelsen har han uden Tvivl lært af de tyske Grammatikker; næsten ved hver Regel findes halv saa mange Undtagelser. Blandt de Ord, han anfører, er Grippe (ancilla). Han veed ogsaa, at Kjønnet forandrer sig efter Betydningen: en og et Ark, Egg, Sold, Søm, Rød, calamitas og bos; hvilket dog kun er lutter Tilfældighed. Som Navneords Bøjning antager han kun een, nemlig Ejeformens, og betragter saa særskilt Flertalsdannelsen, som han oplyser med mange Exempler; men alting er ham her gandske mekanisk, da han ikke har noget ledende Princip, og ingen Bevidsthed har om Kjønnets Sammenhæng med Bøjningen. Uden videre Oplysning anfører han derfor Flertal paa -n, som Øjen, Øren. Herunder har han indført et meget interessant Afsnit om danske Stedsnavnes Oprindelse. Ved Gjerningsordene har han ingen Bevidsthed om de egentlige Bøjningsmaader og deres Sammenhæng; han antager to: Activa og Neutra paa -r, Passiva paa -s. Treſtavelsesbatiderne paa -ede kjører ham de regelrette, og uregelrette ere altsaa 1) de, som udelade e, som flyer, flyde; hører, hørde; tænke, tænkte; og 2) de med een Stavelse, som kommer, kom, samt saadanne som strækker, strakte. Her kommer hans Ubekjendtskab med det gamle Sprog ret tilsyne; og heller ikke kan han oplyse Former som jeg gik, vi ginge; jeg sprang, vi sprunge; ja, han antager endog, at det hedder: jeg green, vi grinede; jeg treen, vi trinede, o. s. v. Former, som gak, stat, staa for ham som blotte Uregelretheder. Men hans Bemærkninger ere dog mangen Gang rigtige og vejledende, fordi han kjender regelrette Former, der nu ere forsvundne, og fordi den daværende Brug, uden Bevidsthed om Oprindelsen, havde bevaret hvad der laa denne nærmest, saasom „bed

haver vel lykket sig, alias bed haver vel lykkest", for hvilket han anfører Birgitte Thotts Seneca som Hjemmel: „det haver billigen sjuntist Platoni; hannem at have fattist Guds ords ljus". I Observationes syntacticæ findes allerede en lille dansk Syntax, der for den Tid er al Ære værd, og deri indblander han adskillige andre Bemærkninger, som Forskjellen imellem to og tu, tree og trø, Tillægsformen paa -es (som jeg er begjærendis), Naturudtryk for Dyrenes Stemme (som Oxen bøger, Koen rører, Hesten skrommer, Kragen gulper, Ravnen kaver) o. desl. Endelig indeholder Slutningen af Bogen en Samling af dansle Kunstord, der rigtig nok nu tage sig underlig ud, men ere Bevis paa, at Nødvendigheden deraf følтes strax da Forskningen vaagnede. Exempler ere: litera vocalis, selvlydendis Bogstav (Selvlyd), litera consonans, medlydendis Bogstav (Medlyd), hyphen, Binde-streg, circumflexus, en Tødvel som en Huusgavl, articulus, Skeloerd, nomen, Navnord, verbum, Tidsord, genus, Slavg, genus neutrum, Hverkenslavg, masculinum, Hanslavg, numerus singularis, Sær-tal, pluralis, Meer-tal, casus, Endelse-fald, nominativus, Nævne-endelse-fald, genitivus, Eje-endelse-fald, dativus, Give-endelse-fald, accusativus, Anklage-endelse-fald eller Sage-endelse-fald, ablativus, Tage-endelse-fald, comparatio, Forligning, positivus, Grundtrin, comparativus, Mellemtrin, superlativus, Overtrin, pronomina demonstrativa, Anviisnings For-Navnord. Skulle nu flere forbindes, saa fremkommer undertiden kuriøse Udtryk, som declinatio nominum postpositivum articulum sibi affixum non habentium, de Navnords Bøjelse, som ikke have bagsat Skel-oerd.

Allerede hos Pontoppidan finder man noget Bekjendtskab med Edda og de islandske Ordbøger. Oldgranskningen befordrede Sprogforskningen. Det blev efterhaanden mere

og mere levende for Sprogmændene, at den, der vil fri til Datteren og vinde hendes Hu, gjør vel i at gjøre sig bekjendt med Moderens hele Færd og Sindelag; derved vil han endnu bedre komme til at kjende Datterens ejendommelige Noder eller Unoder. Til de Mænd, som dette foresvævede, og som overhovedet til sit Modersmaals Oplysning samlede alle de Hjælpemidler, der den Gang kunde haves, hører især Peder Syv, som man derfor ikke uden Grund har kaldt den danske Sprogforskings Faber. Peder Pedersen Syv eller Siuf, Petrus Septimius (f. i Landsbyen Syv ved Roeskilde, hvor hans Fader var Fæstebonde, i Marts eller April 1631; gik i Roeskilde Skole, dimitteret 1653, blev Hører ved Kjøbenhavns Skole, 1658 Rektor i Nestved, 1664 af Fru Ide Lunge til Valdbygaard kaldet til Præst i Helleſted eller Helsted i Stevnsherred, † den 18 Februar 1702) fik, efter Udgivelsen af den første Samling af Danske Ordsprog (1682), den 15 Maj 1683 Titel af philologus (regius) lingvæ danicæ, „en ganske egen Titel, som ingen har baaret hverken før eller siden", og hvormed der siden blev forbundet en aarlig Pension af 100 Rdr. Han var Antikvar, Sproggransker, Literator, Kunstdommer, endog Digter, og beskjæftigede sig med alt hvad der vedkom Sproget, Bogstaverne og Runerne, Retskrivningen, Etymologien, Formlæren, Ordbogen, Stilen. Hvad han i disse Retninger har frembragt er rigtig nok kun det første Anlæg, kun Anelser; hverken i Kundskab eller i Smag ragede han højt frem over sin Tid; men hans sunde Sands, hans samlende Flid, hans utrættelige Kjærlighed til Modersmaalets Frembringelser og hans forskende Aand vil gjøre hans Navn uforglemmeligt. Nogle Betænkninger over det cimbriske Sprog (1663) skrev han i Nestved „blandt de mange og mejsommelige Skoleforhindringer".

Det er en almindelig Sprogkunst efter den Tids Standpunkt, og den indeholder derfor tillige Oplysninger til Literaturen og Poesien, ja som Tillæg en hel Del af hans egne poetiske Forsøg. Fortalen viser, hvilken Forlegenhed han var sat i, i det han vil skrive om Modersmaalet, og den Undseelse, hvormed han træder frem med denne ny Begyndelse; han sætter dog Fortjeneste just deri, at det han forsøger er noget nyt; men Frygten for, at han (en Rektor) skulde synes ikke nokkom at agte eller være hjemme i de klassiske Sprog bevæger ham vel til ydelig at eltere dem. „Ham burde jo først at vide sit Fædernesland og dets Sprog nogen Ære. Tilmed have saa mange skrevet om bemældte Sproge, at det var bedre at afskaffe nogle af de Bøger, end at skrive flere; de flere (fleste) Skribentere tage jo sine Bøger af de forrige, de give dem aleneste et nyt Navn, eller, naar de ville gjøre det godt, forandre de Ordene og Ordenen, men tale intet om dem, af hvilke de have laant sit." Ved Retskrivningen bestred han især Vanens Indflydelse: „Dette maa man altid høre: saa gjøre de andre; saa skrive de; saa er Skikken. Men er Vanen imod Fornuften, da er (den) mere en Usæd end Sæd, mere en Vildfarelse end Videnskab." Om Sprogenes Udvikling og Sammenhæng giver han en Del indlevende Betragtninger: Det ældste er det Adamiske eller Hebraiske; hvorfor en af de Lærde haver sagt, at vi alle tale eet Sprog, det Hebraiske, dog forandret. Til det Cimbriske hører det danske, svenske, norske, tyske o. a. fl. Han holder for, at de Vender (Slaverne) havde i Grunden eet Sprog med de Cimbrer og Tyske. Det Latinske er fattigere paa Ord end de andre; det Græske er rigt. Det Cimbriske, formedelst Mængen (Mængden) af Enstavelsesord og den (for de andre) ubekjendte Forandring og herlige Maade at sætte Ordene til-

ſammen, hvormed det giver Græſken intet efter, kunde nok med ſin egen Rigdom være fornøjet og med ſtørſte Færdighed finde de bekvemmeligſte Navne til alting, om det vilde ret og vidſte at bruge den. Det Cimbriſke Sprog er et af de ældſte, herkommende fra Babel, „hvor de bablede, fablede og famblede paa Ordene". Det ældgamle cimbriſke Sprog kommer mere overens med det hebraiſke, end det græſke og latinſke, og er derfor ældre end disſe. Man ſkal vide, at førend Odin kom i disſe Lande, havde vort Sprog ſtørre Lighed med det hebraiſke end ſiden Sprogblandingen har gjort, at det danſke og ſvenſke Sprog have mere tilfælles med det tyſke, men de Norſke og i Synderlighed de Islænder, ſom ere længſt borte fra Fremmede og have liden Samkvem med dem, have det gamle Sprog allerretteſt, have bevaret det cimbriſke Sprog uden Beblandelſe, Forandring eller Forvendelſe. Man kan ikke nægte, at vort Maal jo haver laant nogle Ord af det græſke og latinſke, f. Ex. Tempel, Kirke, Skole, hvilke ere indførte med den kriſtelige Tro; men hvo der vil ſige, at Næſe, Fader, Fiſk, Folk ere komne af de latinſke Naſus, Pater, Piſcis, Volgus, han maa og ſige, at de Cimbrer vidſte ikke at nævne deres Næſe, Fader, Fiſk, og vare ikke Folk, men Umælende, førend det latinſke Maal opkom; hvilket tilſammen er urimeligt. De Perſer komme overens med de Tyſke, ikke alene i Sæder, men endog udi Sproget; det Parthiſke eller Perſiſke Sprog haver Lighed meget med det græſke og tyſke: Fader, Moder, Baand, Broder o. ſ. v. nævne de ligeſom vi. Det Engelſke Sprog er beblandet ikke alene af det cimbriſke, men endog af det latinſke og franſøſke, og de engelſke Bøger, ſom ere ſkrevne for 2 eller 300 Aar, ere næſten i Saxiſke Sprog. Der ſiges af Lyſtighed, at der Sprogene bleve uddelte, komme (kom) de Engelſke noget

forsilde, og maatte derfor af alle andre laane noget. Ellers er det mest med det cimbriske bemænget, eftersom vi skulde deri ikke alene Gloser, men endog Maader at tale med (Talemaader) ikke ulige med vort Sprog, inddog Maaden at udsige dem er anderledes. End er det hans Mening, at om det cimbriske Sprogs rette Ophaf og Begyndelse ikke ganske hør os Danske til (thi vi ville dømme maadeligen om os selv), da bør det og ingenlunde de Tyske faa ganske af tilegne sig det, som nogle af dem gjøre. Ved Bedømmelsen af Sprogenes Lighed raader han til Maadehold. Man maa ikke strax tænke, at de Ord, som have nogen Lighed med andre Sprog, endeligen skulle være komne deraf, men man skal agte „denne" (denne) Regel: intet Ord hører „egentligen" til det Sprog, hvor ikke findes retmæssig „Aarsage" dertil. En giver for, at Homerus haver skrevet Tysk, en anden at hans Stil er Hebraisk, ja hvorfor ikke og Mexisk (Mexikansk) og Rotvælsk. Det cimbriske (danske) Sprogs Uddyrkelse ligger ham meget paa Hjerte: Havde man kun nogle visse Regler, hvortil man kunde henføre Ordene, og især en Navne- eller Glosebog (Ordbog) over alle „Udsprungsord" (Stamord) og de, som af dennem komme. Men det skulde udkræve mere end et Menneskes Arbejde. Der ere gjorte franske Grammatikker paa Dansk og Svensk, men vort eget Sprog ville de ikke til. Ydermere skulde man og, det neste (næste) muligt var, skrive mange og gode Bøger i dette Sprog, hvorudi de Tyske paa nogen Tid have mærkeligen tiltaget. Det fornemste i dette er, at alting er klart og let at fatte, hvilket man og kan naa udi en slet og usirlig Tale; men skal man vælge iblandt (imellem) to Ting, hvo vil ikke heller age i en god Vogn end gaa i Drek og Grus med stor Besværlighed? Hvem vil ikke heller høre og læse det, som artigt er sammensat, end det som humper, støder og

ı ikke, men han har dog tænkt over Fenomenerne, selv
ır han ikke kan finde ud af dem: f. Ex. jeg forundrer
g, hvi de Cimbrer tælle ti, elleve, tolv, tretten, og ikke
: isteden eenten, toten, treten. Elleve er kanskee af een,
v af to, men er dog sidst i saa forvirrede, at man ikke
ed hvorledes dermed „sider" tilsammen. End er og dette
derligt i vort Sprog, at Tredive og Fyrretyve saa kaldes,
f. v. Men især anvender han det gamle Sprog til at
lyse enkelte Ord; ofte med Held, saasom: Danevirke af
t islandske Ord virke, det er Vold; Enebærtræ af isl.
ıer; Dimmeluge maaskee af dimmer, Mørkhed; Smidesiner,
ıer, det er Aske, et skaansk Ord (isl. sindr); Kindel-
sse af det gamle cimbriske Ord kindel, det er Lyvs (Lys);
verdag af løve og to, thi de Gamle og vi endnu da helst
og bade os; Stakarl, saasom stav-bare, fordi han
ger Staven. Men ofte løber han ogsaa surr i det, f. Ex.
swigt, af en ond Vægt, som duer lidt (isl. vætt);
stru, det er Huset tro (for Husfrue); Husbond, det er
sets Baand, som binder og holder tilsammen i Huset;
ndag, Sohntag, at man da skal forsone sine Synder.
ar han bemærker, at man ogsaa kan udlede vore Ord af
mmede Sprog, tilføjer han: Dog skal man see til, at
n ikke gjør alt for meget deraf, saa det bliver til Gjæk-
i, f. Ex. Landsknægt af lancea, som rettere saa kaldes
asom Landsens Knægt, thi han tjener og skal forsvare
ndet. Escomanni, Eskemænd, saa kalder Verderhagen de
nske, fordi de førte ikke længer Krig i Saxen end mens
havde Mad i Æsken.

Den danske Sprogkunst (1685) er den første Sprog-
re paa Dansk. Thi efterat det havde behaget Kongen
d et naadigt Øje at see til hans ringe Nemmes Flid i
rt Fædernelands Sprog og antaget ham til at være

Saa kan baade Kornet og Bogen gro,
Slet intet kan intet give,
Men naar der er noget at bygge paa,
Saa kan man en Gjerning drive. —
Her skjødes ej fremmed', ej prægtig' Ord,
Men holdes god gammel Dansk Vane,
Det er hvert Riges en Ære stor,
Ret sætte sit Sprog, paa Bane;

I Bogstav- og Stavelæren har han ikke ladet sig føre af Brugen, men tænkt selv, ligesom Pontoppidan, dog tidligere end denne: Det synes ikke at vi have Tvelydende Bogstave behov; æ er næppe en Tvelydende, og det samme er at sige om oe (ø) og andre saadanne. Langt mindre er eb eller andre af det Slags Tvelydende; thi j er en Medlydende og ingen Selvlydende, og imellem j og i er „et stort Forskiel", endskjøn faa agte det. Det samme skal man og vide om v og u. Om Stavelsernes Fraskillelse er dette at mærke: Medlydende skulle følge de foregaaende og ikke de efterfølgende Selvlydende, anderledes end i andre Sprog sædvanligt er; hvilket kommer deraf, at de fleste Ord ere hos os af et eenstavelses Grundord. Saa at man derfor skal have Ordenes Herkomst i Agt; og ligesom de sættes sammen, saa skulle de og skilles ad, f. Ex. elsk-eligen, Ev-angelium. Thi, det er fordi, efterdi, Ti, det er 10; dog vi ikke ellers bruge h paa saadan Maneer, og gjordes derfor libet her fornøden. De fremmede Ord, som ere blevne danske eller agtes for danske, skal skrives fuldkommeligen med danske Bogstave. Saa kunne vi og paa det føjeligste danne dem efter vort Sprog, i Synderlighed i Endelsen, hvorover de bekomme større Sirlighed; thi have de ligesom foret Borgerskab hos os, saa „mue" (maa) de og være samme Ret undergivne. Nogen gjennemført grammatisk Anvendelse af det gamle Sprog har

han ikke, men han har dog tænkt over Fenomenerne, selv naar han ikke kan finde ud af dem: f. Ex. jeg forundrer mig, hvi de Cimbrer tælle ti, elleve, tolv, tretten, og ikke der isteden eenten, toten, treten. Elleve er kanskee af een, tolv af to, men er dog sidst i saa forvirrede, at man ikke veed hvorledes dermed „sider" tilsammen. End er og dette underligt i vort Sprog, at Tredive og Fyrretyve saa kaldes, o. s. v. Men især anvender han det gamle Sprog til at oplyse enkelte Ord; ofte med Held, saasom: Danevirke af det islandske Ord virke, det er Vold; Enebærtræ af isl. ejner; Dimmeluge maaskee af dimmer, Mørkhed; Smidesiner, Siner, det er Aske, et skaansk Ord (isl. sindr); Kindelmesse af det gamle cimbriske Ord kindel, det er Lyys (Lys); Løverdag af løve og to, thi de Gamle og vi endnu da helst løve og bade os; Stakarl, saasom stav-bare, fordi han bruger Staven. Men ofte løber han ogsaa surr i det, f. Ex. Bösswigt, af en ond Vægt, som duer lidt (isl. vætt); Hustru, det er Huset tro (for Husfrue); Husbond, det er Husets Baand, som binder og holder tilsammen i Huset; Søndag, Sohntag, at man da skal forsone sine Synder. Naar han bemærker, at man ogsaa kan udlede vore Ord af fremmede Sprog, tilføjer han: Dog skal man see til, at man ikke gjør alt for meget deraf, saa det bliver til Gjækkeri, f. Ex. Landsknægt af lancea, som rettere saa kaldes saasom Landsens Knægt, thi han tjener og skal forsvare Landet. Escomanni, Eskemænd, saa kalder Verderhagen de Danske, fordi de førte ikke længer Krig i Saxen end mens de havde Mad i Æsken.

Den danske Sprogkunst (1685) er den første Sproglære paa Dansk. Thi efterat det havde behaget Kongen med et naadigt Øje at see til hans ringe Nemmes Flid i vort Fædernelands Sprog og antaget ham til at være

Philologus Danicæ lingvæ, burde det ham at begynde af (med) det første, nemlig af Sprogkunsten, som han nu under de Kongelige og Prinselige Høiheders Navne og Forsvar lader komme for Lyset som en Forlystning „i Eders Høiheders de tyngre" Studeringer, saa og som et Vidnesbyrd om Kjærligheden til Fædrenelandet og dets gamle Nørre Heltesprog (fordum kaldet Jotnamal og Runamal), til hvilket de Fremmede endogsaa, udi at oplede Herkomst og Udtydning paa deres Ord, ofte have Hensende. Om sit Foretagende yttrer han: Der ville vel nogle sige: det han lærer vide vi selv. Hvo skulde ej kunne sin Moders Maal? Det er sandt nok om nogle, men ikke om alle, at de rigtigt, vel og sirligen vide at bruge det. Og lad være, at han viser det, som er de fleste vitterligt, saa veed man ofte noget, men ej engang agter derpaa eller veed at man veed det. Saaledes erindrer han kun om det som de selv vide. Ingen beskylder han for sin Vildfarelse, men vil ikkun kalde enhver til Frihed fra den onde Vanes Tyranni; vil og ingen paatrænge dette. Enhver blive kun ved det, som hannem behager, dog ej at laste det andet, som ret og rigtigt er, om det end hannem mishager. Hvad gjælder det, at mange ere samtydige i Uret? Haver den onde Vane indført noget i vort Sprog, da skal det ved gode „Lover" forandres. Vi ville ikke fare vild, fordi mange gjøre det, eller følge de fleste og gaa efter Exempler, men efter Regle og Fornuften. Fortalen slutter han med Runekapitlet:

Hejll sa er kvad, hejll sa er kann,
Njotte sa er nam, hejller theirs hlyddu.

Han bruger danske Kunstord, som Selvlydende, Medlydende, Skelord (Artikkel), Endelsefald (Kasus), Tidord (Verbum), Middelord (Participium), og for at de kunne forstaas, giver han dem paa Latine, dog ej mere end een Gang. Derimod

ſiger han ganſke naivt: „Sommeſteds gives en ganſke Mening paa Latine, at den des bedre kan forſtaas.“ Naar man ſeer efter hvad det da kan være, ſaa ſynes det for os at være meget ſimple Ting; ſaaſom Præsens et imperfectum verborum mono-syllabicorum assumunt t vel st in secunda persona; Adjectiva Neutra ſiunt sæpe adverbia, Reliqua Adjectiva assumunt en. I øvrigt er Sproglæren ſelv temmelig kort, og „Tilhenget“ om Skriverigtighed, hvori han beſtriver Gerner, udgjør næſten det halve af Bogen.

Betænkningerne indeholde allerede flere ſmaa Ordſamlinger, og han ſamlede tillige til en danſk-latinſk Ordbog, hvoraf kun en Prøve udkom (1692). Fortegnelſer over gamle danſke Skrifter findes ligeledes i Betænkningerne, men han vilde have udført det i den ſaakaldte Danſke Boglade, hvoraf en Del ſenere er udgivet. Men kan det end være tvivlſomt, om alle disſe Forſøg ville have ſikret ham et varigt Navn, ſaa har han vundet det ved Udgivelſen af Danſke Ordſprog (1682. 1688) og af Danſke Kjæmpeviſer (1695).

Peder Syvs Medbejler var Præſten i Birkerød, Henrik Gerner, dels ved ſin Orthografi (1679), dels ved ſin kortfattede Sproglære (1690); og han lægger ikke blot i Retſkrivningen mange ſunde Foreſtillinger for Dagen, men bekjæmper tillige med Held Brugen af de fremmede franſke Ord, der allerede nu havde taget Overhaand. Han ſiger blandt andet (i Fortalen til Orthografien): „Mange Syge kunde ſnart hjælpes, derſom de vilde hjælpe ſig ſelv, thi en Del foragte Lægen og lade Saaret faa Overhaand, og en Del vil ſelv være Læger, endbog de det ikke forſtaar; en Del ere ſaa bevante med Sjugdommen, at de ſkatter Sjugdommen kjærere end Helbreden, da det dog er bedre for den Sjuge at være karſt, og det er fortrædeligt for de

Karske at omgaas de Sjuge og dem hvis Saar ingte ilde. En Del Betlere smøber Klude om deres Saar, og en Del om hel Hud, at de kan vinde en Gave; men hvad er dog saadant andet, end iblandt de Hæderlige foragteligt, og, naar det bliver aabenbaret, for de Retsindige straffeværdigt. Dette er dog aldrig saa ondt, og lader aldrig saa ilde, som naar et Tungemaal, der i sig selv er prægtig, formedelst „Vanactighed" med Kluderi og fremmede Gloser overspræenges, hvorudi de Danske og Tyske hid til Dags haver ladet sig meget forføre, ej tænkende paa, hvor spodske de Franske, Spanske og Italiener er derover, at de skulde indføre noget fremmed Ord i deres Tale. Det vilde blive en latterlig Ting for dem, om de skulde læse et fransk Brev med danske eller tyske Gloser formenget. Og det maa end være vel saa latterligt, naar vi udi det danske Maal indføre franske Gloser, thi mange baade bruger og læser dem, men aldeles ikke forstaa dem." Derpaa anfører han den rommerske Lov, at ingen af Regjeringens Sendebud skulde svare nogen Græker uden paa Latine, skjønbt de forstod og talte Græsk, en Sammenligning, der ligefrem maatte føre til den Tanke, at denne hyppige Brug af fremmede Ord er en naturlig Følge og et soleklart Bevis paa et Folks Afmægtighed og Underordning under et andet. Han lod det heller ikke blive ved Ord alene, men meddelte en Fortegnelse paa fremmede Ord, som vi kan undvære, og som bør at udelukkes, med de danske, der kunne sættes istedet. Det var altsammen Ord talte i Ørken. I sin Sproglære (Epitome philologiæ Danicæ), der tillige indeholder en kort Syntax og udførligere Bemærkninger om Versekunsten, taler han med Varme om Forbedringen af Modersmaalets Behandling: „Vi maa lægge alle forindbildede Meninger tilside; alle vrange Meninger og Vaner, saa vidt muligt

er, afflaffe; lad hver Province ſin Mundart (Sprogart) beholde; intet af fremmede Sprog indføre, uden det ſom allerede Borgerret hos os erlanget haver; og da begynde af raa Rod og udholde til det ſidſte." Nemlig fra Undervisningen i Skolerne. I Korthed betragter han derpaa det gamle Sprog, Dialekterne, fremmede Ord; men ſom Forſter kan han ikke lignes med Syb.

Diſſe Mænd have ved lexikaliſke eller grammatikaliſke Forſøg vundet et Navn i Literaturen. Andre, blandt hvilke Ole Borch er en af de mærkeligſte, have i Forbigaaende berørt danſk Sprogkundſkab; og der gives endelig adſtillige, ſom ved enkelte Skrifter, der nu ere forglemte, ogſaa i ſin Tid have givet deres Skjærv. Dertil høre: den ved ſine Diſputatſers Mangfoldighed bekiendte Hans Been († 1708), Erik Olſen Marsløv (Betænkninger om Skriverigtigheden, 1650), ſamt andre Forfattere til Sproglærer i andre Sprog, hvis Udbytte dog er lidet.

Endelig gav den nysnævnte Hans Olſen Ryſted ved Indgangen til den Holbergſke Tidsalder et Forſøg om den danſke Stil (Lægmands Talekunſt. 1708), det førſte uden Tvivl, og, ſaa vidt jeg veed, ikke omtalt af nogen; driſtigt i ſin Tanke, ſnurrigt i ſin Udførelſe, men en rig Kilde af danſke Ord og Talemaader.

Molbech, det danſke Skriftſprogs Udvikling i Nyt hiſt. Tidsſkr. 1 Bd. 2 H. 1847. D. Pſalmedigtn. i Kingos Levnet, S. 56. P. J. Colding, Dictionarium Herlovianum, i Fortalen, ſiger blandt andet, om dem, der nedſætte Modersmaalet: Homines, mehercle, in patriam injurii nimis! Quid enim est in lingva Latina aut alia, quod non æque commode exprimi potest Danica? Numquid res familiares et domesticæ suis carent notis, aut nos mutos creavit natura pisces? Et in exoticis, ubi earundem proprietas et elegantia major quam in domestica? — Et sicubi aliud forte uno aut altero exemplo minus succedat, possumus

nos talionis regula defendere, prolatis in medium Danicis, quæ nec ulla Latinitas pari orationis gratia assequi possit. Delicatulos itaque istos homines per communem patriam parque ipsammet eorum æstimationem oro et obtestor, abstineant istis orationum scrupis, ne vel de imperitia lingvarum vel de ingenii levitate et ostentatione a cordatis viris habeantur infames; sentiantque ac loquantur modestius de lingva patria, quæ nec antiquitate, nec originis splendore, nec sermonis copia ac proprietate, nec pronunciationis integritate, suavitate, gravitate, addo nec terrarum amplitudine ulli cedit. Omnes aliæ gentes certatim exornandæ, quæque suæ lingvæ, incumbunt. Cur nobis non eadem cura ac par studium? — P. Syv: Betænkninger, Fortalen og S. 5.

Erasmi Bartholini De naturæ mirabilibus Quæstiones academicæ. Hafn. 1664. 4. Den ellevte deri De studio linguæ Danicæ, holdt 1657. Uddrag findes ogsaa hos Molbech og i Clauſens Tale Om Danmarks Univerſitet ſom nordiſk Højſkole. Den hele Tale burde særſkilt aftrykkes med danſk Overſættelſe. Jeg maa lade mig nøje med at afſkrive et Par Steder, for at vække Læserens Lyſt til det hele: Primum igitur oportet iis frui, quibus nos natura donavit; quæ cum non suffecerint, tum demum ad externa confugiendum est. Id ipsa natura permittit, id ratio svadet, id consvetudo recepit. Unde is, qui peregrinas lingvas majoris facit, quam propriam, non magis a stultitia vindicabitur, quam qui visus acumine ex voto pollens, meridie, sole lucente, fenestras occluserit, atque candelam accenderit ut videat. Quid est autem aliud lingva Vernacula, nisi is sermo, quem a natura ipsa accepimus et cum lacte materno hausimus; quem non studio, non arte, non labore, non vigiliis tenemus, sed qui unicuique est proprius; quem naturæ beneficio possidemus, et quasi ludendo addidiscimus (S. 148). — Neque enim sine patrii sermonis usu quicquam commodè præstari potest, vel ad usum vitæ vel ad oblectationem necessarium. Sine illo, nec quæ ignoramus discere, nec quæ scimus alios docere possumus. hoc cohortamur, hoc persvademus, hoc consolamur afflictos, hoc deducimus perterritos a timore, hoc gestientes comprimimus, hoc cupiditates iracundiasque restingvimus. Et quoad longis-

sime nobis permittunt historiarum monumenta respicere, inde usque repetentes, videbimus nulli unquam defuisse usum vernaculi sermonis. (S. 149). — Non sufficit, omnia ea Græcis Latinisque literis conscripta extare, ut a doctis ignorari non possint, sed omnium et singulorum necessitatibus subveniendum; non doctorum tantum, sed et plebis, non quorundam, sed universæ patriæ commodum procurandum; neque ullus hic excipi potest a communi desiderio beate vivendi. (S. 150). — Nam sapientiæ qui promitteret thesauros, vestrisne animis placeret? multi eam appetiverunt. Divitias qui sponderet, nonne rem gratissimam faceret? omnes arrigere aures video. Honores vultis vobis offerri? accurritis. Ego vero et sapientiam et divitias et honores et gloriam, vobisque omnibus animum tranquillum polliceor, modò seriò excolatur lingva vernacula; modò patrio sermone tradatis ea quibus ad summum perduci virtus possit, quam natura in vobis inchoavit; postremo, modò ipsi non defueritis. (S. 151).

Om Lintrups Societas indagantium see Nova liter. maris Balth. 1705, S. 177. 1706, S. 52. Cimbria liter. 1, 346. Zwerg, S. 788. Nyerup, Universitetet, S. 248. Beckman, Hist. Communit. S. 98.

Catalogus CCC. Vocabulorum (etc.) Det er En Fortegnelse Paa 300. Danske Ord oc Gloser, Som icke alleeniste komme offuereens med det hellige Ebræiske Tungemaal, men endog haffue deraff deris oprindelse og begyndelse. Alle dennem som haffue lyst oc kiærlighed til det hellige Hebræiske Sprock, oc voris Dansk Fæderneslands Tungemaal, til Villie oc Tieniste sammen skreffuit. Aff Peder J. Vandal, Jesu Christi Tiener, til Magstrup oc Jegerup Kircker, Vdi Hadersleff Hus-Læhn. Schleßwig tryckt, Anno 1651. Paa Autoris egen Bekostning, sit Danske Fæderneland til Ære oc Tieniste. 4to.

Anbefalingen af Joh. Svaningius SS. Theol. Doct. et in Regia Academ. Hafn. P. P. finder Bogen vigtig ogsaa for Modersmaalets Skyld. Quo enim quævis lingva propius ad Ebræam accedit, eo magis reliquis merito præstare videtur. Nogle faa Exempler maa oplyse hans etymologiske Færd: Abadh, periit, at forderffve, deraff kommer en Abe eller Tobe som forderffver sin Sag.

— Abal significat lugere et perdere, at sørge for den Ting som er Borte, inde Danicum Abild, Ebel, thi det Ebel-bid vdi Paradiß, er Aarsag til al sorg oc bedrøffvelse, des til ihukommelse man skee voris Forfædre haffve giffvet dette Træ det Nafn. — Egal, gutta pellucida, egel, Hus-egel, som henger ved taget. — Aggan, Crater, Phiala, en kand, begger, en skaale, per Apocopam. — Eden, basis, fulcrum, Grundvol, deraff kommer Æden, thi mad oc Spise er ligesom det naturlige Leffnitzs Grundvol oc stytte, huorfaare det Danske Ordssprock lyder, jeg vil ligge en god Grundvol, førind jeg dricker, det er, jeg vil æde vel. — Epha, sibilus viperæ, en Effve blæs, eder oc forgifft. — Or significat lucere, inde at orre, thi de som ere oplinste vdi Gud lade sig orrie oc nøye, med den deel, Gud dennem monne giffve oc beskære. — Zaaph, irasci, inde at saffe som en orne, der froer med Munden, naar den er vræd. — Ciph, cavum, inde en kiffve, som man bær Fisk vdi. — Majim, aquæ, inde Maje, eller eng, som ligger lawt ved vandet (Made).

Bertel Knudsen: De danicæ linguæ cum græca mistione diatribe. Ob novum scribendi genus authore spernente aut negligente producta per C. Aq. Portuæ (Hafniæ) 1640. og De danicæ linguæ cum latina mixtione. Portuæ 1641. Samlede i Liberti Aliquonii Interludia et diatribæ. Portuæ 1641. Han sammenstiller f. Ex. αγκυλη, ankel, αγκυρα, anker, αχνη, avne, βαυνη, baun, γυνη, kone, ἁλς, haf, paa et andet Sted salt, o. s. v. og bemærker, at græske Ord i hundrede Vis ere danske.

Torkild Baden: Roma danica sive Harmonia et affinitas linguæ danicæ cum lingua latina. Hafn. 1699. En ny Udgave af T. Baden. Hafniæ 1834 gav Anledning til en Fejde med Overlærer, nu Prof. Dahl; see dennes Aftvungne Bemærkninger til Roma danica. Kbh. 1834. 4. hvori Bogen tillige er bedømt.

Hans Nysteds Haandskrift paa det Kgl. Bibl. Athena cimbrica vel Cimbria græca nonnunquam ab Hebero adminiculata eller Det græske og cimbriske Søstersprog sommesteds af Heber understøttet og hielpet, Ny Kgl. Saml. Nr. 482. fol. Samt Collectanea etymologica de lingua danica, sst. Nr. 484. fol. Det første findes ogsaa paa Universitetsbibl. Heri forekommer en stor Del danske Ord, ordnede efter Alfabetet, med deres ikke altid heldige Ety-

mologi; f. Ex. at aarke, ἀρχεω; og en Mængde Talemaader jævnførte med græske og latinske, Lighed i Sammensætninger, o. desl. som øjentjeneste, ὀφθαλμοδούλεια, ordkrig, λογομαχία, kvindehader, μισογυνης. Haandskriftet omtales af Pontoppidan i Fortalen til hans Glossarium Norvagicum S. 14, saavelsom dets paatænkte Udgivelse ved Falster, hvorom han henviser til dennes Cogitat. Philolog. S. 85. (See ogsaa Dahls Aftvungne Bemærkn. S. 53.)

Peder Vinsløv: Spicilegium Arctoum. Hafn. 1695. og Farrago Arctoa s. cogitationes de Taciti Tanfana et Sturlæi Tanfæ aliisque Danicam historiam et linguam spectantibus. Hafn. 1704. See om ham og disse Skrifter Skand. Lit. Selsk. Skr. 1815, S. 139. 145. 151. Om hans Lexicon Scanicum see Nova liter. maris Balth. 1704, S. 384.

Om Ordbøgerne see Molbech om de danske Ordbogsarbejder, i Ny D. Mag. 5te D. Da dette Afsnit her er behandlet med saa stor Udførlighed og Omhu, har jeg foram kunnet lade mig nøje med en kort Oversigt.

Matthias Pors: De nomenclaturis romanis, recens Danice factis, pari Græcarum recensione libri IV. Francof. 1594. hos Molbech, S. 241. Det er latinske Ord med dansk Oversættelse, ordnede efter Betydningen; f. Ex. larva, Reegrime, Ham; ratio, Skel, Fornufft; antiæ, Gili Laacke; vultus, Anled; majalis, Galt, sucula, Gylt; cortina, Farffuekedel, Lydgryde; vidua, Vidue, Encke, o. lign. Dobbeltord af tysk og nordisk Oprindelse.

Povel Golding: Etymologicum latinum (etc.) addita etiam danica interpretatione, in usum patriæ juventutis. Rostochj 1622. fol. og Dictionarium Herlovianum desumptum ex Etymologico latino. Hafn. 1626. See om disse Skrifter Molbech S. 243, og Werlauff i Annal. for nord. Oldk. 1853, S. 348. Fortalen til Etymologicum oplyser, at han allerede for fjorten Aar siden arbejdede derpaa i Aalborg. Ordenen er alfabetisk, men tillige etymologisk, da de afledte Ord staa under Stammen. Exempler paa danske Ord ere: acer, dapper (med den rette Overgangsform); ægritudo, Anck (Bekymring); under flagellum: Rytæn, Sommertæn, palmes tenerior ex anniculis sarmentis enatus (isl. teinn); arundo, Roer, item Redevoll; balbus, Baalmundet, Lesp, Stam; calcatus paries, Kalket Væg eller Dynnecket (t. tünchen) o. s. v.

Laurids Kok skal have samlet et dansk-latinsk Lexikon efter Rostgaards Papirer hos Molbech, S. 244.

Hyppig udgaves til Skolebrug latinsk-danske Nomenclatorer, som Hadriani Junii Nomenclator. Kbh. 1605. 1610. Joh. Stephanius: Nomenclator latino danicus. Hafn. 1634. og Nomenclatoris latino-danici pars altera, quæ Verba omnium conjugationum exhibet. Hafn. 1638. Hans Rhode: Comenii orbis pictus danico-latino-germanicus. Hafn. 1672. see Molbech, S. 243.

Til dette Slags Skrifter hører en latinsk-dansk Ordfortegnelse i Hjelmstjernes Samling (2049. 8.), som Molbech allerede har anført: Vocabvlorvm variorvm expositio atqve collectio ex lingva Svetica, ad ingenium Puerorum Juuandum, ordine vulgari, cum eorum Danica interpretatione. Diligenter ac fideliter emendata. Hafniæ 1576. (Med Bogtrykkermærket M V (Matthias Vinitor) 1530.) — Ved Slutningen: Fromme Læsere her hafftuer du denne føye Baag Vdsat oc Fordanstedt aff Suenske sattige simpel Dom til hielp, findis her nogid som icke saa ræt er Fordanskedt aff Suenssken da anamme det dog for gode, Oc forbædre det huor du kandt. (etc.). Deri findes: faties Anlede, vultus Ansicte; saliua, Rege eller spot; phalanx, Konde som er emellom ledemod paa fingrene; viscera, Indelffuet, exta Indelffuer; Recaluaster, Flenskallit; tenasmus, Harcke [Hardke] den som icke kand haffue sit mag; supparum, Vennicke; rica, Huiffuel; bulla, Spang; baltheus, Spenger Belte; infurnibulum, Grisle at sette Brød i ognen med; solium, Pald; cubiculum Slaape kammer; verticulum, Rindel; crista, Reylebuft; torax, Traae; hasta, Glauen; pelta, Bockiere; specula, Kure taarn; incus, Smede sted; gurges, Hol; fidicula, Feyle, liden gie eller strenge leg; gubernaculum, Styre; virgultum, Telning, som rinner op aff roden, risskar; procerus, Ret rag.

Matthias Moth: udførlig hos Molbech, S. 247. Werlauffs Bibliothekshist. S. 221. Torfæus yttrer i Torfæana, at med Undstagelse af det kongelige Hus var der intet Menneske i Verden hen elskede højere end Moth. (Brev til Arne Magnussen i Torfæus Levnet af Erichsen, S. 161.) Holberg (Danske Stat, 3 Udg. S. 185) taler om Moths og Rostgaards Ordbøger, og tilføjer: Udi Resenii Bibliothek findes et dansk Lexicon etymologicum, sammenskrevet af den bersommelige sællandske Biskop H. P. Resen, in folio,

nogle Aar før hans Død, item et Dansk-latinsk Lexikon in 4to. Det første er uden Tvivl det, som Thura (Idea S. 310) kalder Lexicon etymologicum lingvæ danicæ. Disse Haandskrifter omtales ogsaa i Søren Lintrups Fortale til Chr. Falsters Supplementum linguæ latinæ. Flensb. 1717. saavel som andre hertil hørende Arbejder: Peder Vinsløvs Dictionarium Scanicum og Particula Lexici Danici, indeholdende L til P; Petri Wandalini Catalogus 300 vocabulorum Danicorum ex Ebræa originem ducentium; og et stort Værk, som Th. Broder Birkerod arbejdede paa, de origine linguæ Danicæ ejusque cum Ebræa et aliis orientalibus convenientia.

Christen Jensen: Den Norske Dictionarium Eller Glosebog, Vdi huilcken indeholdis mange Norske Gloser oc daglige Tale, atskillige Redskaber, Fuglis og Fiskes, saa oc Diurs Naffne, som i Norge findis oc kaldis. Item Bondens Seyerserck (Sejerværk) oc Allmanach, som kaldis Primstafven med sine Characteribus oc forklaring. Alle dem udi Danmarck oc Norge, som haffue lyst at vide det Norske Lands Vjs og Maal, til en løstig tjds fordrift oc Kundskab, Colligerit og forfattet. Ved C. J. S. P. A. Kbh. 1646. I Fortalen tilegner han den „alle gode Norbagger, som ere mine kiere Landmænd." Under den: Christen Jensøn Guds Ords Tiener til Askevold. Omtalt i Pontoppidans Grammatica danica, S. 54, og i Biskop Pontoppidans Glossarium Norvagicum, Fortalen S. 20. Foran staar Primstaven med dens Sommerside og Vinterside, Tegnene paa den og deres Forklaring. Derefter Glosebogen. Følgende maa tjene til Exempler: Aabryen, kaldis skindsyg, sive den der har den Sortesyge. — Ævie, kaldis den bløde Dynd paa Haffsens Bond, i Strømmer og Marbacker. Vnde ævie botn, er den grund, som saadan er. — Affdegning, siges: Naar det begynder at Hyme. — Avll kaldis Ild i Smie; Vnde Avlstein kaldis den Steen Vinden af Belgene blæsis giennem tender Ilden. — All kaldis det inderste røde veed udi it Fyrtræ, huilcket icke raadner oc forfuler saa snart som geiten, sive det yderste. — Baer kaldis grene aff Fyrtræ, alias Furtræ, sive Furreløff, som giffuis Smaller til Føde om Vinteren (etc.). — Brun kaldis en Kant sive Hiørne. Vnde. Naar mand seer Himmelen i Synder eller noer tyckne, oc at see ud til at Sne eller Regne, da siges det: Hand hengie

Vade Flade so i mate. i. e. Roe saa sa
kaldis en Handfang paa en Kande sive
oc jerngreffuer i Gryder, sive Kiæler (
tænkt paa ved Forklaringen af Guldhornin
komme ofner een sive skicke sig, Hinc Du
est rette Mand. — Hyren sive Hyrog, k
taa seg, i. e. Vsnedig. — Jockul, kaldis
frost Fryser under Draaber, oc Dorffvalds
— Kangel kaldis en Quist, som mange
Item (idem) qvod Klase. Saasom
Kangle. Kangle, alias ævle om en ting:
Kangler om gaat Vær, naar hand raaber
naar hand venter Regn, raaber hand Va-
Mand skal snart vær i vætn sive Vand.
firefoldig sammenlagt, Fladbrød med Ost
tagis undertiden for et slag under Øret, h
— Leite, kaldis en slet Plan, paa høye
Field, mand kand see vijt i Marcken. —
Kostelig, Skiøn Vade Ei Mæte Mand,
Noite kaldis at faa sig vel Mad, oc see
er vel mæt og forsorget, men Nøere seg en
den da noget oc da noget, lige som mand
som bliffuer frembaaret enten for Maalti
mand effter Bondens Villie noiter for Man

ud. Paa huilcke lumber Baade opsettis oc udsettis, naar man vil føris. o. s. v.

De ældre paa Latin skrevne Grammatikker og deres Forfattere nævner Peder Syv i Fortalen til sin Sprogkunst, og siger om dem: „alle paa Latine, som de selv have vist mig."

Erik Pontoppidan: Grammatica danica. Hafn. 1668. Det er underligt af Nyerup, at han siger, Bogen er paa Dansk. I Fortalen og S. 325 omtaler han to andre Værker, med hvilke han vilde oplyse det danske Sprog, nemlig en Phosphorus philologicus og et Vocabularium Danico-rhythmicum. Det første: Phosphori philologici Danicam linguam illustraturi Amarygma, der omtales i Fortalen til Danske Digtek. Hist. 2 D. S. XVIII, findes paa det Kgl. Bibl. i Thottske Haandskr. Nr. 1505. 4.

Peder Syv: D. Digtek. Hist. 3, 95. Fr. Barfod, Peder Syv, i Rosenhoffs Illustrerede Almanak for 1856, S. 77, med Syvs Portræt i Træsnit. Christian den Femtes Bestalling for Hr. Peder Siuf, at være Philologus lingvæ Danicæ, item om Provstembedes og Skifters Forskaansel og Privilegium paa Bøger at lade trykke, Hafn. d. 15. Maij. 1683, findes i Gehejmearkivet, Sællandske Registre, 1683—84, Folio 194, Nr. 33. nemlig: C5. G. A. V. at Vi allern. haver beskikket og forordnet, saa og hermed beskikker og forordner Hr. Peder Siuf, Sognepræst til Helleste Menighed i Stevnsherred her udi vort Land Sælland, til at være Philol. linguæ Danicæ, og paa det hand udi sit forehavende Arbejde med Bøger til Trykken at lade udgaa ej „skulle" vorde hindret, have Vi allern. forundt hannem, at han for Provstembede, om det hannem kunde tilfalde, saa og for at overvære paa Skifter, maa aldeles herefter fri være, Dog alligevel med Provsterne overalt udi Samkvem nyde Gang og Sæde, saa og være udi de Privilegier delagtig, som Provsterne enten allerede meddelte ere eller Vi dennem herefter allern. meddelendes vorder. Og haver Vi derforuden allern. bevilget, at de Bøger han udi Trykken agter at lade udgaa (naar de efter Vores allernaadigste forhen udgangne Forordning paa sine tilbørlige Steder først er censurerede) maa trykkes og forhandles, med den Frihed, at ej nogen derefter maa understaa sig, her udi Vores Riger og Lande dennem at efterrykke eller imod hans Villie lade oplægge. (For Afskrift heraf takker jeg C. E. Secher). Syvs Skrifter i Nova liter.

maris Balth. 1703, S. 58. Jørgen Gorterup udtrykker i sit Digt vers hans Fortjeneste saaledes:

Vor lærde Syv har i de danske Grunde fisket
og fundet udi dem saa gjæv en Perleskat.
Han Rusten haver af vor egen Tunge visket
og Dorren bejlig for det danske Sprog opladt.

Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog ved P. Syv. Kbh. 1663. Fortegnelse paa danske Bøger findes S. 34. 81. 118. 140.

Den danske Sprog-Kunst eller Grammatica Samt et Tillæg om dette Sprogs Skrive-rigtighed (etc.) Kbh. 1685. I Fortalen omtaler han ogsaa sine Forgjængere, og iblandt dem „den ældre P. Erasmus Bartholinus" i sin herlige Tractat de studio Linguæ Danicæ.

P. S. Prøve paa en dansk og latinsk Ordbog item Specimen lexici latino-danici. Kbh. 1692. I den dansk-latinske Del er kun Bogstavet A fuldstændigt og endda meget ufuldkommet. Hans Samlinger til en dansk Ordbog kom i Frederik Rostgaards Eje (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 58), og i Hjelmstjernes Samling (Nr. 1062. 4.) findes „De to Blade, som Frederik Rostgaard lod trykke, som en Prøve af Peder Syvs Danske Ordbog, in Theatro Sheldoniano. 1694." Det er Begyndelsen af Bogstavet A, dansk med latinsk Oversættelse.

Den danske Boglade i Haandskrift paa Universitetsbibl. Rostgardiana, Nr. 151. 4. (Wegeners Efterretn. om Vedel, S. 87), hvoraf der findes et Uddrag i Suhms Saml. 1, 2, 89.

Henrik Gerner: Orthographia Danica Eller Det Danske Sprocks Skriffverictighed: Item En kort undervisning om det Engelske Sprocks pronunciation Saa oc Atskillige fremmede Ords som udi dansk Skriffning unødvendig oc Sprocket til Foract brugis, Forklaring. Kbh. 1679. Exempler paa fremmede Ord, som kunde ombyttes med danske, ere: accord, fordrag, forligelsemaal, forening; at accordere, at dagtinges, fordrages; det accorderer, det stemmer o: kommer ofver eens; affront, forhaanelse; alliance, forening; alarm, uroe, splid, strid, staven, pr. til strids (til Vaaben); ambassadeur, sendebud; guarnison, borgelehe, o: besætning; guarantere, forsikre;

guerre, krigen, ut prisoniers de guerre, fanger paa krigs-maneer (Krigsfanger) o. s. v.

Epitome Philologiæ Danicæ Eller: Et kort Begrib paa det beste oc zirligste Danske Sprocks Lyst oc Artighed renseb Det meste mueligt var Fra de ældgamlis Grofhed, Fra de flerste Mundarters Haardhed, Fra fremmede Sprocks Gloser, oc Fra andre store Vildfarelser (etc.) Kbh. 1690.

Naar Borch (de causis diversitatis linguarum) udvikler den forskjellige Opfatning af Naturudtrykkene og Sprogblandingen ved Folkevandringer og Naboskab, saa berører han tillige Modersmaalet, og anfører f. Ex. danske Ord, der ikke ere af tysk Oprindelse, som Barn, Bord, Skive, Vindue, Kniv, Jern, Kvinde, Dronning, Mad, Øl, Skjæg, Væg, o. s. v.

Hans Been: Blandt hans mangfoldige Disputatser og Theses findes ogsaa et og andet vedkommende dansk Sprog. F. Ex. de voce danica Dannemand, non virum præcise Danum sed hominem probum et modestum significante. (Nova liter. maris Balth. 1704, S. 55.)

Erik Olsen Marslov: Johannis Amosi Comenii Vestibulum ante auream linguarum januam structum Cum analysi etymologicâ et cum versione Danica Erici Olavii Marslovii. Accesserunt Quædam orthographiæ Danicæ observationes. Hafn. 1678. Nyerup angiver ikke denne Udgave, der findes baade i Kongens Bibl. og i Universitetsbibl., men en ældre, Soræ 1650 og en yngre, Hafn. 1690. Det er latinske Sætninger med dansk Oversættelse. Men det mærkeligste ved Bogen er Tillægget, som er paa Dansk: Nogle Betænkninger og Regle om Skrive-Rictigheden udi det Danske Sprog. Det hedder deri: Mand skal skrive haver, lever, ikke haf-ver eller haf-fu-er (etc.) Mand skal giøre forskjel imellem et haart og blot B, og imellem et haart og blot G, og kunde der settes en Prik elder Tegn til at bethyde ded haarde B og G, hvilket sagnes udi vore Trykkerier. Blandt Ord med haardt g anføres Byg, Myg, syg porcus semicastratus, hvilket sidste da er det underlige Ord (Syck), der forekommer hos Peder Palladius. Ordene deler han saaledes: Mand-en, Hænd-er, Spand-e, Fing-er, ikke Man-den (etc.) Heri ere ogsaa danske Kunstord.

Peder Andersen Ryborg udgav en latinsk Donat paa Dansk,

som han ogsaa kalder En Fast Grund Vaade udi det Danske, saa vel som Latinske Tungemaal. Kbh. 1684.

Jørgen Jensen Rhode, Georgius Johannis Rhodius, har ogsaa givet flere latinsk-danske Lærebøger, som Grammatica minor Latino-danica og Syntaxis Latino-Danica. Hafn. 1702. Samt Nomenclator Syntacticus Latino-Danicus. Hafn. 1703. dog er en god latinsk-dansk Ordbog.

Af Jean Reutner von Rüsenberg, Forige Capitain under det Westerleenske Regement i Norge, haves en udførlig dansk Sprogslære: Een nye forbedrit Tydsk Grammatica, eller Sprog-Konst (etc.) fremstillet Udi det Danske Tungemaal. Kbh. 1709. I Fortalen siger han til Læseren: Hold mig til Gode, om Jeg nogle af mine Betænkninger om Skriverigtigheden det Danske angaaende, herudi fremfører; Kierligheden til det Danske Sprog har bragt og skyndet mig til det, som giort er!

H. O. Nysted: Rhetorica laica et pagana Det er Læg Mands Tale-Kunst og Bondens Veltalenhed, Forfatted af en, som elsker vort Fæderne-Sprogs Held Og Nethed og heeder Hans Olufsön Nysted. Kbh. 1708. (Kgl. Bibl.) Rhetorica laica et pagana. Det er Læg-Mands Tale-Kunst (etc.) Forfatted af (etc.) Hans Oluvssön Neopolitan. Kbh. 1727. (Universitetsbibl.) Fortalen afhandler først vort Sprogs Ligbed i Talebrug med andre, Hebraisme, Hellenisme, Latinisme; derpaa grammatiske Figurer, som Metathesis: Ang eller Agn, at avre eller rave, Børnkopper eller Børnpokker, Glam eller Galm (clamor), et Skru (norsk Skrue) eller et Skur (pergula), et Vidne eller et Vinde (testis); Antiptosis: det var mig, men ikke dig; contradictio in adjecto: et Guldhorn, en Kakel-Ovn, et Rivjern og et Strygjern af Messing, han er forbandet smuk; voces hybridæ: Sælhund, Marsvin, Vespertræst (af salum, mare, vespera), en Talfoged (proprie Tales inspector) o. s. v. Af Bogen selv (efter anden Udgave) maa følgende dens Begyndelse tjene til Prøve:

Tale-Kunst er en Færdighed i at holde en Tale, hvormed man hos de Paahørende forhverver sig Troværdighed.

En Tale bestaaer fornemmeligen af tre Parter, (ligesom og Tre er Dansk Løsen) nemlig Indgang, Indhold, Slutning. Om disse tre Parter maae der ikke tenkis, at hvad som

de tu eenis om, det kommer ikke den tredie ved, eftersom der imellem dem alle tre bør være den Exning og Sammenhæng, at hvad som kortelig fremsættis i den første Part, som heder Indgang, det ydermeere og med flere Ord meldis om i den anden Part, som heder Indhold, hvortil den tredie Part, som heder Slutning, lægger sin Final og siger Amen.

Indgang aabner Dør og Ore,
Naar mand noget vil fremføre.
Indhold siger Sagen frem,
Slutning ender og gaaer hiem.

Alle disse tre Parter spøris og befindis endogsaa i den aller enfoldigste Bondes Tale. For Exempel. En Bondemand bestiller hos Præsten en Lig-Prædiken over sin afdøde unge Søn, og uphryder saaledis.

Indgang.

Gudsfred i Huset og god Dag, min gode Siæle-Sørger! Jeg har et par Ord at tale med Eder, og vil unde Eder en Dalers Penge. At Manden i denne sin Talis Indgang nævner det Ord Daler, derved forbereder han sin Præstes Gemyt og Øre til Agtpaagivelse, og saaledes retter sig efter Tale-kunstens Regel.

Indhold.

Vor HErre hår taget min lille Søn fra mig, og (a) eftersom han var en kiøn Dreng og et vittigt Barn, der kunde læse baade i Catechismo og i Evangeli-Bog, da vil jeg vel, at I for Penge og for gode Ord vil prædike lit over ham. For Eders Umag lover jeg, (b) som billigt er, at give Eder en trind Krone-Daler, og derhos beder, at jeg til at faae Eder betalt maa have Tid og Dag indtil det førstkommende Michels-Marcked er forbi, thi (c) dersom jeg nu strax paa denne Tid i Sommerens Anfang skulde fælle min Koe, for at faae nogle Skillinger til Eder og Degnen, da baade var jeg af med min Melkning i dette Sommerløb, saaog maatte fælle mig til Skade &c. Her befindis den Oratoriſt Bonde i denne sin Talis Indhold at bruge stinke Bevisninger,

Tale-kunstens Forskrift, i det
det Ord ἀνακεφαλαίωσις betyder
samler og igientager det meeste og f

En Tale er behagelig, naar d
er alt-for-kort, ikke heller varer alt
begge disse Deele tager sig vare, da
Fornøyelse den Gang, saaog hår
anden Gang.

Om den, som overpas har forlen
sige saaledis: Vi fik Spaj (Spad) no
Vadmel i heele tu Timer. Der vankel
efter Vegt, saa der med Billighed ku
Skal disse Isse Ord ikke faae en

Om den, som overpas hår forkort
sige saaledis: Han bruger den korte A
er en god Vinter-Præst. Han gav os en
Suppe over (Scilicet en skiøn Text, me
ligesom det og var Pharisæernis Lyde,
havde alt for brede Bremmer Matth
Lov og Bud-Ord giorde alt-for smale
5. v. 21. 27. 43.)

En Tale har sin Dignité eller
Tropis og Figuris, hvilke i en
vor Sandser.

Bremer-Tønde, er ſaa tyk og pumped, ſom der var tre Svejſer inden i dig. Der vankede Øl og Mad over en Skov (over en lav Sko?). Der er ingen Ende paa hans Artighed, Skalckhed &c. Saa mange Bøger, Knapnaale, Skopinde &c. ſom der er Ender i et Læs Høe. Han lyger Stocke og Steene af ſtæd, fortæller undertiden ſaa ſtor en Løgn, at mand i den kand hænge en Bul-Øxe. Magen til denne Qvinde, ſaa gode Æbler ſom diſſe &c. findes ey i Chriſtenheden. Det gior jeg ikke, om Du end vilde love mig Solen til Maanen. Han fortiener, ſamler, hår og eyer Penge ſom Græs.

En liden Hiſtorie.

En Gascon (castigatius diceretur fortè Vascon) i hvis Paahør blev med Forundring og Bersømmelſe talt om en andens Mandhaftighed og Stridsbarhed, ſagde af Misundelſe, at ſaadant noget var ikke ſaa høyt at undre over: Thi ſagde han, de Senge-Klæder, hvorpaa jeg ligger hver Nat, er alleſammen ſtoppede med idel Knebelbarter, hvilke jeg af de Perſoner, ſom er faldne for min Haand, hår tilhaabeſamlet.

Saaledes bliver Bogen ved at gjennemgaa alle Talens Figurer med Exempler til Oplysning; og man finder her Navne paa Høytider, Ordſprog, Talemaader o. ſ. v. F. Ex. under Synecdoche Totius: Pære-Berthel og Muſt-Nickel og Gaas-Morten; under Synecdoche Generis: han kom i Grævens Tid, Smal Hans, giøre Knud af ſig, hvo kand vide Pèr Bødkers Lykke; under Synecdoche Materiæ: at kiøbe og æde ſieted eller timſed Brød; under Sarkasme: at gifte ſig med en Reebſlaaers Dotter, han har et Svin i Tegr og Viber i Salt; under Metaphora: det vil ej flyde for ham, vil ej ſkyde Spaan for ham, Blod er aldrig ſaa tyndt, det er jo dog tyckere end Vand, Mude bryder Steen, naar Jld og Blaar kommer ſammen, da hyt! Morgengaven ligger i Buggen, at gaae til Engs med Hønen og ſtaae op med Soen, Flæſket æder Kaalen, at legge ſin Frende i ſin Pung, at blæſe et Ord i Veggen, de Tyſke hår uden Tvil en Strudſis Mave; ſamt Gaader, ſom Tubeen tog Trebeen og ſlog til Fiirbeen; under Paronomasia: hverken at bide eller at ſlide, han er vant ved at bytte og kytte, hans Uvenner maatte kalde ham graa og lade ham gaa, at haabe

for Morten i Kjøge, nu seer det sc
an da, lad gaae for bovendal. Bc
følgende Kompliment for Bonden:
siger, jeg herſker over eder alle; n
for eder alle; naar en Præſt siger,
da kand Bonden sige, jeg føder eder

Som et Bidrag til sprogsige Ur
endelig bemærkes: Christen Ferrings
Tractat om den Edele og Hederlige
melse og Roeß: Oc om hendis rette
Hellige Skrifft oc Lærde Mends Bogg
dragen Aff Christen Christenssøn So
1627. Han meddeler deri nogle, ikk
Skriftens Opfindelse, den første Brug
teri o. desl., hvilket der var det ældste
Kuriositeter. S. 89 findes Abgari Bre
S. 160 handler han om Troldfolk; S
Hug og Sting. (Skriftet omtales i €

Naar man fra de theoretiske
Sprogets virkelige Tilstand, hvora
stændigt og svagt Billede, saa er
at adskille fra hinanden

sig tilkjende, men hvor gammel Form og især en betydelig Del af det gamle Ordforraad enten fuldstændig eller kun paa visse Maader ere bevarede, saa at de ofte i et og alt end ikke af den daværende Slægt kunde forstaas uden Forklaring.

Da Lovsproget udgjør ligesom et Tungemaal for sig, have dets Forandringer nærmest kun Interesse for Lovkyndige, men selv hos dem synes det ikke at have vakt megen Opmærksomhed. I det mindste have vi om Lovenes Historie store værdifulde Værker, medens kun enkelte Afhandlinger have givet sig af med Sproget, og nærmest med Hensyn til det gamle, som det væsentlige Grundlag. Forandringerne ere heller ikke saa store, og Indflydelsen paa det almindelige Sprog saa liden, at Sproggranskere overhovedet have fundet mindre Anledning til at betragte dem. De bestaa især i, at det gamle Ord, der for det meste beholdes, forandres efter de sædvanlige Overgangslove, og hvis det tykkes meget forældet, sættes det ny som Forklaring ved Siden; forældede grammatikalske Former holde sig naturligvis her længst, men ombyttes ogsaa ofte med ny; Konstruktionen nærmer sig næsten altid til den gamle. Derved fremkommer en stundum paafaldende Blanding af gammelt og nyt.

For at anskueliggjøre dette hensættes nogle Sætninger af Jyske Lov efter Kofod Anchers Udgave og Udgaven af 1590, hvori, som det hedder, Dansken er forbedret: æn vilde hvar man orves at sit eghet ok latæ men nytæ jafneth, tha thyrftæ men ekki logh vith; men vilde huer Mand orffuis eller nøyes met sit egit, oc lade andre nyde Jeffnit, da torde mand icke Low ved. — våre ei logh å landæ, tha hafthæ then mest ther mest måtæ gripæ; vaare ey Low i Lande, da haffde huer mest, der mest maatte (kunde) gribe. — til huar by å meth reet fyure veghe at gange, the ther af areld have tilganget, oc them må engi man spille eth mene;

ær til at bonden tapæth
ær han skildugh at væræ angæ
æftær vitnæ, tha væræ han vith
ikki at; faar Mand anden nogit at
eller Foruæd, oc kommer Ild vdi d
andre Bondens Kaaſte, oc Vidne ere
met hans, Da er hand ſkyldig at v
lade ſig nøye eller orffuis met Vidne
næffn i Kiøn, at hand gielde hannem
for hans ſkyld.

Under Ordſprogsliteraturen
mere end der ſtrengt taget høre
linger findes der Sætninger, d
egenlig at være det. Begreberne
ſtemte, og ere det tildels endnu.
(Sentens), Mundheld og Talemaa
bede imellem hinanden, og det k
alle enkelte Tilfælde at drage en r
dem. Sædvanlig finder man derfor
Ordſprog henført alle beslige korte
en eller anden almindelig Tanke og

kan ikke blot være en moralſk, men ogſaa en Livserfaring, en Jagttagelſe af visſe Livsforholde, af visſe Karakterer o. desl.; den poetiſke Indklædning kan tilſidſt indſtrænke ſig til den ydre Form, der mangen Gang kan forvandle en ſimpel Tanke til et almindeligt fyndigt Ordſprog, og Sætningen nærmer ſig da Tankeſproget. Tankeſproget er nemlig en Lærdom, men uden poetiſk Form. Mange Bække ſmaa gjøre en ſtor Aa er ſaaledes et Ordſprog, thi det er en Lignelſe. Den bekjendte Lovſætning: Med Lov ſkal man Land bygge, har intet andet poetiſk, end den ydre Form (Rimſtavene), og et blot Tankeſprog er: Lær din Søn at arbejde, ellers lærer du ham at ſtjæle. Af ſamme Mening er gamle Søren Povelſen, der i ſin Danſke Proſodi under Metaforen ſiger: „Til denne tropum henhøre alle Danſke Ordſprog, fordi ubi hvert Sprog er en forborgen Lignelſe.“ Tag det poetiſke bort, ſaa hører Ordſproget op. Poeſien deri er ſaa mangfoldig, ſom overalt hvor den kommer tilſyne; ſnart giver den træffende Naturbilleder, ſom: Ingen gjør Ild ſaa nederlig, at jo Røgen ſtaar i Vejret; ſnart et Billede af Dyrenes Verden: Naar Krybben er tom, bides Heſtene; ſnart af Planternes: Stakket Hør giver lang Traad; ſnart allehaande andre Jagttagelſer med moralſk Anvendelſe: Tom Sæk kan ikke holde ſig ſelv oppe, o. ſ. fr. Mundheld tages vel ogſaa undertiden i ſamme Betydning ſom Ordſprog, fordi man tit tager dette i Munden; men i ſig ſelv betyder Mundheld kun Ord, Udtryk, Talemaader, ſom en eller anden Perſon tit bruger, og ved alle Lejligheder anbringer. Breſemanns Forklaring er uden Tvivl urigtig. Han angiver Forſkjellen ſaaledes: „Ordſprog ere almindelig bekjendte Sætninger, der give en eller anden Lærdom, grundet paa Erfaringer; Mundheld derimod figurlige Talemaader, der ikke have til Henſigt at belære, men blot adverbialiter be-

tegne en eller anden Omstændighed. Saaledes er f. Ex. at plukke Haar af den Skalvede, blot et Mundheld; et Ordsprog bliver det derimod, naar det forandres til: Det er vanskeligt, at plukke Haar af den Skalvede. Et Mundheld er: At kjøbe Katten i Sækken, men et Ordsprog: Man kjøber ej gjerne Katten i Sækken. Et Mundheld er: At sætte Ræven til at vogte Gjæs, men et Ordsprog: Det er ej godt, at sætte Ræven til at vogte Gjæs." Enhver kan heraf see, hvilken uem Sag det er at forvandle et Mundheld til et Ordsprog. Men Tingen er, at disse Exempler ikke ere Mundheld, heller ikke Ordsprog, men Talemaader, ordsprogelige Talemaader. Talemaaden bliver just ordsprogelig derved, at der er noget poetisk i Udtrykket, en Lignelse, noget billedligt deri. Ethvert nogenlunde dannet Sprog har en uendelig Mængde af slige Talemaader; jo flere, jo mere poetisk Natur der er i Folket. De tjene derfor saare meget til at oplyse Sproget, ligesom Ordsprogene selv. F. Ex. det nysanførte at kjøbe Katten i Sækken; at have noget (en Ræv) bag Øret; at være det femte Hjul til en Vogn; at bære Kappen paa begge Skuldre; at have et godt Mundlæder (t. Maulleder); at spidse sin Næse efter noget; at sætte En Kniven paa Struben; at tage Fod i Haand eller at tage Benene paa Nakken; at sætte en Pind for noget; at sidde med Livet i Haanden; eller naar man istedenfor: tidlig oppe, siger: før Fanden faaer Sko paa; istedenfor at noget varer kort: fra Høns fløj op til de fløj ned. Nogle ere saa træffende og let forstaaelige, at de give Talen noget ret pikant, andre ligge langt fra Oprindelsen og maa læres ligesom andre fjerne Grundord i Sproget. Just derfor er deres Alde og oprindelige Hjem af yderste Vigtighed, og det er stor Skade, at vi næppe kunne angive, hvilke der ere vore egne,

og hvilke der ere ældre end 1700. Det gaar næsten ligesaa med Ordsprogene selv. Der burde over begge gives et Udkast til deres Historie ved under eet at samle dem, der høre til samme Tidsalder; de mythiske f. Ex. hvori Loke, Thor og andre Gudevæsener forekomme, som: Der fik Loke noget at bøde sine Buxer med, hvilket siges, naar Garn eller sligt er blevet uredt; Bar ej Torden, lagde Trolde Verden øde; Mummerdug, o. s. v. samt Henthydninger til Jætter og Dværge med de dertil hørende Folkesagn, som: Det var et Spring af en Lerovn (hos Holberg: Det var et Spring af et Bryggerkar). Ligesaa Middelalderens: Naar Træl trives, Ædeling fordrives; Herreløs Brydje fanger vel Husbonde; Der vanker ikke Flæsk til Hovdrenge; det uopløselige Munkeløfte i: Der er ingen viet sammen uden Munken og hans Kappe; Præsternes ugifte Stand i: Ingen hjender Præsten bedre end Dejen; Gilderne og Sammensluddene dertil: At bære ondt Malt til Gilde (at bagvaske); Latinens udbredte Herredømme: Vaare Løgn Latine, da vaare der mange lærde Folk; Løgn og Latin gaar Verden omkring; Løbedegnene: Degne og Duer gjør slidne Stuer. Ligesaa de, der udgaa fra Middelalderens Helgene, og anthde Aarets Løb, dets Mærkedage, Veirliget o. desl., som: Bodel med Bøtten tager halve Nytten (af Mælkningen); Marie Magdalene sætter Humle paa Tene (isl. teinn); og Maanedernes Skudsmaal, som: April er aldrig saa hvas, hun giver jo Løv og Gras. Nogle ere historiske og skylde visse Begivenheder og Personer deres Oprindelse, som: Det staar aabent som Jørgen Lykkes Pung; Det flyder, sa' Palle, som for spæde Kalve; Rider i Rad, sa' Oluf Daa til sine Hofmænd, han havde kun to. Slige opstaa vel den Dag i Dag, og ere da særdeles mærkelige, hvis de virkelig have deres Grund i Folket, som:

den tyvende; Døden er haard at g
han druknede Aalen; At dele sit
Stige Mænd (ved Odense; de solgt
op; jf. Mythen om Tjasses Sønner)
Form maa komme i Betragtning
finde Sted af dem, der i denne He
Til de mest karakteristiske høre da de
talende, og give os lyslevende en li
en Scene. De ere, som bekjendt, tilde
nordiske Forbilleder, som hine af Sv
3, 202). Fanden er her meget p
ogsaa mange andre Personer af allel
Handlingen er som oftest greben me
er det ogsaa kun en Ordleg, et Ordsp
Lige, sa' Fanden til Kulsvieren; Det g
sa' Fanden, han slog Øjet ud paa e
Fruenoder, sa' gal' Ane, hun slæ
stenen; Det skal smage af noget, sa
paa sit Saad; Hvem der nu laa,
paa Sengefjællen; Jeg kjender no

Sømmet i Lommen; Frænde er Frænde værſt, ſa' Ræven, han løb for de røde Hunde; Det er en Overgang, ſa' Ræven, de ſlaaede ham; Peder, ſa' Gaaſen, jeg ager, Ræven løb med hende ad Skoven; Vee dig, ſaa fort du eſt, ſa' Gryden til Lerpotten; Det har intet paa ſig, ſa' Pigen, hun fødte et Barn. Mange af disſe ere blevne ufuldſtændige og ligeſom afſlidte ved at gaa igjennem Folkemunde; f. Ex. Lykken er bedre end Forſtanden, fuldſtændig: Lykken er bedre end Forſtanden, ſa' Manden, han kaſtede en Sten efter en Hund og rammede ſin Stifmoder (Holbergs Moralſke Tanker); Man gjør hvad man kan, hvor tit hører man ikke det, fuldſtændig: Man gjør hvad man kan, ſa' Barnet, det gjorde i Buggen. Mange ere kun Ordſpil, ſom: Alting har en Ende, uden Pølſen, den har to; Smaa Grydder har ogſaa Øren; En graa Gaas er altid bedre end to hvide (Skillinger). Ofte ſtilles tre, endog ſex Ting ſammen: Røg, Regn og ond Kvinde (tre onde Ting i et Hus); Byg i Blade, Fole i Stade, Kvinde i Gade (ſkal ej roſes for tidlig).

Hvad der giver Ordſproget Ælde er i Almindelighed utabeligt, og holder ſig under alle Sprogets Forandringer. Dertil hører: Rimet, enten Bogſtavrimet, ſom: Mætter Mave i Maden vælger, eller Enderimet, ſom: Knaſt i hver Aſt (i Hegelunds Suſanna: Knart i hver Art) og Fæt i hver Æt. Forældede Konſtruktioner, hvorved det der ſkal udhæves faar Vægt, ſom Mange Bække og ſmaa iſtedenfor Mange og ſmaa Bække. Oprindelige Bogſtavformer og ſenere tabte eller omſtiftede grammatikalſke Former, ſom: Det kommer op i Tø, Mand fjæler i Sne, hvor Sne viſer hen til den ældſte danſke Form Snør, ikke Snær; Raar Mus (ikke Muſen) er mæt, er Melet beſt; Den Falſkes Lykke gaar ſnart i Stykke (Flertal for Stykker); Bedre er

tagd end tarvelyst mælt. Tillige har en stor Mængde gamle Ord holdt sig, især naar de ikke kunde ombyttes uden at udslette Ordsprogets Form, f. Ex.

En Brand kan ikke længe brænde,
En Kone kan ikke længe sende (isl. senna);

Han giver tysser (to Gange), der giver i Trang; Trold bær Traa (isl. þrá) i Leg; Mangen bygger Hus og en først udfus; Den er ikke flab, som Flædie byder; Starre og Gekke lyndes vel; Fugle med ens Fedre savnes gjerne; Fattig Mands Kjæde (isl. kæti) har mange Ulede (isl. ólæti). Ved saadanne seer det farligt ud for Ordsproget, naar Forklareren ikke kjender det gamle Sprog; Des Roches de Parthenay oversætter dette: La chaine d'un pauvre homme a bien des chainons rompus, ligesom han oversætter at bede (jage) Ulven ved demander quelque chose au loup. Imidlertid bliver Ordsproget ogsaa stundum fordrejet, fordi selve de Indfødte ikke længer forstaa det: Syn gaar for Sagn have vi gjort til Der gaar Syn for Sagen, og man maa da igjennem Syv eller andre lade sig føre tilbage til det oprindelige: Syn er Sage rigest, hos Syv: sjón er sögu ríkari.[1])

Samlingerne henvise til en lignende Tankegang som den, der gaar igjennem det hele Tidsrum. Det Bibelske og det Klassiske gjør sig først gjældende, indtil det Folkelige bryder igjennem, saa at Ordsprog af danske Skrifter og fra Folkets levende Tale blive den vigtigste Gjenstand for Samlerens Omhu. Til Peder Laales forhen omtalte og Elisabeth Krabbes forgaaede Samlinger slutter sig Peder

[1]) I Thoraren Lovtunges Togdrapa om Knud den Store (Akr. 2, 298):

var of sjón sögu
slíks ríkari.

Hegelunds Bibelſte Ordſprog og Skjønne Sprog af de ſyv Viſe (1588). Derefter ſamledes Blandinger af Ludvig Pouch i Fragſtykker og Ordſprog (1611), og af Boghandleren Nørnisſum i Aandelige og verdslige Ordſprog (1657) o. ſl. Endelig greb Peder Syv, vejledet af ſin Sands for det gamle, Tingen fra den rette Side, og gav en Mønſterſamling i ſine Almindelige Danſke Ordſprog og korte Lærdomme. Adſkillige Samlinger henligge endnu i Haandſkrift.

Under Kjæmpeviſer indbefattes ogſaa mere, end der ligger i Ordet, nemlig hele den traditionelle Folkeviſe. Nogle almindelige Bemærkninger ere meddelte ved Middelalderen, ſaa at her kun er Tale om Sproget og den Plads, ſom disſe Viſer indtage i Sprogudviklingen. Og da kan der vel ikke være Tvivl om, at deres Alder i Almindelighed er langt højere end de ældſte Haandſkrifters, men den Sprogform, hvori de haves, er ikke den oprindelige. De have gjennemgaaet flere Rækker af Tidsrum, og ikke blot det, de have ofte gjennemgaaet flere Dialekter, førend de endelig bleve ligeſom ſtaaende faſt i Skrift. I deres Sprogform viſer ſig derfor et lignende Fenomen ſom i Lovenes. Med Henſyn til alt det, ſom man ellers gjør til Særkjende for Sprogets Tidsrum (hele Lydlærens Bygning), høre de til dette; men med Henſyn til enkelte Sprogformer og enkelte Ord høre de til alle de foregaaende. Hele Sprogets herſkende Form, Klang og Tone er den nærværende Tids, men midt i den og under den møder man lutter Gjengangere fra forrige Tider. Vedel har allerede gjort denne Bemærkning, der ligger ſaa nær: Derſom der, ſiger han, ingen anden Aarſag var til at læſe disſe gamle poetiſke Digte, ſaa var denne ene nok: „for Sprogets Skyld, det er, for de herlige gamle danſke Gloſer og Ord, for hin

skjønne Sprog og runde Tale, som findes udi disse gamle Viser paa den bedste Maniere; vil nogen det forsøge, han tage sig en af de ny Digte, som nu om Stunder gjøres, og ligne dem med en anden af disse fordums Digte, da skal man i Sandhed forfare, at det er ligesom Dag fra Nat; nu staar og ingen anden Steds til at finde saadanne danske Ord, Sprog (Udtryk og Talemaader), undtagen hvis gamle Ord man kan have af vore danske Lovbøger og nogle faa gamle Skrifter, som ikke ret mange findes her i Riget." Men imedens Lovsproget kun indskrænker sig til en snæver Kreds, udbreder Visernes sig til de fleste Stænder og til næsten alle Livsforholde; og det trænger ikke mere til noget Bevis, at ingen i et og alt kan forstaa disse Viser uden den nøjeste Indsigt i det gamle Sprog. Da nu ingen paa den Tid kunde besidde denne Kundskab, hverken de adelige Damer og andre, der opskreve Viserne, eller, i det mindste kun i ringe Grad, Udgiverne Vedel og Syv, saa kan det ikke undre nogen, at den Skikkelse, hvori vi have dem, ogsaa med Hensyn til Sproget, er saa yderst ufuldkommen. Retskrivningen gaar stundum i Haandskrifterne til en Yderlighed, der aldrig drives saa vidt i trykte Skrifter, og ingen Agt fortjener; f. Ex. i Karen Brahes:

Hymdis kiortteell war aff boocke skeemd,
hynndis kaabe aff sloffuell blaa:
haar haffde hun som spuonddenn gwld,
imellom hyndis haarre luo.
Imen ieg ridder seelleff ieenne;

af Sten Billes:

Tii danntzett udt, oc thii dantzett inndt,
oc huer medtt kiærriiste sinne (etc.)

Langt værre er det endnu, naar den urimelige Bogstavering og anden Vankyndighed forstyrrer selve Sprogformerne,

naar der f. Ex. ſkrives lieb for løb, triud for tren, og utallige lignende. Ikke desmindre er der ſaa meget bevaret, at den gamle Sprogform endnu er gjenkjendelig nok, det vil ſige, man kan i de allerfleſte Tilfælde tilbagekalde de middelalderlige Former, hvor forvanſkede de end monne være; ſom tu, try (to, tre i Intetkjønnet), i eller e (jo), tjeld (Telt), i gen (i gegn), ſavn (Sagn), øven (augun, Øjne), høve (haugar, Høje), Sanden (sandr, Sandet), himte (heimta, hente), ſtinke, ſtank, de ſtunke, o. ſ. v. og ligeledes de gamle Ord, hvis rette Hjem er Middelalderen, ſom Ord uden de ſenere Forſtavelſer: at tælle (fortælle), at ſømme (forſømme), at hværve (erhværve), at hage (behage); Ord med meget forældet Betydning, ſom det (for at, þat), det (for der, ſom i Svenſk), bo (berede), ſvælte (dø); ſamt den ſtore Ordſkare, der nu er forſvunden af Skriftſproget og i det højeſte kun findes i Dialekterne, ſom Linde (Bælte), Sved (Blod), Kind (Barn), ſtire (døbe), ſide eller ſede (siða); og ſæregne Talemaader, ſom under Ø (over Land) o. ſ. v. Ved alt dette vil den ſtore Mængde Varianter af ſamme Viſe blive et uforligneligt Hjælpemiddel; ſom i Hagbardsviſen: ſlyngende, ſleffuende, ſlefnet, ſynen. Men denne Underſøgelſe, der nok er en Sprogmands Opmærkſomhed værd, kan ikke bringes tilende, førend Svend Grundtvigs Udgave er fuldendt.

Det almindelige Sprog, om jeg ſaa maa kalde det i Modſætning til de foregaaende, forlode vi i forrige Tidsrum udſat for en ſtærk Indflydelſe af Dialekterne paa den ene Side, af Tyſken paa den anden, men det fandtes dog i det mindſte hos een Forfatter i en uſædvanlig Renhed. Denne Udvikling ſkal nu fortſættes, og henimod Tidsrummets Slutning maa man vente at ſee den afſluttet, at finde et Sprog, der har udbannet ſig ſaa vidt, at frugtbare

Skribenter kunde finde et bekvemt Redskab for sig, øvet og prøvet, slebet og skarpt. Imidlertid anseer man Bebel som Repræsentant for dette Tidsrums Sprog, ligesom Christiern Pedersen for det forriges, skjøndt begge virke i Begyndelsen af Tidsrummene, den sidste dog endnu som Bibeloversætter i Slutningen af sit, Bebel derimod hverken selv virkende ud over sit Tidsrums Midte, heller ikke efterladende sig nogen Efterfølger, der kunde bestemme Sprogformen i dens Slutning, thi Peder Syvs Skrifter ere mere forstenede end udøvende. Dette giver Sprogbetragtningen en særegen Stilling. Man fristes til at blive hængende ved Bebel, og at gjøre ham til mere, end han virkelig var. At antage, at han i en Oversættelse af Saxo, der dog kun var et indskrænket Emne, skulde have udtømt det daværende Sprogforraad, maa tykkes underligt, naar det betænkes hvilke mange og tildels ulige større Skrifter der fyldte Literaturen; og at den tyske Indflydelse hørte op med ham, er endnu urimeligere, da han selv led under den, og den efter hans Tid blev endnu fordærveligere, just fordi den ikke længer stak saa skarpt af imod god Dansk, som før, men søgte at smælte sammen dermed. Naar man imidlertid ikke gaar ud alene fra Bebel og ikke gjør ham til sin Ledestjerne, saa vil Sprogets Karakteristik have sine store Vanskeligheder, just fordi det ingen Karakter har, men fører Betragteren om paa alle mulige Veje, Hærstræder og Biveje, uden noget bestemt Maal og uden nogen Udsigt til at naa det. Hvad man i Almindelighed om dette Tidsrum kan sige er kun det, at det efterhaanden lod det gamle mere og mere falde, for efterhaanden at optage det ny, og som Følge heraf indeholder næsten alt hvad Sproget kunde mægte, gamle Former endnu vedvarende, men ligesaa ofte blandede med ny, og ligesaa Ordforraadet, gammelt og nyt imellem hin-

anden, hjemligt og fremmed. Undertiden maa man forstaa Islandsk for at kunne fatte Ordet og dets Form, undertiden ere begge ramtyske. Ofte er Ordets Betydning, som det synes, selvindlagt deri, afvigende saavel fra det forrige Sprog, som fra det følgende, stundum saa tilsyneladende selvgjort, at man af den hele Sammenhæng maa tænke sig til hvad det skal sige. Hvad der kom ud af denne Forvirring, der, om end halvbevidst, dog ligesom alt i Verden havde sit Øjemed, var dette: at man, grammatikalsk, ved efterhaanden at lade det ældre Sprogs Særegenheder falde gav Sproget omtrent sin nærværende grammatikalske Skikkelse, forkastede hvad vi nu heller ikke forstaa, og bevarede hvad ogsaa vi nu anse for bekvemmest; og at man, lexikalsk, ved at opgive en stor Del ældre Ord, der nu næsten ikke mere kunde forstaas uden til Forklaring at have det ny ved Siden, fandt en Tomhed for sig, der aabnede endnu mere Indgangen for de fremmede Sprog. Attraaende Hovedformaalet for al Anvendelse af Sproget: at blive forstaaet, gik man en Gjenvej til Maalet. Temmelig vis paa, at det franske Ord blev forstaaet af alle Dannede, efterdi det, hvilket man vel maa forudsætte, allerede var blevet almindeligt i daglig Tale, undgik man al videre Ulejlighed ved at bruge det; og der dannede sig saaledes til Slutning en ligesom ny Sprogart, den fransk-danske, hvis Betragtning det er bedst at udsætte indtil den Holbergske Tidsalder, hvori den naaede sin Højde.

Sprogtilstanden forud har kun været Gjenstand for faa Undersøgelser, og nærmest kun med Hensyn til Bedel, nemlig den ældre Ordsamling af J. Baden og den ny af C. E. Secher. Det lod næsten som om ingen vilde gaa ind derpaa, fordi der kom saa lidet ud deraf. Denne Kundskab er vel ogsaa vigtigere for Grænskeren, end for

den, der har Anvendelsen deraf for Øje. Hvad der nemlig fremstaar under Forvirring maa underkastes en streng Kritik, førend det kan bruges, og Udbyttet kan i det hele ligesaa let, men sikkrere og bedre, hentes fra den forgaaende Tid. Hvad der i dette Tidsrum kom frem, men ikke kunde holde sig, fordi det ikke stod i Harmoni med sine Omgivelser, er næsten at betragte som en dyd Skat, som et Fund, der kun glæder Oldforskeren, fordi det udfylder en Aabning i Kundskaben om det hele. Hvad der derimod kom frem ligesom fra ny af, for at afhjælpe en og anden Mangel, det fejedes ligesom bort af den Holbergske Tidsalder. De Bemærkninger, som her meddeles, have derfor kun nærmest til Hensigt at tydeliggjøre og tilbels begrunde hvad der ovenfor er sagt om Sprogtilstanden i dette Tidsrum.

Retskrivningen var i den største Forvirring, omtrent som den altid maa være, hvor den staar paa Vendepunktet til en ny Overgang, der endnu ikke er skeet. Mindet om det gamle varede ved, Tanken om det ny blev til; begge forenede sig og dannede en Overfyldning af Bogstaver (som fv) til at udtrykke de simpleste Lyd. Reformer paatænktes tidlig, men ænsedes i lang Tid ikke. Jakob Madsen fra Aarhus (1586) og Svendborgeren Iver Stub (1592) anbefalede Adskillelsen af i og j, men Bogtrykkerierne vilde ikke følge med; Peder Syv gjentog det, og havde, saavel som Pontoppidan, mange sunde Anskuelser, der gik ud paa at vende tilbage til den simple Natur; han satte sig endog imod Brugen, hvor den, imod Naturen, vilde afvige fra det gamle. „Bogtrykkerne, siger han, sætte ogsaa Substantiva med store Bogstaver foran, hvilket er ufornødent." Naar han ivrede imod de fremmede overflødige Bogstaver, saa havde det i det mindste til Følge, at man efterkom det ved Sprogets egne, og f. Ex. for haffue kom ud af det med

den simple Skrivemaade have, for bend og bendne hjalp sig med den og denne, o. s. fr. Selvlydsbetegnelsen naaede allerede hos Pontoppidan sit Maal: Fordobling og understøttende e. Men ikke saa sjelden endda har Retskrivningen, som nærmere ved Kilden, angivet Oprindelsen, der senere glemtes, som felligs (fælleds, fælles: felligs Bo, felligs Oprindelse). Syv vaklede imellem Skrivemaader som rigtig eller riktig, men indførte og (for ok), hvilket omtrent havde sejret ved 1700, saavel som agter o. lign.

Lydsystemets Behandling fremkaldte uden Tvivl nogle af de største Vanskeligheder, og gav Skriften saa broget et Udseende; især Selvlydenes, hvis vaklende Udtale kun faa kunde opfatte med Sikkerhed, og endnu færre gjengive med tilsvarende Tegn. Der maa have været en stor Kamp imellem enkelte Selvlyde og Tvelyde, førend Udtalen befæstede sig, f. Ex. imellem a og æ, e og ei. Man finder hyppig Bedrægeri og bedrage afvexlende med hinanden; Leligheb (Lejlighed), Beleligheb (Beskaffenheb) o. desl., ja endog Kiulinger (Kyllinger), Geislinger (Gæslinger) o. mangfold. lign. Man vil derfor ikke undre sig over, at finde ægte gamle Selvlydsformer, som traade (træde), imellem de nyere. Men selv med de ellers faste Medlyde er det samme Tilfældet; de komme frem i deres ældste Form, som dryhbe (dryppe), eller omvexle, som orrje og ørsvis (nøjes), Spurg og Spurre, Spegel og Speyel, dapper (med en i Grunden rigtig Overgang for tapper), mødsommelig og bemøje, o. s. v. Alt er som i Overgang.

Det gamle Kjøn bevarede sig længe, som Sanden, denne store Siun, medens det nye tillige gjorde sig gjældende.

Bøjningslæren, der intet fast havde at holde sig til, optog hvad den fandt for sig, nu i Talen, nu i et fremmed Skrift. Nævneformen f. Ex. var ofte dobbelt, som en Ar-

sag (af isl. sök) og en Aarsage (af tysk Sache). Ejeformen var snart gammel, snart uden Mærke, snart med tilsat hans eller deres. Flertallenes Overgangslove vaklede, saa at mange, ofte mere regelret, dannedes paa -e, som siden fik -er, som Kjortle (Kjoler), andre, som siden fik -e, havde -er, som Love og Lover, Grave og Graver; og de ægte gamle Flertal, som Døtter (for Døttre), Hoffuit (for Hoveder) ere ikke ualmindelige. Datider blandedes imellem hinanden: som miste og mistede, kravde og krevede, tvingde og tvang. Den betingende Maade varede ved, indtil man endelig fandt den overflødig. Biordene endtes i Flæng paa -e og -en, og nogle gamle Former, som hvort, vare endnu levende. Alt er ogsaa her i Overgang, og det hele seer broget ud. Men selv af denne Forvirring lader sig uddrage nogen Lærdom. Det er i det mindste stundum faldet mig ind, om den overdrevne strenge Regelrethed, hvortil vi ved at lære de klassiske Sprog ere blevne vante, og hvorved vi stundum spænde Sproget som i et Snørliv og forskyde en Del af dets umaadelige Rigdom, virkelig bør hyldes, og om der ikke var mere Natur i at lade Sproget bevæge sig med større Frihed indenfor en vis Kreds af lige gyldige Former. Digteren gjør det, men alle ere jo Digtere i deres Modersmaal, alle, der ej ere Trælle af Vedtægt, af Skik og Brug og de snæverhjertede Grammatikeres særlige Nykker. Skal Skriftsproget som Kunstsprog da aldeles fornægte Naturen, eller kun beriges af tysk Filosofi og franske Romaner? Ligger Almuens Tale med sine gamle Former os ikke lige saa nær? — Adskillige Ord gjorde sig gjældende i en Betydning, som vi nu have forskudt, fordi den kun vilde forvirre; som at læse (samle), overvinde (overbevise), ombære (undvære). Andre nordiske eller aldeles naturaliserede (som at fyrme, konfirmere) gik efterhaanden

af Glemme, og forſvandt endelig af Sproget. Man ſeer det iſær, dels af Fornødenheden af at ſætte det ny ved Siden, ſom: dermed lod han ſig „orrie og nøye", dels af de Forklaringer, ſom Sproglærerne fandt det nødvendigt at give, hos Peder Syv f. Ex. over Ord ſom Vide (Straf), Vant (Mangel), Anleb (Anſigt), forn (gammel), jæve (tvivle), vandſygtig (vatterſottig), ja endog æſke (fordre), times (hændes, af Time, Tid); og Gerner anfører ligefrem, ſom Ord, der ej maa bruges: Fore (Færd), trøſſer (tre Gange) o. lign. Imidlertid have dog nogle af disſe gamle Ord hjulpet ſig igjennem lige indtil nu, ſom Slutningen af ſandbru, og ere blevne uforgjængelige Vidner om vort Sprogs Oprindelſe. Men imedens disſe gamle Kongemænd maatte fortrække, kom der en Del forløbne tyſke, iſær plattyſke Ordknægte, der dels indbragtes af Forfatterne, dels uden Tvivl ogſaa havde deres Gang hos Almuen, ſom Ort (Sted, Flert. Orte og Orter), Underſted (Forſkjel), Beſmidſighed (Underfundighed), Sku-eſſen (Skueretter), beſtuffet (bedraget), mytte og opſtutzige (Krigsfolk), grydſe (hilſe), befatte (forſtaa), beſtede (udnævne), vute (raſe), betræde (træffe), formaa (formælde, bekræfte), fortøgre (forſinke), o. desl. Alle deslige Vanſkabninger bleve atter fordrevne af de franſke Ariſtokrater, der ſaa for en Tid beholdt Ordet; men ogſaa nogle af hine krybe endnu omkring i Krogene. Natur og Sandhed gives undertiden i Partiernes Vold; det gaar med Ord ſom med Rigsdagsmænd.

For endelig endnu mere at anſkueliggjøre Sprogets Tilſtand, meddeles nogle Sætninger af forſkjellig Slags.

(Vedel, Septem sap. Græciæ): Dennem, ſom paa det høigeſte opſtigede, er det gaaet ligeuiiß ſom det gaar ſkibbrudne Folck udi en ſtor Storm oc Wuær. Naar ſom Skibet vdi det vilde Haff driffues af en flyffuende Storm oc de ſom inden Skibsborde ere,

giøre deris flid, at de mue bliffue beholden, om muligt [illegible], indtil saalenge at Skibet skilies oc slides, it stycke fra [illegible], oc da griber huer til sit bord, at holde sig op met vdi de [illegible] veldige store bylger oc driffue saa omkring, indtil paa det [illegible] gernis mangfoldighed sla dem fra vragget oc de saa [illegible] oc omkomme (etc. Vegener S. 51).

(Af Vedels Ligtale over Johan Friis, 1572). Salige Johan Friis, miste sine Forældre der hand vaar endnu saare unger, [illegible] hand neppelige kunde mindis at haffue set sin Fader. — [illegible] hannem forlode sine Forældre saa tilige, dog bleff hand hart ved det kaastelige Clenodie, de antuordede hannem. Fryctede Gud, vaar dydig oc from, oc lagde god flid paa Boglige konster, som hand vaar formanede der til aff sine Forældre. — Hand haffuer oc ingen tid spared sig selff, eller villet begære forloff fra Hoffue-timist, da man haffde hannem bæst behoff, men indtil sin dødedag wfortraadeligen, i Orlogs saa vel som vdi Freds tid oc uden Lands saa vel som hiemme, ladet paa kiende, at han saa det rettelig gierne allting maatte gaa vel til. — Oc hand skattede denne Philippi Bog saa høyt, at hand haffuer sagd til mange, Der som jeg viste mig icke flere at bekomme af dette slau, da vilde jeg icke ombære denne for Ti tusind Daler.

(Anders Michelsen Colding, Tuende Christelige Klenodier. 1595). Valerius Max. skriffuer at der haffuer verit en Forstandig oc skarpsindig Konge, huilcken der hand annamede den Kongelige Krone, førend hand sette den paa sit Hoffuit, da stod hand lenge oc holt den i sin Haand, oc gaff flittelig act paa den samme, oc brød saa vd met saadane Ord: O huad er dette mere en æddel end en Lycksalig Prydelse: Oc der som nogen gaffue ret act paa oc forstode huor stor Omsorg, Fare oc Elendighed her hos henger, oc den laa kast paa Jorden, da skulde hand icke ville bøye sig, oc tage hende op. — Tenck nu met dig selff huor megen Graad der haffuer verit i Fordom tid, oc endnu er under disse Tag: Oc der skal bliffue i den effterfølgendis Tid: Oc lad aff at begræde det gantske Menneskelige slectis wlycke, lige som det vaare alt din egen. — Legg nu det som Gud vdkræffuer aff dig, paa Rætferdighedsens Vect, met dit gantske Leffnit paa den anden side der imod. Haffde nu det Menniskelige Slect verit GVds Low hørigt oc lydigt, oc icke

faldit der fra, da vaare det aldelis lyckſaligt, oc ſkulde icke raadne oc forviſne ſom Eble oc Blomſter: Men det er affuigit aff Begyndelſen. — Om end ſkiønt it Aſen fordis i en Løwe hud, oc vilde vere en Løwe, ſaa røber dog hans lange Øern hannom. — Endog Træene om Vinteren ſiunis wfructſommelige, ia døde, dog naar Vinteren er forløben værmer Solen met ſin tilkommelſe, Jørden oc Træene, at de bliffue grøne igen oc bere Fruct. — Lige ſom en Krigsmand er kiøn oc frimodig til Kri, naar hand er omſæt met mange ſtercke Landskneete, ſom icke lade hannom offuerfaldis oc forderffuis: ſaa ere Guds Engle ſkickede omkring oſſ, oc beſkerme oſſ, at vi kunde mandelige oc ridderlige bliffue beſtandige i allehonde Fare.

(Hvitfeld, Fortalen til Frederik den Første. 1597): Oc Alligeuell at — ſamme Regimente haffuer vært Lideligt oc Tolligt, Loug oc Rett er handheffuit, Fredt, Enighedt oc Endrectighed er beholden baade Indenlandts oc met Wdlendiſke, At wi icke haffue Gud nockſom at Betacke for huis wellſtandt wi haffue ſiddit vdi, Fri for Oprør oc wduortis Fiender, Saa haffue ligeuell Vnderſaatterne, wi ſelff, oc de, faſt lengre heden ſeet oc forlangit efftер en Høyere — Særdelis haffue wi forlengit aff Eders Maytt: ſelff at motte Regieris. — Eders Naade Fattis inted paa Gaffuer, eller dyder, ſom hører til Regimente, Indfødt godhed, Formufft, Forſtand, Random, Mode, Arbede, Geſſelligheđ, Forſuegenhed og andre ſaadanne dyder, huilcke ieg icke alle vill Opregne, at icke ſkal ſiunis, Jeg ſmigrer. — (Fortalen til Chriſtian den Første. 1599): Derfaare er Øffrighed først indſat for, at de ſkulde ſkicke deris Vnderſaatte, oc dennem ſig vnder deris Herredomme giffuet haffuer, Low, Ret, oc dennem beſkytte oc beſkerme for Offueruold, deris Ankomſt er icke for, at de ſkulle føre Praet, Prall, Stat, Men for Low oc Ret ſkyld, oc fortrengde Menniſker at hielpe til Rette, Dog mange Herrer (dis verre,) nu icke veed andet, end de ere født til den Ære, icke for anden Aarſage ſkyld. — (Fortalen til Chriſtian den Anden. 1596): Den Optuctelſe hialp intet paa hannem, ſiden hand vdi Fremuexten, fri Villig, ſætte all Guds Fryct oc gode Seder tilbage. — Det vaar en ſtor Grumhed, icke at kunde mættis met deris Død, Ligeruis ſom Døden icke burde at være den ſidſte Plage Menniſken her vdi Verden kunde tilkomme, Men end da vute oc greſſe paa de dødis Kroppe oc Been. — Den Wenighed kom noger-

ledis til Ende, om Affskeden ellers haffde bleffuen hulden. — Hand haffde ladit forklæde tu Bødle vdi Drauanter Klædning. — Hans Tale falt hannom Klenligen oc Spotiske. — Hand vaar Herdebrede oc Fireskudden. — Oc hans Contrafey er hannom fast Enligit. — Den Bleyre, som wi kalder Vesicula fellis. — (Folioudgaven 1650. Boghandlerens Fortale): Kongelige Qvaliteter oc Dydder — Af slig Aarsag hafver jeg Eders Majestetis vnderdanigste Tiernære betenckt mig paa, huorlunde Jeg kunde lade erskinne min Taknemmelighed — Huilcket Kong Salomon vel eractede — Haad Forstand i almindelig sig belanger, at vi intet her maa tale om dend Extraordinarie oc serdeelis som Gud Salomon effter sit Vnske med begaffde. — (Hvitfelds Fortale): vi derfor indtil dis haffve haffe stor Mangel oc Defect — andre lade dem ilde befalde, hvis Materi Saxo hand tracterer — fuldendt oc complerit — divulgeredes oc udgangne paa Tryck — andre haffve castrerit oc forkortet Martialem. — (Af Bogen): Den Christen Religion, som effterfulde den Hedenske, haffver alle de Ceremonier udsluct, fordylget oc nederlagd, som da brugtis. — Huer Gud haffde sine særdelis Præste — saa lenge Præsterne vilde — Rolff, eller Roe kaldet, for hans Høyhed skyld, at hand vaar voxen som Stæg oc høye Træ, Murmestere sætte op til Huuß, huorpaa de giøre Lad oc Lætter, at opstige. — Da de Danskis tilkommelse ryctedis i Landet, samlede oc sambore disse to Konger dennem — Der de fornumme, at ingen Raad vaar til at undkomme, toge de Sind oc Mod til sig — oc huilcke offverblefve, maatte være udi deris Fienders minde oc villie.

(Christi Efterfølgelse. 1626): Paa det jeg icke skulde siunis, der met at traa effter nogen Foræring — fra Eders Forældre her (ned) arffuet — da siuntis mig nyttigt at være, der som bogen oc bleffue vdsat paa vort Danske maal — til at fordædige min Samvittighed met — dog veed jeg vel, at trettedrue Hoffueder icke lade sig her met nøye — du haffuer selff megen breck, som andre maa omdrage met dig — til it Effterbilde oc Exempel — ja hand er altid sted i Angist, som søger lisenhed oc effterladenhed — den haffuer got at ride (fare), som Guds Naade bærer — store Kraffter oc Dygder — du maat alt være saadan skeffning (Skjæbne) vndergiffuen — denne tids pinactighed er icke værd at forverbe den Glæde oc Herlighed, som skal obenbaris i oss — der som du end met

S. Povel haffde været vndruckt i den tredie Himmel — huo ſom forlader ſig paa mig, den lader jeg icke gaa ærindesløſt fra mig — vocte dig vel, at du icke holder for tæt paa din Begæring — at man holder gode Anſlag oc Begæring i Tswele (i Tsjle) — at legge der vind paa — du ſkalt icke end finde en aff de allerleckerſte, ſom haffuer jo nogen genvordighed — at huer mand maatte gaa paa dig oc traade dig ſom Skarnet, der ligger paa Gaden — heller elendig oc fattig, end ypper oc rig — min Søn, du maat icke være vaanden der ved, om end nogen meener eller melder noget ont om dig — eſt du indvortis from, da tør du icke acte huer flue Ord — der er ey heller ſaa lønlig en ſted, ſom kand hæle mig — at angre oc rue ſig met ydmyghed — lad mig faa tom en liden ſtund, at jeg begræder min Synd — Kierlighed vaager, oc naar den ſoffner, da ſoffuer den icke — See, der ſom mand vilde ſige alt det onde paa dig, ſom nogit Menniſke kunde allerarrigſten diete, huad ſkade kunde du haffue der aff, om du lodſt det gaa for offuer, oc actede det icke ved en Skeffue — Naturen vil gierne haffue noget ſmuct oc ſeldſamt, oc gruer for det ſom vaagt oc grobt er.

(Kingos Ligtale over Jakob Birkerod. 1691): Man græder billigen over en god Mand naar hand dør, thi hand vaar umiſtelig, dog bør mand holde Maade i Graaden, fordi hand dør vel, thi da er hand jo Ugrædelig. Solen mørkedes paa Himmelen, og Ægypterne vaar Leve-Keede, de ſtöde ikke op i tre Dage. Husbonden er Soolen paa Huus-Himmelen, daler hand i ſin Død og formørkes, da er Leve-Lyſet og Lyſten borte, og vi reyſer os ikke ſaa let igien. — Enten vi puſte os op, eller tænke viit at flyve, ſaa felde vi dog omſider de ſtore Suinge-Feyre og vor Aſke findes i Grav-Krogen. — Kiende paa en god Mand er ikke Nafnet ſaa juſt. Som en er, ſaa burde hand vel kaldes, mens ikke ſom En kaldes, Er hand derfore ſtrax. Titular-Bogen er ikke altid dend rette Nafne-Bog. Der er Underſkeed imellem at kaldes oc være det mand kaldes. — Det ſkeer vel, at Forældre giøre ald deres Fliid dertil, ved Tugt at føre Dyden frem i Slegten, kand dog ikke opnaa deris ynſke og Dye-Meed hos alle. En kand arte ſig der effter, en anden udarter. Ploujernet riiſter Jorden at Sæden kand ſaaes, og med det ſamme opplyſes Ormen og Oldenborren imod Agermandens eller Bondens Tanke, ſom ſiden fordærver Sæden. Siden faldet ere

vi som Voxet, Linne og Ledmyge til at tage imod Skudsmaal. Ble lede. men, som Flinten, saa hærdede, at anbanne Dydens Skjøge, og derfor ikke at undre paa, at Ordet mangesteds falder blit sin Stammen. — En Mand maa være saa klog som hand vil, hvis han hverken udi sin hver Dags Klædning, og Ligevogt til sin Religion, saa at Atheisten og Statisten dekkes under en Kappe, da fordærver dend første dend sidste, og slig en Mand er kun en Lumpen Blandings-Art, som Fodderne paa Billedet, der snart gaar Fald paa. Guds Frygt er Visdoms Begyndelse. — Hedenmand og Indester, og ikke Jordsdrotter eller Selsehete, hav Gud dog gjort os. Vi komme i Verden som et Herberg, og ikke et Hiem. Pillegrime har mange Huus underveys men ingensteds hiemme.

Ordsprogsliteraturen omhandles udførlig af Nyerup i Fortalen til Peder Syvs kjærnefulde Ordsprog, 1807, og af Molbech i Fortalen til Danske Ordsprog, Tankesprog og Rimsprog, 1850. — Derhos Bresemann, Danske Ordsprog og Mundheld, 1843. Soren Povelsen Judichær, Prosodia Danica, S. 238. Pontoppidans Annal. 3, 553 (Rimmerdugg). Resens Atlas i Dan. Bibl. 2, 45 (Folkesagnet til Det var et Spring af en Lerovn). Terpager, Ripæ Cimbricæ, S. 429. G. L. Baden, Bidrag til Sædernes Historie, i Minerva Oktober 1802, S. 36. Jakob Birkerod (De Stige Mænd, hos Nyerup S. LXIX). Ordet at lyndes forklarer Gram i et af sine Breve (Hist. Tidsskr. 4, 283).

Foruden de af andre anførte fremmede Skrifter, der kunne tjene til Oplysning, bemærkes: Mone's Quellen und Forschungen zur Gesch. der deutschen Literatur 1 B. 1 Abth. S. 186: Afsnittet Zur Literatur und Geschichte der Sprichwörter. Von der Hagen, Germania 6, 96: Beispiels-Sprichwörter (de med: sa' den og den).

Kilderne selv ere to Slags, dels Samlinger, hvis Forfattere havde til Hensigt at samle og paa en eller anden Maade at ordne Ordsprog og Talemaader, dels andre Skrifter, hvori de lejlighedsvis forekomme, og hvis Forfattere ikke vilde samle, men bruge og anvende dem. De sidste Kilder lade sig naturligvis ikke angive, da Ordsprog jo lejlighedsvis kunne forekomme i ethvert Skrift, men de ere dog især hyppige i gamle Psalmer, Folkedigte og Skuespil.

Peder Hegelund: A B C aff Bibelske Ordsprock, det er, de kortiste, lettiste oc brugeligste Sprock aff Bibelen efter A B C saar

Børn. P. H. R. (Under Tilegnelſen Peder Hegelund) Slesvigae 1588. Formeeret oc Forbedret, P. H. R. Kbh. 1627. jf. D. Digtek. Hiſt. 2, 25. — Tilegnet Albret Friſes til Haraldskier's Døttre. Efter Ordſprogene følger hiſtoriſke Efterretninger om de danſke Konger fra Chriſtian den Førſte. Derpaa (i den anden Udgave) Septem Sapientes Græciæ, der er omtalt foran under Filoſofien. Samt Arithmologica Joachimi Camerarij. Bogen ſlutter med en andægtig Bøn.

Af Johan Egenov fra Haderslev's Gode Gjæſtebud af Salomons Ordſprog, ſom Titelen lyder hos Nyerup, kunde man maaſkee vente ſig et godt Maaltid; men det er et Andagtsſkrift, en Traktat over Ordſp. 15 Kap. v. 15, og hedder: Kort Forklaring oc Chriſtelig Forfarenhed aff Konning Salomons Ordſprock. (:) Jt got mod er it ideligt Gieſtebud (etc.) Kbh. 1629. (Univerſitetsbibl.).

Ludvig Jenſen Pouch: Problemata et Proverbia moralia. Det er, Nyttige oc artige Fragſtycker oc Ordſprog, ved forſtandige gienſuar vdlagde oc forklarede. L. P. J. S. R. Item de Siu Viſe Meſters i Græcia ſkone Sprog oc Sententzer. Prentet i Kiøbenhaffn. 1611. Anden Udgave: Problemata (etc.), meget nøttige at læſe. Item De Siu Viſe Meſters (etc.). Prentet i Kiøbenhaffn aff Georgio Hantſch, 1624. Paa Jens Lauritzſſon W. Bogføreres Bekoſtning. Nyerup i Fortalen til Peder Syvs kjærnefulde Ordſprog tillægger Hegelund Bogen, men har ſiden ſelv rettet Fejlen under Pouch i Literaturlexikonnet. Derimod anføres den i Nyerups Literaturlexikon ogſaa under Boghandleren Wolf, ſom om det var en anden Bog. Den begynder med Spørgsmaal, hvorpaa følge lange Svar, f. Ex. Naar er Guds Hjælp næſt? Hvo er god? Fra No. 40 forekomme derimellem adſkillige danſke Ordſprog, ſom: Mand ſkal icke haffue to Tunger i en Mund; Bedre er tynt Øll end tom Skaal; Act kommer icke alt i Pung (det gaar ikke altid ſom man vil; ogſaa i Hans Steges Cleopatra, 5 Akt, 7 Scene) o. ſl. Under No. 120 findes Ordet at ſlege (ſledſke, det er ſlegſte). Nr. 122: Huorledis er mand nu i Verden antagen oc hæd? Suar. Lige ſom mand er flyd oc klæd. Nr. 140: Huilcken gaffue er beſt? Suar. Den der giffuis ſtrax, oc icke den der vdloffuis til en anden tid, thi den maa mand ſtiude en huid Kiep effter. Mand pleyer at ſige, een Ful i haande, er bedre end to i Skowen. — De ſige oc, det

Fald paa. Guds Frygt er Visdoms Be
og Indeſter, og ikke Jord-drotter eller
gjort os. Vi komme i Verden ſom et H
Pillegrime har mange Huus undervehs mer

Ordſprogsliteraturen omhandles udfør
til Peder Syvs kjærnefulde Ordſprog, 180
talen til Danſke Ordſprog, Tankeſprog
Derhos Breſemann, Danſke Ordſprog og
Povelſen Judichær, Prosodia Danica, (
Annal. 3, 553 (Mimmerdugg). Reſens A
(Folkeſagnet til Det var et Spring af en
Cimbricæ, S. 429. G. L. Baden, Bid
i Minerva Oktober 1802, S. 36. J
Mænd, hos Rherup S. LXIX). Ordet
i et af ſine Breve (Hiſt. Tidsſkr. 4, 283

Foruden de af andre anførte fremmel
til Oplysning, bemærkes: Mone's Quellen
der deutſchen Literatur 1 B. 1 Abth. S.
ratur und Geſchichte der Sprichwörter. 9
6, 96: Beiſpiels-Sprichwörter (de med:

Kilderne ſelv ere to Slags, dels E
havde til Hensigt at ſamle og paa en el
Ordſprog og Talemaader, dels andre Skr
forekomme, og hvis Forfattere ikke vilde ſa

Born. P. H. R. (Under Tilegnelſen Peder Hegelund) Slesvigae 1588. Formeeret oc Forbedret, P. H. R. Kbh. 1627. jf. D. Digtek. Hiſt. 2, 25. — Tilegnet Albret Friſes til Haraldskier's Dottre. Efter Ordſprogene følger hiſtoriſke Efterretninger om de danſke Konger fra Chriſtian den Forſte. Derpaa (i den anden Udgave) Septem Sapientes Græciæ, der er omtalt foran under Filoſofien. Samt Arithmologica Joachimi Camerarij. Bogen ſlutter med en andægtig Bøn.

Af Johan Egenov fra Haderslev's Gode Gjæſtebud af Salomons Ordſprog, ſom Titelen lyder hos Nyerup, kunde man maaſkee vente ſig et godt Maaltid; men det er et Andagtsſkrift, en Traktat over Ordſp. 15 Kap. v. 15, og hedder: Kort Forklaring oc Chriſtelig Forfarenhed aff Konning Salomons Ordſprock. (:) Jt got mod er it ideligt Gieſtebud (etc.) Kbh. 1629. (Univerſitetsbibl.).

Ludvig Jenſen Pouch: Problemata et Proverbia moralia. Det er, Nyttige oc artige Fragſtycker oc Ordſprog, ved forſtandige gienſuar vdlagde oc forklarede. L. P. J. S. R. Item de Siu Viſe Meſters i Græcia ſkone Sprog oc Sententzer. Prentet i Kiøbenhaffn. 1611. Anden Udgave: Problemata (etc.), meget nøttige at læſe. Item De Siu Viſe Meſters (etc.). Prentet i Kiøbenhaffn aff Georgio Hantſch, 1624. Paa Jens Lauritzſſon W. Bogføreres Bekoſtning. Nyerup i Fortalen til Peder Syvs kjærnefulde Ordſprog tillægger Hegelund Bogen, men har ſiden ſelv rettet Fejlen under Pouch i Literaturlexikonnet. Derimod anføres den i Nyerups Literaturlexikon ogſaa under Boghandleren Wolf, ſom om det var en anden Bog. Den begynder med Spørgsmaal, hvorpaa følge lange Svar, f. Ex. Naar er Guds Hjælp næſt? Hvo er god? Fra No. 40 forekomme derimellem adſkillige danſke Ordſprog, ſom: Mand ſkal icke haffue to Tunger i en Mund; Bedre er tynt Øll end tom Skaal; Act kommer icke alt i Pung (det gaar ikke altid ſom man vil; ogſaa i Hans Steges Cleopatra, 5 Akt, 7 Scene) o. fl. Under No. 120 findes Ordet at ſlege (ſledſke, det er ſlegſke). Nr. 122: Huorledis er mand nu i Verden antagen oc hæd? Suar. Lige ſom mand er flyd oc klæd. Nr. 140: Huilcken gaffue er beſt? Suar. Den der giffuis ſtrax, oc icke den der vdloffuis til en anden tid, thi den maa mand ſkiude en huid Kiep effter. Mand pleyer at ſige, een Ful i haande, er bedre end to i Skowen. — De ſige oc, det

er bedre en Spurg i hende end en Trane i Skowen. Derpaa følger flere problemata med ganske korte Svar, og saa Efterfølger nogle Danske Spraag, efter Alphabetet, hvilket er den egentlige Ordsprogsamling; ved nogle gives Forklaring. Med et nyt Titelblad begynder: Septem Sapientes Græciæ. Blandt Ordsprogene forekomme:

Alle baade hielper, sagde Soen hun greb it Myg. — Anbud løss Mand, er handelløss, Thi Redskabet gior gierningen. — Alting forkerer sig, vden den vide ende af Hosen, den bliffuer altid offuerst. — Alekant Vin tal god Latin. — Brade Mand er best. — Det er gaat at haffue Bispen til Moderbroder. — Det kregis orlig, god Krog skal bliffue. — Fitting haffuer tabt sin tellebasse (uden Forklaring). — Hand skal være spaa, hin anden skal klaa. — Huo der tager Barnet ved Haanden, hand tager Moderen ved Hiertet. — Sengen er Quindernis prædicke stol, Gardine prædicken. (Flere i Nyerups Fortale til Syv.)

Om Matras, Proverbes see Nyerup i Fortalen til Syv, S. XXXI.

Jens Sørensen Nørnissum: En liden Tids-fordriff aff Aandelige oc Verdslige Ordsprog (etc.) Kbh. 1662. I Fortalen siger han: at han siden Anno 1633 har befordret adskillige smaa Bøger til Trykken, i Synderlighed siden Anno 1636, da han flyttede fra Kbh. til Roeskilde; 1647 den 7 Juli led han stor Skade i Roeskilde af Ildebrand. Det første ABC er Ordsprog af Bibelen, det andet ABC verdslige Ordsprog, begge ordnede alfabetisk efter Begyndelsen. Det sidste udgjør næppe 5 Blade.

Hertil kan ogsaa henføres Hans Jensen Alan, Catena Methodica Salamonis, Det er: Salomon adspreedt, samblet aff hans Ordsprocker, Prædicker, oc Høysang. Effter Joseph Hals Methodum. udi Tre Gudelige Konster. som ere

1. Ethica, Leffnits oc Sæders
2. Politica Regierings
3. Oeconomica Huußholdnings

} Regel oc Efterretning.

Kbh. 1667. Det Engelske af Joseph Hall er lagt til Grund, men Ordningen er af Alan. Bogen er tilegnet Frederik den Tredie og Sophia Amalia, og Tilegnelsen viser det allerede da herskende høytravende Sprog; han kalder Universitetet et „Eenebærtræ", der gaff

ham „sin Skugge"; „Skyggen sødgiorde" hans Rolighed, „oc undervijßning i Portene opfødde hans u-moede Studeringer" etc. etc.

Peder Syv: Aldmindelige Danske Ordsproge og korte Lærdomme med Foregaaende Underviisning om dennem. Samt Efterfølgende Tilhæng af nogle sære, som fordum have væred oc endeel endnu ere brugelige underskedeligen i disse Tre Nordiske Riger (etc.) Kbh. 1682. Tilegnet Jens Juel til Vorgaard, Frederik Krag og Frederik Gerstorf med en Tilegnelse paa Islandsk, som slutter med:

Rita hæfi eg latit þad a gamla
Danska tungo
hia fornum Ordskvidum
med efterlæti ok truleik
P. S.

Slutningen er islandske, norske og svenske Ordsprog med dansk Oversættelse; samt de gamle Ord med Forklaring. Begge Samlinger forenede: Aldmindelige Danske Ord-Sproge og korte Lærdommes Første og anden Deel (etc.) Og derforuden Rets og Rettergangs Regler og Sproge (etc.) Kbh. 1688. Tilegnet Christian den Femte. Han boede langt fra Bogtrykkeriet, saa at de islandske ikke ere heldig aftrykte; f. Ex. Morgeru dags avgu; Alt er betra er ein umkan; thjød veit ef thyr (i Rettelserne Thryr) vita, Alt er bedre det een veed. Almuen veed det som 3 vide. — Ordsprogene ere ordnede alfabetisk efter Hovedordet og Indholdet.

I Søren Povelsens Prosodi findes adskillige Ordsprog S. 233. 238. og især 242. Deriblandt nogle mærkelige, som Der er Nødde hos Vedekast, det er, Det efterhaanden fortæres som det avles; Vinter, lægger Loft paa Vandet; Det staar ikke til Hund, naar Hors skal dø; Gammel Skalk var aldrig god Pilegrim, o. s. v.

De haandskrevne Samlinger omtales udførlig hos Molbech S. XLVI; deriblandt Anders Vedels autographum og Peder Syvs Paralipomena de proverbiis. Blandt dem udtegner jeg nogle af Farrago et synopsis rerum, gestorum, apophtegmatum sententiarumque aliquot memorabilium, per Paulum Enualdium Ecclessiasten Gamtoftensem Anno 1607 (Thottske Samling Nr. 1509. 4.): Stacket er Bordags glede. Ørne vdklecker icke Due vnger. Som nøed røder, Saa røder oc Rømpeling. Houff volder halff drømme. Der hører vid til vaande. Der hører stercke been

till at bære gnode dage. Hand vælter Jiff der torflig er. Verden staar icke ved Stage bunden. Hungrig maffue er lige som S. Jørgens tønde. Det er it Ont faar som ey gidder bære sin fæt. Det er en slem Hest som ey gidder bære sin Sadell. Gierig Quern maall allehonde Korn. Gamle venner oc gamle vehe Plecher ingen at bedrehe.

Om Anders Jensen Bredkjærs danske Ordsprog i hans trykte Saxo, 1602, see Lærdorphiana S. 115. Udbyttet er ikke betydeligt.

Da Ordsprogenes Grundlag vel kan anses for omtrent at være afsluttet med dette Tidsrum og de følgende Samlinger for største Delen gjentage de ældre, vil jeg her kortelig henvise til Samlinger efter 1700, hvoraf de vigtigste ogsaa omtales hos Nyerup og Molbech.

I Povel Juls Et lyksaligt Liv (1721) ere en Del Sentenser lagte til Grund for de udtværede Vers.

Mønste Mundheld 1735. Af Jomfrulands Pligtige Tienere. Mest Sentenser.

Pontoppidans Onde Ordsprog som fordærve gode Sæder igjendrevne af Guds Ord. 1739. Nyerup anfører dem alle. Det er naturligvis et Produkt af en misforstaaet Fromhed. Det skjæve, der synes at ligge i Ordsproget, er en Følge af det skjæve i selve Livet, som Ordsproget gjengiver. Hver er Tyv i sin Næring er ingen Opmuntring til at stjæle, men kun Udtalelse af en almindelig Livserfaring.

I Holbergs Moralske Tanker 1744 forekomme henved 40, S. 32. 33. 60. 61. 69. 92. 98. 100. 103. 104. 170. 171. 190. 192. 201. 218. 230. 277. 284. 329. 350. 352. 402. 435. 489. 504. 543. 544. 546. 594.

(Des Roches de Parthenay) Ordbog over danske Ordsprog paa Fransk oversatte. Kbh. 1757. 4. Nyerup og Molbech have anført adskillige andre Exempler paa de pudsige Fejltagelser, som S. 83: Borger og Buur dem skiller kun en Muur, L'emprunt et la prison etc. S. 146: De hænge sammen som Ærteholm, les isles près de Bornholm; S. 556: Et Trold kiøs (kyser) ikke et andet, Un sorcier n'en baise pas un autre. Der er flere endnu; f. Ex. S. 53: Bedre er Bonde af Langhalm end ingen, Un lien de roseau vaut mieux que manquer du lien. S. 38: Naar du faar

arvet det jeg har pløjet, faar du vide hvad jeg har døjet, Lorsque tu hériteras du champ que j'ai labouré, tu sçauras ce que j'ai enduré (Franskmanden har læst harvet paa sin Vis), o. s. v.

Hedegaards Ordkvæder 1776. Juridiske af Lovene og Sæderegler.

En Samling findes i Kjøbenhavns Aftenpost for 1782, Nr. 7. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 25. 26. 27. 29.

Lundby har efter et Haandskrift meddelt 400 i Iris og Hebe, November 1796.

Liebenberg giver en kritisk Bearbejdelse af vore Ordsprog i Borgervennen for 1794, Nr. 51—54. 1795, Nr. 3. Prøve hos Nyerup i Fortalen til Syv.

I Luxdorphii Carmina 1775 findes S. 122: Proverbia Danica Latine reddita, f. Ex.

Muscosus haud fit, sæpius motus, lapis.
Vos me, ubicunque lubet, jacitote; hoc deprecor unum,
(Lutra ait) in medias ne jaciatis aquas.

Rahbek anvender en stor Mængde i Danske Tilskuer 1798 Nr. 76. 77. 1806. Nr. 53. 54. 100. 101. jf. Meyer i Ugenlige Tillæg til Adressekontoirets Efterretn. 1767.

Nyere Samlinger haves af J. H. Smidth (1822, Bogstavet A), Grundtvig, Fenger o. fl.

Sproget i Psalmedigtningen bør naturligvis stilles ved Siden af de forrige; der findes i den ligesaa blandede Former og Ord, som stob (stabte), Orte (Steder). See Ordsamlingen i D. Psalmed.

Om Retskrivningen see Nyerup, Det danske Sprogs Retskrivningstheorier. Kbh. 1805.

Hvorledes de klassiske Sprogs Retskrivning førte til Anvendelse paa Modersmaalet, sees af et ypperligt lille Skrift af Jacobus Matthiæ Arhusiensis: De literis libri duo. Qvorum priore Nativa pronunciatio asseritur. Posteriore Sophistica confutatur. Basileæ. 1586. Tilegnet Kansleren Niels Kaas. Smukt taler han om, hvorlunde Guds Herlighed aabenbarer sig i Naturen, men især i Menneskets Legemes Dannelse, dets Tale og Taleredskaber. Nam in parvis sæpe rebus plus est artis, qvam in magnis. I For-

talen gjør han Rede for Skriftets Anledning, nemlig hans Bestræbelse, tigelse med Latin, Græsk og Hebraisk. Ea enim occasione præcepta omnia earum trium lingvarum Grammatica, cum alia, tum etiam de literis, diligentius expendere et inter se conferre coactus sum. Unde animadverti vulgarem literarum doctrinam hominum magis arbitrio qvam naturæ præscripto institutam esse. Diphthongi etiam doctrinam, in lingva Græca et Latina, inventum et placitum hominum potius qvam naturæ dogma esse. Animadverti etiam tum ad literas ipsas, tum ad lingvas omnes recte et facile discendas magnopere utile et necessarium esse: ut doctrina aliqva literarum omnibus lingvis communis extaret. Eam avtem nullam veram et constantem esse posse: nisi ex ipsa natura, omnibus hominibus et gentibus communi, describatur. Han fandt imidlertid ikke noget Skrift herom, der tilfredsstillede ham. Længe beskjæftigede han sig da med at komme efter den naturlige Dannelse af Lydene. Hoc ergo naturæ artificium hoc scripto explicare, et inde veram, nativam, perspicuam, facilem et omnibus lingvis communem, literarum doctrinam describere et publice proponere studui. Hafniæ 1 Augusti 1585. Bogen selv handler især om Latinen, men medtager ogsaa de nyere Sprog og Modersmaalet. Han betragter Lydens Dannelse, efter Talerørskabernes Natur, deres Inddeling, og de enkelte Bogstaver med mange Steder af klassiske Forfattere til Oplysning. S. 84 handler han De j in lingva Danica, og medtager her den jydske Udtale: Ante vocalem ut Jact venatio, Jeg qvercus — Et consona præcedente, ut Sjel smegma, ljer argilla — Post vocalem, ut maj frondes festæ vel verbenæ, mãj locus palustris — Atque hactenus de Je. (Saa gammel er denne Benævnelse for Jod, som Rask har optaget.) S. 177: De diphthongo ex vitiosa scriptione nata. S. 183 findes den simple Sætning, at enhver Vokal danner en Stavelse: Quod autem nulla vocalis cum vocali in eadem syllaba proferri possit: ex vera literarum doctrina patet: vocalis enim toto ore et certo oris totius habitu et forma profertur. Os avtem non potest uno tempore nisi unum habitum induere et sustinere Ac proinde non nisi unam vocalem uno tempore proferre (etc. etc.)

Mindre original og kun handlende om Latinen er: De ortho-

graphia orationis eruditæ et latinæ, Theses disputandæ — præside M. Ivaro Stubbæo, prof. pædagog. Respondente Lagone Christiano Ripensi. Hafn. 1592. 4. Han bekjæmper blandt andet Jakob Madſens Skrivemaade ejjus etc. Men han hylder Udtalens Lov, og dadler dem, der ſkrive Bogſtaver, ſom ikke udtales, quod tamen in sua lingva communiter faciunt Galli, Scoti et Angli. Hvorfor tager han ikke ſine kjære Landsmænd med, der den Gang ſkulde have havt Vanſkelighed ved at gjøre Regnſkab for ethvert unyttigt Bogſtav, de have ſkrevet.

Brugen af ſtore Begyndelsesbogſtaver i Subſtantiver var endnu kun i ſin Begyndelſe, baade i trykte Bøger og Breve (ſee f. Ex. Brevene i Bircherods Dagbøger 1692, S. 249).

Nogle Bemærkninger om Chriſtian den Fjerdes Retſkrivning findes i Schlegels Samml. 2, 2, 75.

En Underſøgelſe, der vel fortjente en ſæregen Monografi, er den om de plattyſke Ord, der ere indkomne i Sproget i forrige og nærværende Tidsrum. Mange af dem anſee vi nu ikke for tyſke, fordi de ikke ere højtyſke; f. Ex. Knappenaal (en Naal med Knap eller Hoved, isl. höfuðprjónn), platt. Knöpnatel (jf. Mattheſons Philologiſches Treſeſpiel. Hamburg 1752. Vorbericht).

Gamle Ord: Shys Betænkninger, S. 84. Gerners Epitome, S. 27, jf. de gamle Ord, der forklares i Fortalen til Bordings Poetiſke Skrifter. En rig Kilde, ogſaa til Begyndelſen af dette Tidsrum, er Molbechs Danſk Glosſarium.

Med Opmærkſomheden paa Sproget vaktes tillige Interesſen for Literaturens Hiſtorie, men Meddelelſen kom i Almindelighed ikke ud over Latinen, og næſten alle Skrifter dvælede ved det der først maatte vindes: hiſtoriſke Meddelelſer om Forfattere og Bøger. Da der allerede har været Lejlighed nok til at omtale disſe literærhiſtoriſke Kilder, maa det her være nok at nævne de vigtigſte Forfattere: Flensborgeren Johannes Møller (f. 1661, fra 1685 Lærer, 1701 Rektor ved Flensborg Skole, † 1725), Albert og Thomas Bartholin, Rasmus Binding, Peder og Lauribs Terpager, Thomas Broder

Birkerod, Søren Lintrup, o. fl. De første literære Tidender ere ogsaa forhen omtalte.

J. Møller: De vita et scriptis Johannis Molleri Flensburgensis, udgivet af hans Sønner. Slesvici 1734. 4. og Gramis Fortale til Cimbria literata.

Peder Terpager samlede ogsaa til en Traktat, den skulde hedde den danske Boglade (Birckerods Dagbøger S. 210).

Søren Lintrup: Desværre ere de fleste af denne ypperlige Mands Skrifter forgaaede, mange Afhandlinger, der oplyste Literaturens enkelte Grene, især Theologien og Filosofien. Derhos Vindiciæ nominis Danici, seu Fama Danorum literaria contra obtrectatores exteros, skreven 1695; og Oratio de felicitate ac prærogativa seculi 17. literaria. anno 1696 cum fasces Rectorales capessererem, recitata. De omtales S. 38 og 48 i Reliquiæ incendii Bergensis ultimi (etc.) Hafn. 1704. 4.

Boghandelens og Bogtrykkeriernes Tilstand maa være Gjenstand for en Monografi. Som et utrykt, ikke umærkeligt, Bidrag bemærkes, at der endnu holdtes Boglader i Kirkerne: Joach. Moltke fik Bevilling at holde en offenlig Boglade udi vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, og at handle med „uforargelige augsburgiske, Theologische och Philosophische Materier", saa og Skolebøger. Hafn. 8 Decbr. 1628. (Sæll. Regist. XVIII. 370. Meddelt af Conferenceraad Wegener).

Til de danske Sprogarbejder slutte sig de danske Prosodier, dels ved de Sproglevninger, der hist og her omtales, dels ved Bemærkninger, der berøre grammatiske Regler, Sprogets Renhed o. desl. De tjene derhos som Indledning til Poesien. Den nærmeste Anledning til dem udgik fra to Sider. De gamle klassiske Versearter vare en Gjenstand endog for Skoleundervisning; man prøvede paa at efterligne dem. I de danske Psalmer fandt man Fodmaalet uordentligt, saa meget mere som mange vare oversatte, og man søgte i det mindste at gjøre dem ligesaa regelrette som de tyske. De første Forsøg paa Efterligning

af klaſſiſke Fodmaal mislykkedes aldeles. Den første, der prøvede paa at ſkrive danſke Hexametre, ſkal have været Bertel Knudſen Aquilonius. Da han vilde danne dem efter den latinſke Proſodis Regler, og altſaa anſaae Poſition for almengyldig, faldt de noget underlig ud, og ved Anvendelſen af den fri Ordſtilling blev det endnu værre. F. Ex. dette Hexameter:

Jeg vil | al Mis | trøſt og | Fortvivl | elſe be | grave

og dette elegiſke Vers:

Gud mange | Aar dig | giv', lad | faa med | Salighed | alt du
Nu kan | i no | gen | dine be | gjere Da | ge.

Pſalmernes Fodmaal naaede ved Enden af Tidsrummet en ſtørre Regelrethed.

Den ældſte bekjendte Forfatter er Niels Olſen Halveg (1566 Rektor i Roeskilde, 1574 Forſtander for Duebrødre Kloſter, † 1583), men af hans paa Latin ſkrevne Poetik er kun et Par danſke Vers bevarede hos hans Efterfølger, Præſten til Veſterhæſinge i Fyn, Peder Jenſen († 1641), af hvis paa Latin ſkrevne Haandſkrift, der i ſin Tid tilhørte det danſke Selſkab, Nyerup har meddelt et Uddrag. Den fortræffelige Skolemand Hans Mikkelſen Ravn, Corvinus, (f. i Fævejle ved Kolding fjord, Hører i Herlufsholm, Rektor i Slagelſe, Præſt i Sælland, † 1663) lærte, ſom Nyerup ſiger, Folk at ſynge (i Heptachordum 1646) og at rime (i Rhythmologia 1649). Det første af disſe Skrifter er iſær vigtigt og i mange Henſeender tiltrækkende. Det er en Muſik- eller rettere en Sangſkole, Slutningen en muſikalſk Theori, alt, paa de indſtrøede Steder nær, paa Latin. Hvad der bevægede ham til at drage Muſikken frem, ſom de Lærdeſte end ikke havde drømt om, var iſær hans fordums Lærer, M. Jakob Pederſen Spjelderup, Rektor i Herlufsholm, og de Slagelſe

Sangere. Biskop Brochmand viste ham megen Gunst i Herlufsholm, og befordrede ham til Slagelse Skole, hvor Slutningen af Bogen er skreven 1646. Han gjennemgaar Musikkens Historie, som han begynder fra Adam og Eva, kommer endelig til Tacitus og de nordiske Skjaldre, til Saxos Sange, til Kjæmpeviserne (tre Strofer anføres af Sangens Magt) og meddeler Efterretninger om danske Musikelskere, ligefra Biskop Esger i Ribe (1141) til hans egen Tid. Blandt dem, der ex fundamento have skrevet om Musikken, høre M. Hans Stephanius, Fader til Historieskriveren, men han har intet udgivet, og M. Hans Kraft, Rektor i Kjøbenhavn, der har efterladt et Haandskrift, men ogsaa udgivet en lille Bog (Pæan danicus. 1619). Da han giver den Regel, at alle de Gamles Sange, saavel gejstlige som verdslige, skal skanderes efter Fødder, Spondæer (Jamber) eller Daktyler, og ikke ved at tælle Stavelsernes Antal, maatte han komme i stor Forlegenhed med Psalmerne, hvilket sees af følgende Exempler:

All | eniste | Gud i | Himme | rig
Vere | Loff oc Pris | for al sin | naade.

Paa | Jorden er | kommen stor | Glæde og | Fred
Men | niskene | maa vel | glædes der | ved.

Af hans Rhythmologi udkom et Uddrag 1649, der især gaar ud paa at ordne Versemaalet i Psalmerne.

Den første udførlige Prosodi paa Dansk er af Søren Povelsen Gottlænder eller Judichær (f. 1599 paa Gulland paa Gaarden Dommerarv, hvoraf hans Tilnavn Judichær, 1627 Rektor i Vordingborg, 1637 Præst i Slangerup, † 1668). Han udgav en kortere Extrakt af Rimekonsten (1650), men hans udførlige Danske Rimekunst udkom først efter hans Død (1671). I Fortalen, som han

selv har skrevet den 15 Maj 1668, samme Aar som han døde, giver han Oplysning om sig selv og sine Arbejder. Hans Fader, Povel Severinsen, Præst paa Gulland, sang gjerne hjemme i sit Hus tyske Sange, foregivendes dem rettere efter Melodien at være gjorte end de danske. Dette vakte allerede Sønnens Opmærksomhed, medens han som en liden Dreng gik i Visby Skole; men endnu mere eftertænkte han det, medens han gik i Roeskilde og Kjøbenhavns Skoler; og allermest medens han studerede i Kønigsberg og andre tyske Steder, samt gjennemlæste adskillige tyske og hollandske Rim. Da han var Skolemester i Oringborgs Skole, komponerede han undertiden danske Sange og andre Rim, og øvede sine Disciple deri, efter Kunsten, hvilket meget behagede Biskoppen D. Hans Resen den Ældre, naar han i Skolen visiterede. Ogsaa da han havde aftakket 1635 og begivet sig til Akademiet, for at uddanne sig in Hebræis og Mathematicis, var han ofte i Biskoppens Omgjængelse. Som Sognepræst i Slangerup korrigerede han, efter D. Jesper Brochmands Begjering, 1641 nogle Psalmer, hvorefter Kongl. Maj. Kapelmester, S. Jakob Ørn, skulde udsætte den ganske Psalmebog med fire Stemmer og Generalbas. I de to næste Aar korrigerede han derpaa alle Sangene i den forbedrede Psalmebog, og tænkte at lade sin store Prosodi udgaa med dem; men efter nogles Begjering udgav han først en Synopsis. Og efterdi den korrigerede danske Psalmebog ikke blev efterspurgt og for Bekostnings Skyld ikke hastig blev trykt, saa forbedrede han nu sin store Prosodi. Han skrev den paa Dansk, „paa det han vort Modersmaal dismere ære kunde, paa hvilket, ligesaa vel som paa Latine, om de allersubtiligste Ting skrives kan.“ Men nogen Vanskelighed gjorde jo rigtig nok „Termini technici eller Kunstgloser, saa vel som andre dybtydende

Ord", som ikke tilsvarer paa Danske gives ere. Sin Ærlighed og Omhu for Modersmaalet yttrer han paa flere Steder. I første Part første Kapitel handler han om ren og sirlig Danske. „Vi ville herefter, siger han, intet laane fra Athenienserne eller betle af Romanerne; vi ville derpaa arbejde, at vi kunne alle græske og latinske Ord, endog Terminos technicos eller Kunstgloser paa Danske ret oversætte." „Hvo sit eget Modersmaal ikke højt agter, siger han et andet Sted, han burde med raadne Æg af hans Fædrenelands at udjages, og aldrig burde han saa værdig at agtes, at han en Dansk skulde kaldes. Thi det er saa prægtigt, at det i nogle Stykker de allerhpperligste Tungemaal overgaar. Fordi vi have flere Monosyllabas eller førstavelses Ord, end Grækerne og Latinerne, derfor vi dem med Korthed overgaa. Item, fordi der findes hos os klare og enthydige Meninger næsten i alle Ord, og ikke stridende, som ofte hos Hebræerne er at erfare, derfor vi dem med Klarhed og Vished overgaa." Modersmaalets Rigdom i Sammensætninger oplyses ved mange Exempler; deriblandt nogle, som man skulde tro vare gammelnordiske, men som han uden Tvivl har dannet efter hyst Smag. Den Dialekt, som Skriftsproget nærmest følger, er i hans Tanker den sællandske: „Der skal i alle gode danske Vers bruges den danske Stil, som her i Sædland iblandt de Lærde brugelig er og vore danske Bøger med trykkes."

De Forandringer eller Fremskridt, der fremdeles kunde gjøres i Poesiens ydre Behandling paa en Tid, da man saa godt som ingen Forestilling havde om de gamle nordiske Fodmaal, og Efterligningen af de klassiske mislykkedes, indskrænke sig næsten til Efterligninger af de nyere Sprog. Foruden de allerede gjængse Knyttelvers eller Knuderim (versus leonini seu rhopalici), søgte man at efterligne

italienſke Triner, Seſtiner, o. ſ. v., franſke Rondeauer eller Ringeldigt, Sonnetter eller Klingedigt, v. ſ. v., men iſær toge Alexandrinerne Overhaand eller en Sammenſmæltning af dem og Hexametre.

Foruden de af Peder Syv og Henrik Gerner meddelte Bemærkninger fortjener endelig det af Matth. Schacht efterladte Haandſkrift (Den danſke Sangmeſter, 1687) at omtales. Den indeholder nemlig paa Latin en Fortegnelſe paa muſikalſke Forfattere, blandt hvilke Forfatterne til danſke Pſalmemelodier ere os de vigtigſte; og paa Danſk en udførlig Fremſtilling af Sangkunſten, der maa indeholde vigtige Bidrag til vor Muſiks Hiſtorie.

Dette Afſnit, hvis Udbytte er ſaa ringe, har jeg behandlet ganſke kort, da de danſke Proſodier ere udførlig omtalte af Nyerup i D. Digtek. Hiſt., Fortalen til 2 Del, og af Rahbek i Fortalen til 4 D. jf. Thortſens Metrik 2, 106. 153. 211. 216. 270. 288. o. fl. St.

Bertel Knudſen: J Liberti Aliqvonii Interludia et diatribæ. Portuæ 1641. findes ogſaa hans Ad poeticam Danicam deductio, hvori der tillige er noget Grammatiſk, men det vigtigſte er hans egne Efterligninger S. 39 og om Troper S. 63. Nyerup har allerede anført Exempler paa de førſte, ſaa en liden Prøve kan her være nok:

Vare det her mig let, Vers at påfinde met art, oc
J vort Mål en gang nogen ny Smuched ophente.
Viſte oc ſåledis Tack at fortiene, foruden
Spot (ſom ſig altid dog did vil gierne tilholde
Som nogit, der er icke gemènt tilforne, begyndis) etc.

Af Peder Syvs Betænkninger S. 102 om Poeteri ſeer man omtrent, hvorledes Udviklingen gik for ſig. Her findes Bertel Knudſens elegiſke Vers S. 122.

H. M. Ravn: Præcepta componendi. Soræ 1644. mangler i det Kgl. Bibliothek. Heptachordum Danicum seu Nova Solfiſcatio (etc.) cui accessit Logistica Harmonica, musicæ theorethicæ vera et firma præstruens fundamenta (etc.). Hafniæ 1646. 4.

Ord", som ikke tilforn paa Danske gjøres ere. Sin Kjærlighed og Omhu for Modersmaalet yttrer han paa flere Steder. I første Part første Kapitel handler han om ren og sirlig Danske. „Vi ville herefter, siger han, intet laane fra Athenienserne eller betle af Romanerne; vi ville derpaa arbejde, at vi kunne alle græske og latinske Ord, endog Terminos technicos eller Kunstgloser paa Danske ret oversætte." „Hvo sit eget Modersmaal ikke højt agter, siger han et andet Sted, han burde med raadne Alg af hans Fæderneland at udjages, og aldrig burde han saa vanvig at agtes, at han en Dansk skulde kaldes. Thi det er sen prægtigt, at det i nogle Stykker de allerepperligste Tungemaal overgaar. Fordi vi have flere Monosyllabas eller særstavelses Ord, end Grækerne og Latinerne, derfor vi dem med Korthed overgaa. Item, fordi der findes hos os visse og entydige Meninger næsten i alle Ord, og ikke stridende, som ofte hos Hebræerne er at erfare, derfor vi dem med Klarhed og Vished overgaa." Modersmaalets Rigdom i Sammensætninger oplyses ved mange Exempler; deriblandt nogle, som man skulde tro vare gammelnordiske, men som han uden Tvivl har dannet efter tysk Smag. Den Dialekt, som Skriftsproget nærmest følger, er i hans Tanker den sællandske: „Der skal i alle gode danske Vers bruges den danske Stil, som her i Sædland iblandt de Lærde brugelig er og vore danske Bøger med trykkes."

De Forandringer eller Fremskridt, der fremdeles kunde gjøres i Poesiens ydre Behandling paa en Tid, da man saa godt som ingen Forestilling havde om de gamle nordiske Fodmaal, og Efterligningen af de klassiske mislykkedes, indskrænke sig næsten til Efterligninger af de nyere Sprog. Foruden de allerede gjængse Knyttelvers eller Knuderim (versus leonini seu rhopalici), søgte man at efterligne

italienſke Triner, Seſtiner, o. ſ. v., franſke Rondeauer eller Ringeldigt, Sonnetter eller Klingedigt, o. ſ. v., men iſær toge Alexandrinerne Overhaand eller en Sammenſmæltning af dem og Hexametre.

Foruden de af Peder Syv og Henrik Gerner meddelte Bemærkninger fortjener endelig det af Matth. Schacht efterladte Haandſkrift (Den danſke Sangmeſter, 1687) at omtales. Den indeholder nemlig paa Latin en Fortegnelſe paa muſikalſke Forfattere, blandt hvilke Forfatterne til danſke Pſalmemelodier ere os de vigtigſte; og paa Danſk en udførlig Fremſtilling af Sangkunſten, der maa indeholde vigtige Bidrag til vor Muſiks Hiſtorie.

Dette Afſnit, hvis Udbytte er ſaa ringe, har jeg behandlet ganſke kort, da de danſke Proſodier ere udførlig omtalte af Nyerup i D. Digtek. Hiſt., Fortalen til 2 Del, og af Rahbek i Fortalen til 4 D. jf. Thortſens Metrik 2, 106. 153. 211. 216. 270. 288. o. fl. St.

Bertel Knudſen: J Liberti Aliqvonii Interludia et diatribæ. Portuæ 1641. findes ogſaa hans Ad poeticam Danicam deductio, hvori der tillige er noget Grammatiſk, men det vigtigſte er hans egne Efterligninger S. 39 og om Troper S. 63. Nyerup har allerede anført Exempler paa de førſte, ſaa en liden Prøve kan her være nok:

Vare det her mig let, Vers at påfinde met art, oc
J vort Mål en gang nogen ny Smuched ophente.
Viſte oc ſåledis Tack at fortiene, foruden
Spot (ſom ſig altid dog did vil gierne tilholde
Som nogit, der er icke gemènt tilforne, begyndis) etc.

Af Peder Syvs Betænkninger S. 102 om Poeteri ſeer man omtrent, hvorledes Udviklingen gik for ſig. Her findes Bertel Knudſens elegiſke Vers S. 122.

H. M. Ravn: Præcepta componendi. Soræ 1644. mangler i det Kgl. Bibliothek. Heptachordum Danicum seu Nova Solificatio (etc.) cui accessit Logistica Harmonica, musicæ theorethicæ vera et firma præstruens fundamenta (etc.). Hafniæ 1646. 4.

Tilegnet Christen Thomsen til Stougaard, [illegible] argumentum hujus scripti sit [illegible] populatum [illegible] tum, neque quicquam aliquanto magnitudinis aut pretii, ex hoc genere (quod sciam) in [illegible] manus hominum exierit. Patrono opus est mihi non [illegible] sed optimo, sed sapientissimo, sed rara et non vulgari virtute dignitateque præditi. Som Instrumenter fra Oldtiden omtaler han Langleg, ikke ulig et Monachord, hos Saxo [illegible], Skerri, barbitum Hackebret, o. s. v. Kjæmpevise Melodierne ere gamle, Skrivningerne kaldte dem νόμον Elvericum, at stemme en Elverdantz. Han giver (S. 180) Forklaring paa de fremmede nyere Versearter, som Motetter, Bordone, vernacula Humle, fordi den brummer som en Humle i en Tønde, o. s. v. — Ex Rhythmologia Danica Msta Epitome brevissima. Soræ 1649. 4. viser at han havde klare Forestillinger om Omkvædet: emphaticæ plerumque sunt ejusmodi accentiones, non enim otiosæ, supervacaneæ aut a proposito alienæ esse debent — continent non raro argumenta totius negotii, propositionem principalem vel aliam lucidam argumenti circumstantiam (etc.). Foruden det Nyerup allerede har udraget, findes der i denne Bog adskillige andre artige Ting; f. Ex. S. 49. De lyrica laxiore seu Buchnerica (efter August Buchner, Prof. i Wittenberg), die Buchner-Art, die Dattel-Art oder Palmen-Art. Kjæmpeviserne (Tidemand, Diderik af Bern) anføret han S. 112 efter en Codex Gigantum (Kjæmpebogen).

S. P. Gottlænder Prosodia Danica Eller Danske Riimkunst, i sig befattendis, en grundrittig Underviisning om alt det, som er fornøden at vilde, om dend rette Maade oc Maneering gode oc skickelige Danske Vers, eller Riim at giøre. Med Reguler, Forklaringer, Exempler, Eftertænckninger oc Paafindelser. Kbh. 1671. Paa hans Efterlevørskis Bekostning. Tilegnet Christian den Femte og Charlotte Amalie. Om dansk Sprog S. 105. 109. Om de Sammensætninger, der minde om den gamle nordiske Poesis Omskrivninger, S. 123: „Dersom nogen vilde en Dansk Diet om Drukkenskab sammenskrifve, da kunde mand dend kalde: Een Hiernebryder, Hiertetiuff, Vanckeliod, Syndeføder, Narrefader, Fredsforstyrrer, Søfnegifver, Sørgebringer, Pængetiuff, Pungetammer, Gotzæder, Formuefrespilder, Kummerfordrer, Armodsfører, Klammerhofvid, Hadstifter,

Vennesiende, Vendskabsstormer, Ærefiender, Sindelumler, Bettelskaber, Pactebryder, Prackerstifter, Modopblæser, Grovsprænker, Storpralende, Aabenmund, Pladderhosse, Sladdertaske, Styrckrofver, Galenpande, Ratteraaffe, Nattebisser, Lydemoder, Høyskraaler, Krumspringer, Stortalend, Rundgifver, Uregierlig, Sangeløs, Veenbinder. Oc andet saadant, i saa viit, dend teene Danske det taale kand, oc sig effter Occasionen best skicker, oc Tingens Egentskab ret beskrifve kand. Alt dette giver han for ramme Uvoer. Som Exempel paa hans egne Vers kan tjene Slutningsrimet:

Hvordan at mangen har en ret forkeret Hjerne
Med Momo, den Spotmul, det seer jeg, dog ej gjerne;
Han intet lofligt gjør, maaskee ej gjøre kan,
Dog slet beklikker det, som gjøres af hver Mand.
Men om en daarlig Mand blandt Folket meget pladdrer,
Og om en Taabegaas blandt Havren stedse snaddrer,
Og om en sølet So, hun grynter, „viit oc briit"
Det ringe mig angaar, jeg agter det „for it".

M. H. Schacht: Musicus Danicus eller Danske Sangmester (mitt. 1308 Sider fol.) med et Tillæg: Autorum Musicorum catalogus. Vdi fire Parter (etc.). Med Kingos Portræt og Vaaben. Tilegjelsen til Kingo er paa Latin; derunder Dabam ex Musæolo meo Cartemundano, Ipsis Calendis Januarii Anni 1687. Skriftets fire Hoveddele ere paa Dansk: Om Siungekonsten; Om dee Musicaliske Intonationer og deris tillbørlige brug; Om Compositionen, og huad der Vdi fornemmelig skall tagis i agt; Huorledis mand effter Noderne, I stæden for Tabulaturen, skall lege een General Bass Vdi Musicken paa ett Claveer eller Orgel Werck. (Haandskriftet tilhørende Organist Berggreen har jeg haft til Gjennemsyn; det omtales ogsaa i Heibergs Thomas Kingo, S. 26.)

Blandt de musikalske Forfattere nævnet han, foruden dem, der findes hos Corvinus: Johannes Bruusmann, Aandelig Siungelyst. Kbh. 1676. Danske Psalmer med Melodier. — Johannes Schröder, Magister quondam Capellæ Regiæ Hafniensis, men hans Kompositioner ere ej udgivne. — Johannes Laurenberg, Prof. Math. Soranus, opusculum musicum religavit, quod inscribitur Musicaliske skawspil Friderici 3tii. Hafn. 1655. in 4to. — Kittelius

Arias scripsit in fol. — Laurentius Schröder scripsit laudem Musicæ. Hafn. 1639. vid. Alb. Bartholin. De scriptoribus Dan. p. m. 97. — Magnus Petri, Danus, opus Musicum condidit cum inscriptione Pratum spirituale, continens Missas et Psalmos consvetos in Ecclesiis canendos. [illegible] (ogsaa hos Nyerup).

Efter den Maade, hvorpaa Ravn taler om Hans Kraft, skulde man tro, at det af ham udgivne Skrift handlede om Musik, men det er ikke Tilfældet. Pæan Danicus Ex resolutione regii Symboli: Regna firmat pietas (etc.) 1619. 4. er en latinsk Afhandling om Danmarks og Norges Herlighed, i Anledning af Christian den Fjerdes Hjemkomst fra Holland og ved hans Nærværelse i Roeskilde, hvor Forf. var Rektor.

Fjerde Afdeling.

Den danske Poesi.

16. Poesien i Almindelighed. Poetiske Æmner: Lejlighedsdigte. Selskabsrim: Impromtuer, Leverrim. (Anagrammer.) Husholdningsrim. Historiske og beskrivende Digte (Jakob Madsen Kjøbenhavn, Henrik Gerner, Peder Syv). Efterligninger af den ældre Poesi (Rimkrønniken, Dødedandsen, Kjæmpebogen, Danevirkevisen). Gudelig Digtning: Festviser, Oversættelser af det gamle Testamente, Psalmer, Messiader (Jens Madsen Gettorp. Thomas Villumsen. Hans Christensen Sthen. Frederik Brandt). Naturdigte (Samuel Bugge. Hieronimus Justesen Ranch). Overgang til verdslig Digtning (Jens Sten Sehested. Dorthe Engelbrektsdatter. Peder Dass). Verdsligt Epos (Povel Pedersen). Verdslig Lyrik (Peder Syv. Søren Terkelsen). Satire (Søren Hansen Tvilling. Hans Laurenberg. Hans Hansen Skonning. Matthias Vorm. Jakob Vorm). Folkebøger.

Videnskaben bringer Fenomenerne til Bevidsthed, men Kunsten skaber. Ideen ifører sig sit Legeme, der ikke er andet end den virkeliggjorte Idee. Poesien i Særdeleshed, Gjerningen, Væsenet i al Kunst, fatter i den virkelige Verden den ideale, og denne bliver ved Digterens Begejstring virkeliggjort i Ordet. Det er et Maal, der ikke kan vindes ved Forskning og Abstraktion, men, paa samme Maade som Videnskaben fuldender sig, kun ved en dyb indre Bevægelse i Sjælen, kun ved en Strømning af Sjælens ætheriske Kræfter, der antændes ved en Gnist ovenfra, og sandseliggjort lyser for alle, for den hele Menneskehed i sin Idee, for det særegne Folk tillige i sit Sprog. Derfor gaar Poesiens Udvikling uafladelig Haand i Haand med Folkets, og udgjør netop dens Fuldendelse.

Naar man nu betænker, hvilken langsommelig Tid det har varet, førend Forestillingen om Poesiens Væsen de kommen til Klarhed, hvorledes man fra Instinktet gik over til Naturens Efterligning og derfra til dens Idealisering; samt hvorledes det stod til i andre Lande, saa vil man af en Tid, i hvilken Sproget først skulde komme til Bevidsthed om sig selv, ikke vente andet end Brudstykker, avlede af Instinktet, der aldrig dør; Forsøg, der hver Gang de begyndte en højere Flugt, kun slog med Vingerne uden at kunne hæde den tunge Krop. Alle fornødne Forudsætninger manglede. Hvilken Poesi skulde man vel vente af et Folk, der næsten havde glemt sig selv og sine Minder, og levede, ikke af Naturens, men af fremmede Folks og Literaturers Efterligning; der havde afskaaret sig selv fra sin poetiske Udvikling ved at fornægte Naturens Herlighed; hos hvilket Middelalderens Poesi, vor Digtekunsts ypperste Blomst, den rene og skjære Natur, kun var til som afrevne Blade; der havde frasagt sig Livets Friskhed, for at vorde salige, og givet Livets Inderlighed bort for logiske Former; der til Næring for den naturgivne Lyrik, der er uforgjængelig, i den aandige Verden kun havde Orthodoxien, i den verdslige Økonomien; af et Folk, der i Hjertet bar Had til sine nordiske Brødre, altsaa i Grunden hadede sig selv. Hvorom skulde det synge uden om sit eget snevre Liv? Hvilken Historie kunde begejstre det uden den hellige? Derfor finde vi udenfor den, og tildels i den, i en næsten magelos Overflødighed lidet, som vi nu gide læst eller kunne nyde, meget, som vi finde bredt, snaksomt, udtværet, ideeløst, formløst, smagløst; hvortil der i Slutningen af Tidsrummet knytter sig en søgt, højtravende og svulstig Digtning, som en Følge af Indflydelsen fra Syden. Idyllen bliver plump og det høje til Bombast. Men ikke desmindre er det en Glæde, midt i

alle disse Fortidens Muslingehobe (disse Kjøkkenmøddinger) at finde enkelte klare Perler, mildt i denne rimede Prosa at møde enkelte Straaler af det evige Lys. Og hvor meget vi end bedrøves, naar vi maa søge længe uden at finde, noget er der dog, som vi møde overalt: den inderlige Kjærlighed til Modersmaalet, over hvis Tilsidesættelse netop Digterne, især udgyde deres Klager, og de have jo mest Grund dertil; den idelige Længsel efter en fædrelandsk Udvikling, der skal omfatte det hele Folk, alle Stænder indtil den trælbaarne Bonde; den uforgjængelige Overbevisning, at der i dette Modersmaal er noget, som tiltaler Folket paa en ganske anden Maade, end hvilketsomhelst andet Tungemaal paa Jorden. Saa vinde vi da atter Kjærlighed til dem, som vi nys skjøde til Side, thi de have elsket meget.

Skjøndt det ikke kan være vanskeligt, at finde Exempler paa vore Digteres Klager over Modersmaalets Forsømmelse, vil jeg dog meddele et Par til Oplysning. Ingen vil optage dem ilde, at selv disse Hjertens Udbrud bære Præg af den Tid, de høre til. Bertel Wichmann, i Fortalen til sit Digt Nesbyholm 1644, som han tilegnede Otto Brahe til Næsbyholm, taler med Bekymring om, hvorledes andre Folk have Poeter, der have øvet og prydet deres Sprog, men vi have ikke andet, end nogle „Barbariske Rijmmackere, som neppe haffuer acht Rijmene i sig selff, meget mindre giffuet act paa Staffuelserne oc Ordenis quantitet oc vect." — „Oc sandelig det er at beklage, at aff saa mange skønne Nemmer som Danmark feder aff sig, icke eet henvender nogen flid hertil, at voris Sprog, som endnu ligger ligesom i sit eget Skarn, saaledis kunde rensis oc smyckis, men meere haffuer lyst til at forvende oc forblende det med andre fremmede Ord, huilcket er en slem brug i voris Sprog, saa at mand neppe hører tale fem Danske ord at der er jo eet Fransk eller bruden Latinsk ord iblant." — „Men jeg frycter at om nogen lagde nogen vind her paa, skulle det kun optagis med liden tack, som det nu hender mig, i det nogle kaster mig i Næsen

at den flid som jeg her paa anvender burde jeg at bruge til noget victigere oc større. Ah Herre Gud! huad kand være victigere oc større end at søge det huor ved Gemeene bæste oc Fædernelands gode kand forfremmis." — Søren Terkelsen siger i Fortalen til Astreæ Sjungechor: „Er nu icke Alting saa lige effter Kunsten, som ieg det gierne ynskte, da betænck, at jeg giffuer mig intet ud for nogen Poet; haffver ej heller udi vort Sprog enten Prosodi eller Orthographi at gaa effter, saa som mand udi andre Lande vel haffver. Min Ynske er derfor dagligen, at vor HErre vilde opvæcke nogle goede Hoffveder, som maatte begynde at legge Haanden paa vort goede ældgammel Hoffved-Sprog, førend det slet gaar til grunde. Vi vide jo vist nock, at de Tydske och andre hafve deris Maal och Sprog aff vort; men nu udarbeide och forbedre de deris saaledis, at det snaert offvergaar baade det Gredske och Latijnske: Men vi derimod lade vort gandske ligge och forgaa; saa ieg frycter, at vort Danske Sprog omsider vorder saaledis omvendt och forandret, at det bliffuer intet Danske miere."

Til at oplyse den danske Poesis Udvikling tjener især det tilbørlige Hensyn til den klassiskes Indflydelse, der allerede foran er berørt, samt til den tyske og nederlandske Poesis Tilstand; den nordtyskes Fremskridt og Forvildelser gjentage sig i den danske, kun noget senere.

Foruden i de almindelige Skrifter om den tyske Poesi findes der udførlige Oplysninger hertil i F. W. Barthold's Geschichte der Fruchtbringenden Gesellschaft, stiftet 1617, ophørt 1680, hvormed kan sammenlignes G. Krause's Der Fruchtbringenden Gesellschaft ältester Ertzschrein. Tilstanden er den samme som hos os: „Digtet og rimet blev ogsaa den Gang noverseelig meget, men hvilken stor fædrelandsk Begivenhed, hvilken ny Tanke, hvilken frisk kjæk Følelse kunde oplive Digterens Bryst?" Det usleste Rimeri i det mest hjælpeløse Sprog, især ved høje Velynderes Familiefester, Beskrivelser over Jagter o. desl. er næsten alt hvad der mægtes, medens de fromme Sjæle finde deres Hvile i Reformationsaarhundredets Sange. Og Aarsagerne ere de samme. Barthold siger S. 77 i Begyndelsen af Afsnittet Die deutsche Reimkunst um 1617: „Eine freie eigene

Dichtkunst schöpft und erfüllt sich, wie aus einem Born, aus dem Gesammtleben des Volks, und je nachdem dasselbe in Staat und Kirche, in Kunst und Wissenschaft, in Sitte und Geselligkeit, in Gemüth und Sprache, sich gestaltet hat, ist der Ausdruck in der Poesie. Aber in welcher Dürre und Erstorbenheit trat das deutsche Volksleben ins 16 Jahrhundert! Die erwärmende Vorstellung Vaterland und Gemeinstaat war untergegangen; jeder fand sein Vaterland nur in der kirchlichen Bekenntnißverwandschaft; die Glaubenseinigkeit der Väter erloschen in Sektenhaß, theologischer Erbostheit und politischer Berechnung; die ursprüngliche Kunst ausgeartet in Kleinmeisterei und Nachäffung fremder Muster, die Wissenschaft in unfruchtbare Pedanterie oder klingenden Prunk; die Sitte in Völlerei oder leeres Gezier; die Geselligkeit vervornehmt oder verspießbürgert; das Gemüth versunken in Kriechssinn und Gemeinheit, erstarrt und erhärtet unter der Zucht zelotischer Sittenprediger, als der Todfeind natürlicher Regung, erfüllt mit dämonischen Vorurtheilen und Teufelsfurcht, verkehrt oder angesteckt oder erkrankt durch alamodischen Untugenden und Laster; die Sprache ein trüber, schmutziger Strom, trägfließend, außer Stande die Unsauberheit auszustoßen, niederzuschlagen. Er ikke det Tilstanden hos os, kun som alt Gjenskin svagere og blegere.

Da der allerede haves Fremstillinger efter Tidsfølgen af vor Poesis Historie fra denne Tid i tvende for alle tilgjængelige Værker, den danske Digtekunsts Historie og den danske Psalmedigtning, saa har jeg ved mange Forfattere kunnet henvise dertil; derimod vil jeg forsøge at give en Udsigt over de poetiske Aander og deres Behandling, og deri tillige optage de mindre bekjendte Forfattere, for særskilt at kunne dvæle ved de fremragendeste. Til Slutning gives et Omrids af den dramatiske Poesi, der lader sig behandle som et eget Afsnit. Reisetrivningen har jeg ikke altid taget Hensyn til, fordi den her maa ansees som noget underordnet.

Det første, der da ved sin uoverseelige Mængde maa tildrage sig Opmærksomheden, er, ligesom ved den latinske

Poesi, Lejlighedsdigtene, hvortil Begivenheder i Familie livet, derunder de Lærdes Familiekrebse medregnede, gave overflødig Anledning. Disse Vers vare en Hæder, som Moden krævede; de vare som Nytaarsønsker en nødvendig Hylding af Patronen, som Bindebrede en Opmærksomhed imod Vennen, o. s. v.; de indtage et stort Rum endog i de større Digtsamlinger, og Forfatterne sige os selv, at de vare nødte til at lade dem trykke, thi de løb ellers om i forvanskede Afskrifter. Selv en stakkels Bog kunde, som vi vide, ikke komme til Verden uden en Række af Lykønskninger og Anbefalinger i gamle og nyere Sprog, og efter at Modersmaalet havde begyndt at opløfte sit Hoved, ogsaa i det. Mange, der ellers ikke ere bekjendte som Digtere, gave her deres Skjærv til det almindelige Gjæstebud, som Bønderne naar de skulle til Gilde. Udførelsen bærer aldeles Præget af Poesiens Omskiftelser; Tomhed og Svulst afløse hinanden.

Lejlighedsdigtere vare alle. Til de mindre bekjendte høre: Svend Jensen Trellufsburg i Halland, 1625; J. A. Schonvig 1633; Rasmus Pedersen Ravn 1640; Peder Claudianus eller Clausen, 1671; Jens Brasen, 1682 (Suhms Ny Saml. 3, 289); Daniel Ramus, 1709.

Et Par Exempler paa Smagen deri maa være nok. Under Dorthe Engelbrektsdatters Portræt satte Thomas Kingo:

Hvo vil forundre sig, at Artighed og Ære
I dette Ansigt sig vil lade synlig være?
At Sindighed den seer af disse Øjenskene?
At Kvindens Skjaldrepen fortjener Laurbærgrene?
Hun Dorothea er, det er Guds egen Gave,
Just paa et Englebret, hvad kan man bedre have?

Og for at den lærde Verden kunde have godt af det, oversatte Rek-

Det leffnet er et slabberatz,
Aff drancker Søel oc Susen;
Oc all den Pract er klummerdatz,
Med Mammons stolte brusen (etc.)

Ahasv. Bartholins Den femtende Aprilis Danske Tide-Tanker, og Henrik Bornemanns Nytaarsønske til Griffenfeld, begge in fol., findes i Hjelmstjernes Samling, men jeg giver ikke afskrevet mere af den Slags.

Det selskabelige Liv havde ogsaa sin Poesi. Da det ikke var nogen let Sag at faa en god Selskabssang eller Drikkevise, og højrøstet Sang vel heller ikke sømmede sig for hin Tids Adstadighed, saa morede Selskabet sig, naar den første legemlige Appetit var stillet, uden Sang og Klang med at rime paa staaende Fod, især efter at det i Frankrig var blevet Mode at gjøre Impromtuer. Hvis nogen da røbede Færdighed i at rime, ja, hvis der endog i hans Rim var en eller anden lykkelig Tanke eller i Udtrykket en heldig Vending, med hvilken Forundring saae ikke da Selskabet paa ham, og hvilken Beundring kunde han da ikke vente sig endog længe efter. Vi slutte det med Grund af en bekjendt, ofte gjentagen, Anekdote, som vi ogsaa her behøve, fordi den oplyser saa meget: hvorledes nemlig den fejrede Digterinde Dorthe Engelbrektsdatter, paa et Besøg i Kjøbenhavn omtrent 1670, var i Selskab hos Højesteretsassessor Schøller, tilligemed Kingo, altsaa i en af Landets højere Selskabskredse; og da nu Raden kom til Kingo, der sad ved Siden af hende, sagde han:

Jeg havde rimet nær, men vidste ikke hvad,
For Mesterinden mig saa nær ved Armen sad;

hvorpaa hun strax svarede:

O mageløs Poet! Du kald mig ikke saa;
At Du en Mester er, al Verden skjønner paa.

Disse to Impromtuer, siger Nyerup, gik fra Mund til Mund igjennem et helt Aarhundrede, og optegnedes i alle Memorandabøger. Saa nøjsom var man. Men Gejsten kom ikke altid indenfra, den behøvede en synlig Gjenstand, som den kunde gaa ud fra; derfor opfandt man, eller efterlignede, de saakaldte Leverrim, for hvis Skyld der da maatte være Lever paa Bordet. Hvo der da ikke selv kunde finde paa noget, tyede uden Tvivl til en Samling, ligesom til et Konversationslexikon, og hvor tarvelig denne Poesi var, seer man allerbedst af den.

Halffandet Hundrede Artige Rim Om Leverne: Hvorledis mand med stor Lyst og Kortvil, baade Geistlig og Verslig om Lever artig kand rime, udi adskillige ærlige Colatzer, Samqvem og Giestebud. Nu nhlige trykt paa Danske, meget Lystig og kortvillig. Kbh. 1689 og Kbh. 1697 (begge i Hjelmstjernes Samling). De deles i Gejstlige og Verdslige, som Titelen lover. Gejstlige ere f. Ex.

Denne Lever aff en Hønne icke er stor,
O Menniske betenck Synden hos dig bor (etc.)!

Denne Lever er icke aff en Abor,
Jesus bleff forklaret paa det Bierg Tabor.

Denne Lever nionne meget liden være,
Guds Ord vi altid skuld' elske oc ære.

Lever du est en liden Lem,
Guds Søn bleff født i Bethlehem.

Lever du est icke aff en Brasen,
Christus red i Jerusalem paa et Asen.

Denne Lever vil jeg æde oc lægge vde,
Christus for Menniskens Skyld lod sig fode.

Og i deslige Rim fandt Fromheden ikke noget forargeligt. De verdslige ere snart fattige, snart noget nærgaaende; som

Lever du est icke aff en Ster,
Hr. Vert er vi vellkommen her.

Denne Lever er icke aff en Frø,
Monne Vertens Pige være Møe.

Denne Lever er ikke aff en Due,
Somme gaar bar-hoffuet, som vel maatte bære Hue.

Denne Lever er skjør oc icke sey. } Nosce te
I Verden findis mangen Hanrey. } ipsum.

Lever, du er icke skabt i Vand,
Vi rjme det allerbeste vi kand.

(Flere i Nyerups Morskabslæsn. S. 288; ogsaa omtalt i Thortsens Metrik, 2, 349.) Ovenstaaende Vers af Thomas Kingo og Dorthe Engelbrektsdatter findes ogsaa i Thottske Haandskr. Nr. 1527. 4., men her kaldes de: Over en Lever, da de vare budne til Gjæst af Landsdommer Lassen; jf. Heibergs Kingo, S. 164.

Til Sammenligning med vore Impromtuer afskriver jeg Magdalene de Scudery's til Pelisson paa den saakaldte Madrigalernes Dag (la journée des Madrigaux), da det ene Impromtu ligeledes afløste det andet:

Enfin, Acanthe, il faut se rendre,
Votre ésprit a charmé le mien;
Je vous fais citoyen du tendre,
Mais de grace n'en dites rien;

og Verset til hendes eget Portræt, da Nanteuil havde malet hende (man erindrer, at hun var styg):

Nanteuil en faisant mon image
A de son art divin signalé le pouvoir;
Je hais mes yeux dans mon miroir,
Je les aime dans son ouvrage.

Heri er dog en artig Vending, medens de mest beundrede hos os lægge en forunderlig Fattigdom for Dagen. Endnu et Exempel

derpaa vil vi lade Tychonius fortælle os: Da det blev af en vis stor Herre og Hofmand paa hvilvelig Salig Kong Christian den Femtes Forgemak proponeret Salig Dr. Kingo, om og vort danske Sprog (hvilket mange holde for ej at være saa artig, som det dog virkelig er under en god Fabrique) kunde give udi et let og net Rim det korte tyske Ord: Glückselig ist, der das vergist, was nicht zu ändern ist, saa veed man, at den Salig Biskop efter det Talent, han i den danske Poesi ulignelig besad, viste sin Færdighed med det Rim ex tempore givet:

Lyksalig er den Mand,
Der glemmer med Forstand
Hvad han ej ændre kan.

(Tychonii Tolv Elims Kilder, i Ville Høybergs Kjøbenhavnske Samlinger, 2. D. eller Tychoniana, S. 51. jf. Farstrup og Arelsens Dagbog S. 245.)

Der har allerede været Lejlighed til at omtale Tidsalderens Lyst til at danne Anagrammer; det var ogsaa en af de barnagtige Gædvaner, som kom udenlands fra. (Om den Limousinske Digter Dorat, † 1588, Anagrammets Restaurator i Frankrig, og Tydskeren Froben, † 1612, der behandlede Theorien i et eget Værk, og hvorledes det tilsidst blev til en formelig Mani, see Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen, 3, 241.)

Husets Gjerning kan uden Tvivl i idylliske Omgivelser forvandle sig til Poesi, men den Økonomi, der kun belærer f. Ex. naar det er den bedste Saatid, naar Køerne kælde, o. desl., hvorledes man skal opføre sig høvisk, o. desl., maa være meget naivt udført, naar man i Poesiens Historie skal dvæle længe derved. Imidlertid hørte ogsaa den til Dagens Fornødenhed. Blovet er aldrig saa tyndt, at det jo er tykkere end Vand, og Fromheden var aldrig saa stor, at denne Verdens Goder bleve glemte over den anden. Henrik Gerners Hesiod var heri en Mynsterbog. Ellers forbandt

man deslige Husholdningsrim med Psalmebogen, for at menig Mand kunde have alt det fornødne paa eet Sted.

Maaskee hertil kan henføres følgende Læredigt: Jovis Tarpei Custos Til Lifve restitueret; Eller den Tamme Gaas Af Sin Krop, Duun og Vinger, Og fornemmeligen af den Rafnkundige Pen commenderet af Mogens Wingard. Kbh. 1696. (144 Sider). J. J. Bircherod siger i sin Approbation, at „dend, saavel for sine nette Vers, som for dend bersommelige Nytte og Brug Gaasen med sine Krop, Duun og Fedre i Verden har skaffet, og ideligen skaffer, til mangis Gafn og Lyst, til trycken befordris." Anmærkninger oplyse Gaasens Naturhistorie. Af en af dem S. 69 seer man, at „Det Jydske Vaaben er et got gammel Madsfad"; jf. Nyerup, Overtro etc. i Dagen for 1825, Nr. 21.

Exempel paa de egentlige Økonomibøger kan være Rasmus Hansen Reravii Oeconomia Eller Vnderuisning Huorledis en Husfader skal skicke sig (efter Mathesius) Kbh. (1569). D. Digtek. Hist. 1, 282. Efter Nyerup ogsaa i Jens Lauridsen Wolfs Psalmebog (som ikke fandtes paa Kgl. Bibl.) En god Hustru anprises f. Ex. som den

Der sit Huß varer rettelig,
Gior icke en Byrenderske aff sig.
Er ey knuburen, mut oc strunck,
Oc ey haffuer stedse i ermet en munck (etc.)

Et ulige frugtbarere Æmne er Historien, og uforgjængelige historiske Digte kunde have opstaaet i en saa skjæbnesvanger Tid, naar Evnen havde svaret til Villien. Begivenhederne i det kongelige Hus kunde vel ikke fremkalde andet end Lejlighedsdigte; men hine store og sejerrige Krige og den Hæder, der omgav Danebrog, burde have fremkaldt nogen Begejstring; hine Trængsler, hvorved Fædrelandet bragtes sin Undergang nær, burde have fundet Udtryk for den Sorg, der boede i Hjertet. Men saavel de mindre, som de større, selv de af Henrik Gerner, af

Kingo, o. fl. kunne vel have hiſtoriſke Mærkeligheder, ſom Poeſi ere de, paa nogle enkelte Steder nær, trivielle eller opſtruede. De beſkrivende Digte, der gjerne fremkaldtes af Digterens Kjærlighed til Stedet, mangle ligeledes den Hjerteligheb, der ſkulde have givet dem nogen Ynde. Og de ſtørre og mindre hiſtoriſke Rimchkler tabe ſig i en Snakſomhed, ſom ingen nu kan udholde, eller i en Tørhed, ſom ingen nu vil kalde Poeſi. Ikke desmindre maa man antage, at nogle af de mindre Viſer have været Folkeviſer, paſſende til Tidens Dannelſe. Melodierne dertil toges ofte af Pſalmerne. En Del af disſe Sange vare vel endog, i Mangel af Aviſer, et Slags Poſteſterretninger, og Forløbere for en Merkurius i Alexandriner.

Naar man vil have Exempel paa noget ret trivielt, kan man læſe Herolden Claus de Vales Rejſe (D. Mag. 1, 273; efter nogle af Lyſkander), eller Margrete Veſtenies Levnet (D. Mag. 6, 27). Af de andre Forfattere bemærkes: Niels Bredal (Viſen om Chriſtian den Tredies Død, i Syvs Kjæmpeviſer). — Rasmus Reravius (D. Digtek. Hiſt. 1, 284). — Claus Berg, Viſe om Sophie Juls Levnet. Kbh. 1585. fandt jeg ikke. — Ole Pederſen Kongſted (D. Digtek. Hiſt. 2, 86). — Jakob Rasmusſen Malmø, 1588. — Mads Sørenſen, 1589. — Elſebe Brokkenhus (Bangs Samlinger, 5—6 St.). — Hiſtorieſkriveren Lyſkander (D. Digtek. Hiſt. 2, 194). — Jens Madſen Gettorp: For vore Efterkommere en Sang under den Tone: Af Højheden oprunden er, om den lange Rejſe til Oſtindien, beſtineret til Offve Geddis og Jfr. Dorothe Wrnis Bryllup i Helſingør den 1 Sept. 1622. 4. (Ogſaa bag Jeſu Chriſti Pines og Døds Hiſt.). — Niels Sartrup (Raſkovs Belejring 1659). — Walter Folckmar 1660. — Jakob Andersſen Scheffer, Raadmand i Nyborg: Fynſke Skakſpil exerceret paa Fredriks Dag den 14 November 1660 (Nyerup og Rasmusſens Udvalg 1, 79. D. Digtek. Hiſt. 3, 290); Skakſpil ſigter til den ſvenſke Feldmarſkalks Navn; Melodien maa have været yndet, da den ofte blev brugt. — Claus Bang, kaldet Dorus, Lejlighedsdigter 1670—83 (D. Digtek. Hiſt.

3, 272. Klage over Frederik den Tredies Død, i Syos Kjæmpeviser). — Jens Pedersen, 1670. — I Nova liter. maris Balth. 1703, S. 60, hvor Peder Terpægers Skrifter anføres, findes iblandt dem: Danicum carmen panegyricum ad comitem Otthonem Dietericum Schack. Havn. 1675 fol. et post. in 4. et 8. som ej staar hos Nyerup. — Claus Lund (mangler hos Nyerup): Lykønskning til Christianum qvintum over Niels Juuls Gejre 1677. Alexandriner i Kingos Maneer; vigtig i historisk Henseende. Samt Det fradragne Forhæng for Jakob Duncans Forretning paa det Halmstedske Tog 1676. (Findes i en Kvartsamling af Danske Vers, 4 B., paa Universitetsbibl.). — Peder Claudianus eller Clausen, 1686.

Henrik Gerner: Christian den Femtes Ilias og Ulysses (D. Digtek. Hist. 3, 154). Efter at have talt om Papirs Varighed til at forevige Bedrifter, siger han i Fortalen: „Jeg som en fattig Mand opreyser hans Kgl. Maj. Pyramider af og paa Papir, ej af saa stor Pris som Marmor Piller men af disbedre Hierte og variger, som jeg mener, end enten Staal eller Alabast"; og kalder saa sin Ilias „dette lidet Evigheds Skrift"; men det er, desværre, kun rimet Prosa. I Fortalerne findes idelige Hentydninger til Homer og Herodot, og ved samme Lejlighed oversætter han ogsaa noget af Homer, f. Ex. af Odysseen:

Ulysses dobbelt er beklæd med stribet Purpur Tepper,
Med Heffter aff det røde Guld han dennem om sig knepper.
Med Smycker er de vel beset, udpyndtet oc bardyret
Der paa er ingen Umag spart, all Ting er vel bestyret.
For paa hans Fodeblad man seer en Jact-Hund skarp i Siune,
Som mod den skelffvend-pletted-Hind sit gab slaar op at grine
Men der paa undrer hver Mand sig, at som de vare giorde
Ikkun ud aff det bare Guld, da dog der kunde vorde
Saa Liffve-ligt it Arbeyd aff, at Hunden Hinden siuntis
At qvæle; oc at Hindens Fod at flye for Hunden kiendtis.

Ved Vismars Indtagelse findes Hentydning til den nordiske Mythologi:

Dend Asiatisch Thor med Harm det maatte lide,
Udaff Utgardelok, der hand ey kunde strjde
Med Elde, at hand bad ham løffte op sin Katt,
Saa fremt hand aff det Hoff vild bære Frjheds Hatt
Her findis oc en Katt, paa Krjas Maneer saa kaldet,
For Wismars Mur oc Stad, dog den er icken skaldet (etc.)
En Katt, en Midgaardsorm (etc.)

Stedet om Fædrelandskjærlighed i Den continuerende Ilias, see D. Digtek. Hist. 3, 158.

Peder Syvs tvende historiske Digte ere kun mærkelige for Sprogets Skyld: Det Gamle og Ny Cimberland (etc.) 1684. 4. I Anledning af Christian den Femtes lykkelige Hjemkomst til Kjøbenhavn. F. Ex.

Den verdens hule søe, som jordens kreds omløber,
Hit halvbefløde Land med Beltet og omsvøber
Hvor fordum Cimbermand nam bygg' og vaane sted,
Da Gomer fra sit folk alt havde faaet afsked,
Her bode Kemperne (etc.)

Lov-Skrivt til — H. Jens Juul — og H. Niels Juul — der de lykkeligen med Floden fra det Rygiske Tog i Sædemaaneden hjemkomme. Uden Aar. 4. Julernes Vaaben er en Stjerne paa tre Bølger; derfor synger han:

En Spaadom hugser jeg, som gaar nu ud for fulde,
Dog jeg ej tænkte før sligt noget gelde skulde;
Jeg slog det derfor hen i Vejr og skrev i Vand,
Det uden begge slags som dog ey fremmes kand;
Thi Vind og Vand os hialp. Men sagnen, som mig mindes,
Er dend, at naarsomheldst paa Bølgen blaa mon findes
En Morgenstjerne klar, Planeterne forgaa,
De maa sig pakke bort, og kund' ej længre staa.
Jeg tænkt alligevel, sligt har ej deert at sede,
O gekkelig Spaadom, som er kun Drøm oc Flede (etc.)

Absaverus Bartholin (D. Digtek. Hist. 3, 277). — Matthias Vorm 1671 (Wielands Saml. 6, 137). — Laurids Sommer, 1685. — Peder Borgesen, 1708. — Christian Dreier, 1709, og Jens Colding (Søkrands 1715) høre rettest til det næste Tidsrums historiske Rimere.

Jørgen Pedersen Hegelund, Sognepræst udi Regelsunder, udgav Tvende Nye Sange. Den Første, Kortelig beskriuer den ynkelige oc bedrøfvelige Judlands Saa vel som flere Landers Tilstand oc Leilighed udi denne Krigstid (etc.) 1629. Men denne Vise beskriver i sine tyve Strofer ingentiug, og er kun mærkelig ved Stedet den er fra.

Til de lokale Digtninger høre: Mikkel Mogensen: Threnologia Numdalensis Eller Numdal Tenck derpaa (etc.) Kbh. 1627. 4. en Klagesang over den store Havsnød og Skade i Numdals Len 1625, med latinske Anmærkninger. — Hans Mortensen Maschius (fra Bergen, Præst i Søndfjord): Norvegia religiosa (etc.) Norrig Gudelig Tildreven beseer og beklager sit Herrens Huus, den forfaldne Kirke i Trundhiem (etc.) Christiania 1661. fol. med Afbildning af Domkirken. I Exemplaret i Hjelmstjernes Samling er tilskrevet to af Griffenfelds latinske Vers til Munkholm. — Claus Hansen Gantzius (Gaas): Een Klage-Dicht Offver det Tilfald i Bergen-Huus Lehn paa Sundmøer d. 6 Febr. 1679. Kbh. 1681. (En Vise om et Snestred med Melodi). — Roland Knudsen (Jomfruland). — Laurids Kok: Encomium over Ringsted (D. Digtek. Hist. 3, 105). — Bertel Wichmand (Præst i Særslev i Fyn): Bartholi Bartholini Wichmanni Nesbyholm Eller Om Sindsens Roligbed. Sorse 1644. 4. (i Alexandriner). — Jakob Olufsen Abild: Skjoldenesholms korte Beskriffvelse. fol. — Mads Rostock: Den gamle Kjøbstad Ribe (D. Digtek. Hist. 3, 274). — Mikkel Hansen Jernskiæg: Amagerlands Beskrivelse (Bangs Samlinger 4, 537); Roeskilde Domkirke som den var at see 1685 (Nyerups Program Biblia Pauperum). — Ole Judichær (Bremerholm. Kbh. 1695. fol.) — Lars Nielsen Randrup (Præst i Randers, † 1707): Randers March, det er Randers Stads Drifters Beskrivelse etc. (Nyerup og Rasmussens Udvalg 2, 257). — Jens Synberg (Præst i Visby i Thy. Mangler hos Nyerup): Tvende Enfoldige Compositier, To Sange, da Visby Præstegaards eneste Ladehus

brændte 1673. Til Melodien Af Højheden oprunden er. Ynkelig at læse. — Elias Naur: Ære- og Takkedigt til Holstebro, med historiske Anmærkninger. Odense 1687. Anført hos Nyerup. — Bendix Dietrichson, Frederichsberg Slot. Kbh. 1705. 4. — Baltzar Bech, Viser om Ildebranden i Bergen. Kbh. 1702; om Norge. 1708.

Morten Lauridsen Vidsted: Harernes Klagemaal Paa det gamle Amager (etc.) Kbh. 1699. 4. (D. Mag. 5, 223. Nova liter. maris Balth. 1699, S. 209) skal være en Art komisk Digt, og er hverken historisk eller beskrivende.

Historiske Rimcykler: A. S. Vedel: Antichristus Romanus. Romske Paffuers leffnede oc gerninger, fra Apostlers tid indtil dette 1571 Aar (etc.) Kbh. 1571. (D. Digtek. Hist. 1, 294. og Wegener). Exemplaret i Hjelmstjernes Samling har været en Familiebog; Vedel forærede det til sin Svoger Peder Tillsøn (?) 1571; Mædea filia M. Joh. Lag. 1599 til Seuerinus Andreæ Ripensis. — Jakob Jakobsen, Wolf (Læsemester i Odense): Jødekrønicke, tilsammenskreffuen aff den hellige Scrifft, oc Josepho, oc vdi Rim korteligen befattit. Kbh. 1603. En lidet tiltrækkende Rimkrønnike. (D. Digtek. Hist. 2, 190. Nyerup, Skolerne, S. 44). — Mikkel Pedersen (Præst i Landskrone): Lux Evangelij. Evangelij Ljus (etc.) Kbh. 4. Fire Sange om Reformationen indtil Luthers Død. Tilegnet Tage Tott til Erichsholm 1617 (ikke 1614).

At man ogsaa havde historiske Erindringsrim til Verdenshistorien, sees af Peder Jacobsen Brink's Det Mærkværdigste af Historien fra Christi Fødsel indtil nu. Kbh. 1702. 4. (Nova liter. maris Balth. 1703, S. 20. For hvert Sekulum 4 Linier Alexandriner med Anm.)

Ligeledes til Fædrelandets Historie, f. Ex. Peder Christensen Marebeck: Theatrum regum Danorum. Det er Danske Kongers Speyl oc Skuespil (etc.). Kbh. 1661. 1662. Tilegnet Erik Krag til Bramming, hans Husfrue Fru Vibeke Rosenkrands og deres Børn. Et Vers for hver Konge fra Dan til Frederik den Tredie. — Hans Jakobsen Spjelderup, Danmarckis Kongers Rijm-Stock (etc.) Kbh. 1676. Han har fem Konger i hvert Vers.

Til de historiske Digte knytter sig et historisk-satirisk,

den største Digtning fra det sextende Aarhundrede, der kun er en Oversættelse, men med Hensyn til Sprogets Behandling er af samme Rigtighed som en Original; nemlig den skotske Ridder David Lindsays Fire Bøger om Monarkiet, af skotsk Maal oversat paa Latine af Andreas Robertson, og af Latine paa dansk Rim af Jakob Madsen Kjøbenhavn (Kbh. 1591, 4.). Efter de fire Monarkier eller Udsigt over Verdenshistorien følge flere Digte: Lindsay's Drøm, en Papegøjes Testamente og Klagemaal, Kardinalen David Betonii Tragedia og uhyrlige Ende, Begrædelse over Dronning Magdelenes Død. Enkelte Partier, f. Ex. Fortalen til Lindsay's Drøm, ere ikke uden Poesi. Til dette Særsyn i vor Literatur, en saa stor Digtning og det fra Skotland, mener man at den danske Prinsesse Annas Formælning med Kong Jakob den Sjette 1589 kan have givet Anledning; David Lindsay havde opholdt sig i Kjøbenhavn, hvor hans Landsmand Mac-Alpin var Professor, Andreas Robertson studerede i nogen Tid ved Kjøbenhavns Universitet, nøjere Oplysning er ikke bekjendt.

D. Digtek. Hist. 2, 88. Zwerg S. 600. Nyerup under Robertson. Arrebo og Bording i Molbechs Hist. Biograph. Saml. 3 H. S. 338. Bogen haves i Universitetsbibl., det Exemplar, der findes i Hjelmstjernes Samling, er defekt.

Som Prøve tilsvjer jeg Slutningen af det Stød om Modersmaalet, Fol. 13. fgg.

Thi holder ieg det fremmede maat og Tunge,
Mand uden forstand kand læse og siunge;
Naar man end allerbest haffuer det lært,
En Knappenaal er det dog ey værd;
Paa Høytider høris Euangelium,
Icksun som en røst eller en drum,
Men huad Presten siunger eller siger saa,
Der aff kand Almuen inted forstaa,

Ey mere end som man en Klocke ringer,
Oc liuden hen i Værit klinger.

I anden Bog, Fol. 45 fgg. findes Helgeners Afbildning og Tilbedelse, vel fremmedes, men den udførlige Beskrivelse tjener ogsaa til at oplyse vor Middelalders. Blandt en stor Mængde gamle Ord og Ordformer forekommer:

Jeg saa nogle smaa Fule flue i lynd
Dog hoben vaar liden oc saare tynd.

Hvo der nu vil gjennemlæse om end kun Halvdelen af disse historiske Digte, vil komme til at sande, at den Tid, hvori deslige Ting bleve til, maa have været trang og tarvelig, fattig paa Aand og blottet paa Smag. Og dog kunde Minder om den forsvundne fædrelandske Digtning endnu opløfte den. Rimkrønniken blev læst og afskreven. Dødedandsen gjenfødtes, om end ikke fuldt saa barnlig som før. Gamle islandske Digte bleve oversatte, især af Peder Syv og Christen Berntsen Viborg. Det gamle Bjarkemaal lød dog endnu:

Nu Dagen vil oprinde
Og Hanen gal paa Tinde;

og Krakemaalet:

Vi hugge med Kaarde.

Kjæmpeviserne bleve udgivne, og fremkaldte Efterligninger, snart af fromme Præstemænd, som Erik Pontoppidan:

Din ønskte Dagmoor af sit Hjem
Det klare Skin os bragte frem,
Stort Lys var at formode.
Vor Sol gik ned om Middagstid,
En anden Sol sig tede blid
Det danske Folk til gode;

snart af ubekjendte Digtere, der endnu mere søgte at nærme

sig Kjæmpevisetonen. En endnu i Haandskrift henliggende Samling af historiske Viser, den saakaldte Kjæmpebøg, der danner et mærkeligt Mellemled imellem den gamle Kjæmpevise og Sorterups Heltesange, traf lykkelig i enkelte Strofer den rette Tone.

F. Ex. Begyndelsen af Agner Ingelsens Vise:

Agner hand rider till Dankongens gaard
Dankongens Syster at feste,
Som guld saa skinner hans krusede haar,
Som kid saa spiller hans heste,
Hand haffuer med sig de Kiemper saa sterck
Som brugte daglige deris hoffverck,
Nu tegner det til at gilde.

Og Begyndelsen af Ranild Jonsens Vise:

Her Ranild hand sider paa Giordsleb gaard,
Hand hørde de strandbølger bruset,
Oc hannem vaar voxet saa guult et haar,
Det vilde hand oc haffue kruset:
Farer sact, giffuer act alt paa enden.

Men fremfor alt bærer Dannevirke-Visen, som Peder Syv fik af Hr. Laurids Kok, „en flittig og vel forfaren Mand i vore gamle Sager", Vidne om, at Mindet om Fortids Aand endnu kunde vække Begejstring for

Danmark, dejligst Vang og Vænge,
Lukt med Bølgen blaa.

Karen Skrams Danske Rimkrønike, der tildels følger den gamle, findes i Haandskrift i Stokholm. (Hist. Tidsskr. 4, 135).

En Efterligning af Dødedandsen, hvori Døden taler til alle Stænder og minder dem om deres Forgjængelighed er Typus Omnium Morientium Det er: Alle Menniskis dødelig Affmaling, Met dette liffuis wstadighed (etc.) aff Nelaus Poffuelssøn Nested. P. P. K. S. Kbh. 1622. 4. Med nogle Træsnit. Han begynder med en Formaning i Prosa, hvorpaa følger et Vers. F. Ex.

Staißmø (Stadsmø).

Rag dit Haar aff, oc kast det fra dig, oc hyle ynckelig paa høyene, thi Herren haffuer bortkast oc forskut denne Slect, paa hvilcken hand er vred. Herren lod Juda Daatter traade Vijnpersen. Jomfruerne aff Jerusalem henge deris Hoffuit til Jorden. Herren skal giøre Zions Døtters Hoffuit skallede.

For dit opstolpit Haar, paa hoffuedit staar,
Faar du en skaldet Pande:
For din Perle Snor, saare høy oc stor,
Leggis du i Dødsens baande.
Din stiffue Halß, maa holde baß,
Naar Døden paa den vil picke:
Dine prickede Sko, vilt du det tro,
Hielpe mod Døden icke.

Denne Dødedands, der udgjør 34 Blade, findes i Hjelmstjernes Samling i samme Bind, som samme Forfatters Suspirium Eller En Inderlig oc Dyb Hierte Suck (etc.) for vor Naadige Herre oc Konning, Vdvaalde Printz oc Rigens Raad, At huiß ved dennem paa tilkommende Herre Dag i Kiøbenhaffn den 17 Junij Raadslaaes (etc.) maatte komme Guds hellige Naffn til Ære (etc.). Kbh. 1622. 4. der kan tjene til Exempel paa den Tids Kirkebønner.

Peder Syvs Oversættelser af gamle Digte findes i hans Kjæmpeviser, Mindre heldig er Bildur Danskum. Det er Den danske BILDE eller Kaarde Præsenterende En gamle Kiempe Vise om danske Mand tapperhed oc m(ercke)lige gierninger, dictet aff Regner Lodbrog (etc.) Aff Christen Berntsøn Wiborg. 1652. 4. Exemplaret i Hjelmstjernes Samling er næsten opløst. See Nyerups Forelæsning: Bildur Danskur (Danskum anseer han for en Trykfejl), en Bogruin, i Minerva, Juni 1819. Det er en Oversættelse af Krákumál med Oplysninger i Margen. Som Prøve hensætter jeg et Par Strofer:

Vi hugge med Kaarde,
Nu vil vi ey spare
Aff Hiærneskal:
Gaat Øl at Tylle,
Oc Halsen' at skylle
I Othins Sal:

Slutningen:

Kjæmpebogen, Haandskrift paa Universitetsbiblioteket. See Nyerup i Liunges Literatur-, Kunst- og Theaterblad, 4de Aarg. Nr. 29—31. Viserne ere forsynede med lange historiske Overskrifter, og ere selv uendelig brede og langtrukne. Efter Nyerup har Forfatteren levet omtrent ved Midten af det 17 Aarhundrede eller hjemmad dets Slutning, snarest det sidste; men alle Formodninger om hvem det kan være ere kun løse Gjætninger. Det er ligeledes vist, om der sigtes til dette Haandskrift i Konsistorii Erklæring 1719 angaaende Udgivelsen af Peder Syvs Kjæmpeviser eller Tillæg dertil, at de jo maatte trykkes og Kjæmpevisebogen formeres paa ny. (Sjødelins Læsendes Aarbog 1802, S. 62). Fr. Barfod udgiver det.

Tidens Hovedæmne var imidlertid den gudelige Digtning, den Poesi, der „som Passionsblomsten er udsprungen af Kristi Blod". Foruden Arrebo og Kingo gave næsten alle Digtere sig af med den i allehaande Former, og der er noget smukt og opbyggeligt i, at denne gudelige Stemning gjennemtrænger alt, at Gudbevidstheden udfylder Livet og derfor bets Billede Poesien. Men det bliver herved vanskeligt, hartad umuligt, at drage skarpe Grændser imellem de

forskjellige Arter; Digterne kjenete dem ikke, og det gudelige gaar som hin røde Traad selv igjennem det verdslige.

Fra Fortiden gik en Sangrække over, der oprindelig hørte Middelalderen til, men da Latinen tabte noget af sit Herredømme, fortsattes i Modersmaalet; hine gamle Festsange ved Julen, Helligtrekonger, Majviser, o. desl., der især udgik fra Skolen. Flere Rektorer fremmede ved disse Smaadigte Smagen for Sang og Musik hos deres Lærlinge og hos Folket, blandt hvilke Jens Madsen Gettorp (Rektor i Landskrone, siden Præst til Østerljungby i Skaane) især bør bemærkes; Sangene selv maa bedømmes alene efter deres Øjemed, de ere yderst simple, hartad enfoldige.

Dernæst have Oversættelser eller Omskrivninger af de mest poetiske Bøger i det gamle Testamente det hele Tidsrum igjennem beskjæftiget Digterne; snart Davids Psalmer i en Slags Omskrivning, som af Thomas Villumsen (f. i Odense, Lektor i Theologien i Lund, † 1602), snart enkelte af disse Psalmer i en næsten uendelig Mængde; Jeremiæ Begrædelse af Bertel Wichman; Profeten Jonas af Kingos Medbejler Søren Jonæsen; men især var Højsangen et tiltrækkende Æmne, der fandt den ene Bearbejder efter den anden: Thuraernes Stamfader Laurids Pedersen, 1640, hans Svigersøn Lars Mortensen Vidsted (Præst i Naskov), 1648, Iver Brink (f. i Valdershoug i Bergens Stift, Feldpræst, Præst i London, og i Kjøbenhavn, † 1728), 1695, Jørgen Ursin, o. fl. Det mærkeligste ved disse Forsøg ere de Melodier, der ledsage nogle af dem.

Mangfoldig er endelig den gudelige Selvdigtning. Fra de rimede Oversigter over den hellige Skrifts Indhold, hvis Forfattere det næppe er værdt at nævne, gik man over til paa en mere poetisk Vis at sammenstille den bibelske Fortælling under disse Synspunkter, som Peder Hegelund

i Nogle Kvindeliſt, 1650, hvor det ſamme Stykke indlagde Skriftſteder ſammen, ſaaſom

Rachel ſin Faders Guder ſkjulde i Strå,
Giorde ſig ſiug, ſatte ſig ovven paa.
Ja, Mundens kunſt vor vaade vel behandt,
Ney, Qvindeliſt haffuer ſet ingen Ende.

Derfra hævede Digtningen ſig til den egentlige Kirke- og Huspſalme, hvortil der gaves Bidrag i flere Samlinger af aandelige Sange, der fra forſkjellige Retninger atter ſluttede ſig ſammen i mindre og større epiſke Cykler, især om Frelſeren (Messiader). En betydelig Række af Forfattere, om hvem der findes udførlige Efterretninger i D. Pſalmehiſtorie, høre herhid: Peder Hegelund; Hans Chriſtensen Sthen (1578. 1588. 1592); Niels Jensen (1581); Albert Hanſen Helſinger; Niels Lauridsen Arctander (1607); Bertel Pedersen (omtr. 1608); Hans Henriksen Vang (Provſt paa Samsø 1611); Sten Jensen Bille (omtr. 1615); Hans Raun (Præſt i Malmø, 1615); Niels Hekvad (1616); Chriſten Thomesen Scheſted og Mette Roſenkrantz; Chriſtopher Auguſt Eriksen (1624); Hans Povelsen Reſen. Imellem Arrebo og Kingo og derefter: Mads Bredal Vække (1632); Holger Roſenkrantz (1649); Niels Mikkelsen Aalberg (1647); Jeſper Rasmusſen Brochmand; Søren Povelsen Gotlænder; Anders Pedersen Rombors; Peder Matthisen Ofvid (1648); Axel Hanſen (1663); Peder Oluſſen Svegning (1668); Erik Eriksen Pontoppidan; Frederik Brandt (1674); Johan Brunsmand (1676. 1687); Jens Pedersen Bergendal (1676); Peder Møller; Holger Paulli; Diderik Grubbe (1680); Jeſper Rasmusſen Rachlov (1684); Elias Eſtildsen Naur (1687); Niels Andersen Vybjerg (Urbimontanus); Søren Jonæſen (1693); Niels Chriſtensen Arctander, o. fl. Blandt disſe Forfattere ere iſær to, der hidtil vare lidet agtede, i den

D. Psalmedigtning med Rette blevne dragne frem, og de ere næsten de eneste, som vi her, hvor det ikke gjælder alene om den jævne Psalmetone, men om lyrisk Poesi, kunne tage Hensyn til: Hans Christensen Sthen eller Sthenius (f. i Roeskilde 1544 eller tidligere) blev omtrent 1565 Rektor i Helsingør, og forenede fra 1570 med dette sit Embede et Kapellani, hvorhos han, som det hedder, med Ungdommen skulde til Aftensang synge Diskant; 1583 blev han Sognepræst i Malmø, hvor han endnu var 1603; naar han døde, vides ikke. Han var frugtbar paa Børn, hvoraf han havde sexten, og paa Digte, og indtager en hæderlig Plads blandt Psalmedigterne. „Uden Spørgsmaal, hedder det i D. Psalmedigtning, var han den heldigste i hele det sextende Aarhundrede; ingen paa hans Tid og faa efter ham forstod at stemme sine aandelige Viser i den trøstfyldige, inderlige Tone, der var Tidsalderen eller maaskee rettere er Folket egen; ogsaa hans Oversættelser (f. Ex. Af Høiheden oprunden er) ere ikke en Rimsmeds slaviske Oversættelse af Ordene, men en fri og tit flydende Gjengivelse af Tanken." Frederik Brandt (f. 1632 paa Als, hvor hans Fader var Præst) havde studeret i Frankfurt, Leipzig og Wittenberg, men blev 1658 Præst i Svindinge i Fyn, og 1676 i Nyborg paa Falster, og var derhos tysk Slotspræst hos Enkedronning Sophie Amalie, † 1691. Han oversatte Kingos Morgen- og Aftenpsalmer paa Tysk, og digtede og skrev især i dette Sprog. Hans Sange stode engang i megen Anseelse, ansaaes for „skiønne, velklingende, aandrige og meget gudelige"; Holberg, der ingen Ynder var af gudelig Poesi, taler paa sin Vis om hans „Viser, som sjunges med Fiol i begge Paradiser." Medens Psalmen enten gjentog omtrent paa samme Vis og med en ydmyg Forundring hine vidunderlige Begivenheder i den hellige Historie, hvor

Faderen foder af ugiftet Moder,
Daatter undfanger sin ønsede Broder,
Tjenende Herre, et herskende Bud,
Klejnlige Kjæmpe, en grædende Gud,
Bedagede Foster, umyndige Mand,
O hungrige Spise, o tørstige Vand;

eller gribes af Kampen i Naturen og Mennesket:

See dog op, du sikkre Øje!
Bliver du ej Mørket vaer
Udi Sol og Maane klar?
Skue Firmamentet nøje!

Hør, o Øre, Havet bruse,
Jorden skjælve, Vinden suse!
Agt dig selv, o Hjerte, bedst,
Du af Frygt vanfmægtet est;

eller med from Jubel fryder sig ved Forløsningen:

Sjunger, at det giver Klang
Og i Luften lyder,
Jesus med sin Himmel-Gang
Skyer gjennembryder,

Sjunger med Basuners Røst,
Leger nu paa Zimler;
Israel har han forløst,
Vi i Glæde primler;

og over den gjenvundne Himmel:

Synden og al Verdens Vee
Skjules med min Jorde-Blee,
Saa, naar din Basun skal klinge,
Jeg af Graven glad maa springe,
Og da, Jesu, følge dig
Lige op ad Himmerig;

og medens den ogsaa billedlig, men med simple og beskedne Billeder, taler til Fantasien:

Naar jeg betænker den Tid og Stund,
Som jeg af Verden skal fare,
Mit Hjerte sig fryder saa mangelund,
Som Fuglen ved Dagen den klare;

og med hjertelig Glæde deler Naturens Glæde i Gud:

Der fryder sig Fisken i Floden for vist,
Alle smaa Fugle paa baren Kvist,
Djurene under den Skov og Lide,
For Næring de manne slet intet kvide;

saa giver Sthen sin gudelige Sang tillige Klang af Kjæmpevisen, og smælter derved ganske dejlig Fortid og Nutid sammen:

Jeg gik mig ud i Rosens Lund,
Jeg agted de Djur at bede,
Men der mødte mig i samme Stund
Den jeg ej efter monne lede;

eller

Den ljuse Dag forgangen er
Og Natten hun hænger os paa;
O Jesu Christe, Herre kjær,
Du altid hos os blive maa:
Glæde os Gud i Himmerige. —

Giv os en rolig Nat og god,
Lad os i Synden ej sofne,
Lad os ej gjøre det dig er imod,
Ej heller i Sorgen opvaagne:
Glæde os Gud i Himmerige;

eller

Jeg stod mig op en Morgenstund,
Jeg klaged min Sorg saa mangelund:
Sorgen var i min Hu for Synder mine.

Der stod en Engel og lydde derpaa:
Du arme Synder, hvi klager du dig saa?
Sorgen var i min Hu for Synder mine.

Næppe kan man heller vente nogen skjønnere elegisk Strofe end den Evaldske Begyndelse til Brandts Sørgekvad over Henning Valkendorf til Glorup:

Hvi staar Jerusalem saa sørgelig nedbøiet?
Og Sarons Herlighed, som var saa klar ophøjet,
Hvi mørknes den saa saare,
Og lægges fast i Støv?
Ja, Zions Datters Taare
De staa som Dugg paa Løv.

Erindringsrim over Bibelen, „Vers, siger Nyerup, saa Gud sig maa forbarme", af Jens Bjelke: Epitome Biblica eller Summarier offver Bibelen. Kbh. 1633. 4. (D. Digtek. Hist. 3, 9.); af Ove Rimtoft: Breviarium theologico-rythmicum Det er Kort Summariske Rijm offuer den Hellige Bibel. Aarhus 1637. 4. (D. Digtek. Hist. 3, 13). Saaledes:

Jorden var slet øde oc tom
Guds Aand offr Vandet suefuet,
Saa skabt' Gud Verden vijd oc rom,
Saa den er ferdig bleffuet.

See i øvrigt om de Evangeliske Rimstokke D. Psalmedigtn. i Psalmes hist. 2, XXV.

Peder Hegelund: Artes astusque muliebres. Nogle Qvindes List, Loff oc Last, Alleeniste udaff den hellige Bibel: Udtegnit udi Sangvijs aff Peder Hegelund, fordum Skolemester udi Ribe. Nun hab' ich doch einmal erlebt die Stund etc. Nu igien paa Ny prentet, Aar 1650. (Ogsaa bag Skuespillet Susanna. D. Digtek. Hist. 2, 20).

Gudelige Festsange: Genethliacon Jesv, Servatori sacrum. Scholæ Ripensi præscriptum, Quo Tyrones etiam anniversarios Christi natales sic primulum et religiose concelebrant. Auctore Matthia Pors. Slesvicæ 1589. 4. er en dansk Julesang:

Blandt Juda Forster, Kong Davids By
Den ringst skalt du ey vaere (etc.)

I det Exemplar, der findes i Hjelmstjernes Samling, og som Pors selv har foræret en af Disciplene, er Melodien skreven til.

Jens Madsen Gettorp: Vor Herris Jesu Christi Pinis oc Døds Historie vdi Rijm befatted Item Nogle aff Davids Psalmer, vnder adskillige Noder, til Gudfryctigheds øffuelser stillede (etc.) Kbh. 1623. 4. I Fortalen oplyser han Aarsagen til at han udsatte Jesu Christi Pines og Døds Historie paa Sapphiske Rim: Ham var betroet Skoletjeneste i nogle Aar (i Landskrone); om Fasten, som man veed, forklares denne Historie af Prædikestolen. Nu vilde han om Onsdagen i Kirken, pro exitu, sjunge den samme Part med sine Skolebørn, undertiden quatuor, undertiden sex vocibus, som samme Dag af Prædikanten blev oplæst og forklaret. Saa var og Skik, at de i Skolen om Aftenen, førend den demitteredes, sang de samme Vers med een Stemme over al Skolen, og end flere, som ikke alle kunde sjunges i Kirken, og det saa længe Fasten varede. — Hvad de andre Rim ere anlangendes, saa haver Skoletjeneste ogsaa givet ham Anledning til dem at skrive. Thi det var Skik i Landskrone, at hvert Aar „paa Pintz Afften" skulde tages Majgreve (som man kalder det) af Skolen, hvilken Skolemesteren med sine collegis og alle Discipler skulde med Sang følge ind i Byen. Nu vare Borgerne der sammesteds meget fromme imod dem, at hvis Søn, de beviste den Ære, vilde de findes taknemmelige igjen imod den ganske Hob, som kom for veres Dør. Som han nu vidste meget Folk altid at komme tilstede, hvor saadant skeer, vilde han, Majgrevernes Forældre til Ære og Folket til Undervisning (thi did kommer undertiden de, som vel glemmer at gaa til Kirken), lade for Forsamlingen nogle Rim oplæse af den, som Krandsen havde paa. Og gav ham Aarsag det første Aar 1613 dertil den behagelige Fred, som Gud dem forlente. — Nogle af hans Venner har i forgangne Aar begjeret af ham, at han vilde udskrive for dem samme Rim, men det vilde være ham noget besværligt, thi Gud veed, at den haver nok at gjøre, som skal være baade Præst og Bonde; de har da bedet ham at lade dem prente. — Den hele Samling af mangehaande andre Rim har iøvrigt ingen poetisk Værd.

Hertil henhøre: adskillige Julepsalmer, f. Ex. Peder Krabbe's Smaa Børns Julesang (Psalmedigtn. Nr. 423); Helligtrekongers Viser, f. Ex. den i Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 278; Skole-

peblingernes Sang sst. 1, 267 (D. Psalmedigtn. 1, 457, mærkelig ved sine Ordsprog), 1, 282; Brylluppssangen, som Disciplene i Herlufsholms Skole sang ved Brylluppet, sst. 2, 243; Kolding Skoles Majmaanedssang, sst. 2, 247; den hos Terpager i Ripæ Cimbricæ, S. 723: Hil dig du Dannerkonning bold, fra 1577, jf. Nyerup, Skolerne S. 56—57. Rimeligvis have ogsaa Dandse været ledsagede med Sang. Der omtales en Tranedands, som Skolens Personer dandsede ude paa Engene ved Høslet, et Parti staaendes paa de andres Axeler (Rostock om Ribe. Wegeners Efterretn. om Vedel, S. 20.)

Nyerup anfører af Søren Kjelsen: Traktat om det Julevers: En Oxe og Asen derhos stod. Kbh. 1643; jeg har ikke fundet den.

Oversættelser af det gamle Testamente: Thomas Villumsen: D. Digtek. Hist. 2, 102. Ved Titelen tilføjes: paa danske Rim efter Lobwassers Melodier. Bidrag til en dansk Psalmebistorie, D. Psalmedigtn. 2, XXIV, yttrer om Bogen: Disse bladløse Skygger kan være ret mærkelige i Literaturhistorien, men blev aldrig hjemme hos Folket. — Af enkelte Davids Psalmer haves der desuden adskillige Oversættelser, som af N. N. C., det er Niels Nielsen Colding: En kort oc enfoldig Vdleggelse, offuer den LII. Psalme. Kbh. 1566. 12. — Screffuit i Roskild den 12 Juni 1566. I Slutningen findes Psalmen paa Rim. — Oluf Lauridsen Trunthiem: Mizmor. Eller den XCIV Davids Psalme (etc.) Kbh. 1636. Indeholder Psalmen paa Vers med nogle korte Bemærkninger. — Jens Sørensen Bergendal, Davids Prophetiske Harpe-Leegs Første Chor (etc.) Kbh. 1695. (De første 42 Psalmer).

Berthel Wichman: Jeremie Begrædelse eller Jammers vijser. Poëtisk vdsatt. Soroe 1645. 4. Det er fire Jammersviser og Jeremiæ Bon i Alexandriner.

Rasmus Rosing: Den Grædende Jeremias og Siungende Salomon (etc.) Kbh. 1696, med en Nytaarsgave af tretten Psalmer. Afdelt i Sange.

Søren Jonæsen: Den Prophet Jonas udi Danske Vers forfattet. Kbh. 1680. 4. I Alexandriner, men lidet heldig. Begyndelsen er:

Der Ninos hafde ſig ſaa dybt i Synds Søle
Indvelted, at hun ſelff ey meere kunde føle,
Og fandſe, at hun var aff Laſter fuul og fort
Snart ſunckel ned indtil den ſvovlet Pine-port (etc.)

Henrik Gyldenſtiernes Syrach er omtalt S. 31.

Laurids Pederſen Thura: Canticum Canticorum Salamonis etc. D. Digtek. Hiſt. 3, 21. Da der her findes Prøv: paa de regelrette rimede Riſer, vil jeg formedelſt Skriftets Sjeldenhed tilføje en anden af de urimede:

Bruden.

See min Kieriſt er huid og rød,
En Fendrick, raadt for Lif oc Død.
Som fijut Guld hans Hofuet er,
Haarlockerne er' kruſede,
Glimmer ſom Rafnefedre.

Hans Øyen ſom Dueøyen,
Som er altid hos Vandbecken,
Toede i Melck oc renſet,
Sidde ſaa ſmuckt i fuld Anſiet:
Øyet er Speil for Hiertet.

Hans Kindbeen ſom Bied med Vrter,
Oc Apoteckers Budicker,
Hans Læber ſom Lilier,
Der dryppe nock Myrrhe, ſom oc
Er gangbar alle ſteder.

Laur. Vidſted: D. Digtek. Hiſt. 3, 22.

Iver Brink: Bruudgommens og Brudens Jeſu Chriſti Og Hans Kirkis Aandelige Kiærligheds Sange; Det er Salomons Høje Sang (etc.) Kbh. (under Tilegnelſen 1695). Tilegnet de Evangeliſke Chriſtne til London. Afdelt i Sange. Først gives Indholdet i Proſa, ſaa Sangen. F. Ex.

Jeg sagde, jeg vil nu opstaa
Behænde
Og leed' i hver en Stadens Vraa,
Ja rende
Guds Menighed
Baad' op og need,
Hver Gad' og Stræde, som jeg veed
Til ende.

Jeg med langt større Fyrighed
Da vilde
Opsøge ham, mit Hiertis Meed,
Livs Kilde;
Mens ak! jeg var
Nok snyg og snar,
Dog alt mit Arbeid anlagt var
Kun ilde.

Jørgen Ursin: Salomons Høysang (etc.) Udg. af hans Søn 1740. 4. Højsangen i Alexandriner.

Ogsaa en Digterinde prøvede sine Kræfter; nemlig Elisabeth Pedersdatter Heeboe: Aandelig Brude-Harmonie (etc.) Uddragen af Kong Salomons Høy-Sang (etc.) med Et lidet Tilgift sammenstrefven af een Encke Paa Det enfoldigste. Uden Tid og Sted (approberet 1689). Hver Sang med en prosaisk Indledning. Med Digterindens Portræt og et net Kobber forestillende Brudgommen og Bruden, der kysses.

Ulige heldigere er følgende Efterligning af Kjæmpevisetonen: En god quindis Beskriffuelse, af Salamonis Ordsprocks sidste Capittel, vdsæt paa Rim, aff Lauritz Jenssøn, Sognepræst i Wal paa Gulland, oc tilsereffuet, Erlig oc Velbyrdig Quinde, Fru Hilleborrig til Juelstow, Salige Emmicke Kaasis Efterleffuerske, Sin gunstige Frue. Oc sjungis met de Noder, som Falquor Lomandssøns Vise. Prentet Aar 1616. Udgjør 23 Strofer. F. Ex.

I Huem som Lycken vil stande bi,
En dydelig Qvinde at fange,
Hun er langt bedre ieg sige vil,
End kostelig Perler oc mange,

Vel hannem der ſlig en Quinde til Ecte
maa finde. —

Hun omgaas gierne met Hør oc Vld,
Aff Rocken paa Tenen at ſpinde,
Hendis Hænder er' altid aff Arbeyd fuld,
Der met hun Penninge kand vinde.
Vel hannem der ſlig en quinde til Ecte
maa finde. —

De Fattige recker hun ſin Haand,
Baade Spiſe oc Almiſſe runde,
Saa de for Gud oc Menniſke kand,
Hende roſe i allen ſtunde.
Vel hannem der ſlig en Quinde til Ecte
maa finde.

Om den gudelige Digtning og navnlig Pſalmedigtningen, dens Forhold til Fortiden, Udvikling og Behandling, ſee det kritiſke Hovedværk i denne Del af Literaturen, Dr. A. G. Rudelbach Om Pſalmeliteraturen, Kbh. 1856, iſær fra S. 262. (Da jeg ikke har kunnet benytte dette Skrift, maa jeg ſaa meget mere henviſe Læſeren dertil.)

Hans Chr. Sthen: Lyschander de scriptor. Dan. i Weſtphalens Monum. 3, 470. D. Digtek. Hiſt. 2, 83. D. Pſalmedigtn. Forf. 1, 26. og i Pſalmehiſt. 2, XXIV. XXVII. Rudelbach om Pſalmeliteraturen, S. 292. 302. 307. Jacobſen om Skueſpilforfattere i Hiſt. Tidsſkr. 5, 529.

En liden Vandre-Bog: Indeholdendis atſkillige ſmucke Bøner oc troſtelige Sange, med nogle nyttige Lifs-Regle, i artige Rim beſattede (etc.) Componerede oc ſkrefne aff Hans Chriſtenſøn Sthenio Roeschild. Chriſtiania 1659. Aflang Format. Heri findes den gamle Dagviſe og flere ſmukke Pſalmer, ſom ere aftrykte i D. Pſalmedigtn. Blandt andre Ting: En liden Chriſtelig Betractelſe paa min Fødſelsdag ſom er den 25 Nov. ætatis 44; Over de otte Børn, ſom han ſatte Vers over i Helſingør A° 80.

Lyckens Hiul. En kaart Vnderuiſning, om Lyckens wſtadighed, oc Verdens løb, Screffuit oc giort, aff Hans Chriſtenſøn S. Roschildense. Guds Ords Tienere vdi Helſingør. Fortunam reue-

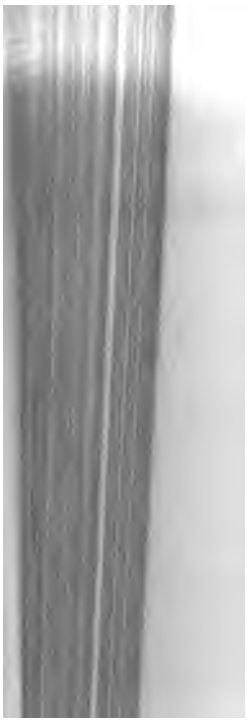

Item, den 91 Dauids Pſalme,
ſætte oc fordanſkede aff Hans
vdi Helſingør, 1578. Kbh.
til Glorup. (Udgivet i Peſtens

Frederik Brandt: Cimbr.
D. Pſalmedigtn. Forf. 1, 48.
S. 339. Som Præſt i Fyn
Friederich Brandt, der døde paa
(etc.) In Däniſcher Sprache v
gehren, ins Teutſche übergeſetzet,
zu Svenning bej Glorup. Kph. 1
lig Forandring af Dauids Ord,
Friederich Brandt. Tilforn pr
prentet i Kiøbenhafn. (Uden Et
er en Udvikling i Prøſa over
Ogſaa hans Proſa er brav. D
Pſalmer. Den første er: Hvjl
den Sal. Velb. Herre Henning S
Tancker og Ønſke, aff Habacuc
opſat, og tilſkrefvet hans Kiæ
garetha Blomme, Anno 1658.
nedbøjet etc.) Samt: Tilgift p
blandt: Verdens Ubeſtandighed

Minutiæ piarum cogitationum). Kbh. 1681. 82. Lyſtſkoven er dels allegoriſke, dels afhandlende Betragtninger i Proſa, ſom: Morgenrødens Vinger, Jomfruen Patientia, Dudaim, Urim oc Thummim, o. ſ. v. ulige artigere end de lignende af Chriſten Ferring. Et hundrede Sprog og Vers er Epigrammer over gudelige Ting, korte paa Latin og ſaa omſkrevne paa Danſk.

Nyerup anfører af ham: Marspiter Leucoreus. Holmiæ 1655. 4. ſom jeg ikke har fundet. Zwerg, S. 739, anfører Die Nordiſche Perle oder Regierungs Hiſtorie der Königinn Margarethe; heller ikke den findes, og i Cimbr. liter. tvivles der om, at den er kommen ud. Zwerg anfører ogſaa Brandts Bønneſuk ſom Haandſkr. i Karen Brahes Bibl. S. 158.

Mesſiader: Jens Gettorps forhen nævnte Jeſu Chriſti Pines og Døds Hiſtorie i ſapphiſke Vers er meget jevn; ſaaſom

Jeg vil din Hiſtori, min Broder kiere,
Jeſu Chriſt, opregne: Du mig regære!
Naderen; din Pijne oc Død tillige,
Vil ieg fremſige.

Heller ikke er der videre ved: En troſtelig ny Sang om Jeſu Chriſti allerhelligſte Pine oc Død, Saa oc ærefuld Opſtandelſe (etc.) af Niels Jeſpersſøn Skowboe Aalb. Kbh. 1613. 4. (ſom jeg ikke finder hos Nyerup), uden at man deraf kan ſamle nogle gamle Ord. Saaſom

I Haven der Adam Budet brød,
Met Krop oc Siel *field* i Guds vred'.

I Caiphæ Huß, den ypperſte Præſt,
Vilde hand ſtaae *puſt* oc ſtore Kindheſt.

Langt højere ſigtede derimod Elias Eſkildſen *Naur* (f. 1650 i Naur Præſtegaard i Ribe Stift, opfødt hos ſin Morbroder, Præſten i Viſſenberg, Hans Naur, dimitteret 1672, blev 1674 Hører ved Odenſe Skole, 1687 Rektor, 1691 Prof. ved Gymnaſiet, efterhaanden i Græſk, Theologi og Hebraiſk, † 1728) en from, gudhengiven og uegennyttig Mand, der ſom Kingos Samtidige og Sam-

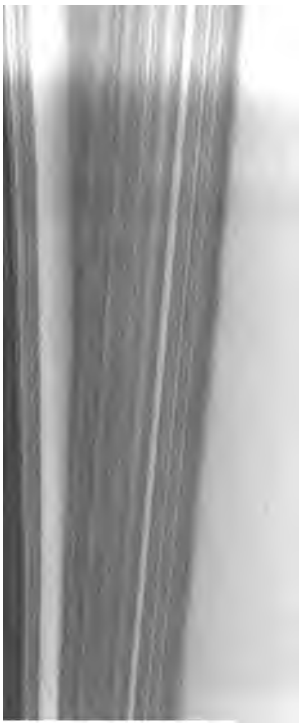

og den raaeſt
ædle og nædle Udtryk,
var eller ingen gjordes
han ingenlunde været)
bliver latterligt. F. Ex

Jeg raak
o Frelser
at jeg m
i Troen

Blandt hans Digtninger
i det mindſte to Gange
Art Mesſiade med indſtrø
et Sørgeſpil. Kingo har,
dertil, gjennemlæſt det og
derpaa: Jeſu Ord til Diſc

O vaager, beder, a
i Friſtelſe! Hvor ſn
forknuſes i en Ha
Det er jo ſtrøbeli

om Gethſemane:

der Blomſter vare nok for Sjæle-Vunder-Vee
kan plukkes; men hvo vil dem ſamle eller ſee?
See der er ſtenet Grus, ſom Blode-Draaber drikker,
ſom Jeſus ſveder ud, ja hyler, klager, hikker;
al Verden ſover dog, og nep en Draabe vil
med Sjælen ſlikke op, og bukke ſig dertil.
O Verden! Verden! hvad! hvad er du Synd-forhærdet! (etc.)

Ved Peders Nægtelſe:

Den knebre-nebbed Storck ſamt Traner, Duer, Svaler,
de faſt til Menneſker med Lære-Tunger taler,
ved den beſtemte Tid, ſom de juſt komme paa,
at Folk, mens Tiden er, ſkal og til Herren gaa.
I det den horned Stud bedſt Ejermanden kjender,
ſluk-sred Aſen til ſin Herres Stald og vender,
for Avne, Klapning og for visſen Hø og Straa,
da læres Folk til Gud for Sjæle-Mad at gaa.
Saa mindes Peder af den kamme-kroned Hane,
at han var lobet fra ſin Herres Jeſu Fane;
en Hanes Kykkle-Hy og klejnlig Gale-Roſt
erindrer Peder om ſit Synde-Fald og Broſt.

Naar han ret vil gjøre Indtryk, bliver han vemmelig; f. Ex. i Beſkrivelſen over den Døde i Graven:

De fire Fjelle kan ej vore Lemmer klemme,
Naar Sjælen ikkun er i Jeſu Haand og Gjemme;
ſom Paulus Landet naaer oppaa ſin Flyde-Fjel,
ſaa vi den Himmelhavn, hvor det ſkal gaa os vel.
Kan af Uhumſkhed end de Orme-Klaſer fødes
og vrimle i min Skrot, de ſkal omſider dødes,
naar intet for dem er foruden Ben og Rad,
da ſulter de ihjel, og faar ej Smule Mad.
Fuld ſtakked Tid de kan ſig med min Rædſte laſke,
før de henfalder i mit Støv og mulded Aſke;
ſaa jeg ſlet intet dog kan miſte udaf mit,
naar jeg er allermeſt omædt og orme-bidt (etc.)

Eet Barn een FADER haffve maae, det kand dig ey fallere,
At Verden håer een FADER da, det maa du confirmere.

Hos Nyerup mangler ogsaa Henrik Taulov, hvis Syv Gange syv aandelige Psalmer og ligesaa mange Hierteſuk i danſke Sonetter, og det menneſkelige Levnets-beſkrivelſe med adſkillige galante Viſer paa de rareſte Melodier nævnes i Nova liter. maris Balth. 1704, S. 384, og altſaa maa have været til.

Fra den gudelige Poesi kan man tænke sig Overgangen til den verdslige paa flere Maader. Det gamle Testamentes historiske Bøger fremkaldte flere historiske Viser eller Rimkrøniker, om Josef, Ruth, Esther, o. s. v. der, naar man undtager Grundtonen, kan betragtes som verdslige Digte. En anden Maade var Forbindelsen af et ethisk Formaal med Allegorien, som Hans Tavsen allerede havde anvendt. Niels Helvad f. Ex. binder sin Rosenkrands sammen af Bibelsprog og Vers af Davids Psalmer: først Bøjelen og Urter til at besmykke den med, af Bibelsprog, saa nogle Roser af Davids Urtehave, saa „nogle skøne, røde, dubbelte Roser, af Sions Urtehave udsprungne"; derefter „nogle dubelte og enfoldige Roser af adskillige Farve, af Herrens Paradis tilsammendragne"; og af Bibelsprog fra begge Testamenter slynger han derpaa „den gyldne Snor om denne Rosenkrands", alt oplyst med smukke Figurer. En tredie Maade er Digterens Betragtning af Naturen, næsten altid for i den at finde Stof for en ethisk Lærdom. I sin Ihukommelse af Menniskens Alder, som han gjennemgaar efter de tolv Maaneder, finder f. Ex. samme Forfatter overalt Ligheder imellem Dyrets og Menneskets Liv.

Om Maj f. Ex. synger han:

Naar Solen gaar til Hvile
Imod den sorte Nat,
Nattergalen mon ile
At komme frem saa brat.

i Malms, 1637; Rasmus Svendsen 1643; Christen Lauridsen Munk, 1644; Jens Hansen Trige, 1647; Elias Poulsen i Skaane, 1652; Erik Bredal, 1664; Jens Poulsen Malms; Sophie Bilde, 1678; Ludvig Pontoppidan, (Juleglæde, i Alexandriner), 1680; Christen Vibye, 1684; Peder Lellinge, 1685. 1698; Elisabeth Heeboe, 1687; Laurids Sommer, 1687; Ole Høflund, 1688; Hans Pedersen Ørsbjerg, 1688; Daniel Vinther, 1688; Hans (hos Nyerup Anders) Hansen Bernhoft (Et Guds Barns Forlystende Fornøjelse udi sin Gud. Kbh. 1703. er Psalmer over Kristendommens Hovedstykker. Vor Herres Jesu Christi Pines og Døds Historie Sangviis. Kbh. 1703, er en Slags Messiade i Psalmer, inddelt i Akter. Under Fortalen 1688. Nova liter. maris Balth. 1704. S. 84.) Anton Musæus 1691; Peder Nielsen Kjøge, 1693; Niels Jensen Lystrup, 1693; Samuel Olsen Brun 1695 (Dend stungende Tids-Fordrif Eller Korsets Frugt); Ivet Brink (En Christens Tancke-Tøyle, med Imprimatur fra 1695); Morten Rhode, omtr. 1699; Niels Jakobsen Munk, 1705; Henrik Garboe, 1707; Søren Lolk eller Lollik: Saligheds Vandrebog, efter Kardinal Bona, i 162 Oder, 1708 (D. Digtek. Hist. 4, 77) og sammes ældre Bearbejder Jens Burchard, Sognepræst i Tranberg paa Samsø, 1679, hos Nyerup Jens Borchardsen; Anders Jensen Borch, 1709. Hvad jeg af disse har seet er uden Værd. Hos Nyerup mangler: Christopher Jensen Kaalund, af hvem der haves: Fastelaunis minde Eller Jesu Passions Søde Tanker (etc.), af den som setter sit Haab til Christi Jesu Komme. Kbh. 1680. 4. Af Jens Birkerods Imprimatur sees Forfatterens Navn. Begyndelsen er:

Hvad Tancke-traad her spindes skal, nu vi om Faste mindes,
Paa sindets runde Negle-bold hvad tancker skal opvindes,
Det lærer Christus; som vel veed vor Hierte oc vor Tancker,
Naar hand med Ordets Hammer-slag paa Hiertes Døre Bancker,
Oc giffver os at passe paa sin Ord paa Kortet talet
I hvilcke hand os ligesom vor Skabning haver affmalet,
Hand fører os først til Gemyt, at Gud hand er vor FADER
Som haffver Skabt, oc dahnet os, hand os da ey forlader:
See ickun til Naturens Bog, det første blad skal viise,
Det ingen ting er aff sig selff; Men skaber sin maa Priise;

Eet Barn een FADER haffve maae, det kand dig ey fallere,
At Verden haer een FADER da, det maa du confirmere.

Hos Nyerup mangler ogsaa Henrik Taulov, hvis Syv Gange syv aandelige Psalmer og ligesaa mange Hiertesuk i danske Sonetter, og det menneskelige Levnets-beskrivelse med adskillige galante Viser paa de rareste Melodier nævnes i Nova liter. maris Balth. 1704, S. 384, og altsaa maa have været til.

Fra den gudelige Poesi kan man tænke sig Overgangen til den verdslige paa flere Maader. Det gamle Testamentes historiske Bøger fremkaldte flere historiske Viser eller Rimkrønniker, om Josef, Ruth, Esther, o. s. v. der, naar man undtager Grundtonen, kan betragtes som verdslige Digte. En anden Maade var Forbindelsen af et ethisk Formaal med Allegorien, som Hans Tavsen allerede havde anvendt. Niels Helvad f. Ex. binder sin Rosenkrands sammen af Bibelsprog og Vers af Davids Psalmer: først Bøjelen og Urter til at besmykke den med, af Bibelsprog, saa nogle Roser af Davids Urtehave, saa „nogle skøne, røde, dubbelte Roser, af Sions Urtehave udsprungne"; derefter „nogle dubelte og enfoldige Roser af adskillige Farve, af Herrens Paradis tilsammendragne"; og af Bibelsprog fra begge Testamenter slynger han derpaa „den gyldne Snor om denne Rosenkrands", alt oplyst med smukke Figurer. En tredie Maade er Digterens Betragtning af Naturen, næsten altid for i den at finde Stof for en ethisk Lærdom. I sin Ihukommelse af Menniskens Alder, som han gjennemgaar efter de tolv Maaneder, finder f. Ex. samme Forfatter overalt Ligheder imellem Dyrets og Menneskets Liv.

Om Maj f. Ex. synger han:

Naar Solen gaar til Hvile
Imod den sorte Nat,
Nattergalen mon ile
At komme frem saa brat.

Jauch, jauch, hun da mon ſjunge
Alt med ſin Stemme ſtærk,
Tak Gud med Hjerte og Tunge,
Det er hans Guddomsværk.

Saa mon du dig og rejſe
I dine Blomſters Aar,
Med Flid der at udkejſe,
Til Tredive du naar;
Unge Jomfruer mange,
Til dem du ſkynder dig,
Blandt Fruentimmer ganger,
Som kvidrer ſødelig.

Denne Sammenſtilling gjordes ogſaa til udelukkende Gjenſtand, ſom i Samuel Bugge's (f. 1605, Præſt i Norge, † 1663) Ethica christiana, om Fugles og Dyrs Natur, 1663, der beſtaar af fire rimede Linier om hvert Dyr, med en Afbildning.

F. Ex. Frøen.
Et Duehus lignes dit Hjerte og Sind,
Den ene flyver ud og den anden ind;
Saa kan du ikke nøjes med een af dem,
Du elſker, men vilt have fire eller fem.

Ligeſaa i Dramatikeren Hieronimus Juſteſen Rauch's Fugleviſe.

F. Ex. Hin Ugle ſidder i Mørk og Mur,
Om Natten flyver han ud paa Lur,
Lyſet kan han ej lide;
Den hader Lyſet, ilde har gjort,
Om Dagen bliver det vel ſpurt,
Naar Solen oprinder ſaa vide.

Skaden er en Skvalderpoſe,
Hende kan jeg ikke meget roſe,
Hun har Bagvaſters Sind,

I ærlige Folkes Ære at hakke,
Paa hver Mands Ryg at prakke og makke,
Der skaanes ej Mand eller Kvind'.

Rimeligvis har det Brudstykke, der er bevaret i Rabns Rhythmologi:

Bremsens Bud kom ridend' i Gaard,
Tranen træer paa Trontimen.
Ud stod Fluen vel svøbt i Maar,
I Torn og i Blommen

og lignende adspredte Levninger ogsaa nære Brudstykker af et eller flere større Dyredigte.

Blandet og broget, gudelig og verdslig, stundum romantisk, stundum satirisk, altid bred, ordrig, uendelig snakkesom eller bugnende af Svulst, bliver Poesien efter at den tyske Indflydelse har gjort sig gjældende. Til disse senere Digtere høre især:

Jens Sten Sehested (Sjenneft), en uægte Søn af Hannibal Sehested (f. i Kjøbenhavn), der ved sit Giftermaal med Mette Sophie Parsberg 1679 blev Ejer af Sellebjerg Gaard i Fyn, hvor han døde som Oberstlieutnant 1698 (som det hedder, 55 Aar gammel). Det var en meget frugtbar Poet, der af sin Samtid stilledes ved Siden af Kingo, ja, han var en født Digter, mene de (posset de illo reverа dici: poëta nascitur, non fit). Fyns Berømmelse kan vel endnu gotte en Fynbo; hans øvrige Digte give Bidrag til Sædernes Skildring.

Dorthe Engelbrektsdatter (f. i Bergen 1635, hvor hendes Fader var Rektor) blev i sit syttende Aar gift med Præsten i Bergen, Ambrosius Hardenbech, og opnaaede en høj Alder († 1716). Som Hustru, Moder og from Dannekvinde omtales hun med Hæder af sin Samtid, og som

Digterinde vandt hun et fejret Navn, hvilket ikke alene bekræftes ved de mange Ærevers, der ſtiledes til hende, men ogſaa ved de mange Oplag af hendes gudelige Digte. Da hun (1685) lod ſit Taareoffer udgaa, hædrede Kingo hende med et Vers, der begynder med

Gaar nu, gaar hen, I ni berømteſte Gudinder,
At bukke eder dybt for en af Nordens Kvinder.

Men den Herlighed er for længſt visnet; hendes jevne bibelſke Sange ere uden Begejſtring og hendes Lejlighedsvers, der ſkulle være muntre eller endog ſatiriſke, ere ſmagløſe.

Større poetiſke Anlæg, end denne Rimerinde, og en langt ejendommeligere Natur beſad Nordmanden Peder Daſs, „Manden med det herlige Nemme og gode naturlige Anlæg, hvis Poeſier udmærke ſig ved flydende og let Verſifikation, og med Rette fortjene den Anſeelſe, de nu over i hundrede Aar have ſtaaet i, iſær hos Almuen, baade i Danmark og Norge". Af ſkotſk Slægt var han for Norges Almue omtrent hvad Kingo var for Danmarks højere Kredſe. Faderen Peder Don Daſs forlod omtrent 1630 ſit Fædreland Skotland formedelſt de religiøſe Uroligheder under Carl Stuart, nedſatte ſig i Bergen, og blev ſiden ved Giftermaal Ejer af en Gaard i Helgelands Fogderi. Peder Daſs (f. 1647) var kun ſyv Aar gammel, da hans Fader døde og efterlod ſin Enke i trange Kaar; han kom da til ſin Moſter, der var gift med Præſten Arctander, og gik i Bergens Skole; ved Univerſitetet opholdt han ſig kun et Par Aar (1666—68), og maatte formedelſt Fattigdom vende tilbage til Norge. 1672 blev han Kapellan, 1681 Sognepræſt til Ranens Præſtegjeld, og 1695 til Alſtahoug († 1708). Det var en i ſit Kald utrættelig Præſtemand og en livlig Mand, der aldrig manglede et godt Svar. Han vexlede Rimbreve

med Dorthe Engelbrektsdatter, og var vidt bekjendt for sine Sange, skjønt de først bleve trykte efter hans Død. Ved deres brede Snakkesomhed, ved Valget af bibelske Æmner (f. Ex. Ruth, Esther og Judith) og deres trostyldige Behandling, ved deres lokale Farver og stundum muntre Indfald, ved deres hist og her artige Beskrivelser, egnede de sig ganske til Almuens Tarv.

Det større Epos forekommer i tre Retninger, gudeligt som Messiade, heroisk alvorligt, og som Satire. Det alvorlige heroiske Epos blev først til i Tidsrummets Slutning. Hos Sehested paa Selleberg opholdt sig i nogen Tid Povel Pedersen, kaldet Philebor, som man for Resten kun kjender lidet til, men som ved at efterligne den tyske Smag i det store bragte den Tids romantiske Poesi til det højeste. Hans Kjærligheds Ændrings- og Undringsspejl forestillet udi den spanske Herremand Don Pedro af Granadas Levnet, blev forfattet 1690—1698, gik i Grams Studenterdage som Haandskrift om iblandt Studenterne med en Fortale af Sehested, og blev, da det omsider blev trykt (1724), med Begjerlighed kjøbt og læst. Dette Epos er vigtigt med Hensyn til Bedømmelsen af Kingos poetiske Stik, og fordi Holberg i Fortalen til sine Forvandlinger, i Peder Paars og uden Tvivl flere Steder har det og dets Mager for Øje, naar han lader Solen staa op paa Tysk. J. E. Schlegel dømmer ikke umildt derom: „En poetisk Fortælling, siger han, af en fyrig Poet, der har udsmykket en Fabel, han ikke har opfundet. Hans Vers have en Ynde (Lieblichkeit) og undertiden et Eftertryk, der ikke er at kaste Brag paa. Men Solen misbruger han til allehaande højtravende Ting, og bliver latterlig." Schlegel anfører flere Steder, for at bekræfte sin Dom; deriblandt Skildringen af Ætnas Luer:

Han saae paa vilden Fjord en røgbeblandet Lue,
Der stak af Landet op som af en Helvedgrue,
Han hørte Dunner Lyd, forfærdelige Skrald,
Af Ætnæ soded Krop, som Verden stod paa Fald.
Kom saa paa Landet ind, og saae, hvor Funker fløje
Blandt den opmulmed' Kvalm, der skjuler Solens Øje,
Hvor Bjergets hule Hals Ildstrømme spytted ud,
Og strøde Landet om med smæltet Sten og Grud.

Efter ligesom at have udtømt sig i gudelige Æmner, vendte Lyrikken sig fremdeles til fremmede Mønstre, og efterlignede dem i andre Retninger. Til Idyllen førte allerede de forhen omtalte Oversættelser af klassiske Ecloger; tyske og hollandske Digtere indførte Læredigtet, Epigrammet, Elskovssange og andre Viser. Peder Syv forsøgte allerede flere af disse Retninger; „han er den ældste danske Epigrammatist, og den første danske originale Bukoliker". Sædvanlig har man over Sproggranskeren glemt Digteren, men han indtager dog som Poet en ikke ringe Plads. Nogle Exempler maa derfor oplyse hans Smag.

Jeg kom til Chloris og vild' hende venligt grysse;
Jeg sagde: skjønne møs, o at jeg maa dig kysse!
Hun vild' og sagde nej; hun stræbed' og stod stil.
Gjet hvad hun tænker, naar hun vil, og ikke vil.

Tænk paa opstandelsen, naar solen fro opstaar,
Og paa din undergang, naar dend til hvile gaar.

Andet synes, andet være,
Andet gjør' og andet lære,
Andet meen' og andet tale,
Aldting falskt med farve male,
Aldting lov' og aldting hage,
Aldting tænk' og aldting mage
Til sit gavn blant ond' og gode,
Det er nu politisk mode.

I Hyrdesamtalen mellem Haraldus og Sylvius fortæller denne:

Sylv. Jeg boode her i aar vel fem
Og aldrig hviled' udi dem.
Jeg tidt mit eget ligge lood,
Til andres Gavn jeg færdig stood.
Naar mine bymænds børn vel smaa
Skuld' efter kveg i marken gaa,
So tidt, so tidt de fore vild,
Ej een af dennem var ret snild!
Jeg lærde dennem gangen ret
Og sagde: Her, gaa der, gjør det;
De faar og geder driv hen op
(Det er dem best) paa bierge-top;
Det andet fæmon lad gaa ned
I dalen, der er græsgang feed.
Jeg lærde dem godt haandelav
Til gjerning, hvad det var for slav.
Jeg kiendte dem det vejrlig og,
Naar de skuld' uud med deris plog,
Naar det var godt at fælde træ,
Naar mand skuld' hympe poden spæ;
Nu kommer regnen grødefuld,
Nu soolskin, nu dend sviend kuld.
Jeg viiste dem langs hen paa rad
Hvad tegn, som paa rimstokken sad.
De læst' og ret, hvad prent de saae,
Hver spendebog de kunde faae,
De vidst' at gennemblade grant;
Det var min lyst og ret fikant,
Det kom mig for so sødt so sødt,
Som bergefisk, naar dend er blødt,
Kand smage vel med løg og smør
Samt peber. Ha, hvor godt det gjør!
Som Spisekommen paa det saad,
Som hvedekag' og vildebraad.

Har. Aha! men leg saa længe ned
Det træ, so velsom øxen bred!
Det træ, dend obehugne stok
Faa hid! o o en tunger blok!

Sylv. For mig er dend dog ikke tung,
Thi jeg, alt siden jeg var ung,
Har ej haft nogen ledighed,
Men idel arbejd, træl og sved.
So kom den kriig, dend slemme krig,
Dend landeplage gresselig.

Har. Ja, da soldaten sagde saa:
Skaf fuldt op, jeg det hafve maa!
Hol biir, tobak for kavaleers,
Skaf peng' og gelt in mejn kvarteers;
Skaf skaf du hundt, du skelm und diiv,
Sonst skaltu skam keeen faan int liiv';
Hej sa! skaf pywo pa nybrask,
Det dobry er, du faar vist dask.

Sylv. Hvad taler du? højbrask, Latiin,
Maa skee det er vel Gridsken fiin?
I Skaane, Falster, Jylland og
Jeg er berejst, ej noget sprog
Dog hørde, som var dette ligt;
Jeg beder dig, hold op med sligt.

Har. O broder det er goder Polsk
Og Tydsk, ja noget og Katolsk
Det stood mig mangen daler slet,
For jeg saa meget lærde ret.

Klinge-Vers.

Til en Gierig.

En karrig-gierig filts er selv sin egen fange;
Hand stieler selv sit goods og bøjer hjertet sit
Til Midas gyldne straf, har meget og dog lidt.
I Tryghed frygter sig, i freden er hand bange;

Jo meer hand haver, jo hand meer vil overlange;
Hand er sin bødel selv; hans hule mav' er kvit
For maden, enddog dend der efter raaber tidt.
O rett' Erisichton! o sulten-garstig hange!

O arme pengepug'! o drage paa det guld,
Som døør udaf dend soot, der heder aldrig fuld.
Du tænker, hører heldst det liflig klink, klank, klorum.

Du anden Evchlio, du Mammons eget barn,
Det guld, dend gule joord, det sølv, det blanke skarn,
Du elsker over aldt; hvor plager dig Stultorum!

Brøllups-digt i Christmaaneden.

Dend kolde norden vind med hagl og snee regerer,
Nu bort er blomster-prang, dend vinter sig formerer
Dend vaar og sommer bliid, dend høstes beste tiid
Undvigen er, igien er frosten løben hiid.
Dend sool gaar nederligt, og under bakken skrider;
Slet varmen borter sig, nu kuld i næsen bider,
Nu Bundens skæg af riim er ysset, hændern' er'
Og valne, dog hand vel de try par vanter bær.
Mand kand nu ikke see paa agren uurter prale,
Hvert dyvr, før lystigt, er nu som henlagt i dvale;
Ej meere Sylvius paa Galatæ skiød
Kand soffve, strækkende sig langs i engen blød.
De hyrder hver og een, og de byrdinder bolde
Forlade slet dend lund, ej findes i de volde,
Bag ovnen slae de telt, hvort hen ej naar dend kuld;
Der byttes mangt et kys; hvert er saa glædefuld.
Hvem kand og hitte nu de roser deiligt røde,
Samt nelker, tuliper? Vong, Hawe, marker øde,
Dend skov har fælded løøv; det græs er visset hen,
Til os dend horde kny er kommen nu igien (etc.)

Kom, vær snar, kom Amor hiid,
Venus blid,
Fryder eder dende tiid.

Hymen holde,
Som mon volde
Kierlighed,
Kom afsted,
At bryllup holde.

Aldting søger hen i ly,
For dend kny,
Som er kommen nu til by.
Kulden truer,
Og os kuer,
Vinter vær,
Nu regær,
For frost hver gruer.

Mø og ungersvend saa gild
Til dend ild
Haster fra den fugt umild.
Brudens arme
Skulle varme
Vor Brudgom
Om og om.
Lad stormen larme.

Brudgom skyvl og bruden saa,
Hel oppaa,
Og lad varmen inde staa,
At af glæde
Hun kand kvæde:
Dydselow,
Sønken sov.
O kraftig hede!

Det er den alvorlige Præstemand og den lærde Spreggransker, som vi her see, snart spøgende, snart som Erotiker. Hvilken Forskjel fra vore Dage!

Langt frugtbarere var Bordings Forgjænger Søren Terkelsen, om hvis Levnet man dog ikke veed mere, end

at han var en dansk Mand, var Kammertjener hos Christian den Fjerde, derefter (1636?) Tolder i Lykstad (Glückstad) og døde før 1661; samt at han som Digter var Medlem af Rist's Svaneorden under Navnet Celadon. Han oversatte den franske Roman Astrea af Honoré d'Urfé, Marquis de Valromey, og udgav den i Lykstad 1645; af det Bifald den vandt tog han Anledning til at udgive de deri indstrøede Sange særskilt, hvilke han derpaa forøgede med Oversættelser af andre Digtere, især af Johan Rist og Gabriel Voigtländer. Denne Samling kaldes Astree Sjungechor (Lykstad 1648), og han siger i Fortalen, at han har sammensanket en Del af de verdslige Viser af andre trykte Visebøger; nogle ere ham af gode Venner meddelte og endnu hos os ubekjendte; Johan Rist har især gjort ham stor Befordring, saavel med Viser, som med Melodier. Han efterlod i Haandskrift baade Slutningen af denne Samling og mange andre. Naturligvis kunne Melodierne have bidraget meget til den Yndest, som enkelte af hans Viser kom i og i lang Tid bevarede. Til de yndede hørte følgende, hvoraf Indholdet og nogle Strofer meddeles som Prøve:

Det er særligt, naar Piger ere for Nøse-Vise. Gabr. Voigtl.

Fillis sad udi en Skoyte,
Koridon blæst' i sin Floyte
Hisset ved den klare Strand,
Saa høyt, at det Fillis hørte,
Och sit Roer ej mere rørte;
Thi dreff Skoyten paa en Saand.

Fillis, det nu icke kunde
Faa sin Baad igien fra Grunde,
Endog hun nock brugte sig,
Och sig giorde stoer Umage,
Fick hun dend dog ej tilbage;
Derfor raabt hun: Hielper mig!

Koridon stoed bag de Grene,
Hemmelig loe ved sig ene,
Tænckte: dett er Spill for mig.
Fillis har mig før foractet,
Och det Ordsprog ej betractet:
Bladet kand snaert vende sig.

(Han frelser hende, springer i Baaden til hende, og kysser hende; hun lover at blive hans Kone, hvis hun bliver frelst. Derpaa de to sidste Strofer:)

Sanden er det, som mand siger
Næsvijshed giør dyre Piger.
Haffde Fillis i sin Hu
Icke lyd paa Hyrdens Fløyte,
Och saa glemt at roe sin Skøyte,
Vaar hun muligt Mø endnu.

Acter dette, Piger lille,
Som saa gierne seigle ville
Hver udi sin egen Skøyt:
Varer I vell eders Skandse,
Om I ville icke Dandse
Effter Unger-Svendens Fløyt.

Dernæst udgav han Dafnis' Natteklage, der uden Tvivl er det mest originale af hans Digte, skjøndt han til Slutningen tog Tankerne af Martin Opitz. Deraf meddeles Begyndelsen som Prøve.

I saa sød en Sommers svale Nat,
Dafnis tænckte paa sin Elskof brat;
Ald hans Hiord den laa i hvil' oc Roe;
Ingen Søfn hos hannem vilde boe;
Intet loed sig høre med sit Spill,
Fæ oc Hunde tangde alle still';
Alle Fugle vare som i Dval',
Uden voris lille Nattergal,
Der om Natten slunger sødelig,
Hand loed der oc lifligt høre sig.

Dafnis da dend blege Maane saa
Opp' i Luften saa bedrøfved staa.
Ved hans Lius oc Skinn hand stille gick,
Intet Menniske at see ham fick;
Indtil hand opledt' et eenligt Sted,
Hvor hand sørgelig sig lagde ned;
Hvor hand med saa stoer en Græde-Floed
Vild' udøse sit bedrøfvet Moed.

Hand begyndt' at klage hart sin Nød,
Norden oc ej langt fra Hillerød;
Der som Slottet brammer end saa fast,
Meget længer', end et Steene-kast;
Hvor mand høj' oc mange Spire seer,
Egnen udaf idel Vellyst leer;
Guldet brammer der i hobetal
Inden for den store Konge-Sal;
Diuren' ogsaa, store med de smaa
Seer man der i mange Flocke gaa;
Havgen satt i Mønster meget hold,
Trindt omkring med grønne Skofv' oc Vold,
Ved et Gierd' oc i faa mørck en Vraa,
Hvor oc Maanen ham ej ramte paa.

Her sad Dafnis fuld af Kiærlighed,
Fuld af Harm oc Sorrig mangeled.
Her udøste hand sin Klag' oc Nød,
Eenligheden hannem Haanden bød:
Galathea, dejlig, fijn oc gild,
Aarsag til min yngest Elskofs-ild,
Aarsag til det første faste Baand,
Som mit Hierte gaf udi din Haand,
Der du (mig til meget stoer Behag)
Kamst oc ynskte mig saa god en Dag:
Søde Pige, artig' unge Mø,
Søder' end dend sødest Sucker-Frø,
Sød i Snack, og sød udi din Sang,
Sød i Væsen, sød udi din Gang,

Sød, (men sommetijds ubi dit Buur
Atter støt oc ofvermaade fuur.)

Stundum stiller' end som noget Lam,
Stundum vilder' end en Buck saa stram,
Stundum svang, ræt ligesom et Rør,
Stundum stijf, saa som et Spiud det bør;
Stundum skiører' end som noget Glas,
Stundum jefner end en Vaterpas:
Stundum vild, som nogen gallen Tiur,
Stundum tammer' end som noget Diur;
Stundum biest som Galde for en hver,
Stundum søder' end som Honnig er.
Stundum venlig, som en liden Hund,
Stundum stolt som Haffvet op fra grund,
Stundum syldt, som Ebben er oc Floed,
Stundum sucker-sød oc meget goed:
Stundum glædelig, oc stundum still',
Altid, som Jeg det ej gierne vil
Altid mig til Trads, til Nød oc Vaand',
Altid mig imod med Mund oc Haand,
Altid imod mig saa meget streng,
Meget hvegelsindet udi Fleng.

Endelig har han oversat adskillige større Digte af den hollandske Digter, Jakob Catz.

Da disse Oversættelser tildels ere fri og lokaliserede, saa indeholde de hist og her Bemærkninger, der oplyse Tilstanden i Danmark; men de den Gang saa yndede Alexandriner, hvori de ere skrevne, ville vel afskrække mange fra nu at læse dem.

Vilhelm Helt, hvis Poesier falde imellem 1687—1724, men først senere bleve optagne i Literaturen, hører tildels til denne Tid, især ved sine Oversættelser af Catz; han vil blive omtalt i Holbergs Tidsalder.

Medens den fremmede Lyrik maatte til for at tilfreds-

stille den store Trang til musikalsk Sang, opstod der ogsaa i Tidsrummets sidste Halvdel hjemlige verdslige Viser, blandt hvilke de især ere mærkelige, der udgik fra Stændernes Hofhold og skildre Bondens Forfatning. Som Exempler kunne nævnes: Griffenfelds Drikkevise, som han skal have digtet i sine Studenterdage, men især Den klagende Bonde og Rabefogedvisen. De danne Overgangen til Satiren.

Satiren var i de foregaaende Digtninger hist og her forekommen som Islæt, men den viste sig ogsaa som en selvstændig Væv, dels i satiriske Viser, dels i de egentlige Satirer og endelig som Epos. Dens Alder kan næppe angives; Personlige Nidviser, der maaskee skylde den oldnordiske Lyst til Niddigtning sin Oprindelse, ere meget gamle; f. Ex. den, som Mester Jakob Nielsen digtede om Biskop Niels Hvide 1586, hvorfor han blev affat og henrettet. Den senere vedblev at være personlig, og taber da en stor Del af sin Tiltrækning, fordi vi ikke forstaa den, og kun hist og her kunne ane den forborgne Mening. Den almindelige giver derimod vigtige Bidrag til Sædernes Historie. De vigtigste Forfattere ere:

Søren Hansen Tvilling (kongelig Sanger, 1631 Degn paa Kronborg), der ogsaa har udgivet et Pligtanker (1626), som ligner alle deslige gudelige Rim, aabnede Digterbanen efter Arrebo i en ny Retning ved sin satiriske Vise Quid tua? eller Hvad kommer det dig ved (1634), der endnu i Nyerups Barndom blev sungen af Bønderne i Fyn og paa den Tid, da man kunde forstaa alle Hentydninger deri, maa have været kostelig.

Den store som Mathematiker og latinsk Satiriker omtalte Hans Willumsen Laurenberg eller Laurembergudgav i sine ældre Dage platthyske Satirer (Veer Scherzgedichte), der omtrent paa samme Tid udkom paa Dansk (Fire Skjemte-

digte 1652). Hvo der har oversat dem, er ubekjendt. I deres plattyske Skikkelse høre de, især formedelst Sprogets Naivetet, til en af de mærkeligste Frembringelser i den tyske Poesis Historie, og formedelst Indholdet ville de siden blive omtalte ved Holbergs Satirer.

Hans Hansen Skonning (f. 1577 i Skaane, oprettede omtrent 1614 et Bogtrykkeri i Aarhus, og blev omtrent 1617 Klokker ved Domkirken, formedelst Forsømmelse i sit Embede afsat 1641, atter indsat 1649, † 1651) udgav asketiske Skrifter, og yttrede selv i dem sit Hang til Satire, optrykte Peder Laake, lod overhovedet sin Presse flittig gaa, og blev 1643 tiltalt, fordi han understod sig at trykke Bøger og Paskviller, som ikke af de Højlærde vare reviderede; han forbandt Didaktik med Satire i de ugudelige Verdens Børns Klagemaal imod den arme Justitia (1648), og efterlignede endelig Reineke Foss i sit satiriske Epos, Kattenes Rettergang med Hundene (1650), skrevet i Knittelvers, afdelt i 34 Kapitler eller Sange, og forsynet, ligesom hint, med moralske Betragtninger i Prosa. Hvis der er noget om, hvad der fortælles, at dette Digt indeholder Stiklerier paa Skonnings Avindsmand, Biskoppen i Aarhus Morten Madsen Lejel og hans Familie, saa kan dette Digt maaskee have haft nogen, skjøndt uædel, Interesse for den Tids Læsere, som havde Nøglen dertil, og som i Forfatterens Dødsmaade saae en hævnende Nemesis; igjennem det Hul paa Domkirkens Taarn, hvorfra Klokkeren vil have seet Forargelsen i Bispegaarden, styrtede han Aaret efter at Skriftet var udkommet ned og brak sin Hals. Nu er Digtet kun en literær Mærkelighed; man maa dog i det mindste vide, at det er et Digt, at det ikke skal gaa nogen som Manden, der efter Titelen fatte det iblandt sine juridiske Skrifter. Det er ikke lykkets mig, at finde nogen Gnist af Vid deri; der-

imod er det ofte plat, groft, gement; og det meste pudsende deri er maaskee Slutningen: Finis materiæ, non malitiæ. Det var det første originale Epos, en saa pinlig Begyndelse, at den næste Slægtfølge vel kunde kaste Brøg paa denne hjemlige Skarnagtighed.

Matthias Vorm, en Søn af Oluf Vorm (f. 1636) og som efter en lang Udenlandsreise 1667 blev Præsident i Ribe, 1681 Assessor i Højeste Ret, og for Alderdoms Svaghed 1700 afstod Præsidentembedet i Ribe til sin Søn Casten Vorm († 1707) blev i sin Tid anseet for en af de heldigste Digtere, men gav sig især kun af med Lejlighedsvers, hørende til Hofpoesien, hvorved han vandt Frederik den Tredies Yndest. Han hører hertil formedelst to vende moralsk-satiriske Digte (Hofmands Spejl og Ris til hver Mands Rumpe), der have lidet at sige.

Jakob Vorm (f. i Kirkehelsinge i Sælland, hvor hans Fader var Præst, 1642; Farfaderen havde været Præst i Nykjøbing i Oddsherred) hører ikke til den berømte Vormske Slægt. Allerede i sin Ungdom udmærkede han sig ved fortrinlige Evner og usædvanlig Læselyst, men tillige ved sin Spottelyst. Fra Slagelse Skole blev han dimitteret 1663, og tog efter tre Aars Forløb theologisk Attestats; udmærkede sig ved sine Disputatser, tildels derved at han studerede Cartesius, og vandt ved sine latinske Prædikener og Skriftet Jus regium vocandi pastores Frederik den Tredies Yndest, saa at han fik Løfte paa det theologiske Lektorat i Viborg. Men Tiden trak ud, og han maatte 1671 tage til Takke med Rektoratet i Slangerup. I de sex Aar, han forestod det, begyndte han allerede at udsprede sine Satirer. Biskop Bagger var kommen hjem, var pur ung bleven Biskop i Sælland 1675, og bød ham saaledes en velkommen Skive. Ligesaa Griffenfeld (Studiosus lamentans 1674-75.). Ved

sin Stifmoders Giftermaal med Kingo havde han faaet denne til Stiffader, og kunde heller ikke her dy sig (En ny Rimekunst). Disse Satirer eller rettere Paskviller, thi han øfte af Bysnak og allehaande urene Kilder, spredtes om, ligesom andre Digte paa denne Tid, anonyme, og han vedkjendte sig dem ikke. Efterat han endelig var bleven Præst i Viborg 1677, brød Uvejret løs. Stolende paa sin Navnløshed skrev han politiske Satirer i Vers og Prosa (Horologium regium paa Vers; Idola Jeroboami og Visio Abrahami i Prosa), i hvilke han anfaldt Kongens højtbetroede Mænd og end ikke skaanede Majestæten. Ved en Højtidelighed hos Biskoppen, Søren Glud, der var gift med en Søster til Grevinden af Samsø, blev der over Bordet udbragt en Skaal for de kongelige Børn; Vorm vilde ikke drikke den, og kaldte dem med et uhæderligt Navn. Da udgik der Befaling at tiltale ham for hans Satirer. Der blev anstillet Husundersøgelse, og Vorm gav fripostig Fiskalen alle Nøglerne, for at han kunde søge Huset igjennem; selv maatte han blive siddende i sin Studerestol, thi næste Dag skulde han prædike. Der fandtes ingen. Og næste Dag prædikede han, den ubesindige, den dumdristige, over 1 Moseb. 31; Men Rachel havde taget de Afguders Billeder og lagt dem under Kamelens Klove og sad paa dem. Strax skyndte Fiskalen sig ud af Kirken, lod Vorms Studerekammer aabne, og fandt i en forborgen Skuffe under Sædet i hans Stol Satirer i Mængde. Hvilken Forfærdelse for Vorm, der var ligesaa fejg og umandig i Modgang, som overmodig i Lykke. Han blev strax suspenderet og bragt til Kastellet i Kjøbenhavn; den 25 Januar 1681 blev han udstødt af Gejstligheden og overgivet til den verdslige Ret, der dømte ham fra Ære, Liv og Gods. Hvis Kingo, som Vorm anraabte i et Vers, har bidraget til Dommens Formildelse, saa blev han lønnet med Haan. I sit

Fængsel, med Døden for Øje, skrev Vorm ublu Parodier eller de mest krybende Bønskrifter. Endelig blev der befalet, at han skulde sendes bort med det første Skib, der gik til Tranqvebar (i April 1681), og der skal han have „omvendt mange Hedninger og blev dyrket som en Helgen“? († omtr. 1693). Det eneste Lysskjær, der falder over denne Mands Liv, er den Kjærlighed og Hengivenhed hans Hustru bar for ham. Af hans Satirer kunne vi kun meddele et Par Brudstykker:

Af Studiosus lamentans:

Tredive Sølvpenge tælles
For min Jesu Frelsermand,
Men skal nu en Præst udvælges,
Maa man fylde snart en Spand
Fuld af Guld, af Sølv, af Penge.
Gud, lad det ej vare længe!

Kirkenøglen undertiden
Hænger ved et Tøse-Laar;
Peders Nøgel-Baand ved Siden
Bæltehænges paa et Faar.
En Skomagers[1]) Syl og Risper
Kan nu gjøre Præster, Bisper.

Af Satiren Kingos Kalot (imod Kingos Stolthed):

Jeg veed en Kalot,
En Gejstlig at bære, han nylig har faat,
Hun sidder paa Toppen hans Hoved saa fast,
Han kan den for ingen aftage med Hast,
Hun varmer hans Pande, det gjør ham saa godt,
At bære Kalot.

Han er jo en Mand,
Er kommen fra Bonde i ypperlig Stand,

---

[1]) Schumacher, Griffenfeld.

Med Finhed at melde, er blæven til Præst,
Dog Nytter at være, det tjente ham bedst.
Nu Haaret er borte, hans Hoved er blot,
Thi bær han Kalot.

Det kan ordentlig gjøre En ondt, at Kingo sqvæder ham endog i en ligesaa lav Tone.

Endelig har denne Tid hentet en stor Del af sin poetiske Næring af Romaner og Folkebøger, der uden Tvivl ogsaa have været læste i de højere Kredse. Det er næsten lutter Oversættelser, hvis Originaler henhøre til en tidligere Tid, men som nu først hos os træde ind i Literaturen. Det er ikke altid muligt, at bestemme deres Alde, thi nogle have længe været til i Haandskrift, førend de overgaves til Pressen, og mange ere „trykte i dette Aar". Sybilles Spaadom blev oversat af Mikkel Pedersen 1605. Til de historisk-romantiske høre især: Persenober (rimet) oversat af Tysk af en Nordmand, Henrik Christensen (1560). Doctor Faust (den ældste bekjendte Udgave 1588), oversat af Tysk, og i sin Tid meget læst i flere Udgaver (1674. 1685. 1707). Griseldis, af Tysk (1597). Keiser Octavianus (formod. 1597). Kong Apollonius (1627). Kong Laurius Krønike (rimet, 1689), o. fl. Andre ere først moraliserende, som Unge Karles og Drenges Spejl (1571). Eller Samlinger af allehaande Historier til Lærdom og Tidsfordriv, som Claus Porses Vennets Compas (1613). Eller det er fremmede højtravende Romaner, som Carcel de Amor eller Kjærligheds Fængsel (1636). Atter andre ere allehaande Satirer, lystige Paafund og Løjer, saasom Till Ugelspeil (før 1571); Samtale imellem vor Herre og Sancte Peder (rimet, 1597); Pater Volle Pærsens Munkeprædiken (ved 1700?); Finkeridderen (1703), som Holberg er saa vred paa, o. fl. Æventyr af nordisk Oprindelse maa allerede fra

de ældste Tider have vandret fra Mund til Mund, uden at være opskrevne; nu kom andre fra Syden, mindre tiltrækkende i Indhold og Form, og forsøge de ældre til Almuens lavere Kredse. (Fortunatus' Pung og Ønskehat 1664; Skytten Bryde 1710). Robinsonaderne begyndte, men deres rette Blomstringstid falder i næste Tidsrum.

Om de historiske Viser over Emner af det gamle Testamente, see D. Psalmedigtn. i Psalmehist. 2, XXXII.

N. Helvad: Coronula rosea Heldvaderi. Det er Alle Bedrøffuede Hierters oc Bødfærdige Synderes Rosenkrantz. Kbh. 1616. 4. En Andagtsbog, tilegnet Fru Petronelle Gyldenstierne, Jakob Rosenkrandses til Kierstrup og Axreskov, og hendes Døttre.

Samuel Bugge: Ethica christiana, Kbh. 1663. 4., giver ogsaa Oplysninger om Tidens Tilstand; f. Ex.

Krabben. Du haver taget dig for en Enke at fæste,
Lad hende fare, det skal være dit Bedste;
Hvem nogen fæster sig for en Gaard,
Det angrer hannem inden Dag og Aar.

Hieron. Justesen Rauch: Giessing, 3, 68. D. Digtek. Hist. 2, 41. Fuglevisen blev trykt efter hans Død 1617 og oftere. Den er aftrykt i Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 144.

Brudskykket i Ravns Rhythmologi. D. Digtek. Hist. 2, XXVI. (Jf. Nyerup og Rasmussens Udvalg, 2, 104).

Dertil kan fævnfores andre Viser, som Ravnebrylluppet i Kragelund fra Begyndelsen af det syttende Aarhundrede i Nyerup og Rasmussens Udvalg 2, 97. Ogsaa hører herhl. Lykkebogen, Som er en lystig Selskabs Bog met mange Lystige och Dehlige Rhim, och om adskillige slags Fugle oc Diur, artig afstegnede (etc.). Kbh. uden Aar. 4. Til hver Dyretegning er et Vers paa fire Linier, og paa Titelbladet er en Engel, der kan drejes om og pege paa et Dyrenavn.

Alle deslige Dyredigte fortjene en større Opmærksomhed, end der hidtil har været ydet dem. De gaa igjen hos nyere Digtere, uden at man saa lige vel, hvorfra de ere komne. Enhver vil f. Ex. ved

Samuel Bugges Duelus komme til at tænke paa Baggesens Mein Herz iſt wie ein Taubenhaus, og ved Brudſtykket om Bremſen paa Povel Møllers bekjendte uforlignelige Digt, Torbiſten og Fluen.

Jens Sten Seheſted: D. Digtek. Hiſt. 3, 280. D. Pſalmedigtn. Forf. 1, 48. Nyerups Fortale til Fyns Beſkrivelſe. Nova liter. maris Balthici 1698, S. 63: Annos puto 55 non exceſſit. Poëta ingeniosissimus, tam in Danicis quam Germanicis et Belgicis. Om hans udgivne Digte og mange andre, der ikke bleve trykte, amicis tamen nota et lecta, hedder det: ejus elegantiæ omnia, ut stupescerent omnes ad nativum illud decus. Posset de illo revera dici: Poëta nascitur, non fit. Fyns Beſkrivelſe. Kbh. 1671, optrykt af Nyerup 1784. Han ſynger deri:

Den allerſtørſte Herlighed
Har dog den fynſke Bonde
For dem, jeg udi Danmark veed,
Det er ham vel at unde;
Thi han er from og ejegod,
Hvn ſælger ſuart for intet
Den Rug, ſom nyverlig er groet
Og ikke findes klintet (etc.)

Digt til Niels Juul. Kbh. 1677, 4. optrykt i den Hopfnerſke Saml. 2, 103 og i Bangs Saml. 2, 726. Aandelige Julepſalmer i den Hopfnerſke Saml. 1, 22. D. Pſalmed. Nr. 437—439. etc.

Dorthe Engelbrechtsdatter: D. Digtek. Hiſt. 3, 312. Rørdams Poetiſke Skrifter, 2, 119. Schönau, S. 488. D. Pſalmedigtn. Forf. 1, 49. jf. Fr. Barfod, Nordiſk Ugeſkrift, 1837, Nr. 28 og Artiklen om Ambroſius Stub i Fædrelandet, December 1846. Efter Tidens Skik blev hendes Navn anagrammatiſeret, f. Ex. At, det er det er os langt borte. Seheſteds Sonnet til hende, „den ædle, konſtoplyſte og dydfuldkomne Matrone", 1684, og hendes Svar findes i Rahbeks Læsning i blandede Emner 4, 521; de ere at ligne med hendes og Kingos Impromtuer i det brede. Et Chriſteligt Valet fra Verden, og Længſel efter Himmelen, Andraget for Hierternis Randſager, Det ſtore Verdens Lius. Kbh. 1698. 4. er i Alexandriner.

Peder Dass: D. Digtek. Hist. 3, 324. D. Psalmedigtn. Forf. 2, 351. Dass'es Levnet af Hans Morten Sommer i Fortalen til Albert Christian Dass'es Udgave af Nordlands Trompet. Kbh. 1763. Det hændte sig Jephta den Gileads Mand er afteykt i Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 15. D. Psalmedigtn. Nr. 614. Den norske Dalvise i Nyerup og Rasmussens Udvalg, 1, 231. Ruth, Esther og Judith ere selvstændige Behandlinger, men for lange frygter jeg, til at man nu vil læse dem.

Povel Pedersen: Povel Pedersen, et Bidrag til Danmærks poetiske Literatur, i Minerva, August 1785, S. 33. D. Digtek. Hist. 3, 292. Hjorts Brev til Nordahl i Luxdorphiana S. 267. J. C. Schlegels Der Fremde, Nr. 39.

Peder Syv: Digtsamlingen i hans Betænkninger over det cimbriske Sprog. (D. Digtek. Hist. 3, 93).

Søren Terkelsen: Cimbria liter. 2, 889. D. Digtek. Hist. 3, 25. At han døde før April 1661 sees af Her Johan Riskis Passion-Vjser. Fordanskede, oc effter vore bekiendte Danske Kircke-Melodier indrættede, aff S. T. S. (etc.) nu effter den Sl. Mands Død til Trycken forfærdiget aff Hans Høybedrøfvede Efterleffverske 1661 den 10 Apr. Kbh. Tilegnet Hr. Jørgen Rosenkrands til Kieldgaard, Hofmester i Sorø. Under sit Ærevers taler Oluff Brockenhus om Forf. Severin Terckelsen, forrige Sal. (etc.) Christiani Qvarti forordnede Cammer Tiener oc siden Velbetroede Tolder udi Glyckstad. Ved Bogen finder jeg ellers intet mærkeligt, med mindre nogen skulde have Lyst til at læse det sidste Digt: Klingende Tackevers (en Sonnet til Jesus Christus). — Roman i Prosa: Dend Hyrdinde Astrea ved H. Honor. aff Urfe først Frantzøsk beskreffuen (etc.) Nu nyligen fordansket (etc.) aff Sindet. Tager. Tijt. Til. Lyst. Sin Tijd. Lyckstad 1645. Aflang Rodeformat. 1646 ligesaa. Med nydelige Kobbere. Begge Exemplarer (i Hjelmstjernes Saml. 1078—79. 4.) ere defekte. Smagen i den franske Original og dens mange Affødninger har Boileau persifleret i sin Dialog Les heros de roman (Oeuvres de Boileau avec des éclaircissemens historiques. A la Haye 1729. t. 4.) — Astree Siunge-Choer. Eller Allehaande artige och lystige ny Verdslige Viser, med deris Melodier. af S. T. S. Første til Tredie Snees. Lyckstad 1648. 1654. Aflang Format. (jf. Nyerup og Rasmussens Udvalg 2,

17—24). Hexi ogsaa: Grund-Visterman. Det 2det Del. Det første Bryllups Beskrivelse, som blef holdt udi Paradiis, imellem Adam og Eva (etc.). Jesu Kald. Sagt. Pax Dauk! udfærdiget af S. T. S. Kbh. 1656. Trends Quinder om een Mands Dør. Det 2det Jacobs Visterman med sin 2den Rachel. S. Lo. Simbrist forestillet af S. J. S. Aar 1653. Kbh. Hjelmstjernes Samt 1836. 80 Denne gode aprictine Dafnises Natte-Klage Over sin høitelskte Galathee Ubestandighed. Tilligemed beskrivende Bunde Evendens Forsag, Forsmag ofver Kiøbstad-Folket. Af Erasmo Alpi ret gode Bunde-Rijm frembsat. Med stumpt Det saaslige Brandes Lysning Ole Aggermandens Død. M. D. (Martin Opitz). Kbh. Kbh. 1656. (Aflang Format). De højeste priseligste, ædle Cimbriske Faare-Hyrder og Hyrdinder, Forestillede og afbildede i denne enfoldige Dafnises Natteklage Aff Deris hidmuge troe flittige Hyrdes Synd Galadon. (Hjelmstjernes Samt. 1836. 80) Begge Digte, hans eget og Efterligningen, ere samlede i det samme Digt, hvis Skrivning er Landlivets Roes. Rahbek i D. Digtek. Hist. 3, 53 bemærker at Sorterup tillægger Bertel Wichmond Oversættelsen af Martin Opitz' Lobwasser, Feldlebens „en bemærkelig Omstændighed" og et Kunde, der ingen Grund lades". Sorterup har Ret: Bertel Wichmann har gjenskrevet rigtig endnu tidligere og i Originalens Versemaal oversat dette Digt. Martini Opitii Aggerhusensis Liff, Fordandsted Erlig og Velbyrdig Frue Fr. Anne Wit, Dette Brudes til Rosenholm, Til ære og hyld Denne Overskrivelse tilligemed et Digt ligesledes i Alexandriner, til Fr. Margrete Brahes, Biørn Wilfelds til Mallerod, Nøgnedes Brudes bod, det forhen er forsøgt: Bartholi, Bartholini Wichmanni, Rosenholm. Sorøe 1644. 4. Den Christelige Hustrue udi Hollandske Vers udskrefven, af den Hoy-Ædele Ridder Herr Jakob Kat, Dog fordanskes af Severin Terckelsen, Forædrum Holler, udi Glückstadt. Forøget med Kaaber-Blader. Kbh. 1674. 4. Fædrelandets (Danmarks) Beskrivelse findes S. 146. Naar Hovedskrivning undefales Kvinden, prises som Mønster S. 220 Jomfru Mette Gyse.

Vi have ogsaa selv kunnet frembringe deslige halv alvorlige, halv skjemtsomme Læredigte, eller hvad man skal kalde dem, saasom: Kierligheds Kierlighed, Det er Gudelige og lystige Betenkninger om

alle slaugs Kierlighed (etc.) af Claus Jenssøn Wandbiers, Sognepræst i Radsted udi Lolland. Kbh. 1654. 4. Disse Værker ophyggelige eller lystige Rim ere i samme Versemaal som første Bog af Arrebos Hexaemeron:

Mennisker ere de faa, som Kierlighed rettelig kiende,
Ferre de være jo maa, som Kierlighed rictig anvende.

Et Kapitel deri handler om Ordet Kjærligheds Etymologi.

En Efterligning af Terkelsens Hyrdedigte er vel: En Diet Sammenstrefven aff Virgilii Bucolicis, Om Gallo oc hans Kiereste Lycori, hvilcken han først kalder Galateam; oc hendis Falskhed mod hannem (etc.) Prentet 1650. Sjunges ligesom: Daphnis gick for nogle Dage. Er 52 Strofer. (Hjelmstjernes Saml. 1834. 8.)

Griffenfelds Drikkevise i Nyerup og Rasmussens Udvalg, 2, 78. Rusticus queribundus eller Den klagende Bonde af en ellers ubekjendt Niels Hansen H., trykt 1668 og meget oftere, aftrykt sst. 1, 235 og i Nyerups Hist. stat Skildring 1, 428. Ladefogedvisen 1700, Nyerups Hist. stat. Skildr. 1, 437.

Folkevisen efterlignede ogsaa den gamle Kjæmpevise, f. Ex.: Drude og Jeppe, i Nyerup og Rasmussens Udvalg, 2, 29.

En Samling af ældre og nyere Viser findes i Hjelmstjernes Saml. 1853. 8.

Satiren i Almindelighed: Rahbek om vor poetiske Satyres Literatur, i Minerva, 1794. 1797.

Jakob Nielsen: Pontoppid. Annal. 3, 504. Holbergs Danm. Hist. (Udv. Skr. 17, 172). Kolderup-Rosenvinge i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 175 (Hypotheser om den Sten, som han beskyldte Bispen for at have stjaalet).

Søren Tvilling: D. Digtek. Hist. 3, 1. Visen er aftrykt i Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 162.

Hans Laurenberg: D. Digtek. Hist. 3, 84. Af den danske Oversættelse findes kun et Exemplar i Karen Brahes Bibl. Det bør altsaa udgives. Prøver findes ogsaa i Rahbeks Danske Tilskuer 1800, Nr. 56, nemlig Indledningen eller, som den kaldes, Indholdet, og et Stykke af det andet Skjemtedigt, om alamodisk Klædedragt. Rosenkranz, Allgemeine Gesch. der Poesie, 3, 358 yttrer sig saaledes

om de plattyske Satirers Værd? Selten ist es einem Deutschen gelungen mit solchem Ernst der Auffassung eine solche Heiterkeit der Form zu verbinden. Laurenberg richtete sich besonders gegen die damals so sehr eingerissene Ausländerei in Sprache und Sitte; um den Contrast des Deutschen mit dem Fremden desto fühlbarer zu machen, schrieb er Plattdeutsch, und nannte seine Satiren: De veer olde beroende Scherzgedichte. Nie ist der Alexandriner lustiger erklungen als in diesem naiven Dialekt, der eine beständige Ironie seiner steifzirlichen Gedehntheit ausmacht. Ogsaa Roux-Ferrand, 6, 397 roser disse Satirer imod Gallomanien særdeles meget og deres details pleins de gaité.

For at give Læseren en Forestilling om dette plattyske Skrift hensætter jeg Udgaverne og en kort Prøve: Veer Schertz Gedichte. I. Van der Minschen itzigem Vandel und Manceren. II. Van Almodischer Kleder-Dracht. III. Van vermengder Sprake, und Titeln. IV. Van Poësie und Rymgedichten. In Nedderdüdisch gerimet dörch Hans Wilmsen L. Rost. (o: Laurenberg Rostochiensis). Gedrücket im Jahr 1652. — Som forrige med tilføjet Motto: Köp my und liß my, Röwt dy so frith my; Edder ick bethale dy. Gedrücket im Jahr 1653. — Som forrige, Met eenem Anhange (etc.) Gedrücket in düssem itzigen Jahr. Prøve af tredie Satire:

De Börgers tho Wartow, de olde antiquiteten,
Erinnern sick gar offt, und können noch wol weten,
Dat, do se wehren junck van Jahren, vnd noch kleen,
De sülve Klederdracht se hebben do gesehn.
Idt is glyck als de Sünn, de geit des Avends nedder,
Des andern Dages froh so kümpt se balde wedder,
So deit de Kleder Form: wen se etwas gewahrt,
So moet se undergahn: den kümpt eine andre Art,
De wahrt den ock nicht lang, men is se ock bald möde.
So breckt de olde hervör glyck als den Morgenröde,
Vör de wechwiken moet de düstre schwarte Nacht:
De affgelechte Form werd wedder upgebracht.

Ved denne Lejlighed bemærkes Maleren Carl van Mander's Lauwercrants voor alle Lieffhebbers des Loffwaerden Snuyfftoebacks.

Uden Tid og Sted. 4. (Copenh. 1665.) Anden Udgave uden Aar, hvori der findes Danske Vers til Forf. af M. Vorm og A. Bording. (Begge Udgaver i Hjelmstjernes Saml.)

Hans Hansen Skonning eller Skaaning. D. Digtek. Hft. 4, 69. Langebeks Lærde, S. 386. Zwerg, S. 555 (om Biskoppen Morten Mørsel og Herremanden Erik Grubbe). Huitfeldt, Kirkehist. Selskabsmindet Aarhus, 2, 70. 84. 93. 106. 127 (Disputatsens Priser). 156. 189. 196. Man seer heraf, at flere Omstændigheder i denne Mands Liv beseire Oplysning, hvis han var saa megen Opmærksomhed værd. 1641 siger han, at han „for nogle Aar siden" havde faaet Tilladelse at oprette et Bogtrykkeri, og havde ogsaa faaet Privilegium paa at trykke Kirke-Gradualen; 1635 fik han med flere Konsorter Bevilling at anlægge en Papirmølle; han maa være død 1651, ikke 1650, da alle Klokkerne ringede for Hans Hansen Klokker den 2 Marts 1651. Hvis den Hans Hansen Skonning, der 1643 kjøbte sin Borgerret (S. 330) er han, saa var han født i Ryegaard ved Gjestad i Ekaane.

Som Exempel paa hans asketiske Skrifter nævner jeg Skriftet om Penitentse, skreven „udi den vederstyggelig Indfald udi Jydland Aar 1644 og Fortalen dertil: Vaag op du som sover. Aarhus 1644. 4.

Den vgudelige at forvirrede Verdens Børns Magemaal, Retter-gang og Beskyldninger, imod den arme Justitiam, oc ære herlig Saadheb. Aarhus 1648. 4. Rimer og 7 Akter. (See D. Digtek. Hist.)

Kattenis Rættergang med Hundene (etc. etc.) Vid H. H. Skonning Indvoner vdi Aarhuus. Aarhus 1650. 4. Tilegnet Wessert Sefeld til Næsby. Han hører kjendt den onde forderrelige Verden udi en langsommelig Tid, nemlig over 72 Aar paa det tredie. Nogle gamle Ord kan man da finde her, som at blive hængt i Galg og Green. Udtrag i D. Digtek. Hist.

Matthias Vorm. Cimbr. Liter. 2, 1016. D. Digtek. Hist. 3, 161. Hans Digte i Thottske Haandskr. Nr. 1523. 4. og 1528. 4. Kallske Saml. Nr. 396. 4.

Jakob Vorm. Pontoppid. Annal. 4, 666. Vorms Breve i Odin. Wolffs Journal, Marts, Juli og November 1842. Lærde Tidender for 1746, Nr. 11, S. 168. D. Digtek. Hft. 3, 261.

Heibergs Kingo, S. 204. Vorms Proces i Gehejmearkivet, Pontoppidan og Odin Wolff sige, at han var Rektor i Slagelse, Vorm og Nyerup i Slangerup. Vorms Satirer om Griffenfeld findes i C. P. Rothe, Griffenfelds Levnet: Studiosus lamentans 1, 83; Sibylle Spaadom om Nordens Antichrist 1, 97; Gud og Belial etc. 1, 105; og efter Griffenfelds Fald Postscriptum tragicum 2, 35; samt Studiosus relamentans redivivus 2, 167, og endelig Lykkens Ubestandigheds Speil 2, 173. Vorms Poesier og Bidrag til hans Levnet findes desuden i adskillige Haandskrifter; f. Ex. i den Thottske Samling Nr. 1523. 4. (Rejse til Utopia i Prosa, m. m. Indlæg for Konsistorium eller Forsvar for hans Satirer, dat. Kastellet den 5 Januar 1681; hans Dom den 24 Febr.); Nr. 1524. 4. (En ny Rimekunst o. s. v.); Nr. 1525. 4. (her kaldes han Rektor i Slangerup); Nr. 1527. 4.; Nr. 1528. 4. (Far, Verden, far vel; Lykkens Ubestandigheds Speil) o. fl. Ypperlige Oplysninger om Vorms Levnet og Skrifter findes nu i Prof. M. Hammerich's Om Kingos Forfatterskab til Psalmen: Far, Verden, far vel, i Nordisk Universitetstidsskrift 1856.

I Hjelmstjernes Saml. (1943. 8.) findes: En lystig oc artig Digt, Kaldis Gudernes Giestebud (etc.) Beskrevet paa Fransosk oc dennem til Tieneste paa Danske udsat, som sig derudi ville forlyste. Kbh. 1698. (Prosa). Samt: En Fortællelse, Hvorledis Den vældige Jupiter Ved sin Gesante Mercurius Lader indbyde Alle Guderne til en Hyrde-Dantz. Af G. T. S. Kbh. 1698. (Parodi i Alexandriner). Der findes ingen Forf. hos Nyerup, hvis Navn kan svare til disse Forhoastaver.

Om Satiren: Verdens U-maadelige Bugs-Fylde (etc.) Trykt i Huusholdnings-Bogtrykkeriet nogle Aar efter dend Høyfornemme Madames Kaage-Bogs Publication 1703. 4., som af nogle er henført til denne Tid, see Minerva 1797, Januar S. 35. 38. Marts S. 344. Juli S. 39. D. Digtek. Hist. 4, 314, og om Fru Wigant's Kogebog tillige Nova liter. maris Balth. 1704. S. 55.

Romaner og Folkebøger: Nyerup har i Almindelig Morskabslæsning, 1816, givet en saa udførlig Fremstilling af denne Del af Literaturen, at jeg om de enkelte Skrifter kan henvise dertil.

Dr. Faust: Den ældste bekjendte Udgave 1588 (efter den ældste tyske Udgave, Frankf. 1587) har været i Karen Brahes Bibl. Nye-

rups Morskabsl. S. 183. og Appendix dertil S. 314. Pontoppid. Annal. 3, 830. Om Oprindelsen og Udbredelsen see Der Doktor Faust von Heinrich Heine. Hamburg, 1851. S. 10, hvor Oprindelsen føres tilbage til en gammel angelsaxisk dramatisk Behandling af Legenden om Theophilus paa Sicilien; som er Mysterium bragtes den paa Theatret i Frankerig af Troubadouren Rutebœuf, der atter benyttedes af den engelske Digter Marlow, som dermed forbandt det tyske Sagn. S. 57 om Folkebøgerne og deres Udbredelse. Hos os, fortæller Peder Syv i sin danske Boglade, forledtes Skomageren i Odense Christen Pedersen af Fausts Exempel til at forskrive sig til Djævelen med sit eget Blod, hvorfor han i Følge det theologiske Fakultets Betænkning (1635) blev henrettet; og Professores ønskede, ligesom siden ved Werthers Leiden, at deslige Bøger maatte afskaffes.

Til disse Skrifter hører ogsaa: En Historie om Keiser Alexandri, Konge i Macedonien, Fødsel, Leffnit (etc.) Nu først af Tydsken vdsat aff Peder Pedersøn Galthen. Anno 1584. Tilegnet Christian den Fjerde. Wandkiffue 1584. Haandskrift i Stokholm (Hist. Tidsskr. 4, 164); og Haandskrift blandt de Magnæanske, Nr. 190. fol. (Nyerup, Morskabslæsn. S. 48).

Vnge Karlis oc Drengis Speiel (etc.) Vngdommen til gode, vdsæt paa Danske, af Rasmus Hanssøn (Reravins). Kbh. 1571. Tilegnet Bjørn Andersens Sønner til Stenalt. Denne Bog paa Tysk antvordede Poffuel Knufflock, „Bogeforer oc Bogebindre" i Lybek ham for 8 Aar siden, da han korrigerede Lutheri Huspostil for ham, som Hr. Peder Tidemand fordanskede. Oversættelsen tog Bogføreren med til Lybek, indtil nu i Sommer han var i Kjøbenhavn, da han antvordede ham den igjen, at han den skulde oversee og lade komme til Prenten. (Vare saaledes tyske Boghandlere Forlæggere til Skrifter, der tryktes i Kjøbenhavn?). Nyerup, Morskabslæsn. S. 208.

Carcel de Amor: Nyerups Morskabsl. S. 149. Den tyske Oversætters Navn er i Udgaven af 1636: Kheuffsteiner.

Till Ugelspeil eller Uglspil: Nyerups Morskabsl. S. 211. 267. See J. M. Lappenbergs Udgave af Dr. Thomas Murners Ulenspiegel. Leipzig 1854. (efter den ældste trykte Udgave, Strasburg 1519).

En gammeldags Muncke-Prædicken Om Hyrden, Faarene og

Regnskabet, Holden af den lærde Munck Pater Volle Pæirsen udi Jarlov. De Lysthavende til villie oversat af høy Tydsk paa høy Jydsk. Aftrykt i Nyerups Morskabslæsn. S. 278.

Finkeridderen: Nyerups Morskabsl. S. 236. Titelen, som Nyerup ikke anfører, er: En Historie og Legende, Om den drabelige og vit-forfarne Ridder Her Policarpo af Kyrlarissa, som kaldis Finckeridderen, hvorledis hand halftredie hundret Aar førend hand blef fød, igiennem reyste mange Lande, og faae meget underlig Tingest: og paa det sidste blef funden af en Moder liggendis for Døden, blef optagen og fød paa ny igien. Prentet Aar 1703. Samt: Her efter følger en skiøn og lystig Historie, om en gammel Bondemand og hans Søn med deris Asen. Fordansket af Helvadero (Den bekjendte Anekdote rimet). Og endnu en ubetydelig Vise. (Hjelmstjernes Saml. 1932. 8.). Samme 1708.

17. De største lyriske Digtere: Anders Arrebo. Thomas Kingo. Anders Bording.

Allerede af den foregaaende Udsigt er det klart, at den danske Poesi før Holberg har gjennemløbet en vid Kreds, og skjøndt det fortrinlige ikke staar i noget Forhold til Mængden, lod der sig maaskee dog gjøre et Udvalg af enten virkelig poetiske eller i det mindste sproglige Mærkeligheder. Hver for sig ville de første næppe efterlade noget betydeligt Indtryk, men sammenstillede kunde de maaskee dog vække en Forestilling om, at der var ingen Tid i Danmark, da poetisk Stemning ganske var vegen fra Folket. Dette vil ydermere bekræftes, naar dertil føjes de tre Digtere, som alle have anseet for denne Tids ypperste, og man dertil i Tanken føjer Jørgen Sorterup, der allerede nu begyndte som satirisk Polemiker, men hvis Heltedigte falde indenfor næste Tidsrum.

Anders Christensen Arøbo eller Arrebo (f. den 2

Januar 1587 i Arøskjøbing, hvor hans Fader var Præst) gjorde tidlig Lykke. Han tog Magistergraden 1610, og blev allerede i samme Aar, i sit 23 Aar, Slotspræst. Næste Aar udgav han sit første trykte Digt: Relation om Christian den Fjerdes Sejervinding i Smaaland, og dernæst: Sørgelig Digt over Dronning Annæ Catharinæ salige Fredfart (1612), i hvilke Lejlighedsdigte han allerede viste usædvanlige poetiske Anlæg. 1616 blev han Sognepræst til Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, og Aaret efter, i sit 30 Aar, Biskop i Throndhjem. Han kom derop 1618, medens Pesten rasede i Bergen og begyndte sin Ødelæggelse i Throndhjem, og udgav i December: Pestpulver, som af alle Guds Børn bruges kan (1618), en Bøn- og Bedepsalme. Hævet af Lykken, ung og med poetisk Stemning, iagttog han ikke den Anstand, der sømmede sig for hans Stilling. I de to første Aar, medens Claus Daa var Lensmand, gik det imidlertid godt; men med hans Eftermand, Tage Thott, kom han i Strid og fik i ham en arrig Fjende. Nogle Bønder klagede over utilbørlig Medfart af Biskoppen, men begge Sager havde Lensmanden fremkaldt og de gik ham imod, hvorover han naturligvis blev krænket. Og Biskoppen var endda mere end uforsigtig. Ved Gilder lod han sit Lune raade, „var, som det hedder, ikke bange for at slaa Trommen til en Dands, dandsede selv med, og sang sine Viser i Folkevisernes Tone, uden nøje at veje sine Udtryk". Det blev forebragt Lensmanden, hans Avindsmand, og Rygter om hans Usædelighed bleve spredte ud blandt Folk. Da den sædvanlige Fremstilling ikke er ganske nøjagtig, skjøndt hans egen Søn har meddelt den, vil det være nødvendigt at give Uddrag af denne Sag, saa meget mere, som derved oplyses, hvorledes man endnu den Gang i Norge efterlignede Kjæmpevisen næsten som i gamle Dage paa Island. Ved et Bryllup paa Hefne var en for-

drukken Byfoged i Throndhjem, Peder Lauridsen, som siden blev affat, tilstede, og det var ham, som derpaa udspredte et nærgaaende Rygte om Biskoppen, hvorledes han havde vandset Jægerdandsen og sunget en letfærdig Vise dertil; og at han havde seet ham ligge hos en Kvinde. Det skifte var Bagvaskelse. Biskoppen havde om Morgenen, da det var lys og klar Dag, i det han fra sit Kammer i sine Underklæder gik igjennem en Sal, hvor der, efter hin Tids simple Sæder, vare flere Senge, sat sig paa Kanten af en Seng, hvori der laa to Kvinder vaugne, og talt med dem i flere Menneskers Nærværelse, der gik ut og ind. En anden Gang var der et Gilde paa Østeraat hos Fogden. Arrebo beklagede sig over, at Modvinden ikke vilde lægge sig, hvorfor Værten lod sig høre med det Rim:

Bispens Baad ligger for Lande,
Til Throndhjem monne han traa,
Det siger jeg for sande,
Inden Torsdag kommer han ej fraa.

Arrebo spøgede da med, at han maaskee havde lært af Finnerne at gjøre Modvind; og da han siden saae et Stykke Papir, skrev han derpaa nogle spøgende Vers om Værten og Præsten Hr. Anders Bull paa Ørelandet, og sang dem for alle; saasom

Forbandet være den slemme Finn,
Christopher monne aftrette,
At forhæfte saaledes Guds Veder og Vind,
Og for Segel og Aarer Vind sætte,
De adelige Fogder og de rige.

Det er stor Trang paa Ørgeland
For Gran og Furemaste,
Dog ville vi vel fange det Baal i Brand,

Vi dennem ville paakaste.
De ædelige Præster og de rige.

Peder Lauridsen var ogsaa her tilstede, og om ham skrev han:

Peder Lauridsen siger Drikken god Nar,
Saa drager han ad Bjugnen.
Han haver den Tondetap i sin Hat,
Der Øl monne i hans Hals flugne.
De ædelige Drankere og de rige.

Men da Arrebos Hustru yttrede sin Misfornøjelse dermed, kastede Biskoppen Papiret paa Ilden. Imidlertid kunde han vel have lært Forsigtighed for en anden Gang; men ved et Bryllup paa Sted kastede han sin Samarie, tog Trommen fra Trommeslageren og begyndte at slaa Dands, drak St. Bentes (Benedikts) Minde, dandsede og sang Viser dertil, som Og Tyrene ville vi bede, ja kyssede et Par af Kvinderne. En saa letsindig Adfærd bidrog til at bekræfte de endnu skammeligere Logne, som Peder Lauridsen udbredte om ham, saa at Arrebo selv tilsidst saae sig nødt til at forlange Undersøgelse af de udspredte Rygter; Lensmanden fik Befaling at indstævne Sagen imellem dem for Retten; men hans Fjenders Beskyldninger vare ublu; og da Sagen skulde for og Vidner afhøres for Byretten i November 1621, gav denne ham ikke Medhold i Vidnernes Afhørelse, hvorfor han angreb den med nærgaaende Talemaader og Skjældsord (Skal det gaa saa til, saa gid ingen ærlig Mand maa komme for Throndhjems Ret, og: Nu seer man nok, hvor hun rider ud), og endelig undveg han Retten. Derved forværrede han selv sin Sag. Den blev indstævnet for Rigsdagen i Bergen den 31 Juli 1622, hvor Kongen selv var tilstede med Rigens Raad og de tre andre norske Biskopper. Han blev dømt

fra sit Embede, formedelst sine „Letfærdigheds Bedrifter"; „Fagter og Gebærder, der ere imod den Høvisthed og Erbarhed, som en Superintendent og Biskop bør at følge, og aldeles intet med hans Kald gemæs". Derhos fordi han havde undvigt Retten og skjældet paa Byens Ret med anden adskillig Trodsighed; samt af en Præst, Hr. Jørgen Marstrand, var indstævnet, fordi han i et Selskab havde sagt om hans Fæstems, „at han skulde see til, hun ikke fik to trinde Sider at løbe af med". Paa mere end een Maade havde Arrebo saaledes sat al Sømmelighed til Side; hvad der taler for ham er imidlertid ikke blot hans egen Forsikkring, men ogsaa den almindelige Mening, at der „ingen grov Excess" var begaaet, og at det siden gik hans Fjender ilde, fordi de havde gjort Uret. Om Tage Thott fortælles, at han gik tilsidst om og tiggede paa Krohusene i Kjøbenhavn. Arrebo fik nu et otium triste; han begav sig til Malmø, og fuldendte sin Oversættelse af Kong Davids Psalter (1623. Anden Udgave med Noder 1627. og oftere). Han tilegnede den norske Geistlighed den, og Principalaarsagen til dens Udgivelse var, at han „jo førre jo bedre christeligen kunde deprecere alt hvis Ung eller Gammel af hans Conversation nogen Tid eller Sted med Ord eller Gjerninger kunde offenderet være". Enkelte af disse Psalmer bleve snart Kirkesange og optagne i Kingos Psalmebog; men især i Norge gjorde de megen Lykke. „En stor Del af læge Mænd i Norge, siger hans Søn, ere saa kyndige og verserede i dem, som vi ere det hos os i vore danske Psalmer". Han attraaede Præstekald, og fik af Christian den Fjerde et Benaadningsbrev, af 25 August 1625, at han maatte faa et Bondekald, naar han lovlig blev kaldet dertil; i September samme Aar blev han kaldet af Borgemester og Raad i Malmø, men det blev ikke bevilget, hvorimod Kongen tillod, at han „maatte

kaldes til en af de gemene Kjøbstæder, der som de ikke haver formeget Lyst til Klammer"; og da han saa blev valgt til Præst i Vordingborg, lagde Kongen ingen Hindringer i Vejen. Her levede han hen i Fred og Ro, agtet og elsket af sin Menighed, og arbejdede indtil sin Død paa sit Hovedværk: Hexaemeron rhythmico-danicum, Verdens første Uges sex Dages prægtige og mægtige Gjerninger, der først rum Tid efter blev udgivet af hans Søn Christen Andersen Arøbo, Sognepræst til Rebholund og Sædinge i Laaland (Kbh. 1661. 4.). Han døde den 7 Marts 1637, 50 Aar gammel.

Rahbek kalder Arrebo den danske Poesis Fader, ikke uden Grund. Uagtet alle de Mangler, som hans Tid førte med sig (Sprogets Egenheder regner jeg naturligvis ikke dertil), udmærker han sig fremfor alle Samtidige ved naturlig Enfoldighed, og er uden al Bram og Svulst, som hans Efterkommere satte saa megen Pris paa; som naar han om Christian den Fjerde synger:

Den tredie Maji skjøn,
Der Skoven stod saa grøn,
Rejser din Kong og Herre
For Calmar Stad med Ære,
Lod der sin Heste springe,
Hver blinked med sin Klinge;

eller ved Dronning Anne Catharines Død:

Jeg saae to dejlig Roser staa
Paa Førstelige Rode,
Af konglig Stam som Lillen blaa
Bær Rosen sød og mode.
Af førstlig Qvist, jeg siger vist,
Udspringe Roser baade,
Er plantet i den rige Christ
Og dugget med hans Naade.

Ligesaa naar han synger med David:

Ret salig er forvist den Mand
Baade her og i Guds Rige,
Der ej i Raadet vandre kan
Med den Ugudelige,
Og ikke staar paa Syndens Vei,
I Spotters Sæde sidder ej,
Og Dydt med dennem stifter.

Neste man med Rabbek stiller ved Siden deraf Velsignelsen:

Den salig her og hisset er, som sig
Ej slaar i Raad med den Ugudelig,
Og findes ej paa Syndens vrange Bane,
Blandt Deres Flok, Guds Skik og Ret forhaane,
Men af sin Hu til Herrens Lov har sat,
Og øvser derpaa baade Dag og Nat;

saa føler enhver hvad der er Poesi og hvad der er udtværet Prosa. Ja, naar man ved Siden af Arrebos:

O Herre Gud! du har min Bøn,
Mit Raab lad til dig komme!
Dit Ansigt ej for mig i Løn
Forborge, Herre fromme!
Bøj dine Øren ned til mig,
Naar jeg paakalder, skynde dig,
Bønhør mig naadelige! —

Som Skyggen foer min' Dage hen,
Som Græs, der visner sage,
Dog trøster dette mig igjen,
O Herre! dine Dage
Blive saa fast til evig Tid,
Og din Hukommelse saa blid
Skal fast og altid vare.

stiller Kingos:

O Herre! hør min Jammersbøn,
Og lad mit Raab dog for dig komme ind!
Skjul ej dit Ansigt for din Søn
Oppaa hans Trængsels Dag, men vend dit Sind!
Bøj Øret ned, naar jeg dig raaber paa,
Skynd dig, bønhør mig, at jeg Hjælp kan faa! —

Som Skyggen mod den Aftenstund,
Saa mine Dag' er nær ved Undergang;
Som visjen Urt i Mark og Lund,
Saa mister jeg min Kraft og Aandefang.
Men, Gud! du sidder fast, i hvor det gaar,
Fra Slægt til Slægt dit Minde evig staar;

saa maa det være et aldeles fordærvet Gemyt, der ikke kan føle Forskjellen imellem den gudelige Sang, der er simpel og fyndig som Folkesangen, og Psalmen, der fornem sætter Fyldekalk istedenfor det naturlige Udtryk. Men ikke alene det, at Arrebo i Natur og Sandhed stundum endog gaar foran Kingo, hjemler ham Navn af den danske Poesis Fader; det tillægges ham især fordi han i Hexaemeron forsøgte en ny Poesi, fordi han havde en Anelse om en anden Art Digtning, end Folkevisen og Psalmen, fordi han havde en poetisk Fornemmelse af Guds Aande, der gaar igjennem hele Verden, og i enkelte lykkelige Øjeblikke gav den sit fulde Udtryk. Dette Digt vil derfor hos den nuværende Slægt, der finder Glæde i at tilbagekalde gamle Minder, vinde den Paaskjønnelse, som en lang Fortid nægtede ham. Dets Æmne er meget tidlig blevet bearbejdet i den kristne Kirke; en græsk Digter, Georg Pisidas, har allerede behandlet det; ligeledes en Spanier Dracontius fra det femte Aarhundrede (Hexaëmeron sive de opere sex dierum et creatione mundi); vor Anders Sunesen behandlede det i Middelalderen paa sin Vis. Men Arrebos nærmeste Mynster er den franske Digter,

Guillaume de Saluſte, Seigneur du Bartas, der, foruden ved en Mængde andre tildels ſtørre Digte, i ſin Tid vandt en ikke ufortjent Berømmelſe ved ſit Digt om Verdens Skabelſe (La première sepmaine), ſom han fortſatte indtil Opſtandelſen (La seconde sepmaine). Kansleren Chriſtian Fris til Kragerup opmuntrede Arrebo til „at give det danſke Sprog og Poeſi Anſeelſe ved ſin rigflydende Aare og poetiſke Vena", og laante ham, blandt andre Bøger, ogſaa den vidtberømte Bartas' Skrifter; „og da vidſte han ikke bedre end at ſjunge og rime om Skabelſens ſtore Underværk; og ſaaledes bleve diſſe heroiſke Vers og Herrerim de allerførſte og ældſte paa vort danſke Sprog, i hvilke han lykkeligen haver æmuleret og efterfulgt den italienſke Alexandrum og den frantzøſke Bartaſium; men Døden forekom ham, at han ikke fik det udgivet." Derhos „paafandt han det danſke Hexameter eller ſvømmende Rim, hvilket M. Joh. Corvinus i ſin Rhythmologia Danica (cap. 6, S. 97) meget berømmer og af inventore benævner Aroënsianum." I dette ſaakaldte danſke Hexameter er Fortalen, ſom er hans egen, og den førſte Sang af Digtet; f. Ex. om Lyſet:

Liſtiger Djeverøſt, o Sandheds ſkjønneſte Moder,
Phosphori ſøde Roſt, og nærmeſt Englenes Broder,
Prægtig Darii Sol, og du Syſigambis ſaa herlig,
Træder du nu af Stol, Du Kvinde tugtig og ærlig,
Dejlige Gudernes Brud, og Herrens Daatter den førſte,
Hvo kan roſe dig ud, o Lyus, o Klarheden ſtørſte?

De følgende Sange ere i Alexandriner uden Rim i Midten, og med lutter kvindelige Enderim uden Afvexling med mandlige. I Begyndelſen overſatte han eller efterlignede, holdt ſig nærmere til Bibelſprog og Kommentarer over Moſes, ligeſom hans Original, og bliver derved nødvendig endnu mere proſaiſk end denne, polemiſerer baade kortere og

mindre poetisk end Bartas, thi den religiøse Polemik kunde ingenlunde blive saa fyndig hos Nordboen, som hos Franskmanden, der levede midt i dens Skjød. Tankerne ere ogsaa for det meste tagne af Bartas, ja enkelte store Partier ligefrem oversatte; enkelte Lignelser, der vel tyktes ham for bristige, f. Ex. ved Skabelsen den om Bjørnen, der former den ubannede Masse en la lechant, har han ogsaa forbigaaet. Men alt som han strev frem vaagnede mere og mere hans egen poetiske Aand, og han hævede sig til en mere selvstændig Digtning. Flere af Dagenes Indledninger ere forskjellige fra Originalens, Ordenen er ikke heller den samme, og nogle Skildringer af Naturen i Norden ere ganske originale. Men selv gjennem Oversættelsen og Efterligningen kan man ret godt paa mange Steder skimte den originale Digter, og ved at stille ham sammen med hans Samtid overtyde sig om, at man virkelig her for første Gang har et hjemligt Udtryk af verdslig Poesi i en enkelt Retning, den naturbetragtende. I Arrebo begynder allerede Tullin.

Dette Digts Skjæbne var ikke heldig. Det laa utrykt i fire og tyve Aar efter Forfatterens Død, og da det kom frem, var en anden Smag bleven Mode; folkeligt var det ikke, og kun for enkelte kan det have været noget overraskende, noget fortryllende; thi aldrig havde de før seet sligt i Modersmaalet. Som Skik var, blev det, da det første og sidste Gang kom ud, forsynet med adskillige Hædersvers; man berømmede „hans opbyggelige Meditationer, hans fyndige, ja runde og rige, søde og klare Stil og Tale, hans kunstige, grundige, yndelige og vellydende Rim"; og Bording især blev begejstret ved hans Minde; men senere Kunstdommere ere ham ikke nær saa hulde. Gram foretrækker Bording; før Bording er der ikke forekommet ham

noget taaleligt, noget, der er værdt at kaste Øje paa; Arrebos Arbejde er ikke noget Bevis derimod, thi det er ingen Original, men paa nogle faa Forandringer nær rent igjennem en Oversættelse af Bartas. Han har altsaa ikke sammenlignet dem. J. E. Schlegel erkjender Mangfoldigheden og Rigdommen i hans Beskrivelser, den Ild og Aand, der hører til at være manges Forgjænger; men raader til, heller at begynde med den sidste end med den første Bog, thi Begyndelsen er kun et theologisk Skrift paa Vers, længer hen bliver det et virkeligt Digt. Siden den Tid har Arrebo uden Tvivl hvilet, indtil den danske Digtekunsts Historie paa ny vakte hans Minde. Faa af de Nulevende have læst ham.

Følgende Prøve er taget af Beskrivelsen over Fuglene:

Med rivend' Høgehær, med Falken blaa og hvide,
Med Glenten skadelig, som svinger over Lide,
Med Ravn og Ravneslægt vor Musa ej vil prange,
Som slet betagen er af liflig' Fugleklange.
Jeg seer af fugtigt Vand, som tykke Bier opsløje,
Det vilde Sangeri, som klinger i det høje,
Adskillig af Colør, af Storhed ligemaade,
For Pilen luftefar, behændige, ja kaade.
See Svalen vendelet, den drejer op og neder,
Nu svirer om og om, sin Sommervise kvæder,
Betænker kvidrende, hvor hun vil bo og bygge,
Ja Unger sin' opklækk' indtil de blive flygge.
Stor Kunst med liden Magt det ringe Kreature
Beteer i Reden sin, som og i runde Bure!
Dyndputsen idelig hun af og til besøger,
Og deraf Huset sit fra Dag til Dag forøger,
Til hun det hvæller slet, og Vinduer ej flere
End eet umuret staar, saa stort hun selv kan være.
Naar Huset er beredt, hun tænker paa en Dyne,
Hvad Dun og fedderblødt hun faar paa Mark i Sjune

Det ſøde tireli, tir, tir, man hører vide,
Sig atter ſkyder ned, med Jorden zirlig ſvinger,
Adieu, adieu, adieu, Di, Di, valete ſynger,
Og ikke hører op, fra Munken vier Ljuſe
Til Høſten ſamled er, Ægidii Nat vil fryſe;
Og deri Priſen bær for hver en Fugl paa Kviſte,
Der maa til Maaneds Tid ſit ſøde Stemme miſte.

Følgende er af Beſkrivelſen over Dyrene:

Du Reinsdjur mørkegraa paa Fjeldekam og Tinde,
Du hjortetakket Heſt for haardfør Lappefinne,
Du blev en mægtig Pris blandt Djur i kolde Lande,
Paa ſneetakt Finne-Kirk[1]) mod iiskold Zemblæ Strand
Hvad har den husvild Finn, om du ham ikke klædde?
Hvem ſkuld' hans Liv fra Død paa Fjelderyggen redde
Hvor ſaadan ſviend' Kuld betager Klipper alle,
At Vand i Højden kaſt halv Is kan nederfalde;
Din tyk-korthaaret Hud er da hans Hat og Hue,
Naar han paa Skien gaar i Jagt med Pil og Bue.
Du eſt hans Brakker varm, hans Skindſtak, ſnævre Te

Du eſt hans Sølv og Guld, hvo Datter ſin vil fæſte,
Da eſt du Ko og So, og Brudſkat end den bedſte.
Vil Fjeldmand Rabo næſt kort vejs ov'r hundret Mile
Beſøg' i andet Leje, kan Rein ſom Fuglen ile,
Og for en Kyrris[1]) let „try blaa"[2]) hver Dag oprende,
Og dermed femte Dag vel ſnart Lyſtrejſen ende. —
O Djur, o ædle Djur, du nyttig Rein, du tamme,
Men Snee er nordenfjelds du i min Digt ſkal bramme.
Den vilde Reinsdjur Hov, paa norſke Bjergelide,
Du maat for overgaa. Jeg ſeer ved højre Side
Det Elsdjur taabeligt, ſex Aln' udi ſin Længe,
Med brede ſtakked' Horn den Granſkov gjennemtrænge. —
See der den ſnedig Ræv, hvor gaar han Buſk om anden!
See den ſkarpſigtig Los, Maar, Sabel, efterhaanden!
I ſkyhøj Grannetop let Egernet opſpringer,
Den graadig Odder ſed ſig der i Hylſter ſtinger. —

Cimbr. liter. 1, 93. D. Digtek. Hiſt. 2, 209. D. Pſalmedigtn. Forf. 1, 38. Om Davids Pſalter 2, XXV. Rudelbach, Om Pſalmeliteraturen, S. 311. Pontoppid. Ann. 3, 200, 730. G. Schønnings Beretning om hans Affættelſe, i Norſke Videnſk. Selſk. Skr. i det 19 Aarh. 1 Bd. S. 245. (I Følge den har Gaardſkriveren Mads Pederſen ikke haft noget med denne Sag at gjøre; et Bevis paa, hvor uefterrettelige ſelv nærliggende Beretninger kunne være). Vorms Brev til Arrebo i Vormii Epist. 1, 55 (hvor Aaret 1624 er en Trykfejl for 1621). Chriſtian den Fjerdes Brev til Kansleren Chriſtian Fris i Molbechs Chriſtian den Fjerdes Breve 1, 208 med Anm. Sonnens Fortale til Torcular Christi. Arrebo og Bording i Molbechs Hiſt. biogr. Samlinger, 3 H. S. 344. Georg Piſidas omtales i D. Digtek. Hiſt. 2, 261. Dracontius i Velasquez, Geſch. der ſpaniſchen Dichtkunſt, überſ. von Dieze, S. 21. Af Bartas er benyttet: Les oeuvres de G. de Saluste, Seigneur du Bartas. Dernière edition. Au Paris. 1611. fol. Om Tobias Hübners tyſke Overſættelſe ſee Barthold, Die fruchtbringende

[1]) En liden Slæde, gjort ſom en Baad, han ſidder i.
[2]) Hvert „blaa" ſlattes for 7 norſke Mile, vidt over dauſke.

Gesellschaft, S. 121. Haqvin Spegel, siden Ærkebiskop i Uppsal, bearbejdede Æmnet paa Svensk i Guds Werck och Hwila 1685. J. E. Schlegel, Der Fremde Nr. 30. Baade Vorm og Nyerup anføre to Udgaver af Hexaemeron, 1641 og 1661. 4. Det maa da være en Fejltagelse. Blandt Æreversene er Ravns mærkeligt, da han deri omtaler Hr. Mikkel, Rimkrønniken, Reineke Foss, og senere Digtere. I Liunges Maanedsskrift Hertha, 2 D. 1827 findes Prøver af ældre danske Digtere, deriblandt æf Arrebo's Psalter.

Andre Skrifter af Arrebo, udgivne af hans Søn: Torcular Christi eller Jesu Christi Pjnis, Døds oc Begraffvelsis Historia, befattet udi femten Prædickener (etc.) Kbh. 1670. 4. Ossa Rediviva Det er Den underbarlige, høytrøstelige oc aandrige Siun om de tørre døde Been, som Propheten Ezechiel paa en aaben Marck hafver seet liggende (etc.) Udi XV. Prædickener (etc.) Kbh. 1681. 4. De have intet særegent.

Til at oplyse Forholdet mellem Bartas og Arrebo, ogsaa naar denne oversætter, maa tjene en kort Prøve af begge:

Bartas i La sepmaine S. 287.

Mais en quel membre humain luisent plus de merveilles
Qu' és conduits tortueux des iumelles oreilles,
Portieres de l'esprit, escoutes de nos corps,
Vrais iuges des accens, huiszieres des thresors
Dont Dieu nous enrichit, lors que dans son escole
Ses saints Ambassadeurs nous portent sa parole?
Et d' autant que tout Son semble tousiours monter,
Le Tout-puissant voulut les oreilles planter
Au haut du bastiment, ainsi qu'en deux garites,
Coquillant leurs canaux, si que les voix conduites
Par les obliques plis de ces deux limaçons,
Tousiours de plus en plus en allongent leurs sons:
Comme l'air de la trompe ou de la saquebute
Dure plus que celuy qui passe par la flute:
Ou tout ainsi qu'vn bruit s'estend par les destours
D'vn escarté vallon, ou court auec le cours
D'vn fleuue serpentant, ou rompu, se redouble.
Passant entre les dents de quelque roche double.

Ce qu'il fit d'autre part afin qu'vn rude bruit
Trauersant à droit fil l'vn et l'autre conduit,
Nestourdist le cerveau, ains envoyast plus molles
Par ce courbé Dedale à l'esprit nos paroles:
Tout ainsi que le Gers qui coule tortueux,
Par le riche Armaignac, n'est tant impetueux
Que le Dou, qui sautant de montagne en montagne
Fend d'vn cours presque droit de Tarbe la campagne.

Hos Arrebo S. 257 (ikke af de heldigſte Steder):

Men i hvad Legems Lem ſkal een vel ſee oc høre,
Saa mangt et Under ſom i et par Folke-øre?
Den Aands Dør-væcter troo, den trofaſt Liifs Skild-vacter,
Al Liudens Dommer beſt beſkytter vel oc acter,
Ofvr al den geiſtlig Skat, der Gud os med forærer,
Naar hand ſit hellig' Ord ved ſine Tienre lærer.
Oc efterdi hver Klang opſtiiger ſtedſ' i været,
Da haer Gud Øret oc en ſaadan plats foræret,
Som tvende Liude-hul paa Legems tinding' høje!
Bemuſklende de rør, ſaa Liuden ſig kand føje
Sig gjennem piiben ſkef, alt efter haanden meere,
At Liuden kunde ſaa ſmuet langſom op-paſſere.
Net ſom et Krum-horns Skald, oc liud i Sæcke-piibe,
End udi Piibe ret, ſkal længere forblifve:
Som ocſaa raabet højt ſaa viit ej kand forſpredis
I platte jæfne mark, ſom naar det buct-omledis:
En Elf der vinder Skæft oc om en Klippe kruuſer,
Oc høris længer vejs end ret-flodt-vand det ſuuſer.
Det viiſer Nider-Elf, hoos Trundhiem udriverer,
Med krummer Aaſe-buct det Skeen Elf firmerer.
Det haer oc Herren giort at Liuden ſtærk i Øre,
Skuld' icke Hiernen ſvag, fordofve, ſkade giøre,
Om øret var gerad. Thi er ved gange krumme
Den ſtærke Tone ſvæckt, maae ſact til Sindet komme.

Til Sammenligning med Spegel henſætter jeg, efter Udgaven af Guds Werck och Hwila. Stockh. 1705. 4. S. 197, det Sted om Lærken:

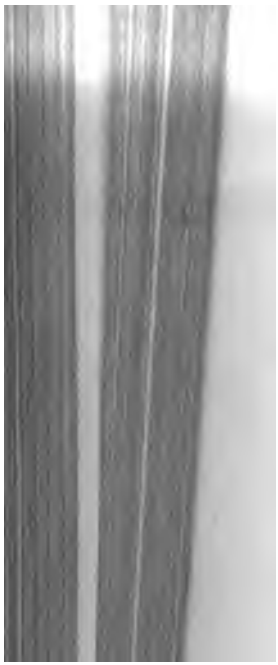

Sang end Bartas ſelv:

La gentille alouette
Tire lire a lire, et
Vers la voûte de ci
Vire, et desire dire,

For at ſætte den rett
at betragte hans Efterligne

Bryd af, ſluk Lyſet ud
I Morgen tidlig op ti

med det Forſæt, ſiger hans

Men hans Studereljus
Og tændte ham et Ljus

Det ufuldendte Værk blev opt
hiemb (f. 1642, Præſt i
Sogne i Nørrejylland, ſiden
hvis Heptaemerinon, eller Gy
Til et Supplem

Store Cimber-Lands Monarch, Naades-Himlens klare Stierne,
Du Guds Frydis Skrjn og Arck, Dyde-Soel og Vißdoms Kierne,
Dappre Helt for alle Helter, høy bersmt aff Mandoms Drifft,
Jeg mig for din Fod nedvelter, og dig ſkiencker dette Scrifft.

Dernæſt er der en meget lærd og højtravende Fortale: Af den vandrige Skrifftens Brynd, oc de ſtilrindende Schilo Vande, haffver jeg aabnit mig Canaler og Vandrender til at begynde min Pen, da jeg fick i Sinde, dette mit Heptaemerinon (etc.) at ſamle oc ſammenſkriffve. Og dette Digt paa 298 Sider er kun første Del; den anden Tractat, om det evige Livs glædelige Rolighed, ogſaa paa Alexandrinſke Rim, var færdig til Trykken, men ham „paagick for megen Bekoſtning paa en Tjd dem begge at lade trycke, og Læſeren det vjtlofftige Systema Poëticum paa en Tjd at kiøbe".

Begyndelſen af Digtet lyder ſaa:

Hvorlunde Mactens Gud den vide Verdens Bygning
I førſten dannede, ved Ord og Overſkygning
Det er O! Arsboe afpenſlit ved din Pen,
Men til Guds Hyjle-Dag jeg mig vil vende hen.

Jeg har med Arsboe al Verden omkring-agit,
Omſeglet Ocean, omſvæfvit Himle-tagit,
Jeg vaar i Ormens Hul, i ſumpig Fiſke-Hus,
Og af Guds Under-værk drak mig Forundrings Rus.

Mig Lærden Arsboe Haand-ledde allevegne,
At ſkue hvad der vaar i Maanens under-egne,
Jeg megit ſield-ſynt ſaae paa Græs-beklædde Tofft,
Men mere da jeg kom til Stierne-fulde Lofft.

Jo meer' i Skabningen min Skaber jeg paagabte,
Jo mere min Fornufft ſin uſle Vjßdom tabte (etc.)

Han fører os om til alle Hedninger, f. Ex. til Rommerne S. 100:

Derneſt bleff Romerne Hellenernis Hoer-Unge (etc.),

igjennem Israeliternes Hiſtorie og hele Verden rundt. Randen er opfyldt med lærde Anmærkninger, deriblandt S. 138, at Theologia

og Ethica blive Herskerinder over Physicam; og meddeler (hvad der maaskee er det mærkeligste ved Bogen) Uddrag af en stor Mængde Rejsebeskrivelser, der for en stor Deel vel nu ere ubekjendte.

Medens Arrebo kun er lidet bekjendt har Kingos Minde vedligeholdt sig i en vid Kreds, da han greb stærkere ind i Kirkens Liv; og hans Levnet har været Gjenstand for en saa udførlig Behandling, at vi her kun behøve at meddele Hovedtrækkene deraf, især forsaavidt de oplyse hans Digte. Hans Slægt var fra Skotland. Hans Bedstefader, Thomas Kingo, kom til Danmark (imellem 1586—90) og blev Christian den Fjerdes Tapetmager; han boede i Helsingør, hvor Kong Jakob den Sjette besøgte ham 1590. Hans Søn, Hans Kingo, født i Krill i Skotland 1586, var en fattig Silkevæver i Slangerup, gift med Karen Sørensdatter. Deres Søn Thomas Kingo (f. i Slangerup den 15 December 1634) gik først i Latinskolen i Slangerup, hvor Mag. Hans Aalborg var Rektor, siden i Frederiksborg, hvor han var i Huset hos Rektoren, den bekjendte Literærhistoriker Albert Bartholin. Tyve Aar gammel kom han til Universitetet 1654, og tog theologisk Attestats 1658, samme Aar som Krigen med Sverrig udbrød. Han forlod Kjøbenhavn, og tilbragte Krigsaarene som Huslærer, især hos Fru Lene Rud til Vedbygaard, med hvis Børn han tillige undervisте nogle Sønner af Karsten Atke, Ejer af Nøragergaard og Overinspektør over Rentemester Henrik Møllers Gaarde, til hvilke hørte Sæbygaard ved Tissø. Opholdet i denne Egn og Minder derfra fremkaldte nogle af Kingos første Digte: Sæbygaards Koklage; et Vinterstykke: Nævetud og Knud herud; samt Karsten Atkes Afsted fra Løveherred. Efter tre Aars Forløb blev han 1661 Personelkapellan hos Præsten til Kirkehelsinge og Drøsselbjerg og Provst i Løveherred, Peder Jakobsen Borm. I denne

Stilling blev han i syv Aar indtil 1668; og lod sit første Digt trykke: Sæbygaards Koklage (uden Tid og Sted, i Følge Overskriften forfattet 1665). Efter Søren Povelsen Gottlænders Død 1668 blev han Præst i Slangerup, og giftede sig med Borms Enke. „Thi da Borms Eftermand, Hr. Frands (König) var kommen, akkorderede Kingo med ham paa Enkens Vegne (isteden for Enkepension) om en Sum Penge for hendes hele Liv (een Gang for alle); og da Akkorden var sluttet, bad han Hr. Frands at trolove ham med Enken." Saaledes fik han noget at sætte Bo med, men hans endnu temmelig unge Kone døde noget over et halvt Aar efter; og efter nogle Aars Forløb giftede han sig anden Gang med en Forvalters Enke. Medens Kingo var i Slangerup vandt han allerede stor Berømmelse som Digter og Gunst til Hove. Griffenfeld, der altid var opmærksom paa dygtige Mænd, maatte snart bemærke Kingos ualmindelige Gaver, og uden Tvivl fandt han, om ikke strax hos Kongen selv, i det mindste i hans Omgivelse andre mægtige Velyndere. Vi have seet, at de Fordringer, der gjordes til en Digter, ikke vare store. Til denne Tid høre flere af hans Lejlighedsdigte, hvori han viste sine Velyndere den skyldige Opmærksomhed: Trøsteskriftet til Griffenfeld ved hans Kones, Catharine Nansens Død (1672), og et Nytaarsønske; Sørgedigtet ved Peder Reetzes Død (1674) o. fl.; men især udgav han en Række historisk-patriotiske Digte, smigrende for Kongen eller for Griffenfeld: Kroneborgs Beskrivelse (1672), Samsøs Beskrivelse, tilegnet Griffenfeld, Ærens Besidder (1675), Christian den Femtes Ledingstog 1675 og to Anhange dertil (1676—77). Hvad der imidlertid fremfor alt maatte begrunde hans Digternavn og fremme hans Lykke, var hans aandelige Digte. Allerede 1674 udkom første Part af hans Aandelige Sjungechor,

i hvis Tilegnelse til Kongen (St. Hans Dag 1673) han yttrer: „Maa det behage Ebers Kongelige Majest., som tilforne i saa stor Naade haver optaget nogle saa af mine forrige Rimskrifter, at vende fremdeles et naadigt Øje til dette mit ringe Arbejde, skal jeg derved opegges at anvende al mulig Flid til ikke alene den anden Part, men ogsaa flere af mit Sjunge-Chor at forfærdige; saa vi og her i Danmark, saavel som de Tyske og andre Lands-Folk (af hvilke vi hverken have behov at laane eller udi Rimekunsten det ringeste at eftergive) kunne have Psalmer og Sange til Gudfrygtigheds daglige Øvelser, som ikke ere taad og udlaant af deres. Thi de Danskes Aand er dog ikke saa fattig og forknyt, at den jo kan stige ligesaa højt mod Himmelen, som andres, alligevel at den ikke bliver ført paa fremmede og udlændiske Vinger." Kingo var selv musikalsk, hvorfor Matthias Schacht ogsaa slutter sin Liste over danske Musikkyndige med ham, og han lod med sit Sjungechor følge Melodier, tildels laante fra verdslige Sange, vel endog, som der menes, fra skotske Folkemelodier. Han yttrer derom til Læseren: „Lad det ej være dig underligt og urimeligt, at jeg haver sat disse aandelige Morgen- og Aftensange, tilligemed den hellige og højopljuste Kong Davids Ponitensepsalmer under Melodier, som ellers af mange sjunges med forfængelig Ord; jeg haver dermed villet gjort de velklingende og behagelige Melodier saa meget mere himmelske og dit Sind (om det dig befalder) desmere andægtigt, at om du kan lade dig undertiden befalde, for en Melodies Artigheds Skyld, at gjerne anhøre en Sang om Sodoma, du meget mere, om du est et ret Guds Barn, skulde lade dig behage, under selvsamme Melodie, at høre en Sang om Zion. Jeg veed vel, at der ikke faa skal lade sig finde, som dette mit ringe Arbejdes spæde Foster skal

ville udkvifte, fordi det ikke er overklædt med de gamle og brugelige Kirke-Sanges Toner, men herudi haver jeg ikke vidſt at gjøre mig nogens ſær Tanker til en Lov; beſynderlig fordi jeg finder vore Forfædre, ſom haver digtet og ſammenſat vore Kirke-Pſalmer, at have brugt den Friheb, at de ikke haver bundet ſig til en, to eller flere, men frit taget allehaande Melodier, endogſaa af lyſtige og verdslige Toner, ſom mere end nok er bevisligt. Vil nogen ſige, at Materien for Melodiens Vanſkeligheds Skyld ikke vel ſkal kunne læres, da er det kun Ord-Nisſer til at kjuſe Børn med. Tiden og Brugen lærer alting. En retſindige og billig dømmende Læſere vil fortolke det, ſom hans Guds-Kjærlighed er; men et vringel-vuren og ſærſindet Hoved vil forklare det, ſom hans Sind og Sæder er". Biſkop Vandal, paa hvem ogſaa Kingo beraaber ſig, anbefalede dette Sjungechor ſom „gejſtrige og dejlige Morgen- og Aftenſange", og det ſtemmede aabenbar med Tidens Tarv og Trang. Iſteden for de for ſtørſte Delen lange og vandede Overſættelſer og Omſtrivninger af tyſke Pſalmer, ſom næſten hver Dag kom frem, fik man nu Sange, hvori der aandede en dybere kriſtelig Følelſe, end den, der kunde vækkes ved kold Gjentagelſe af kolde Lærdomme, og de vare derhos oprindelig danſke. Ogſaa uden Henſyn til verdslig Anbefaling maatte ſaa uſædvanlige Gaver bane Kingo Vejen til Biſpeſtolen. 1677 blev han Biſkop i Fyn; Griffenfeld var falden 1676, og han kalder Griffenfelds Efterfølger, Rigskansleren Grev Alefeld, ſin mægtige Befordere. I de førſte Aar have de biſpelige Forretninger rimeligvis optaget en ſtor Del af hans Tid; men endelig udkom anden Part af Aandelig Sjungechor (1681), hvori han overgik alt hvad der af oprindelig danſk aandelig Poeſi hidtil var til. Heri findes nemlig de uforgjængelige Pſalmer:

Sorrig og Glæde de vandre tilhobe,
Lykke, Ulykke, de gange paa Rad,
Medgang og Modgang hin anden anraabe,
Solskin og Skyer de følges og ad.
Jorderigs Guld
Er prægtig Muld;
Himlen er ene af Salighed fuld;

og hin gribende Afsked med Verden, der ikke blot har hu-svalet den døende Kristen, men endog fulgt den paa Vejen, der vilde døde sig selv:

Far, Verden, Far vel!
Jeg kjedes nu længer at være din Træl;
De Byrder, som du mig har byltet oppaa,
Dem hvister jeg fra mig og vil dem forsmaa;
Jeg river mig løs, og jeg kjedes nu ved
Forfængelighed.

Hvad er det dog alt,
Som Verden opsminker med saver Gestalt?
Det er jo kun Skygger og skinnende Glar,
Det er jo kun Bobler og skrattende Kar,
Det er jo kun Ise-skrog, Skarn og Fortred,
Forfængelighed.

Heri gav han ogsaa den angrende Synder Ord, der løftede ham op til Himmeriges Rige:

Klæd mig derfor af min Ville,
Klæd mig af min Lyste-Ham,
Klæd mig af al Ondskabs-Grille,
Klæd mig af al Last og Skam,
Klæd mig af al Hovmods Pragt,
Had, Hævngjerrighed, Foragt,
Klæd mig af al Satans Dragt!

Klæd mig i din Aand og Glæde!
Klæd mig i min Jesu Tro! (etc.);

og viſte ham Forløſeren, hos Guds højre Haand og i Teſtamentets Baand den ſamme:

Der er han udi Glæden ſød
Her er han i velſigned Brød;
Der er han i ſin Æres Kraft,
Her i Vindruens ſigned Saft.

Denne Samling, efter hvis Fremkomſt det var umuligt at Poeſi kunde uddø i Danmark, tilegnede han med hjertelige Ord, ſom allerede forhen er anført, Dronning Charlotte Amalie (den 1 September 1681) med Henthydninger til dem, der maaſkee i 30 Aar havde ædt Fædrelandets Brød, uden at ville lære 30 danſke Ord; til dem, der indbildte ſig, at det var et Vadmels Sprog, ſom de ikke gad taget paa deres Silketunger; til vort gamle danſke Sprogs Skjæbne, at det ſkal agtes haant om af dem, ſom vi agter højt om. At han derved har det tyſke Hofparti for Øje, ſom ſtyrtede Griffenfeld, og nu havde Kongens Øre, kan der næppe være Tvivl om; Kingo kunde ikke ynde dem, og Hofgunſten vendte ſig ogſaa imod ham, ſaa at det kun maa have været de høje Geiſtlige, Biſkop Hans Bagger og Kongens Konfeſſionarius, Peder Jeſperſen, af hvem han kunde vente nogen Beſkyttelſe, der imidlertid ingenlunde kunde være ſaa kraftig, ſom i Griffenfelds Dage. Maaſkee man heraf kan forklare ſig den vexlende Gunſt og Ugunſt, der blev ham til Del. 1682 blev han Doctor theologiæ bullatus, der nu ikke var noget uſædvanligt; og i det følgende Aar 1683, i hvilket det blev ham overdraget at ſamle en ny Pſalmebog, „imod hans Tanke og Begjering" ophøjet i Adelſtanden, hvilket heller ikke under denne Konge var noget Særſyn. Hans Vaaben, en Halvmaane med tre Stjerner og derover en Pegaſus, ſigtede til hans Digterkald. Det kirkelige Foretagende, der

blev ham overdraget, medførte derimod megen Ulempe. Den Uorden og Uligheb i Kirkesangen, der havde herskket hidtil, da hvo der vilde kunde udgive Psalmebøger, ønskedes afhjulpne. Men Kingo vilde ikke blot samle, men ogsaa udgive Psalmebogen; den engelske Foretagelsesaand var over ham. Det krævede store Forberedelser, men lovede ogsaa megen Vinding. Han fik kongeligt Privilegium derpaa; allerede 1680 havde han forskrevet Typer fra Lybek, og anlagde et Bogtrykkeri i Biskpegaarden; Ejby Mølle skulde være Papirsmølle. Efter sex Aars Forløb udkom den forordnede Psalmebog, dog kun Vinterparten (Odense 1689); næste Aar en mindre Udgave; de stemme ikke ganske overens. Af 267 Psalmer vare 136 ny og af Kingo selv, Resten dels gamle, der vare forbedrede, dels ny af andre Forfattere. Skjønbt kun den første Halvdel var udkommen, udgik der dog en kongelig Forordning, hvorved Kingo fik Eneret til Udgivelsen i 20 Aar, og det befaledes, at denne Psalmebog skulde indføres i Kirkerne, og hver Sognekirke i Danmark anskaffe et Exemplar og betale det med 6 Mark Danske. Det var en for den Tid ublu Pris. Næppe en Maaned efter at denne Forordning var tinglæst rundt om i Landet, blev den tilbagekaldt. Der fortælles, at Frederik Gersdorf, der ikke kunde lide Kingo og havde sit fri Sprog hos Kongen, en Dag foreslog Hans Majestæt tre ny Privilegier: et for ham selv paa en ny Katechismus, et for Grev Reventlow paa en Abcbe, og et for Gyldenløve paa en Davids Psalter, med Paabud til alle Kirker og Skoler, at de skulde kjøbe dem; saa vilde de alle tre snart komme ud af deres Gjæld. Saa udkom det kongelige Reskript af 22 Februar 1690, hvorved Kingos Privilegium blev erklæret ugyldigt. Faa Dage efter, den 4 Marts, fik han rigtignok Rang med virkelige Justitsraader, men det var et daarligt Plaster for

et saa dybt Saar; især da man arbejdede paa at fratage ham det hele Hværv, ogsaa det at samle Psalmebogen. Præsten til Roeskilde Domkirke, Søren Jonæsen, Udgiveren af Jonæ Profeti, fik 1691 Befaling at udarbejde en Kirkepsalmebog; han indsendte sin Samling 1693, men den blev heller ikke antaget. Kingo udtalte sin Krænkelse og sin Trøst 1694 i det bekjendte:

Gak, hudeflettet Bog, du tør vel Plaster finde
Og rene Sjæle, som vil dine Saar forbinde.

Samme Aar døde Kingos anden Hustru, der i 23 Aar havde delt Ve og Vel med ham (den 19 Maj 1694); og han giftede sig tredie Gang med Birgitte Balslev, en Datter af den afdøde Dr. med. Balslev, Assessor i Kancelliet og Herre til Fraugdegaard, af hvilken Kingo saaledes blev Ejer. Hun var 30 Aar gammel, han 60; han elskede hende allerede forud, sagde man, og holdt Bryllup med hende endnu før Aaret var ude (den 19 December 1694). Det bragte mange til at ryste paa Hovedet; hvorfor ogsaa Jakob Birkerod siger: „om deres Forlovelse og Giftermaal kunde meget siges"; meget er der da blevet sagt. Nogen Erstatning fik han i Psalmesagen, da der 1696 blev nedsat en Kommission til at udarbejde en ny fuldkommen Psalmebog, det vil sige, baade til Kirkebrug og til Husandagt. Kommissionen begjerede en Del Exemplarer af Kingos Vinterpart; der var altsaa Haab om, at hans Arbejde endnu kunde komme til Nytte; han rejste til Kjøbenhavn, for personlig at tale sin Sag. I Begyndelsen af næste Aar var første Del af den fuldkomne Psalmebog (Kirkepsalmerne) færdig, og den blev sendt ham i Haandskrift. En stor Del af hans Psalmer vare rigtignok forbigaaede deri; men han fik Eneret paa ti Aar til at lade trykke og sælge, saavel denne Psalmebog, som en Gradual,

af hvilke hver Hovedkirke i begge Riger skulde anskaffe et Exemplar. De udkom i Odense 1699; og Psalmebogen, den saakaldte Kingos Psalmebog, der altsaa ikke var af ham og med Uret bærer hans Navn, blev indført i alle Landets Kirker ved Begyndelsen af det ny Aarhundrede. Den anden Del (Huspsalmerne) fik han ved Juletider 1698 med Befaling at lade den trykke paa samme Vilkaar som første; men derpaa maa han ikke have gaaet ind, da den først blev udgivet længer hen (af Lauerentsen 1703). Da Sagen saaledes var endt, gav han sin Vinterpart en anden Titel: En ny Kirkepsalmebog, lod den indbinde, og sendte den til Kjøbstæderne for at uddeles til fattige Børn.

Under denne Psalmesag og de Byrder eller Stridigheder, som Bispeembedet førte med sig, digtede han ogsaa adskillige Lejlighedsvers: Geburtsdagsthkke til Christian den Femtes Fødselsdag 1683; den sejlende Venus, i Anledning af Kronprinsens Giftermaal; da Skibet Prins Frederik løb af Bankestokken 1686; Tanker over Skibbruddet ved Solesand 1690; Ereminde over Caspar Schöller; Trøstebrev til Niels Juls Enke 1697 o. fl. Hans sidste Digt er formodentlig det han skrev til Rostgaards Bryllup 1703.

Alderen begyndte at virke paa Kingos hidtil kraftige Sundhed; han led meget af Stensmerter. Under et Ophold i Kjøbenhavn i Foraaret 1702 toge de saa stærkt til, at han efter sin Hjemkomst sjelden kunde forlade sit Hus og for det meste maatte holde Sengen. Hans Skriftefader, Mads Rostock, besøgte ham flittig, og „fandt ham altid fuld af Aandens rige Trøst." „Naar han blev erindret om Sygdommens Heftighed og Dødens Bitterhed, sagde han, at han „fandt (følte) dog ikke saa meget ondt; det kunde jo ikke gaa af uden Smerte og Strid, førend de to kjære Venner, Sjæl og Legeme, skiltes ad, hvilket hver retsindig Jesu Discipel

og god Stridsmand taalmodelig ved Guds Naade bør at lide." Dagen før han døde udbrød han, i det han vaagnede op af en kort Slummer: Herre Gud, i Morgen faa vi en dejlig Musik at høre. Og det skete saa, ogsaa herneden; han døde blidt og stille Søndag Morgen, den 14 Oktober 1703, medens Kirkens Klokker kaldte Menigheden til Højmesse. Liget blev bisat i St. Knuds Kirke den 29 November, og Biskop Deichman fra Viborg, der havde været Stiftsprovst i Odense under ham, holdt den Ligprædiken, der endnu haves. Liget blev ført til Fraugde Kirke. Kingo havde ingen Børn; Slægten dalede igjen.

Det er gaaet Kingo som Young; begge skildrede i stærke Billeder Livets Afmagt, begge beskyldes for overdreven Kjærlighed til denne Verdens Goder. Young, der hengav sit Gods til Evangeliets Udbredelse, bebrejdede man Gjerrighed, og han, hvis Klager over Verdens Forfængelighed (Natte-tanker) have gjenlydt til alle Tider, var af Naturen forfængelig og elskede Æren til sin Død. Om Kingo paastaar man, at han var myndig, ja nogle ere nær ved at sige, at det der drev ham var kun Begjerlighed efter Ære og Penge. Hans Myndighed skal have vist sig i hans Embedsnidkjærhed imod Præsterne, i hans Stridigheder med Stiftamtmanden Vinterfeld, med Stiftsprovsten Jørgen Karstens o. fl. Men viste han Myndighed, saa maa man ogsaa tilstaa, at den var fornøden; den Maade, hvorpaa nogle Præster tale om ham, røber kun deres egen Raahed; og i alle de Stridigheder, som vi kjende noget nøjere til, havde han Retten paa sin Side. Om Jørgen Karstens var Traditionen endnu levende i min Barndom; den var ham stærk imod. At Kingo vndede en stor Virkekreds, er klart nok; han havde stærke Evner; at han med Glæde saae sin Velstand voxe, er rimeligt, thi han brugte meget, fordi han vilde udrette meget. Ja, han

maa jo have elsket verdsligt Gods, hvorledes kunde han ellers have sunget saa gribende om Rigdoms Forsængelighed? han maa jo have følt Hovmoden bruse i sit Hjerte, hvorledes skulde han ellers have kunnet knuse den, ligesom hans Mester knuste Slangens Hoved; han maa jo have elsket Verden, for ret at kunne gjennemtrænges af dens Tomhed. Deichman vidner, at havde Gud fyldt hans Kilder, saa lod han dem ogsaa udflyde til andre; han aad ikke sit Brød alene, men lod ogsaa de Faderløse æde deraf, og han lod ingen gaa utrøstet fra sig. Der er ogsaa bevaret skjønne Træk om hans Uegennyttighed og Velgjørenhed. Det mindst paalidelige af alt er enfoldige Samtidiges Dom over Digtere, som de ikke kunne fatte.

En Mands Overlegenhed viser sig deri, at han paa een Gang hører sin Tid til og staar udenfor den, over den. Naar man anvender det paa Kingo, saa vil vel ingen tvivle om, at han var hele sin Samtid overlegen, men flere ville dog mene, og de have udtalt det skarpt, at han er ikke en Digter for os. For ret at kunne nyde hans Digte, den Kraft og Højhed, som de første Gang have bragt til Folkets Bevidsthed, uden at saares af deres tilsyneladende eller virkelige Mangler, er der vistnok ogsaa adskillige Ting at betænke og at sætte sig ud over. Det betænke ikke alle. Al Begyndelse gaar i det brede, Kunsten er kort og fyndig; han behøver undertiden mange Ord, førend han finder det rette, men hvor uendelig højt staar han ikke heri over sin Samtid. Hans Levetid falder ind i en Periode, hvor højtravende Svulst var bleven Mode, hvor Hoffmanswaldau og Lohenstein bleve beundrede; det maa nødvendig haves for Øje, naar man skal paaskjønne Maadeholdet i hans verdslige Digte. Denne Tid kjendte hverken Vid eller Smag; maa man ikke da forundre sig over, hvorfra han har faaet saa

meget af dem, som han virkelig besidder. Vil nogen tage et helt Digt af ham, og kræve, at det skal være godt? nej langtfra; det er nok, at der findes noget deri, som er sand Poesi, som den Gang var mageløst. „Et godt Sted hos en Poet, siger J. E. Schlegel, er den bedste Forbøn for et slet." Og fremfor alt maa enhver, der vil læse Kingo, være hjemme i hans Sprog, og ikke lade sig skræmme af det, der ikke kunde være anderledes. Der var endnu ikke draget nogen sikker Grændse imellem ædle og uædle Udtryk; hvad der for os er uædelt var det maaskee ikke den Gang, i det mindste ikke i den Grad. Ædle og uædle Udtryk adskilles først ved Selskabets Udvikling; man kan ligne denne Udvikling med Bondens Sprog og det dannede Selskabs eller hvad man kunde kalde Natursprog og Kultursprog. I Natursproget ere alle Ord gode, og hver Ting nævnes med sit rette Navn; i det dannede Selskab forvises visse Begreber, og skulle de berøres, saa søger man et andet Udtryk. Her er det nu vanskeligt at finde Grændsen imellem Plumphed og skjær Natur, imellem Kultur og Snærperi. Men unægtelig kan man ikke bebrejde Digteren, at hans Ord støde os, naar de ikke havde noget stødende for hans Samtid. Nogle Ord (som at patte for die) findes hos mange samtidige Digtere. Kan Digteren gjøre for, at Sprog og Kultur have undergaaet en saa stor Forandring? Naar man læser et svensk Digt, hvilke uædle Udtryk (f. Ex. at snøfte) kan man ikke der møde, men de ere kun uædle for os, indtil vi have gjennemtrængt Sproget. Fremmede Ord gjøre undertiden formedelst deres Velklang eller udtryksfulde Bethydning en fortræffelig Virkning, men denne gaar ikke blot tabt, men Indtrykket af det, der før var højt, bliver komisk, naar det fremmede Ord er sunket ned til den daglige Tale. Da Kingo skrev, strømmede de fremmede Ord ind, og de bleve

endnu fejrede som enhver nykommen Gjæst. Er det Digterens Skyld, at de nu have tabt deres Glands? Digteren dannede ny Ord, hvortil der endnu intet Udtryk fandtes, det var fornødent; mange af dem ere ikke gaaede igjennem, den følgende Tid har ladet dem falde; derfor støde de os nu, men deri er Digteren uden Brøde. Mange ældre Ord vare endnu gjængse, i det mindste ikke saa forældede, at jo enhver med nogen poetisk Dannelse forstod dem; vi forstaa dem ikke, skal Digteren nu undgjælde for vor Uvidenhed? Vi forudsætte altsaa, at den der læser Kingos Digte forstaar det Sprog, hvori de ere skrevne, og isteden for ethvert uædelt Ord tænker sig et ædelt, saa først kan det bedømmes, hvad Poesi der findes i hans Digt. Men naar der saaledes ydes Digterens Minde al den Billighed, han har Krav paa, vil der endda, selv i hans gudelige Sange, findes Steder nok, hvor Udtrykket virkelig maa forekomme os saa uædelt, at Tanken lider derved, og kun Mangel af en dannet Smag kunde fremkalde det. F. Ex. naar han i Nær forsagt, men dog ikke fortabt siger:

Hjælpeløs er slet min Haand,
Jeg af Graad er hæs og hikker.

At hulke og at hikke har Sproget dog nok aldrig blandet sammen. Derimod har han aldeles Sproget paa sin Side, naar han bruger Ordformer og Ord, som i det gamle Sprog have deres rette Hjemmel, og det er vor Skyld, naar vi ikke forstaa ham; naar han f. Ex. paa Sandser rimer: hvor jeg lidet andser (anser), eller synger:

Da første Sol randt op og over Verden smiled',
Og Maanen fuld og frag sin Broder efteriled;

eller

Og naar at Hjet ſig igjen med Bjerget dælder
Og ſig med Agtſomhed langs ned ad Bakken hælder,
Der har Natur og Kunſt en dejlig Have ſat,
Og gjort et Paradis hos ſtinden Tornekrat;

eller

Mens ſom at Folkeſind begyndte mer at hvege
Og Konſter grandere paa deres Spil at lege. —
Da rejſtes Vold og Værn hos Havets mægtig Strømme
Thi Snid og Underfund da havde lært at ſvømme.

Et Bevis paa Kingos Digterevne ere hans Billeder; de komme ham imøde overalt, ſtundum i ſaadan Mængde og ſaa uforvarende, at han falder over dem. Naar han ſaa har grebet dem, endog flere paa een Gang, ſaa veed han ikke at værge ſig for dem; de forfølge ham og han dem, indtil han endelig faar dem ſlaaet ihjel. De have været udſatte for en ſtreng Kritik. „Han traver højt, ſiger J. E. Schlegel, og ſynker ſaa dybt ned.“ Det er den Lohenſteinſke Smag. „Han ſtøder i Trompeten med fuld Mund og udſpilede Kinder, hans levende Indbildningskraft indgiver ham af og til prægtige Tanker, men endnu oftere kun en prægtig Klang, og midt imellem de ædleſte Toner blander han undertiden en Klang, ſom om han blæſte i et Vægterhorn.“ Som Exempel herpaa anfører han Beſkrivelſen over Bismars Belejring, der begynder med Kaninen og ender med Kugelſpringdands og Tordenſkrald; ſom Modſætning dertil det berømte Sted om Bonden:

Som Flinten, ſkjult i Jord i mange Aar og Dage,
Der ingen værdiges engang i Haand at tage,
Hans knivehvaſſe Kant og gniſterige Krop
Endog blandt Truſketræ ſig ſelv ej tænder op;
Men vil man hannem kun mod Jern og Staalet bruge,
Man hundred' Funker da ſkal af ham ſtød' og knuge;

Han viser da sin Kraft, at om han slides hen,
Han er dog ever, mens der noget er igjen.
Saa, saa din Bondeson, om end hans slette Kofde
Den skjuler Hjertet og hans knogelsvære Hofte,
Giv hannem kun Gevær, før ham i Marken en,
Han tør sig bilde ind, hans Slægt er af Kong Dan.

For at give Læseren en tydelig Forestilling om Hofpoesiens Beskaffenhed og om Kingos Skrivemaade overhovedet, vil jeg hertil føje en ordret Gjengivelse af det Sted i Hosianna (der i D. Digtek. Hist. kun nævnes), hvor han ligner Kongen med Solen og Dronningen med Maanen:

Der træder Solen frem med Prunk oc KONGE-foore
Strax falder Ydmyghed paa baade smaa oc stoore,
De Stierne-blink oc brask forblegned svobis ind
Til Kongen vender sig oc faar et andet Sind.
I hvert et Himmel-Tegn hand Fribed har at lobe,
Hand kiører frydig frem oc bruger flux sin Svobe,
Trotz nogen siger ney, oc hindrer hánt en Food,
Ey Skorpionen self tør Stærten vende meod!
Saa mangt et Raade-blus oc Himmel-gunstig Dye
Hand pleyer til sit Folk i midler tiid at bye,
Hans Majestætisk Bryst er Sirkelfuldt af Magt,
I hver en Straale er en Krafftig virkning lagt.
Hand øfer Lius oc Lyst paa alle Stierne-flokke,
Hand bukker offte sig til Jordens vaade Sokke,
Oc stikker (stikker?) Ovegnings Krafft i hendis kolde Bryst,
Naar Vinter-Voldsmand hár forkrenked hend' oc krysst.
I Luften giør han reent, naar Storm oc stridig Vinde
Opsværmer mægtelig med Skyer graa oc blinde,
Hand giør sig mellem-Mand oc lader Verden see
At ingen maa see suurt naar hand vil ene lee.
I Havets dybe Vom hand tiit sin Spiir nedstikker,
Oc udi Fiske-sal en Skaale næt opdrikker,
Saa lofftis Safften op om Thronens gyldne Ring
Oc øsis siden ud til alle tørstig Ting.

Kort sagt: Ihvor Hand er, da er Hand selff en Herre
Udi sit Regiment, oc intet dog dißværre,
At hand i alle Ting hår rigtig Øy' oc Agt,
Ja priiselig oc vel kand bruge Herrens Magt.
Oc naar hans Throne-gang mod Afften monne helde
Oc hand skal skiule lit sin Himmel-giffne Velde,
Strax træder i hans Sted hans deylig DRONNING frem
Med allehonde pragt paa Himlens vide hiem.
Ey mindre Lydighed end før er da paa færde,
Hver Stierne pynter sig og skynder at omgærde
Med glæde MAANENS Stoel, oc hvor dend gieste vil
Da byder hver sin Tro oc trygge Tiennist til.
Lad Aske-farved Sky paa hendis Ansigt ride,
Lad Storm oc store Veyr kun hefftig om sig slide,
Adstadig oc saa jefnt dend sig dog giennemskiær,
Oc faar sin Ville frem, end naar dend spædist er.
I hendis Herredom er naade, Roe oc Hvile,
Hun tør ad uroe self vel haanlig lee oc smile,
Hun alle Chreatur fra Arbeyd løser af,
Hun er de mattis Lif oc Rette støde-Staf.
Hun vandrer mangen Nat oc hører Verden brumle,
Oc hvordan Mennisken i Mørk oc Daarskab tumle,
Hun seer vel mangen gang et gifftig Stierne-skudd,
Dog hende giør det ey det allermindste brudd.
Hun holder alt sit Hoff oc Friheds Regimente
I Rigtighed oc Gang, til Himlen selff vil hente,
Sin anden bedre frem, at tage Spiir i Haand
Med lige Himmel-Ræt oc søde friheds Baand.
Saa gaar det Aar til Aar, oc ingen Skiffte kiendis
I det Regierings Par, der under dem kun vendis
Det dødelige Kræ, som stiger op oc ned,
De ellers intet self af slet Foraudring veed.

Kingos verdslige Digte ere dels alvorlige, dels skjemtende; i de alvorlige ere Historie og Patriotisme det fremherskende; deres Fysiognomi kjende vi. I de skjemtende mangler Lune, den fine Ironi og alle deslige for hine stive

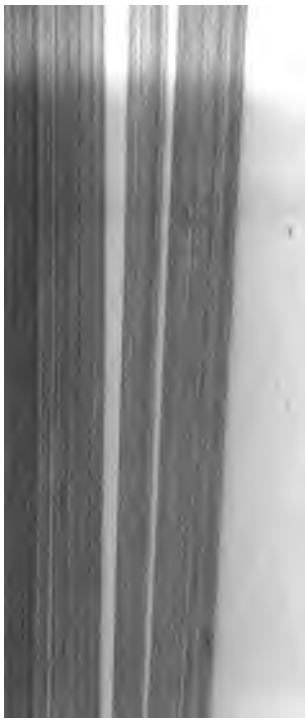

Og ej
Hvor ma
Som l
Er dog e
Naar l

Eller endnu bedre:

Der Frede
Udaf D
Og Bonde
Og var
Og hver ſi
Fra vrel
Og Lov i
For Ade

Carſten Atkes Afſked har
Forløber for vore ſenere

Mig tykkes,
Som ford
Med tuſinda

Thi ofte for der rejſer op
Og ſig mod Skyen holder
Den ælde-gamle Skove-Top,
Hvis Sindal-grønne Folder
Og Grene-Vært gjør ſlig en Pral
I Luftens nedrig Veje,
Som den var groet til Himmel-Sal
Og Stjerne-Loft at feje.
Der kan man ſee ſin Lyſt oppaa
Den danſke Djure-Konning,
Den kronet Hjort, i Duggen gaa
Med ſin betakket Dronning.
Der er den brikke-rumpet Raa,
Den kaade Buſke-Fojte;
Der ſeer man Lure-Mikkel gaa
Hos Rævisen ſin Tojte;
Der ſidder under Buſk og Læ
Den hjerte-kippet Hare,
Der ſeer man ned og op i Træ
De ſnare Egern fare.
Der hører man foruden Tal
Skov-Englene at ſjunge,
Som levend gjør den Love-Sal
Med himmel-ſtemmed Tunge.
I Buſken har Naturen ſat
Sit Apothek og Kjøkken,
Der grøder Jorden ſlig en Skat,
Den krydderige Frøken,
At hvor man ſeer, ſaa er der fyldt
I alle Rum og Gange,
Med Urte-Desmer ſinuk forgyldt
Oppaa de grønne Stange.
Vil man igjen af Skoven gaa
Som han ſig bjerge-bukker,
Og Ennemærket ned paa ſkraa
For Djure-have lukker;

Da ret paa Bjergets Midder-Hæld
Der seer man Karpen springe
Forinden kunstig Dæmnings Vold
Og Bjergets hule Bringe.
Naar Bjerget da sin sandig Fod
I Enge-Sletten støder
Og skjuler saa sin grundig Rod,
Da dejlig Tisse møder,
Og smiler ad sin gamle Ven
Med sin Christalle Læbe,
Og lar sin Solve-Side hen
Om Skoven hømyg svæbe;
Saa midt ud af hans klare Bryst
En liden Aare rinder,
Som gjør en Sø med største Lyst,
Der snart er cirkel-trinder (o. s. v.)

Og det er den samme Mand, der begynder Den sejlende Venus saaledes:

Bind op dit sorte Slør ved Solv-Dagskjærens Hoved,
Du sabel- (sobel-) brune Nat, nok har nu Verden sovet,
Frem, Morgenrøde, frem, og Purpur-Tæppet hæng,
Mens Solen den staar op fra din safraned Seng.

Som epigrammatisk Digter var Kingo meget frugtbar; man henvendte sig uden Tvivl ofte til ham, og var nøjsom. Han bevæger sig helst i Antitheser; Spidsen er gjerne noget stump, men undertiden rammer han dog fra det fjerne.

F. Ex. Opskrift paa et Anker, som i den heftige Storm var Kongens Frelse.

Gud holdt paa mig, og jeg holdt Christian den Femte,
Der en fortvilet Storm i Øster-Sø ham klemte;
To Rigers Liv og Død paa to Jern-Hager laa,
Jeg derfor ævig her skal til et Minde staa.

Paa en vis Herres Spørsmaal, hvortil Snustobak duede.

Min Ven, spør mig ej ad,
Hvortil den Hakke-Mad
Og Lugte-Stov mon dne;
Den er af vise Mænd
For Hjernen dygtig kjend,
Thi ofte har de Sme.

Ogsaa som lyrisk Visedigter vandt Kingo et udbredt Navn, især ved Chrysillis, du mit Verdens Guld, som man i sin Tid, siger Nyerup, gjerde fuldt saa meget af, som i vor Tid af Rungsteds Lykfalighed, og ved Hyrden til sin Hyrdinde, eller, som det ogsaa kaldes, Kingo til sin Frue.

Da ikke blot Visen, men ogsaa Stroferne ere lange, maa det være nok, at anføre en Strofe af den første; Hyrden har fundet sin Hyrdinde, Aftenen er henrunden og Natten falder paa:

Naar Stjerne-Tæppet da blev lagt
Og hver en Flod blev fuld
Af stjernestukket Guld,
Og Hyrden sine Faar saa sagt
I Aftensvalen drev
Og Spor i Duggen strev,
Du da med
Gik af Sted,
Faar-Flokken du talde tit,
Og besaae
Stor og Smaa.
Himmel-Fakkel blussed frit;
Stjerne-Rubinen klar
Skin i dit Mælke-Kar,
Og Perle-Duggen faldt
Paa Haar og alt.
Philax, den trofast Hund,
Opvarted al den Stund,
Hjorden forsynet blev,
Og Ulven drev.

Af Hyrden til ſin Hyrdinde meddeler jeg Begyndelſen og Slutningen, da der gives ſaa faa originale Digte af denne Slags, og vi her finde Kingo ſelv ſom Elſker:

Candida hviler i hjerte-kjær Gjemme,
Som Diamanten indſluttet i Guld;
Candida har i mit Hjerte ſin Hjemme,
Og ſom en Perle i Stoven fordult.
Veneris Søn,
Dejlig og ſkjøn,
Gjør det ſaaledes, min Tanke faar Bøn.

Sød er dog Skyggen for Manden paa Veje,
Ønſkelig Hvile for Storm under Træ;
Barnet i Vuggen har ſøvnes-ſød Leje,
Venſkab gjør Møje, men Brydſtet gjør Læ.
Vintræ med Stang
Gjør Drue-Fang.
Yndig og dejlig er Candidæ Gang.

See mig naar Vaaren taer ſommergrøn Trøje,
Luften afkaſter ſit iſegraa Skjørt,
Himlen med Skyer beſmykket til nøje,
Mulden med grønne Jordklæde iført,
Fuglen gaar hen,
Taer ſig en Ven,
Ene jeg, Candida, ſidder igjen.

Seer jeg til Floder og bølgeblaa Flammer,
Hver af Indbyggerne leger med ſin;
Seer jeg til Dyrenes løvklædte Kammer,
En tager denne, en anden taer hin.
Jeg ſeer vel til
Paa artig Spil,
Ak jeg i Buſken maa ligge dog ſtil.

(Saa kommer Candida ud af Elſkovens Telte.)

Klar som Demanten var Skjæret af Hje,
Hvid som Cristallen var dejligste Kind;
Sukkersød Tale mit Hjerte mon bøje,
Yndige Fagter betragter mit Sind.
Hjertekjær Gavn
I Vennefavn,
Udi mit Hjerte begraves dit Navn.

Thi paa din Tale er himmelsød Melske,
Midt paa din Læbe er Rose og Rips,
At du din Tjener af Hjertet vil elske,
Kan jeg vel skue af Brystets hvid Gips.
O Hjerte-Ms,
For dig at ds
Gjerne jeg vilde i salte-blaa Ss.

Himmel-blaa Hvelning har Stjerner ej flere,
End du har Dyder, min Dukke, min Raa;
Hvad vil din Tjener da mere begjære,
End dig at nyde og engang at faa?
Venus, snart kom,
Luk op din Bom,
Fly mig i Candidæ Hjerte lidt Rom.

Lad mig nu være din Tjener i Tanke,
Candida, ene mit kjæreste Maal,
Jeg igjen venlig vil Stoven opsanke
Efter min Venniſtes raske Fod-Saal.
Kjæreste Del,
Elskelig Sjæl!
Yndigste Dukke, af Hjertet Far vel!

Kingos aandelige Sange, thi med dem maa naturligvis enhver Betragtning af hans Digtervirksomhed sluttes, ere dels enkelte Psalmer for Kirken, dels Psalmechkler, dels aandelige Sange for Huset. Om dem ere alle enige, at de

overgaa i Kraft og Højhed alt hvad der hidtil af denne Art Digtning var til i Modersmaalet. „De have et uforgjængeligt Liv i sig, fordi de ere fremgaaede af en stridende og troende Kristens virkelige Liv." „Kingo skabte en ejendommelig Kirkemesskabe, der med alle sine svage Sider ikke blot vil ihukommes, men glæde og opbive dansk Kristne, naar Klopstocks Skolemesskabe har været længe glemt hos de Tyske." „De fjorten Hverdags-Materier, hvor Himlen og Jorden, Kirken og Kongeborgen med samt det lille venlige Skovhus spejle sig i Indsøen uden anden Forskjel, end den mattere eller stærkere Belysning af Morgen- og Aften-Røden, maa være nok til at gjøre en Skjald udødelig."

„Mægtig, dyb jeg hører runge,
Gamle Barde! i din Sang
Kirkeklokkens Malmertunge,
Nordens Davidsharpeklang."

„Hør, hvor sødt dog Kingo leger! —
Naar hans Harpeslag dig kvæger,
Naar sig løsne Stovets Baand,
Naar du rejser højt af By
Paa den klare Tonesky,
Tænk da paa, hvor mange Sjæle,
Som nu for Guds Throne knæle,
Kvægedes saa mangen Gang
Ved den samme Harpeklang!"

Naar man læser Kingos Fortaler, mærker man strax, at der ogsaa her er en himmelvid Forskjel fra de andres Prosa. Han sætter sine Ord paa en egen Maade, og springer pludselig ind i et Billede, hvor ingen venter noget, og hans Ord ere ikke fremmede, men danske. Han vilde ogsaa som Prosaiker kunne have fremkaldt en stor Forbedring, maaskee

endog have ſtandſet det ellers uſtandſelige Indbrud af Franſken, hvis han havde virket paa denne Maade. „Denne Prædikeſtol, dette Tempel, denne Skole, ſiger Deichman, kan bære Vidne, at han talede vel. Hans Hjerte var fuldt af Tro, hans Ord fuldt af Kraft.“ Men det levende Ord er ſom Vinden; naar det har ſat Sindet i Bevægelſe, har oplivet Aaſynet og grebet Hjertet, ſaa er det allerede langt borte. Selv om hundrede høre det, tuſende ſkulle fornemme og bevare det, før det kan gjennemtrænge et Folk. Vi ſee derfor i Literaturen ingen Virkning af hans Veltalenhed. Det eneſte proſaiſke Skrift af Kingo er hans Ligtale over Jakob Birkerod; man gjenkjender ham deri, i de hyppige og ſtærke Billeder, der ikke ere bange for at gaa ned i de dybe Toner; men Formen er uheldig. Ligtalernes Tid nærmede ſig ſin Ende; og Vejen til det nye Aarhundredes Kultur gik ikke igjennem Kirken.

Pontoppid. Annal 4, 110. 615. Nova literar. maris Balthici, 1704, S. 220. (Det hedder her, at Kingo først gik i Skole i Aalborg, en Fejltagelſe, der formodentlig er fremkommen deraf, at Rektoren i Slangerup hed Aalborg.) Deichmans Ligtale over Kingo. Odenſe 1704. fol. med Kingos Portræt. Fortalen og Levnetsløbet S. 70. D. Atl. 2, 422. Blochs Fynſke Gejſtl. 1, 151. Farſtrup og Axelſens Dagbog, S. 243. D. Digtek. Hiſt. 3, 170. (hvor Fødſelsaaret 1643 er en Trykfejl). D. Pſalmed. Forf. 1, 55. Kingos Levnet af Provſt A. C. L. Heiberg. Odenſe 1852. Bircherods Dagbøger ved Molbech (ſee Regiſteret). Wedel-Simonſens Saml. til Elvedgaards Hiſt. 2, 23 (Birgitte Balslev). 3, 53 (Degnen Hans Kingo, jf. Heiberg, S. 219). Jakob Bircherods Familieefterretninger i Kallſke Haandſkr. Nr. 130. fol., efter Meddelelſe af Prof. Kall-Rasmusſen, jf. Heiberg, S. 217. Om Tabet af Kingos Portræt, ſom fandtes i Odenſe Gymnaſium, Henrichſen, Bidrag til Odenſe Cathedralſkoles Hiſt. Program 1846, S. 43. Odin Wolff ſiger i Jakob Vorms Levnet, at Kingo ved ſit første Giftermaal blev beſvogret med Griffenfeld; derom vides intet. J. E.

Schlegels Der Fremde, Nr. 38—39. E. G. Vieth's Udgave af Kingos Aanderige Morgen- og Aftenpsalmer, med Brandts tyske og Roses latinske Overs. Sors 1768. Nodeformat. Kingos Aandelige Sjunge-Chor. Kbh. 1785. P. A. Fenger's Udgave af Kingos Psalmer og aandelige Sange, 1827, med Kingos Portrat og Vaaben, samt Grundtvigs Anmældelse i Theologist Maanedskrift, April 1828, og Anmældelsen i Maanedsskrift for Literatur, 1, 19, hvor det platte i Sproget fremhæves. M. Hammerich og G. Rode, Kingos Aandelige Sjunge-Chor. 1856. Om Kingos Digt til Rostgaards Bryllup. Dän. Bibl. 6, 538. Grundtvig, Roskilde-Riim, 1814, S. 143. 146. Ingemann, Ved Thomas Kingos Grav, i Krossings Fylla, 1821. Om Kingo som Psalmedigter: Rudelbach om Psalmeliteraturen, S. 322—329.

Der er tilstrækkelig sørget for Udgaver af Kingos aandelige Digte, medens man mosjommelig maa opsøge de verdslige, dels i Originaludgaver (tildels, som Sørbygaards Klokkelag, trykte i dette Aar), som ere store Sjeldenheder, dels i forældede Samlinger, der stundum ere næsten ulæselige, dels i Haandskrifter; og dog ere disse Digte ikke blot vigtige Bidrag til vor Poesis, men ogsaa til vort Sprogs Historie. (Man finder f. Ex. hos ham at kunde om, der tjener til at oplyse Grimnismaals þýtr Þund, Floden der omgiver Valhal.) En fuldstændig Udgave, i hvilken jeg helst tænker mig alt det forældede og smagløse Ydre, som kun forstyrrer Indtrykket, og ved enhver Digter er noget uvæsentligt og tilfældigt, kastet bort, men alt det poetiske og sproglige Indre bevaret, en fuldstændig Udgave af gamle Kingo er uden Tvivl noget af det første, som vi skylde vor Fortid, os selv og Efterslægten.

Af Kingos Chrysillis findes en Del Strofer i Nyerup og Rasmussens Udvalg, 2, 38. Thomas Kingo til sin Frue findes i Lyrdorphs Saml. 4 B. og i Thotiske Haandskr. Nr. 1528. 4. Chrysillis og en Del haandskrevne Vers, den sjelende Venus og flere trykte, paa Universitetsbibl. i Rostgaards Saml. Nr. 152. fol. jf. Heiberg, S. 165.

Om Arrebo eller Kingo er Forf. til Vægterversene (ikke blot de kjøbenhavnske, men de danske) er endnu ikke oplyst (Nyerup og Rasmussens Udvalg 1, 297).

Kingo har ikke skrevet Fortale til Samuel Ilds Overs. af Arndt's Sande Christendom, men, tilligemed Jens Birkerod, givet den sin Anbefaling eller Samtykke til Trykken, at Oversætteren har „hiulpet til at drage vor nesten i sidste Blus liggende Christendom af sin Aske, tage Skiællene fra vore Landmænds Øyen, Faareklæderne fra Ulvene, Nægrimen og Skabilkenhovedet fra Hyklere, som i en Sand Christen Kirke leve som usande Christne." (1682.)

Kingo omtales ogsaa af Engelstoft, Odense Sognehist. (Nyt Hist. Tidsskr. 6, 75. 87.)

Blandt dette Tidsrums verdslige Digtere er den mest ansete Anders Bording, der endog efter en temmelig almindelig Mening fordunklede alle de foregaaende. Hans Fader, Christen Bording, var Livlæge hos Prins Christian (den Femte), blev 1613 Stiftslæge i Ribe og var Ærkedegn i Kapitlet († 1640). Sønnen (f. i Ribe 1619) gik i Ribe Skole (1626—1637) og lagde sig ved Universitetet især efter den latinske Poesi. I et Par Aar var han Huslærer for nogle adelige Jomfruer paa Brusgaard i Jylland, og digtede for dem (1647) sin Julesang:

Ørnen med sine lette Vinger.

Derefter opholdt han sig hos sin Broder, Laurids Bording, der ogsaa var Digter, i Uldborg Præstegaard, og blev snart bekjendt formedelst sine latinske og danske Digte; 1653 tog han Magistergraden i Sorø; og hans Navnkundighed bevæg de Hr. Tage Thott til Eriksholm til at indbyde ham til sig. Her levede han med sin Ven, Mag. Vitus Bering, til Thotts Død (1658). Saa begav han sig til Kjøbenhavn, hvor han i Krigens Tid led Nød, og skuffet i sine Haab om en Ansættelse skrev sine Forhaabnings- og Forhalingsgriller; endelig blev han 1667 Lektor i Theologien i Ribe. Til dette Embede hørte Præstekaldet i Vester-Vedsted; men da han ingen Øvelse havde i at prædike, maatte han dertil holde en anden;

og blev snart kjed af sin Stilling. Da han gjerne var kommen til Kjøbenhavn, fik han Befaling af Frederik den Tredie at udgive den ældste danske politiske Tidende, Den danske Merkurius, som han af egen Tilbøjelighed og i Følge den gamle Regel, at Poesi gaar forud for Prosa, forfattede paa Vers. For dette Arbejde nød han indtil sin Død (1677) en Pension af Regjeringen. Han blev begravet i Nikolai Kirke.

Bordings talrige Digte bleve først samlede og udgivne efter hans Død af Frederik Rostgaard og Peder Terpager (Bordings Poetiske Skrifter, 1735. 4.) Den første Del indeholder Æredigte, Lykønskninger, Brudevers, Ligvers, Bindebreve, Epigrammer, Aandelige Sange, tildels Oversættelser af Davids Psalmer, og Verdslige Viser: Elskovssange, Drikkeviser, for en stor Del Oversættelser efter Opitz, Rist og Voigtländer. Det er en broget Blanding; thi Udgiverne, bemærker Gram, vilde ikke tillade at gjøre et delectum af hans Poesier, men vilde have optaget Ribbel og Krat, saavel hvad han skrev over en Kok og en Portner og til en Fruerpige, for at faa hende med sig i Gyldenlund (Charlottenlund), som hvad han med Flid og Betænkning frembar til store Herrer; disse gode Mænd faa derfor tage paa deres Kappe hvad Bording derved taber udaf sin ellers velfortjente Estime. Den anden Del indeholder Danske Merkurius, rimede Relationer om hvad der var skeet hver Maaned fra 1666 til 1677. Skjønbt der i denne rimede Tidende findes enkelte artige Steder og Tidsskildringer, skulde man tro, at Bording ikke kunde have skrevet den, hvis han virkelig var Digter; men den Letheb, hvormed han rimede, fortryllede alle, og han blev anseet for den første og bedste. I ham var Maalet naaet, og man ventede saa godt som aldrig at see hans Mage. Terpager hædredes formedelst Udgaven af Bording:

Restituens orbi primum, quæ sparserat olim
Carmina Bordingius nulli cessurus Homero.

Vilhelm Helt ſtiller ham ligeledes ved Siden af Homer; begge kunde ſlumre:

Jeg ved dog meget vel, Homerus ſelv kan ſlumre;
Vor danſke Bording med kan undertiden bumre.

Fred. Roſtgaard taler om „den ſtore danſke Poet Andreas Bording, hvis Lige Danmark aldrig ſaae for hans Tid, og vel næppeligen ſkal faa at ſee efter hannem," og tilføjer: „Jeg haver iblandt mine ſkrevne Bøger adſkillige af den ſalig Mands Vers, ſkreven med hans egen Haand, ſom paa mangfoldige Steder ere ſaa tit forandrede, at ingen ſkulde tro det, om han ikke ſelv ſaae det, at ſaadan en ſtor Mand ſkulde have haft ſaa megen Umage, førend hans Vers kom i de rette Klæder." Neenberg udhæver hans Færdighed:

Sig, gode Bording, ſig mig dog,
Hvo lærte dig at ſkrive?
At ſpænde hvert et Ord i Aag
Til Rim det kunde blive?
Naar jeg dig ſeer ſaa meſterlig
Din Digt at ſammenbinde,
Jeg ſlutte maa, at Rimet dig
Vil ret med Forſæt finde.
Det dig ſaa let fra Pennen gaar,
Du digter ej ſaa fage,
Dig jo et Ord tilrede ſtaar
Og tage vil ſin Mage.

Selv Holberg

ſeer en Hoben Troſt i Brandtes Viſer,
Et Blad i Bordings Vers mod alle dem han priſer.

Gram ophøjer ham endelig over alle andre Poeter, fordi han 1) var lærd og vidſte ſine studia humaniora og poëtas

antiquos til Punkt og Prikke; og fordi han 2) havde mere copiam lingvæ vocum et phrasium lingvæ Danicæ end de andre. Dog er det ikke alene Tungemaal og Ord, ikke heller blotte Rim, hvoraf en Poet skal dømmes, men fornemmelig Vidskab, vel og artigen at indrette enhver Slags Digt, at sætte den i sin rette Form, efter Naturens og Kunstens Regler, til at gjøre den behørige Virkning paa Folks Hjerter. Af den Grund holder han Bording for den første danske Digter, da Arboes herlige Værk om Skabelsen, skjøndt ogsaa han forstod sit Haandværk tilgavns, især i hans sidste Aar, ikke blev ret udpoleret af Autors sidste Haand, og først kom for Lyset 1661, da Bording allerede var paa sit fejreste.

Denne Digterhæder synder bethdelig ind, naar man af Digteren kræver mere end lette Vers, nogen Begejstring og Vid. Da lider Bording under alle sin Tids Mangler. Han formaar sjelden selv at undfange den poetiske Tanke, og er derfor heldigst, naar den er ham givet; og selv da falder Rimene ham saa lette, fordi han bruger mange Ord til at sige et og det samme. Derved blive hans gudelige Digte trivielle F. Ex. i Julesangen:

Eja, kommer og beskuer,
Kommer, Børn og gamle Mænd,
Kommer, Kvinder og Jomfruer,
Seer det Barn, Gud har os sendt!
Seer hvad Nyt Gud her paa Jorden
Skabte mod Naturens Orden,
At en Jomfru Moder var
Og blev dog en Jomfru klar.

Digter Sang og skjønne Viser,
Dette Barn til Fryd og Ro,
Og med Simeon beviser
Eder i hans Fødsel fro!

Favner, klapper, kysser, dysser,
Bugger, laller, kysser, tysser,
Sjunger, at det lille Nor
Faar sin Sovn og lidet ror.

Heller ikke kan jeg finde, som Gram mener, at hans Poesi vinder ved at være til eller om store Herrer. Uden Dybde løfter han sin Følelse op i Hyperboler; som naar han forlanger hele Bæltet til Graaden over Joachim Gersdorfs Død:

Hold stille med dit salte Vand,
O stride Bælt, hold stille!
Du tørst ej søge fremmed Strand,
Dig bruge vi selv ville.
Saa mangen Flod til Havet du
Ret aldrig kan udrede,
Os jo behøves flere nu
Til modelig at græde.

Dersom Manden, siger J. E. Schlegel, altid regner saa rigelig hvad han behøver, hele Bæltet til Taarer, saa vil han vel derved lade Arvingerne forstaa, at han til at skrive Ligverset har brugt for nogle Tusende Daler Blæk; og han ønsker med Rette, at Bording mere havde bekymret sig om Menneskenes Gemytter, end om deres Fødsels- og Dødsdage. Blandt hans skjemtsomme Digte har man anseet Forhaabnings- og Forhalings-Griller for det bedste; men ogsaa deri er det kun enkelte Steder, som vi nu kunne finde noget Fynd i, som:

Vil nogen Kræmmer borge mig
Grøft Klæde til en Hue,
For jeg berømmes højelig
Af ædel Mand og Frue?

Nej, Dandsen ej med røde Sko
Alene kan udføres,
Der hører andet til end Ho,
Naar Plogen ret skal kjøres;

eller Slutningen af Studenters Rentekammer:

Om jeg kun tre Ting nu kan naa,
Da faar jeg Glædsens Tone:
Begyndelsen dertil er Kaa,
Det er Kald, Kjortel, Kone.

I sine Viser overgaar han i det mindste ikke Terkelsen. Der er saaledes næppe mere end to Ting, der nu ville give Bording noget Værd. Det ene er hans Kjærlighed til Modersmaalet og den Vinding, det kan høste af hans Skrifter; han elskede det og ivrede for dets Renhed:

Jeg skal anvende Flid og Kunst,
Mit Fædern'maal at ære,
At det saa vidt, som jeg formaar,
Udbredes skal og fremmes,
Og ej, som nu i mange Aar
Er skeet, udyrket glemmes.
Lad være man det ei kan saa
Som Tysk og Hollandsk bryde,
Det dog sin artig Held kan faa
Og vel saa artig lyde.
En sællandsk Gaas med Flugten sin
Sig jo saa højt kan svinge
Som en af Amstel eller Rhin;
Vort Maal er ej saa ringe.
En Dansk er ej saa dum og slet,
Har ej saa tyk en Tunge,
Han jo paa sin Maneer saa let
Som andre Folk kan sjunge. —

Det er, o danske Mand, ukvems
Dig fremmed Ord at laane
Fra Tybren, Seine, Rhin og Tems,
Og saa dit Sprog forhaane.
En glatter Stjern og dejlig Hud
Nok af sig selv beprydes,
Men sminkes den for meget ud,
Da rynkes den og lydes.
Vor Modersmaal, saa fremt du dig
Deri ret gjorde mægtig,
Af sin Natur er jo for sig
Saa liflig, rig og prægtig,
At ingen dertil betle tør
Udlændisk Glands og Smykke,
Som hende saa vanheldig gjør,
At hun ej tør opdykke.

Det andet er hans Lethed. Medens de andre slide sig og Sproget fordærvet, for at finde paa Rim og at faa Ordene til at hænge sammen, rimer han som om det var hans Natur. Dette Fremskridt maatte jo ogsaa engang gjøres, at det kunde staa som et afgjørende Bevis paa Sprogets Kræfter. Det havde man ikke vidst eller følt saa levende før; alting var gaaet trægt og tungt.

Bordings Død blev et stort Tab for den danske Merkurius. Den skulde fortsættes, og det blev overdraget Hofpoeten, den forhen nævnte Ahasv. Bartholin (en Præstesøn fra Højby i Odsherred); men han skilte sig saa slet derved, at Merkurius, som Sorterup siger, faldt i Skarnet og forsvandt.

D. Digtek. Hist. 3, 49. 109. D. Psalmedigtn. Forf. 1, 47. Bordings Levnet af Peder Terpager foran hans Poetiske Skrifter. Peder Vinstrups Ligtale over Tage Thott. 1666. 4. Odin Wolff i Morgenposten 1792, Nr. 51. Thorup, Bidrag til Kundskab om Mænd, som ere udgangne fra Ribe Cathedralskole. Ribe 1824.

S. 9. (han anfører som Bordings Fødselsdag den 21 Januar, de andre have Februar). Arrebo og Bording i Molbechs Hist. biograph. Saml. 3 H. S. 357. Brevers til Terpager foran Ripæ Cimbricæ. Helts Poetiske Skrifter, S. 186. Reenberg i sit Digt Forsamling paa Parnas. Fr. Rostgaard i Smaa Erindringsposter om danske Vers, Minerva, Juli 1790. Grams Brev til Grev Christian Rantzau i O. Wolffs Journal 1810, S. 204. jf. J. Moller, Mnemosyne 4, 153. J. E. Schlegel, Der Fremde, Nr. 38. Rahbek, D. Tilskuer, 1 Aarg. 2. B. 1791, Nr. 54. Bordings Scutum Gynæcosophiæ eller Lærde Kvinders Forsvar (Poet. Skr. 1, 1) kan sammenlignes med Holbergs over samme Emne. Særskilt udkom Den Cimbriske Nordens Taare. 1670. Kbh. fol. I Wielands Samling, 5. B. tillægges Bording Studenternes meget Ondt og sildig Godt; men Forfatteren maa have været en Fynbo, da han synger:

Thi jeg mig havde ædet sat (mæt)
Af Sællands Pandekage;
Min Attraa var til Fynske Grød,
Didhen jeg mig strax listed,
Thi Fødejorden er dog sød,
Naar alting ud er fristet.

Den Ordsamling, som Gram har meddelt i Bordings Poet. Skr., tjener dels til at oplyse, hvilke gamle Ord man paa Grams Tid ansaae for saa forældede, at de behøvede Forklaring; som Adelhob, Ædeling, brad, deden og heden, deert (digert), diærf, Forhverf (Erhværv), Glam, Herreskjold, hvinsur, Jamling, Kæde, Kolf, Leding, Mude, Styld, Time og at times, vaabendjærf, Vedermod, Ukvemsord; man seer deraf, at Sprogskatte ogsaa en Tid lang kunne ligge skjulte og derpaa atter komme for Dagens Lys, thi i det mindste en Del af disse Ord ere nu almindelig bekjendte; dels findes deri adskillige Ord eller Ordformer, der nu ere forsvundne; som at kyde (Landstads Norske Folkeviser 2, 177: at kyte, oldnord. kýta, kives, Thelem. skryde, prale), kykker (lig kvik, hvoraf Kvigsølv, Kvegsand), at skarve eller skærve (flikke, bøde; Peder Syvs Ordsprog: skærfue der det brast, øge der det slap) o. fl.

18. Den dramatiſke Poeſi. Dramaets Overgang fra Latinen til Modersmaalet, fra gejſtligt til verdsligt. Hans Chriſtenſen Sthen. Peder Jenſen Hegelund. Hieronimus Juſtenſen Ranch. Peder Thygerſen. Hans Thomſen Stege. Anders Kjeldſen Thybo. Jens Kjeldſen. Erik Pontoppidan. Mogens Skeel. Jens Chriſtenſen Lønborg.

Den dramatiſke Poeſi, ſom Poeſiens Fuldendelſe, ſom Poeſien i Forbindelſe med Kunſten, kræver en bethydelig Kulturudvikling, og er derfor ligeſom en Gradeſtok for et Folks Dannelſe. Enhver ſtor dramatiſk Digter er paa een Gang et Produkt af ſit Folk og af Menneſkeheden; Nationaliteten er i ham udødelig; han foreviger ſit Land og ſit Folk. Af Shakeſpeare ſeer man allerede, at England er og maatte blive den oprindelige Grundkilde til hele den ny europæiſke Kultur; han kunde ikke blive til uden i dette Land, og i det Land, hvor han blev til, maatte fødes Mænd, der i filoſofiſk-videnſkabelig Retning gave Europa ſin Udvikling.

Hvor fattige ere ikke vi, og hvor langt tilbage ere ikke de Folk der omgive os! Tyſkland opdrog os i vor Børnelærdom; Frankerig og Italien lærte os Muſik og Sang og Dands; men om tragiſk Idee og om komiſk Vid havde vi endnu ingen Anelſe. Vor Dramatiks Karakteriſtik for denne Tid er kort: naar den vilde være rørende, blev den komiſk; naar den vilde være komiſk, blev den grov. Imidlertid gjorde vi dog visſe Fremſkridt. For at faa en Overſigt over dem kan man betragte Skuespillet, dels med Henſyn til de Steder, hvor det opførtes: i Skolerne, ved Hoffet og for menig Mand; dels med Henſyn til Stoffet og dets Behandling: Overgangen fra det gejſtlige Skuespil til det verdslige, og Overgangen fra Latinen til Modersmalet. Forfatterne og deres Forſøg ere allerede af flittige Samlere,

Vandal, Nyerup, Rahbek, Jacobſen, Overſkou, ſaa udførlig behandlede, at vi ogſaa her kunne indſtrænke os til en kort Udſigt.

At der i de lærde Skoler og ved Univerſitetet opførtes Skueſpil til Øvelſe, have vi allerede ſeet i forrige Tidsrum; de vare paa Latin (at nogle af dem, der da opførtes, vare paa Danſk, er kun en løs Mening). Det varede ved, og man begyndte at opføre danſke. De Vidnesbyrd, der haves derom, ere følgende: I Fundatſen for Kommunitetet forordnes, at Eleemosynarii ſtrax, naar nogen af Terentii fabulæ er udlæſt, ſkulle den publice agere efter Theologorum og Rectoris Villie og Befaling. Thura fortæller, at Frederik den Anden 1574 med ſin Søn Chriſtian var i Viborg, hvor Diſciplene ſpillede Suſanna for ham, og Kongen gav derfor Skolen 30 Læſter Korn. Den Suſanna, der blev opført, var Betuleji latinſke. Hvor meget man, i det mindſte i nogle Skoler, lagde Vind paa disſe Øvelſer, ſees af Skolelovene, f. E Viborgs fra 1575, hvori det paalægges alle, ikke blot at hjælpe til med Opførelſen af Theatret, men ogſaa at ſpille med: Inter exercitia non postremum locum actio fabularum latinarum obtinet, quæ qvando exhibendæ sunt, omnes commensales non solum ad theatri exstructionem, sed et fabularum actionem sub mulcta semidenarii adsint. Naturligvis, thi det var en Sprogøvelſe, hvori alle maatte deltage. Men at man nu ogſaa, til liden Glæde for i det mindſte nogle af Rektorerne, havde begyndt at opføre danſke Skueſpil i Skolerne, ſees af Kjøbenhavns Skolelove fra 1573, hvori Rektor forbyder dem: omnes licitationes et mercationes, exhibitiones fabularum, præsertim Danicarum. Naar man har begyndt dermed ere vi ikke i Stand til at angive. Den tidligſte Angivelſe er 1565; derpaa har Lyſten til Skueſpil iſær

tiltaget efter Freden med Sverrig 1571, hvilket Hegelund antyder i Prologen til sin danske Susanna:

Vi have holdt stille udi lang Tid
Med Leg og Lyst,
Og haft derimod noget andet til Id
Og været tyst.
Nu takke vi først dig, evige Gud (etc.)

og da Hegelund 1576 med dette Skuespil havde givet et saa godt Exempel, blev det uden Tvivl efterlignet hist og her, hyppigere end vi nu vide. Overgangen var nu fuldendt; Skolediſciplene ſpillede ikke mere for at øve ſig i Latinen, men for at more alle.

Skuespillene til Hove begyndte ogſaa paa Latin, og de Spillende vare Professorer og Studenter; 1577 opførte de ved en Prinſes Fødſel Goliaths Fald og Den kyſte Suſannas opdagede Uſkyldighed. Siden holdt man, ſom under Chriſtian den Fjerde, ſtore Optoge, hvori Kongen, Fyrſter og Adelige deltoge, men de vare vel ſtumme. Eller man ſpillede Wirthſchaft, hvori Kongen og Dronningen foreſtillede Vært og Værtinde, medens alle Gjæſterne vare Fremmede fra alle Verdens og maaſkee Fantaſiens Kanter. Eller man opførte ved ſelve Hoffet Operaer og Operetter; indtil Chriſtian den Femte paa Amalienborg indrettede det Operahus, der 1689 brændte ved Opførelſen af Peter Anton Burchards Der vereinigte Götterſtreit. Disſe Skuespil have for os kun liden Intereſſe, thi Modersmaalet, naar det kom med, var heri Stifbarn. Blandt Hofdigterne bemærke vi dog Hans Laurenberg, der i det mindſte to Gange (1635 og 1655) digtede tyſke Hofſkuespil, hvoraf det ene var die Geſchichte Arions. Her ere vi da komne aldeles ud baade fra Kirke og Skole og over i den fantaſtiſke Mythe.

Ulige vigtigere vilde det være, hvis det kunde oplyſes,

hvilke fremmede Skuespiltrupper der tidligst vandrede ind i Landet, og spillede for Almuen, og hvilken Indflydelse de have haft til at fremkalde Efterligninger i Modersmaalet. De have været engelske, nederlandske og tyske. Omrejsende saakaldte engelske Skuespillere omtales ved 1600 i Tyskland, ved det saxiske Hof, i Prag, Berlin, Nürnberg. Paa det sidste Sted opførte de 1612 „schöne zum Theil unbekannte Comödien und Trauerspiele mit lieblicher Musik und allerlei wunderlichen wälschen Tänzen." Hos os er Helsingør den Kjøbstad, der, efter de Efterretninger der haves, tidligst blev besøgt af fremmede Trupper. Lysten til Skuespil maatte opstaa og næres i denne By, hvor saa mange Fremmede strømmede sammen. Da Orgelmesteren i Helsingør var død 1578, forskrev man fra Husum en anden, ved Navn Cajus Smediken, kaldet Cajus Organist, der i næste Aar 1579 agerede „en tyst Spil." Og 1585 legte de Engelske i Raadhusgaarden med et saa stærk Tilløb, at Folk rev Plankeværket ned („red det neder"). Denne af Jacobsen meddelte Efterretning oplyser, at der længe før Shakspeares Død maa have været en engelsk Skuespillertrup i Helsingør, og man turde maaskee falde paa, at dette kunde staa i Forbindelse med, at den engelske Digter just henlægger Scenen i Hamlet til denne By (Elsenor). Men desværre staar denne Efterretning ganske ene og afreden fra alle andre historiske Oplysninger. Tyske og nederlandske Trupper gjæstede Kjøbenhavn; allerede i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede søgte tyske Studenter om Konsistoriums Tilladelse til at opføre Skuespil (platttyske). De senere Trupper, der staa i nærmere Forbindelse med Skuespillet paa Holbergs Tid, skulle, forsaavidt de oplyse noget i Literaturen, omtales ved denne.

Endnu længe før de Engelske, efter hvad der vides,

legte i Helſingør, opførtes der i denne By danſke Skuespil. Hans Chriſtenſen Sthen opførte ſaadanne fra 1565 til 1574, ved Nytaar, Faſtelavn og Pinſe, med ſine Skolebørn, dels paa Raadhuſet, dels paa Kirkegaarden. Af hans Skuespil nævnes ingen; men Jacobſen har, ved at ſammenligne hans Læredigt, Lykkens Hjul, hvortil endnu kan føjes hans Udtryk i Ligtalen over Mette Ulfstand, bragt det til al den Vished, der om ſlige Ting kan haves, at han er Forfatter til Skuespillet Kortvending, der kun er til i Haandſkrift. Det hedder Kortt wendingh Super Illud Terentij Omnium rerum vicissitudo; og kaldtes ſaa efter Hovedperſonen, der, hver Gang en Perſon har talt, kommer og vender alting om, gjør den Rige fattig og omvendt. I Grunden er det dog ikke noget Skuespil med fremſkridende Handling, men en Slags moralſk Digt i Monologer. Dog er det aabenbart, at det var beſtemt til Opførelſe. Fortaleren ſiger nemlig:

I erlige Folck her ſamblede ere
Wille i nogen ſtundt tilſtede vere,
Oc giffue oſs lyde, och vere ſtille
Noget eventyr vij ether ſige ville:
Som well ſchall vere en vnderligh tingh
Huore verdtzens lob, hun løbber omkring.

Ved Enden af første Akt er der en Sang med Dands; Noder til den ſtaar bag i Bogen; efter anden Akt atter en glædelig Biſe. En af dem begynder med: Nu lader os danſe og kvæde. Der brugtes Koſtumer; efter at Kortvendig har forkyndt, at han nu vil forvende Perſonerne, hedder det: Hic mutant agentes suas vestes clam spectatoribus, sic ut comes recipiat vestes Equitis aurati, Canonicus scribæ, Monachus capellani, Sacrificus scholastici et sic de aliis juxta ordinem; og ſaa give ſig naturligvis de, der ere blevne ringere, hvorimod de hovere, hvis Kaar ere

blevne bedre. Krigsmanden taler Platthyſk. Kortvending holder en lang Tale til Tilhørerne; og saa siger Epilogus:

I gode folck i haffue nu hørtt
Paa thenne Leg ind ende,
At alltinng er omskifftbellig giørtt
Oc gud kanndt allting wende (etc.)

Hvo der vil gjennemlæse dette Digt, ikke for at gaa paa Jagt efter gamle danske Ord, men i den Tanke at faa en æsthetisk Nydelse, maa forud forsyne sig med en god Taalmodighed.

Om Søren Scriffuer veed man, at han oversatte Georg Rollenhagens Leg om Abrahams Liv og Levnet, men denne Oversættelse er ikke mere til. Og da denne Mand uden Tvivl er den samme som Søren Kjær, Paludanus, Borgemester i Kolding, saa har han ogsaa oversat Walters Nabal, som heller ikke findes. Den første, der giver os en Forestilling om den Tids dramatiske Kunst, er da den allerede flere Gange omtalte Peder Jensen Hegelund (f. den 9 Juni 1542 i Ribe, hvor hans Fader var Borgemester), en Jævnaldrende af Vedel, hvem han fulgte med til Universitetet 1561. Rektoren i Ribe Hans Thomæsen, der brugte ham som Hører i tre Aar, førend han kom til Universitetet, har uden Tvivl haft megen Indflydelse paa hans Dannelse. Han rejste udenlands, og opholdt sig i Leipzig paa samme Tid som Tyge Brahe; vendte derpaa, efter sin Velynder Niels Hemmingsens Anmodning tilbage til Kjøbenhavn, for med hans Søn at tiltræde en ny Udenlandsrejse i tre Aar. Han blev, ligesom Vedel, Magister i Wittenberg (1568). 1569 blev han Rektor ved Ribe Skole, og ved samme Tid som Vedel flyttede til Ribe, 1580 Lektor i Theologien og Sognepræst til Vester-Vedsted; 1588 blev han Sognepræst

til Domkirken og Provſt; 1595 Biſkop, og døde to Aar før Bedel (den 18 Februar 1614). Som Rektor blev han Skuespildigter; og opførte allerede 1572 danſke Skuespil. Den latinſke Suſanna af Xyſtus Betulejus eller Betulius (Sixtus Birch, Rektor i Augsburg), udkommen Augustæ Vindelicorum 1537, blev opført paa Kjøbenhavns Slot i Anledning af Dronningens Kirkegang efter Prins Chriſtian (den Fjerdes) Fødſel 1577 af Profeſſorer og Studenter; og Hendes „F. N. lod ſig den da vel befalde". Dette bevægede Hegelund til at tage den „for Hænder ubigjen paa ny Stavn at overſee og forbedre den", efterdi han forrige Aar havde ageret den i Ribe, og „gjorde den da, efter ſom hans ringe Forſtand og Tid kunde give ſig, paa danſke Rim". Han tilegnede Dronningen den i Auguſt 1577. Opførelſen i Ribe ſkete ved St. Hansdags Tider paa den Kirkegaard øſtenfor Domkirken kaldet Palladsjord, hvorefter disſe Foreſtillinger fik Navn af Palladslege, ved hvilke det undertiden gik noget broget til. Til ſin Overſættelſe føjede han et andet nyt (originalt) Digt: Calumnia seu Diabola personata, Bagtale eller Klafferi, ſom lønligen eller aabenbarlig udligger (udlægger), fører og forvender altingeſt til det værſte, nogerlunde udſtafferet efter hendes Art og Forſtyldning". Dette Tillæg, der næſten er af ligeſaa ſtort Omfang ſom Stykket, blev under Opførelſen indſkudt imellem 4 Akts 6 og 7 Scene, og indført for efter det tragiſke at ſætte lidt Liv igjen i Folk; men for ſin Vidtløftigheds Skyld er det i Bogen trykt bagved. Her er Calumnia ogſaa afbildet; hun fører beſtandig Ordet og hendes Beſkrivelſe er ikke ueffen. Stykket ſelv er i fem Akter. For at ſætte Tilſkuerne ind i Handlingen begynder det med en Prolog af Hegelund; derpaa komme alle Perſoner paa een Gang frem, med Prologus og Epilogus tilſammen 40, fordelte i flere Hobe; en

ung Dreng træder frem, fortæller paa Vers Indholdet, peger med en Stav paa hver Person, og forklarer hvad han forestiller. Saa gaa de alle ud igjen, og Stykket begynder. Det er ikke blot Oversættelse, men hist og her forandret efter Tidens Lejlighed. Skarpretteren f. Ex. taler Dansk, men hans Svend Tysk. Adskillige Udtryk minde om danske Ordsprog; her finder man ogsaa det bekjendte:

Der Dørren vaar luct, oc Liuset sluct,
Snart bleff hand glemt, der vde var luct.

Sproget er i det hele mærkværdig dansk. Sceneforandring har ikke fundet Sted; men Opførelsen var ikke uden Repræsentation. Man seer Kongen paa sin Throne, Daniel omringet af Folket, Susanne omgivet af sin Slægt. Derhos findes der Kor af Folket i saffiske Vers. Enkelte Steder vilde, naar de ikke vare saa brede, heller ikke være uden Skjønhed, f. Ex. det, hvor Susanne (Fol. 12) taler med sine Piger om Naturens Skjønhed. Der gjøres endog Forsøg paa at udtrykke Lidenskaben, men desværre falde de for os i det komiske. Oversætteren havde Tanken, men Sproget vilde ikke give den. Da Monologer jo skulle være Prøvestenen paa det ret tragiske, ville vi tage noget af Stykkets Begyndelse, hvor den ene af Susannes Elskere, en gammel Raadsherre, Sedechias Presbyter, er „vdi Haffuen" alene og „klager ved sig selff offuer sin wbequemme Gælne oc wtidige Kærlighed" til den dejlige Susanne. Slutningen af denne Monolog lyder saa:

Den skoniste Qvinde
I Huſit hiſſ inde,
Hun bæris mig saar,
Jhuort ieg gaar.
En Krig oc Aarlog i mit hierte,

Netter oc Dage,
Giør mig ſtor plage:
Æren oc Kærlighed met ſtor ſmerte
De ſlaa allarm,
Mig til ſtor harm.
Oc gøre tilhobe ſaa mangtit ſtød:
Men Æren hoſſ mig er moxen død.
Naar Æren meen den ſtaar vel faſt,
Kærlighed ſniger ſig ind met haſt,
Voldfører mig hen, lige ſom en Fange,
Gør mig (veed neppelig huorfaar) bange,
Den ene mig lader, den anden mig tager,
Der aff er ieg baade tynd oc mager:
Jeg brender, Jeg brender, O gode Lycke,
Naar ſkal ieg brat denne Ild vdſlycke?
Jeg vil: Jeg vil icke: Jeg vil ladet være:
Jeg kand icke, mod min hiertens Begære.
O mig gamle Geck oc Flane:
O du ſkone Suſanne, Suſane.

Der blev den Gang ſpillet tre Dage i Rad, ſaa Skueſpillerne maa have angrebet ſig; nemlig de tre Stykker: Jephtæ Løfte, Abrahams Liv og Levnet af Søren Skriver, og Suſanna, alle tre Overſættelſer. Det ſees ogſaa af Epilogen: Epilogus generalis trium dramatum, Beſlutning oc Endtale paa Try Lege, ſom bleffue Legte vdi Ribe, Anno 1576, hvori det hedder:

Wi haffue i try dage nu været Herrer,
Ja (ſandingen at ſige) vel eders Narrer.
Naar vi nu vort Regiment nedligge,
Haffue ſomme lidet, ſomme maa tigge.

Og af ſamme Epilog lærer man, at Byens Indvaanere have hjulpet til at forſyne Garderoben; thi ſtrax derpaa hedder det:

Dog liguel alle dem, ſom disſe dage,
Met vore Perſoner haffde wmage,
Dennem at vdklæde oc ſtaffære:
Vide wi ſynderlig Tack oc ære.

Der tillægges Hegelund endnu fem andre Skuespil, ligeledes over bibelske Emner (Abraham er maaskee det af Søren Skriver); de brændte med Resens Bibliothek 1728.

Flere Rektorer have i Tidens Løb med deres Skolediſciple opført Skuespil, hvoraf naturligvis ikke følger, at de have været dramatiske Forfattere. Iblandt dem nævnes Albert Hansen, Søn af Biskoppen Hans Albertsen, Rektor i Helsingør 1576—81; han agerede med sine Personer (Diſciple) en Historie 1580. Men den første originale danske Forfatter (thi Hegelunds Calumnia er dog kun et Mellemspil) er Hieronimus Juſtesen Rauch, Forfatteren til Fuglevisen. Af ham haves tre Stykker, hver i sin Art: Kong Salomons Hylding, Samsons Fængsel og Karrig Niding. Kong Salomons Hylding, en ny lystig og nyttig Komedie, blev forfattet i Anledning af Christian den Fjerdes Hylding i Viborg, og blev opført, i Kong Frederik den Andens, Dronningens, Rigsraadets og Adelens Nærværelse, paa Nytorvet, der før havde været en Kirkegaard, men nu var blevet brolagt, i Viborg den 15 Juni 1584, og udgivet 1585. Anledningen fortæller han selv i Tilegnelsen til Kongen: Paa den ene Side overvejede han denne herlige Historie, hvor frugtbare den er, og befandt, at den bød sig selv til en Comœdiedigt med sine Behøringe; paa den anden Side hørte han de glædelige Tidende om Hertug Christians Hylding, og tog sig da for at samle den, dermed at forære (hædre) Hans Naade og forlyste i denne hellige Bestilling. Og saa, efter Kansleren Niels Kaases og Superintendenten M. Peder Togersens Befaling, antvordede han den hen i

Skolen, at vor Skolemeſter, højlærde Mand, M. Peder Høg, den agere ſkulde. Det Bifald den vandt bevægede ham nu til at lade den komme Kongen ved Tryk tilhænde. I dette første originale Drama, ſom Forfatteren viſtnok har udarbejdet „met ſtor vmag oc hoffuit brecke", venter vel ingen Plan eller Karakterſkildring o. desl., men det er danſk og Forfatteren ynder danſke Benævnelſer. Blandt Perſonerne ere Abiſay, Kong Davids Sengejomfru, Kongens Børns Tuctemeſter, og Bebudere (Herolder). For at friſke lidt paa den kjedſommelige Handling, har han indført en Nar, der hedder Krage, hvis Spøg, efter vore Foreſtillinger, er plump, og der naturligvis heller ikke bryder ſig det mindſte om hvor Scenen er, men blandt andet ſiger:

Hin Viborg Skald begynder at prale.
Lop, Lop, Haſenkop! —
Herr' Iſegrim, Herre ruſte ſil,
Huad ſkal det vere for it ſpil.

Som Skueſpil er det ikke værdt at betragte videre. Intet er i ſig ſelv kjedeligere end at lade ſig fortælle Indholdet af et Skueſpil, ydermere naar det er ſaa hult ſom i dette; men der findes en hel Del, ſtundum underlige, gamle danſke Ord og adſkillige Ordſprog, ſaaſom:

Den kroger ſnart god krog ſkal bliffue. —
Naar tuenne hunde tager til ramſſ,
Vacker gaar fore, men ſnill løber gamſſ,

med den Randbemærkning: Vacker gaar for ſnille.

En ſmorder wogen gaar let aff ſted,
En villig hund er god i beed. —
Deſſ ſtiller vand, deſſ dyber grund,
Lader icke en huer ſtrax vide eders rund. —
Man pleir at ſige, ſom Mand er Klæd,
Saa er Mand oc antagen oc hæd,

med den Randbemærkning: hæd ſom klæd.

Naar koppen er aff, kand gaasen ey kecke. —
Knart i huer art, fæt i huer æt. —
Er det icke bedre i visse end i vente?
At haffue selff end læde oc sente?

I Adonias Fortvivlelse:

Hand slap mig af hesste, hand stack sig i skiul,
Saa sant saa hand en Bammende diul

og til Narren: Pack dig du æstlosse Krage vnge.

Endelig anvendes allerede her lyrisk Poesi, et „Engle oc Planeter Chor" i saffiste Vers (4 Akt 7 Scene), saa der har allerede den Gang rørt sig i ham hvad der brød ud i Samsons Fængsel, den første danske Opera, og det en tragist: En ynckelig Tragedie om den dræfflige stærcke krigshældt Samson. Der siges, at den skal være udkommen i Forfatterens levende Live 1599, men det vil nok kun sige, at han vilde have udgivet den. Werlauff har nemlig oplyst af Acta consist. Oktober 1598, at han da indsendte en Komedie (hvad den hed, nævnes ikke) med Begjering at den maatte approberes til Trykken, og Rektor lovede at see den igjennem; men der blev svaret ham, at Professorerne havde andet at bestille, end at læse Komedier. (De comedia M. Hieronimi respondendum, Professores occupatos aliis curis gravioribus). Efter hans Død blev den udgivet, men faldt just ikke i de bedste Hænder; den haves udgivet af Hans Skonning i Aarhus 1633. Den er i fem Akter. Af Prologen seer man, at der iblandt Tilskuerne var Adel: adel og uædel jeg her kan finde; at den blev opført af Skolen: dermed gjør I vor Skole en Ære; formodentlig ved Pinse, da: alting glæder sig mod Sommeren. Ogsaa i den findes nogle mærkelige Talemaader og Ordsprog, som

Dejglig oc smuck med blancken Stierne (Pande) —

Vi kunde ham gribe i Skiegens næst —
At han ej faar der af en døn —
For porten ſlaa vi ſtang og ſkraa. —
Der er Lyſte paa huer ſlags Skind.

Men ulige mærkeligere er den ved ſin æſthetiſke Form. Ligeſom den forrige er den ikke blot helt igjennem rimet, men kortere Vers afvexle med længere ſom i en italienſk Opera, og der indſkydes Sange og Viſer. I anden Akt anden Scene ſynger Abiabel med indvortes Glæde; i femte Scene canunt puellæ medens de binde Samſon; Viſen om Smeden: Vulkan og Venus har afvexlende Omkvæd:

Soff vel mit Hierte,
Soff uden Smerte. —
Soff nu mit Hierte,
Soff nu i Smerte;

og atter puellæ canunt inter ligandum, og det en tyſt Sang:

Venus du und dein kind
ſein alle beide blind (etc.)

Ligeſaa i tredie Akt, fjerde Scene: puellæ concinunt:

Ach Venus med din kraft (etc.)

Og endelig ſynges i Møllen flere Mølleviſer:

Den Møller ſætter de Sække i ring (etc.)
Lykken maa lignes ved Hiul oc Quærn (etc.)
Kor om, kor om
Til Sækken er tom (etc.)

Narren Krage muntrer ogſaa her Tilhørerne. Da Samſon har aabenbaret Dalila, at hans Styrke ligger i hans Haar, og ender med

Nu hænger mit liv paa tungen din,

ſiger Krage:

Det hænger paa en ſtrøbelig Krog
Den Skøge var den Herre for klog.
Samſon du var en Herre kiæk,
Nu er du ligeſom jeg en Gæk.
Skulde jeg være ene i denne Rey,
Daß kann nicht ſein, unſern ſint drey.

I disſe Stykker ſtal Rasch ſelv have ſpillet med og overtaget Narrens Rolle ſom den vanſkeligſte; i det førſte til megen Moro for Prinſen. Det mærkeligſte Stykke af denne Forfatter er endelig Karrig Niding, efter et laant Æmne, men med folkelig Behandling, den førſte danſke Folkekomedie i den lavere komiſke Smag. Den ældſte nu bekjendte Udgave er fra 1709, men den ſkal allerede være udkommen i Aarhus 1633, og blev oftere trykt „i dette Aar".

Med denne Forfatter, der forſøgte ſig ſom tragiſk, lyriſk og komiſk Skueſpildigter, og i ſin Tid maa have beſiddet en ſtor Navnkundighed, ſee vi da denne Digtearts Fuldendelſe i det ſextende Aarhundrede. Næppe friſtes man til, med Rahbek, i disſe Digtere at ſee den bedre Smags Morgenrøde, der under Chriſtian den Fjerdes ſidſte Regjeringsaar og end mere under Frederik den Trebie blev formørket af Uvejrsſkyer. Snarere maa man ſande hvad han paa et andet Sted udtaler, at Forfatterne næſten ſamtlige vare Mænd, ſom ikke alene Ariſtoteles' Poetik, men ogſaa Grækenlands og Latiums herligſte Mønſtre, endog, om man ſaa maa ſige, ex officio vare nøje bekjendte; Mænd, der tildels med ualmindelig Aand forenede ualmindelig Erudition; men med al deres Kundſkab til og deres Højagtelſe for de Gamles Meſterværker vare dog de Tyſkes Faſtnachtsſpiele og Skolebramaer det Mønſter de havde for Øje. Deres klaſſiſke Dannelſe havde de lært ſom en Lektie, men den

var ikke gaaet ind i deres Sind. Af deres Stykker lære vi, hvilke Skolemestere de maa have været og hvilken Slægt de sendte ud i Verden. Kun igjennem den religiøse Følelses Opvækkelse kunde dansk Poesi bane sig Vej og bevares. Aldrig havde dramatisk Poesi sit Hjem i Norden. Det gamle Norden kjendte den ikke. Kun Sydens Varme kunde udklække den.

Man skulde tro, at de gamle klassiske Mønstre maatte have indbudet disse Mænd til Oversættelse og Efterligning; men deraf findes kun faa Spor. En haandskreven Oversættelse af Terentses Eunuchus paa danske Vers omtrent fra 1600 brændte i Slotsbranden med det Vandalske Bibliothek.

Der spores ingen kjendelig Fremgang i det næste Aarhundrede; man vedblev at oversætte, og de faa danske Originaler ligne de foregaaende. Peder Thøgersen (1608 Præst til St. Mortens Kirke i Randers, † 1634) lod, medens han var Rektor, Komedier opføre af Disciplene 1607; han kalder sig ludimoderator, og der opførtes i Maj Komedier tre Dage efter hinanden. Det er ikke usandsynligt, at man har benyttet ældre danske Stykker, som Nabal. I en Samling af flere Skuespil tillægges ham Comedia de mundo et paupere eller Verden og den Fattige, der antages for original, men er plat og plump. En Bonde deri og hans Kone har man sammenlignet med Jæppe paa Bjerget. Jørgen Jensen, Medtjener, uværdig, i Guds Ord i Faaborg, skrev 1607 en Komedie, Kong Salomons Dom, der blev opført af Odense Skoles Disciple ved Hertug Christians Hylding 1610. Mere vides ikke derom. Hans Thomsen Stege, Præst til Fanefjord paa Møn, behandlede et klassisk Æmne, og det synes virkelig, at han benyttede de gamle historiske Efterretninger til deraf at skabe — en dansk Tragedie. I saa Fald er hans Tragedie Cleopatra, der udkom 1609, et mærkværdigt Stykke Arbejde, en Tragedie

med romantiske Sange, netop som nu; og det er vel værdt at see, hvorledes han bærer sig ad med at skildre Kjærlighed, Sorg og Vellyst:

I første Akt, niende Scene, synger Cleopatra ved Gjæstebudet en Vise:

En Hiort saa ieg fast springe,
Saa høyt paa grønnen Vold,
Sorgen kund' ham ey tuinge,
Thi hand vaar frist oc bold (etc.)

Da hun har endt sin Vise, siger Antonius:

Potz felten, ey aff først' Ansict
Skal nogen forstaa denne Dict.
Thi maa den hen i taaget fare,
Vort Giestebud wi tage vare.
Cleopatra i maa forstaa,
At ieg en god Rus haffuer paa.

I tredie Akt, syvende Scene, siger Antonius til Cleopatra:

God dag min Pus, min lilde Kat,
Huordan er det met eder fat?
Hui sættis Haanden vnder Kind?
Jeg troer at de krybe ind.

Cleopatra.

Jeg icke veed
Met god Besteed,
Huordan det sig met mig monn' haffue,
Jeg troer mand maa mig snart begraffue (etc.)

Ligeledes maa man tilstaa, at Digteren gjør ligesaa stærke Fordringer til Tilskuerens Fantasi, om ikke stærkere, end Shakespeare:

I første Akt, anden Scene, sender Antonius sin Tjener Dellius fra Tarsus i Cilicien til Cleopatra; og saa begynder tredie Scene:

Dellius. Cleopatra.

Dellius. At reyse nu er høyeste tid
Til Alexandriam med flid,

Min Herris ærind at fremſla
For Dronningen Cleopatra.
Nu ſeer ieg Staden Gud ſkee ære,
Som ieg ſøger met ſtor begiære.
Oc ſeer ieg at Cleopatra
Vd aff ſin Haffue monne gaa.
Jeg gaar til hendis Majeſtet,
Oc hilſer den met Ydmyghed.
Velfart oc Lyck' i alle maade
Ynſter ieg altid eders Naade.

Cleopatra. Jeg ynſter dig det ſamm' igien,
Lad mig forſtaa min kiere Ven,
Huor fra du eſt? Huad det betyder
At du med Hilſen mig bepryder? (etc.).

De følgende Forfattere vedbleve at behandle bibelſke Æmner med ſamme kjedſommelige Brede og plumpe Løjer, ſom de forrige; og det lønner ikke Umagen at dvæle længer ved dem. Der er kun een Nyhed at bemærke. Skolekomedierne fremtræde nu i en, vistnok ældre, Anvendelſe, i det de af Skolediſciple bleve opførte, ikke blot ved Kongehuſets, men ogſaa ved andre anſeelige Mænds Højtideligheder. Af Anders Kjeldſen Tybo (Hører i Bergen, 1601 Præſt i Chriſtianſands Stift) haves Abſalons Hiſtorie i fem Akter, 1618. Jens Kjeldſen, Rektor i Ribe 1623—30, gav Joſefs Hiſtorie i fem Akter ved Biſkop Jerſins Bryllup 1630, men den er ikke trykt; Erik Pontoppidan ligeſaa Tobiæ Gifteferd til Flemming Ulfelds Bryllup 1635, en fri Bearbejdelſe efter Cornelii Sconæi latinſke Tobæus, med Tilføjelſe af en Nar, kaldet Brynke. Stykket kan altid være mærkeligt for Mandens Skyld, ſom hans „første Forſøg paa Forfatterbanen," men er ligeſaa daarligt ſom Reſten.

Derpaa møde vi en Adelsmand ſom Dramatiker:

... som altid
Dersom I bluis ey
Saa seer i dendne N
O Maane kiør e
Lad dine Heste ey saa
I Stierne haster
Forkorter ikke saa min
Jeg agter ey dend Mo
En anden Morgenstiern
O Judith staa kun du
Du kanst foruden Soel

Ved Slutningen af Aa
komedier med bibelske Æmne
Skolepersoner fik den Ære,
Hove), men kun enkeltvis, o
den forandrede Smag og den
Sang, som de fremmede indst
udbredte, ogsaa i Folkets lave
stensen Lønborg (f. i Ode
† 1700) udkom ...

ſig i en Del ſententiøſe Rim og Moraler. Begge ere indrettede paa ſamme Vis, og lade til at være Originaler.

Exempel paa en Monolog er anden Akt, første Scene. Suſanne i Haven.

Deylig er den blide Sommer,
Enten mand i Marken kommer
Eller mand i Haven gaar:
Alting frydis, Fugle ſiunger
Med Konſt ſøde Floyte-Tunger,
Nattergalen Triller ſlaar,
Qvæget ſpiller udi Marke,
Fiſke ſpiller udi Parke,
Træer blomſtris, Græsſet groer;
Urter Haabe-tal oprinder
Dyne Fryd og Glæde finder,
Skionhed allevegne boer.
Denne ſtore Sommer-Varme
Giører os dog nogen Harme,
Thi den er u-lidelig:
Solens Lue-hede Straaler
Det forvolder, at jeg taaler
Nep et Klædebon paa mig.
Dog min Have dette lindrer (etc.)

Om Skuespil paa Kommunitetet Beckman, Communitatis regiæ Havn. hist. S. 22, der henviſer til Schlegel (Nachricht von dem Zuſtande des Dän. Theaters gegen das Ende des 16 Jahrh. i hans Overſ. af Slange), Thura, Reſen, Vandal, o. fl. Terents blev i Kommunitetet forelæſt og publice opført. See ogſaa Holberg i Danm. Hiſt. (Udv. Skr. 17, 178) og i den 392 Epiſtel. — Stedet hos Thura, Idea hist. liter. S. 77: Anno 1574 factum est, ut rex clementissimus Fridericus Secundus cum filio suo hereditario Christiano scholam inviseret; quibus præsentibus *discipuli et literati* Viburgenses Comœdiam Susannæ agebant, cujus voluptate captus *rex pientissimus* (det var ogſaa en Fromheds Øvelſe), svasu M. Hieronymi pastoris Viburgensis, viginti

lastarum, ut vocant, frumentarios reditus scholæ donavit, unde etiam nunc aluntur discipuli. At det var den latinſke Suſanna, der opførtes, og ikke den danſke, ſom Nyerup først antog (Skolerne, S. 59) ſee Nyerup i D. Digtek. Hiſt. 2, 16. — Leges scholasticæ Viburgenses 1575 hos Nyerup, Skolerne, S. 58. 62. Kjøbenhavns Skolelove i Olai Theophili Paræneses 1573, ſſt. S. 20. 62.

Pontoppidan fortæller, hvorledes Profeſſorerne in corpore kom til Hove, men det tildrog dem nogle unge Adelsmænds Rid, ſom ved Johan Skovgaards Bryllup paa Slottet 1574 fik nogle Skjelmer til at ſkjære Klæderne i Stykker paa Profeſſorernes Ryg. Tre Aar efter opførte Profeſſorerne tilligemed nogle af Studenterne de to ovennævnte bibelſke Hiſtorier. Pontoppid. Annal. 3, 41. 440. 461. Thura, Idea S. 72. 77. Reſen, Frederik den Andens Kron. S. 307. o. ſt. — Om de gamle Karnevalsfeſters Overgang til Jahrmärkte, Wirthſchaft o. desl. findes Oplysninger i Stephan Arteaga's Geſch. der italiäniſchen Oper, von J. N. Forkell. Leipzig 1789. Wirthſchaft beſkrives der, (efter Menetrier, Des representations en musique anciennes et modernes) 1, 298: Dieſer Beſchreibung zufolge verkleidete ſich eine Geſellſchaft von Perſonen in Wirth, Wirthinn, Knecht und Magd, und die übrigen in Gäſte von allerlei Stand und Nation. So wie die verſchiedenen Perſonen nach einander auftraten, wurden paſſende Unterredungen gehalten und dazwiſchen geſungen, geſpielt und getantzt. Im Jahr 1670 wurde zu München ein ſolcher Feſt gefeyert, welcher an Pracht und Koſtbarkeit außerordentlich geweſen ſeyn ſoll. Der Fürſt und die Fürſtinn ſpielten ſelbſt mit, und die übrigen Rollen waren ſämmtlich mit den angeſehenſten Standesperſonen beſetzt. Die Gäſte waren von vierzig verſchiedenen Nationen, alle in Nationaltrachten gekleidet, die theils Soldaten, theils Pilgrimme, Hirten, Jäger, Gärtner, Bauern und Bäuerinnen vorſtellten. etc. — De af Overſkou, Den danſke Skueplads, 1, 106—7 anførte Hofſkueſpil findes i Hjelmſtjernes Samling: Maſquarada die Waldluſt (etc.) Im Walde beym Königl. Schloß Friedrichsburg allerunterthänigſt fürgeſtellet im Jahr 1663. fol. Sproget er tyſk; imellem Sangene er der ingen Sammenhæng; her findes allerede ſom Bonde og Bondekone: Hans und Gretchen. Ligeſaa Der Lobwürdige Cadmus (etc.) In Deutſche durch Ad. Fried. Werner, und darauff

in Welſche Reimen von Hirolamo Pignani; in die Muſic aber geſetzet, und mittelſt vi. muſikaliſchen Aufzügen repræſentiret durch Seiner Königl. Mayſt. Capelmeiſter Caſpar Förſter. im Jahre 1663. fol. Förſter kaldes, ſom man ſeer, ikke Capellan, men Capelmeiſter. — See ogſaa Overſkou 1, 75 om Helvaderi tyſke Tragedie, der blev ageret 1618. — Om Laurenbergs Skuespil, ſee Overſkou 1, 86. Die Geſch. Arions. Cph. 1655. 4. anføres hos Nyerup. — Nyerup anfører ogſaa Johan Tänzer, Der Dianen-Jagd-Geheimniſſe 1682. 1686.

Om engelſke Skuespillere i Tyſkland, ſee Barthold, Geſch. der Fruchtbringenden Geſellſchaft, S. 30. 48. Eichendorff, Zur Geſch. des Dramas. Leipz. 1854. S. 30. Om de tyſke Studenter ſee Werlauff, Antegnelſer til Holbergs Lyſtſpil 1, 190. Overſkou, 1, 80. J. Møller, Brochmands Levnet i Hiſt. Kalender 3, 241.

Om Skuespil i Helſingør og Hans Chr. Sthen: Jacobſen om Skuespil og Skuespilforf. i Hiſt. Tidsſkr. 5, 524—525. 527 Anm. 533. 534. 502. Kortvending i Arnæ-Magn. Nr. 808. 4. Prøver hos Jacobſen S. 504 og i D. Digtek. Hiſt. 2, 108. Overſkou, 1, 41.

Søren Skriver: Epilogen til Hegelunds Suſanna, jf. Jacobſen S. 518. og Uddrag af Hegelunds Almanakker (i P. N. Thorups Hiſtoriſke Efterretninger om Ribe Cathedralſkole. Ribe 1846 i Artiklen om Hegelund): 1578 exhibuimus Nabalem, Comoediam sacram Rodolphi Gvaltheri Tigurini, danica redditam a Severino Paludano, Cons. Colding.

Peder Hegelund: Pontoppid. Annal. 3, 153. Terpager, Ripæ Cimbricæ, S. 360. P. N. Thorup, Hiſtoriſke Efterretninger om Ribe Cathedralſkole. Ribe 1846. S. 79. Werlauff, Sophia af Meklenborg, i Hiſt. Tidsſkr. 3, 48 (om Opførelſen af den latinſke Suſanna). P. T. Vandal, Efterretning om danſke Skuespil i (de Gyldendalſke) Nye originale Skuespil. 1776. 1 D. D. Digtek. Hiſt. 2, 8. D. Pſalmedigtn. Forf. 1, 25. Overſkou 1, 50. At han, før Suſanna blev digtet, opførte danſke Skuespil, ſees af hans egen Optegnelſe (hos Giesſing 3, 68) til 16 Juni 1572: exhibuimus Lazari a Christo resuscitati Comoediam danice. Titelen er: Svsanna Comicotragædia. En merckelig leeg, vdtagen aff B.belen vdaff Daniels Hiſtori, om den ærlig Quindes

Suſannæ Kyſkhed oc vnderlig befrielſe: Allehaande Stater oc beſyn-derlig ærlige Quindfolck, Lyſtig oc nyttig at læſe: vdgiord i Danſke Rhim aff Peder Jenſſøn Hegelund, Scholemeſter vdi Ribe. Ex Psalm. 2. 37. 39. Impius stridet: Dominus videt et ridet. Prentet i Kiøbenhaffn aff Matz Wingaard 1578. 4. I Tilegnelſen til Dronning Sophie ſiger han: Denne ſamme Leeg, met andre, bleff nu kort forleden agerit paa Latine vdi eders F. N. Kircke-gangs høytid paa Kiøbenhaffns Slaat: Oc E. F. N. lod ſig den da vel befalde. Derfaar ieg ogſaa ſtrax tog mig den for hender vdigen paa nyſtaffn at offuerſee oc forbedre, effterdi ieg haffde vdi fiurd ageret den her vdi E. F. N. kobſted Ribe, oc giorde den da, effter ſom min ringe Forſtand oc Tid kunde giffue ſig, paa Danſke Rim (etc.) Ribe 1577 den xii dag Augusti. — Thorup anfører blandt de Stykker, der opførtes i Hegelunds Rektorat 1571—78 efter Hegelunds Almanakker: den 28 Juni 1576 Susannam danice; og efter Tingbogen 1576 et Vidneforhør, at Hans Bardſkiær paa St. Hansdag „efter at Palladslegen var aflagt", det er endt, over-faldt Diſciplen Niels Anderſen, og ramte ham med Hammeren af en Øxe, ſom han kaſtede efter ham. I den latinſke Fortale taler Hegelund om Behandlingen: Kjærlighed til Modersmaalet havde bevæget ham til dette Foretagende. Hoc dum pro nostro modulo horis subcisivis conarer: libertatem usurpavi a præscripto autoris non-nunquam discedendi aut illud amplificandi immutandiqve, dum ad nostri seculi mores et homines paullo vellem adducere istud propius. — Quin et de gestibus et habitu quarundam perso-narum obiter commonefactiunculam unam aut alteram inserui: adagia etiam gentis nostræ et scite dicta, qualia a Mimis et larvatis illis personis acclamari possunt, alicubi aspersi. Filum tamen inuentionis, ipsius Poëtæ Latini — tum et nomina Per-sonarum ab ipso indita retinui: unam aut alteram fere mutam adjeci: solam την Διαβολην seu Calumniam nimis quam (qua-lis quidem illa est) vocalem et obstreperam introduxi: idque ideo, ut Epitasin jam ad tristiciam et luctum plane conversam festivitate aliqua et punctionibus illa erigeret excitaretque. — Hanc itaque opellam conatus nostri (qui neque ingenio neque otio abundamus) quam patriæ linguæ primulum damus: can-didus lector et actor æqui bonique consulat.

Hvor fri Overſættelſen er og at det gribende tragiſke tilhører ham, ſees ved Sammenligning med Originalen. Monologen, der aabner Stykket, hvoraf det ovenanførte kun er en Del, lyder ſaa:

Hev, cæcus ignis ardet imo pectore,
Miserum me amor uæsanus urit. Aestuat
Medulla flagrans, uulnus est in uiscere,
En, totus ardeo miser Cupidinis
Telo, Nisi hæc mulier medebitur mihi,
Spes nulla tantum posse leniri malum,
Finisque flammis nullus insanis erit?
Miror magis quomodo hoc seni fiat mihi,
Non ausus sum cælum intueri, et sydera,
Erumpit oculis ignis, et lapsæ genæ
Lucem recusant, nil idem dubio placet,
Artusque uarie iactat incertus dolor.

Albert Hanſen: Jacobſen S. 518. 528.

Hieronimus Juſtus eller Juſteſen Ranch: D. Digtek. Hiſt. 2, 27. 69. Vandal i Nye originale Skueſpil 1, 23. 33. Giesſing, 3, 68—69. Wadſkiær, Poetiſk Skueplads, S. 142. Jacobſen, S. 519. Overſkou, 1, 56. K. Salomons Hylding (etc. etc.) Kbh. 1585. 4. (Univerſitetsbibl.). Ikke at tale om Ord, ſom nyere, de fæde flycke, en eniſte tytel, wreck' oc heffne, mere oc icke minde (mindre), bliffue kraa (komme ſig, blive karſt), findes her ogſaa:

Ved long omſlag, oc ſkone Parabel,
Betacte ſprock, oc ſelſyne Fabel —
Hui ſeer i dog ſaa ſæmodig vd?
Hui falder kød oc røncker hud? —
Huad er vi andet en hallende træ? —
Skulde Joab oc hand, de gamle ſkeffle,
Den vnge herre ſaa offuer teffle. —
Thi mange er falſt' i hiert oc hou,
Der bygges ſaa mange tryſſe (tryſke) brou. —
J ſkulle oc for eders broder ſlæge (ſlegſke),
Om i bemercker, at de ville hvæge. —
Hand taar icke effter riget hibe,
Huem veed huor verden kand ſig ſtribe. —

Vi dricke der paa saa god en rusk,
Oc speler der hoff bode zinck' oc duff. —
Verden er fuld met suakker oc fog,
Som moe i Soel, som damp oc rog. —
Gud giffu' oss at findis lydig' oc horsum,
I Hiertet tro, met hænder gorsum.

Samsons fængsel det er En yndelig Tragedie om den dræfflige stærcke krigshældt Samson (etc.) Componerit oc fremmen skreffuen af S. affgangen i Herren M. Hieronymo Justson (etc.) Prentet vdi Aarhus hos Hans Hanson Skonning. 1633. 4. (Universitetsbibl. I Hjelmstjernes Samling findes en senere Udgave. Aarhus 1646. 4.) Werlauff, Blandede Bidrag til nordisk Hist. og Literatur, i Athene 2, 225—226. — Karrig Niding, det er En lystig Leeg eller Comoedie, om en fulten og karrig Hoßbonde, og hans Hustru: Hvorledis hand af Sult og Nidskhed, er dragen af Bye med Næglene til Mad oc Øll fra hende og hans fattige smaa Børn og Huß-Folck: Men hvad for Ulevlighed der udefver foraarsagis, formedelst den Staadere Jeppe Skald, udviser Comoedien her ydermere. Af M. H. J. Kbh. 1709. og Trykt i dette Aar. (I Hjelmstjernes Samling). Indhold og Prøver i D. Digtek. Hist. og hos Jacobsen.

Terentses Eunuchus: At Oversættelsen er forfattet i Ribe, slutter Vandal af de Ord der staa foran: Notæ quædam ex prælectionibus publicis M. Ægidii Laurentii in Schola Ripensi obiter excerptæ. Han blev Rektor i Ribe 1596, og Ærkedegn i Domkapitlet 1605; yngre er Haandskriftet neppe. Udførlige Prøver af Oversættelsen hos Vandal i Fortalen til Nye originale Skuespil, 1778. 2. D. jf. D. Digtek. Hist. 2, 122. — Om Opførelsen af Plauti Aulularia see D. Digtek. Hist. 2, 128.

Peder Thøgersen: D. Digtek. Hist. 2, 123. Overskou 1, 69. Haandskriftet findes i Gl. Kong. Saml. Nr. 794. fol. Heri bemærkes ogsaa: I den lattinske Leeg (Plauti Aulularia, hvorom der siden staar, at den blev opført) Bleff indførrt trende slags ordener, Som Dantzindis fremginge. Først Aarens fire Tider, Vaar, Sommer, Høst, Vinter (hver med sit Vers, og Morio giver sin Beskyd med). Actus V Scena VIII Indførdis den anden Selskab (Herkules og Omphale). Den tridie Aarden var de fire Versens Alder (etc.) — Ved Samsons Fengsell af Hieron. Justesen staar Aaret 1599.

Jørgen Jenſen: D. Digtek. Hiſt. 2, 153.

Hans Thomſen Stege: D. Digtek. 2, 153. Vandal i Fortalen til Nye originale Skuespil 2 D. Titelen falder noget lang, men det faar ikke hjælpe: Cleopatra Eller En Hiſtoriſt Tragoedia, om den ſidſte Dronning i Egypten, ved naffn Cleopatra Oc M. Antonio, en Romerſk Keyſer, Huor hefftig kierlighed de haffue hafft til huer andre, at de haffue offuergiffuet de ting, deris gode Naffn kunde ſkeet til forfremmelſe, oc leffuet i Druckenſkab, Horeri, Hoffærdighed, oc andre Laſter, Gud til ſtor fortørnelſe, dennem ſelff til wlycke oc fordømmelſe, oc andre, beſynderlige off, i denne Verdens Alderdom, til atuarſel oc paamindelſe, at bliffue viſe aff deris ſkade, ved en ſand Poenitentz oc omuendelſe til Gud i Naadens tid. Samlet oc paa Danſke Rijm vdſat, Aff Hans Thomiſſon, Stege. Jacobi IV. Staar mod Dieffuelen (etc.) Kbh. 1609. (I Hjelmſtjernes Samling og Univerſitetsbibl.). Den er tilegnet Fru Eliſabeth Sophia, Hans Lindenovs Huſfrue, til Gavns, og her ſiger han (Bladet d 2): Haffuer derfor paataget mig denne effterfølgendis Hiſtorie om Cleopatra — at transſundere aff Latine paa Danſke rim, dog i ſlig form oc ſtick ſamlet, at den bequemmelig kand ageris eller legis, oc effter nogle gode venners raad ladet den vdgaa (etc.). Han roſer derpaa Fru Eliſabeth Sophia, og ligner hende med den fromme og dygdrige Octavia, men afbryder derpaa ſig ſelv: Men huad ſiger ieg? Huad er det at ieg ſom er ringe, oc icke ſtaar vel forſaret met veltalenheds Aarer, at ieg paa en gammel ſkuude vil fare vd paa E. V. dygds oc fromheds ſtore Haff, ſom icke lettelig kand offuerfaris til gaffns paa denne tid. — Nyerup ſlutter af hans Yttring, at han har kompileret Hiſtorien udaf de gamle latinſke Autores, at han ikke har overſat nogen Tragedie, men ſelv deraf formet vor danſke; hvilket bekræftes af det første Arevers af Petrus Nicol. Gælstrupius, der begynder ſaaledes:

Laus sua quenque manet veterum, retulere feroces
Qui tragicis homines isse redisse modis.
Laus tua teque manet, soleas mutare cothurnis
Doctà Ægyptiacos qui facis arte pedes.
Quique peregrino reseras idiomate clausa,
Ut patrio resonent hæc monumenta fore.

I Samtalen mellem Dellius og Cleopatra siger Dellius om hende:

Sin Ord hun legger paa det trent
Som et velstemmet Instrument.

Overskou 1, 74 anfører af samme Forfatter: Isaks Giftermaal, trykt 1622, men hverken nævnt af Vandal, Nyerup eller Rahbek, heller ikke hos Worm. Den Hjemmel, der haves, er, efter Prof. Overskous Meddelelse, en Opgivelse af Forstander Borch, som ejede nogle Blade af Begyndelsen; men, efter Meddelelse af Cancellir. Fabricius, har Borch ikke antegnet dette Skrift i sit Exemplar af Nyerups Lexicon.

Anders Tybo: D. Digtek. Hist. 2, 154. Overskou 1, 75. Absalon, Historia sacra (etc.). Kbh. 1618. (I Hjelmstjernes Samling).

Jens Kjeldsen: D. Digtek. Hist. 2, 159. Thorup, Hist. Efterretninger om Ribe Cathedralskole 1846, S. 96. Udtog hos Vandal, 2 D.

Erik Pontoppidan: D. Digtek. Hist. 2, 160. Overskou, 1, 76. Juva Jova. Den Gudfrygtige Tobiæ Giftefær (etc. etc. see D. Digtek. Kbh. 1635. (Defekt Exemplar i Hjelmstjernes Saml.)

Mogens Skeel: Martini Opitii Dansktalende Judith Udsatt aff Mogens Skeel. Kbh. 1666. 4. (Hjelmstjernes Saml.). Bagved findes nogle Sange af Christen Aagaard med Noder. Kbh. 1666. 4. Sangene er der ikke noget ved.

En dansk Komedie til Hove, Overskou, 1, 118.

Jens Christensen Lønborg: Overskou 1, 77. Tvende Bibliske Historier om Susanna og den Forlorne Søn, Udi en lystig Samtale Rim-viis befattede, og som Comoedier anrettede af Jens Christensen Lønborg. Kbh. 1724. findes i Universitetsbibl.; Approbationen af Joh. Bircherod. Jani lil., der roser „clarissimi authoris Fliid og naturlig Gave til Danske Rime-Konst" er fra Aaret 1700, og at Bogen er udkommen i dette Aar sees ydermere af Anmældelsen i Nova liter. maris Balth. 1700, S. 333. — S. 10 og oftere forekommer Udtrykket: den gamle Krandt. Overhovedet maa det ikke glemmes, at alle disse gamle Skuespil, der i æstbetisk Henseende ere saa ringe, ere vigtige Sprogkilder, og i det mindste derfor atter bør drages frem for Lyset.

Tilbageblik og Fremblik.

Vi staa nu ved Midten af Literaturens Historie. Vi have endt dens første Afdelinger, Katholicismen og Reformismen; vi have seet dem spire, udvikle sig og styrkne. Og ligesom Aarringene i Træets Stamme lære Forstmanden at kjende, „hvorledes Løvsmykket har været, sundt eller sygt, og hvilke Trængsler Træet har gjennemgaaet", saaledes ere vi i Stand til, i den afsluttede Literatur at skue Folkets aandige Liv. Katholicismen danner een Aarring, Reformismen en anden. Hvad der nu kommer er en anden Skabning, ligesom de forrige udgaaet fra fremmed Indflydelse, men blandet med Folkets Ejendommelighed paa en ganske anden Maade og i ganske andre Forholde. Det er en ny Tid, der endnu ikke er fuldendt.

Paa dette Vendepunkt er det vigtigt, at stille sig det afsluttede ret for Øje, thi det staar i en skarp Modsætning til det følgende, at betænke, hvorfra det gik ud og hvorhen det er kommet, for at bemærke hvor meget der i den følgende Tid maatte overvindes. Naar det maa antages, at et Folks Dannelse giver sig tilkjende i tre Ting, i Historie, Filosofi og Poesi, disse Ord tagne i deres videste Betydning, nemlig som Jagttagelse af Fenomenerne i Mennesket og i Naturen, som Undersøgelse om deres dybere Grund og Sammenhæng, og som deres Gjenfødelse i Idealet, saa maa vi tilstaa, at det forløbne Tidsrum ikke har bragt os videre, hvor vi ønske at komme. Ligesaa lidet kan det tilfredsstille dem, som mene, at Kulturens Fremskridt bestaar i, at Ind-

ſigten i Guds Væſen og Udſigten over hans Gjerninger beſtandig udvide ſig, at begge de højeſte Yttringer af Menneſkeaanden, der gjennemtrænges af Guds Aand, Kriſtendommen (Gud ſom Alles Fader) og Videnſkaben (Gud ſom al Tilværelſes Ophav) forene ſig i det Formaal, at ophæve enhver Foreſtilling, der bornerer og nedværdiger Gudsideen. Det var en ſnæver Verdensanſkuelſe, der gav dette Tidsrum ſit ejendommelige Præg, ſin Begrændsning: Det var Tro, en død Tro, Autoritet. Af denne Grundtanke og dens ſtarpt begrændſede Anvendelſe udſpringer alt. I denne Tro paa den overleverede Bogſtav mangler det befrugtende, oplivende og bevægende Element. Alting gives, intet erhværves, ikke engang Saligheden. For denne Slægt er det jødiſke Folks Hiſtorie hele Menneſkehedens Hiſtorie. Den lever i Moſes og Profeterne, i Kong Salomon og Jeſus Syrach, og ſætter ſit Liv til i dem. Den lever i en uafbrudt indbildt Fejde med Djævelen, Tyrken og Paven; og bærer et brændende Had til ſine nærmeſte kriſtne Brødre, de Reformerte. I den ophøjede hebraiſke Poeſi ſeer den kun Lærdomme; i Livets Aabenbarelſer kun en barſk Guds Optugtningsmidler. „Gud, hedder det, handler ſom en klog Husfader, der har megen koſtelig og ædel Vin; naar han gaar hen og lægger ſig til Søvns, og hans Børn drikke ſaa meget af den gode Vin, at de blive drukne deraf, og Faderen, naar han igjen opſtaar, bliver det vaer, ſaa gjør han et Ris, og kviſter Børnene ſkarpt dermed". Denne Tro er ſaa vidunderlig vid, at den kan rumme hele Overtroen i ſig; og ſaa vil den altid være, naar Hiſtoriens Poeſi forvandles til en tør og monoton Bogſtavſkrift. Naar et Barn fødes med Falbeler paa Hovedet, ſaa er det en Advarſel imod ſyndige Moder. Paa en Sild kan man læſe Herrens Straffedomme. Ja, naar der fortælles (Paulli, Maanedlige Efterretninger 1673),

at et Menneske, til Straf for sine Synder, paa Hovedet nær, ret legemlig, blev forvandlet til en Hund, saa findes ikke engang det utroligt. Vilde derimod nogen sige til denne Slægt: al Historie er Tradition, men poetisk Tradition er ingen Historie, saa vilde den have anseet den Skriftfortolkning, som deraf følger, for en Ugudelighed, for et Indskud af Satan. Naar vi saaledes overalt have seet den hænge sig fast ved en enarmet Vægtstang, forgjæves søgende efter noget, der kan give den Svingkraft, saa begribe vi tillige dens Opfattelse af Statens og Kirkens Idee, dens totale Mangel af Filosofi uden som materiel Griben af trivielle Tankeformer, dens blot mekaniske Tilegnelse af Klassiciteten, der gaar saa vidt, at den kan forarges af hedenske Gudenavne i hedenske Skrifter, dens næsten overalt smagløse Gjengivelse af al Poesi, saavel Oldtidens som Livets, og endelig dens Afvisning fra sin egen Fortid, af hvis Minder den kun har bevaret nogle halvforglemte forvanskede Sagn og nogle ynkelig mishandlede Viser. Hvortil maatte denne Tankestilstand føre? Til en Inhumanitet, der giver sig tilkjende i stive og raa Sæder, i de borgerlige Forhold, i de lavere Klassers Stilling, og især i Krigerstanden, uden Tvivl det raaeste Produkt, som Inhumaniteten har avlet paa Jorden. Men det forstaar sig: hvad der berøver disse Billeder noget af deres Mørke er den Bemærkning, at det, som vi her have gjengivet, er Totaliteten; over den staar Individualiteten i mange enkelte udmærkede Mænd, der til en anden Tid og under andre Omgivelser vilde have udviklet sig paa en ganske anden Vis; og den Tanke, at denne Trosform uden Tvivl var nødvendig for den store Grundstamme af Folket, naar den skulde bære sine Trængsler; en Udvidelse af Tanken vilde have krævet en Lettelse af Byrderne, som ingen af Magthaverne vilde eller kunde gaa ind paa, og den

sikkre Overbevisning, at f. Ex. Bonden i Følge Guds Villie var født til et Trælleliv, gav ham en Hengivenhed og Tilfredshed med sin Stilling, som det mindste Opsving af Ligheds- og Frihedsideer ganske vilde have berøvet ham. Der ligger noget beroligende i Begrændsning. Begrændsning af alt og i alt, selv det ubetydelige, som Dragten, er just denne Tids mest fremtrædende Særkjende. Udvidelsen vil komme, men ogsaa den vil føre sin Kamp og sin Strid med sig. I Følge den Naturlov, at der ingen Stilstand gives, hverken aandelig eller legemlig, see vi ogsaa, at der allerede nu yttrer sig en dobbelt Trang, en Trang til Folkeudvikling og en Trang til Selvtænkning. Hin kommer tilsyne i den bestandig fremskridende Agtelse for Modersmaalet og i den ivrige opvaagnende Dyrkning af Nordens gamle Sprog og Fortidens Minder; denne i Videnskaben, der nu første Gang som fri Tænkning kaster sit Lys ind i de Lærdes Kredse. Først søge de den op udenlands, i Montpellier og Pavia; saa drage de den indenfor Landets Grændser, men forskudt der skyller den i to mægtige Strømme til Bøhmen og til Italien, som Himlens og Jordens Anatomi, medens Dyrets og Menneskets er en fælles europæisk Besiddelse. Hjemme sønderlemmes Sproget. Grammatik er jo heller ikke andet end Anatomi. Det er rigtignok kun Videnskabens første Morgengry. Dens Gang er langsom, og ydmyg dens Færd. Det er tilhobe kun de første Skridt paa den uendelige Vej: Opdagelsen af Naturens Love, som den ene Side af Guds Aabenbarelse, det uomtvistelige.

Naar det forløbne Tidsrum ikke har tilfredsstillet os, naar Videnskaben i det kun begynder at spire, naar den religiøse Stilstand ikke kan vare ved, saa vende vi os med en vis Forventning, med en vis ængstelig Uro, til det følgende. Skulle de næste hundrede Aar gjøre vor Attraa fyldest?

Tænder den næste Slægt et Lys, i hvilket vi trygge kunne vandre? Vil den vinde Sandheden, eller vil den, ligesom hin blev tilbage, maaskee gaa ud over den? Det sidste er at vente. Naar Menneskets har faaet nok af Tro, er blevet mæt af Overtro, hvorefter vil det da hige, uden at faa nok af Vantro? Perpendiklen svinger; naar den staar stille, er det Døden. Men naar Kristendommen, „som er Verdens Lys", ikke kan komme tilsyne igjennem Vantroens matslebne Glar, hvad da? Skal maaskee Menneskeslægten, og vi med den, frelses og igjenfødes paa en anden Maade? Skal den Trældom, der hvilede paa den, i Tænkning, i borgerlig Stilling, i Familiens Skjød, paa Skolens Bænke og i Højskolens Sale, skal den afløses af Menneske-Frihed, af Borger-Lighed, af Lys i Tanke og Renhed i Daad? Eller er den Morgenrøde, der oprinder, kun et Vejrlys, der fører os ud i Egennyttens, i Nihilismens Moser? Er den Ild, der tændes, kun fremkommen ved Rivning af Træ paa Træ, uden det lette Tønder, der kan holde den i Live? Skal Ordbram og Svulst fordunkle Sandheden, ligesom i den blomsterstrøbte Prædiken, fra hvilken vi ønske os tilbage til Niels Hemmingsens Ro og Klarhed? Skal Folkeskribentens trivielle og hule Tirader gjøre os kolde om Hjertet, som de træagtige Psalmetoner, fra hvilke vi maa ty til Kingo, for at Hjertets Fibrer kunne røres? Vi vide det ikke. Ingen har givet os nogen Skildring deraf. Vi have endnu noget at gjøre, at erobre os selv. Men hvor meget vrangt og skjævt og vanartigt der end skal komme os imøde, det vide vi, at der vil komme noget, der ganske anderledes end før skal sætte vore inderste Tænkekræfter i Bevægelse, skal kalde Fantasi og Vid til Live, skal vække vore dybeste Følelser, og vise os hen til de højeste Formaal.

Saa vil ogsaa deraf følge, at Literaturens Historie ikke

vil kjøre hen ad sin foreskrevne Bane saa tungt belæsset som den hidtil maatte. Hidtil maatte mangfoldige literære Enkeltheder drages frem, som vare lidet bekjendte, og paa denne Samling af Materialier gives der ingen Ende. Nu vil det være nok at anthde hvad alle kunne finde. Trællens Slid og Mandens fri Virksomhed kunne ikke længer drage i Aag sammen, og de behøve det ikke. Indholdets større Fylde vil ogsaa forædle Formen. Men tillige, og det er en Bemærkning, der paa een Gang nedslaar og opløfter, tillige vil Vanskeligheden af Literaturens historiske Behandling tage til, thi nu kommer den rette Grundighed, ikke Tallets, men Tankens. Hvo vil tænke paa, at skildre vor Literatur i sin ny Udvikling uden at have vundet nogenlunde klar, ikke blot Kundskab, men Indsigt i den almindelige europæiske Literaturs, men det er en aarlang Gjerning. Hvo kan vente, at kunne fremstille Tiden, dens Maal og dens Midler, dens Fortrin og dens Brøst, hvis han ikke fri og frejdig, ene med Gud for Øje og uden Menneskefrygt, har løst for sig selv de Grundspørgsmaal, der bevæge Verden, har levet sig ind i det, som ingen Omskiftelse lider, skjøndt ingen vil bilde sig ind, udelukkende at have taget dette Liv i Besiddelse. Nej ingenlunde. Frihedens Luftning vil kalde alle til Virksomhed, og enhver enkelt Stemme er kun et Opraab til alle. Men naar det skeer, naar engang Literaturens Historie, ikke blot dens Yderværker, men dens indre Væsen, bliver Alles Sag, saa vil ogsaa den blive et væsenligt Middel til at befordre Folkets Dannelse, ved igjennem den ny Tid, der er Nutidens Forgaard, at lade det skue sig selv.

Rettelser og Tillæg.

Middelalderen. S. 33. Ved Eſkild bemærkes hans Planctus de statu regni Daniæ.

S. 34. Prøver af Anders Suneſens Hexaëmeron og Anm. dertil ere meddelte af Dr. P. Ch. Kierkegaard i Illgen's Zeitſchr. für die hiſt. Theol. 1833. Rudelbach har allerede anført det.

S. 101. Om Lægen Nicolaus senior ſee ogſaa Gram i Videnſk. Selſk. Skr. ældſte Saml. 4, 267.

S. 111. Til at oplyſe Sproget i Norge kan bemærkes Erkebiſkoppen i Throndhjem Aslak Bolt († omtr. 1450), hvis Breve findes i Ny D. Mag. 1 D.

S. 125. Den af Laalands Vilkaar meddelte Prøve er naturligvis valgt med Hensyn til Sproget og de deri forekommende Ordformer.

S. 129. Til Jon Præſt tilføjes ſom Anm. det tyſke rimede Brudſtykke Vom Prieſter Johann, hos Haupt und Hoffmann, Altdeutſche Wälder 1, 308. I Uppſal blev holdt en Diſputats sub præsidio Jacobi Arrhenii De restituto Prester Chan. 1700. (Nova liter. maris Balth. 1704, S. 340).

S. 130. Anm. Et Exemplar af Rimkrønniken fra 1495, ganſke ſom vort, men ſmukkere, findes paa Drottningholm. (Meddelt af Cand. Brandt).

S. 144. Om Alani: Materia quædam brevis sed deuota de psalterio precelse ac intemerate semper virginis Marie 1498. Impressa (ac bene correcta) in Christianissimo regno Swecie, ſee Lackmanni Annal. typograph. selecta quædam capita, S. 25.

S. 157. Anm. Til Skrifter om Literaturens Undergang tilføjes: Dreyer, Monumenta Anecdota. Lubecæ et Altonæ 1760. 4. Affſnittet De fatis rei diplomaticæ Cimbricæ.

S. 191. Anmærkningen udſlettes. Men det hele Affſnit om Kjæmpeviſerne maa desuden omarbejdes.

S. 202. Tillæg til S. 40. føjes til Membranbladene af Saxo: Om de af Prof. Kall-Rasmussen fundne Brudstykker see hans Skrift: Om to nylig fundne Fragmenter af en Codex af Saxo. Kbh. 1855. 4.

Reformationstiden. S. 21. nederst tilføjes: William and Mary Howitt. The literature and romance of northern Europe: constituting a complete history of the literature of Sweden, Denmark, Norway and Iceland. London 1852. To Dele. Overgangen fra den islandske Literatur dannes ved Folkesagn og Viser i Norden, navnlig Kjæmpeviserne 1, 296; Overgang fra Middelalderen til den nyere Literatur dannes med Arrebo, Bording, Kingo, 1, 322; derpaa afhandles Literaturen til den nyeste Tid indtil 2, 241, hvor den svenske Literatur begynder. Dette Skrift vidner om en nøje Kundskab til den nordiske Literatur, og er formodentlig det første, der med nogen Fuldstændighed fører Fremmede ind i den. Mest udførlig behandler det den skjønne Literatur og meddeler af den oversatte Prøver. (Skriftet findes nu i Universitetsbibl. som Gave fra en af vor Literatur meget fortjent dansk Mand, Hr. F. S. Bang i London).

S. 40 i Anm. bemærkes ogsaa Nyerup, Hr. Peders Excerptbog i Ribe (Minerva, Octob. 1787).

S. 41. Quinti Horacii Flacci epistolarum liber (primus). Impressum Liptzk per Melchior Lotter. 1507. 4. (i Hjelmstjernes Samling, i samme Bind som Olai Theophili Paræneses) er endnu trykt med gotiske Bogstaver.

S. 44. overst. Om det Pergamentshaandskrift af gudeligt Indhold, der havde tilhørt Dronning Christine, see Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 242.

S. 50. Anm. 1. kan tilføjes: Morten Borup og hans Discipler, efter Tauber, i Minerva, November 1817.

S. 62. Lin. 12, læs: saa at Modellerne vel endog tilsidst toges.

S. 68. Lin. 10. for 1532 læs 1536.

S. 78. Lin. 23, læs: Niels eller Claus.

S. 96. Lin. 9. De natali Domini et salvatoris nostri Jesv Christi Carmen Johannis Höyni Ripensis Dani, pro strena novi anni, dicatum nobili iuueni Joanni Oxo ex Dania. Wittebergæ 1550. 4. findes i Hjelmstjernes Samling.

S. 116. Lin. 16 læs: indtil jeg fandt Peder Litles Vidnesbyrd.

S. 120. At Christiern Pedersen er Forf. til den danske Krønike i Gl. Kgl. Saml. 828. fol. see Dr. Fr. Hammerich, Danmark under de nordiske Rigers Forening 2, 205. 209.

S. 163. Ved Povel Elieſen tilføjes: Paludan-Müller, Grevens Fejde, 1, 112. 114.

S. 182. Sagnet om Hans Tavſens Fader Tage, at han ſmedede Jern af Torvejord (Myrejern), hvorfor Bønderne, der troede at det gik til med Fandens Kunſter, ſloge ham ihjel, ſee Vedel-Simonſen, Odenſe Byes Hiſt. 3, 73.

S. 194. Til Tavſens literære Arbejder: Meſter Hans Tauſen, Superintendent udi Riber Stigt haver nu ladet berette for os, hvorledes at han haver transfererit og udſat Bibbelen paa Danſke, og agter med det allerførſte at lade den prente og udgaa udi Tryk og lade den ſælge her udi Riget menige Mand til Bedſte (etc.) Ribe Fredagen næſt efter Søndagen Letare 1543. (Regiſter over Landene, Nr. 4, S. 382).

S. 195. Blandt Kilderne til Hans Tavſen tilføjes: Paludan-Müller, Grevens Fejde, 1, 110.

S. 196. Lin. 13 læs: Jeppe eller Jakob Nielſen; og Lin. 14: Hans eller Jens Fynbo.

S. 204. Lin. 10. Peder Lauridſen var Carmeliternunk. Chron. Skibyense S. 583: ordine Carmelitarum. (Meddelt af Student Paludan-Müller).

S. 209 nederſt. Paa Kongens Bibl. haves nu: En Sermon huorledis mand ſkal berede ſin hw til døden. Mart. Lutther. Fordanſket aff Chriſtiern Schrock. S. M. D. xxx viij. — Prentet i Kiøbmenhaffuen, aff Hans Wiingaard den Ottende dag vdi Septembri M. D. xxx viij. Den ſlutter med et Rim: Døden til Læſeren (med Træſnit).

S. 211. Til de der anførte Skrifter hører ogſaa: Chriſtelige Spørsmaal. En Chriſtelig liden Bog, der vdi findis mange gode Raad for vnge Folck. Vddragen aff den Hellige Skrifft, meſt aff Salomonſſ och Jeſu Siracſſ Bøger. Prentet i Kiøbenhaffn, hoſſ Hans Vingaard. (Efter en Bemærkning foran er den trykt 1533. Hjelmſtjernes Saml. 69 8.)

S. 277—278. Ved Hans Gaas tilføjes: J. L. Rohmann,

Bemærkninger om Hans Gaas, i For Literatur og Kritik, 3, 97. 269. (Rohmann mener, at han ikke var Prior i Svendborg.)

S. 279. Anm. 2. Zacharias Jakobsen, Kong Hanses Krønike, findes i Karen Brahes Bibl. See Dr. Fr. Hammerich, Danm. under de nordiske Rigers Forening, 2, 207.

S. 282. Til Herman Weigere: Christian den Tredies Brev til Universitetet, at Herman Weyer til Trykning af sin Oversættelse af Melancht. Loc. com. maatte faa 100 Ris Papir, af det, som Kongen havde i Universitetet, Halvdelen gratis. Og naar Bogen var trykt, skulde Dr. Peder see om den kunde udgaa. (Tegnelser over alle Lande. IV. 544. b. Meddelt af Conferenceraad Wegener). Han var Raadmand i Kjøbenhavn, var tilstede paa Mødet i Hamborg 1536; blev to Gange under Kjøbenhavns Belejring sendt til Nederlandene om Hjælp, og kan paa disse Rejser være bleven bekjendt med Reineke Fos. (Paludan-Müller, Grevens Fejde, 2, 219—220. 319.)

Det lærde Tidsrum. S. 8. Lin. 9 fra neden, læs 1645.

S. 11. Lin. 6 fra neden. Conferenceraad Werlauff bemærker, at der ved Præstekongen næppe betegnedes Frederik den Anden, men Christian den Tredie, som døde paa Koldinghus. Anekdoten er vistnok upaalidelig; den tiltrak mig, fordi den anfører, at der var flere Præstekonger end Christian den Tredie.

S. 32. Lin. 14. Sperlings Haandskr. om lærde Kvinder maa søges iblandt hans Haandskrifter paa det Kgl. Bibl.

S. 37 nederst. At danske Studerende besøgte Polen, sees af et Skrift i Hjelmstjernes Samling: Assertiones ex uniuersa philosophia, quas in Lycæo Brvnoritano defendit Gulhielmus Corvinus Danus. Brunori. 4. (Mangler hos Nyerup.)

S. 57. Lin. 15—16 læs: Oluf Worm, f. 1757 (ikke 1756), † 1830. (Erslew.)

S. 69. Lin. 16. Der har jeg nok haft Steno formeget i Hovedet, siden jeg kunde falde paa, at de skulde gjøre saa meget af ham. „De Gejstliges Conference i Kolding 1674 var foranlediget ved Projektet om Prins Georgs Valg til Konge i Polen". (Efter denne Oplysning, som Werlauff har meddelt mig, bliver altsaa dette Sted at forandre).

S. 73. øverst. Skriftet Matthæus Juder eller Richter gaar

ud. „Han var Prof. i Jena, og dette Skrift vedkommer ikke den danske Literatur. Bogtrykkeren hed Zimmermann, men af det Navn har der ingen været i Kjøbenhavn.“ Conferenceraad Werlauff takker jeg særdeles for denne Oplysning. Men hvad kan det være for et Coppenhagen i Tyskland, hvor der trykkedes Bøger?

S. 81. Lin. 14 læs: Fanatikerne.

S. 129. Lin. 11. Blandt Forf. i Ethik tilføjes Henrik Ernst.

S. 137. Lin. 12 fra neden tilføjes: Joh. Brunsmanni Apologia ecclesiæ Lutheranæ contra quasdam Jacobi Benigni Bosuetti (etc.) calumnias. Hafn. 1694.

S. 139. Lin. 4 fra neden tilføjes: Foruden de ældre: P. Gelstrupii Trifolium politicum, og Nicolai Petræi Aruelæsii (sic) Enchiridium politicum.

S. 140. Lin. 5 fra neden. Til Skrifterne imod Thomasius hører ogsaa: Abgenöthigtes Gespräch von dem Bande der Religion und Societät, worinnen D. Masii Interesse principum (etc.) Gegen eines neulichen Scribenten Ernsthaffte Gedancken verthädiget wird, Verfasset von Petro Schipping, Th. C. 1689. (Hjelmstjernes Saml.). — Striden omtales ogsaa af Fred. Snedorf, Saml. Skr. 2, 111.

S. 141. Lin. 6 tilføjes: Petri Eisenbergii Dani Speculum vitæ humanæ. In quo miseriæ et calamitates vitæ humanæ ob oculos ponuntur et communia eiusdem vitia seu depravati mores taxantur. Lipsiæ 1614.

S. 154. nederst. At det ikke blot var i Kjøbenhavn Folk behøvede at vækkes under Prædiken, men at Forordningen uden Tvivl blev sat i Værk hele Landet over, sees af de Efterretninger, der haves fra Aarhus. Aaret efter at Forordningen var udkommen, 1646, fik „Calcanten (Bælgetræderen) for han haver Inspektion til dem som sover under Prædiken i Domkirken“ 4 Dlr. Ligesaa 1647. 1648 fik Jens Lassen, „der gaar med Kjæppen i Domkirken“ 10 Mark. 1649 betalt Jens Lassen „for sin Umage med de Sovende under Prædiken at opvække“ $^1/_2$ Aars Løn $2^1/_2$ Sldlr. etc. (Dr. Hübertz, Aktstykker ang. Aarhus 2, 189.)

S. 169. nederst, kunde blandt Oversættelser bemærkes: Den Hellige Augustini Hand Bog Om Christi Beskuelse. Item Siælens eenlige Samtale med Gud. Ofversatte af Hans Olufsøn (hos Nyerup uden Grund Olsøn). Kbh. 1681. med Kobbere.

S. 171. nederſt. Blandt Kilderne til Henrik Gerners Levnet tilføjes: Farſtrup og Axelſens Dagbog, S. 238.

S. 174. øverſt. Blandt Kilderne til Peder Vandal tilføjes: P. N. Thorup, Blandede Efterretninger ang. Ribe Cathedralſkole. Ottende Fortſættelſe 1837. S. 71.

S. 183—184. Til Erik Pontoppidan, hvis Navn ſkulde have været udmærket, kan bemærkes hans, hverken af Worm eller Nyerup anførte, Levnet: Vita Erici Ericii Pontoppidani Præsulis Nidrosiensis, uden Tid og Sted. (I Hjelmſtjernes Samling). Han døde den 12 Juli.

S. 197. Lin. 10 fra neden læs: 3 og 4 D. (om Beſættelſen i Thiſted 4, 347.)

S. 223. Lin. 2. Udtrykket er ikke korrekt. Det var naturligvis ikke ſelve Univerſitetets Bibl. See Kilden i Cimbr. liter. 3, 249.

S. 223. Lin. 2 fra neden, læs: 14 Dec. (Tyge Brahes Fødſelsdag er angivet efter Cimbr. liter. 2, 103 og Tyge Brahes egen Angivelſe, men der menes den 14 og ikke den 13. See D. Mag. 2, 172. Student Paludan-Müller takker jeg for denne Rettelſe).

S. 235. Lin. 11. læs: Aggershus. (Den ene Axel har trukket den anden efter ſig).

S. 236. Lin 19. læs: og udvirkede hans Anſættelſe ved Univerſitetet. Men ogſaa den følgende Kantsler, Chriſtian Friis til Krogerup, var hans Velynder. (Han nævner dem begge; det var 1620 han ſkrev, da den ſidſte var Kantsler. Kilden er Astronomia Danica. Vigiliis et opera Christiani Longomontani. Amsterodami 1622. 4. Tilegnelſen til Chriſtian den Fjerde).

S. 244. Blandt de aſtronomiſke Skrifter kan ogſaa bemærkes en Diſputats fra Bordø Kollegium af Maturinus Castanæus. Specimen Uranographiæ Gnomonicæ. 1695. 96 4. ſom endnu anbefaler Tyge Brahe imod Copernicus: Terra centrum universi est immobile, circa quod sol movetur.

S. 249 nederſt. Af Student Paludan-Müller har jeg faaet en af Overlærer Krag i Odenſe meddelt Fortegnelſe og Uddrag af en Samling danſke Almanakker. Den ældſte er af Helvaderus 1598, Prentet i Sleſvig. Den for 1685 af Hans Raſt, math.

stud., bærer første Gang Rundetaarn. I den for 1687 af Caſten Bagge findes første Gang det Kgl. Privilegium af 18 Aug. 1685. I Følge Forordningen af 28 Nov. 1699 fik Februar Maaned i Aaret 1700 kun 18 Dage, saa mange Mennesker maa have mistet deres Fødselsdag. Men i øvrigt maa jeg henvise dem, der interesſere sig for denne Art Literatur, til Samlingen selv.

S. 270. øverſt. Der kunde maaskee ogsaa bemærkes Bartholin de latere Christi, jf. Vormii Epist. 2, 995.

S. 273. nederſt. At Ole Borch ikke, som nogle angive, blev dimitteret fra Kolding, men fra Ribe, sees ogsaa af P. N. Thorup, Bidrag til Kundskab om de Mænd, som ere udgangne fra Ribe Cathedralskole. Ribe 1824. S. 7.

S. 274. Lin. 16—20 gaar ud. (Borchs Rejsejournal i Ny Kgl. Haandskriftsaml. er benyttet af Werlauff i Aſh. om Borro, Minerva, Januar 1817, S. 17.)

S. 274. nederſt. Niels Steensøn Hauniensis, Student fra Kjøbenhavns Skole 1656, var iblandt de Studerende, der deltoge i Kjøbenhavns Forsvar (H. Nordam, De danske og norske Studenters Deeltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav, S. 159.)

S. 281. Lin. 6—7. Stenos Formand Maccioni døde 1677, efter F. Beck, Den romerske Propagandas nordiske Mission, i Steenstrups Dansk Maanedsskr. Januar 1856. S. 74.

S. 282 og 290. Stenos Overgang til den katholske Kirke omtales ogsaa i Leibnitzes Theodicee (Tentamina Theodicææ. Francof. et Lips. 1739. §. 100.) Efter at have talt om Auguſtins illud *Tolle, lege*, vedbliver Leibnitz: Nicolaus Steno, Danus, vir minime malus, Episcopus titularis Titianopolitanus et Vicarius, quem vocant, Apostolicus Hannoveræ locorumque confinium — nobis simile quid sibi contigisse referebat. — Narrabat ergo nobis, ad eligendam Ecclesiæ Romanæ partem magno sibi incitamento fuisse vocem matronæ cujusdam, Florentiæ sibi e fenestra inclamantis: ne perge, qua tendis, Domine, alteri viæ insiste! Perculit me (ita nobis inquiebat) vox ista, quia tunc Religioni meditandæ intentus eram. Sciebat Matrona quæri a Stenone hominem in ea domo, quam ipsa habitabat, cumque aberrare via cerneret, eum amici sui conclave edocere volebat. — I en dertil føjet Anmærkning hedder det om Steno: In itinere

Italico A. 1675 sacra Romana amplexus, missis studiis anatomicis, totum se Theologiæ dedit. A papa Innocentio XI. ad vulgandas Anatom. inventiones compulsus est. Obiit Severini A. 1686 d. 10 Nov. annos natus unum et sexaginta. V. Otium Hannov. p. 97. Bibliotheksassistent Petersen, der har gjort mig opmærksom paa dette Sted, har siden meddelt mig følgende: Stedet findes i Leibnitii Opera omnia, ed. L. Dutens, Genevæ 1768. 1, 189; og Leibnitz tager i sine Skrifter paa mange Steder Hensyn til Stenos videnskabelige Undersøgelser, hvorom kan eftersees Indices til nysanførte Udgave af hans Værker, T. II. et VI. See ogsaa om Leibnitzes Forhold til Steno G. E. Guhrauer, Gottfr. Wilh. Freyherr von Leibnitz. Eine Biographie. Breslau 1842, S. 193. — Buffon, der holdt paa Bibelens Lære om Syndfloden, kritiserer i sin Histoire naturelle générale et particulière. Paris 1749. 1, 198 Stenos geologiske Lære i Bogen de solido intra solidum etc. Til de nyere Forfattere, der med Beremmelse anføre dette Skrift, hører ogsaa P. Flourens, De la longévité humaine et de la quantité de vie sur le globe. 3me edit. Paris 1856, S. 203. Oplysninger om Steno og Vinslow findes i Correspondance inédite de Mabillon et de Montfaucon avec Italie, par Valery. Paris 1847. 3, 255. 258. 259. 272. — Foruden de tvende (S. 291) anførte egenhændige Breve fra Steno til Grævius, er paa det store Kgl. Bibl. senere fundet et vidtløftigere Brev fra ham til O. Borch, uden Tid og Sted, i hvilket Steno takker Gud, fordi han har ført ham til den katholske Kirke, beder for sin afdøde Slægt og Venner extra ecclesiam, haabende at de in hora mortis kunne have erholdt absolutionem, og opfordrende til gjensidig Tolerance imellem Katholikker og Lutheranere. I flere Udraab priser han dernæst for Borch Katholicismens Herlighed, takker ham for meddelt Underretning om hvad der hos ham passerer, og meddeler ham Cardinal Leopold de Medicis Død. I Gehejmes-Arkivet findes to egenhændige Breve fra Steno til Griffenfeld: Det ene paa Dansk fra Florence den 26 April 1672, hvori han takker Griffenfeld for den af ham hos Kongen udvirkede Indbydelse (Cancell. Reg. 13 Febr. 1672), hvilket saaledes gandske stemmer med Angivelsen ovenfor (S. 279) at han i Maj 1672 forlod Italien; det andet paa Fransk, Copenh. 26 de May 1674, hvori han gjennem Griffenfeld

udbeder sig Tilladelse af Kongen til paa nogen Tid at vende tilbage til Italien, for i Følge tidligere Løfte at være Lærer i Naturfilosofien for Storhertugen af Toskanas Søn, og for endnu dueligere at kunne vende tilbage, naar Kongen engang maatte behage at kalde ham. Tilladelsen blev given, og Ordren fra Kongen til at udstede Passet, hvorom han i sit Brev havde bedet, er af 4 Juli 1674; dette stemmer altsaa ogsaa med Angivelsen ovenfor (S. 280 nederst), at han kom tilbage til Florenz 1674. Under 8 Jan. 1684 findes endelig Ordre fra Kongen til at udstede Pas for Steno for at komme tilbage til Danmark og rejse der, hvilket han, saavidt vides, ikke har benyttet.

S. 329. nederst. Blandt de latinske Digtere kunde tilføjes: Anders Jakobsen Skerbek, Præst i Skerbek 1598. Han brugte et dansk Symbolum. (Cimbr. liter. 1, 583. jf. Wegeners Efterretninger om Bedel, S. 208.)

S. 330. Lin. 8. Ved Anders Bremer henvises til Sommelius, 1, 343.

S. 367. Lin. 11. tilføjes: Og især med Hensyn til den kristiske Behandling J. Møller, Udkast til den danske Historiographies Historie fra de ældste Tider indtil Gram, i Skandin. Liter. Selsk. Skr. 1809.

S. 416. Lin. 3. Efter en af Prof. F. Schiern meddelt Bemærkning har Ravnet Pontanus sammesteds Betydning som Helsingoranus, hvilket oplyses ved det Sted, hvor han taler om Hellespontus Danicus, i Rerum Dankarum Hist. Amstelod. 1631, S. 726.

S. 449. L. 8—9. udstettes Ordene saa han blev—til: dømt.

S. 495. øverst. Her burde tillige have været anført det Sted af Gerner, S. 15, om Sproget i Almindelighed: „Naturen, som Gud haver skabt og prydet, er i alle sine Gjerninger underlig, men naar Konsten kommer til Naturen, da bliver den mere yndelig. Man udgraver Jern, Kobber, Sølv, Guld af Bjergene; og det er underligt, baade at det der voxer, saa og hvorfra det udfindes, men naar man renser det ene fra det andet, det fine fra det grove, og atter igien udarbejder af det fine det konstrige, da er det yndeligt; thi Gud haver givet Velsignelsen i den første, men forundt Forstanden hos den sidste. Saa er det med Tungemaalene." „Det gamle og

grove maa saaledes udarbejdes, at hverken Alderdom eller Ungdom skulle kjendes derpaa, men alting staa som i en fuldkommen styrkelig Alder."

S. 537. Lin. 23 gjøres tillige opmærksom paa J. Aasen's Samling af Norske Ordsprog. Christiania 1856. og Bemærkningerne i Fortalen.